ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΤΟΛΗ, ΜΠΑΦΡΑ ΚΑΙ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

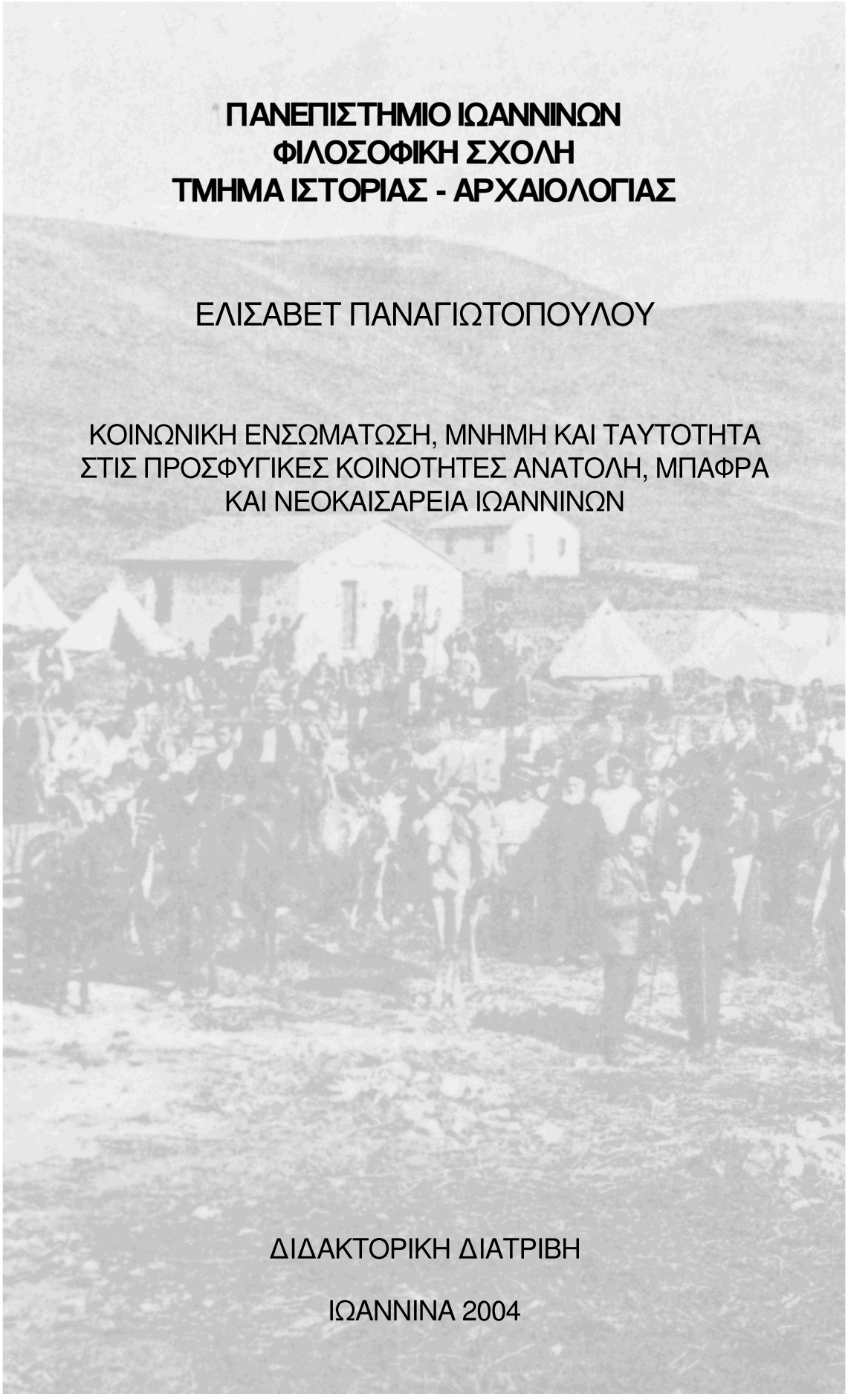

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2004

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΛΙΣΑΒΕΤ Σ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΤΟΛΗ, ΜΠΑΦΡΑ ΚΑΙ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2004

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ, ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΤΟΛΗ, ΜΠΑΦΡΑ ΚΑΙ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων καθηγητής : **Βασίλης Νιτσιάκος, Αν. Καθηγητής**

Μέλη :
1) **Μιχάλης Μερακλής, ομ. Καθηγητής**
2) **Βασιλική Ρόκου, Αν. Καθηγήτρια**

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1) **Βασίλης Νιτσιάκος, Αναπληρωτής Καθηγητής**
2) **Κωνσταντίνος Τσαγγαλάς, Καθηγητής**
3) **Βασιλική Ρόκου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια**
4) **Γεώργιος Σιορόκας, Καθηγητής**
5) **Γεώργιος Παπαγεωργίου, Καθηγητής**
6) **Κωνσταντίνα Μπάδα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια**
7) **Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, Επίκουρη Καθηγήτρια**

"Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα (Ν.5343/32 αρ. 202 παρ.2)"

Τ' αστέρι του βοριά
θα φέρει ξαστεριά
μα πριν φανεί μέσ' απ' το πέλαγο πανί
θα γίνω κύμα και φωτιά
να σ' αγκαλιάσω ξενιτιά.
Και συ χαμένη μου πατρίδα μακρινή
θα μείνεις χάδι και πληγή
σαν ξημερώσει σ' άλλη γη.

Τ' αστέρι του βοριά, Νίκος Γκάτσος, από την ταινία του Elia Kazan, "America America".

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 1
Εισαγωγή 3
Μεθοδολογικά.....20
1. ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ 33
2. Η ΕΛΛΑΔΑ ΟΤΑΝ ΕΦΤΑΣΑΝ ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ. Η ΑΦΙΞΗ ΚΑΙ Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ 45
3. Η ΣΧΕΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ 50
3.1 Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα και στην Ήπειρο. Μια σύντομη ιστορική αναφορά 50
3.2 Η Ήπειρος όταν έφτασαν οι πρόσφυγες και το φαινόμενο του ηπειρωτισμού 59
4. ΤΡΕΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΙΔΡΥΟΝΤΑΙ 63
4.1 Ανατολή. Η γέννηση του οικισμού 63
4.1.1 Η Προσφυγική Αποκατάσταση 73
4.1.2 Η Ανατολή πριν την εγκατάσταση των προσφύγων 79
4.1.3 Το χτίσιμο των σπιτιών 82
4.1.4 Η ίδρυση της κοινότητας 86
4.1.5 Η γη για τους πρόσφυγες 94
4.1.6 Η Κτηνοτροφική δραστηριότητα 100
4.1.7 Γεωργοί, εργάτες, κουρείς, υπάλληλοι καταστημάτων 102
4.2 Μπάφρα: Από την Καππαδοκία και την Πάφρα στην Ήπειρο 105
4.2.1 «…Και μεις μερικοί βρήκαμαν εδώ πέρα αυτό το μέρος που ήτανε τσιφλίκι Τούρκου και ήρθαμε εδώ…» 119
4.2.2 Το χτίσιμο των σπιτιών 120
4.2.3 Οργανώνοντας τη ζωή 122
4.2.4 «Αγρότες ήμασταν ναι. Καπνά βάλαμαν, στάρια σπέραμαν, κριθάρια σπέραμαν άϊντε άϊντε»..... 124
4.2.5 Κτηνοτροφική δραστηριότητα 126

4.2.6 «Μ’ έδωσαν για περέτρια πάλι στα Γιάννενα. Μ’ έβαλαν, δύο χρόνια έκατσα δω» …. 128
4.3 Πρόσφυγες από την Καισάρεια ιδρύουν τη Νέο-Καισάρεια 130
4.3.1 Η ίδρυση της κοινότητας 136
4.3.2 Αντιμέτωποι με την καθημερινότητα 142
4.3.3 Δουλεύοντας τη γη 145
4.3.4 Η Νεοκαισάρεια σήμερα 148
5. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ 150
5.1 Μορφές συγγένειας. Ο γάμος και η οικογένεια 150
5.2 Τότε και τώρα. Μέσα και έξω απ’ το σπίτι 169
5.3 Η ταυτότητα της διατροφής 177
5.3.1 Το φαγητό ως σύνορο ανάμεσα στον «εαυτό» και τον «άλλο» 177
5.3.2 Οι διατροφικές πρακτικές του παρελθόντος 184
5.3.3 Η συμβολική διάσταση της διατροφής 191
5.3.4 Η μνήμη των γεύσεων: Τα «πατρικά φαγητά» και η εμπειρία του παρόντος 196
6. Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΩΣ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ 200
7. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΝΤΟΠΙΟΙ. ΜΙΑ ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ ΣΧΕΣΗ 209
8. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΝΤΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ. ΜΙΑ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΑΠΟ ΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΠΟ ΜΑΚΡΙΑ 224
9. ΜΙΛΩΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ 231
9.1 Συλλογική Μνήμη: Γενικά 231
9.2 Οι προσφυγικοί σύλλογοι ως πεδίο διερεύνησης της συλλογικής μνήμης 237
9.3 Ανάμεσα στην μνήμη της εμπειρίας και την κοινωνική μνήμη …. 250
10. ΑΝΑΤΟΛΗ, ΜΠΑΦΡΑ ΚΑΙ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑ: ΜΙΑ ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΗ ΣΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΗΜΕΡΑ 257
11. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: Η ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΧΘΕΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΤΡΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΧΩΡΙΑ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ 263
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 274

Summary 290
Παράρτημα 293
Πίνακας Πληροφορητών 295
Δείγματα Αφηγήσεων Ζωής 305
Παλιές φωτογραφίες
Σύγχρονες φωτογραφίες
Χάρτες
Πρακτικά
Η μνήμη του χθες στο σήμερα

Πρόλογος

«Εσύ, αν επιτρέπεται, από πού είσαι;» Αυτή ήταν, σχεδόν, πάντα μια από τις ερωτήσεις που είχα να απαντήσω στους πληροφορητές μου. Η απάντησή μου δε θα μπορούσε να είναι τελείως ξεκάθαρη. Από τη μια πλευρά ήθελα να αναφέρω ότι ένα μέρος της καταγωγής μου αφορούσε τη δική τους καταγωγή, στοιχείο που αποτέλεσε την αφετηρία για αυτή εδώ την εργασία, ενώ από την άλλη δεν μπορούσα να απομονώσω την αίσθηση της εντοπιότητας για τον τόπο που εκείνοι θεώρησαν ως «νέα πατρίδα» μετά το βίαιο διωγμό τους. Το γεγονός της αίσθησης της κοινής καταγωγής λειτούργησε είτε ως «διαβατήριο» για την ευκολότερη αποδοχή μου από τους κατοίκους των χωριών είτε ως το πεδίο έκφρασης διαφορών και αμφισβήτησης μεταξύ των πολιτισμικών ομάδων (Ποντίων, Μικρασιατών και Γιαννιωτών).

Το γεγονός της κοινής καταγωγής με έκανε να βιώσω, πέρα από την ικανοποίηση της ανάγκης για αποδοχή, και μια αίσθηση διχασμού, όσον αφορά την προσπάθεια ορισμού της θέσης μου ως ερευνητή των συγκεκριμένων κοινοτήτων. Παρόλη την άγνοιά μου για την ποντιακή γλώσσα αναγνώριζα οικεία σημάδια στη συμπεριφορά των ανθρώπων που συναναστρεφόμουν: η δική μου μνήμη ήταν πάντοτε παρούσα και με βοηθούσε να καταλαβαίνω. Από την άλλη όμως πλευρά η αίσθηση της εντοπιότητας ήταν εξίσου κυρίαρχη και ήταν πραγματικά δύσκολο να μην αναφέρομαι σε αυτήν. Η εργασία που ακολουθεί δε βασίστηκε στην απλή παρατήρηση και έρευνα των προσφυγικών κοινοτήτων αλλά στο προσωπικό βίωμα και τη μνήμη των αισθήσεων.

Από όλους εκείνους που με βοήθησαν στην προσπάθεια αυτή με τις υποδείξεις ή με τη συμπαράστασή τους θα ήθελα να ευχαριστήσω πρώτα το δάσκαλό μου Βασίλη Νιτσιάκο που δέχτηκε πρόθυμα να είναι ο επιβλέπων καθηγητής της τριμελούς επιτροπής, διάβασε με υπομονή τα κείμενά μου και γενικότερα υπήρξε ακούραστος καθοδηγητής σε ό,τι έκανα, καθώς και τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής, τον Καθηγητή κύριο Μιχάλη Μερακλή και την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κυρία Βασιλική Ρόκου, οι οποίοι όχι μόνο με τις υποδείξεις τους αλλά και με την απέραντη καλοσύνη τους μου πρόσφεραν ανεκτίμητη βοήθεια. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Ίδρυμα Κρατικών

Υποτροφιών, το οποίο μου πρόσφερε την οικονομική δυνατότητα να διεκπεραιώσω την έρευνά μου.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τους υπαλλήλους της Τοπογραφικής υπηρεσίας και της Διεύθυνσης Γεωργίας της Νομαρχίας Ιωαννίνων, γιατί μου πρόσφεραν πρόσβαση στους χάρτες διανομής και στα διαγράμματα αποτύπωσης των κοινοτήτων, το Δημήτρη Ράπτη που διάβασε και σχολίασε το κείμενο, το Χαράλαμπο Ματσούκα για τη σελιδοποίηση των χαρτών, καθώς και όλους όσους βοήθησαν από το Δήμο Ανατολής και στις τρεις επιμέρους κοινότητες, για να έχω πρόσβαση στα αρχεία που με ενδιέφεραν. Επίσης θα ήταν παράλειψη να μην ευχαριστήσω τον εκλιπόντα πλέον κύριο Ιωάννη Σουμουντζόγλου, που απλόχερα μου παραχώρησε το υλικό που διέθετε για την ιστορία της κοινότητας Ανατολής, την κυρία Σόνια Σηψίδου από τον πολιτιστικό Σύλλογο Ποντίων και Μικρασιατών Ηπείρου για την παραχώρηση φωτογραφιών από το αρχείο του Συλλόγου, καθώς και το Σύλλογο Γυναικών Νεοκαισάρειας και ιδιαίτερα την κυρία Τασία Παπάζογλου για τη δυνατότητα που μου πρόσφερε να χρησιμοποιήσω το αξιόλογο αρχείο φωτογραφιών του Συλλόγου, δωρεά του κυρίου Χρήστου Ευτυχιάδη. Επίσης οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στο σύζυγό μου Αθανάσιο Δεμερτζή για την απεριόριστη κατανόηση και υποστήριξη που μου πρόσφερε, καθώς για τη βοήθειά του στην επεξεργασία της μορφής του κειμένου και των φωτογραφιών.

Τέλος, ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλω στους ανθρώπους που μίλησαν και ήταν πρόθυμοι να αφηγηθούν την ιστορία τους, καθώς χωρίς αυτούς η εργασία αυτή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί.

Εισαγωγή

Ο τόπος και η αίσθηση της καταγωγής καθόρισαν την ταυτότητα των προσφυγικών πληθυσμών διαμορφώνοντας και τον τρόπο ορισμού της έννοιας «πατρίδα». Οι πληθυσμοί των μικρασιατικών κοινοτήτων, οι οποίοι έφτασαν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ανέπτυξαν μια νέα αντίληψη για αυτό που όριζαν ως πατρίδα, αφού «μοιράστηκαν» ανάμεσα στην πατρίδα που είχαν γνωρίσει από χρόνια και είχαν ως τόπο αναφοράς και στη νέα πατρίδα, όπου έφτασαν μετά το βίαιο εκτοπισμό τους. Με τον ερχομό τους στην Ελλάδα, άνθρωποι από διαφορετικές κοινότητες της περιοχής της Μικράς Ασίας, προσπάθησαν να συνυπάρξουν μέσα στις νέες κοινότητες, τις οποίες συγκρότησαν από την αρχή[1]. Ο τόπος λειτούργησε ως καθοριστικός παράγοντας αξιολόγησης και συγκρότησης των σχέσεων μεταξύ των προσφύγων: αποτέλεσε το βασικό σημείο αναφοράς και τη βάση διαπραγμάτευσης της προσφυγικής ταυτότητας.

Η εργασία αυτή καταπιάνεται με τη διερεύνηση της ταυτότητας των ομάδων που ίδρυσαν τις υπό μελέτη κοινότητες και τους μηχανισμούς ενσωμάτωσής τους στην κοινωνία του ηπειρωτικού χώρου.

Πρόσφυγες από τον Πόντο και την Καππαδοκία έφτασαν στην ευρύτερη περιοχή της πόλης των Ιωαννίνων και συγκρότησαν προσφυγικούς οικισμούς. Αγροτικοί πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν σε περιοχές του λεκανοπεδίου και ίδρυσαν τις νέες κοινότητες Ανατολής, Μπάφρας και Νεοκαισάρειας. Οι εν λόγω πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν στα χωριά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922.

[1] Το γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής, με τις οδυνηρές συνέπειες που είχε για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας, προκάλεσε ασυνέχειες στην ταυτότητα των ομάδων αυτών και προβλήματα προσαρμογής στους νέους τόπους υποδοχής. Η Ελλάδα, μετά τη συρροή ακατάπαυστων κυμάτων προσφύγων, βρέθηκε μπροστά στο μεγάλο πρόβλημα της αποκατάστασής τους, ζήτημα που απαιτούσε τεράστια οικονομική βοήθεια. Η βοήθεια αυτή ήρθε από την Κοινωνία των Εθνών, η οποία είναι και υπεύθυνη για την ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Σημαντικό αριθμό πληροφοριών σχετικά με την προσφυγιά και τις συνέπειές της, το καθεστώς της ανταλλαγής των προσφύγων, την κατανομή των γαιών, την εγκατάσταση των προσφύγων, την ίδρυση των προσφυγικών οικισμών και κοινοτήτων και την ίδρυση και το έργο της Ε.Α.Π. εξέθεσε στην έκδοσή της η Κοινωνία Των Εθνών. Βλ. Κ.Τ.Ε, *Η Αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Τροχαλία, Γενεύη 1926.

Η λίμνη Παμβώτιδα, σύμβολο της πόλης των Ιωαννίνων, φιλοξενεί στις όχθες της το ευρύτερο λεκανοπέδιο, το οποίο σχηματίζεται από τρεις πεδινές ενότητες και περικλείεται από μια σειρά ορεινών όγκων και οροπεδίων.

Στο κέντρο του λεκανοπεδίου και σε υψόμετρο 484 μέτρα απλώνονται τα Γιάννινα, καταλαμβάνοντας μια στενή λωρίδα γης, μια μικρή χερσόνησο στις νοτιοδυτικές ακτές της λίμνης. Μια χαμηλή σειρά λόφων από το χωριό Κάτω Λαψίστα ως τη νοτιοδυτική πλευρά της πόλης χωρίζει την κοιλάδα σε δύο μέρη: το δυτικό και το ανατολικό, την πεδιάδα των Ιωαννίνων με την κυρίως πόλη, τα γύρω χωριά και τις δύο λίμνες, τη λίμνη Παμβώτιδα και τη λίμνη της Λαψίστας. Στα νότια, μια σειρά χαμηλών λόφων (λόφοι της Περιβλέπτου, του Βελισσαρίου, της Κιάφας κλπ.) διαχωρίζουν την πόλη από την υπόλοιπη κοιλάδα[2]. Το βουνό Μιτσικέλι, ο κυρίαρχος ορεινός όγκος της περιοχής και παραφυάδα της οροσειράς της Πίνδου, η λίμνη Παμβώτιδα και το νησί αποτελούν τα σημεία αναφοράς της πόλης. Συνέχεια του Μιτσικελίου και στα νοτιοανατολικά, το ύψωμα του Δρίσκου συναντιέται με τους λόφους του Μπιζανίου και της Αετορράχης, οριοθετώντας το νότιο τμήμα του λεκανοπεδίου. Οι ορεινοί όγκοι της Μανολιάσας και του Επισκοπικού στα νοτιοανατολικά, του Γαρδικίου στα βορειοδυτικά, οι λόφοι του Περάματος στα βόρεια και της Καστρίτσας στα νοτιοανατολικά ολοκληρώνουν το ανάγλυφο του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων[3].

Η πόλη, τους τελευταίους αιώνες της Οθωμανικής κατάκτησης αποτέλεσε σημαντικό αστικό κέντρο της ηπειρωτικής Ελλάδας και των Βαλκανίων, διαθέτοντας έναν πολυ-πολιτισμικό χαρακτήρα και μια εμπορική-βιοτεχνική παράδοση[4]. Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα η πόλη των Ιωαννίνων γνωρίζει ίσως τις πιο σημαντικές στιγμές της ιστορίας της. Μια σειρά διανοουμένων, κληρικών και διδασκάλων συμβάλλουν στην πολιτισμική και κοινωνική ανάπτυξη της πόλης με απόγειο την εποχή της διακυβέρνησης του Αλή Πασά.

Η οικονομία της Ηπείρου, γενικότερα, βασιζόταν στην παραγωγή γεωργικών, κτηνοτροφικών και βιοτεχνικών προϊόντων. Η παρέμβαση του Αλή Πασά στο γαιοκτητικό σύστημα και στους άλλους τομείς της οικονομίας και η

[2] Γ. Κανετάκης, *Το Κάστρο: Συμβολή στην Πολεοδομική Ιστορία των Ιωαννίνων*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Αθήνα 1991, 19.
[3] Απ. Κατσίκης, «Η Λίμνη των Ιωαννίνων. Μορφογένεση-Παλαιογεωγραφική Εξέλιξη-Φυσική Γεωγραφία», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 30 (1992), 9-29 και ειδικότερα 21-23.
[4] Ε. Ντάτση-Δάλλα, Λαογραφία Η Ανθρωπολογική και πολιτισμική τοπογραφία της πόλης, *Ιωάννινα Ιστορική Κατάθεση*, Ηλεκτρονική Έκδοση, Καμπέρειο Πνευματικό Ίδρυμα, Ιωάννινα 2002.

ανάπτυξη των τσιφλικιών συντέλεσαν στην ανάπτυξη του αστικού χώρου των Ιωαννίνων καθιστώντας την πόλη έδρα διοικητικής και στρατιωτικής περιφέρειας, σημείο συνάντησης σημαντικών εμπορικών δρόμων κλπ[5]. Ο μικρός αριθμός των κατοίκων, το καθεστώς του προβιομηχανικού τρόπου παραγωγής των αγαθών και γενικότερα η μεταπρατική βάση της οικονομίας συνέβαλαν στη δημιουργία ενός λαϊκού πολιτισμού με αστικό χαρακτήρα. Επιπλέον, ο πολιτισμός αυτός αποτέλεσε τη βάση για την ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης των Ιωαννίνων[6].

Οι αναφορές για την οικιστική και πληθυσμιακή ιστορία της πόλης επικεντρώνονται στο ιστορικό κέντρο, το Κάστρο. Τα Γιάννινα, μετά τη διάσπαση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, γεγονός το οποίο είχε ως συνέπεια τη μετακίνηση πληθυσμών από τον ορεινό και τον πεδινό χώρο προς τις πόλεις-κάστρα, άρχισαν να επεκτείνονται πέρα από τον αρχικό οικιστικό τους πυρήνα, το Κάστρο, και να οργανώνονται σε συνοικίες[7].

Κατά την περίοδο της εξουσίας του Αλή Πασά, στην πόλη εγκαθίστανται κάτοικοι από αρκετές κοινότητες της Ηπείρου, ομάδες οι οποίες εμπλουτίζουν το πολιτισμικό τοπίο των Ιωαννίνων και ευνοούν την πολυμορφία στο εσωτερικό τους. Παράλληλα, ο πολυεθνοτικός χαρακτήρας της πόλης ενισχύεται από τη συνύπαρξη Χριστιανών, Εβραίων και Μουσουλμάνων, οι οποίοι συσπειρώνονται σε συγκεκριμένες συνοικίες στο ιστορικό κέντρο της πόλης (Κάστρο). Μετά την απελευθέρωσή της (1912-1913) η πόλη των Ιωαννίνων αφουγκράστηκε τις συνθήκες της αλλαγής που ερχόταν με την ένταξη της Ηπείρου στο εθνικό ελληνικό κράτος. Στη συνέχεια η άφιξη των προσφύγων και γενικότερα η ανταλλαγή των πληθυσμών (1922) έθεσε νέα ζητήματα που σχετίζονταν με την πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής, ενώ η ανάπτυξη του κινήματος του «Ηπειρωτισμού» πρόβαλλε έντονα τα

[5] Τα Ιωάννινα, μαζί με άλλες πόλεις της Ελλάδας, στην ουσία, βίωσαν το καθεστώς μιας νόθας αστικοποίησης, η οποία αποτυπώθηκε στο χωρολογικό δίκτυο του Βιλαετίου Ιωαννίνων. Στο διάστημα 1821-1880, περίοδος της αγροτοποίησης, κυριαρχούσε η αγροτική παραγωγή, το καθεστώς της αυτοκατανάλωσης κλπ., με συνέπεια η αστικοποίηση να παραμένει σε χαμηλά επίπεδα. Την περίοδο από το 1880 έως το 1907, ο συγγραφέας την ονομάζει «σύγκρουση πόλεως –υπαίθρου» και είναι ενδεικτική της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης (κυρίως της Αθήνας), αλλά και άλλων ελληνικών αστικών κέντρων. Βλ. Ε. Δημητριάδης, *Το Βιλαέτι των Ιωαννίνων κατά το 19ο αιώνα Γιάννινα Από την «Πόλη-Παζάρι στην Πόλη –Πρακτορείο» Ιστορική Χωρολογική-Πολεολογική-Κτιριολογική Μελέτη*, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993, 68.

[6] Ε. Ντάτση-Δάλλα, Ιωάννινα Ιστορική Κατάθεση, Ηλεκτρονική Έκδοση, Καμπέρειο Πνευματικό Ίδρυμα, Ιωάννινα 2002.

[7] ό.π., Γ. Κανετάκης (υποσημ. 2), 49.

αιτήματα ανάπτυξης της Ηπείρου διατηρώντας την ιδιαιτερότητα των πληθυσμιακών ομάδων της.

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, περίοδο που συντελέστηκε η αγροτική έξοδος, η μετακίνηση μεταναστών από την ενδοχώρα της Ηπείρου, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την πολιτισμική πολυμορφία της πόλης. Το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης προς τα αστικά κέντρα του οθωμανικού και του νεοπαγούς ελληνικού κράτους και αργότερα της μετακίνησης των ηπειρωτικών πληθυσμών προς τα μεγάλα αστικά κέντρα του εξωτερικού ήταν στοιχεία οικεία για την Ήπειρο. Συνθήκες που σχετίζονταν με το οικονομικό υπόβαθρο της περιοχής στη διάρκεια του 19ου αιώνα, όπως για παράδειγμα ο προοδευτικός μαρασμός της παραδοσιακής γεωργίας, ανάγκασαν πολλούς από τους αγρότες να ασχοληθούν με μορφές εποχικής εργασίας στις πόλεις[8]. Η αποδημία συνδέθηκε άμεσα με τους Ηπειρώτες δημιουργώντας μια άτυπη παράδοση, η οποία αποτυπώθηκε στην πολιτισμική ζωή του τόπου και εκφράστηκε έντονα μέσα από τα τραγούδια της ξενιτιάς.

Η πόλη των Ιωαννίνων υπήρξε πάντα για τους κατοίκους των ηπειρωτικών κοινοτήτων ένας πόλος έλξης, λειτουργώντας ως η πρωτεύουσα και το κυρίαρχο κέντρο της οικονομικής-εμπορικής, διοικητικής οργάνωσης αλλά και της πολιτισμικής ζωής γενικότερα.

Οι πρόσφυγες, όταν έφτασαν στην Ήπειρο και στην πόλη, εκτός από τις δυσκολίες της επιβίωσης, είχαν να διαχειριστούν και όλες τις συνθήκες, οι οποίες καθιστούσαν τα Γιάννινα μια ξεχωριστή πόλη και συντελούσαν στη χρήση της φράσης από τους Γιαννιώτες *«Γιάννινα πρώτα στ' άρματα, στα γρόσια και στα γράμματα».*

Τα τρία χωριά τα οποία εξετάζονται, Ανατολή, Μπάφρα και Νεοκαισάρεια αποτελούν τις τρεις προσφυγικές κοινότητες του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, ενώ μετά την εφαρμογή του σχεδίου «Καποδίστριας» αποτελούν αυτόνομο δήμο με την ονομασία «Δήμος Ανατολής» και έδρα την Ανατολή.

Στη νότια πλευρά της πόλης και συνορεύοντας με τη λίμνη Παμβώτιδα από τα ανατολικά απλώνεται η Ανατολή, ο πρώτος σταθμός της περιήγησής μας στα τρία προσφυγικά χωριά. Συνορεύοντας επίσης με την επαρχιακή οδό

[8] Μ. Κοκολάκης, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι Χώρος, Διοίκηση και Πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών 1993, 38.

Ιωαννίνων-Κατσικάς και την εθνική οδό Ιωαννίνων-Πρέβεζας, το χωριό εκτείνεται προς το νότο μέχρι τα κοινοτικά διαμερίσματα της Μπάφρας και της Κατσικάς.

Φεύγοντας από την Ανατολή και κατευθυνόμενοι προς το νότιο τμήμα των υψωμάτων του Μπιζανίου συναντά κανείς τη Μπάφρα και στη συνέχεια τη Νεοκαισάρεια. Ανατολικά της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Αθηνών, σε υψόμετρο 480 μέτρων και σε απόσταση δέκα χιλιομέτρων από την πόλη των Ιωαννίνων βρίσκεται η Μπάφρα. Το χωριό συνορεύει από τα βόρεια με την Κατσικά και την Ανατολή, νότια με την Νεοκαισάρεια (και βορειοδυτικά με τον οικισμό Κολονιάτι), στα νοτιοανατολικά με το Κουτσελιό και στα δυτικά με την Πεδινή. Ελάχιστες οικογένειες που ήρθαν από την περιφέρεια της Πάφρας και της Σαμψούντας του Πόντου υπήρξαν οι πρώτοι κάτοικοι του οικισμού, ενώ αργότερα (1924) εγκαταστάθηκαν στην περιοχή και κάτοικοι από τα χωριά της περιφέρειας της Καισάρειας της Καππαδοκίας (από τα χωριά Τσατ και Τασλίκ). Οι κάτοικοί της είναι ως επί το πλείστον τουρκόφωνοι.

Ακολουθώντας την κεντρική οδική αρτηρία που συνδέει την πόλη των Ιωαννίνων με τα πεδινά χωριά του λεκανοπεδίου φτάνουμε στη Νεοκαισάρεια. Χτισμένο στην πλαγιά ενός λόφου, το χωριό συνορεύει από τα βόρεια με τη Μπάφρα και από το νότο με το χωριό Μπιζάνι. Οι πεδινές κοινότητες του λεκανοπεδίου Πεδινή και Αμπελιά συνιστούν το βορειοδυτικό και δυτικό όριο του χωριού αντίστοιχα. Η κοινότητα αποτελείται από τουρκόφωνους πρόσφυγες που ήρθαν, ως επί το πλείστον, από τα χωριά Ζίλε και Καρατζορέν της Καππαδοκίας.

Η συγκέντρωση του προσφυγικού πληθυσμού στην περιοχή του λεκανοπεδίου προκάλεσε συνθήκες ασυνέχειας στο σώμα του τοπικού πληθυσμού, ενώ το χρονικό της προοδευτικής ενσωμάτωσής του κλιμάκωσε με διαφορετικούς ρυθμούς τη σχέση των δύο βασικών κατηγοριών, των ντόπιων και των προσφύγων, πληθυσμών που προσδιορίζονταν από διαφορετικές εμπειρίες και διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Η έρευνά μας επικεντρώθηκε στην προσπάθεια ερμηνείας της κοινωνικής ζωής των εκτοπισμένων ομάδων, η οποία μπορεί να φωτίσει τους τρόπους μέσα από τους οποίους αυτές ανταποκρίθηκαν στις προκλήσεις για επιβίωση, στην ανάγκη

αντιμετώπισης των υλικών στερήσεων, στη βίαιη διάλυση της κοινωνικής και προσωπικής ζωής και στον τρόπο αντιμετώπισης ζητημάτων ταυτότητας[9].

Η Ανατολή, η Μπάφρα και η Νεοκαισάρεια είναι οι τόποι όπου οι πρόσφυγες ανέπτυξαν νέες μορφές κοινωνικότητας και σφραγίστηκαν από την οριστική και μόνιμη πλέον παρουσία τους. Επιπλέον οι νέες αυτές κοινότητες λειτούργησαν ως τόποι συντήρησης της μνήμης των παλιών πατρίδων του παρελθόντος. Τα πρώτα ερωτήματα που τίθενται αφορούν τον τρόπο διεκπεραίωσης της συγκεκριμένης εγκατάστασης και αποκατάστασης σε αυτόν το χώρο και ειδικότερα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

Η βασική υπόθεση της έρευνας στηρίχτηκε στο ρόλο της μνήμης, της μνήμης του γεγονότος του ξεριζωμού και της προσφυγιάς και της μνήμης της ζωής στις παλιές πατρίδες. Οι εμπειρίες του παρελθόντος μετουσιώνονται σε αφηγήσεις που εκφράζουν τη λειτουργία της συλλογικής μνήμης[10]. «Μέσω της μνήμης παρελθόν και παρόν γεφυρώνονται. Η μνήμη παρέχει ένα περίγραμμα της ταυτότητας, αφού προσδιορίζει εκείνα τα πολιτισμικά γνωρίσματα που διαφοροποιούν μια ομάδα από μια άλλη»[11], ενώ συντελεί στη διαχείριση του παρελθόντος στο παρόν και αποτελεί μηχανισμό συγκρότησης της ταυτότητας.

Οι μηχανισμοί της μνήμης κατευθύνουν και συγκροτούν την κοινωνική ζωή των προσφύγων, επικυρώνοντας και καθιερώνοντας συγκεκριμένες επιλογές. Οι πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής, αφού ήρθαν στην Ελλάδα, συγκρότησαν προσφυγικούς οικισμούς με βασικά κριτήρια την ύπαρξη κοινών εθνολογικών χαρακτηριστικών και την αίσθηση της κοινής καταγωγής. Έκαναν το νέο τόπο εγκατάστασης τόπο αναφοράς και συγκρότησαν το περιεχόμενο της ταυτότητάς τους με τις νοοτροπίες και τα πολιτισμικά στοιχεία που έφεραν μαζί τους από τις παλιές πατρίδες. Νοοτροπίες και πολιτισμικά στοιχεία, μέσα από τις αναπαραστάσεις και την αντιδιαστολή με το τώρα, ανακαλούνται και συντελούν στη διατήρηση της ταυτότητας μέσω της λειτουργίας της μνήμης.

Μιλώντας για τη μνήμη δεν αναφερόμαστε μόνο στο παρελθόν. Η μνήμη του παρελθόντος είναι μια αναπαράσταση που βοηθά στην ερμηνεία του παρόντος και της τωρινής πραγματικότητας. Μέσα από τις δομές και τα κοινά

[9] R. Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, New York, Oxford 1998, 2.

[10] R. Hirschon-Φιλιππάκη «Μνήμη και Ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν*. *Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Α΄ Ανατύπωση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 199.

[11] ό.π., R. Hirschon-Φιλιππάκη (υποσημ. 10), 330.

πολιτισμικά πρότυπα η κοινότητα συγκροτεί και μεταδίδει τη μνήμη της. Η παραπάνω διαδικασία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί άτυπα ως μία ιδιότυπη μορφή κοινωνικοποίησης, όπου το άτομο για να ενταχθεί στην κοινότητα «μεταβαίνει από την ατομικότητα της μνήμης του στη μνήμη της ομάδας»[12].

Αυτό όμως που αποτελεί και το κύριο ζητούμενο είναι η λειτουργία της μνήμης μέσα στο χρόνο σε σχέση με την ιδιότητά της ως συστατικού στοιχείου της ταυτότητας. Όμως ποια ταυτότητα συγκροτεί; Η προσφυγική ταυτότητα, καθώς διαμορφώνεται από τη μνήμη των πολιτισμικών προτύπων του παρελθόντος, στηρίζεται σε πρακτικές διαχείρισης στο παρόν και τη συμβολική αναβίωση του παρελθόντος ή στη βιωμένη εμπειρία;

Παράλληλα ζητούμενο είναι το πώς λειτουργεί αυτή η μνήμη στις διαφορετικές γενιές και το πώς συντελεί στη διαχείριση των πολιτισμικών προτύπων, έτσι όπως μετεξελίσσονται μέσα στο χρόνο. Άλλωστε, αυτά τα πολιτισμικά πρότυπα, είτε αυτούσια είτε μετουσιωμένα με όρους του παρόντος, έτσι όπως γίνονται αντικείμενο της μνήμης, δεν είναι επιβιώσεις του απόλυτα αμόλυντου και γραφικού παρελθόντος αλλά «παρούσες εκδηλώσεις μνήμης και κοινωνικής ταυτότητας»[13].

Ο ξεριζωμός από τις πατρογονικές εστίες προκάλεσε κάποιο κενό ταυτότητας, το οποίο οι πρόσφυγες προσπάθησαν να αναπληρώσουν μέσα από τη χρήση της μνήμης. Μέσα από το χαρακτηριστικό της γνώρισμα, την επιλογή στοιχείων του παρελθόντος, ώστε να χρησιμοποιηθούν στο παρόν[14], η μνήμη βοήθησε στην προσαρμογή στους χώρους υποδοχής και στη διαμόρφωση της συλλογικής προσφυγικής ταυτότητας.

Οι παραπάνω σκέψεις μας οδηγούν στη διατύπωση μιας από τις πρωταρχικές υποθέσεις της έρευνάς μας. Η χρήση της μνήμης από τους πρόσφυγες είναι επιλεκτική. Αναζήτησαν εκείνα τα στοιχεία από το παρελθόν που θα τους βοηθούσαν να ανταποκριθούν στις ανάγκες του παρόντος. Η μνήμη χρησιμοποιήθηκε ως το ουσιαστικό μέσο για την πολιτισμική επιβίωση των προσφύγων, αναβιώνοντας στοιχεία του παρελθόντος, που εμφατικά

[12] Ρ. Β. Μπουσχότεν, *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία Στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950), Πλέθρον*, Αθήνα 1998, 210.

[13] Γ. Τσιμούρης, «Τραγούδια μνήμης, διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας: Η περίπτωση των Ρεϊσντεριανών Μικρασιατών προσφύγων» Ρ. Μπενβενίστε-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, 235.

[14] Τ. Τοντόροφ, «Οι Καταχρήσεις της Μνήμης», στο Οντέτ Βαρών-Βασάρ (επιμ), *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη*, Πόλις, Αθήνα 1998, 154.

τόνιζαν πάντα την ανάγκη για συνέχεια. Κατά συνέπεια, λειτουργεί ως το κεντρικό εργαλείο που συντηρεί την ταυτότητα αυτών των ομάδων[15]. Για πολλούς από τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής η μνήμη απέκτησε μια προσαρμοστική λειτουργία. Υπήρξε το μόνο εφόδιο ή ό,τι κατάφεραν να διασώσουν από την προηγούμενη ζωή τους στις παλιές πατρίδες, αφού, τελικά, ελάχιστα, από τα περιουσιακά τους στοιχεία μπόρεσαν να μεταφέρουν μαζί τους.

Αυτό που έχει περισσότερη σημασία δεν είναι μόνο οι προσωπικές μνήμες του καθενός, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο βιώθηκαν τα γεγονότα, το πώς συνεχίζουν να γίνονται αντιληπτά στο σήμερα, ποια στοιχεία συγκρατούνται από τη συλλογική μνήμη ή αποσιωπούνται και τελικά ποια από αυτά επιλέγονται, για να υποδείξουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι θυμούνται[16].

Η διαδικασία επαναπροσδιορισμού των στοιχείων του παρελθόντος στο σήμερα πραγματώνεται πρακτικά και συμβολικά μέσα από τη χρήση συνηθειών και εθιμικών λειτουργιών στην καθημερινή ζωή, όπως για παράδειγμα μέσα από διάφορες τελετουργίες, έθιμα και συνήθειες της κοινωνικής ζωής. Κατ’ επέκταση, σε αυτή την επιλεκτική χρήση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών στηρίχτηκε η ανασυγκρότηση και η προσπάθεια διατήρησης της ιδιαίτερης ταυτότητας των προσφυγικών ομάδων.

Το ερώτημα που τέθηκε, σε συνδυασμό με την επιλεκτική χρήση της παράδοσης των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, σχετίζεται με το περιεχόμενο της διαφορετικής αυτής ταυτότητας, δηλαδή σε τι συνίσταται και τι περιλαμβάνει; Πώς χρησιμοποιήθηκε αυτή η ιδιαιτερότητα στα πλαίσια της δυναμικής της στο χώρο και το χρόνο; Μέσα από την έρευνα αναδείχτηκε η δυναμική φύση του παρόντος σε συνδυασμό με τη γόνιμη και ιστορικά προσδιορισμένη αναπαραγωγή του παρελθόντος. Οι ανάγκες του παρόντος, στο πλαίσιο της κοινωνικής αλλαγής, υπαγόρευσαν το μετασχηματισμό των πολιτισμικών χαρακτηριστικών της ομάδας. Για παράδειγμα, πολλά από τα πολιτισμικά

[15] R. Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe. The social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, New York, Oxford, 1998, 15.

[16] Η μνήμη και η αναδιαμόρφωση του παρελθόντος στο παρόν δεν είναι το ίδιο με την πρακτική της χρήσης αυτού του παρελθόντος. Η αναδιαμόρφωση και η χρήση του είναι δύο ξεχωριστά στοιχεία. Μέσα σε αυτή τη διάκριση εμπλέκεται και η επιλεκτική φύση της μνήμης, μέσα από την οποία βιώνεται και ερμηνεύεται το παρόν με βάση συγκεκριμένα κριτήρια. Βλ. Τ. Τοντόροφ, «Οι Καταχρήσεις της Μνήμης», στο Οντέτ Βαρών-Βασάρ (επιμ), *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη*, Πόλις, Αθήνα 1998, 156.

χαρακτηριστικά των προσφύγων προσαρμόστηκαν στις διαδικασίες αστικοποίησης και ακολούθησαν τους ρυθμούς του εκσυγχρονισμού.

Οι διαλυμένες από την ιστορική συγκυρία κοινότητες της Μικράς Ασίας απέκτησαν φαντασιακή υπόσταση στη συνείδηση τόσο της πρώτης γενιάς όσο και των επόμενων γενιών[17]. Οι παλιές κοινότητες της Μικράς Ασίας διαλύονται και επαναπροσδιορίζονται στο παρόν. Στους νέους τόπους υποδοχής οι κοινότητες μετασχηματίστηκαν σε σύμβολα και ιδεολογήματα, εφόσον κατέρρευσαν ως σχηματισμοί. Οι πρόσφυγες συσπειρώθηκαν σε νέες κοινότητες και στήριξαν την ταυτότητά τους στην επιλεκτική και συμβολική αναπαραγωγή των πολιτισμικών προτύπων του παρελθόντος στο παρόν. Η προσφυγική ταυτότητα μέσα στο χρόνο συγκροτήθηκε διαχρονικά μέσα από τις διαφορετικές ανάγκες που κάθε φορά επέβαλλε το παρόν. Η ταυτότητα αυτή επαναπροσδιορίζεται διαρκώς, καθώς το εκάστοτε παρόν μετασχηματίζεται. Η ιδέα της κοινότητας συνεχίζει να λειτουργεί για να αναπληρώνει τα κενά της συλλογικής ταυτότητας και να βοηθάει στην προσαρμογή.

Ο ορισμός των ομάδων των προσφύγων ως προς την αναλυτική κατηγορία της ταυτότητας, αποτέλεσε πεδίο διερεύνησης στην παρούσα εργασία. Ο όρος που περιγράφει την εθνοτική ομάδα στη διεθνή βιβλιογραφία αν και είναι σχετικά πρόσφατος, βασίζεται σε πολύ παλαιά χαρακτηριστικά, όπως η αίσθηση της συγγένειας, η αίσθηση της μοναδικότητας της ομάδας και η κοινή πολιτισμική έκφραση. Η αίσθηση του «ανήκειν» σε μια εθνοτική ομάδα μπορεί να αποτελέσει σημείο ορισμού της ταυτότητας προσδιορίζοντας το άτομο[18]. Η ένταξη μιας μονάδας στην ομάδα υπαγορεύει την αποδοχή μιας συλλογικότητας, την οποία επιλέγει και τη χρησιμοποιεί μαζί με ορισμένα στερεότυπα. Η χρήση των στερεοτύπων υποδηλώνει ότι η ομάδα είναι

[17] Παρόλα αυτά, ο όρος φαντασιακός είναι λιγότερο δόκιμος για την περιγραφή του τρόπου αντίληψης του παρελθόντος από τους πρόσφυγες στο παρόν, αφού γενικότερα αναφέρεται σε συνθήκες όπου τα μέλη μιας μικρής ή μεγάλης ομάδας δε γνωρίζονται μεταξύ τους και διαπλέκονται σε ένα ευρύτερο πεδίο (π.χ εθνικό) (B. Anderson:1997). Οι κοινότητες των προσφύγων συγκροτήθηκαν ως μικρές μονάδες με βασικό χαρακτηριστικό τους τις σχέσεις αλληλεγγύης, που βασίζονταν στα κοινά πολιτισμικά πρότυπα και την κοινή εμπειρία του ξεριζωμού. Οι πληθυσμοί αυτοί γνωρίζονταν μεταξύ τους στο πλαίσιο της μικροκλίμακας των τοπικών κοινοτήτων. Στις συνθήκες του παρόντος οι κοινότητες του παρελθόντος μετασχηματίστηκαν μέσα από τη μνήμη και στήριξαν την ύπαρξή τους στην ιδέα του «ανήκειν» και στη συμβολική αναπαραγωγή των στοιχείων του παρελθόντος. Οι παραδόσεις, λειτούργησαν ως το συμβολικό μέσο ανασυγκρότησης της ταυτότητας στο παρόν.

[18] J. Hutchinson and A. D.Smith (ed), *Ethnicity*, Oxford University Press 1996.

συνειδητοποιημένη και ξέρει να διαπραγματεύεται την ταυτότητά της σύμφωνα με τις συνθήκες[19].

Το περιεχόμενο της ταυτότητας, καθώς και η ίδια ως έννοια έχουν προκαλέσει ευρύτατο προβληματισμό. Μερικά στοιχεία που θα μπορούσαν να ορίσουν το περιεχόμενό της είναι η ύπαρξη μύθων κοινής καταγωγής των μελών της ομάδας, οι κοινές ιστορικές αναμνήσεις, τα στοιχεία κοινού πολιτισμού (όπως θρησκεία, έθιμα και γλώσσα), ο δεσμός με το χώρο, μια πατρίδα και η αίσθηση μιας μοναδικότητας[20]. Επιπλέον, η χρήση των συμβόλων καθώς και η φαντασιακή υπόσταση της ομάδας συντελούν στη δημιουργία της εικόνας της κοινότητας, ιδιαίτερα για κοινότητες που έχουν χάσει τα παλιά σημεία αναφοράς τους[21]. Η συλλογική ταυτότητα στηρίζεται στην αντίληψη του «εμείς» σε αντιδιαστολή με τους «άλλους» και διαμορφώνεται από τα κοινά βιώματα και την ιστορία αυτής της ομάδας[22].

Γενικότερα, οι όροι εθνοτική ομάδα και εθνοτική ταυτότητα πρέπει να χρησιμοποιούνται συμβατικά και με κάθε επιφύλαξη. Θα μπορούσαν να ορίζονται ως ο τρόπος μέσω του οποίου «ένας πληθυσμός, ο οποίος λόγω της επαφής του με άλλες ομάδες, στο πλαίσιο ενός πολιτικού συστήματος οργάνωσης των μεταξύ τους διακρίσεων, σύναψης σχέσεων και συγκρότησης ταυτοτήτων, αντιλαμβάνεται την πολιτισμική του ιδιαιτερότητα ως κοινωνικά και πολιτισμικά σημαντική και ως τέτοια αναγνωρίζεται και από τους άλλους»[23]. Το βασικότερο πρόβλημα στη σύγχρονη έρευνα είναι το ποια είναι η έννοια της εθνοτικής ομάδας και τι σημαίνει, καθώς και το πώς πρέπει να χρησιμοποιείται. Αντίθετα με τις παλιές «αντικειμενικές» προσεγγίσεις που τόνιζαν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά όπως γλώσσα, θρησκεία, έθιμα, η «υποκειμενική» άποψη εξετάζει τη ρευστότητα στην ερμηνεία των «εθνοτικών φαινομένων»[24]. Η συγκρότηση της ταυτότητας βασίζεται στη συνειδητοποίηση της

[19] ό.π., J. Hutchinson and A. D. Smith (υποσημ. 18), 86.
Βλ. επίσης και Ε. Αλεξάκης, «Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου», *Εθνολογία,* 4 (1995) για τη διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας.
[20] ό.π., J. Hutchinson and A. D. Smith (υποσημ.18), 7.
[21] Μπ. Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997.
[22] Ε. Αλεξάκης, «Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου», *Εθνολογία,* 4 (1995), 152.
[23] Β. Γούναρης, Ι. Μιχαηλίδης, Γ. Αγγελόπουλος (επιμ), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Παπαζήσης, Αθήνα 1997.
[24] ό.π., J. Hutchinson and A. D.Smith (υποσημ. 18) , 15.

διαφορετικότητας μιας ομάδας σε σχέση με μια άλλη, στην ύπαρξη συνόρου και στους μηχανισμούς διατήρησης αυτού του συνόρου. Οι διαφορές μεταξύ των ομάδων είναι ενδεικτικά χαρακτηριστικά τα οποία είναι ορατά και λειτουργούν σε διάφορες κοινωνικές περιστάσεις. Αυτά τα χαρακτηριστικά δείχνουν ποιος είναι μέλος της ομάδας και είναι ορατά τόσο στα μέλη όσο και στα μη μέλη της ομάδας[25].

Από τα παραπάνω θα μπορούσαμε να πούμε ότι βασικό συστατικό στοιχείο της ταυτότητας είναι η αίσθηση του «ανήκειν» σε μια ομάδα σε σχέση με τη συνειδητοποίηση της ιδιαιτερότητάς της απέναντι στο «άλλο».

Πέρα από αυτό, η ταυτότητα χαρακτηρίζεται και από μια δυναμική, αναφορικά πάντα με τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες που επηρεάζουν την ύπαρξη και τη δράση μιας ομάδας. Σύμφωνα με τον Bentley, η κοινή ταυτότητα μιας ομάδας διαμορφώνεται από τη μοιρασμένη εμπειρία του κόσμου, μέσω του οποίου τα μέλη της ομάδας ορίζουν τον εαυτό τους. Η ιδέα της δεδομένης παλαιότητας της εθνοτικής ταυτότητας απορρίπτεται, καθώς η ταυτότητα είναι μια «συνήθεια» που μπορεί να αλλάξει από γενιά σε γενιά, όταν οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες αλλάζουν. Έτσι, τα άτομα γεννούν μια νέα συνήθεια, ακόμη και για τις επόμενες γενιές, καθώς προσπαθούν να προσδιορίσουν τη θέση τους μέσα στον κόσμο που αλλάζει[26].

Επιστρέφοντας στο ζήτημα του προσδιορισμού της ταυτότητας των προσφύγων, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι έχει απασχολήσει αρκετούς Έλληνες ερευνητές. Οι τελευταίοι χαρακτηρίζουν την ομάδα αυτή *εθνοτική*, αφού διαθέτουν ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά[27] και όχι εθνική, αφού δεν έχουν μια ξεχωριστή και ξένη προς την ελληνική ταυτότητα. Μια άλλη αναφορά προσανατολίστηκε στο χαρακτηρισμό των προσφυγικών ομάδων ως *εθνοτοπικών*. Σύμφωνα με τη Βεργέτη, οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μ. Ασίας δε συνιστούν εθνικές ή εθνοτικές ομάδες καθώς, παρά τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους, διαθέτουν τη συνείδηση μιας κοινής ελληνικής καταγωγής. Παράλληλα, δεν μπορούν να αξιώσουν ότι έχουν απλά μια τοπική ταυτότητα, αφού, σύμφωνα με τη συγγραφέα, δεν υπάρχει γεωγραφικός τόπος αναφοράς,

[25] ό.π., J. Hutchinson and A. D. Smith (υποσημ. 18), 24-25.
[26] M. Banks, *Ethnicity: Anthropological constructions*, Routledge London 1996, 45.
[27] Ε. Βουτυρά «Προσφυγική Ελλάδα: Παράδειγμα προς Μίμηση» Βιβλιογραφικό Άρθρο, *Ίστωρ,* 7 (1994), 180.

με τον οποίο τα μέλη των ομάδων να έχουν ουσιαστική και τακτική επικοινωνία. Για τους παραπάνω λόγους, οι ομάδες αυτές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν εθνοτοπικές, και ορίζονται ως «ομάδες που είναι μέλη ενός ευρύτερου έθνους και έχουν μεταναστεύσει μαζικά από τον τόπο καταγωγής τους χωρίς δυνατότητα μαζικής επιστροφής σε αυτόν»[28]. Κάποιοι από τους μελετητές θεώρησαν καθοριστικό παράγοντα συγκρότησης της ταυτότητας την ύπαρξη της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας των προσφυγικών ομάδων σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό. Ιδιαίτερα ο ρόλος της κοινής θρησκείας και γλώσσας μεταξύ των δύο μερών του ελληνικού στοιχείου αποτέλεσε τη βάση για την ύπαρξη μιας κοινής εθνικής ταυτότητας ανεξάρτητα από τα φυσικά σύνορα της παλιάς Ελλάδας με τα εδάφη της Μικράς Ασίας και από διαφορές στη γλώσσα, όσον αφορά τους τουρκόφωνους ελληνικούς πληθυσμούς[29]. Επιπλέον, στο μεταπτυχιακό σεμινάριο της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, το θέμα του ορισμού και της μετεξέλιξής της ταυτότητας των προσφύγων συνδέθηκε με το φάσμα των τριών γενεών. Το φαινόμενο της διατήρησης της ιδιαίτερης πολιτισμικής προσφυγικής ταυτότητας αποτέλεσε εμφατικό χαρακτηριστικό της τρίτης γενιάς των προσφύγων. Η εκούσια επιλογή ταυτότητας, όπως συνέβη στα μέλη της τρίτης γενιάς, ορίστηκε ως *εθνοτική ταυτότητα* κατά αντιστοιχία με τον παγκόσμιο όρο *ethnic identity*[30].

Σύμφωνα με τα παραπάνω, επιδιώκοντας να χαρακτηρίσουμε τις ομάδες των προσφύγων, θα επιλέγαμε με επιφύλαξη τον όρο εθνοτικές, χρησιμοποιώντας τον συμβατικά. Από τις προηγούμενες αναφορές συμπεραίνουμε ότι ο όρος *εθνοτικός* παρουσιάζει κάποια προβλήματα, όσον αφορά τον προσδιορισμό και το περιεχόμενό του[31]. Παρόλα αυτά, οι

---

[28] Μ. Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 1994, 57.

[29] ό.π., R. Hirchon (υποσημ. 9) .

[30] Ρ. Δέλτσου, Α. Κυριακίδου-Νέστορος, Α. Ισμηρλιάδου., Α. Παναγιωταρέα, Α. Πυργάκη, Ε. Βουτυρά, Ρ. Δέλτσου, «Λαογραφία και Προφορική Ιστορία», *Εντευκτήριο,* 8 (Οκτ.1989), 51.

[31] Η προσπάθεια ορισμού των εννοιών εθνοτική ομάδα, εθνισμός, εθνοτική κοινότητα και γενικότερα του όρου εθνοτικός, με σκοπό τη διαφοροποίηση του εθνικού και του εθνοτικού, παρουσιάζει πολλές δυσκολίες για τους περισσότερους ερευνητές, αφού μετά τη δεκαετία του ’60 επιλέγεται να χρησιμοποιηθεί ευρέως, ώστε να καλύψει τις νέες θεωρητικές τάσεις που προκύπτουν για τη μελέτη των νέων κοινωνικών πραγματικοτήτων. Οι J. Hutchinson και A.D.Smith (1996:5), δίνουν ως ερμηνεία για το παραπάνω πρόβλημα την πολυπλοκότητα των πολιτισμικών κοινοτήτων. Ο νεότερος όρος ethnicity, ο οποίος σύμφωνα με τους παραπάνω μελετητές είναι ο καινούριος όρος που σχετίζεται με την εθνική ομάδα ή εθνοτική κοινότητα (ethnic community or ethnie) επίσης παρουσιάζει προβλήματα στον ορισμό του (1996:15). Ειδικότερα, στην περίπτωση της μεταφοράς του όρου στα ελληνικά και με γνώμονα την ελληνική πραγματικότητα, τίθενται μερικά ακόμη ερωτήματα. Η Ελλάδα είναι μια χώρα η οποία δεν

πρόσφυγες, επειδή ακριβώς διαθέτουν ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τόσο σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό όσο και στα πλαίσια του ευρύτερου έθνους, θα μπορούσαν να οριστούν ως μια ιδιαίτερη πολιτισμική ομάδα που η ταυτότητά τους αποτελεί τμήμα της ευρύτερης ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

Ο τόπος καταγωγής, μέσα από τη συμβολική του υπόσταση, λειτούργησε για τους πρόσφυγες ως συστατικό στοιχείο της ταυτότητάς τους και ως πεδίο έκφρασης των ιδιαίτερων πολιτισμικών προτύπων, τόσο σε σύγκριση με τον ντόπιο πληθυσμό όσο και σε σχέση με τα τοπικά στερεότυπα των μικρασιατικών κοινοτήτων. Η συνειδητοποίηση της ιδιαίτερης ταυτότητας γίνεται μέσα από την αλληλεπίδραση διαφορετικών ομάδων, οι οποίες διαθέτουν σύνορα, τα οποία επιβεβαιώνουν την ύπαρξη της ομάδας πέρα από τα χαρακτηριστικά που την ορίζουν. Ο Barth, μιλώντας για τη συγκρότηση της ταυτότητας των εθνοτικών ομάδων, αναφέρθηκε σ' αυτές ως μονάδες που υφίστανται λόγω της ύπαρξης συνόρων. Μεγάλη σημασία δεν έχει τόσο το πολιτισμικό περιεχόμενο που περικλείεται μέσα στα σύνορα όσο τα ίδια τα σύνορα και οι λεγόμενοι «συμβολικοί» φρουροί για τη διατήρηση των συνόρων. Η ύπαρξη του συνόρου αναδεικνύει τη σημασία της ομοιότητας και της διαφοράς για την οριοθέτηση της ταυτότητας των μελών μιας ομάδας. Η αναγνώριση της ομοιότητας εντός των συνόρων μιας ομάδας υπαγορεύει την αναγνώριση της διαφοράς των μελών μιας άλλης ομάδας, η οποία αξιολογείται ως «ξένη». Η συνύπαρξη διαφορετικών εθνοτικών ομάδων και η αλληλεπίδραση μεταξύ τους συντελεί τελικά στη διατήρηση των συνόρων και της διαφορετικότητάς τους. Ο Barth προσπάθησε να δείξει ότι οι ομάδες συνιστούν νοερές κοινότητες, ενώ το

χαρακτηρίζεται απόλυτα από εθνική ομοιογένεια. Για παράδειγμα, η άφιξη των προσφύγων από τις κοινότητες της Μικράς Ασίας στις αρχές του εικοστού αιώνα έφερε στο προσκήνιο τις οικονομικές και πολιτισμικές αντιθέσεις μεταξύ προσφύγων και ντόπιων στις περισσότερες περιοχές όπου οι πρώτοι εγκαταστάθηκαν. Το γεγονός αυτό ίσως και να δικαιολογεί τη χρήση του όρου για την αναφορά στις ομάδες των προσφύγων ή σε άλλες ομάδες οι οποίες έφτασαν αργότερα στην Ελλάδα (Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, μέλη της ελληνικής μειονότητας από την Αλβανία). Επιπλέον, αρκετοί μελετητές συντάσσονται με την ανάγκη χρήσης του όρου, εφόσον είναι απαραίτητη η διάκριση εθνοτικών ομάδων και εθνών. Παράλληλα και σχετικά με τον όρο ethnicity (που κατά καιρούς έχει μεταφραστεί ως εθνισμός και εθνοτικότητα) παραθέτουμε το σχόλιο της Σ. Τρουμπέτα, η οποία σημειώνει ότι η χρήση του πρέπει να γίνεται με επιφύλαξη, λαμβάνοντας υπόψη πάντα το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται και χρησιμοποιείται. Ζητούμενο είναι η αναγνώριση της ιστορικότητας των παραπάνω θεωρητικών όρων, ώστε να αποφεύγεται η επαναφορά κλασικών και εθνικιστικών αντιλήψεων περί αρχαιότητας του έθνους Βλ. Σ. Τρουμπέτα, «Μειονότητες και εθνοτική ταυτοποίηση» *Εθνολογία,* 8 (2000), 183. Περισσότερα για το θέμα βλ. ενδεικτικά N. Glazer, D.P. Moynihan (ed.), *Ethnicity Theory and Experience,* 1975, J. Hutchinson, A. Smith *Ethnicity*, Oxford University Press 1996, Γ. Αγγελόπουλος, «Ταυτότητες και πολιτικές μας χωρισμένης κοινότητας», *Εθνολογία,* 2 (1993), 111-127.

πολιτισμικό περιεχόμενο κάθε ταυτότητας δεν είναι αναλλοίωτο στο χρόνο. Αυτό σημαίνει ότι αυτό που τελικά διατηρείται δεν είναι τόσο αυτό καθεαυτό το πολιτισμικό περιεχόμενο της ομάδας όσο η ιδέα της ύπαρξής της.

Οι πρόσφυγες, διαθέτοντας συγκεκριμένα και διαφορετικά εθνολογικά χαρακτηριστικά από τον ντόπιο πληθυσμό της Ηπείρου, μέσα από τη συνύπαρξη και την αλληλεπίδραση με τις τοπικές ομάδες, επιδίωξαν τη διατήρηση αυτών των χαρακτηριστικών και κατά συνέπεια τη διατήρηση της ιδέας της ξεχωριστής ύπαρξής τους στο νέο τόπο υποδοχής.

Η Ήπειρος, ως ανθρωπογεωγραφική ενότητα αλλά και ως χώρος με μια ιδιαίτερη πολιτισμική φυσιογνωμία, αποτέλεσε μέσα στη μακρά διάρκεια το πλαίσιο όπου έζησαν και δημιούργησαν ιστορικά συγκεκριμένες ομάδες που συγκρότησαν και το εθνογραφικό της μωσαϊκό. Οι εν λόγω πληθυσμοί, από την απελευθέρωση της Ηπείρου έως και τα χρόνια του μεσοπολέμου, είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Ιδιαίτερα οι πληθυσμοί των πεδινών εκτάσεων, έχοντας ζήσει στο κλίμα της έντονης κατακτητικής παρουσίας των Οθωμανών, βίωσαν τις συνέπειες των σκληρών συνθηκών ζωής που υποδείκνυε το γαιοκτητικό κολιγικό σύστημα. Το αίτημα επίλυσης του αγροτικού ζητήματος με την απαλλοτρίωση της γης έγινε ιδιαίτερα έντονο μετά την εκδήλωση της αντίθεσης ανάμεσα στους μεγαλοκτηνοτρόφους και τους γεωργούς, ενώ αργότερα ο ερχομός των προσφύγων διεύρυνε το πεδίο των αντιμαχόμενων δυνάμεων. Οι πεδινοί πληθυσμοί ευελπιστούσαν ότι μετά την απελευθέρωση από την οθωμανική κυριαρχία θα περνούσαν εκτάσεις γης ως ιδιοκτησία στα χέρια τους. Παρόλα αυτά, τα δυσεπίλυτα ζητήματα που αφορούσαν το ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης σε πολλές περιπτώσεις διαιωνίστηκαν και έγιναν βαρύ φορτίο για τους κατοίκους της περιοχής. Ο ερχομός 1.500.000 προσφύγων σε όλη την Ελλάδα τόνισε την ανάγκη της άμεσης αποκατάστασής τους. Στην Ήπειρο, εκτάσεις που χρησιμοποιούνταν ως λειμώνες από τους ντόπιους κτηνοτρόφους και γαίες που ανήκαν στο ελληνικό δημόσιο απαλλοτριώθηκαν και διανεμήθηκαν στις προσφυγικές οικογένειες ως αγροτικοί κλήροι. Το ζήτημα της διανομής της γης προκάλεσε αντιθέσεις στις σχέσεις των ντόπιων πληθυσμών με τους πρόσφυγες, γεγονός που επηρέασε και τις κοινωνικές και πολιτισμικές επαφές μεταξύ των δύο ομάδων.

Παράλληλα, η Ήπειρος κατά την περίοδο αυτή, έρχεται αντιμέτωπη με το γεγονός της ένταξής της στο ελληνικό κράτος. Οι τοπικές κοινότητες καλούνται να ενσωματωθούν στην ενιαία ελληνική κεντρική διοίκηση και να ακολουθήσουν τους νέους ρυθμούς οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του ελληνικού κράτους. Από την περίοδο της απελευθέρωσης, τα χωριά της Ηπείρου, κοινότητες με σχετική αυτονομία μέσα σε έναν ενιαίο γεωγραφικό χώρο με ιδιαίτερη κοινωνικοοικονομική οργάνωση, καλούνται να ενταχθούν σε έναν ενιαίο εθνικό μηχανισμό.

Όμως η εποχή εκείνη υπήρξε δύσκολη για την Ελλάδα γενικότερα, καθώς ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα, η Μικρασιατική Καταστροφή, κληροδότησε μια σειρά από προβλήματα, τέτοια ώστε να χαρακτηρίζεται ως εθνική καταστροφή. Μέσα από ποικίλες ζυμώσεις άρχισε να συγκροτείται η νέα ελληνική πραγματικότητα. Σε αυτό το πλαίσιο η Ήπειρος πάσχιζε να πάρει μια θέση στον εθνικό κορμό προσδοκώντας μέσα από τη νέα τάξη πραγμάτων να επιλύσει τα βραχύβια προβλήματά της. Οι τοπικές κοινότητες, τόποι με σχετική αυτονομία μέσα σε έναν ενιαίο γεωγραφικό χώρο με ιδιαίτερη κοινωνικοοικονομική οργάνωση, επιδίωξαν να ενσωματωθούν στην ενιαία κεντρική διοίκηση και να ακολουθήσουν τους ρυθμούς οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του νέου ελληνικού κράτους.

Η προσπάθεια ένταξης της Ηπείρου στο έθνος-κράτος εκφράστηκε μέσα από την προσήλωση στο πνεύμα του ηπειρωτισμού[32]. Ο ηπειρωτισμός αποτέλεσε το αίτημα της ενσωμάτωσης μιας περιφέρειας στο εθνικό κράτος και λειτούργησε ως το πεδίο έκφρασης της ιδιαίτερης ταυτότητας των πληθυσμιακών ομάδων της περιφέρειας της Ηπείρου. Στο περιεχόμενό του συνοψίστηκαν οι ιδιαίτερες τοπικές, γεωγραφικές, δημογραφικές και κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες συνέβαλαν στην ανάπτυξη πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, καθώς και οι θεσμοί που διαμόρφωσαν το χαρακτήρα και τις νοοτροπίες που χαρακτήριζαν το συλλογικό βίο των ομάδων. Βασικό αίτημα του ηπειρωτισμού υπήρξε η καλλιέργεια της ηπειρωτικής συνείδησης και η διατήρηση της

[32] Για μια εκτενή και εμπεριστατωμένη αναφορά στο πνεύμα του ηπειρωτισμού Βλ. Ε. Γρ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993.
Ο ηπειρωτισμός είναι παράμετρος του ελληνισμού και συνδέεται με τη διατήρηση του παραδοσιακού συστήματος αξιών που επικεντρώνονται στη φιλοπατρία, την υπέρμετρη αγάπη για το γενέθλιο τόπο, την παιδεία και την αμόλυντη διατήρηση της μοναδικότητας χωρίς την αφομοίωση «ξένων» στοιχείων. Βλ. Ν. Πατσέλης, «Τι θα πη "Ηπειρωτισμός"» *Ηπειρωτική Εστία*, 37 (1955), 431-434 και 38 (1955), 525-528.

ιδιαίτερης τοπικής ταυτότητας των Ηπειρωτών. Αυτά ήταν στοιχεία τα οποία θα βοηθούσαν την Ήπειρο να ξεφύγει από το τέλμα και την απομόνωση που βίωνε για πολλά χρόνια, μέχρι την απελευθέρωσή της. Ζητούμενο αποτελούσε η διατήρηση της αδιάσπαστης ενότητας των κοινοτήτων της Ηπείρου στο χώρο και το χρόνο, ώστε να διεκδικήσουν μια ισότιμη θέση στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Κύριο σημείο της μοναδικής ηπειρωτικής ταυτότητας υπήρξε η συνειδητοποίηση της σημαντικής θέσης και της προσφοράς της Ηπείρου στο ιστορικό γίγνεσθαι της Ελλάδας. Η γνώση της ιστορικής πορείας της περιοχής σε σχέση με την ιστορία του ελληνικού έθνους θα συντελούσε στη διαμόρφωση μιας νέας εθνικής συνείδησης. Παράλληλα με τη γνώση της ιστορίας απαραίτητη προϋπόθεση για την ισότιμη ένταξη αποτελούσε η κατανόηση και η συνειδητοποίηση των προβλημάτων των χωριών της περιοχής.

Γενικότερα, το κίνημα του ηπειρωτισμού λειτούργησε ως ιδεολόγημα των διανοούμενων της εποχής αλλά παράλληλα αποτέλεσε πεποίθηση των τοπικών ομάδων για την καλλιέργεια και τη διατήρηση μιας ενιαίας τοπικής ταυτότητας.

Μέσα στο χώρο όπου δρούσαν οι εθνοτικές και πολιτισμικές ομάδες της ηπειρωτικής υπαίθρου, οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν για να προασπίσουν τη συνοχή της, προσπάθησαν να ενταχθούν και οι πρόσφυγες. Ο χώρος της Ηπείρου και ειδικότερα το λεκανοπέδιο της πόλης των Ιωαννίνων, ως κοινωνία υποδοχής, αποτέλεσε πεδίο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους πρόσφυγες και τους ντόπιους. Αυτό που έχει πραγματικό ενδιαφέρον είναι η καταγραφή των τρόπων που πραγματοποιήθηκε η ένταξη των προσφύγων σε αυτή την κοινωνία, δηλαδή αν και πώς διαμόρφωσαν οι πρόσφυγες την κοινωνία που τους δέχτηκε, καθώς και πώς διαμορφώθηκαν από αυτή. Δίπλα στις ανομοιογενείς τοπικές πληθυσμιακές ομάδες, που όμως συσπειρώθηκαν για τη διατήρηση του πνεύματος του ηπειρωτισμού, καλούνται να ριζώσουν σε ένα νέο τόπο οι πρόσφυγες, οι οποίοι διέθεταν μια ενιαία προσφυγική συνείδηση, λόγω της κοινής εμπειρίας τους, και ποικίλες τοπικές συνειδήσεις που εκφράστηκαν μέσα από διαφορετικά πολιτισμικά πρότυπα. Οι τρόποι με τους οποίους εκδηλώνονται οι τοπικές διακρίσεις και η επίδρασή τους στις σχέσεις των κατοίκων των κοινοτήτων θέτουν μια σειρά από ερωτήματα. Το περιεχόμενο του «εμείς» προσλαμβάνει διάφορες μορφές ορίζοντας τη σχέση «εμείς» και οι «άλλοι». Ποιο είναι και πώς εκφράζεται το περιεχόμενο του «εμείς» σε σχέση με

τις άλλες πληθυσμιακές ομάδες που έλκουν την καταγωγή τους από τις κοινότητες της Μικράς Ασίας; Παράλληλα πώς εκφράζεται η ταυτότητα του «εμείς» απέναντι στις άλλες πληθυσμιακές ομάδες που συνυπάρχουν με τους πρόσφυγες στον ίδιο οικισμό ή ζουν σε διπλανές κοινότητες;

Μεθοδολογικά

Η χρονιά του 1922 συνιστά μια χρονολογική τομή στη συλλογική συνείδηση των προσφύγων και μέχρι σήμερα αποτελεί σημείο αναφοράς στη μνήμη τους σε σχέση με τους μηχανισμούς διαχείρισης του παρελθόντος στο παρόν.

Η μνήμη και ο τρόπος μεταβίβασής της από γενιά σε γενιά αποτέλεσε το βασικό θεωρητικό εργαλείο της παρούσας έρευνας. Η λειτουργία της μνήμης στις γενιές που βίωσαν οι ίδιες την Καταστροφή ή ήρθαν αντιμέτωπες με τις συνέπειές της και την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ταυτότητάς τους υπήρξε κεντρικός άξονας της έρευνας.

Η λειτουργία της μνήμης ερευνήθηκε με τη μέθοδο της Προφορικής Ιστορίας. Μέσα από τη μέθοδο αυτή θεώρησα ότι θα μπορούσε να επιτευχθεί καλύτερα ένας από τους βασικούς στόχους της εργασίας, δηλαδή η διερεύνηση του τρόπου που βίωσαν τα γεγονότα οι ίδιοι οι πρόσφυγες και η μετουσίωσή τους σε συλλογική μνήμη. Έτσι, οι αφηγήσεις και μαρτυρίες των ανθρώπων που έζησαν τη Μικρασιατική Καταστροφή αποτέλεσαν βασικό μέσο πρόσβασης στη συλλογική μνήμη της ομάδας.

Η ανάδειξη της ζωής των «απλών» ανθρώπων, οι οποίοι θεωρούνται ως οι πρωταγωνιστές των γεγονότων, αποτελεί τα τελευταία χρόνια σημείο συστηματοποίησης του ενδιαφέροντος για τη μέθοδο της Προφορικής Ιστορίας. Η ανάπτυξη της μεθόδου συνδέθηκε με τη στροφή από την ιστορία των γεγονότων, των μεγάλων ανδρών και την πολιτική ιστορία προς την κοινωνική ιστορία, την ιστορία του λαού, των «απλών» ανθρώπων, στην «ιστορία από τα κάτω». Σ’ αυτό τον τρόπο προσέγγισης και όσον αφορά τη διερεύνηση της ιστορίας της ένταξης των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία, δεν έχει τόσο σημασία το γεγονός και η χρονολογική τάξη, όπου η παραδοσιακή ιστορία έριξε το περισσότερο βάρος, όσο το πώς βίωσαν οι άνθρωποι το γεγονός. Έτσι η Προφορική Ιστορία εστιάζει το ενδιαφέρον της στην ερμηνεία της συλλογικής, ανθρώπινης ιστορικής εμπειρίας, της ιστορικής εμπειρίας των κοινών ανθρώπων[33]. Η Κυριακίδου τονίζει ότι επίκεντρο αυτής της ιστορίας είναι η «σιωπηρή ζωή» των ανθρώπων, περιεχόμενο της οποίας είναι «η ροή της

[33] Ε. Βουτυρά, Α. Κυριακίδου Νέστορος, Α. Ισμηρλιάδου., Α. Παναγιωταρέα, Α. Πυργάκη, Ε. Βουτυρά, Ρ. Δέλτσου, «Λαογραφία και Προφορική Ιστορία», *Εντευκτήριο,* 8 (Οκτ.1989), 59.

καθημερινής ζωής, οι λέξεις που ειπώθηκαν και ξεχάστηκαν, οι πράξεις που δεν υπαγορεύονται όλες από κανόνες και έθιμα»[34]. Σημασία δεν έχει η αντικειμενική αλήθεια αλλά η υποκειμενική βίωση του γεγονότος[35]. Η στροφή αυτή του ενδιαφέροντος σήμανε όχι μόνο μια νέα προσέγγιση στα μέχρι τότε δεδομένα της ιστορίας αλλά δημιούργησε και ένα νέο στόχο: την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι προσλαμβάνουν και κατανοούν τη βιωμένη εμπειρία τους μέσα από το δικό τους βλέμμα απέναντι στα γεγονότα.

Η Προφορική Ιστορία εισήγαγε μια νέα προσέγγιση στο πεδίο της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας. Ήταν αυτή που συντέλεσε στην αποδέσμευση της έρευνας από την αποκλειστική ενασχόλησή της με τις γραπτές πηγές, ενώ μείωσε και την απόσταση μεταξύ των «υποκειμένων» της ιστορίας και του ερευνητή. Όλες οι μέχρι τότε αγνοημένες ομάδες έγιναν αντικείμενο προσοχής μιλώντας οι ίδιες για το βίωμά τους με έναν τρόπο μοναδικό και πιο κοντινό στην «αλήθεια» (όχι όμως με την έννοια της αντικειμενικότητας). Η ενασχόληση με τις γραπτές πηγές στα πλαίσια της παραδοσιακής ιστορίας, ως στοιχείο αντικειμενικότητας, ταυτίστηκε με την κυριαρχία του ρεύματος του θετικισμού ακόμη και στις κοινωνικές επιστήμες. Η προσπάθεια εξασφάλισης αξιοπιστίας στα αποτελέσματα της ιστορικής έρευνας οδήγησε στην υιοθέτηση των μεθοδολογιών που ίσχυαν για τις θετικές επιστήμες. Η θετικιστική παράδοση δάνεισε στις κοινωνικές επιστήμες τις ποσοτικές μεθόδους που χρησιμοποιούσε, μέσα από τις οποίες επιδιώχτηκε η αντικειμενικότητα, η ανάλυση των δεδομένων με μαθηματικά κριτήρια και η εξουδετέρωση της παρέμβασης του ερευνητή[36].

Τη δεκαετία του ’60 το ενδιαφέρον συστηματικά μετατοπίστηκε στην αναζήτηση της αλήθειας μέσα από την υποκειμενική πρόσληψη των γεγονότων από τα άτομα και στην ανάδειξη του συλλογικού μέσα από το ατομικό. Ο χώρος των κοινωνικών επιστημών αξιοποίησε τη μέθοδο της Προφορικής Ιστορίας για να εκμαιεύσει πληροφορίες για τη ζωή των κοινωνιών καθώς και για να διαγνώσει την κοινωνική συνείδηση μέσα από τις προσωπικές αφηγήσεις. «Πέρα από τη συμβολή της στην ανάδειξη του ατομικού βιώματος, θα

[34] Α. Κυριακίδου Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*, Πορεία, Αθήνα 1993, 256.
[35] ό.π., Α. Κυριακίδου Νέστορος (υποσημ. 34), 260.
[36] Π. Πανταζής, *Ιστορίες ζωής και μεταναστευτικά σχέδια στον αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Κεφαλόβρυσου*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας 1991, 101-137.

μπορούσε να αναφερθεί και η σημασία των αφηγήσεων για την κατανόηση των ευρύτερων κοινωνικών διαδικασιών, σύμφωνα με τις οποίες ζει και δρα το άτομο. Αυτή η ιστορία δε βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στην ατομική εμπειρία ούτε και σε αυτή καταλήγει. Από το άτομο ζητείται να μιλήσει για το «εγώ», το οποίο, όμως, ζει και δρα μέσα στην κοινωνία, της οποίας την ιστορία και τους κανόνες ζωής αποδέχεται. Με αυτό τον τρόπο ξεδιπλώνονται οι προσωπικές αντιλήψεις του ατόμου, οι οποίες προσδιορίζονται από την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, ενώ μέσα από την αποδοχή της κοινωνικής πραγματικότητας το άτομο συνειδητοποιεί την κοινωνική του ταυτότητα. Μέσα από τις ατομικές αφηγήσεις μπορεί να ανιχνευθεί η ζωή των κοινωνιών, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται το άτομο τη θέση του στην κοινωνία, μπορεί δηλαδή να διαγνωσθεί η κοινωνική του συνείδηση. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, το άτομο εξετάζεται με πλαίσιο τη σχέση του ίδιου με την κοινωνία»[37]. Κατά συνέπεια, προσεγγίζοντας την ατομική δράση γίνεται δυνατή η διάγνωση του κοινωνικού μέσα από το ατομικό. Η «βιογραφία», και γενικότερα η ατομική αφήγηση «συμπυκνώνει το καθολικό στο συγκεκριμένο», ενώ «η κάθε αφήγηση μπορεί να αποτελέσει εικονογράφηση μιας ολόκληρης εποχής». Η προσωπική αφήγηση δίνει τη δυνατότητα να ξεδιπλωθούν «εν περιλήψει» όλα όσα περιέχονται στη ζωή και τον πολιτισμό μιας κοινωνίας, μέσα από τον τρόπο που τα αντιλαμβάνεται και τα αξιολογεί ο αφηγητής[38].

Σύμφωνα με την Κυριακίδου «στόχος της προφορικής ιστορίας είναι η συλλογική εμπειρία ενός συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος και ο τρόπος με τον οποίο η εμπειρία αυτή μετουσιώνεται σε συλλογική μνήμη. Αυτό προϋποθέτει τη μετάβαση από την ιστορικότητα του ατόμου στην ιστορικότητα της κοινωνίας»[39].

Τα άτομα μαθαίνουν να ζουν στο χώρο και το χρόνο της κοινότητας αφομοιώνοντας τις πολιτισμικές αξίες της και εκφράζοντας τον εαυτό τους μέσα από αυτές. Επιπλέον, παρόλη τη διαφορετικότητα των ατόμων μιας κοινωνίας, η εμπειρία του καθενός σχηματοποιείται με βάση τα κοινωνικά δεδομένα[40].

[37] Μ. Θανοπούλου, Μ. Πετρονώτη, «Βιογραφική Προσέγγιση: μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας», *Σύγχρονα θέματα,* 64 (1987) 27.
[38] Μ. Αλεξιάδης, *Αυτοβιογραφία και Λαογραφία Κείμενα από τον Μικρασιατικό χώρο*, 1997, 5 (ανάτυπο από τον εικοστό τόμο των *Μικρασιατικών Χρονικών* «Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου Μικρασιατικής Λαογραφίας»).
[39] Α. Κυριακίδου, ό.π., (υποσημ. 34), 262-263
[40] S. Mintz, «The anthropological Interview and the Life History», D. Dunaway and V. Baum (ed.), *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*, Alta Mira Press 1996, 299-300

Συνεπώς, είναι δύσκολος ο διαχωρισμός του ατομικού από το κοινωνικό. Αυτό που είναι εφικτό μόνο είναι να διαγνωσθεί ποια είναι η θέση της ατομικότητας σε σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα. Οι θεσμοί, οι αξίες, οι δομές είναι το «πολιτισμικό υλικό» που γίνεται κοινωνικό, όταν ληφθούν υπόψη ποικίλοι παράγοντες που το επηρεάζουν σε δεδομένες ιστορικές στιγμές. Το πολιτισμικό υλικό γίνεται κοινωνικό μέσα από την ανίχνευση των διαφόρων προσωπικοτήτων που συνθέτουν την κοινωνική ομάδα[41]. «Το άτομο είναι μια υποκειμενικότητα τοποθετημένη σ' ένα πλαίσιο κοινωνικό και ιστορικό, μέσω δε της αφήγησης της ζωής του μπορούμε να δούμε το πώς τέμνεται η ατομική του ιστορία με την ιστορία της εποχής του. Από την άποψη αυτή, δίκαια μπορούμε να μιλάμε για το συνθετικό χαρακτήρα της βιογραφικής προσέγγισης, καθώς μας επιτρέπει να κινηθούμε από το άτομο στην κοινωνία και από την κοινωνία στο άτομο…»[42]. Οι αφηγήσεις που προκύπτουν, ουσιαστικά, εκφράζουν την αλληλεπίδραση του σύμπαντος του ατόμου με το κοινωνικό σύμπαν και αναδεικνύουν τη σχέση του ατόμου με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται και δρα. Το ατομικό βίωμα του ιστορικού γεγονότος μετουσιώνεται σε συλλογικό βίωμα και μνήμη, το οποίο με τη σειρά του συγκροτεί συλλογικές αναπαραστάσεις. Οι συλλογικές αναπαραστάσεις ενέχουν το ατομικό και το συλλογικό εφόσον το άτομο εντάσσεται και δρα σε μικρές κοινωνικές ομάδες, ενώ παράλληλα αποτελεί τη συμπύκνωση των κοινωνικών σχέσεων, οπότε η προσέγγισή του πρέπει να γίνεται μέσα από αυτές τις σχέσεις. Κατά συνέπεια, η ταυτότητα του ατόμου πρέπει να ανιχνεύεται σε σχέση με τις κοινωνικές δομές. Οι Durkheim, Parsons, Levi Strauss, Bourdeu θεωρούν απαραίτητη τη μελέτη των κοινωνικών δομών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από τη δυναμική της αλλαγής και της κίνησης. Έχοντας υπόψη αυτό το χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων οι κοινωνιολόγοι αντιμετωπίζουν το παρόν ως ιστορία και προσπαθούν να κατανοήσουν και να περιγράψουν, μέσα από τις αφηγήσεις των ανθρώπων, τις αλλαγές της κοινωνικής ζωής[43]. Άλλωστε, η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι δεδομένη

[41] ό.π., 298-304.
[42] Ν. Χρηστάκης, *Μουσικές ταυτότητες Αφηγήσεις ζωής μουσικών και συγκροτημάτων της ελληνικής ανεξάρτητης σκηνής ροκ*, Δελφίνι, Αθήνα 1994, 92-93.
[43] D. Bertaux (ed), *Biography and society The Life History Approach in the Social Sciences*, Sage Publications 1983.

ούτε τόσο απλή. Η κοινωνική πραγματικότητα είναι «αντιφατική, συγκρουσιακή και, κυρίως, είναι ανοιχτή στην υπέρβαση της παρούσας κατάστασής της»[44].

Η μέθοδος της Προφορικής Ιστορίας, με την προβολή του ατομικού στο κοινωνικό και την ανασυγκρότηση του παρελθόντος στο παρόν μέσα από τις υποκειμενικότητες, συμβάλλει στην «πολύπλευρη κατανόηση της ανθρώπινης εμπειρίας στο χώρο και το χρόνο»[45], ενώ «αποκαλύπτει πολύ περισσότερες πλευρές του ιδίου πρίσματος»[46].

Η πεποίθηση ότι μέσα από το κοινωνικό, συλλογικό σύμπαν μπορεί με την ερμηνεία της προσωπικής αφήγησης να αναδειχθεί το ατομικό επηρέασε και τους προσανατολισμούς της Λαογραφίας. Οι λαογράφοι, στα πρώτα χρόνια παγίωσης της επιστήμης, προσανατόλισαν τις αναζητήσεις τους με βασικό ζητούμενο την εθνική αυτογνωσία και την ανάδειξη της εθνικής ομοιογένειας στο χώρο και το χρόνο. Μέσα από αυτή την προοπτική καθορίστηκαν ο θεωρητικός χαρακτήρας και ο μεθοδολογικός της προσανατολισμός. Με στόχο την επίτευξη των παραπάνω επιδιώξεων η θεωρία του εξελικτισμού και των επιβιώσεων κυριάρχησαν για πολλές δεκαετίες στη μελέτη του παραδοσιακού πολιτισμού με συνέπεια ο λαϊκός πολιτισμός να εξιδανικευτεί ως το επιβίωμα του μεγαλειώδους αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Η καταγωγή των πολιτισμικών στοιχείων του παρελθόντος λειτούργησε ως ενδεικτικό στοιχείο της σημαντικής τους υπόστασης υποδηλώνοντας παράλληλα τον αχρονικό χαρακτήρα τους. Απότοκο αυτής της προσέγγισης ήταν να στερηθεί η Λαογραφία για χρόνια την ιστορική θεώρηση των φαινομένων και των κοινωνικών δομών που παρήγαγαν αυτά τα φαινόμενα.

Η επιστήμη της Λαογραφίας, ωστόσο, έχει προ δεκαετιών στρέψει το ενδιαφέρον της στις αυτοβιογραφίες και τις αναμνήσεις των απλών ανθρώπων, τις οποίες μάλιστα εξετάζει ως μια αυτόνομη «διηγηματική κατηγορία»[47]. Το ιδιάζον σημείο της αυτοβιογραφικής διήγησης είναι ότι, παρόλο που στηρίζεται στην ανάμνηση προσωπικών εμπειριών και είναι ατομικό έργο, αναδεικνύει το συλλογικό της χαρακτήρα: «Η ατομική ζωή και η υποκειμενικότητα των μελών

[44] De Oliveira, αναφορά από Π. Πανταζή, *Ιστορίες ζωής και μεταναστευτικά σχέδια στον αγροτικό χώρο. Η περίπτωση του Κεφαλόβρυσου*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας 1991, 101-137.
[45] Μ. Θανοπούλου, Μ. Πετρονώτη, ό.π., (υποσημ.37), 20.
[46] ό.π., Α. Κυριακίδου-Νέστορος (υποσημ. 34), 255.
[47] Μ. Γ. Μερακλής, *Έντεχνος λαϊκός λόγος Κείμενα και κριτική νεοελληνικού λόγου,* Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, 247.

της παραδοσιακής–κυρίως αλλά και της σύγχρονης χωριάτικης κοινότητας είναι πολύ σχετική, καθώς όλη η ζωή πλάθεται και διαμορφώνεται εκεί περίπου μ' ένα συλλογικό τρόπο, ώστε, ακόμη και αν δεν είναι στις προθέσεις του αφηγητή, μιλώντας αυτός για τον εαυτό του, για την προσωπική και οικογενειακή του ζωή, να μιλάει, σε έναν μεγάλο βαθμό, για τη ζωή όλων συγχρόνως…»[48].

Επιπλέον, όταν τα άτομα μιλούν για τον εαυτό τους αντικατοπτρίζεται στις διηγήσεις τους η «ατμόσφαιρα»της εποχής στην οποία έζησαν και ζουν. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει τη σημασία του συλλογικού σύμπαντος, το οποίο υπάρχει στις προσωπικές αφηγήσεις. «Η εποχή επιβάλλεται, καθολικά, στις ατομικές συνειδήσεις, όπως βέβαια επιβάλλεται και ο κοινωνικός περίγυρος, ακόμη και σε είδη που θεωρούνται και είναι ως ένα βαθμό αχρονικά»[49]. Η Λαογραφία επικεντρώθηκε στις «μερικές και ατομικές περιπτώσεις», στις αποκλίσεις που δεν θεωρούνται εξαίρεση[50], για να ανακαλύψει μέσα από την προσωπική ιστορία των φορέων του λαϊκού πολιτισμού, την ιστορία της ομάδας όπου ανήκουν[51].

Η ανιστορική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας άρχισε να αμφισβητείται με το διάλογο που άνοιξε στα νεότερα χρόνια η Λαογραφία με τη νέα Ιστορία αλλά και τις κοινωνικές επιστήμες όπως η Κοινωνική Ανθρωπολογία και η Κοινωνιολογία.

Όσον αφορά τη μελέτη της κοινωνικής ιστορίας των προσφυγικών κοινοτήτων, κεντρικό αίτημα υπήρξε η συγχρονική ανάλυση της κοινωνικής ζωής των προσφύγων μέσα από την ανασύσταση των στοιχείων του

---

[48] ό.π., Μ. Γ. Μερακλής (υποσημ. 47), 248.
Το ενδιαφέρον για τη συλλογή προσωπικών αφηγήσεων ως μέσο άντλησης πληροφοριών για την κοινωνική ζωή της κοινότητας εκδηλώθηκε στο πεδίο της Λαογραφίας μέσα από τη συγκέντρωση αυτοβιογραφικού υλικού. Βλ. τις αξιόλογες προσπάθειες των Μ. Μερλιέ, *Η Έξοδος, τ. Α΄, Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μ. Ασίας*, Κ.Μ.Σ., Αθήνα, 1980, Μ. Μερακλή, *Έντεχνος λαϊκός λόγος. Κείμενα και κριτική νεοελληνικού λόγου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, 247-255, Μ. Αλεξιάδη, Αυτοβιογραφία και Λαογραφία. Κείμενα από το Μικρασιατικό χώρο, «Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου Μικρασιατικής Λαογραφίας» 1997,
Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*, Πορεία, Αθήνα 1993, 232-240 και Α. Κυριακίδου-Νέστορος, Α. Ισμηρλιάδου, Α. Παναγιωταρέα, Α. Πυργάκη, Ε. Βουτυρά, Ρ. Δέλτσου, Λαογραφία και Προφορική Ιστορία*, Εντευκτήριο,* 8 (1989), 39-57, Χρ. Αναστ. Λώλης, Β. Νιτσιάκος (Εισαγωγή-Επιμ.), *Βίος ατομικός και ιστορία του χωριού Λιγγιάδες,* Νομαρχιακή Αυτοδ/ση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1999, Β. Νιτσιάκος, *Μαρτυρίες Αλβανών Μεταναστών*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003 .
[49]ό.π., Μ. Γ. Μερακλής (υποσημ.47), 249.
[50] Μ. Μερακλής, «Θέσεις για την Ελληνική Λαογραφία», *Διαβάζω*, 245 (1990), 21.
[51] Για τη συνάντηση της Ιστορίας, Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο πεδίο της μεθόδου της Προφορικής Ιστορίας Βλ. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*, Πορεία, 1993, 251-257.

παρελθόντος σε συνδυασμό με την αναγνώριση της δυναμικής διάστασης του ιστορικού γίγνεσθαι των συγκεκριμένων κοινοτήτων. Εργαλείο διερεύνησης των διαδικασιών παραγωγής και αναπαραγωγής των κοινωνικών φαινομένων έγινε η έννοια της ιστορικότητας, την οποία για χρόνια στερήθηκαν οι προσεγγίσεις της Ανθρωπολογίας και της Λαογραφίας. Η επιστήμη της Λαογραφίας χρησιμοποίησε την έννοια της ιστορικής συνέχειας για τη διερεύνηση του αντικειμένου της στηριζόμενη στη λημματογραφική μέθοδο, η οποία όμως δεν ελάμβανε υπόψη της τις έννοιες του χώρου και του χρόνου. Η ιστορική προσέγγιση μέσα από την προφορική μνήμη είχε ως σκοπό την ανάλυση των συνθηκών που γέννησαν και συντήρησαν τα κοινωνικά φαινόμενα και όχι μόνο την καταγραφή του περιεχομένου τους. Η Λαογραφία μέσα από τις παλιότερες προσεγγίσεις του λαϊκού ανθρώπου, του «λαού» της παραδοσιακής κοινωνίας, ήταν εξοικειωμένη με το λόγο των πληροφορητών καταγράφοντας το περιεχόμενο εθίμων και τελετουργιών. Ο προφορικός λόγος όμως, αν και υπήρχε, αποκοβόταν από το φορέα του, αφού κύριο σημείο ενδιαφέροντος ήταν το περιεχόμενό του και η φιλολογική προσέγγισή του ως κειμένου και όχι η διερεύνηση της σχέσης ατόμου και κοινωνίας στην ιστορική της διάσταση.

Στη δεκαετία του 1970, η νέα γενιά των Ελλήνων λαογράφων, με βασικούς εκπροσώπους την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος και το Μιχάλη Μερακλή, άρχισε να μελετά τη σχέση της Λαογραφίας με την προφορικότητα και την έννοια της ιστορικότητας[52]. Μετά από ποικίλες ζυμώσεις που έγιναν, οι νέες προσεγγίσεις προσανατολίστηκαν στην ερμηνεία της κοινωνικής μακροκλίμακας μέσα από την ιστορική διερεύνηση της μικροκλίμακας του ατομικού, αναγνωρίζοντας έτσι τη σημασία των προσωπικών αφηγήσεων και προσδίδοντας ένα νέο περιεχόμενο στις αναζητήσεις της επιστήμης της Λαογραφίας και στη σχέση της με την Προφορική Ιστορία και τη συλλογική μνήμη.

Η Προφορική Ιστορία έδωσε τη δυνατότητα να ερευνηθεί η πραγματικότητα μέσα από τη δυναμική της προοπτική, με τις φωνές των ανθρώπων που βίωσαν την ιστορία και την αναπαριστούν στο παρόν. «Οι άνθρωποι μιας κοινότητας δεν έχουν απλώς να μάθουν την ιστορία τους: μπορούν να τη γράψουν. Η Προφορική Ιστορία επιστρέφει την ιστορία στους ανθρώπους, να την πουν με τα

[52] Ε. Γρ. Αυδίκος, «Λαογραφία και προφορική ιστορία: Ιστορικό βάθος και νέα δεδομένα» στο Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου (επιμ.), *Λαογραφία και Ιστορία*, Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001, 153-154.

δικά τους λόγια. Με το να τους δίνεται ένα παρελθόν, αυτό βοηθά απέναντι σε ένα μέλλον το οποίο το φτιάχνουν μόνοι τους»[53].

Ο χώρος της Προφορικής Ιστορίας έγινε το πεδίο όπου συναντήθηκαν η Ιστορία, η Ανθρωπολογία και η Λαογραφία, επιχειρώντας να επαναπροσδιορίσουν το περιεχόμενο και τη μεθοδολογία τους. Από την εποχή του Μεσοπολέμου άρχισε η στροφή της Ιστορίας προς την Ανθρωπολογία, ενώ παράλληλα εκδηλώθηκε το ενδιαφέρον της Ανθρωπολογίας για το χρόνο της Ιστορίας. Σήμερα, η Λαογραφία, η Ιστορία και η Κοινωνική Ανθρωπολογία χρησιμοποιώντας τη μνήμη, επιζητούν να αποποιηθούν το γραμμικό χρόνο και να αναδείξουν τους πολλαπλούς βιωμένους χρόνους σε επίπεδα όπου το ατομικό ενυπάρχει στο κοινωνικό[54].

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα νέα διεπιστημονικά δεδομένα, αναπτύσσεται η αντίληψη ότι το παρελθόν αναπλάθεται, αναπαράγεται και είναι αποτέλεσμα της επιλογής των υποκειμένων για τη δράση τους στο παρόν. Τα υποκείμενα δηλαδή «κατασκευάζουν» το παρελθόν σύμφωνα με όρους του παρόντος. Ομάδες που ζουν και δρουν στο παρόν, επιζητώντας τη συνέχεια και το μετασχηματισμό, υποβάλλουν τα δεδομένα του παρελθόντος στη διαπραγμάτευσή τους στο παρόν ανάλογα με τις υπάρχουσες συνθήκες.

Τα στοιχεία που συγκροτούν το παρελθόν δε διαθέτουν απόλυτο χαρακτήρα ούτε χαρακτηρίζονται από ακινησία στο εκάστοτε παρόν γι’ αυτό και δε μεταδίδονται από γενιά σε γενιά με σκοπό την παθητική αναπαραγωγή τους. Το παρελθόν ως «παράδοση» ενέχει δυναμικό χαρακτήρα και «επινοείται» μέσα από ποικίλες πρακτικές, οι οποίες έχουν συμβολικό και τελετουργικό χαρακτήρα. Οι πρακτικές αυτές επιχειρούν να εδραιώσουν αξίες και κανόνες συμπεριφοράς μέσα από την επανάληψη, η οποία αυτόματα υπονοεί τη συνέχεια του παρελθόντος στο σήμερα[55]. Σύμφωνα με τον Hobsbawm, η «επινόηση» της παράδοσης συμβαίνει στα πλαίσια της γρήγορης μεταμόρφωσης της κοινωνίας, η οποία μπορεί να αποδυναμώσει ή να

[53] P. Thompson, *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford University Press 1978, 226. Το βιβλίο εκδόθηκε και στα ελληνικά, P. Thompson, *Φωνές από το παρελθόν Προφορική Ιστορία*, Κ. Μπάδα, Ρ.Βαν Μπουσχότεν (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2002.

[54] Κ. Μπάδα, «Ο θάνατος της Ελένης στον Εμφύλιο. Η μνήμη και το γεγονός, η μνήμη ως ιστορία» *Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός*, στο Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου (επιμ.), *Λαογραφία και Ιστορία*, Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001, 234.

[55] E. Hobsbawm, T. Ranger (ed), *The Invention Of Tradition*, Cambridge University Press 1983, 1.

καταστρέψει τα κοινωνικά σχήματα πάνω στα οποία οι παλιές παραδόσεις έχουν σχεδιασθεί[56]. Η παράδοση γίνεται μέσο διαπραγμάτευσης από τα ίδια τα υποκείμενα που δρουν στο παρόν και αποδίδουν σημασίες σε αυτό[57].

Οι παραπάνω απόψεις αποτελούν μια προσπάθεια διαφοροποίησης του βλέμματος της Ανθρωπολογίας για το συλλογικό μύθο κάθε κοινωνίας, την παράδοση και γενικότερα το παρελθόν. Η αντίληψη που είχε επικρατήσει αναφερόταν στο γεγονός ότι τα στοιχεία του παρελθόντος που επιδιώκουν να προσδιορίζουν την ταυτότητα παραδίδονται αμετάβλητα στο παρόν χωρίς να επηρεάζονται από τη δράση του παρόντος. Στη δεκαετία του 1980, μέσα από την επιδίωξη για μια ανθρωπολογική προσέγγιση της ιστορίας τέθηκε το ερώτημα «πώς το παρόν ανασυγκροτεί το παρελθόν». Η προσέγγιση της Ιστορίας δεν περιορίστηκε μόνο στην έννοια της σταθερής δομής που αναπαράγεται αχρονικά αλλά προώθησε το διάλογο ανάμεσα στις κοινωνικές δομές, τις επιλογές και τις δράσεις των υποκειμένων[58]. Τα ίδια τα υποκείμενα διαχειρίζονται την κοινωνική εμπειρία τους για να διαπραγματευτούν τους κοινωνικοπολιτικούς όρους της ζωής τους[59].

Η διερεύνηση των αναπαραστάσεων του παρελθόντος ως μηχανισμών συγκρότησης της ταυτότητας έφερε στο προσκήνιο το νέο θεματικό πεδίο της μνήμης. Η μνήμη της κοινωνικής εμπειρίας μιας ομάδας αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η ομάδα προσλαμβάνει το παρελθόν στο παρόν και λειτουργεί μέσα από τις αφηγήσεις ως η βάση για τη συγκρότηση της ταυτότητας. Η τελευταία συνδέεται άμεσα με μηχανισμούς επιλογής στο επίπεδο της μνήμης, η

[56] Ένας τρόπος με τον οποίο τα υποκείμενα διαχειρίζονται την ιστορία τους είναι μέσα από την «επινόηση παραδόσεων». Μια επινοημένη παράδοση είναι ένα σύνολο πρακτικών που ακολουθεί συμβολικούς ή τελετουργικούς κανόνες και αποσκοπεί στην εδραίωση κάποιων συγκεκριμένων αξιών και συμπεριφορών που υποτίθεται ότι συνιστούν συνέχεια με το παρελθόν. Οι συμπεριφορές αυτές δεν συνιστούν έθιμα αλλά επιχειρούν να «επινοήσουν» μια σχέση συνέχειας με το παρελθόν η οποία βασίζεται περισσότερο στο εθιμοτυπικό και όχι σε κάποιο ιδιαίτερο περιεχόμενο. Οι «επινοημένες παραδόσεις» λαμβάνουν χώρα κυρίως μέσα σε συνθήκες κοινωνικής αλλαγής και μέσα από το φόβο της πολιτισμικής αστάθειας που απειλεί τη συνοχή της ομάδας. ό.π., E. Hobsbawm, T. Ranger (υποσημ. 55), 4-5. Βλ. επίσης Σ. Δημητρίου-Κοτσώνη-Σ. Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, Αθήνα 1996,135-136.

[57] Ακόμη και η προσπάθεια ορισμού του έθνους γίνεται μέσα από τη φαντασιακή σύλληψή του από τους ανθρώπους που το συγκροτούν. Τα υποκείμενα είναι αυτά που διαπραγματεύονται τον τρόπο ορισμού της ταυτότητάς τους στα πλαίσια της συλλογικότητας μικρών ή μεγαλύτερων ομάδων. Για παράδειγμα, κάθε έθνος συλλαμβάνεται με τη φαντασία ως οριοθετημένο και συγκροτεί μια «φαντασιακή κοινότητα», όπου τα μέλη του δεν γνωρίζονται μεταξύ τους έχουν όμως τη αίσθηση του συνανήκειν και δρουν στα πλαίσια μιας συλλογικής ταυτότητας. Βλ. B. Anderson, *Φαντασιακές Κοινότητες*, Νεφέλη, Αθήνα 1983, 26-27.

[58] Σ. Δημητρίου -Κοτσώνη, Σ. Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, Καστανιώτη, Αθήνα 1996, 135-136.

[59] ό.π., Σ. Δημητρίου -Κοτσώνη, Σ. Δημητρίου (υποσημ. 58), 135-136.

οποία έχει επιλεκτικό χαρακτήρα. Αυτό που εγγράφεται ως συλλογική μνήμη είναι ό,τι η δεδομένη κουλτούρα προσλαμβάνει ως σημαντικό και ορίζεται με όρους του παρόντος[60].

Η παρούσα ερευνητική εργασία βασίστηκε σε επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση στα προσφυγικά χωριά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, Ανατολή, Μπάφρα και Νεοκαισάρεια. Βάση για τη συγκέντρωση του υλικού υπήρξε η συμμετοχική παρατήρηση αλλά και η αρχειακή έρευνα. Με την εμπειρική επιτόπια έρευνα κατέστη δυνατή η διερεύνηση της κοινωνικής ζωής των κοινοτήτων, ενώ μέσα από την αρχειακή έρευνα υπήρξε δυνατή η αξιοποίηση των γραπτών πηγών διαφόρων φορέων, που αποδείχτηκαν σημαντικές και βοηθητικές για την ολοκληρωμένη προσέγγιση του θέματος. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη των πηγών που στήριξαν την έρευνα αφορούσε: τη μελέτη των αρχείων των συλλόγων και των κοινοτήτων, όπως τα πρακτικά συνεδριάσεων των κοινοτικών συμβουλίων, τα δημοτολόγια των κοινοτήτων, τα καταστατικά ιδρύσεως των πολιτιστικών συλλόγων και Αδελφοτήτων και των τοπικών εφημερίδων, τις στατιστικές, τα τοπογραφικά και ρυμοτομικά σχέδια των οικισμών, τα διαγράμματα αποτύπωσης των οικισμών, τα σχέδια και τους πίνακες της διανομής από τη διεύθυνση της τοπογραφικής υπηρεσίας, τις αρχικές αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας για την απαλλοτρίωση της γης και την εγκατάσταση των προσφύγων, τα φύλλα της εφημερίδας της Κυβερνήσεως, που αφορούν την επέκταση του ρυμοτομικού σχεδίου της κοινότητας Ανατολής και τέλος το φωτογραφικό υλικό.

Σε ό,τι αφορά την επιτόπια έρευνα χρησιμοποιήθηκε η συνέντευξη, βασική τεχνική της Προφορικής Ιστορίας. Οι συνεντεύξεις απευθύνθηκαν στους κατοίκους των τριών κοινοτήτων, άτομα τριών γενεών[61]: της πρώτης γενιάς, που βίωσε την τραγωδία της καταστροφής και της απώλειας της πατρίδας της στο παρελθόν, της δεύτερης, που έζησε το μεταβατικό στάδιο της προσαρμογής στη νέα πατρίδα και της τρίτης γενιάς. Η συζήτηση βασίστηκε στον τρόπο αντίληψης

[60] ό.π., Σ. Δημητρίου -Κοτσώνη, Σ. Δημητρίου (υποσημ. 58),138.
[61] Ο ορισμός του ηλικιακού ορίου της κάθε γενιάς είναι σχετικός και χρησιμοποιείται συμβατικά με σκοπό την καλύτερη προσέγγιση του χρονικού της προσφυγικής αποκατάστασης μέσα στο χρόνο.

της ταυτότητάς τους από τους ίδιους και στις συμπεριφορές που υιοθετούν στο πλαίσιο ένταξής τους στη συγκεκριμένη συλλογικότητα.

Η συνέντευξη, στηρίχτηκε στη σύνταξη ενός οδηγού για τη διευκόλυνση της συζήτησης με τους πληροφορητές. Ο οδηγός δεν είχε δεσμευτικό χαρακτήρα ούτε συμπληρώθηκε από τους πληροφορητές. Είχε περισσότερο βοηθητικό χαρακτήρα καθοδηγώντας τις συνεντεύξεις οι οποίες ήταν «ανοικτές». Η θεματική οργάνωση των ερωτήσεων έπρεπε να καλύπτεται σε κάθε συνέντευξη αλλά οι αφηγητές αφέθηκαν ελεύθεροι να διαρθρώσουν την αφήγησή τους[62].

Η συζήτηση υπήρξε ημικατευθυνόμενη έως και ελεύθερη. Από τον πληροφορητή ζητήθηκε να αφηγηθεί την προσωπική του ζωή και την ιστορία της κοινότητας στην οποία ανήκει, όπως την έζησε ο ίδιος.

Στις συνεντεύξεις καταγράφονται ιστορίες ζωής και εξετάζονται θέματα γεωγραφίας-τοπογραφίας του τόπου καταγωγής (όπως τη θυμούνται οι ίδιοι ή όπως την έχουν στο μυαλό τους από τις αφηγήσεις των δικών τους που βίωσαν την καταστροφή), κοινωνικής ζωής, όπως στοιχεία από την καθημερινότητα, τη θρησκευτική ζωή, την οικογένεια και τις σχέσεις συγγένειας, τις παραγωγικές σχέσεις και, γενικότερα, στοιχεία της πολιτισμικής έκφρασης των κοινοτήτων. Η έρευνά μου άρχισε τον Μάρτιο του 1999 με τακτικές επισκέψεις στα χωριά κατά χρονικές περιόδους, επισκέψεις που ορίζονταν ανάλογα με τον χρόνο και τη διάθεση των πληροφορητών[63]. Η συμμετοχική παρατήρηση επιτεύχθηκε με φιλικές συναναστροφές στην πλατεία, στη Θεία Λειτουργία της Κυριακής, στα πανηγύρια κλπ.**,** ενέργειες που επιτρέπουν την καλύτερη κατανόηση της τοπικής κοινωνίας, της καθημερινής της ζωής καθώς και των συμβολικών και κοινωνικών πρακτικών που χαρακτηρίζουν τις κοινότητες.

Βασικές συνιστώσες της διεξαγωγής της έρευνας και της επεξεργασίας του υλικού είναι ο *χώρος* και ο *χρόνος*. Τις δύο αυτές κατηγορίες τις διαπραγματευόμαστε μέσα από μια οριζόντια διάταξη και όχι μόνο από την κάθετη προοπτική τους.

---

[62] Ρ. Βαν Μπουσχότεν, *Περάσαμε πολλές μπόρες κορίτσι μου*, Πλέθρον, Αθήνα 1998, 23.

[63] Οι περισσότερες συνεντεύξεις, συνολικά εξήντα στον αριθμό, άλλες έχουν τρίωρη διάρκεια και άλλες δίωρη και έλαβαν χώρα, κυρίως, στα σπίτια των πληροφορητών (ή είναι άτυπες συζητήσεις που έγιναν σε ανύποπτο χρόνο στο καφενείο). Η ελεύθερη συζήτηση καταγράφηκε σε μαγνητόφωνο και έγινε ακριβής απομαγνητοφώνηση του λόγου των πληροφορητών.

Ο χρόνος είναι δισυπόστατος: είναι ο χρόνος της ζωής στην πατρίδα και ο χρόνος του ξεριζωμού, όπως τον βίωσε η πρώτη γενιά, ο χρόνος της βιωμένης εμπειρίας και ο χρόνος της μεταβίβασης της μνήμης στις επόμενες γενιές με διαφορετικό τρόπο και λειτουργία για την κάθε γενιά.

Μέσα από τις αφηγήσεις ορίζονται οι χρονολογικές τομές που είτε προκύπτουν από μόνες τους είτε τις ορίζουν οι ίδιοι οι πληροφορητές. Το 1922, χρόνος άφιξης στην Ελλάδα, αποτέλεσε τη βασική χρονική τομή. Η χρονιά αυτή αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα σημεία αναφοράς της νεότερης ελληνικής ιστορίας, καθώς είχε καθοριστικό αντίκτυπο στις διαδικασίες διαμόρφωσης της εθνικής φυσιογνωμίας του ελληνικού κράτους, ενώ στη μνήμη των προσφύγων συνδέθηκε απόλυτα με την εμπειρία του ξεριζωμού από την πατρίδα. Οι αναφορές πριν και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μια περίοδο δισυπόστατη για την Ελλάδα, αφού την κατάσταση αποδιοργάνωσης ακολούθησε η προσπάθεια ανασυγκρότησης της ελληνικής κοινωνίας, όρισαν για τους πληροφορητές το δεύτερο χρονικό σημείο αναφοράς, ενώ η τρίτη τομή ορίζεται από το σήμερα, αφού γίνεται μνεία στο παρόν των κοινοτήτων.

Η Κυριακίδου θεωρεί το χρόνο της Προφορικής Ιστορίας «σύνθετο-ποιοτικό και όχι ποσοτικό» που «προσπαθεί να κατανοήσει τις κρίσιμες στιγμές στην ιστορία μιας κοινωνίας». Είναι ο χρόνος που χωρίζεται σε δύο επίπεδα: «Το επίπεδο της προφορικής αφήγησης του πληροφορητή (που αφορά τον τρόπο που οι άνθρωποι κατανοούν και ερμηνεύουν τη ζωή τους, ο χρόνος της ατομικής μνήμης) και «το επίπεδο της αφήγησης της προφορικής ιστορίας (που στοχεύει στην ερμηνεία της συλλογικής εμπειρίας των ιστορικών γεγονότων, ο χρόνος της συλλογικής μνήμης)»[64].

Ο χώρος για τους πρόσφυγες συνοψίστηκε στην έννοια της πατρίδας, η οποία μοιράστηκε στο «εκεί» και το «εδώ». Η τοπογραφία της πατρίδας του «εκεί», ο φυσικός και ο κοινωνικός της χώρος, έγιναν σημεία αναφοράς τόσο στις αφηγήσεις των τριών γενεών όσο και στη διαμόρφωση του χώρου της σύγχρονης πραγματικότητας, του χώρου του «εδώ». Η διαμόρφωση του τόπου στο παρόν, η συγκρότηση των νέων οικισμών[65], όπου αποτυπώθηκαν η ιστορία, η εμπειρία, ό,τι ήταν γνώριμο από το παρελθόν, καθώς και νέα χαρακτηριστικά,

[64] Ε. Βουτυρά, «Η Λαογραφία της Άλκης και η Προφορική Ιστορία», *Εντευκτήριο*, 8 (1989), 60

[65] Για παράδειγμα η μελέτη της πολεοδομικής φυσιογνωμίας των οικισμών, όπως η μελέτη της διάταξης και επέκτασής τους προσφέρεται για να ανιχνευθεί ο κοινωνικός μετασχηματισμός.

τα οποία ορίστηκαν από το νέο τόπο υποδοχής, αποτέλεσαν τα θέματα που προσδιόρισαν τη διερεύνηση της συνιστώσας του χώρου στην παρούσα εργασία.

Στον οργανωμένο χώρο, φυσικό και οικισμένο, εγγράφονται οι δραστηριότητες των ανθρώπων, οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, οι σχέσεις τους με τη φύση, με τον εαυτό τους και με το θείο[66]. Επειδή, όμως, βασικό άξονα της έρευνάς μας αποτέλεσε η μνήμη, η οποία παραπέμπει ταυτόχρονα στο παρελθόν και στο παρόν, η θεώρηση του χώρου ως πεδίο αποτύπωσης κάθε είδους σχέσεων δεν είναι αρκετή: ο χώρος λειτουργεί ως πεδίο παραγωγής και αναπαραγωγής σχέσεων, όπου μέσα από πολιτισμικές πρακτικές, οι κοινότητες συνεχίζουν να διαπραγματεύονται την ύπαρξή τους και να μετασχηματίζονται σύμφωνα με τις επιταγές του παρόντος[67].

[66] Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα Ι,* Ολκός, Αθήνα 1975, 51.
[67] Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003, 87.

1. ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Οι τόποι καταγωγής των προσφύγων καθόρισαν και τη φυσιογνωμία των κοινοτήτων που ιδρύθηκαν στους νέους τόπους υποδοχής. Τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των τόπων καταγωγής, της κάθε «πατρίδας», συγκρότησαν μια ξεχωριστή ταυτότητα για τους προσφυγικούς πληθυσμούς και αποτέλεσαν το σημείο διαφοροποίησής τους τόσο σε σχέση με το μικρασιατικό τους παρελθόν όσο και με τις νέες συνθήκες της αποκατάστασής τους στην Ελλάδα.

Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, οι κοινότητες της Μικράς Ασίας ανέπτυξαν κατά τόπους τη διαφορετικότητά τους σε ό,τι αφορά τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού στο πλαίσιο πάντα των ευρύτερων κοινοτήτων. Η ταυτότητα των Ορθόδοξων Ελλήνων της Μικράς Ασίας από το 18ο αιώνα μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου βασίστηκε σε τρεις βασικές έννοιες: στην ιδέα της κοινότητας, όπου ένα άτομο μεγάλωνε και αναπτυσσόταν κοινωνικά, στην αίσθηση της κοινής Ορθόδοξης θρησκείας, η οποία στηριζόταν στο ιστορικό βάρος που είχε η εποχή της ακμής του Βυζαντίου για τον ελληνισμό και σε στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού. Επιπλέον, η γεωγραφία του τόπου συμπλήρωνε το σχήμα δόμησης της ελληνικής ταυτότητας[1]. Σε συνδυασμό με τα παραπάνω χαρακτηριστικά αναπτύχθηκε μια αίσθηση τοπικότητας, η οποία αποτέλεσε και ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κοινωνικής ζωής των προσφύγων στη νέα τους ζωή[2].

Οι πρόσφυγες που έφτασαν στην Ήπειρο και συγκεκριμένα στην περιοχή των Ιωαννίνων ίδρυσαν νέες κοινότητες, μεταφέροντας τη φαντασιακή γεωγραφία των παλαιών πατρίδων τους στο νέο τόπο υποδοχής. Πρόσφυγες από τη Ντούζτσε, την Τοκάτη, τη Σαφράμπολη, τη Σαμψούντα, τη Φάτσα, το Πουλαντζάκ, την Αργυρούπολη, την Πάφρα, την περιφέρεια της Καισάρειας και ειδικότερα από τα χωριά Τσατ, Τασλίκ, Ρουμκαβάκ, Ζίλε και Καρατζορέν, συγκρότησαν κοινότητες όπου διοχέτευσαν στοιχεία από αυτούς τους τόπους μέσα σε μια προσπάθεια ικανοποίησης της ανάγκης για συνέχεια.

---

[1] G. Augustinos, *The Greeks of Asia Minor. Confession, Community and Ethnicity in nineteenth century*, The Kent State University Press 1992, 186.
[2] R. Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, New York, Oxford 1998, 23.

Η κατανόηση αυτής της ιδιαίτερης ταυτότητας, η οποία επηρέασε την κοινωνική ζωή των προσφύγων, είναι αδύνατη χωρίς τη μελέτη της ιστορίας και γεωγραφίας των ελληνικών κοινοτήτων της Μικράς Ασίας κατά το τέλος του 19ου και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα.

Οι πληθυσμοί που εξετάζουμε αποτέλεσαν μέρος του πληθυσμού των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σημείο αναφοράς για τις περισσότερες ιστορικές προσεγγίσεις της ελληνικής βιβλιογραφίας αποτελεί η παρουσία του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή από τα χρόνια της κλασσικής αρχαιότητας μέχρι την περίοδο της Μικρασιατικής Καταστροφής, η οποία σήμανε και το τέλος της ελληνικής παρουσίας εκεί. Παρόλα αυτά, εκείνο που θεώρησα σημαντικό δεν είναι τόσο η απόδειξη της μακραίωνης και δεδομένης ελληνικής παρουσίας στην περιοχή όσο η ανίχνευση της διαφορετικότητας των ελληνικών κοινοτήτων του ευρύτερου χώρου της Μικράς Ασίας, απόρροια ενός συνδυασμού παραγόντων του γεωγραφικού χώρου όπου αυτές αναπτύσσονταν[3]. Είναι γεγονός ότι ο ευρύτερος χώρος της Μικράς Ασίας παρουσίαζε έντονες γεωγραφικές διαφοροποιήσεις, στοιχείο το οποίο αποτυπώθηκε και στην πολιτισμική φυσιογνωμία του πληθυσμού των ελληνικών κοινοτήτων. Ο βασικός διαχωρισμός των κοινοτήτων σε δύο γενικές κατηγορίες, αυτές των παραλίων και εκείνες του ηπειρωτικού χώρου αναφέρεται σε παράγοντες όπως η γεωγραφία της περιοχής και ο γενικότερα διαφοροποιημένος χαρακτήρας του χώρου τόσο σε φυσικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο των νοοτροπιών[4].

Οι κοινότητες των Ελλήνων της Μικράς Ασίας εντοπίζονται σε τρεις γεωγραφικές ζώνες: οι περιοχές των δυτικών παραλίων, του Πόντου και της Καππαδοκίας αποτέλεσαν το χώρο της ελληνικής παρουσίας και δράσης για πολλούς αιώνες μέχρι και τη χρονιά της Μικρασιατικής Καταστροφής. Οι

[3] Η αναμφισβήτητη ανθηρή οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων αποτελεί μέρος κάποιων εργασιών, οι οποίες προσεγγίζουν με ανιστορικό τρόπο την πορεία των ελληνικών πληθυσμών στα εδάφη της Μικράς Ασίας. Αυτό που παραβλέπεται είναι η ένταξη των κοινοτήτων αυτών στο χώρο, το χρόνο και το πολιτικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο δρουν. Παράλληλα, θεωρούν την ελληνική παρουσία στα τουρκικά εδάφη δεδομένη εξαρχής, ενώ η ύπαρξη των Τούρκων αντιμετωπίζεται μέσα από μια μεταφυσική και όχι ιστορική προσέγγιση. Επιπλέον, μερικές μελέτες συσχετίζουν την παρουσία των ελληνικών κοινοτήτων με τη δράση του ελληνικού κράτους υποβαθμίζοντας έτσι το ρόλο των γεωγραφικών και πολιτικών συνθηκών της περιοχής και αντιμετωπίζοντας τις ελληνικές κοινότητες ως «αποικίες» της Ελλάδας. Βλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μ. Ασία. 19ος αι.-1919 Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, 17.

[4] ό.π., Σ. Αναγνωστοπούλου (υποσημ.3), 52-53.

ελληνικές κοινότητες διασκορπισμένες σε όλο το έδαφος της Μικράς Ασίας, συνυπάρχοντας με πολλές άλλες εθνοτικές ομάδες, επιδίωξαν να διατηρήσουν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους και να οριοθετήσουν την πολιτισμική κοινότητα των Ορθόδοξων Ελλήνων στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η περιοχή της Μικράς Ασίας υπήρξε σημαντικό κέντρο ανάπτυξης και διατήρησης του ελληνικού πολιτισμού για πολλούς αιώνες. Σύμφωνα με τη διαίρεση που ισχύει από την περίοδο της Ρωμαϊκής εποχής αποτελείται από 16 Επαρχίες και είναι οι ακόλουθες: Αιολίδα, Βιθυνία, Γαλατία, Ιωνία, Καππαδοκία, Καρία, Κιλικία, Λυδία, Λυκαονία, Λυκία, Μυσία, Παμφυλία, Παφλαγονία, Πισιδία, Παραλιακός και Νότιος Πόντος και Φρυγία[5].

Το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, απ' όπου κατάγονται οι κάτοικοι της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας περιλαμβάνει τη Λυκαονία, την Καππαδοκία και ένα μέρος της Γαλατίας. Οι παραπάνω περιοχές ήταν αποκλεισμένες από τη μεγάλη οροσειρά του Ταύρου και του Αντίταυρου στα νότια και ανατολικά, ενώ μοναδική διέξοδο προς τη θάλασσα έβρισκαν στη Μεσόγειο. Η περιοχή της Καππαδοκίας θεωρούνταν από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές και είχε να επιδείξει ισχυρή παρουσία του ελληνικού στοιχείου. Παρά την ύπαρξη ελληνόφωνων κοινοτήτων στην περιοχή πλειοψηφούσαν οι τουρκόφωνες ελληνορθόδοξες κοινότητες[6]. Σύμφωνα με τον Π. Κητρομηλίδη η μορφολογία του εδάφους συνέβαλε στη δυνατότητα συντήρησης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της πολιτισμικής ταυτότητας των πληθυσμών[7]. Οι περιοχές που προαναφέρθηκαν παρουσίαζαν συνεχόμενη ύπαρξη ελληνορθόδοξου πληθυσμού μέσα στο χρόνο, παρόλο που δοκιμάστηκαν λίγους αιώνες πριν την παγίωση της οθωμανικής κατάκτησης[8].

---

[5] Η Μέλπω Μερλιέ διαίρεσε το Μικρασιατικό χώρο σε περιφέρειες τις οποίες ενέταξε στις 16 αρχαίες Επαρχίες, που ίσχυαν από την Ρωμαϊκή εποχή Βλ. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο, *Ο τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας, Έκθεση του έργου του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (1930-1973), Κατάλογος Εκθέσεως*, Αθήνα 1974, 78.

[6] Από τις 81 ελληνικές κοινότητες οι 49 ήταν τουρκόφωνες. Βλ. P. Kitromilides, - A. Alexandris, «Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration The historical demography of the greek community of Asia minor at the close of Ottoman era», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 5 (1984-1985), 20.

[7] ό.π., P.Kitromilides - A. Alexandris (υποσημ.6), 14.

[8] Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε μείωση του χριστιανικού στοιχείου, ενώ κατά το τέλος του 19ου αιώνα και αρχές 20ου συνεχίστηκε η περιπέτεια των ελληνικών και χριστιανικών κοινοτήτων για οικονομικούς λόγους. Βλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μ. Ασία. 19ος αι.-1919 Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, 228.

Η περιοχή της Καππαδοκίας, η ανατολικότερη της Μικράς Ασίας, η οποία εκτεινόταν μέχρι την έρημο της Λυκαονίας, ορεινή και απομονωμένη από τη γεωγραφία και τα δίκτυα επικοινωνίας με την περιοχή των δυτικών παραλίων, μπόρεσε να διατηρήσει σταθερό τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό της, καθώς και την ιδιαίτερη πολιτισμική έκφραση των κοινοτήτων της. Το κεντρικότερο σημείο της περιοχής, η περιφέρεια της Καισάρειας, η οποία βρισκόταν στο κέντρο της Ποντοκαππαδοκικής χώρας, ανάμεσα από τον Πόντο και την Κιλικία[9], και ειδικότερα η πόλη λειτούργησε ως σημείο αναφοράς για τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς, ενώ αποτελούσε σημαντικό θρησκευτικό και εμπορικό κέντρο της εποχής. Στα βόρεια της περιοχής, μια σειρά από χωριά υπήρξαν η πατρίδα των περισσοτέρων προσφύγων από την Καππαδοκία που έφτασαν στην περιοχή των Ιωαννίνων. Το *Τασλίκ*, ήταν ένα από τα ελληνορθόδοξα τουρκόφωνα χωριά της περιφέρειας της Καισάρειας όπου δεν ζούσαν Τούρκοι και Αρμένιοι. Οι κάτοικοί του ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία, καθώς και με την κατά παράδοση κατασκευή μυλόπετρας, αφού στην περιοχή αφθονούσε ένα είδος σκληρής πέτρας που θεωρούνταν κατάλληλη για την κατασκευή μυλόπετρων[10]. Βόρεια του Τασλίκ, στην πλαγιά του βουνού Ακ Νταγ, βρισκόταν το χωριό Ρουμκαβάκ, επίσης τουρκόφωνο. Βορειότερα από τα παραπάνω χωριά βρισκόταν το Τσατ, χωριό που ιδρύθηκε από κατοίκους της Σεβάστειας[11]. Στο χωριό ζούσαν περίπου 450 οικογένειες Ελλήνων και Αρμενίων, σύμφωνα με τα λεγόμενα του πληροφορητή του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Οι κάτοικοί του μιλούσαν την τουρκική και αρμένικη γλώσσα, ενώ ασχολούνταν με την κατασκευή και εμπορία ξύλινων ειδών, καθώς στην περιοχή αφθονούσε η ξυλεία[12].

Κάτοικοι από τα παραπάνω χωριά έφτασαν πρόσφυγες στη σημερινή Μπάφρα Ιωαννίνων και εγκαταστάθηκαν εκεί μαζί με Πόντιους από την Πάφρα του Πόντου.

Από την περιφέρεια Έβερεκ, η οποία βρισκόταν στη βορειοανατολική Καππαδοκία, στην κοιλάδα που σχημάτιζαν οι πλαγιές των βουνών Αργαίο και

[9] Β. Δαλακούρα, «Η εγκατάσταση των προσφύγων της Καππαδοκίας στον ελληνικό χώρο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 11(1995-1996), 273.
[10] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ., ΚΠ128, 1960, Συνεργάτης: Ερμόλαος Ανδρεάδης/Πληροφορητής Φίλιππος Μπαρουτιάδης.
[11] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ 1960, Συνεργάτης: Ερμόλαος Ανδρεάδης/Πληροφορητής: Αθανάσιος Ναυρόζογλου.
[12] ό.π., (υποσημ.11).

Ντεβελί[13] και ειδικότερα από την ελληνική συνοικία Αϊ Κωστέν, έφτασαν στη σημερινή Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων μερικές τουρκόφωνες οικογένειες. Νότια του Έβερεκ βρισκόνταν τα γειτονικά χωριά Ζίλε και Καρατζορέν, πατρίδα των περισσοτέρων κατοίκων της Νεοκαισάρειας. Το Ζίλε διέθετε μια μικρή ελληνορθόδοξη κοινότητα σε σχέση με την τουρκική και στο Καρατζορέν ανθούσαν μια αρμενική και μια ελληνική Ορθόδοξη κοινότητα (45 ελληνικές οικογένειες και 50 αρμένικες)[14]. Το Ζίλε βρισκόταν 10 χιλιόμετρα ΝΔ του Έβερεκ και στα 1905 είχε 350 Έλληνες κατοίκους και 2.250 Τούρκους[15]. Οι κάτοικοι του χωριού, γεωργοί-κτηματίες ως επί το πλείστον, ανέπτυξαν έντονα την υφαντική τέχνη[16], την οποία και συνέχισαν, όταν έφτασαν στην πόλη των Ιωαννίνων ως πρόσφυγες.

Το βορινό τμήμα της Μικρασιατικής γης και ειδικότερα οι ακτές της Μαύρης Θάλασσας (Εύξεινος Πόντος) συνιστούσαν τη μεγάλη γεωγραφική ενότητα του Πόντου, η οποία πιο συγκεκριμένα εκτείνονταν από τις πηγές του ποταμού Σαγγάριου και κατά μήκος της Μαύρης Θάλασσας μέχρι την άκρη του Καυκάσου. Ο Πόντος, γεωγραφικά απομονωμένος και λειτουργώντας ως θεματοφύλακας του ελληνισμού του Βυζαντίου, διατήρησε τη συνοχή του μέσα από την πολιτισμική του ιδιαιτερότητα. Οι κάτοικοι της περιοχής στήριξαν τη διαφορετικότητά τους στην ποντιακή διάλεκτο, την οποία διατήρησαν παρά τις έντονες διώξεις στις οποίες υποβλήθηκαν αμέσως μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα η ανάπτυξη των σημαντικών λιμανιών της περιοχής και του εμπορίου διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία κοινωνικών ομάδων που πρωτοστάτησαν στο εθνικιστικό κίνημα απελευθέρωσης της περιοχής και της ίδρυσης της Δημοκρατίας του Πόντου από το 1919 έως το 1922[17].

Η παρουσία των Οθωμανών κατακτητών ανάγκασε πολλούς από τους Έλληνες του Πόντου να καταφύγουν προς τη Γεωργία, την Κριμαία και τη Μαριούπολη. Παράλληλα, κομμάτια του πληθυσμού άρχισαν να μετακινούνται από τα παράλια προς τα ορεινά σημεία του εσωτερικού της περιοχής

[13] ό.π., Σ. Αναγνωστοπούλου (υποσημ. 3), 165.
[14] Β. Δαλακούρα, «Η εγκατάσταση των προσφύγων της Καππαδοκίας στον ελληνικό χώρο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 11(1995-1996), 278.
[15] ό.π., Β. Δαλακούρα (υποσημ. 14), 277.
[16] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ., 1956, Συνεργάτης: Σοφία Δονδολίνου/Πληροφορητής: Αβραάμ Ελβανίδης.
[17] ό.π., P. Kitromilides - A. Alexandris (υποσημ. 6), 17-18.

αναζητώντας ασφάλεια. Ειδικότερα, η περιοχή της Αργυρούπολης, η οποία λόγω του μεταλλευτικού πλούτου της απέσπασε προνόμια από τους Οθωμανούς, εξελίχθηκε ως το μεγαλύτερο μεταλλευτικό κέντρο της περιοχής συγκεντρώνοντας και ένα σημαντικό αριθμό μεταναστών.

Τα χρόνια που ακολούθησαν (17ος αι.) και ως συνέπεια των συμπτωμάτων αποσύνθεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άρχισαν οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου και της Μικράς Ασίας. Η έκρυθμη κατάσταση, την οποία δημιούργησε η αλλαγή του οικονομικού και κοινωνικού τοπίου της αυτοκρατορίας, έπληξε και τον πληθυσμό του Πόντου, κομμάτια του οποίου, τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, μετανάστευσαν προς διάφορες κατευθύνσεις. Μεταναστευτικές κινήσεις σημειώθηκαν προς τα παράλια του Πόντου και προς τα δυτικά ως τη Σαμψούντα, ανατολικά και βόρεια ως τον Καύκασο και τη Γεωργία, καθώς και προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας (Αμάσεια, Σεβάστεια και αλλού).

Κατά το χρονικό διάστημα από το 1912 έως και το 1918 επιδεινώθηκαν οι διώξεις των Ορθοδόξων ολόκληρης της Μικράς Ασίας, κατά συνέπεια και του Πόντου[18]. Από τους διωγμούς υπέφεραν περισσότερο οι κάτοικοι του Δυτικού Πόντου, εφόσον η περιοχή του Ανατολικού Πόντου βρισκόταν υπό ρωσική κατοχή, από τον Απρίλιο του 1916 μέχρι το Μάρτιο του 1918[19]. Η αρχή του 20ου αιώνα σημαδεύεται από την επικράτηση της εθνικιστικής ιδεολογίας, που τροφοδοτεί τα εθνικά κινήματα στην περιοχή των Βαλκανίων και γενικότερα στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τα εθνικά Βαλκανικά κράτη στήριζαν τον πολιτικό τους σχεδιασμό στην ανάπτυξη της Μεγάλης Ιδέας, η οποία εξέφραζε την επιθυμία επέκτασης των εθνικών κρατών και της ενσωμάτωσης των ομοεθνών πληθυσμών σε αυτά. Παράλληλα η εμφάνιση του κινήματος των Νεοτούρκων, πριν ακόμη από τους Βαλκανικούς πολέμους, και η πολιτική εκκαθάρισης που άρχισαν να εφαρμόζουν, εξέφραζαν τις προθέσεις της τουρκικής πλευράς για την τύχη των εθνοτικών ομάδων της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στον Πόντο οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην ανάπτυξη διαφορετικών διαθέσεων: από τη μια επιδιώχθηκε η ελληνοτουρκική συνεργασία με εκφραστή τον μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρύσανθο, ενώ από την άλλη ήταν έντονη η πίστη στη Μεγάλη Ιδέα με σκοπό την ένωση του Πόντου με το

[18] Μέριμνα Ποντίων Κυριών, *Ζωντανές Μνήμες του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, εισαγωγή.
[19] Χ. Σαμουηλίδης, *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*, Αλκυών, Αθήνα 1985, 247.

ελεύθερο ελληνικό κράτος[20]. Όμως η γενοκτονία των Ελλήνων του Δυτικού Πόντου από τους Νεότουρκους κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου δημιούργησε ακόμη πιο έντονες προσδοκίες για την απελευθέρωση του Ποντιακού Ελληνισμού, ενώ κατέστησε επιτακτικό το αίτημα για την ίδρυση ενός ανεξάρτητου ποντιακού κράτους.

Η ανακωχή του Μούδρου το 1918 βρήκε ζωντανούς μόνο 317.000 από τους 700.000 Έλληνες του Πόντου, ενώ με σουλτανικό διάταγμα δόθηκε γενική αμνηστία στην περιοχή του Πόντου[21]. Παρόλα αυτά, από το 1919 μέχρι το 1924 συνεχίστηκε η συστηματική εξόντωση του ποντιακού πληθυσμού από το κίνημα των Νεοτούρκων και τον Μουσταφά Κεμάλ, που υλοποιούσε τις εθνικιστικές βλέψεις της τουρκικής πλευράς.

Οι χρονιές του 1922 και 1924 σήμαναν και το τέλος της παρουσίας του ποντιακού ελληνισμού στη Μικρά Ασία. Η «Σύμβασις περί της Ανταλλαγής των πληθυσμών» έδειξε το δρόμο του ξεριζωμού στους εναπομείναντες Πόντιους, οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει τον Πόντο πολύ πριν την υπογραφή της σύμβασης. Μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και την προέλαση του τουρκικού στρατού μέχρι την Προποντίδα, οι Έλληνες του Πόντου μετακινήθηκαν προς την Τραπεζούντα, την Τρίπολη, τα Κοτύωρα, την Οινόη, την Κερασούντα και την Σαμψούντα για να κατευθυνθούν από κει προς την Ελλάδα με τουρκικά πλοία. Το Μάρτιο του 1924 και για να εφαρμοστεί η συνθήκη περί ανταλλαγής των πληθυσμών αποχώρησαν και οι τελευταίοι Πόντιοι που είχαν απομείνει είτε ως αντάρτες στα βουνά της Ανατολίας είτε ως εργάτες στα τάγματα εργασίας και στις φυλακές[22].

Η κοινότητα της Ανατολής ιδρύθηκε από Πόντιους που ήρθαν από το χωριό Γενίγερ[23] της κωμόπολης Ντούζτσε (Επαρχία Βιθυνίας), από τη

---

[20] Α. Αλεξανδρής, «Η Ανάπτυξη του Εθνικού Πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Τουρκική Αντίδραση», στο Θ. Βερέμης, Ο. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλλιπότης, Αθήνα 1980, 431.

[21] ό.π., Χ. Σαμουηλίδης (υποσημ. 19), 250.

[22] Μ. Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας Εθνοτοπικής Ταυτότητας,* Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994, 109-119. Βλ. επίσης Α. Alexandris, «Pontic Greek refugees in Constantinople 1922-1923: The human cost of the exchange of populations», *Αρχείον Πόντου*, 37 (1980), 280-293, για την τύχη των Ελλήνων του Πόντου.

[23] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ., Β 114, Συνεργάτης: Ερμόλαος Ανδρεάδης/Πληροφορητής: Παπά Γιώργης Εμμανουηλίδης.
Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Κ.Μ.Σ, οι χάρτες δε σημειώνουν χωριό με τέτοια ονομασία. Οι χαρτογράφοι το τοποθέτησαν με αβεβαιότητα 2-3 χιλιομέτρων σε απόσταση 24 χιλιομέτρων ΒΑ της Ντούζτσε και 6 χιλιόμετρα βόρεια του Μελέν Ντερεσί (Melen Deresi).

Σαμψούντα, τη Φάτσα, την Αργυρούπολη, το χωριό Αλουτσαρά, την Πουλαντζάκη και γενικότερα από την ευρύτερη περιοχή του παραλιακού και νότιου Πόντου. Οι καζάδες της Φάτσας, της Αμισού και της Πάφρας συνιστούσαν μαζί με την Οινόη και τον Τσαρσαμπά το σαντζάκι Τζάνικ με έδρα του τη Σαμψούντα ή Αμισό, πόλη στην οποία κατοικούσαν αρκετές ελληνικές οικογένειες[24]. Εκτός από την Ανατολή κάτοικοι της Πάφρας εγκαταστάθηκαν στην κοινότητα Μπάφρας Ιωαννίνων. Οι πληθυσμοί που έφτασαν στο συγκεκριμένο χωριό ήταν ως επί το πλείστον τουρκόφωνοι, όμως στην περιοχή ομιλούνταν και η ποντιακή διάλεκτος από μερικές οικογένειες που είχαν εγκατασταθεί στο χωριό από την Κερασούντα, την Τραπεζούντα και τα Σούρμενα[25].

Οι Έλληνες από την επαρχία Παφλαγονίας αναγκάστηκαν και εκείνοι να βιώσουν την εμπειρία του εκτοπισμού από τις κοινότητες όπου για πολλά χρόνια είχαν ζήσει. Στην Ανατολή εγκαταστάθηκαν ελάχιστες οικογένειες από την περιφέρεια της Σαφράμπολης, δυτικά της Κασταμονής, και συγκεκριμένα από τα χωριά Καρακιόϊ και Γιαζικόϊ. Στα δύο χωριά υπήρχε ελληνική τουρκόφωνη και τουρκική κοινότητα. Το Καρακιόϊ ήταν οικισμός που ιδρύθηκε πολύ αργότερα από το Γιαζικόϊ και στην ουσία αποτελούσε συνοικία της πόλης της Σαφράμπολης με Ορθόδοξους κατοίκους. Από το Γιαζικόϊ οι κάτοικοι έφεραν μαζί τους την παράδοση του επαγγέλματος του μυλωνά, την οποία συνέχισαν και στους νέους τόπους εγκατάστασης. Οι περισσότερες οικογένειες ήρθαν στη Σμυρτούλα Πρεβέζης στην Ήπειρο[26], ενώ μερικοί μετακινήθηκαν επιλέγοντας ως τόπο εγκατάστασης την Ανατολή Ιωαννίνων.

Οι μεταρρυθμίσεις του *Τανζιμάτ* σηματοδότησαν κατά το 19ο αιώνα σημαντικές αλλαγές για την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε κοινωνικό, οικονομικό και ιδεολογικό επίπεδο. Η χρονιά του 1908, κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η επανάσταση των Νεοτούρκων κατά του Σουλτάνου Αμπντούλ-Χαμίτ του Β’, αποτέλεσε την πρώτη φάση εκδήλωσης του τουρκικού εθνικισμού που γρήγορα στράφηκε εναντίον των εθνικών ομάδων του Μικρασιατικού χώρου. Παράλληλα, αποτέλεσε σημαντική τομή στην ιστορία της αυτοκρατορίας, αφού συντέλεσε

[24] Π. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1921, Ανατύπωσις 2000, 76-77.
[25] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ, ΠΟ 138.
[26] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ.

στην εφαρμογή των διαδικασιών διάλυσής της και στην προετοιμασία της ίδρυσης του νέου εθνικού τουρκικού κράτους. Μέσα σε αυτό το κλίμα, ο ευρύτερος χώρος της Μικράς Ασίας προσπαθούσε να ενταχθεί στη νέα πραγματικότητα που άρχισε να διαμορφώνεται στον οθωμανικό χώρο και να ενσωματώσει τους πληθυσμούς της στο νέο θεσμικό πλέγμα εξουσίας[27]. Μέχρι τη στιγμή που με την καθοδήγηση του Κεμάλ Ατατούρκ δημιουργήθηκε το νέο τουρκικό κράτος οι πληθυσμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ειδικότερα οι Ορθόδοξοι γνώρισαν από τη μια πλευρά το κλίμα της αποσυνθετικής πορείας της, ενώ από την άλλη την ίδρυση ενός ανεξάρτητου εθνικού ελληνικού κράτους.

Με το ξέσπασμα των δύο Βαλκανικών πολέμων η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε τα εδάφη της Λέσβου, της Χίου και της Σάμου, ενώ οι συνεχείς τουρκικές ήττες στη Μακεδονία και τη Θράκη προκάλεσαν την οργή των Νεοτούρκων. Αντίθετα για το ελληνικό κράτος οι δύο πόλεμοι είχαν αίσιο αποτέλεσμα, αφού κατάφερε να διπλασιάσει τόσο τα εδάφη του όσο και την πληθυσμιακή του σύσταση[28].

Η υπογραφή της συνθήκης του Βουκουρεστίου το 1913 είχε ως συνέπεια να αρχίσει η διαρροή του μικρασιατικού ελληνισμού αρχικά από την Ανδριανούπολη και αργότερα από τη δυτική ως την κεντρική Μικρά Ασία.

Με την έκρηξη του Α’ Παγκοσμίου πολέμου η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο αφού, εκτός από τις βίαιες μετακινήσεις των πληθυσμών, όπως των Ελλήνων της Ανατολικής Θράκης που μεταφέρθηκαν ως πρόσφυγες στη Μακεδονία και τη δημιουργία Ταγμάτων Εργασίας, άρχισαν και οι καταστροφές ολόκληρων πόλεων. Η γενοκτονία των Αρμενίων το 1915 επισφράγισε μια σειρά ενεργειών των Τούρκων πολιτικών που επιδίωκαν την εκκαθάριση των τουρκικών εδαφών από τις ξένες μειονοτικές ομάδες (ως προς τη θρησκεία και τη γλώσσα). Η εξέλιξη των γεγονότων πίεζε τις ελληνικές κυβερνήσεις, οι οποίες αντιμετώπιζαν το δίλημμα της ένταξης ή μη της Ελλάδας στο πλευρό των αντιπάλων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η συνεργασία με την Αντάντ θα εξαγρίωνε ακόμη περισσότερο την Οθωμανική πλευρά απέναντι στους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας, ενώ το αντίθετο γέμιζε τους

[27] ό.π., Σ. Αναγνωστοπούλου (υποσημ. 3), 20, 38.
[28] Ωστόσο η Θράκη, τα Δωδεκάνησα, η Κύπρος και η Βόρειος Ήπειρος εξέφραζαν την άλυτη πλευρά των εθνικών προβλημάτων του ελληνικού κράτους.

εκπροσώπους του ελληνικού κράτους με την ελπίδα ότι ο μικρασιατικός ελληνισμός θα έπαυε να κινδυνεύει. Οι κυβερνήσεις της Μ. Βρετανίας, της Γαλλίας, και της Ρωσίας τον Γενάρη του 1915 ζητούσαν τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο υποσχόμενες την παραχώρηση μεγάλης εδαφικής έκτασης στις δυτικές ακτές της Μικράς Ασίας και την Κύπρο. Η σύγκρουση ανάμεσα στις Βενιζελικές κυβερνήσεις και το παλάτι εξέφραζε τις διαφορετικές απόψεις για την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο. Οι μεν υποστήριζαν την ένταξη στο πλευρό της Τριπλής Συνεννόησης, οι δε την ουδετερότητα. Το 1916, στη Θεσσαλονίκη η κυβέρνηση του Βενιζέλου απάντησε θετικά στις προτάσεις των δυνάμεων της Αντάντ[29]. Η σύμπραξη της κυβέρνησης με την Τριπλή Συνεννόηση ενέταξε την Ελλάδα στην πλευρά των νικητών και της πρόσφερε το βήμα για τη διεκδίκηση της προστασίας των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας με αντίτιμο όμως τη διατάραξη της γαλήνης της πολιτικής σκηνής στο εσωτερικό της χώρας.

Οι δυνάμεις της Αντάντ αναδείχτηκαν νικήτριες με το τέλος του πολέμου που έληξε με την ανακωχή του Μούδρου στις 30 Οκτωβρίου 1918. Με την υπογραφή της συνθήκης, η Ελλάδα απέκτησε το δικαίωμα να συμμετέχει στις συζητήσεις για τη διατύπωση των συνθηκών ειρήνης, καθώς και την ευκαιρία να προβάλει τα εθνικά αιτήματα που σχετίζονταν με τα οθωμανικά εδάφη[30]. Η ίδια συνθήκη σήμανε και την αρχή του κατακερματισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού είχε γι’ αυτή όρους ταπεινωτικούς που της στερούσαν κάθε στρατιωτική και εθνική ελευθερία γενικότερα.

Η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη το 1919, στα πλαίσια της εφαρμογής των αιτημάτων της συνθήκης των Σεβρών, από τη μια πλευρά γέμισε τον ελληνικό λαό με ελπίδες για την πραγμάτωση της πολυπόθητης Μεγάλης Ιδέας, ενώ από την άλλη λειτούργησε ως η αφορμή για την αναζωπύρωση του τουρκικού εθνικισμού.

Με τη συνθήκη των Σεβρών, σύμφωνα με την οποία η Τουρκία θα έχανε τα 4/5 των εδαφών της, αναπτερώθηκε το ηθικό ολόκληρου του ελληνισμού και

[29] Θ. Βερέμης, *Κείμενα Εργασίας, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-1998*, Αθήνα 1998, 79-80.
[30] Ο Βενιζέλος, υπέβαλε υπόμνημα στο Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο με τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις για την ικανοποίηση της εθνικής ολοκλήρωσης, έτσι όπως την διακήρυττε ο κυρίαρχος τότε Μεγαλοϊδεατισμός.

ιδιαίτερα του Μικρασιατικού που άρχισε να οραματίζεται την ειρηνική ύπαρξή του μακριά από την απειλή των συστηματικών διωγμών των Τούρκων.

Ωστόσο οι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα ήρθαν να διαψεύσουν τις προσδοκίες των Ελλήνων. Η εκλογική ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων το Νοέμβριο του 1920 επανέφερε στην εξουσία το βασιλιά Κωνσταντίνο. Το γεγονός αυτό στάθηκε αφορμή να αποδοκιμάσουν οι σύμμαχοι της Ελλάδας τον Κωνσταντίνο, που στο παρελθόν πρέσβευε την ουδετερότητα της Ελλάδας στον πόλεμο. Η στάση αυτή των συμμάχων υπήρξε καθοριστική, αφού αυτοί εγκατέλειψαν την ελληνική αποστολή που μαχόταν στα μικρασιατικά εδάφη και κατά συνέπεια αναίρεσαν την εφαρμογή της συνθήκης των Σεβρών[31].

Η περίοδος από το 1920 έως το 1922 σφραγίστηκε από τις προσπάθειες του ελληνικού στρατού να βγει νικητής στο μικρασιατικό μέτωπο, με ανεδαφικές όμως προσδοκίες. Οι σύμμαχοι αρνήθηκαν κάθε οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη προς τους Έλληνες, ενώ η πρόοδος του κεμαλικού κινήματος υπονόμευε την ειρηνική παρουσία των ελληνικών πληθυσμών στη Μικρά Ασία.

Στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπογράφηκε στη Λωζάνη η σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας που επέβαλε την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στις δύο χώρες[32].

Η απομάκρυνση των ελληνικών πληθυσμών σημαδεύτηκε από τις πράξεις βίας που βίωσαν οι άνθρωποι των δυτικών παραλίων, μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού, από τον οργανωμένο ξεριζωμό των κατοίκων της κεντρικής Μικράς Ασίας και από τη σθεναρή αγωνιστική προσπάθεια των Ποντίων να παραμείνουν στις ποντιακές κοινότητες. Οι ομογενείς της Ανατολικής Θράκης κατόρθωσαν να φτάσουν στον Έβρο και να βρουν καταφύγιο σε ελληνικό έδαφος[33]. «Κριτήριο για την ανταλλαγή αποτέλεσε όχι η συνείδηση των πληθυσμών αλλά το θρήσκευμα και έτσι βρέθηκαν τουρκόφωνοι Ορθόδοξοι και ελληνόφωνοι Μουσουλμάνοι χωρίς τη θέλησή τους σε ξένες χώρες προς τις συνήθειες και τη γλώσσα τους. Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν οι Τούρκοι υπήκοοι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου, όσοι είχαν εγκατασταθεί εκεί πριν από τις 30 Οκτωβρίου 1918, καθώς και οι Έλληνες

[31] Μ. Μερλιέ, *Η Έξοδος Α΄, Μαρτυρίες από τις Επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας,* Αθήνα 1980, *οα΄, οβ΄.*
[32] ό.π., Θ. Βερέμης (υποσημ. 29), 85
[33] Γ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Προσφυγική Ελλάδα*, Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1992, 15.

υπήκοοι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης»[34]. Η Σύμβαση της Ανταλλαγής προστέθηκε στο σώμα της Συνθήκης της Λωζάνης.

Η *Συνθήκη της Λωζάνης,* που υπογράφτηκε στις 24 Ιουλίου 1923, επικύρωσε την απόφαση της ανταλλαγής καθορίζοντας τις τύχες 1.360.000 Ελλήνων (συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων του Καυκάσου και της Βουλγαρίας) [35].

[34] ό.π., Θ. Βερέμης (υποσημ. 29), 85.

[35] Τα στοιχεία αυτά έδωσε η Ειδική Επιτροπή της Κοινωνίας των Εθνών, η οποία αναφέρει ότι μπορεί να μην είναι απόλυτα ακριβή λόγω της δυσκολίας της στατιστικής καταγραφής τους. Επίσης για τον αριθμό των ανταλλαγέντων 0προσφύγων Βλ. και Μ. Μερλιέ, *Η Έξοδος*, *Α',Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας, Κ.Μ.Σ.,* Αθήνα 1980, π'-πα'.

2. Η ΕΛΛΑΔΑ ΟΤΑΝ ΕΦΤΑΣΑΝ ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ. Η ΑΦΙΞΗ ΚΑΙ Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Η επίδραση που είχε η έλευση των προσφύγων στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία είναι ένα γεγονός που αναγνωρίζεται από το σύνολο των μελετητών. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος υπήρξαν καθοριστικοί τόσο για την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και για το Ελληνικό Κράτος, καθώς σε αυτή την περίοδο συντελέστηκε για την Ελλάδα η εδαφική της επέκταση και η διεκδίκηση της απελευθέρωσης των «αλύτρωτων Ελλήνων».

Οι πληθυσμοί της Μικράς Ασίας, αποτελώντας ένα μεγάλο κομμάτι του «αλύτρωτου ελληνισμού», συντέλεσαν στη διαδικασία σύζευξης του ελληνικού έθνους και ελληνικού κράτους από την περίοδο της ελληνικής επανάστασης μέχρι και την περίοδο του μεσοπολέμου.

Η Επανάσταση του 1821, ως εθνική επανάσταση, εξέφραζε εκτός των άλλων, και τη γενική ταύτιση ενός έθνους με ένα κράτος. Σύμφωνα με αυτή την πεποίθηση το εθνικό κράτος θα αποτελούσε χώρο συγκέντρωσης ατόμων με φυλετικούς, γλωσσικούς και ιστορικούς δεσμούς, μέσα στα στενά όριά του.

Η δεκαπενταετία που ακολούθησε την ίδρυση του ελληνικού κράτους, χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια εδραίωσης της κρατικής εξουσίας και παράλληλα της διαμόρφωσης μιας ενοποιητικής εθνικής συνείδησης. Στη συνέχεια αναπτύχθηκε η γνωστή ως «Μεγάλη Ιδέα», που δεν ήταν παρά προέκταση αυτής της αντίληψης, ότι δηλαδή το ελληνικό κράτος έπρεπε να συμπεριλάβει μέσα στα όριά του όλους τους ελληνικούς πληθυσμούς, γεγονός που σήμαινε την εδαφική του επέκταση. Η ιδέα του αλυτρωτισμού αφορούσε φυσικά και τους Έλληνες της Ανατολής. Η «Μεγάλη Ιδέα», που έφτασε στην κορύφωσή της την περίοδο 1912-1922, αποτέλεσε το βασικό άξονα της διαμόρφωσης του ελληνικού εθνικισμού.

Η προσάρτηση των λεγόμενων Νέων Χωρών, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας, προκάλεσε προβλήματα στο ελληνικό κράτος που βρέθηκε ξαφνικά να έχει να διαχειριστεί διπλάσια εδάφη και το διπλάσιο σχεδόν πληθυσμό. Κύρια επιδίωξη κατέστη η διεκδίκηση της ελληνικότητας των περιοχών αυτών και ιδιαίτερα της Μακεδονίας. Επιπρόσθετα, η έκρηξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου, γέμισε την

Παλαιά Ελλάδα με προσδοκίες τόσο για τη διατήρηση των ήδη κεκτημένων όσο και για την επέκταση των ορίων του ελληνικού κράτους με την ενσωμάτωση των αλύτρωτων ελληνικών πληθυσμών, όπως των πληθυσμών της Μικράς Ασίας.

Όμως, με τη Μικρασιατική Καταστροφή, η Ελλάδα αναγκάζεται να εγκαταλείψει ξαφνικά τα σχέδια που σχετίζονταν με την ολοκλήρωση της Μεγάλης Ιδέας και να πραγματώσει την πολυπόθητη εθνική ολοκλήρωσή της μέσα στα πλαίσια του ως τότε καθορισμένου ελληνικού εθνικού κράτους.

Μέσα σ’ αυτές τις εξελίξεις, η Ελλάδα βιώνει και τον εθνικό διχασμό, γεγονός που θα σφραγίσει την ιστορία της και τα αμέσως επόμενα χρόνια. Μετά την υπογραφή της συνθήκης για την Ανταλλαγή των πληθυσμών και την εγκατάσταση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας στην ελληνική επικράτεια, στο κλίμα του διχασμού που επικράτησε προστέθηκε και η αντιπαράθεση των λεγόμενων «γηγενών» με τους πρόσφυγες. Η διαμάχη αυτή εκφράστηκε και μέσα από την πολιτισμική διαφορετικότητα των δύο ομάδων, την αμφισβήτηση της ελληνικότητας των προσφύγων και, κυρίως, με τις διαφορές που προκύπτουν σε ό,τι αφορά τη διανομή των γεωργικών κλήρων.

Το μεγάλο κύμα των προσφύγων που έφτασαν στην Ελλάδα χωρίζονταν σε δυο κατηγορίες: τους ξεσπιτωμένους της Μικρασιατικής Καταστροφής και τους Έλληνες της Τουρκίας (Μ.Ασία, Θράκη), που μετανάστευσαν μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης. Η συνθήκη προϋπόθετε την ανταλλαγή ανάμεσα στους Τούρκους της Ελλάδας και τους Έλληνες της Τουρκίας (εκτός από τους Τούρκους της Δυτικής Θράκης). Εκτός από αυτούς έφθασαν πρόσφυγες από τον Καύκασο, τη Βουλγαρία και την Αρμενία.

Η έλευση των προσφύγων ήταν μία κατάσταση που θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί ως μόνιμη και απαιτούσε εφαρμογή οργανωμένης πολιτικής για την οριστική εγκατάστασή τους. Με την υπογραφή της συνθήκης τον Ιανουάριο του 1923, η Ελλάδα παραιτείται του δικαιώματός της για τον επαναπατρισμό των ελληνορθόδοξων πληθυσμών στην Ασία και την Ανατολική Θράκη, ενώ η Τουρκία θα δεχόταν όλους τους Μουσουλμάνους της Ελλάδας εκτός αυτών που διέμεναν στη Δυτική Θράκη.

Όσον αφορά τον αριθμό των προσφύγων, δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία που να μαρτυρούν τον συνολικό αριθμό. Λόγω των ανώμαλων συνθηκών, μέσα στις οποίες έγινε η μετακίνησή τους, υπήρξε

δύσκολη η ακριβής απογραφή. Μία πρώτη εκτίμηση αναφέρεται σε 1.400.000 άτομα. Στην Ήπειρο έφθασαν συνολικά 11.982 (5.819 στο νομό Ιωαννίνων, 6.163 στο νομό Πρεβέζης)[1]. Σύμφωνα με άλλη πηγή, στην Ήπειρο, εγκαταστάθηκαν περίπου 16.000 πρόσφυγες από τη Μ. Ασία στη θέση 1.133 αναχωρησάντων Τούρκων (όσοι ήταν οι καταγεγραμμένοι Τούρκοι κάτοικοι των τριών πόλεων: Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Κόνιτσας)[2].

Το σχέδιο της αποκατάστασης θα εκτελούσε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, της οποίας αποστολή ήταν να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση αγροτική ή άλλης φύσεως χρησιμοποιώντας τη γη που η ελληνική κυβέρνηση της παραχώρησε. Βασικό μέλημα ήταν η αγροτική ή αστική αποκατάσταση των προσφύγων. Το Κράτος προσπάθησε να προσφέρει δυνατότητες οικονομικής δραστηριότητας προσφέροντας απαλλοτριωμένη γη, βασικά υλικά και εργαλεία στους αγροτικούς πληθυσμούς. Αυτές οι ενέργειες στόχευαν στη σύσταση αυτοκαταναλωτικών οικονομικών κοινοτήτων για να μπορέσουν οι κατατρεγμένοι πληθυσμοί να επιβιώσουν. Στους αγροτικά αποκατασταθέντες πληθυσμούς η κύρια ασχολία υπήρξε η γεωργία, ενώ η κτηνοτροφία υπήρξε συμπληρωματική οικονομική λειτουργία.

Η μαζική εγκατάσταση των προσφύγων δημιούργησε προβλήματα, τα οποία το ελληνικό κράτος έπρεπε να λύσει σε μια περίοδο κρίσης. Η παραπάνω κρίση συνδεόταν με την έκρυθμη κατάσταση, στην οποία βρισκόταν η Ελλάδα, ύστερα από μια περίοδο πολέμου, καθώς και με την ανάγκη εθνικής συγκρότησης και ολοκλήρωσής της. Το έργο της προσωρινής αποκατάστασης ανάλαβαν διάφορες ξένες φιλανθρωπικές οργανώσεις, ενώ το 1922 η ελληνική Κυβέρνηση ίδρυσε το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, το οποίο άρχισε την κατασκευή πρόχειρων καταλυμάτων για τους πρόσφυγες. Το 1924 η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π) ανέλαβε τη συνολική ευθύνη της εγκατάστασης και, κυρίως, την κατασκευή σπιτιών[3]. Συνολικά αποκαταστάθηκαν από την Ε.Α.Π 143.591 γεωργικές οικογένειες, οι οποίες κατανεμήθηκαν σε

[1] Κ. Ζαμπαθάς, *Οι εκ Μικράς Ασίας Ελληνορθόδοξοι* πρόσφυγες, Αθήνα 1969, 102-103.
[2] *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος Ελλάς, Λήμμα *Κοινωνική κατάστασις, Απαλλοτριώσεις*, «Πυρσός», Αθήναι 1934, 406.
[3] Κ.Τ.Ε, *Η Αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Τροχαλία, Γενεύη 1926, 24.

1957 συνοικισμούς[4]. Παράλληλα με την Ε.Α.Π έδρασε και το Υπουργείο Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως, καθώς και η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος[5].

Η μαζική έλευση των προσφύγων ήταν αναμενόμενο να προκαλέσει ανακατατάξεις στο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό τοπίο της χώρας. Οι συνέπειες της Μικρασιατικής Καταστροφής σημάδεψαν τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, γεγονός στο οποίο έχουν αναφερθεί οι περισσότερες έρευνες, τονίζοντας ιδιαίτερα τη συμβολή των προσφύγων στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του ελληνικού κράτους. Πρώτα-πρώτα η πληθυσμιακή ομογενοποίηση που επιτεύχθηκε στις εθνολογικά ευαίσθητες περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης με την εγκατάσταση των προσφύγων συντέλεσε στην παγίωση της ελληνικότητας των περιοχών αυτών, ενώ η αποκατάσταση προσφύγων στα μικρά και μεγάλα ελληνικά αστικά κέντρα έδωσε νέα ώθηση στις διαδικασίες αστικοποίησης.

Με τη Μικρασιατική Καταστροφή το ελληνικό έθνος συγκεντρώθηκε μέσα στα οριστικά σύνορα του εθνικού κράτους. Η ανταλλαγή των πληθυσμών φιλοδοξούσε να επιτύχει την απόλυτη εθνική ομοιογένεια. Ωστόσο, ένα νέο χάσμα άρχισε να διαμορφώνεται, αυτό μεταξύ «ντόπιων» και προσφύγων, λόγω των πολιτισμικών διαφορών όσο και των οικονομικών αντιθέσεων[6].

Επίσης, οι συνέπειες στη διαμόρφωσης της οικονομικής φυσιογνωμίας της χώρας υπήρξαν τεράστιες με την εφαρμογή της διευρυμένης καλλιέργειας στις αγροτικές περιοχές και την ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα, όπου βρήκαν απασχόληση αρκετοί από τους πρόσφυγες οι οποίοι αποκαταστάθηκαν αστικά.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι οι πρόσφυγες συνέβαλαν καθοριστικά στην αναμόρφωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας και του πολιτισμού[7], καθιστώντας τη Μικρασιατική Καταστροφή γεγονός-σταθμό για την μετέπειτα πορεία της χώρας[8].

---

[4] ό.π., *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (υποσημ. 2), 409-410.

[5] Λ. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989, 155.

[6] G. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkley 1983, 74-75.

[7] Ε. Βουτυρά, «Προσφυγική Ελλάδα: Παράδειγμα προς Μίμηση» Βιβλιογραφικό Άρθρο, *Ίστωρ* 7(1994), 175.

[8] Μια διαφορετική άποψη είναι εκείνη του Κ. Κωστή σχετικά με τη θετική επίδραση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία. Θεωρεί ότι ο αγροτικός και βιομηχανικός τομέας δεν γνώρισαν κραυγαλέες αλλαγές μετά την άφιξη των προσφύγων. Στους δύο αυτούς τομείς, η δράση των προσφύγων δεν υπήρξε τόσο καταλυτική. Επιπλέον τονίζει ότι για τους δύο παραπάνω τομείς είναι δύσκολο να βγάλει κανείς συμπεράσματα για τη θετική ή αρνητική επίδραση των προσφύγων. Περισσότερα βλ. Κ. Κωστής, «Η Ιδεολογία της οικονομικής

ανάπτυξης: Οι πρόσφυγες στο Μεσοπόλεμο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών,* 9 (1992), 32-46. Παρόμοια άποψη εκφράζει και η Μιχάλης Ρηγίνος όσον αφορά την επίδραση των προσφύγων στη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας. Παραδέχεται ότι η συμβολή των προσφύγων στην πρόοδο της βιομηχανίας είναι αναμφισβήτητη, αλλά θεωρεί ότι η πρόοδος δεν συνδυάστηκε με την αναδιάρθρωση των βιομηχανικών δομών. Αυτό συνέβη, καθώς οι πρόσφυγες έγιναν μικροϊδιοκτήτες και δεν αποτέλεσαν ένα φτηνό προλεταριάτο. Βλ. Μ. Ρηγίνος, «Ενεργός πληθυσμός και διάρθρωση των οικονομικών δομών (1909-1936)», *Τα Ιστορικά*, 1 τχ.2, (1984).

3. Η ΣΧΕΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

3.1 Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα και στην Ήπειρο. Μια σύντομη ιστορική αναφορά

Η ελληνική κοινωνία μετά την έναρξη του αγώνα της Ανεξαρτησίας και την ίδρυση του ελληνικού κράτους βίωσε μια σειρά από κοινωνικές συγκρούσεις, οι οποίες επηρέασαν τις κοινωνικές δομές της και συντέλεσαν στην κοινωνική και πολιτισμική διαφοροποίηση των επιμέρους επαρχιών της[1].

Η περίοδος της Οθωμανικής κυριαρχίας επηρέασε σημαντικά, όπως είναι άλλωστε γνωστό, το γενικότερο πλέγμα των αγροληπτικών σχέσεων των κατοίκων του ευρύτερου βαλκανικού χώρου και, κατά συνέπεια, τους κοινωνικούς, οικονομικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς των τοπικών κοινοτήτων της Ηπείρου. Η κυριαρχία του φεουδαλικού Οθωμανικού συστήματος εκμετάλλευσης της γης σημάδεψε την πορεία του ζητήματος της γης στη νεοελληνική κοινωνία. Τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας και σε συνδυασμό με τις νέες συνθήκες που δημιουργούν τα απελευθερωτικά κινήματα στα Βαλκάνια, η ελληνική κοινωνία αρχίζει να βιώνει μια γενικότερη κρίση στις δομές και την οργάνωσή της και τελικά τη μετάβαση από την Οθωμανική πολυεθνική αυτοκρατορία στη δημιουργία των εθνικών κρατών. Με τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων και των γεγονότων που ακολούθησαν, ολοκληρώνεται πλέον η διαδικασία ίδρυσης των εθνικών κρατών με βασική παράμετρο τη χάραξη συγκεκριμένων εθνικών συνόρων και τη λήξη μιας εποχής.

Η Ήπειρος, που απελευθερώνεται το 1913, αρχίζει να βιώνει κι εκείνη τις νέες συνθήκες ένταξής της στο ελληνικό εθνικό κράτος, ενώ παράλληλα έρχεται αντιμέτωπη με μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Ως ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα αναδεικνύεται το αγροτικό ζήτημα και η διαπάλη γύρω από τη διανομή της γης. Το αγροτικό ζήτημα δεν ήταν δυνατόν να μην επηρεάσει τις κοινωνικές και οικονομικές δομές της πρόσφατα προσαρτημένης

[1] D. G Tsaoussis, «Greek Social Structure» στο M. Dimen, E. Friedl (ed.) Regional Variation in Greece and Cyprus: Towards a comparative perspective on the ethnography of Greece. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 268 (1976), 429.

στον ελληνικό εθνικό κορμό Ηπείρου, εφόσον το πρόβλημα της διανομής της γης καθόρισε την εξέλιξη της ελληνικής γεωργίας και τις δομές της ελληνικής αγροτικής κοινωνίας.

Μετά την κατάκτηση της Ηπείρου από τους Οθωμανούς το καθεστώς γης που επικράτησε ήταν τα *ζιαμέτια* (τιμάρια). Τα ζιαμέτια είχαν παραχωρηθεί από το Σουλτάνο ως φόρος τιμής σε Μουσουλμάνους, που είχαν διακριθεί στον πόλεμο και την πολιτική. Οι τελευταίοι, ως ιδιοκτήτες, είχαν το δικαίωμα να ενοικιάζουν το κτήμα εισπράττοντας το γεώμορο, την επικαρπία και τη δεκάτη. Με αυτό τον τρόπο προωθήθηκε το καθεστώς της ατομικής ιδιοκτησίας παρόλο που το Κράτος διατήρησε την ψιλή κυριότητα. Τα ζιαμέτια αργότερα εξελίχθηκαν και πήραν τη μορφή του τσιφλικιού. Όμως, οι ιδιοκτήτες των τσιφλικιών, για να εξασφαλίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος, προτίμησαν τη μεταβολή των καλλιεργήσιμων εκτάσεων σε τόπους βοσκής ή την πώλησή τους σε Χριστιανούς. Ο συγκεκριμένος τρόπος χρήσης των τσιφλικιών ίσχυσε μέχρι και την απελευθέρωση της περιοχής από τους Τούρκους.

Από το Οθωμανικό παρελθόν διατηρήθηκαν δύο είδη έγγειας ιδιοκτησίας: οι εθνικές γαίες και τα τσιφλίκια. Και στις δύο περιπτώσεις ο αγρότης διέθετε μια μικρή οικογενειακή καλλιέργεια και «ένα ιδιότυπο, ισόβιο, κληρονομητό και αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα επικαρπίας»[2]. Ήδη από το 14ο και 15ο αιώνα το αγροτικό καθεστώς που ίσχυε στην οθωμανική κοινωνία αναγνώριζε το κράτος ως τον απόλυτο κάτοχο της γης. Ο Σουλτάνος είχε συγκεντρωμένη στα χέρια του όλη την οικονομική εξουσία, αφού εκτός από το ότι του ανήκε η γη είχε και το δικαίωμα να εισπράττει την έγγεια πρόσοδο και το υπερπροϊόν των καλλιεργούμενων γαιών[3]. Οι καλλιεργητές της γης, οι reaya, δεν ήταν ιδιοκτήτες της και όφειλαν να πληρώνουν φόρο στο κράτος. Με άλλα λόγια, η Οθωμανική Αυτοκρατορία στήριξε την οργάνωση της αγροτικής της πολιτικής στην ύπαρξη

[2] Κ. Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, γ΄ έκδοση, Εξάντας, Αθήνα 1975, 101.

[3] Για την καλύτερη οικονομική οργάνωση της Αυτοκρατορίας ο Σουλτάνος μοίραζε το υπερπροϊόν και τις προσόδους από την καλλιέργεια της γης στους στρατιωτικούς και θρησκευτικούς υπεύθυνους της οθωμανικής κοινωνίας. Αυτοί ήταν οι τιμαριώτες και ο κλήρος αντίστοιχα. Οι πρώτοι, επιφορτισμένοι με στρατιωτικά καθήκοντα εισέπρατταν το φόρο αλλά δεν μπορούσαν να είναι ιδιοκτήτες και κληρονόμοι γης. Ο κλήρος, που επιτελούσε θρησκευτική-διοικητική λειτουργία, δεν διαφοροποιούνταν από τους τιμαριώτες. Παρόλο που οι Σουλτάνοι τους παραχωρούσαν μέρος των γαιών δεν θεωρούνταν και ιδιοκτήτες των γαιών αυτών. Βλ. Sencer Divtcioğlu, «Οικονομικό Μοντέλο της Οθωμανικής Κοινωνίας (ΙΔ΄και ΙΕ΄αιώνας)», Σ. Ασδραχάς, *Η Οικονομική δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας),* Μέλισσα, Αθήνα 1979.

μια ψιλής κυριότητας του Δημοσίου επί του εδάφους, που όμως ποτέ δε λειτούργησε ως ενεργό δικαίωμα ιδιοκτησίας.

Η ανάπτυξη του τσιφλικιού[4], κατά το 18ο αιώνα, έγινε η πηγή συσσώρευσης ιδιωτικού πλούτου, βάζοντας σε κίνδυνο τη θέση του Έλληνα αγρότη, ενώ η αναγνώριση της ύπαρξης μιας πλήρους και απεριόριστης ατομικής ιδιοκτησίας χωρίς κανένα περιορισμό, με την κήρυξη της Ανεξαρτησίας, αποτέλεσε και το βασικό πλήγμα στην πορεία διεκδίκησης παραχώρησης της γης στους αγρότες καλλιεργητές.

Το ζήτημα της διανομής της γης στους καλλιεργητές, οι οποίοι στο μεγαλύτερο μέρος τους ήταν αγρότες, αποτέλεσε ένα από τα βασικότερα αιτήματα των αγωνιστών, πριν και μετά την επανάσταση. Με την έναρξη της Επανάστασης η γη πέρασε από τα χέρια του τουρκικού στη δικαιοδοσία του ελληνικού δημοσίου, ενώ με την κήρυξη της Ανεξαρτησίας στα 1828 τέθηκε το ζήτημα της ιδιοκτησίας των λεγόμενων «εθνικών γαιών». Μετά την εθνικοποίηση των γαιών, προέκυψε η ανάγκη της «εκποίησής» τους από τους Έλληνες γαιοκτήμονες με σκοπό την αξιοποίησή τους από τους ίδιους. Σύμφωνα με τον Κορδάτο, το ελληνικό δημόσιο ήταν ο εικονικός ιδιοκτήτης της γης, αφού η τελευταία είχε περιέλθει στη δικαιοδοσία των εύπορων κτηματιών. Το γεγονός αυτό προξένησε την αντίδραση των Ελλήνων αγωνιστών και επανέφερε στο προσκήνιο το σοβαρό ζήτημα της διανομής της γης στους ακτήμονες. Το ελληνικό κράτος, ως απάντηση στον κίνδυνο προσεταιρισμού της γης από τους πλούσιους γαιοκτήμονες, απέκλεισε κάθε δυνατότητα δημοπράτησης των εκτάσεων που είχαν εγκαταλειφθεί από τους Τούρκους.

Το 1928, αναγνωρίστηκε η πλήρης και απεριόριστη ατομική ιδιοκτησία. Στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους προχώρησε η ιδιωτικοποίηση των οθωμανικών γαιών, που εγκατέλειπαν οι Τούρκοι κάτοχοι μετά τη φυγή τους, καθώς και η ιδιωτικοποίηση των τσιφλικιών μέσα από τη μετατροπή του «τεσσαρούφ» σε τίτλο ιδιοκτησίας.

[4] Τα τσιφλίκια, ιδιοκτησία του κράτους, υπήρχαν από την αρχή της τουρκικής κυριαρχίας και αποτελούσαν βασική μονάδα παραγωγής. Το 18ο αιώνα μεταβλήθηκαν σε επιχειρήσεις με πλήρη εκμετάλλευση κεφαλαιοκρατικού τύπου δηλαδή σε εμπορευματικές αγροτικές μονάδες. Με τον εμπορευματικό τύπο τσιφλικιού χρησιμοποιήθηκαν εδάφη που ως τότε έμεναν ακαλλιέργητα. Το 18ο αιώνα αυτός ο τύπος πρωταγωνιστεί στην καταστροφή της μικρής ιδιοκτησίας. Βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας*. Εξάντας, Αθήνα 1976, 49.

Στην ουσία, τα κομμάτια γης που οι Τούρκοι άφησαν πίσω τους δε διανεμήθηκαν στους ακτήμονες ούτε όμως και ιδιωτικοποιήθηκαν ώστε να μεταβιβαστεί σε ιδιώτες η πλήρης κυριότητα της γης. Αυτό που συνέβη ήταν το πέρασμα της γης από την οθωμανική κρατική «ιδιοκτησία» σε αυτήν του ελληνικού κράτους, το οποίο απέκτησε και την κυριότητα των εδαφών. Οι λεγόμενες εθνικές γαίες νοικιάστηκαν από το κράτος στους ακτήμονες αγρότες, ενώ παράλληλα διατηρήθηκαν οι πρακτικές της κρατικής εισπρακτικής πολιτικής (φόρος ενοικίασης της γης και φόρος της δεκάτης) παρατείνοντας τη δυσμενή θέση των αγροτών[5].

Το 1871, η Κυβέρνηση Κουμουνδούρου αποφάσισε τη διανομή του 1/3 των καλλιεργούμενων εθνικών γαιών, παραχωρώντας μέχρι το 1911 2.650.000 στρέμματα γης[6].

Καθοριστικό γεγονός για την εξέλιξη του Αγροτικού ζητήματος υπήρξε η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881) στο ελεύθερο ελληνικό κράτος. Η προσάρτηση των δύο περιοχών έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα των τσιφλικιών, εφόσον σε αυτές κυριαρχούσε, σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο, η άνευ περιορισμών εξατομίκευση των εγγείων δικαιωμάτων. Οι Τούρκοι τσιφλικάδες της Θεσσαλίας είχαν πουλήσει τη γη τους στους εύπορους Έλληνες και αστούς του εξωτερικού, με συνέπεια οι τελευταίοι να καταργήσουν τα ελάχιστα έστω δικαιώματα που απολάμβαναν οι αγρότες σύμφωνα με το οθωμανικό καθεστώς και να κρατούν στα χέρια τους τη μοίρα των φτωχών καλλιεργητών[7]. Οι περιγραφές για την απελπισμένη ζωή των κολίγων αγροτών είναι εκτενέστατες σε πολλές από τις μελέτες για το ελληνικό Αγροτικό ζήτημα, σκιαγραφώντας την άμεση ανάγκη για μεταρρύθμιση και οικονομική και πολιτική χειραφέτηση των Ελλήνων αγροτών[8]. Από το 1906 αρχίζουν οι αγώνες των

[5] Το ελληνικό κράτος παραχωρώντας τις εθνικές γαίες στους καλλιεργητές όχι μόνο διατήρησε το φόρο της δεκάτης αλλά επιπρόσθετα υποχρέωσε τους αγρότες στην πληρωμή του 15% του ακαθαρίστου προϊόντος. Βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, γ΄ έκδοση, Εξάντας, Αθήνα 1975, 105-107.

[6] Αδ. Πεπελάσης, «Πρόλογος», Γ. Παχύ, *Το εν Ηπείρω Αγροτικό ζήτημα* (1882) *Ντοκουμέντα*, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1981.

[7] Ν. Μουζέλης, *Νεοελληνική Κοινωνία Όψεις υπανάπτυξης*, γ΄ έκδοση, Εξάντας, Αθήνα 1978, 191-192.

[8] Με την υπογραφή της συνθήκης του Βερολίνου (1878) άρχισε και η δημιουργία των περισσότερων τσιφλικιών της Θεσσαλίας και της ΄Αρτας. Σύμφωνα με την συνθήκη απαγορεύτηκε στο ελληνικό κράτος η εθνικοποίηση των οθωμανικών κτημάτων, τα οποία όμως τελικά πέρασαν με την ανοχή του ελληνικού κράτους, στα χέρια των πλούσιων Ελλήνων της διασποράς. Με αυτόν τον τρόπο και μέσα στη δεκαετία 1880-1890, περίοδο διακυβέρνησης του Χαριλάου Τρικούπη, προστατεύτηκε απροκάλυπτα η μεγάλη ιδιοκτησία των τσιφλικιών. Βλ. Κ. Βεργόπουλος *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, γ΄

αγροτών για απαλλοτρίωση των τσιφλικιών, οι οποίοι θα καταλήξουν στην σημαντική εξέγερση του Κιλελέρ το 1910.

Η προσάρτηση των εδαφών της Ηπείρου και της Μακεδονίας στο νέο ελληνικό κράτος επισφράγισε τις εξελίξεις σε ό,τι αφορούσε το Αγροτικό ζήτημα. Και σε αυτές τις περιοχές, το μεγαλύτερο μέρος της καλλιεργήσιμης γης είχε τη μορφή τσιφλικιού, γεγονός που επιτάχυνε τα επικείμενα κυβερνητικά σχέδια για την αγροτική μεταρρύθμιση. Το γεγονός της προσάρτησης βρήκε την Ήπειρο και τη Μακεδονία να μετρούν συνολικά 1.200 τσιφλίκια, από τα οποία τα 410 στην Ήπειρο. Στις τρεις βασικές περιοχές του ελληνικού κράτους, στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, τα τσιφλίκια κατελάμβαναν από το 1/3 ως το 1/2 της συνολικής επιφάνειας και από το 1/3 ως τα 2/3 των οικονομικώς αξιοποιουμένων εκτάσεων[9]. Οι αγρότες των πρόσφατα προσαρτημένων περιοχών ευελπιστούσαν ότι στο ελεύθερο κράτος θα γίνονταν και ιδιοκτήτες της γης που καλλιεργούσαν. Όμως οι προσδοκίες τους δεν εκπληρώθηκαν, καθώς η Κυβέρνηση Κουμουνδούρου υπέγραψε την ελληνοτουρκική σύμβαση της Κωνσταντινούπολης με βασικό όρο τη διατήρηση του καθεστώτος της μεγάλης ιδιοκτησίας και των τσιφλικιών με κύριο ιδιοκτήτη το κράτος.

Παρόλα αυτά, το νέο ελληνικό κράτος, προσπαθώντας να προωθήσει τις διαδικασίες της πρώιμης εκβιομηχάνισής του, επιχείρησε πολλές φορές και μέσα από αντιφατικές πολιτικές πρακτικές, που προκαλούσαν συγκρούσεις, να παρεμποδίσει την πρόοδο των τσιφλικιών ήδη από την περίοδο του 1880. Οι πολιτικές και οικονομικές διεργασίες από το 1880 έως το 1909, με την επανάσταση στο Γουδί και το 1910, με την εξέγερση του Κιλελέρ, κατέληξαν στη μεγάλη αγροτική μεταρρύθμιση του 1917, της οποίας η εφαρμογή επιβλήθηκε από την ίδια την πραγματικότητα.

Με το τέλος των Βαλκανικών πολέμων (1912-1913) η εδαφική επέκταση του νέου ελληνικού κράτους ολοκληρώθηκε και ξεκίνησε η διαδικασία εξάλειψης της μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας. Τη χρονιά του 1917, με το νόμο 1072/1917 η κυβέρνηση Βενιζέλου αποφάσισε την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Το 1920 η κυβέρνηση Βενιζέλου και ο τότε υπουργός Γεωργίας Γ. Καφαντάρης ψήφισε νέο νόμο, σύμφωνα με τον οποίο θα απαλλοτριώνονταν τα περισσότερα ιδιωτικά μεγάλα αγροκτήματα. Όμως, οι επόμενες κυβερνήσεις ανέστειλαν τη διαδικασία

έκδοση, Εξάντας, Αθήνα 1975, 120-121.
[9] ό.π., Κ. Βεργόπουλος, (υποσημ. 2), 136.

της απαλλοτρίωσης μέχρι την άνοδο του Ν. Πλαστήρα στην εξουσία, οπότε και λήφθηκε η απόφαση για την αποκατάσταση προσφύγων και γηγενών ακτημόνων στις 14 Φεβρουαρίου 1923[10]. Μέσα από τη Μεταρρύθμιση του 1917 υλοποιήθηκε η απαλλοτρίωση των μεγάλων αγροκτημάτων και οι ιδιότητες των προσώπων του καλλιεργητή και του ιδιοκτήτη συνοψίστηκαν σε ένα και μόνο πρόσωπο.

Η Μεταρρύθμιση επισπεύτηκε ακόμη περισσότερο μετά την άφιξη των προσφύγων στα 1922[11], χρονιά κατά την οποία εφαρμόστηκε ουσιαστικά στην πράξη. Ο εποικισμός των προσφύγων οδήγησε αναπόφευκτα και στη διάλυση του καθεστώτος της μεγάλης ιδιοκτησίας. Η ανάγκη της αγροτικής αποκατάστασης ενάμιση εκατομμυρίου προσφύγων ενίσχυσε την πρωτοβουλία απαλλοτρίωσης της γης, γεγονός που συντέλεσε και στη βελτίωση της μοίρας των εκατοντάδων ντόπιων καλλιεργητών, υπέρ των οποίων έγινε η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Οι γηγενείς ακτήμονες καλλιεργητές, μέχρι τη χρονιά της μαζικής έλευσης των προσφύγων αντιμετώπιζαν το μείζον ζήτημα της αποκατάστασής τους, αφού ο Ν. 1072/1917 της Αγροτικής Μεταρρύθμισης, που προέβλεπε την πραγμάτωση μιας σειράς απαλλοτριώσεων, δεν είχε εφαρμοστεί[12]. Ο συνολικός πληθυσμός των τσιφλικιών σε όλη την Ελλάδα αντιστοιχούσε σε 100.000 οικογένειες και αντιπροσώπευε το 13,43% του συνολικού αγροτικού πληθυσμού της χώρας. Ο αριθμός αυτός επιβαρύνθηκε ακόμη περισσότερο με την άφιξη 150.000 προσφυγικών οικογενειών, οι οποίες αποκαταστάθηκαν γεωργικά. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η Μεταρρύθμιση αφορούσε δύο διαφορετικά ζητήματα σχετικά με τις ομάδες στις οποίες απευθύνθηκε. Από τη μια πλευρά η Αγροτική Μεταρρύθμιση αφορούσε την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών υπέρ των καλλιεργητών τους και από την

[10] Γ. Λαμψίδης, *Οι πρόσφυγες του 1922*, Ελληνική Φωνή, Αθήνα 1982, 135.

[11] Ωστόσο ο σημαντικότερος λόγος για την Αγροτική Μεταρρύθμιση υπήρξε η εξάντληση των ορίων της ελληνικής εδαφικής επέκτασης, η οποία έφερε και το τέλος των μεγάλων αγροκτημάτων, καθώς και η εμφάνιση των πρώτων δειγμάτων του δυτικού καπιταλισμού μέσα από την άνοδο των ελληνικών μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων. Περισσότερα για τις αιτίες που οδήγησαν στην εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης τη δεδομένη στιγμή Βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, γ΄ έκδοση, Εξάντας, Αθήνα 1975, 173-175.

[12] Το άρθρο 17 του Συντάγματος του 1911 υποδείκνυε την αναγκαστική απαλλοτρίωση των μεγάλων εκτάσεων για την εγκατάσταση των ακτημόνων. Τα νομοθετικά διατάγματα του 1917 (Ν.Δ. 2466, 2467, 2468, 2469, 2470) ψηφίστηκαν από την Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και αποτέλεσαν το νόμο-πλαίσιο του Ν. 1072/1917. Βλ. Β. Δαλακούρα, «Η εγκατάσταση των προσφύγων της Καππαδοκίας στον ελληνικό χώρο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών,* 11 (1995-1996), 268.

άλλη την αγροτική αποκατάσταση των προσφυγικών οικογενειών. Ειδικότερα, ο εποικισμός των προσφύγων δεν απασχόλησε ιδιαίτερα τους εφαρμοστές της Μεταρρύθμισης, αφού τα κτήματα που παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες προήλθαν κατά το 80% από τα κτήματα που είχαν εγκαταλειφθεί από τους Τούρκους και τους Βούλγαρους, οι οποίοι αποχώρησαν μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης[13].

Γενικά, η ελληνική Αγροτική Μεταρρύθμιση συνέβαλε στον κατακερματισμό της γης και τη δημιουργία μικρών εκμεταλλεύσεων, οι οποίες ευνόησαν τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των αγροτικών οικογενειών. Έτσι, μέσα από τη διάλυση του μέχρι τότε ισχυρού καθεστώτος των γαιοκτημόνων αναπτύχθηκε η οικογενειακή γεωργία, ενώ μέχρι την περίοδο του μεσοπολέμου προετοιμάστηκε το έδαφος για την αρχή της εκβιομηχάνισης της χώρας[14].

Όσον αφορά την Ήπειρο, η οθωμανική κατάκτηση καθιέρωσε το ιδιοκτησιακό καθεστώς των τσιφλικιών. Το 1920 η περιοχή διέθετε 410 τσιφλίκια, ενώ πολλοί ακτήμονες περίμεναν ακόμη να αποκατασταθούν[15]. Πιο συγκεκριμένα, στην υποδιοίκηση Ιωαννίνων υπήρχαν 40 δημόσια και 158 ιδιωτικά κτήματα, τα περισσότερα από τα οποία κατείχαν Τούρκοι, Αλβανοί και λίγοι Έλληνες[16]. Το καθεστώς αυτό έμεινε απαράλλαχτο μέχρι και τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, καθώς ο νόμος «περί γαιών» δεν επέφερε τελικά σημαντικές αλλαγές στην κατάσταση που επικρατούσε στον αγροτικό χώρο.

Η απόφαση για την εφαρμογή διευθέτησης του Αγροτικού Ζητήματος βρήκε την Ήπειρο μέσα στη δίνη της προσπάθειας για την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος. Ελεύθερη πια το 1913, κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες των θεμελιακών αλλαγών, που προέκυπταν από τη διάσπαση του χώρου της Βαλκανικής και τη συγκρότηση των νέων εθνικών κρατών.

Στο γύρισμα του 19ου αιώνα, οι πεδινές και οι ορεινές κοινότητες της Ηπείρου πάσχιζαν να ενσωματωθούν στο ενιαίο ελληνικό έθνος-κράτος με πολλά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Το ζήτημα της διανομής της γης πρόβαλλε ακανθώδες στην περιοχή και έγινε πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων.

[13] ό.π., Κ. Βεργόπουλος, (υποσημ. 2), 176-177.
[14] Για τις διαδικασίες εκβιομηχάνισης μετά την αγροτική μεταρρύθμιση βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, γ΄ έκδοση, Εξάντας, Αθήνα 1975.
[15] Γ. Λαμψίδης, *Οι πρόσφυγες του 1922*, Ελληνική Φωνή, Αθήνα 1982, 133.
[16] Κ. Βακατσάς, *Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου. Η Αγροτική Ιδιοκτησία (1913-1918),* Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2001, 125.

Χαρακτηριστικές είναι οι εξεγέρσεις διαμαρτυρίας των αγροτών, οι οποίοι δεν αναγνώριζαν πλέον τους μουσουλμάνους ιδιοκτήτες και αρνούνταν να καταβάλλουν τους φόρους σε αυτούς. Από την άλλη πλευρά, η επίσημη εξουσία, η Γενική Διοίκηση Ηπείρου, είχε αναλάβει συμβιβαστικό ρόλο, ρυθμίζοντας τις σχέσεις των μουσουλμάνων ιδιοκτητών με τους Έλληνες αγρότες. Η υπογραφή της Σύμβασης των Αθηνών (1/14 Νοεμβρίου 1913), η οποία προέβλεπε ότι οι Μουσουλμάνοι των νέων χωρών θα διατηρούσαν την ακίνητη περιουσία τους και το ελληνικό κράτος θα αναγνώριζε τους τίτλους ιδιοκτησίας που είχε εκδώσει το οθωμανικό καθεστώς ελαχιστοποίησε ακόμη περισσότερο τις πιθανότητες υποστήριξης των αγροτών από τη διοίκηση[17].

Τελικά, το τοπίο για τους ακτήμονες αγρότες δεν ξεκαθάρισε ούτε και μετά την απελευθέρωση. Οι μεγαλογαιοκτήμονες συνέχισαν την αισχροκέρδεια σε βάρος των καλλιεργητών, οι μουσουλμάνοι ιδιοκτήτες όχι μόνο δεν εμφανίζονταν στις ιδιόκτητες εκτάσεις τους, για να φροντίζουν από κοντά τις περιουσίες τους, αλλά εκμίσθωναν τα μερίδιά τους σε πολύ χαμηλές τιμές σε ανθρώπους που εκμεταλλεύονταν τους κολίγους. Στην αντίπερα όχθη, η ανεκτική και ουδέτερη στάση των εκάστοτε εκπροσώπων της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου προς τους φτωχούς αγρότες, σε συνδυασμό με την πολιτική που ασκούνταν από την κυβέρνηση του Ε. Βενιζέλου σχετικά με το θέμα των απαλλοτριώσεων, συντέλεσαν στη διαιώνιση του προβλήματος.

Το Αγροτικό ζήτημα υπήρξε ανασταλτικός παράγοντας στην ανάπτυξη της υπαίθρου, ενώ λειτούργησε και ως σημείο έκφρασης των αντιθέσεων μεγάλων κοινωνικών ομάδων: το ζήτημα της διάλυσης και της διανομής της μεγάλης ιδιοκτησίας έφερε αντιμέτωπους τους γαιοκτήμονες μεγάλων εκτάσεων με τους αγρότες, οι οποίοι ευελπιστούσαν ότι με την κήρυξη της Ανεξαρτησίας θα οικειοποιούνταν τη γη που για χρόνια καλλιεργούσαν. Επιπλέον, η βάση της κατάτμησης του καλλιεργούμενου εδάφους και της δημιουργίας οικογενειακών εκμεταλλεύσεων δημιούργησε πεδίο αντιπαράθεσης ανάμεσα στους μεγαλοκτηνοτρόφους, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν, μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις ως βοσκήσιμες και τους γεωργούς, οι οποίοι διεκδικούσαν τις ίδιες εκτάσεις για καλλιέργεια. Η απαλλοτρίωση της γης, η οποία προκύπτει ως ανάγκη μετά την άφιξη των προσφύγων, έγινε εκτός των άλλων και το πεδίο

[17] ό.π., Κ. Βακατσάς (υποσημ.16).

σύγκρουσης των τελευταίων με τους ντόπιους αγρότες. Οι τελευταίοι είχαν δηλαδή να αντιμετωπίσουν παράλληλα με τη διεκδίκηση της γης και το ζητούμενο σε ποιον θα πάει αυτή η γη.

3.2 Η Ήπειρος όταν έφτασαν οι πρόσφυγες και το φαινόμενο του ηπειρωτισμού

Η ταυτότητα των πληθυσμών του ηπειρωτικού χώρου διαμορφώθηκε σε ένα ιστορικά προσδιορισμένο πλαίσιο και πάντοτε σε σχέση με τα δεδομένα του τόπου. Η περίοδος της Οθωμανικής κυριαρχίας, ως δεδομένο ιστορικό πλαίσιο, προσδιόρισε την ταυτότητά τους σε μεγάλο βαθμό παράλληλα με τις γεωμορφολογικές συνθήκες. Η Ήπειρος ως ανθρωπογεωγραφική ενότητα χαρακτηρίστηκε από τη δομή και το χαρακτήρα των τοπικών κοινοτήτων. Η προσέγγιση των κοινοτήτων του ηπειρωτικού χώρου, οι οποίες αποτέλεσαν σχετικά αυτόνομους τόπους μέσα σε ένα ενιαίο οθωμανικό σύστημα διοίκησης, μπορεί να γίνει μέσα στα πλαίσια του συγκεκριμένου διοικητικού και πολιτικού πλαισίου και των ενδογενών μηχανισμών. Οι πληθυσμοί των πεδινών περιοχών μετατράπηκαν σε κολίγους σε αντίθεση με τους ορεινούς που απέκτησαν προνόμια αυτοδιοίκησης. Ζώντας κάτω από πολύ σκληρές συνθήκες για πολλά χρόνια στα όρια της ανέχειας, βίωσαν άμεσα την τουρκική κυριαρχία καλλιεργώντας κομμάτια γης που δεν τους ανήκαν.

Μετά την απελευθέρωση το μεγαλύτερο μέρος της γης των περιοχών αυτών πέρασε στα χέρια του ελληνικού δημοσίου ή εξαγοράστηκε από Έλληνες ενδιαφερόμενους, ενώ αργότερα απαλλοτριώθηκε για την αποκατάσταση των προσφύγων και των ντόπιων ακτημόνων. Η Ήπειρος του Μεσοπολέμου, και κατά συνέπεια και τα χωριά των πεδινών περιοχών, βίωσαν τη μετάβαση σε μια νέα τάξη πραγμάτων: ο βαλκανικός χώρος διασπάστηκε και γεννήθηκαν τα βαλκανικά εθνικά κράτη, ενώ οι τοπικές κοινότητες κλήθηκαν να ενταχθούν στο ενιαίο ελληνικό εθνικό κράτος με νέα διοίκηση. Η μετάβαση αυτή κληροδότησε στην τοπική κοινωνία μια σειρά από κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Το πολιτικό σκηνικό συμπλήρωσαν ο Εθνικός διχασμός και η Μικρασιατική Καταστροφή, γεγονότα που δυσχέραναν ακόμη περισσότερο τους χειρισμούς του ελληνικού κράτος.

Η διαμόρφωση ηπειρωτικής συνείδησης υπήρξε την περίοδο αυτή βασικό ζητούμενο πάνω στο οποίο θα στηρίζονταν τόσο η ενσωμάτωση στο εθνικό κράτος όσο και η ανάπτυξη του τόπου. Η συνειδητοποίηση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας του ηπειρωτικού πληθυσμού και η καλλιέργεια της πεποίθησης

ότι η Ήπειρος έπρεπε να διαμορφώσει μια ταυτότητα με ενιαίο πολιτισμικό περιεχόμενο αποτέλεσαν τα βασικά βήματα της πορείας προς την αλλαγή.

Ο ηπειρωτισμός συμπύκνωνε ως έννοια το γεγονός της συνειδητοποίησης της ιδιαίτερης ταυτότητας των Ηπειρωτών, που με κοινωνική συνοχή, ηθική ενότητα και αυτογνωσία θα κατάφερναν να ενσωματωθούν στο εθνικό ελληνικό κράτος. Ο ηπειρωτισμός ως ιδεολογία παρέπεμπε στην έννοια της τοπικότητας, η οποία ορίζεται ως «μια οντότητα μικρής γεωγραφικής κλίμακας σε σχέση με μια ευρύτερη ολότητα, η οποία δεν νοείται ως μια στατική γεωγραφική και κοινωνική πραγματικότητα αλλά κυρίως ως μια συμβολική κατασκευή…». Η συνείδηση αυτής της τοπικότητας μπορεί να νοηθεί ως μηχανισμός ένταξης και ενσωμάτωσης τοπικών οντοτήτων σε ευρύτερα σύνολα όπως τα έθνη-κράτη[18].

Σε ποια βάση όμως έμελλε να συγκροτηθεί η ηπειρωτική ταυτότητα; Πρώτα και κύρια στη γνώση και τη βίωση της ιστορίας. Η γνώση του ιστορικού τους παρελθόντος έκανε τους Ηπειρώτες να αισθάνονται περηφάνια και να διεκδικούν ισότιμη θέση στο νέο εθνικό κράτος. Η γνώση των προβλημάτων που ταλαιπωρούσαν τις ηπειρωτικές κοινότητες συνιστούσε το δεύτερο παράγοντα. Το μεγαλύτερο απ’ όλα τα προβλήματα ήταν το αγροτικό ζήτημα. Η απαλλοτρίωση των καλλιεργούμενων εδαφών παρεμποδιζόταν από τους ιδιοκτήτες των τσιφλικιών και τους μεγαλοκτηνοτρόφους. Οι σχέσεις αντιπαράθεσης μεταξύ των μεγαλοκαλλιεργητών και των μεγαλοκτηνοτρόφων με τους γεωργούς επικεντρώθηκαν στο αίτημα των τελευταίων για την απαλλοτρίωση της γης, δημιουργώντας σοβαρά κοινωνικά προβλήματα στην τοπική κοινωνία. Ο ερχομός των προσφύγων και η ανάγκη της αγροτικής τους αποκατάστασης υπήρξε το γεγονός που προκάλεσε αποφασιστικό ρήγμα στις σχέσεις των παραπάνω ομάδων. Οι αγρότες έβλεπαν τους πρόσφυγες ως απειλή που τους εμπόδιζε να αποκτήσουν την πολυπόθητη ιδιοκτησία γης, ενώ οι νομάδες κτηνοτρόφοι ένιωθαν να χάνουν τη δυνατότητα μόνιμης αποκατάστασης στις αγροτικές εκτάσεις, που χρησιμοποιούσαν ως τόπους βοσκής με ενοικιοστάσιο[19].

---

[18] Β. Νιτσιάκος, «Τόπος, τοπικότητα και εθνική ταυτότητα. Η περίπτωση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας», Ανάτυπο *Εθνολογία,* 4 (1995), 94-95. Επίσης βλ. Ε. Αυδίκος, *Η Ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, 51.

[19] Ε. Αυδίκος, *Η Ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, 115-116.

Ένα επίσης ακανθώδες πρόβλημα για την Ήπειρο υπήρξε η ληστεία, φαινόμενο που αμαύρωνε την εικόνα της απέναντι στο ελληνικό κράτος. Η δεκαετία του 1920 υπήρξε πραγματικά δύσκολη όσον αφορά το θέμα της τάξης και της ασφάλειας. Η δράση των ληστών πήρε τρομακτικές διαστάσεις λόγω των δυσχερέστατων οικονομικών συνθηκών και της συρροής λιποτακτών ή της ανυποταξίας άλλων ανδρών που αρνούνταν να καταταγούν στο Μικρασιατικό μέτωπο. Παράλληλα, το κοινωνικό πρόβλημα της ληστείας αποτέλεσε το πεδίο όπου εκφράστηκε η αρνητική άποψη της τοπικής κοινωνίας για τους νομάδες κτηνοτρόφους, που τους θεωρούσε υπεύθυνους για την εξάπλωση των ληστρικών φαινομένων. Οι Ηπειρώτες έπρεπε να προστατέψουν την «ένδοξη ιστορία του τόπου» και την αξιοπρέπειά τους και να αγωνιστούν για την καταστολή της ληστείας[20].

Με βασικό αίτημα την άρση της απομόνωσης η Ήπειρος έπρεπε ακόμη να φροντίσει για την εξασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης των κοινοτήτων της, να βρει τρόπους σωστής κοινοτικής διαχείρισης και οργάνωσης και να διατηρήσει την κοινωνική συνοχή της μέσα από τη συνέχιση των ιδιαίτερων παραδόσεών της: η διατήρηση και η αναδίπλωση στην παράδοση μπορούσε να προσφέρει ασφάλεια και διαβεβαίωνε για τη συνέχεια στο χρόνο. Η διατήρηση της παράδοσης του παρελθόντος θα λειτουργούσε ως μηχανισμός αντίστασης στις αλλαγές που απειλούσαν την μακραίωνη πορεία της. Νέες τάσεις άρχισαν να εκδηλώνονται στην ψυχαγωγία, στις πρακτικές της καθημερινής ζωής, στην ενδυμασία και νέα ήθη έκαναν την εμφάνισή τους στην ατομική και συλλογική ζωή των ανθρώπων. Ο ηπειρωτισμός, ως έκφραση ιδιαίτερης ταυτότητας και μιας ξεχωριστής νοοτροπίας που αντιστοιχούσε σε έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής, ήταν η απάντηση στις τάσεις του εκσυγχρονισμού, οι οποίες έθεταν διλήμματα σχετικά με τη συνύπαρξη του παλιού και του νέου[21]. Οι κοινότητες της ηπειρωτικής υπαίθρου μέσα από την ύπαρξη συγκεκριμένων νοοτροπιών και ενός τρόπου ζωής, μέσα από τη βίωση της ιστορίας τους, πραγμάτωναν την αφοσίωσή τους σε ένα παραδοσιακό σύστημα αξιών. Ταυτόχρονα με την προσήλωση στην πολιτισμική έκφραση της τοπικής κοινότητας, η αγάπη και οι δεσμοί με τον ηπειρωτικό χώρο αποτελούσαν τα συστατικά συγκρότησης του

[20] Περισσότερα για τη ληστεία στην Ήπειρο βλ. Ι. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννενα του Μεσοπολέμου*, τ. Ε΄ 1923-1924, Ιωάννινα 1993, 60-65.
[21] Ε. Αυδίκος, *Η Ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, 51-95.

πνεύματος του ηπειρωτισμού[22]. Γενικότερο μέλημα της ευρύτερης κοινότητας των ηπειρωτών ήταν να συντηρήσει το συλλογικό πνεύμα που τη διέκρινε, την αίσθηση της κοινής καταγωγής και της πολιτισμικής συνοχής της, επιδιώκοντας παράλληλα να αφυπνίσει πλευρές που είχαν παραμεληθεί λόγω των διαφόρων πολιτικών και κοινωνικών αναστατώσεων μετά την κήρυξη της Ανεξαρτησίας[23].

Η Ήπειρος επιζητούσε να καλλιεργήσει μέσα από το πνεύμα του Ηπειρωτισμού την άποψη ότι έπρεπε να βγει από την απομόνωση και την καθυστέρηση και να ενταχθεί στο εθνικό κράτος ομαλά και με όρους ικανοποιητικούς. Η προσπάθεια μετάβασης των κοινοτήτων αυτών σε ένα νέο πολιτικό και διοικητικό σύστημα υπήρξε πολύ δύσκολη μετά από τόσα χρόνια Οθωμανικής κυριαρχίας. Η δυσκαμψία και η δυσκολία ενσωμάτωσης στις νεότερες δομές του ελληνικού κράτους αποτέλεσε χαρακτηριστικό των περισσοτέρων ελληνικών κοινοτήτων με κατά τόπους διαφοροποιήσεις. Η μακροχρόνια οθωμανική παρουσία διαμόρφωσε κοινωνικές δομές ανθεκτικές και δύσκαμπτες στην αλλαγή. Η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η μετάβαση στο έθνος-κράτος προκάλεσε δυσκολίες στην κατανόηση και την αποδοχή των νέων δεδομένων, με συνέπεια την εμφάνιση αδυναμιών «ενσωμάτωσης» και την περιχαρακωμένη αντίδραση πίσω από κοινωνικές δομές που αρνούνταν να αλλάξουν[24]. Οι περίπλοκες σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί στις τοπικές κοινωνίες, που προσπαθούσαν να ενσωματωθούν στη νέα τάξη πραγμάτων, να κατανοήσουν τους νέους ρυθμούς ανάπτυξης και παράλληλα να διατηρήσουν τις παραδοσιακές δομές, όπου είχαν στηρίξει τη συνέχειά τους μέσα στο χρόνο, δημιούργησαν πολλά προβλήματα και στις εκατοντάδες οικογένειες προσφύγων, οι οποίοι επιζητούσαν κι εκείνοι μια θέση στο τοπικό και εθνικό τοπίο.

---

[22] Ο Ηπειρωτισμός, σύμφωνα με τον Πατσέλη, συμπυκνώνεται στη φιλομάθεια του Ηπειρώτη και την καλλιέργεια της μεγάλης αγάπης για την Παιδεία, η οποία αποτέλεσε τον βασικό παράγοντα διατήρησης της παράδοσης και αντίστασης στον εκσυγχρονισμό. Η υπέρμετρη αγάπη για την παιδεία και η φιλομάθεια του Ηπειρώτη εκφράζεται μέσα από τα πλούσια κληροδοτήματα των Ηπειρωτών ευεργετών με κύριο σκοπό τη μόρφωση των νέων. Ηπειρωτισμός σημαίνει φιλοπατρία, φιλομουσία και ανθρωπισμός. Παράλληλα η Ήπειρος, είναι η μόνη περιοχή που κατάφερε να διατηρήσει «αμόλυντον την αρχικήν υπερήφανον φυλήν, τόσον αιωνόβια τα έθιμα, τας συνηθείας, την γλώσσαν και την πνευματικήν προδιάθεσίν της» μετά από τη συνύπαρξή της με διάφορους κατακτητές. Βλ. Ν. Πατσέλης, «Τι θα πει Ηπειρωτισμός», *Ηπειρωτική Εστία,* 38 (1955), 525-528.

[23] ό.π. Ε. Αυδίκος (υποσημ. 19).

[24] Στ. Δαμιανάκος, (επιμ.) *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1987, 14 και γενικότερα σελίδες 13-26.

4. ΤΡΕΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΙΔΡΥΟΝΤΑΙ

4.1 Ανατολή. Η γέννηση του οικισμού

«Με την ψυχούλα μας ήρθαμαν. Κι η γιαγιά μ' κι η μάνα μου κι όλοι…»

Οι αφηγήσεις των πρώτων κατοίκων της κοινότητας «προδίδουν» την έντονη αίσθηση της συλλογικότητας την οποία βίωσαν και εξακολουθούν να διατηρούν μέχρι σήμερα, μια συλλογικότητα που τους κάνει να ξεχωρίζουν από τις υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες της περιοχής. Είναι, όμως, εκπληκτικός ο τρόπος με τον οποίο αφηγούνται την περιπέτεια του «δρόμου», του δρόμου της «Εξόδου», όπου κυριαρχεί το πρώτο πρόσωπο του πληθυντικού αριθμού, δηλώνοντας, στην κυριολεξία, την κοινή μοίρα τους. Πράγματι, κατά τη διάρκεια των συνομιλιών μου οι πληροφορητές μιλούσαν πρώτα απ' όλα ως ομάδα και έπρεπε να υπάρξει δική μου παρέμβαση για να μιλήσουν σε προσωπικό επίπεδο. Αυτό επίσης που προκαλεί εντύπωση είναι το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις τα άτομα είχαν κοινές μνήμες των γεγονότων, στοιχείο που φανερώνει το πώς η συλλογική μνήμη αφορά τόσο τα προσωπικά βιώματα αλλά προσδιορίζει εντέλει και την ταυτότητα.

«Εδώ άλλοτε ήταν λιβάδια, χειμαδιά τούρκικα. Πουνίλα, λεγόταν η τοποθεσία,. Έρημος ήταν ο τόπος, ένα κλαρί δεν υπήρχε. Μαζί με τον Παρασκευά Λαζαρίδη από την Ινέπολη, αποταθήκαμε στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων και παρακαλέσαμε να απαλλοτριωθεί ο τόπος. Ο διευθυντής ήταν ντόπιος, αλλά η γυναίκα του ήταν Σμυρνιά και μας βοήθησε πολύ…»[1]. Η συλλογική μνήμη και οι αφηγήσεις των κατοίκων για την επιλογή του τόπου εγκατάστασης, της σημερινής Ανατολής, αναφέρονται στις ενέργειες του ιερέα Γεωργίου Εμμανουηλίδη[2], ο οποίος αναζητώντας το μέρος που θα

[1] Από την αφήγηση του παπά-Γιώργη Εμμανουλίδη έτσι όπως την κατέγραψε ο Ερμόλαος Ανδρεάδης το 1960, Βλ. Γ. Γιαννακόπουλος, (επιμ.), *Προσφυγική Ελλάδα*, Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 1992, 134.

[2] Ο Γεώργιος Εμμανουηλίδης, γεννήθηκε το 1885 στο χωριό Κιζιλότ των Κοτυώρων (περιφέρεια Ορδού). Στο Δημοτικό σχολείο του Κιζιλότ φοίτησε για τρία χρόνια, ενώ αργότερα η οικογένειά του και μερικές ακόμη οικογένειες από το χωριό αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στο χωριό Γενί γερ. Στο Γενί γερ τελείωσε το Δημοτικό και πήγε στο ανεπίσημο ημιγυμνάσιο της Ποντοηρακλείας. Από το Γυμνάσιο αποφοίτησε το 1907 και έγινε δάσκαλος του δημοτικού σχολείου του Γενί γερ. Σύμφωνα με τον τουρκικό συνταγματικό νόμο έγινε στρατιώτης και υπηρέτησε στην Κωνσταντινούπολη και στη Θεσσαλονίκη. Από το στρατό απαλλάχτηκε λόγω

ταίριαζε καλύτερα στους Πόντιους πρόσφυγες, που περίμεναν να αποκατασταθούν, θεώρησε ότι αυτός ο τόπος θα εξυπηρετούσε καλύτερα τις ανάγκες τους. Σύμφωνα με τις διηγήσεις των κατοίκων του χωριού, ο ιερέας, αφού έφτασε στην πόλη των Ιωαννίνων, διορίστηκε στο χωριό Λιγγιάδες των Ιωαννίνων, όμως, ανιχνεύοντας την περιοχή θεώρησε ότι δεν θα μπορούσε να επιβιώσει εκεί. Ο λόγος ήταν ότι επρόκειτο για ένα ορεινό χωριό, όπου θα απαιτούνταν δύσκολη αγροτική ενασχόληση με τη γη, κάτι με το οποίο οι πρόσφυγες δεν ήταν εξοικειωμένοι[3]. *«Όταν ήρθαν το ’22, ’23, ήταν σκορπισμένοι· δεν ήταν εδώ στην Ανατολή που είναι σήμερα· ήταν άλλοι στα Γιάννενα, άλλοι στην Ασφάκα, άλλοι εδώ, άλλοι εκεί, και μένανε ο κόσμος προσωρινά εκεί ωσότου να γίν’ το χωριό. Μεσολάβησε απ’ το ’25 κι ύστερα μέχρι το ’26-’27, μεσολάβησε ο παπάς που είχαμε, δικός μας ήτανε Πόντιος, μεσολάβησε αυτός να γίνει εδώ η Ανατολή, η κοινότης Ανατολής να γίνει εδώ ακριβώς στο σημείο που είναι, γιατί μας είχανε να πάμε πέρα στις Κλατζάδες, Δροσοχώρι πέρα, για κει μας είχανε να...να κάνουμε χωριό. Αλλά ο παπά-Γιώργης επέμενε και λέει εδώ, γιατί αυτά ήταν τουρκικά όλα, όλο το μέρος εδώ ήταν τουρκικό, δεν είχανε, ασχέτως αν λένε ετούτοι οι ντόπιοι εδώ, Κατσικιώτες, αυτοί που μας αποκαλούσανε Τούρκους και λοιπά και λοιπά πολλοί ακόμα, λέγαν ότι είστε Τούρκοι· πώς είμαστε Τούρκοι αφού φύγαμε από τους Τούρκους και ήρθαμε εδώ. Και μεσολάβησε τότε αυτός, αφού είν’ τουρκικά, εμείς τα δικά μας τ’ αφήσαμε εκεί, στην Τουρκία, στη Μικρά Ασία, και μας δώσαν ετούτα.» (Κώστας Θεοδωρίδης, ετών 75)*.

Ο παπα-Γιώργης, έτσι όπως οι κάτοικοι τον αποκαλούν, τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του χωριού, θεωρήθηκε ως ο πνευματικός τους ηγέτης, άνθρωπος τον οποίο όλοι σέβονταν και στηρίζονταν στην καθοδήγησή του. Σήμερα το όνομα του ιερέα συμπυκνώνει κομμάτια από την ιστορία του χωριού,

---

της διδασκαλικής του ιδιότητας και επέστρεψε στο Γενί γερ. Το 1919 ο Δεσπότης της Επαρχίας Χαλκηδόνος τον χειροτόνησε ιερέα. Όταν ήρθε στην Ελλάδα, στα 1922, υπηρέτησε ως ιερέας στα χωριά Φλάμπουρα Πρεβέζης, Λιγγιάδες και για δύο χρόνια και έξι μήνες στο χωριό Κατσικά Ιωαννίνων. Στη συνέχεια υπηρέτησε το ποίμνιό του, στην κοινότητα Ανατολής, όπου και απεβίωσε στα 1974 σε ηλικία 87 ετών (Από το χειρόγραφο του παπά-Γιώργη Εμμανουλίδη, το οποίο γράφτηκε με παραίνεση του συνεργάτη του Κ.Μ.Σ Χρήστου Σαμουηλίδη και κατατέθηκε στο Κ.Μ.Σ στα 1960, *Απομνημονεύματα Αρ. 101, Βιβλίο Βιθυνία τ. 23, σελ. 2-45).*

[3] Το ίδιο συνέβη και με την κοινότητα Κατσικά, το σημερινό σύνορο της κοινότητας, όπου και εκεί ο ιερέας πήγε για να εργαστεί, όμως δεν θέλησε να παραμείνει εκεί. Παρόλα αυτά πολλοί κάτοικοι αναφέρθηκαν στις προθέσεις της Ε.Α.Π να εγκαταστήσουν τους πρόσφυγες της σημερινής Ανατολής σε διάφορες περιοχές, οι οποίες ήταν τότε υποψήφιες, όμως ο ιερέας ενήργησε και πρότεινε το μέρος, όπου σήμερα είναι χτισμένο το χωριό.

συμπυκνώνει κατά κάποιο τρόπο τον μύθο της κοινότητας και γίνεται σημείο αναφοράς για όλους. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο αν αναλογιστεί κανείς ότι ο ιερέας ήταν αυτός που πρότεινε το σημερινό όνομα της κοινότητας, που αρχικά ονομάστηκε «Νέα Ανατολή», ενώ αργότερα επικράτησε η ονομασία «Ανατολή»[4].

Η Ανατολή ανήκει στη νότια πεδινή ενότητα των χωριών του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, το οποίο αποτελεί και τη μεγαλύτερη πεδινή έκταση του νομού. Το λεκανοπέδιο περιβάλλεται από βουνά, τα οποία και το καθορίζουν γεωγραφικά. Το χωριό είναι χτισμένο στο πλάτωμα και την κατωφέρεια ενός λόφου με την ονομασία *Πουνίλα,* ο οποίος έδωσε το όνομά του και στο ομώνυμο χωριό που βρισκόταν χτισμένο σε αυτόν και είχε την ονομασία *Μπουνίλα.*[5] Στη σημερινή του μορφή ο οικισμός έχει στα βόρειά του την πόλη των Ιωαννίνων και στα νότια συνορεύει με το χωριό Κατσικά, ενώ ανατολικά βρίσκεται η λίμνη Παμβώτιδα και δυτικά ο οικισμός Νεοχωρόπουλο. *«Εδώ όταν πρωτοήρθανε δεν ήτανε μόνο Πόντιοι ακριβώς· ήτανε Μικρασιάτες λεγόμενοι, οι οποίοι ήτανε φυλές φυλές: Τραπεζούντιοι, Πόντιοι στον Πόντο ακριβώς που ήτανε, ονομαζότανε Τούτσε, βαθιά του Πόντου, ήτανε Τοχατλούδες, Σαμψωλούδες, Μπαφραλήδες, Κερασωλούδες, ήτανε φυλές φυλές, δεν ήταν ακριβεία μια φυλή όλοι, αλλά οι Πόντιοι οι πραγματικοί Λαζοί, η λέξη Λαζοί απόμεινε ότι λέγανε, τότες αυτοί εκεί πέρα ήτανε οι πιο ισχυροί και λέγανε «η Ελλάς ζει», και είχαν τη ονομασία Λαζοποί και μιλάγανε τα λαζικά» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74).* Στην περιοχή για πρώτη φορά κατέφθασαν Πόντιοι πρόσφυγες στην πλειοψηφία τους, κυρίως από το χωριό Γενί γερ (ή Γενίερ), χωριό κοντά στην κωμόπολη Ντούζτσε του Μουτεσαριφλικίου της Μπόλου και του Βαλελικίου της Κασταμονής[6]. Αυτοί μέχρι

[4] Όσον αφορά την ονομασία του χωριού, λέγεται ότι όταν ήταν να θεμελιώσουν το χωριό ο παπα-Γιώργης ρώτησε πώς να το ονομάσουν και επειδή οι πρόσφυγες προέρχονταν από διαφορετικές κοινότητες της Μικράς Ασίας πρότειναν τα ονόματα των κοινοτήτων απ' όπου προέρχονταν. Τότε ο παπα-Γιώργης Εμμανουηλίδης σκεπτόμενος ότι προέρχονται όλοι από την Ανατολή και για να μην δυσαρεστηθεί κανένας πρότεινε την ονομασία Ανατολή, η οποία και επικράτησε.

[5] Ο Σαλαμάγκας έχει ασχοληθεί με τη διερεύνηση της περιοχής και ιδιαίτερα με την αναζήτηση πληροφοριών σχετικά με την εκκλησία του Αϊ-Γιάννη, που είναι πιθανόν να χτίστηκε το 1473, ως εκκλησία του χωριού. Ο ερευνητής αναφέρει ότι το τοπωνύμιο *Μπουνίλα* χρησιμοποιείται για να προσδιοριστεί η θέση της τάφρου του Βοημούνδου, που σύμφωνα με τον ιστορικό Λαμπρίδη ήταν η περιοχή όπου ο Αλή-Πασάς είχε φτιάξει χυτήριο σφαιρών, ενώ πάλι σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή ο Αλή-Πασάς είχε εγκαταστήσει στην περιοχή Βούλγαρους εργάτες, για να διδάξουν στους Έλληνες την παραγωγή κάρβουνου. Βλ. Δ. Σαλαμάγκας, *Ο Αϊ-Γιάννης της Μπουνίλας*, Ιωάννινα 1960,14-15.

[6] Οι χαρτογράφοι του Κ.Μ.Σ αναφέρουν ότι χωριό με τέτοια ονομασία δεν υπάρχει στους χάρτες. Το τοποθέτησαν με αβεβαιότητα 2-3 χιλιομέτρων σε απόσταση 24 χιλιομέτρων ΒΑ της Ντούζτσε και 6 χιλιομέτρων του Μελέν Ντερεσί (Melen Deresi). Οι σαράντα οικογένειες, που κατοικούσαν

σήμερα αποκαλούνται «Τιτσελήδες» και είναι κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα στο χωριό. Επίσης, σύμφωνα με τα λεγόμενα του παπά-Γιώργη, εγκαταστάθηκαν δέκα οικογένειες από τη Σαφράμπολη και έξι οικογένειες από τα χωριά Γιαζικιόϊ και Κουνρανκιόϊ (ή Καρανκιόϊ), μία οικογένεια από τη Φάτσα, πέντε-έξι οικογένειες από την Πουλαντζάκη, δύο από το Τεπεκόϊ, από το χωριό Αλουτσαρά (του Σεμπίν Καραχισάρ), από την Κερασούντα, την Τοκάτη, την Αργυρούπολη, το Κατικιόϊ της Σαμψούντας και πέντε-έξι οικογένειες από την Πάφρα, (οι κάτοικοι της οποίας είναι τουρκόφωνοι)[7]. Αργότερα, το 1925, ήρθαν στην περιοχή και Πόντιοι από τη Ρωσία (Γεωργία), οι λεγόμενοι «Ρουσάντοι», όπως αποκαλούνται από τους υπόλοιπους πρόσφυγες.

Σύμφωνα με τις διηγήσεις των κατοίκων της Ανατολής, το χρονικό της αναζήτησης νέας πατρίδας ξεκινά από την πόλη των Ιωαννίνων, όπου είχαν εγκατασταθεί προσωρινά[8]. Οι πρόσφυγες έζησαν για περίπου δύο χρόνια σε χάνια και σε τουρκικά σπίτια στα Ιωάννινα, τα οποία είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι με την ανταλλαγή των πληθυσμών. Συνωστίσθηκαν πολλές οικογένειες μαζί, προσπαθώντας να συνέλθουν από την ταλαιπωρία της μεγάλης περιπέτειας και να επιβιώσουν έχοντας την αίσθηση της προσωρινότητας, έως ότου βρεθεί ο μόνιμος τόπος που θα τους φιλοξενούσε: «*Ήρθανε το ’22 εδώ. Τραβήσανε πολλά, σκορπίσανε στα Γιάννενα, δεξιά-αριστερά, σε χάνια, εκεί που είχαν τα ζώα εδώ οι ντόπιοι, που πηγαίναν στα Γιάννενα να ψωνίσουνε, και τσ’ είχαν εκεί μέσα. Αλλά είχανε δραστηριότητα. Ο ποντιακός λαός ήτανε εργαζόμενος· πολύ εργάζονταν,* ήτανε *εργατικοί· και ξεκίνησαν από το μηδέν που τους έφεραν, τους είχαν φέρει, από την Τουρκία τους έφερναν γύρα. Γι’ αυτό και έχουνε χαθεί πολλοί τους έφερναν το γύρο μέσα στα βουνά και σ’ αυτά για να τους ξολοθρέψουν οι Τούρκοι, για να μη τους καθαρίσουν, τους σφάξουν και τους σκοτώσουν, τους έφερναν γύρα για να...και κατέληξαν στην Κύπρο· στην πατρίδα τώρα που φωνάζουμε περισσότερο εμείς για την Κύπρο,*

στο Γενί γερ καταγόταν από το Κιζιλότ της Φάτσας. Από το φάκελο Γεωγραφίας του Κ.Μ.Σ Β114, *Βιθυνία,* 1960, Συνεργάτης: Ερμόλαος Ανδρεάδης/Πληροφορητής: παπα-Γιώργης Εμμανουηλίδης.

[7] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ, Β114, 1960, Συνεργάτης: Χρ. Σαμουηλίδης/Πληροφορητής: παπα-Γιώργης Εμμανουηλίδης.

[8] Για πληροφορίες σχετικά με την άφιξη αρχικά στην Πρέβεζα, κατόπιν στα Ιωάννινα και τη σημερινή Ανατολή καθώς και το σχέδιο της προσωρινής εγκατάστασης των προσφύγων στην Ανατολή, βλέπε επίσης, Παπαγεωργίου Γ., (επιστημονικός υπεύθυνος), Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού πολιτισμού, Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής, Πνευματικό πολιτιστικό κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή 2001, σελ. 17-42.

πατριώτες, εκεί όμως τους κάνανε, να πούμε νίλες οι Κύπριοι. Από κει τους φέραν στο Περαία, απ' τον Περαιά τους έφεραν στην Πρέβεζα και άρχισαν ύστερα από την Πρέβεζα τους σκορπάγανε δεξιά κι αριστερά. Καταλήξαν εδώ οι δικοί μας στα Γιάννενα, στα χάνια που σας λέω, και ύστερα αρχίσαν από το... '23 με '24 να ιδρυθεί το χωριό εδώ, ο συνοικισμός· λέγαμε ο συνοικισμός Ανατολής. Και καταλήξαμε εκατόν σαράντα οικογένειες εδώ, πρωτοκαταστήθηκαν εδώ πέρα. Ξεκίνησαν με τη βοήθεια βεβαίως του κράτους αλλά περισσότερη προσωπική εργασία βάζαν οι ίδιοι» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74).

Η μεγάλη «έξοδος» για τους Πόντιους πρόσφυγες της Ανατολής άρχισε το 1920, όταν ολόκληρα χωριά της περιφέρειας Ντούζτσε στάλθηκαν εξορία προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας και συγκεκριμένα στο Τζάγγιρι (Γάγγραι) για δύο ολόκληρα χρόνια. Οι πληροφορητές που κατάγονται από το χωριό Γενί γερ ανέφεραν ότι από το χωριό τους αναγκάστηκαν να φύγουν κυνηγημένοι από τους Τούρκους στρατιώτες, την εποχή που το κίνημα των Νεοτούρκων άρχισε να έχει εντονότατη δράση και οι διωγμοί εναντίον των ελληνικών πληθυσμών ήταν πλέον μια πραγματικότητα. Από την περίοδο εκείνη και μετά άρχισε μια μεγάλη διαδρομή γεμάτη κακουχίες, όπου ξεκληρίστηκαν ολόκληρες οικογένειες.

Ο παπα-Γιώργης αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι το 1920 εξορίστηκαν στο Τζάγγιρι χίλια διακόσια άτομα. Όμως, πριν υποστούν τη δοκιμασία της εξορίας, οι κάτοικοι του Γενί γερ είχαν εγκαταλείψει το χωριό τους και έφυγαν στα βουνά[9]. Το τουρκικό κράτος επίμονα ζητούσε από τους αντάρτες να επιστρέψουν στα χωριά τους χωρίς αποτέλεσμα. Ως πράξη αντιποίνων για την άρνηση αυτή των Ελλήνων Τούρκοι Τσέτες έκαψαν τα χωριά Εμίνατσαμά, Κοζλού, Πέικπουνάρ ή Κουρτσούι και Ποναρτούσουχ εκτός από το Γενί γερ[10]. Ο παπα-Γιώργης απείλησε ότι οι αντάρτες θα έκαιγαν και τα σαράντα τέσσερα χωριά της περιοχής του κι έτσι τους δόθηκε αμνηστεία, για να επιστρέψουν στα χωριά τους. Μετά από αυτό, στις 15 Μαρτίου 1920, τους εξόρισαν προς την περιοχή του Κίρσεχιρ, όπου έφτασαν μετά από πεζοπορία δεκαπέντε ημερών. Η πορεία που ακολούθησαν μέχρι να φτάσουν στο Κίρσεχιρ ήταν η εξής: Ντούζτσε, Μπόλου, Κέρετε, Τσερκέζ, Τσάγγιρι, Τόσια, Οσμαντζίκ,

[9] Χειρόγραφο παπα-Γιώργη Εμμανουηλίδη, «Απομνημονεύματα», αρ. 101, Βιβλίο Βιθυνία, τ.23.
[10] Φάκελος Εξόδου Κ.Μ.Σ Β6, Βιθυνία, Περιφέρεια Ντούζτσε, 1968, Συνεργάτης: Σ. Γορανίτη / Πληροφορητής: Αλέξης Ιωσηφίδης.

Τσαπάν-Γιοσγάτ, Τσορούμ και Κίρσεχιρ[11]. Μετά από εφτά μήνες παραμονής στο Κίρσεχιρ άρχισε η δεύτερη εξορία για τους καταδιωγμένους πρόσφυγες της Ντούζτσε.

Το Νοέμβριο του 1920 περπατώντας για δέκα ημέρες έφτασαν στην Καισάρεια, όπου διασκορπίστηκαν σε διάφορα χωριά της περιοχής, όπως το Ταλάς (Μουταλάσκη), το Ζιντζίτερε, το Εντουρλούκ, τα Στέφανα, την Κερμίρα, και το Ταβλοσούν[12]. Πολλές οικογένειες από το Γενί γερ εγκαταστάθηκαν προσωρινά στο Ταλάς, μέχρι που ο παπα-Γιώργης τους πήρε και τους οδήγησε στην πόλη της Καισάρειας, για να φύγουν για την Ελλάδα.

Από τους πληροφορητές τονίστηκε ο σημαντικός ρόλος του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού για την επιβίωσή τους, καθώς τα παιδιά είχαν εξασφαλίσει τα μέσα επιβίωσής τους και κάποια εκπαίδευση σε ορφανοτροφεία. Από κει πολλά παιδιά βρέθηκαν στην Αμερική βγάζοντας αμερικανικά διαβατήρια. Οι υπόλοιποι συνέχισαν την πορεία της προσφυγιάς βαδίζοντας από τη Νίγδη ως το Ουλούκισλα και με τρένο προς το Τέριντζε, όπου θα επιβιβάζονταν σε ένα γαλλικό τρένο και μέσω της πόλης Ταρσούς θα κατέφθαναν στη Μερσίνα. Όμως, για την επιβίβασή τους στο τρένο, που θα τους έφερνε στη Μερσίνα απαιτούνταν χρήματα τα οποία δεν διέθεταν. Ο παπα-Γιώργης κατάφερε τελικά να βοηθήσει τριανταπέντε οικογένειες να μπουν στο τρένο χωρίς χρήματα για τη Μερσίνα. Ήταν Χριστούγεννα του 1922, όταν έφτασαν στη Μερσίνα και παρέμειναν εκεί σε καραντίνα για σαράντα ημέρες. Το πλοίο μετά από μεγάλη τρικυμία έφτασε στη Λάρνακα της Κύπρου, όπου σταμάτησε το ταξίδι του για δεκατέσσερις ημέρες. Ύστερα από πολλές κακουχίες μέσα στο καράβι, ο επόμενος σταθμός τους ήταν η Ρόδος και μετά από τρεις ημέρες το λιμάνι του Πειραιά. Στον Πειραιά έμειναν μέσα στο καράβι σε καραντίνα και από κει με άλλο πλοίο κατευθύνθηκαν προς το χωριό Φλάμπουρα, στην Πρέβεζα. Εκεί για δεκατέσσερις ημέρες δεν επέτρεπαν στους πρόσφυγες να βγουν έξω από το πλοίο. Ο παπα-Γιώργης διαμαρτυρόμενος στο Νομάρχη Πρεβέζης για την κατάσταση εισακούστηκε τελικά από το Γενικό Διοικητή Ιωαννίνων Μίνω Πετυχάκη. Ο Διοικητής Ιωαννίνων ήταν ο άνθρωπος που βοήθησε τους πρόσφυγες και εγκαταστάθηκαν προσωρινά στο χωριό Κοζύλι Πρεβέζης. Οι

[11] Φάκελος Εξόδου Κ.Μ.Σ Β6, Βιθυνία, Περιφέρεια Ντούζτσε, 1962, Συνεργάτης: Χρ. Σαμουηλίδης / Πληροφορητής: παπα-Γιώργης Εμμανουλίδης.
[12] ό.π., (υποσημ. 11).

πρόσφυγες πέρα από τις άθλιες συνθήκες ζωής είχαν να αντιμετωπίσουν και τον εξανθηματικό τύφο, που στην κυριολεξία «θέριζε» τις οικογένειες. Τελικά μετά από διαπραγματεύσεις ο παπα-Γιώργης αποφάσισε να οδηγήσει τους συγχωριανούς του στην πόλη των Ιωαννίνων.

Στα τέλη Φεβρουαρίου του 1924 οι κάτοικοι του Γενί γερ έφτασαν στην Ανατολή και άρχισαν οι πρώτες προσπάθειες ίδρυσης της κοινότητας, δημιουργώντας αρχικά την προσφυγική ομάδα του *Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα*.
Η μεγάλη διαδρομή, η περιπλάνηση στα εδάφη της Μικράς Ασίας και η αγωνία για την εγκατάσταση στην Ελλάδα σκιαγραφούν την εμπειρία του βίαιου ξεριζωμού και σχηματοποιούν το πλαίσιο της μνήμης της καταστροφής.

Εκτός από την ομάδα των προσφύγων από τη Ντούζτσε έφτασαν στην Ανατολή και πρόσφυγες από τα χωριά της Σαφράμπολης.

«Σηκώνετ(αι)' η μάνα μ', η γιαγιά μ' , μαζεύουν κάτι πράματα και στα παπούτσια από κάτω κάτι λίρες, στις σόλες από κάτω, όσα μπορούσαν κρύψαμε, παρατήσαμε τσ' οικονομίες, ερχόμαστε. Μαύρη Θάλασσα, στο Κωνσταντινούπολη. Ήρθαμαν στο Κωνσταντινούπολη, κάτσαμαν ένα μήνα. Εμάς μας έβαλαν σε καραντίνα. Τα παιδιά μάζεψαν και έβαλαν. Ένα μήνα…Μετά πού να πάμε; Ο δάσκαλος ήταν ο πιο μεγάλος που ήρθε απ' την πατρίδα μας, και λέει: «Αθήνα, λένε, μεγάλο μέρος είναι, πάμε Αθήνα». Σηκωνόμαστε ερχόμαστε Αθήνα, κορίτσι μ'…Σηκωνόμαστε απ' την Αθήνα, ερχόμαστε στην Πρέβεζα…Στη Μύτικα! Ερχόμαστε στη Μύτικα, στα δέντρα από κάτω, πεινάμε!!! …» (Αφροδίτη Ευθυμιάδου, ετών 85).

Οι προερχόμενοι από την περιοχή της Σαφράμπολης βίωσαν κι αυτοί τη σκληρότητα της εργασίας στα *Αμελέ Ταμπουρού*.

Η Σαφράμπολη, ορεινή κωμόπολη κοντά στη Μαύρη Θάλασσα, υπαγόταν γεωγραφικά στο Βαλελίκι της Κασταμονής. Οι ελληνικοί πληθυσμοί της περιοχής ήταν ως επί το πλείστον τουρκόφωνοι και δε γνώριζαν την ελληνική γλώσσα. Στην Ανατολή κατέφθασαν πρόσφυγες από το χωριό Γιαζικόϊ, το οποίο υπαγόταν στο Καϊμακαμλίκι της Σαφράμπολης και στο Μουτεσαριφλίκι του Μπόλου και από τον οικισμό Κουρανκιόϊ, ελληνορθόδοξη ως επί το πλείστον συνοικία της Σαφράμπολης, που δημιουργήθηκε πολύ αργότερα από το Γιαζικιόϊ. Πριν την αναχώρηση από την πατρίδα τους μπόρεσαν να μεταφέρουν μέρος των περιουσιών τους με διάφορα τεχνάσματα (απόκρυψη χρημάτων στις

σόλες των παπουτσιών, στις λαβές των μαχαιριών και των τσεκουριών κ.α.), προκειμένου να περισώσουν ό,τι μπορούσαν. Η διαδρομή την οποία ακολούθησαν είχε ως βασικούς σταθμούς τις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας, τη Σαφράμπολη, την Κωνσταντινούπολη και στην Ελλάδα την Αθήνα (Λιμάνι Πειραιά), την Πρέβεζα (χωριό Μύτικας), τη Φιλιππιάδα και τα Ιωάννινα με τελικό σταθμό την Ανατολή.

Πιο συγκεκριμένα, η μεγάλη πυρκαγιά του χωριού Γιαζικόϊ στα 1915, χωριό απ' όπου κατάγονται οι περισσότεροι Σαφραμπολίτες πρόσφυγες της σημερινής Ανατολής, ήταν η αιτία της μεταφοράς πολλών κατοίκων στην πόλη της Σαφράμπολης. Μετά την καταστροφή ολόκληρου του οικισμού εγκαταστάθηκαν στη χριστιανική συνοικία της Σαφράμπολης Κιρανκόϊ, όπου και εκεί γνώρισαν την τουρκική μανία για καταστροφή: *«…Ήρθαν στην εκκλησία οι Τούρκοι…κι έβαλαν βεντζίνες, πετρέλαια να τα κάψουν…» (Γιώργος Πιπερίδης, ετών 91).* Εκεί μένουν μέχρι το 1922, χρονιά κατά την οποία αρχίζει η εφαρμογή της απόφασης της ανταλλαγής των πληθυσμών. Η είδηση της απόφασης αναγκάζει πολλές οικογένειες να μεταφερθούν με τουρκικά πλοία στην Κωνσταντινούπολη. Ειδικότερα, κάποιες οικογένειες καταφεύγουν στο Παρντίν (Παρθένιο) και από κει με τουρκικά καράβια πηγαίνουν στις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας. Από τη θάλασσα του Μαρμαρά με ελληνικό καράβι φτάνουν τελικά στην Κωνσταντινούπολη. Στην Κωνσταντινούπολη μένουν για ένα περίπου μήνα σε καραντίνα και από κει με το ελληνικό πλοίο «Χίος» περνούν τα Στενά των Δαρδανελίων, φτάνουν στο Αιγαίο και από κει μεταφέρονται στον Πειραιά. Στη συνέχεια άλλοι κατεβαίνουν απέναντι από την Κέρκυρα και άλλοι στο χωριό Βασιλική της Λευκάδας, όπου καταλύουν για λίγο καιρό. Με ιδιωτικά καϊκια που νοικιάζουν περνάνε απέναντι, μέσα στην πόλη της Κέρκυρας, και από κει αναζητούν τόπο εγκατάστασης. Καταλήγουν στην Πρέβεζα, όπου όμως δεν γίνονται αποδεκτοί από τον ντόπιο πληθυσμό ούτε μπορούν να διεκδικήσουν κλήρο και φεύγοντας περνούν από τη Φιλιππιάδα. Μετά από τρεις μέρες φτάνουν στα Ιωάννινα, όπου προσωρινά εγκαθίστανται σε χάνια (Οι πληροφορητές θυμούνται το χάνι «Αγιώργης», όπου κατέλυσαν, που βρίσκεται στο «Γυαλί Καφενέ», παλιά περιοχή της πόλης). Στα Ιωάννινα προσπαθούν και πάλι να λύσουν το πρόβλημα της εγκατάστασής τους και κάποιες οικογένειες καταλήγουν στην Ανατολή, ενώ κάποιες άλλες πηγαίνουν στο νησί των

Ιωαννίνων για επτά μήνες. Οι τελευταίες οικογένειες τελικά δεν μπόρεσαν να μείνουν στο νησί και επέλεξαν ως τόπο μόνιμης εγκατάστασης τη σημερινή Ανατολή[13]. Οι περισσότερες οικογένειες από το Γιαζικιόϊ κατέληξαν στο χωριό Σμυρτούλα Πρεβέζης στην Ήπειρο, ενώ μερικές άλλες διασκορπίστηκαν στην υπόλοιπη Ελλάδα[14].

Οι προσφυγικές οικογένειες από την πρώην Σοβιετική Ένωση ήταν η τελευταία ομάδα που έφτασε στο χωριό. Οι Έλληνες του Πόντου βρέθηκαν στις βόρειες ακτές της Μαύρης Θάλασσας, της νότιας Ρωσίας και στον Καύκασο μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, ενώ ο συντριπτικός αριθμός των Ποντίων έφτασε στις παραπάνω περιοχές ύστερα από τους διωγμούς των Νεοτούρκων (1914-1924). Οι Πόντιοι της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αρχίζουν να μεταναστεύουν στο ελληνικό κράτος από το 1918 -1919 και κυρίως από το 1921 έως και το 1923. Το 1925 αποφασίζεται και διενεργείται ανταλλαγή 3.000 Ελλήνων από τον Καύκασο και 3.000 Αρμενίων της Ελλάδας, οι οποίοι επιλέγουν να επιστρέψουν στη Σοβιετική Αρμενία. Έτσι κατά την διάρκεια των ετών 1929-1933 μεταναστεύουν από τη Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα 7.000 άτομα, οι περισσότεροι Έλληνες[15]. Οι πληθυσμοί αυτοί, ερχόμενοι στην Ελλάδα, είχαν να αντιμετωπίσουν τις ίδιες άθλιες συνθήκες διαβίωσης και την αγωνία της αποκατάστασής τους με τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Το 1924 εγκαθίστανται στην Ανατολή δώδεκα οικογένειες από το Σοχούμι της Γεωργίας, το Καρς του Καυκάσου, το Νοβοροσίσκ και τη Χόμψη, οι οποίες μιλούσαν την ποντιακή διάλεκτο και τη ρωσική γλώσσα. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πληροφορητών, οι οποίοι αποτελούν τη δεύτερη γενιά, οι γονείς τους κατέφυγαν στην Ελλάδα μετά το ξέσπασμα της Οκτωβριανής Επανάστασης το 1917 και την επικράτηση του κομμουνιστικού καθεστώτος. Επίσης, η άρνηση των Ελλήνων να καταταγούν αναγκαστικά στον τουρκικό

[13] Από τις συνεντεύξεις που παραχώρησαν στην Εφημερίδα *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* ο Μηνάς Τριμέρης, Αρ.Φ.2, 1994, σ. 3-4 και η Πολυξένη Σαμλόγλου Πάνου, Αρ. Φ.10, 1996, σ.3.

[14] Η Ν. Ιωνία, η Τούμπα Θεσσαλονίκης, η Βέροια, η Σκύδρα, η Έδεσσα, η Κοζάνη και η Αριδαία είναι μερικές από τις περιοχές που έγιναν ο μόνιμος τόπος εγκατάστασης των Ελλήνων της Σαφράμπολης Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ, Γιαζικιόϊ, Συνεργάτης: Χρ. Σαμουηλίδης / Πληροφορητής: Ιωάννης Αϊβάζογλου.

[15] Ακολουθούν και άλλα κύματα μετανάστευσης από το 1937 μέχρι το 1939 και από το 1948 μέχρι το 1994 με μεγαλύτερη ή μικρότερη συχνότητα εισερχομένων προσφύγων στο ελληνικό κράτος. Εκτενέστερα βλ. Μ. Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στη Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας Εθνοτοπικής Ταυτότητας*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994, 125-212.

στρατό, μετά την προέλαση του τελευταίου στον Καύκασο (1918), οδήγησε στην εγκατάλειψη της περιοχής και την αναζήτηση της τύχης τους στην Ελλάδα. Η πορεία τους διαγράφεται μέσα από την φυγή τους από το Νοβοροσίσκ και τον Καύκασο και την άφιξή τους στον Αϊ-Γιώργη του Πειραιά, όπου μένουν για αρκετό καιρό σε καραντίνα. Φτάνοντας στην πόλη των Ιωαννίνων εγκαθίστανται σε προσωρινά καταλύματα, μερικοί μάλιστα έως το 1932. Μετά απέκτησαν κλήρο στην Ανατολή και άρχισαν την προσπάθεια ενσωμάτωσής τους στην τοπική κοινωνία. Στην Ανατολή, όλες οι οικογένειες εγκαταστάθηκαν σε μια περιοχή του οικισμού, καθώς ήρθαν πολύ αργότερα από τους υπόλοιπους πρόσφυγες. Οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία τους αποκαλούν «Ρουσάντους», χαρακτηρισμός που αναφέρεται στη διαφορετική τους καταγωγή. Οι τελευταίοι, με την άφιξή τους στην Ανατολή απέκτησαν κλήρο 25 στρεμμάτων για κάθε τετραμελή οικογένεια, καθώς και ένα σπίτι με οικόπεδο. Επίσης τους δόθηκαν ζώα και αγροτικά εργαλεία για καλλιέργεια.

4.1.1 Η Προσφυγική Αποκατάσταση

*«**…**και ύστερα αρχίσαν από το...'23 με '24 να ιδρυθεί το χωριό εδώ, ο συνοικισμός· λέγαμε ο συνοικισμός Ανατολής. Και καταλήξαμε 140 οικογένειες εδώ, πρωτοκαταστήθηκαν εδώ πέρα. Ξεκίνησαν με τη βοήθεια βεβαίως του κράτους αλλά περισσότερη προσωπική εργασία βάζαν οι ίδιοι. Κόβαν πλιθάρια, χωματοπλίθαρα…»*

Αν και η εισροή των προσφύγων στην Ελλάδα είχε αρχίσει πολύ πριν το 1922, η χρονιά αυτή σηματοδοτεί τη μαζική άφιξη του μικρασιατικού ελληνισμού, καθώς και το πλήθος των προβλημάτων που αυτή προκάλεσε[16].

Η μαζική εισροή των προσφύγων, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν επέτρεψε αρχικά την οργάνωση ενός συστηματικού σχεδίου αποκατάστασης. Ο τρόπος της προσωρινής τους εγκατάστασης δε βασίστηκε στην κοινωνική τους κατάσταση αλλά στην ανάγκη εξεύρεσης επείγουσας λύσης στο πρόβλημα που δημιούργησαν[17]. Παρόλα αυτά, η στεγαστική πολιτική είχε ως βασική αρχή, έστω και έμμεσα, την αποκατάσταση των προσφύγων σύμφωνα με την προηγούμενη κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση. Άλλωστε, αυτό υποδείκνυε και το άρθρο 14 της Σύμβασης της Ανταλλαγής των Πληθυσμών[18]. «Επρόκειτο για μια στεγαστική πολιτική αναδόμησης και διατήρησης, κατά το δυνατόν, των προγενέστερων κοινωνικών δομών» και «παρά την εντός του κάθε κρατικού προσφυγικού πληθυσμού αναμφίβολη φοβερή ομοιομορφία, ωστόσο οι οικισμοί διαφοροποιούνται ελαφρά ο ένας από τον άλλον…»[19].

---

[16] Οι πρόσφυγες της περιόδου 1914-1920 ήταν λιγότεροι σε αριθμό και είχε ληφθεί μέριμνα για την αποκατάστασή τους.

[17] Στ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), Ο πόνος και η δόξα,* Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη 1997, 70. Ο συγγραφέας παραθέτει στοιχεία της πρώτης έκθεσης της Ε.Α.Π., σύμφωνα με την οποία, στις αρχές του 1924, από τις 120.000 αγροτικές οικογένειες, έχουν εγκατασταθεί εντελώς προσωρινά σε αγροτικές περιουσίες μόνο οι 73.000 (67.000 στη Μακεδονία και 6.000 σε άλλες περιοχές).

[18] «Άρθρον 14. Η εγκαταληφθείσα περιουσία θέλει παραμείνει εις την διάθεσιν της Κυβερνήσεως επί του εδάφους της οποίας αύτη κείται. Ούτος δικαιούται κατ' αρχήν να λάβη εν τη χώρα ένθα μεταναστεύει και διά τα ποσά άτινα τω οφείλονται περιουσίαν ίσης αξίας και της αυτής φύσεως οία η παρ' αυτού εγκαταληφθείσα». Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών (30 Ιανουαρίου 1923).

[19] Β. Γκιζελή, «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», *Δελτίο κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), 71. Το γεγονός της ανομοιομορφίας και της διαφοροποίησης, τόσο κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης όσο και στο σήμερα, έγινε αντιληπτό και στα πλαίσια της παρούσας έρευνας με αντικείμενο τους τρεις αμιγείς προσφυγικούς πληθυσμούς του λεκανοπεδίου του Νομού Ιωαννίνων. Αυτός, άλλωστε, ήταν και ο λόγος που υπέδειξε την ξεχωριστή μελέτη της κάθε κοινότητας.

Όμως, παρά τις μεγάλες δυσκολίες που το ελληνικό κράτος είχε να αντιμετωπίσει, πρέπει να αναγνωριστεί ότι το γεγονός της αποκατάστασης υπήρξε το «μεγαλύτερο ειρηνικό επίτευγμά του». Ο Μαυρογορδάτος τονίζει τόσο το μέγεθος, τη μοναδική ταχύτητα και τον ορθολογισμό όσο και το ρεαλισμό που χαρακτήρισαν αυτή την προσπάθεια[20].

Για την εξασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών ζωής (στέγαση, συντήρηση, ιατρική περίθαλψη), καθώς και για την οργάνωση της κοινωνικής αποκατάστασης και ενσωμάτωσης των προσφύγων συστάθηκαν ειδικές επιτροπές με βασικότερη την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Κάποιοι από τους ερευνητές αξιολογούν ότι πριν την ίδρυση της Επιτροπής λήφθηκαν μερικά αξιόλογα μέτρα όπως: α) απογραφή των προσφύγων το 1923, β) συντήρηση των προσφυγικών οικογενειών με κάθε μέσο (προσωρινή στέγαση και σίτιση), γ) δράση φιλανθρωπικών οργανώσεων και διενέργεια εράνων από τον απόδημο ελληνισμό μέσα από τα ελληνικά προξενεία[21].

Αρχικά το έργο της αποκατάστασης επωμίστηκε η Διεύθυνση Εποικισμού του Υπουργείου Γεωργίας, η οποία συγκρότησε ειδικές επιτροπές. Οι επιτροπές αυτές συνέταξαν εκθέσεις για το προσφυγικό ζήτημα με προτάσεις για την αγροτική και αστική αποκατάσταση. Ειδικότερα την ευθύνη της αγροτικής αποκατάστασης είχε η Διεύθυνση Εποικισμού του Υπουργείου Γεωργίας, ενώ για την αστική αποκατάσταση τις κύριες ενέργειες διενεργούσε το Υπουργείο Προνοίας[22]. Επιπλέον, η έκθεση που υποβλήθηκε από τη Διεύθυνση Εποικισμού στο Υπουργείο Εξωτερικών τόνιζε την ανάγκη ίδρυσης ενός οργανισμού που θα αναλάμβανε εξ ολοκλήρου το έργο της αποκατάστασης ανεξάρτητα από τις κρατικές επιταγές και δεσμεύσεις. Έτσι, από το 1924 αρχίζει να εργάζεται για τους πρόσφυγες η Ε.Α.Π.

---

[20] Γ.Θ Μαυρογορδάτος, «Το ανεπανάληπτο επίτευγμα», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), 9-10. Σύμφωνα με τον ερευνητή ποτέ άλλοτε ένα κράτος δεν δέχτηκε ένα τόσο μεγάλο κύμα προσφύγων, ενώ κατά τη διάρκεια των ετών 1923-1926 αποκαταστάθηκαν οι περισσότεροι πρόσφυγες. Επιπλέον, θεωρεί ότι η απόφαση της Ανταλλαγής των πληθυσμών συντέλεσε στην διάσωση των ελληνικών πληθυσμών που ζούσαν μέχρι τότε στην Τουρκία, ενώ επιτεύχθηκε και η εθνική ομοιογένεια του ελληνικού κράτους χάρη στην μετανάστευση των τουρκικών πληθυσμών που ζούσαν στην Ελλάδα.

[21] Στ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), Ο πόνος και η δόξα*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, 64.

[22] ό.π., (υποσημ. 21), 75.

Πιο συγκεκριμένα, στην Ήπειρο, η Ε.Α.Π οργάνωσε τα Γραφεία Εποικισμού Ιωαννίνων και Πρέβεζας, μέσα στο γενικότερο σχέδιο διαχωρισμού των περιοχών, τις οποίες επέβλεπε, για την καλύτερη παροχή υπηρεσιών.

Σύμφωνα με το νόμο 5496/20 Φεβρουαρίου 1924, που αναφέρει την ίδρυση προσφυγικών ομάδων σε αγροτικές και αστικές περιοχές, οι πρόσφυγες της σημερινής Ανατολής, στις 28 Φεβρουαρίου του 1924[23] ίδρυσαν την προσφυγική ομάδα του *Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα*[24]. Η αρχική προσφυγική ομάδα του Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα αποτελούνταν από τριάντα άτομα[25]. Όμως, από πολύ νωρίς άρχισαν μερικές οικογένειες να διαρρέουν και να επιλέγουν ως τόπο μόνιμης εγκατάστασής τους την περιοχή της Μακεδονίας. Για να κρατήσει σταθερό τον αριθμό των κατοίκων του νέου οικισμού, που επρόκειτο να ιδρυθεί, η Ε.Α.Π. καθιέρωσε τον αριθμό των μελών της προσφυγικής ομάδας από τριάντα σε πενήντα άτομα επιτρέποντας να συμμετέχουν σε αυτή και γυναίκες.

Με πρόταση του Γενικού Διευθυντή Ηπείρου Ν. Κουτρούλη διορίζεται τριμελής επιτροπή της προσφυγικής ομάδας, η οποία αποτελείται από τον ιερέα Γεώργιο Εμμανουηλίδη, το Σταύρο Καπόγλου και τον Αλέξανδρο Τερζόπουλο ως πρόεδρό της. Η Επιτροπή θα εκπροσωπούσε την ομάδα στην προσπάθειά της για τη μόνιμη αποκατάσταση των προσφύγων που είχαν καταφύγει στην Ανατολή. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν συλλογικά και παρουσία της Αστυνομίας για την αποφυγή φαινομένων αταξίας. Στη συνέχεια ο πρόεδρος της ομάδας μετέφερε τις αποφάσεις στην Ε.Α.Π., για να τις εφαρμόσει. Η προσφυγική ομάδα συνήλθε σε Γενική Συνέλευση για την απόφαση της διενέργειας γενικής

[23] Πρακτικά κοινοτικού Συμβουλίου Ανατολής, Πρ. 16/1988. Εισήγηση του Ι. Σουμουντζόγλου στη συνεδρίαση του Κοινοτικού Συμβουλίου Ανατολής στις 18 Δεκεμβρίου 1988.

[24] Για τα ονόματα εκείνων που χρημάτισαν πρόεδροι στην προσφυγική ομάδα Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα βλ. εργασία Ιωάννη Σουμουντζόγλου, όπου αναφέρονται οι ακόλουθοι (1924-1931): Τερζόπουλος Αλέξανδρος, Κυριακόπουλος Ηρακλής, Καπόγλου Σταύρος, Γνωστόπουλος Σοφοκλής, Καλανταρίδης Αμανάτιος και Μωϋσιάδης Παντελής. Γενικότερα για μια αναφορά στους αιρετούς προέδρους της κοινότητας Ανατολής από την ίδρυσής της (1932) έως και το 1998, βλέπε, Παπαγεωργίου Γ., σελ. 166.

[25] Τα ονόματα των συμμετεχόντων στην τριακονταπενταμελή προσφυγική ομάδα Αγίου Ιωάννου Μπουνίλα ήταν τα εξής: Εμμανουλίδης Γεώργιος, Παπαδόπουλος Ιερώνυμος, Καπόγλου Σταύρος, Τερζόπουλος Αλέξανδρος, Αναστασιάδης Παναγιώτης, Γαβριηλίδης Κυριάκος, Ιγνατιάδης Ιγνάτιος, Καλανταρίδης Αδαμάντιος, Κυριακίδης Αναστάσιος, Κούσογλου Γεώργιος, Κύρικας Νικόλαος, Ασφαλίδης Θεόδωρος, Εμμανουηλίδης Χαράλαμπος, Μιχαηλίδης Βασίλειος, Γνωστόπουλος Ιωάννης, Ευθυμιάδης Σταύρος, Παπαδόπουλος Σταύρος, Τροχόπουλος Νικόλαος, Τοπαλίδης Σάββας, Χριστοφορίδης Αριστείδης, Χαμπέογλου Περικλής, Μαυρίδης-Ιωάννου Χαράλαμπος, Μιχαλόπουλος Γρηγόριος, Σουμουντζόγλου Σεραφείμ, Εμμανουηλίδης Σταύρος, Τρανός Χρήστος, Ευθυμιάδης Σταύρος, Κεστελίδης Γεώργιος, Περπερίδης Αριστείδης και Ανθουλίδης Ιωάννης.
Τα παραπάνω ονόματα παραχωρήθηκαν από το προσωπικό αρχείο του κ. Ιωάννη Σουμουντζόγλου.

απογραφής των οικογενειών, αφού σύμφωνα με αυτή θα γινόταν η διανομή των κλήρων καλλιέργειας και των οικοπέδων. Επίσης, θα έπρεπε να επιλεγεί από τις προσφυγικές οικογένειες το είδος του κλήρου που επιθυμούσαν (αγροτικός, επαγγελματικός ή κλήρος συντήρησης, ο λεγόμενος ημιαστικός). Με το νομοθετικό διάταγμα της 6/13 Ιουλίου 1923 και τους νόμους 4303 και 4304 οι πρόσφυγες καλούνταν να δηλώσουν, αν επιθυμούσαν, να εγγραφούν ως αγρότες ή ως αστοί. Ο Αλέξανδρος Τερζόπουλος πήρε τότε εντολή από τον Σταύρο Καπόγλου, μέλος της προσφυγικής ομάδας του Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα και της Ε.Α.Π, να ειδοποιήσει τους αρχηγούς των προσφυγικών οικογενειών να συγκεντρωθούν στο Καπλάνειο σχολείο Ιωαννίνων, για να δηλωθούν ως αγρότες ή αστοί. Αφού έγινε ο διαχωρισμός των προσφύγων, ψηφίστηκε ο νόμος 5496/20 Φεβρουαρίου 1923, σύμφωνα με τον οποίο υποδεικνύονταν η ίδρυση προσφυγικών ομάδων.

Στις 5 Μαρτίου 1924 συγκεντρώθηκαν στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη οι πρόσφυγες που είχαν φτάσει στην Ανατολή και επέλεξαν την περιοχή ως τόπο εγκατάστασής τους. Εκεί, με προϊστάμενο της Ε.Α.Π τον Ιωάννη Μαυρομάτη, ιδρύθηκε η προσφυγική ομάδα Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα, εκλέγοντας πρόεδρό της τον Αλέξανδρο Τερζόπουλο. Στις 25 Μαρτίου του 1924, μετά από αίτημα της Ε.Α.Π, γίνεται η πρώτη απογραφή από την προσφυγική ομάδα, κατά την οποία καταγράφηκαν 383 άτομα[26].

Στις 25 Απριλίου 1924, στη γενική συνέλευση των προέδρων των προσφυγικών ομάδων για την οριστική επιλογή του τόπου της εγκατάστασής τους, ο πρόεδρος της προσφυγικής ομάδας Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα διαβάζει την απόφαση της οριστικής εγκατάστασης όλων των προσφύγων, των οποίων οι δρόμοι της «εξόδου» τους κατέληξαν στην περιοχή της Ηπείρου. Στη συνέλευση αυτή μονιμοποιήθηκε η απόφαση της προσφυγικής ομάδας Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα να παραμείνει στην επιλεγμένη περιοχή και να δημιουργηθεί εκεί ο νέος προσφυγικός οικισμός.

Το Γραφείο Εποικισμού της Ε.Α.Π είχε προγραμματίσει ως τόπο μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων την περιοχή *Σαρακαπίνα*, περιοχή του χωριού

[26] Προσωπικό αρχείο Ι. Σουμουντζόγλου. Ο αριθμός αυτός αντιπροσώπευε τα άτομα τα οποία απλώς είχαν φτάσει στην Ανατολή και κλήθηκαν να καταμετρηθούν. Αργότερα, όταν έγινε η διανομή του κλήρου η απογραφή των ατόμων έδωσε άλλον αριθμό αντιπροσωπεύοντας τα άτομα τα οποία θα έμεναν μόνιμα στο χωριό.

με τη σημερινή ονομασία Αμπελιά. Οι πρόσφυγες αντέδρασαν άμεσα στο σχέδιο αυτό και απευθυνόμενοι στον γενικό Διοικητή Ηπείρου Μίνω Πετυχάκη υπέδειξαν για την εγκατάστασή τους το χώρο της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα. Ο χώρος όπου αποφασίστηκε να δημιουργηθεί το χωριό ήταν επιλογή των ίδιων των ατόμων που κατέλυσαν εκεί με βασικό κριτήριο επιλογής του την εγγύτητά του στην πόλη των Ιωαννίνων, καθώς και την εξασφάλιση της δυνατότητας ανάπτυξης των παραγωγικών δραστηριοτήτων, με κυρίαρχη την καλλιέργεια της γης : *«...το χωριό δε θέλαν να το εγκαταστήσουν εδώ. Θέλαν να το εγκαταστήσουν στη Γιάννιστα… αυτού στο Μπρακμάδ(ι) που λέγαμε, το Μπρακμάδι, ή στο Μπιζάνι ήθελαν να τους δώσουνε κτήματα κει, πού είναι τα κλάμπ τώρα κει πάνω, εκεί στις Λιγγιάδες, και λέει ο παπάς, εμείς δεν ξέρουμε από βουνά κι από πρόβατα. Εμείς είμαστε ανθρώποι του εμπορίου και της πόλης. Κι έτσι αναγκαστήκανε και μας εγκαταστήσαν εδώ μέσα. Εδώ ήταν τούρκικα όλα» (Κώστας Θεοδωρίδης, ετών 74).* Το Γραφείο Εποικισμού επεξεργάστηκε την πρόταση των προσφύγων και τη δέχτηκε, με τον όρο όμως οι οικογένειες να εγκατασταθούν στην ευρύτερη περιοχή του Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα και να λάβουν ημιαστικό κλήρο, λόγω εγγύτητας του μελλοντικού οικισμού με την πόλη των Ιωαννίνων[27].

Οι περισσότερες οικογένειες Ποντίων και μερικών Μικρασιατών, εκατόν σαράντα μία στον αριθμό, έμειναν μόνιμα στην Ανατολή, ενώ μερικές μετανάστευσαν οριστικά στη Μακεδονία. Η αναζήτηση καλύτερης τύχης, δηλαδή η διεκδίκηση μεγαλύτερου κλήρου, και η επιθυμία να συναντήσουν τους χαμένους στο δρόμο συγγενείς τους τους οδήγησε στην απόφαση της μετανάστευσης στο εσωτερικό της χώρας.

Ήδη από το 1924 άρχισε η ανοικοδόμηση των σπιτιών και μπήκε σε εφαρμογή το σχέδιο ανέγερσης του οικισμού. Οι πληροφορητές αναφέρουν ότι, φτάνοντας στην περιοχή, τα σπίτια ήταν ημιτελή, ενώ αντίσκηνα φιλοξενούσαν μερικές οικογένειες. Το σχέδιο του οικισμού έγινε από τους μηχανικούς Βασίλη Καρασκόλια και Σταύρο Καπόγλου και περιείχε 44 οικοδομικά τετράγωνα, όπου χτίστηκαν συνολικά εκατόν σαράντα δύο κατοικίες στα αντίστοιχα οικόπεδα. Η ανέγερση του οικισμού τελείωσε το 1926 και αργότερα οι πρόσφυγες

[27] Προσωπικό αρχείο Ι. Σουμουντζόγλου.

προσπάθησαν να επεκτείνουν τα σπίτια προσθέτοντας βοηθητικούς χώρους (αποθήκες, χώρους για τα ζώα κλπ).

Στην πρώτη απογραφή του πληθυσμού, που έγινε στις 15-16 Μαϊου 1928, στην Ανατολή καταμετρήθηκαν 586 άτομα, εκ των οποίων οι 281 άντρες και οι 306 γυναίκες[28]. Το 1932, η κοινότητα αριθμούσε 310 άτομα πληθυσμό[29], ο οποίος το 1951[30] έφτασε τα 911 άτομα και το 1991 τους 4.451 κατοίκους[31].

[28] Απογραφή έτους 1928. Πραγματικός πληθυσμός. Έκδοση της Στατιστικής Υπηρεσίας.
[29] Προσωπικό Αρχείο Ι., Σουμουντζόγλου.
[30] Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951. Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωρία. Εν Αθήναις εκ του Εθνικού τυπογραφείου 1955.
[31] Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Τεύχος Δεύτερον, Αριθμός Φύλλου 882, 6 Δεκεμβρίου 1993.

4.1.2 Η Ανατολή πριν την εγκατάσταση των προσφύγων

«Μιαν όαση πρασινάδας στο κέντρο της ερημιάς του γύρω κάμπου, ήταν τον παλιότερο καιρό- πολύ πριν εγκατασταθούν εκεί οι πρόσφυγες - ο Αϊ-Γιάννης της Μπουνίλας, σήμερα εκκλησία του γύρω προσφυγικού συνοικισμού. Τον καιρό εκείνο, πριν γίνει ο αμαξιτός ο δρόμος για την Άρτα και την Πρέβεζα, ο Αϊ-Γιάννης της Μπουνίλας ήταν ο τόπος όπου γινόταν τόσο το ξεπροβόδισμα των όποιων ξεκινούσαν για ταξίδι, όσο-λιγότερο- κι ο πανηγυρισμός του γυρισμού από τα ξένα…»[32]. Από τις παραπάνω αναφορές φαίνεται, ότι ο χώρος δεν ήταν άγνωστος στο ντόπιο πληθυσμό, καθώς υπήρχε εκεί το Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη, το οποίο υπαγόταν στη Μητρόπολη Ιωαννίνων. Ο εντόπιος πληθυσμός συνέρεε εκεί, για να συμμετέχει στο πανηγύρι της 29ης Αυγούστου, ημερομηνία που κράτησαν και οι ίδιοι οι πρόσφυγες για το ετήσιο πανηγύρι τους.

Οι πληροφορητές θυμούνται την περιοχή ως έναν ακαλλιέργητο κάμπο, ο οποίος ανήκε σε Τούρκους δικαιούχους. Αρκετοί ανέφεραν ότι η περιοχή ανήκε σε έναν Τούρκο μπέη ονομαζόμενο «Τσούκαλη», ο οποίος είχε στη δούλεψή του Βλάχους, τους οποίους απασχολούσε για τη βοσκή των κοπαδιών του. Με την αποχώρηση των Τούρκων, κτηνοτρόφοι από χωριά της Ηπείρου εκμεταλλεύονταν την περιοχή ως τόπο βοσκής. *«Τσοπαναραίοι ήτανε. Στον Αγά εδώ τσοπαναραίοι. Ο Τούρκος που ήταν τσοπαναραίοι ήταν εδώ. Τους βρήκαμαν εδώ, τον είχα γείτονα τον έναν. Τώρα έχει χρόνια που πέθανε και λέει ήμουνα τσοπάνος στον Τούρκο αγά λέει, ήμουν, λέει. Φύλαγα πρόβατα. Χίλια πρόβατα. Χίλια πεντακόσια πρόβατα. Πολλοί τσομπαναραίοι εδώ. Με τις κάπες…»* (Ελένη Ευθυμιάδου, ετών 67). Στο *Μιζρά Μπουνίλα*, δηλαδή γη δημόσιας χρήσης στα όρια ενός καζά, που διατίθετο ως αγρός για σπορά, σύμφωνα με τους φορολογικούς καταλόγους του 1913 για το νομό Ιωαννίνων[33] και με την πράξη της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων, που αφορούσε την απαλλοτρίωση και την αξία των αγροκτημάτων, τα οποία παραχωρήθηκαν στην προσφυγική ομάδα στην περιοχή της Ανατολής, οι περισσότεροι που

[32] Με αυτά τα λόγια αναφέρεται στην περιοχή ο Δ. Σαλαμάγκας. Περισσότερα για την περιοχή βλ. Δ. Σαλαμάγκας, *Ο Αϊ-Γιάννης της Μπουνίλας,* Ιωάννινα 1960, 5.

[33] Μ. Ζάγκλη - Δ. Γιαραλή, *Οθωμανικό Κτηματολόγιο 1894 και Φορολογικοί κατάλογοι της περιοχής Ιωαννίνων*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αρχείο Βιβλιοθήκης Ιστορίας Νεωτέρων Χρόνων, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Δωδώνη: Παράρτημα 68, 2001, 79-80.

παρουσιάζονταν ως ιδιοκτήτες ήταν Τούρκοι, ελάχιστοι Έλληνες, η Μητρόπολη της πόλης των Ιωαννίνων, το ελληνικό δημόσιο, η Εθνική Τράπεζα και μια οικογένεια Εβραίων[34]. Οι Τούρκοι ιδιοκτήτες των κτημάτων της περιοχής υπήρξαν και οι πρώτοι σύμφωνα με το τελευταίο Οθωμανικό Κτηματολόγιο, ενώ οι Έλληνες ιδιοκτήτες αποτέλεσαν τους επόμενους κατόχους της γης.

Η περιοχή ήταν ιδιωτικό τσιφλίκι Μουσουλμάνων. Στα τέλη του 1913 το κτήμα Μπουνίλα είχε συνολικά 22 επιμέρους ιδιοκτησίες, οι οποίες ανήκαν σε Μουσουλμάνους μικροιδιοκτήτες από τα Ιωάννινα[35]. Είχε έκταση 453 στρέμματα, από τα οποία 341 στρέμματα ήταν αγροί, 69 στρέμματα καλύπτονταν από λιβάδια καλλιεργήσιμα και 42 στρέμματα ημιβαλτώδη λιβάδια, ακατάλληλα για καλλιέργεια, που χρησίμευαν για βοσκή μεγάλων ζώων[36]. Η περιοχή όπου εκτείνεται ο κάμπος της Ανατολής χρησιμοποιούνταν για καλλιέργεια από επίμορτους καλλιεργητές ή από τρίτους ενοικιαστές καθώς και από ντόπιους κτηνοτρόφους ως τόπος βοσκής[37]. Με την έλευση των προσφύγων η περιοχή απαλλοτριώθηκε αναγκαστικά, για να ικανοποιήσει την ανάγκη της αποκατάστασής τους.

Την 4η Σεπτεμβρίου του 1931 το Συμβούλιο Επικρατείας συνεδρίασε για να αποφασίσει για την ακύρωση των αιτήσεων των ιδιοκτητών των γαιών της περιοχής, οι οποίοι ζητούσαν την ακύρωση της αποφάσεως της Επιτροπής Απαλλοτριώσεως Ιωαννίνων. Η εν λόγω αντίρρηση των ιδιοκτητών της γης αναφέρονταν στην απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεως να παραχωρήσει τη γη τους στους εγκατασταθέντες πρόσφυγες, χωρίς να την απαλλοτριώσει σύμφωνα με το νόμο 4857/1939[38].

---

[34]Πράξη Αρ. 31 Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Ιωαννίνων, Νομαρχία Ιωαννίνων, Διεύθυνση Γεωργίας.

[35] Κ. Βακατσάς, «Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου. Η Αγροτική Ιδιοκτησία (1913-1918), Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2001, 125.

[36] ό.π. (υποσημ. 33), 127,128,129. Η ευρύτερη περιφέρεια της πόλης προς την Ανατολή και την Κατσικά ονομαζόταν *Τοπ-Αλτί* Ιωαννίνων. Σε αυτή βρίσκονταν λιβάδια, τόποι βοσκής και αγροί, όπως ο αγρός *Ράχη Τζέμα*, ο οποίος καλλιεργούνταν από επίμορτο καλλιεργητή στα 1883 και αργότερα το δημόσιο το εκμίσθωνε σε τρίτους, ο αγρός *Μπουνίλα Πέτρα* και λιβάδι το *Μπουνίλα Δένδρο* και το αγρόκτημα *Τζαμαρά*, το οποίο είχε περιέλθει στο δημόσιο από τα χέρια μουσουλμάνων ιδιοκτητών.

[37] Κ. Βακατσάς, *Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου. Η Αγροτική Ιδιοκτησία (1913-1918),* Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 2001.

[38] Βλ. Παν. Ε. Γιαννακούρος, *Αγροτική Νομοθεσία*, εκδ. Γ΄, Αθήνα 1985, 165, 170. Σύμφωνα με το άρθρο 5 του νόμου 4857 για την απαλλοτρίωση υπέρ των προσφύγων : «1. Πάντα τα κτήματα τα επιταχθέντα ή καταληφθέντα υπό του Δημοσίου και παραδωθέντα υπ' αυτού εις την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως Προσφύγων, ήτις εγκατέστησεν εις αυτά πρόσφυγας ή γηγενείς, κηρύσσονται δυνάμει του παρόντος ως απαλλοτριωθέντα αναγκαστικώς, λόγω δημοσίας ωφελείας, αφ' ής κατελήφθησαν ταύτα, έστω και αν δεν εδημοσιεύθη απόφασις απαλλοτριωτική

Έτσι, με την παραπάνω πράξη κατοχυρώθηκε η απόφαση της 25ης Νοεμβρίου 1931 για την αποκατάσταση της ήδη εγκατεστημένης προσφυγικής ομάδας Ανατολής στην περιοχή. Η προσφυγική ομάδα κατέλαβε έκταση 5.457 στρεμμάτων, από τα οποία τα 3.630 στρέμματα ήταν καλλιεργήσιμα, ενώ τα υπόλοιπα 1.827 στρέμματα αποτέλεσαν τον οικισμένο χώρο και τους τόπους βοσκής[39].

της αρμοδίας διοικητικής αρχής ή αν ενεφιλοχώρησεν ακυρότης κατ' αυτήν».
Επίσης στο άρθρο 4 του νόμου 5496 διευκρινίζεται ότι: «1. Ως κατάληψις κατά την διάταξιν του προηγούμενου άρθρου νοείται και η τη υποδείξει της Ε.Α.Π. υπό των εγκατασταθέντων προσφύγων πραγματική κατάληψις και κατοχή του κτήματος, έστω και εάν περί της καταλήψεως δεν εγένετο ποτέ έγγραφος πράξις της διοικητικής αρχής».
Στη συνεδρίαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (Απόφαση Αρ. 31/1931) αναφέρονται ως ιδιοκτήτες των κτημάτων της περιοχής οι ακόλουθοι: 1. Μουτζή Νουσρέτ Μετκόμπεη, 2. Ζαλενούρ ή Λιαλιανούρ Νουσρέτ Μετκόμπεη, 3. Μελέκ χήρα Λαζαλή Νουσρέτ Μετκόμπεη, 4. Ιωσήφ Γκανής, 5. Φαριδίν Μουσταφά καμπέραγας, 6. Ελένη χήρα Ν. Βασιλειάδη, 7. Κ. Παπαπέτρος, Ι. Τόττης και Γ. Τσοτίδης, 8. Φερίτ Βέης, 9. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (η οποία διαχειρίζονταν την ανταλλάξιμη περιουσία των αναχωρησάντων Μουσουλμάνων), 10. Συνεταιρισμός Νεοχωρόπουλου και 11. Ελληνικό Δημόσιο. Αρχείο του Γραφείου Εποικισμού της Διεύθυνσης Γεωργίας Ιωαννίνων.

[39] Έγγραφο του Γραφείου της Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων στις 12-5-1930 προς τον Προϊστάμενο του 5ου Τοπογραφικού Συνεργείου Ε.Α.Π.

4.1.3 Το χτίσιμο των σπιτιών

«Κοίτα…εδώ όταν ήρθαμε, μας είπαν θα κόψετε πλιθάρια…»

Οι πρόσφυγες από τον Πόντο που κατέφθασαν στα Γιάννενα το 1922 έλυσαν προσωρινά το πρόβλημα της στέγασής τους καταλύοντας στο ορφανοτροφείο της πόλης, στο Καπλάνειο σχολείο, στους τουρκικούς στρατώνες του κάστρου της πόλης, καθώς και στον προαύλιο χώρο των εκκλησιών του Αρχιμανδρειού και της Αγίας Μαρίνας. Κάποιοι από αυτούς μεταφέρθηκαν στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη στην Ανατολή από το 1924.

Στη συνέχεια, αφού έγινε η επιλογή του χώρου από τους ίδιους τους πρόσφυγες, μπήκε σε εφαρμογή το σχέδιο της οικοδόμησης του οικισμού της Ανατολής.

Το σχέδιο του οικισμού έγινε από τους μηχανικούς Σταύρο Καπόγλου και Βασίλη Καρασκόλια και περιελάμβανε σαράντα τέσσερα οικοδομικά τετράγωνα. Επιθυμία του μηχανικού Σταύρου Καπόγλου ήταν το σχέδιο του οικισμού να είναι το ίδιο με το σχέδιο των ποντιακών πόλεων Σαμψούντας και Τραπεζούντας. Και έτσι πραγματικά σχεδιάστηκε. Στις 20 Ιουνίου του 1924 άρχισε η εφαρμογή του οικοδομικού σχεδίου, το οποίο εκτός από τα εκατόν σαράντα δύο οικόπεδα με κατοικίες περιελάμβανε ένα οικοδομικό τετράγωνο για σχολείο, έξι κοινόχρηστες πλατείες και δρόμους συνολικής έκτασης οχτώ χιλιάδων οχτακοσίων μέτρων[40].

Οι πρώτοι κάτοικοι, μέχρι να κατασκευαστούν τα σπίτια, έζησαν σε αντίσκηνα και σιγά σιγά άρχισαν να καταλαμβάνουν τα πρώτα ημιτελή σπίτια. Το Σεπτέμβριο του 1926 τελείωσε η διαδικασία κατασκευής 141 σπιτιών. Δεκαοχτώ από αυτά ήταν φτιαγμένα από πλίνθους, τριάντα τέσσερα ήταν πέτρινες διπλοκατοικίες και τα πενήντα πέντε μονοκατοικίες από πέτρα επίσης[41]. Αν και η εγκατάσταση είχε αρχίσει, η κατασκευή των σπιτιών δεν είχε ολοκληρωθεί. Οι πληροφορητές θυμούνται ότι από τα δύο δωμάτια, που διέθετε το κάθε σπίτι, το ένα ήταν τελειωμένο, ενώ από το άλλο υπολείπονταν η στέγη και το ταβάνι.

[40] Προσωπικό αρχείο Ι. Σουμουντζόγλου.
[41] Πρακτικά κοινοτικού Συμβουλίου Ανατολής, Πρ. 16/1988. Εισήγηση του Ι. Σουμουντζόγλου στη συνεδρίαση του Κοινοτικού Συμβουλίου Ανατολής στις 18 Δεκεμβρίου 1988.

«…Ξεκίνησαν με τη βοήθεια βεβαίως του κράτους αλλά περισσότερη προσωπική εργασία βάζαν οι ίδιοι. Κόβαν πλιθάρια, χωματοπλίθαρα εκεί κάτω που 'ταν κάποτε παλιά βρύση, και φτιάχναν τα σπίτια· όσοι ήτανε πολύτεκνοι απάνω από πέντε άτομα, τους δίνανε τέσσερα δωμάτια, στον κάτω μαχαλά, κάτω μέρος του χωριού. Κι ύστερα όσο έρχονταν τον ανήφορο έπαιρναν να πούμε από πέντε άτομα και κάτω διπλοκατοικίες, όπως παραδείγματος χάρη είχαμε εμείς εδώ: δυο δωμάτια, στη μέση το σπίτι, δυο δωμάτια από δω, δυο δωμάτια από κει…» (*Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74).* Υπήρχαν δύο είδη κατοικιών: η μονοκατοικία, που αποτελούνταν από δύο δωμάτια και μία κουζίνα και η διπλοκατοικία, που διέθετε τέσσερα δωμάτια[42]. Όσον αφορά τη διπλοκατοικία, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες χωρίζονταν και δίνονταν σε δύο οικογένειες. Διπλοκατοικία είχε δικαίωμα να αξιώσει μια οικογένεια που διέθετε πάνω από πέντε μέλη.

Το κάθε σπίτι είχε εμβαδόν πενήντα δύο τετραγωνικά μέτρα και η συνολική έκταση που κατελάμβανε μαζί με το οικόπεδο ήταν χίλια τριακόσια τετραγωνικά μέτρα. Αρχικά τα δομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν οι πλίνθοι («κερβίτς» στην ποντιακή διάλεκτο) και η πέτρα (ως υλικό για την κατασκευή των θεμελίων και της βάσης των σπιτιών). Επιπλέον, τούβλα, κεραμίδια και μαντέμι αποτέλεσαν και αυτά υλικά κατασκευής. Δημητριακά, όπως η βρίζα και η σίκαλη, αργότερα αποτέλεσαν τα φθηνά και βασικά υλικά για την ανέγερση βοηθητικών χώρων δίπλα και έξω από το σπίτι, όπως αποθήκες και στάβλοι. Οι ίδιοι οι πρόσφυγες, με την προσωπική τους εργασία, βοήθησαν στην κατασκευή των πλίνθων, υλικό που χρησιμοποιήθηκε κάτω από την πίεση της άμεσης ανάγκης για στέγαση. Με αυτό τον τρόπο οι πρόσφυγες βοήθησαν στο να επιτευχθεί το σχέδιο του κράτους για στέγαση των προσφυγικών πληθυσμών[43]. Τα υλικά κατασκευής των σπιτιών εξασφαλίστηκαν από την Ε.Α.Π, η οποία ανέθεσε το έργο στον εργολάβο Ηλία Βενέτη. Οι πλίνθοι που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των πρώτων σπιτιών καθώς και τα υπόλοιπα υλικά δε χρεώθηκαν στους πρόσφυγες. Όταν στα 1926, ύστερα από μια μεγάλη βροχή,

[42] Η Ε.Α.Π κατασκεύασε τρεις τύπους κατοικιών: ανεξάρτητη κατοικία τεσσάρων δωματίων, ανεξάρτητη διπλή κατοικία οκτώ δωματίων και ανεξάρτητη κατοικία δύο δωματίων που διέθετε και στάβλο. Παρόλα αυτά η Ε.Α.Π δε χρειάστηκε να χτίσει σπίτια για όλους τους αγρότες πρόσφυγες. Το ελληνικό Κράτος παραχώρησε Βλ. Κ.Τ.Ε, *Η Αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Τροχαλία, Γενεύη 1926, 67.

[43] Βλ. Προσωπικό αρχείο Ι. Σουμουντζόγλου. Το πρώτο σπίτι που κατασκευάστηκε στο χωριό ανήκε στον Ανθουλίδη Ιωάννη.

καταστράφηκαν όλοι οι πλίνθοι, η Ε.Α.Π ανέλαβε την κατασκευή σπιτιών αποκλειστικά από πέτρα, αφού οι πλίνθοι δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν τη σωστή ποιότητα δόμησης και τη μονιμότητα[44]. Η Ε.Α.Π, αποφασίζοντας να χρησιμοποιήσει πέτρα, έδωσε εντολή να συγκεντρωθούν τα υλικά στην αυλή του σχολείου απ' όπου θα ήταν διαθέσιμα στους ενδιαφερόμενους. Οι πρόσφυγες ασχολήθηκαν με το χτίσιμο των σπιτιών είτε κατασκευάζοντας οι ίδιοι το σπιτικό τους είτε δουλεύοντας ως εργάτες στα εργολαβικά συνεργεία της Ε.Α.Π.

« … Εδώ όταν ήρθαμε, μας είπαν θα κόψετε πλιθάρια, τούβλα, μαντέμια, με καλούπι, μαντέμι, σαράντα πόντους μάκρος κα είκοσ' πόντους· να κόψετε τούβλα, είπανε, να σας φτιάκουμε τα σπίτια. Κόψανε μερικοί, όσοι πρόλαβαν και κόψανε ο καιρός ήταν καλός, κόψανε, φτιάσανε μερικά σπίτια με τα τούβλα, τα 'φτιασαν. Μετά κι εγώ έχω κόψει κάπου έξι χιλιάδες τούβλα· έξι, εφτά· τα μισά τα' χω στεγνώσει και τα 'στησα ντάν, τ' άλλα τα έχω ακόμα καταής. Πιάνει μια φουρτούνα, βροχή, κατακλυσμός. Παν αυτά τα 'λιωσεν όλα. Όλο το μαράζι ήταν που τα 'λιωσαν όλα· κοίταξαν δε γένεται, μετά αποφάσισαν και τα 'χτισαν με πέτρινα, πέτρινα· εκείνα τα είχαμε εκεία που ερχόταν ο (…) εκεί ήτανε, το χάλασαν εκείνο, ύστερα φτιάσαμαν, τα φτιάσανε με πέτρα ύστερα· φτιάσαμε με πέτρα, τι φτιάσιμο;! Έφτιαναν τα σπίτια, έφτιασαν τοιχοποιία, έφτιασαν κεραμίδι, εμένα το είχαν ευρωπαϊκό κεραμίδι, δεν του 'χαν κεραμίδι να έβαζαν σανίδια, και μετά βάζαν τα κεραμίδια που είχαν λούκια...Χωρίς ταβάνι, χωρίς τίποτα, χωρίς σοβατίσματα· τί να κάναμαν μπήκαμαν μέσα· πού να καθήσεις· άλλοι ήταν στ' αντίσκηνα· έβρεχε, χιόνιζε, έβλεπες από τα κεραμίδια έμπαινε μέσα η βροχή κι από κάτω εμείς το χειμώνα το μαγγάλι βάζαμαν φωτιά, βάζαμαν την κουβέρτα από πάνω και βάζαμαν τα χέρια και τα ποδάρια μέσα και καθόμασταν και ζεσταινόμασταν…» (Βασίλης Ευσταθιάδης, ετών 91).

Οι κάτοικοι της Ανατολής θυμούνται τις άθλιες συνθήκες στις οποίες αναγκάστηκαν να ζήσουν τα πρώτα χρόνια της άφιξής τους στο χωριό. Συνθήκες δύσκολες, καθώς τα σπίτια ήταν μισοτελειωμένα και απλώς εξασφάλιζαν τις βασικές προϋποθέσεις για επιβίωση. Ένα μαγγάλι, μία

[44] Από τα λεγόμενα των πληροφορητών θα μπορούσαμε να πούμε ότι η δομή του οικισμού τα πρώτα χρόνια καθορίστηκε και από τα υλικά με τα οποία ήταν χτισμένα τα σπίτια. Αναφέρθηκε ότι το πάνω μέρος του οικισμού διέθετε σπίτια από πέτρα. Αυτά ήταν τα σπίτια που χτίστηκαν από το 1926 και μετά από την Ε.Α.Π. Στο κάτω μέρος του οικισμού, όπου άρχισαν να χτίζονται οι πρώτες κατοικίες, επικράτησε η χρήση των «πλιθαριών».

κουβέρτα και οι τέσσερις τοίχοι του σπιτιού αποτέλεσαν τα κύρια στοιχεία της καθημερινής ζωής των προσφύγων.

Η διανομή των σπιτιών το 1933 θα γινόταν, σύμφωνα με απόφαση της Ε.Α.Π., με τη διαδικασία της κλήρωσης και με βασικό κριτήριο τον αριθμό των μελών της κάθε οικογένειας. Όμως οι προσφυγικές οικογένειες από τα χωριά της Μικράς Ασίας επιθυμούσαν να εγκατασταθούν συλλογικά και σε γειτονιές ανάλογα με τους δεσμούς συγγένειας και καταγωγής. Οι πρόεδροι των προσφυγικών ομάδων των χωριών του λεκανοπεδίου ζήτησαν από την Ε.Α.Π να τους επιτρέψει την άτυπη εγκατάστασή τους με γνώμονα τους δεσμούς συγγένειας. Και σε πολλές περιπτώσεις πραγματοποιήθηκε η επιθυμία τους, παρόλο που η διαδικασία της κλήρωσης είχε οριστεί ως βασική αρχή εγκατάστασης. Η οριστική διανομή έγινε το 1955.

Η κλήρωση των σπιτιών είχε ως αποτέλεσμα η εγκατάσταση να γίνει τυχαία και όχι με γνώμονα τους δεσμούς συγγένειας και την κοινή καταγωγή. Αυτό που ενδιέφερε τους πρόσφυγες ήταν πρώτα απ’ όλα η απόκτηση στέγης. Έτσι, παρόλο που η μετακίνηση των προσφυγικών πληθυσμών και η άφιξή τους στην Ελλάδα έγινε συλλογικά και κατά χωριά, από κει και πέρα «σκορπίστηκαν» σύμφωνα με τις προσωπικές τους επιλογές και τις γενικότερες συνθήκες.

Τον πληθυσμό του οικισμού της Ανατολής δε συγκροτούσε αποκλειστικά μία πληθυσμιακή ομάδα άρα δεν ήταν και αμιγής ως προς την καταγωγή. Μελετώντας τη δομή του οικισμένου χώρου, θα λέγαμε ότι η εγκατάσταση έγινε σύμφωνα με τους τόπους καταγωγής, χωρίς όμως να τηρούνται σαφή όρια. Επιπλέον, η άφιξη των προσφύγων από τον Καύκασο «εμβολίασε» τις επιμέρους γειτονιές αλλάζοντας τον αμιγή χαρακτήρα τους.

Ένας άλλος παράγοντας που «διέλυσε τις συλλογικότητες», οι οποίες ίσχυαν για τους πρόσφυγες των κοινοτήτων της Μικράς Ασίας, ήταν ο τρόπος διανομής της κατοικίας και του κλήρου. Αντίθετα από το πρότυπο της διευρυμένης οικογένειας που ίσχυε στους τόπους καταγωγής, η πυρηνική οικογένεια επικράτησε στον τόπο υποδοχής. Σε μερικές περιπτώσεις, τα ανύπανδρα ή τα νεαρά μέλη της οικογένειας επέλεγαν να δημιουργήσουν τη δική τους οικογένεια, για να αποκτήσουν αυτόνομο κλήρο και μεγαλύτερη ιδιοκτησία[45].

[45] Μ. Δρίτσα, «Ετερόχθονες Κοινότητες: Ο ενοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στον μακεδονικό χώρο», στο *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Κέντρο Ιστορίας

4.1.4 Η ίδρυση της κοινότητας

Η απόκτηση κατοικίας λειτούργησε ως παράγοντας οριστικής συνειδητοποίησης του γεγονότος ότι πια η εγκατάσταση των προσφύγων ήταν μόνιμη. Η εγκατάσταση στο νέο περιβάλλον απαιτούσε πολλή και σκληρή δουλειά, ώστε οι πρόσφυγες να μπορέσουν να προσαρμοστούν και να αναπτύξουν νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης.

Το επόμενο βήμα ήταν η διοικητική οργάνωση και η θέσπιση ενός επίσημου οργάνου που θα ήταν σε θέση να επιλύει τα προβλήματα που προέκυπταν. Πριν από την επίσημη ίδρυση της κοινότητας, κατά την περίοδο 1924-1930, προσωρινά ορισμένοι και όχι εκλεγμένοι πρόεδροι είχαν αναλάβει τη διαχείριση διαφόρων θεμάτων[46]. Ο ιερέας Γεώργιος Εμμανουηλίδης, ο Σταύρος Καπόγλου και ο Αλέξανδρος Τερζόπουλος αποτέλεσαν την τριμελή επιτροπή της πρώτης προσφυγικής ομάδας Αγίου Ιωάννη Μπουνίλα. Η ομάδα ανέδειξε τον Αλέξανδρο Τερζόπουλο ως πρώτο πρόεδρο, ενώ ακολούθησαν ο Ηρακλής Κυριανόπουλος, ο Σταύρος Καπόγλου, ο Σοφοκλής Γνωστόπουλος, ο Αδαμάντιος Καλανταρίδης και ο Παντελής Μωϋσιάδης[47].

Με απόφαση της Γενικής Διεύθυνσης Ηπείρου στα 1931 καταργείται η προσφυγική ομάδα. Με την απόφαση 38938/2-7-1931 αποφασίζεται η συγκρότηση Επιτροπής σύνταξης εκλογικών καταλόγων με μέλη της τον Γεώργιο Εμμανουηλίδη, τον Ιωάννη Γνωστόπουλο και το Θεόδωρο Τσακελίδη[48]. Στις 2 Σεπτεμβρίου 1931 στέλνεται στην προσφυγική ομάδα εγκύκλιος από τη Γενική Διεύθυνση Ηπείρου με τις οδηγίες για την εκλογή Δημάρχων και προέδρων και την απόφαση της διενέργειας εκλογών στις 13 Οκτωβρίου του 1931. Στις 14 Σεπτεμβρίου 1931 ιδρύεται επίσημα η νέα κοινότητα και στις 13 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου διενεργούνται οι πρώτες εκλογές. Στο πρώτο

Δήμου Θεσσαλονίκης, *Θεσσαλονίκη* 1991, 422.

[46] Κ.Τ.Ε, *Η Αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Τροχαλία, Γενεύη 1926, 44 «Η υπόσταση μιας αγροτικής κοινότητας υπόκειται σε ιδιαίτερα συγκεκριμένο νομικό καθεστώς. Ο νόμος της 6/7/1923 επιτρέπει την ίδρυση μιας κοινότητας από νόμιμη σχηματισμένη ομάδα. Αυτοί που δικαιούνται να αποτελούν ομάδα, επιλέγονται από τον προϊστάμενο του εποικισμού της περιοχής. Οι επικεφαλείς όλων των οικογενειών της ομάδας εκλέγουν ένα συμβούλιο που την εκπροσωπεί. Η πράξη συγκρότησης κατατίθεται στα κατά τόπους Πρωτοδικεία και μόνο τότε η ομάδα αποκτά νομικό πρόσωπο».

[47] Βλ. επιστολή του Ι. Σουμουντζόγλου προς το Κοινοτικό Συμβούλιο Ανατολής με αφορμή την Πρ. 94/1993 του Κοινοτικού Συμβουλίου για την κατεδάφιση του παλιού δημοτικού σχολείου. Προσωπικό αρχείο Ι. Σουμουντζόγλου, σελ. 2.

[48] ό.π., (υποσημ. 41), 5.

Κοινοτικό Συμβούλιο εκλέχτηκαν οι: Κωνσταντίνος Εμμανουηλίδης, Αριστείδης Περπερίδης, Παναγιώτης Αγατσίδης, Παναγιώτης Αναστασιάδης και Αριστείδης Χριστοφορίδης[49].

Το νέο Κοινοτικό Συμβούλιο συνήλθε για την ανάδειξη του πρώτου προέδρου στις 2 Ιανουαρίου 1932. Μετά από ψηφοφορία πρόεδρος εξελέγη ο Κωνσταντίνος Εμμανουηλίδης και στις 14 Φεβρουαρίου του ίδιου χρόνου αντιπρόεδρος ο Αριστείδης Χριστοφορίδης[50].

Στον πυρετό για την ανάδειξη μιας νέας και αυτόνομης κοινότητας εκκρεμούσε η καθιέρωση του ονόματός της. Στη συνέλευση της προσφυγικής ομάδας (15 Ιουνίου 1931) προτάθηκαν αρκετά ονόματα που αφορούσαν, ως επί το πλείστον, τους τόπους καταγωγής των κατοίκων όπως Κερασούντα, Πόντος, Ποντοηράκλεια, Ιωνία, Σαμψούντα, Σαφράμπολη, Ντούζτσε, Πάφρα και Μπονίλα. Ο παπα Γιώργης Εμμανουηλίδης πρότεινε το όνομα *Ανατολή*· από την Ανατολή, την ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας, είχαν έρθει όλες οι οικογένειες και έτσι η ονομασία αυτή θα μπορούσε να συμπεριλάβει όλους τους τόπους καταγωγής. Με ψηφοφορία αναδείχτηκε το όνομα που είχε προταθεί παίρνοντας 139 ψήφους[51]. Με απόφαση του Διευθυντή της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου Νικολάου Κουτρούλη έγινε η αναγνώριση της κοινότητας με το όνομα «*Ανατολή*», σύμφωνα με το διάταγμα της εικοστής Ιουνίου 1931, ΦΕΚ Α 174/1931[52].

Τα προβλήματα των προσφύγων δεν σταμάτησαν με τη θεσμοθέτηση της διοικητικής οργάνωσης της κοινότητας. Έπρεπε να προβλεφθεί και να εφαρμοστεί πολιτική κοινωνικής πρόνοιας που θα εξασφάλιζε τα βασικά στοιχεία διαβίωσης των κατοίκων. Η υδροδότηση του οικισμού αποτέλεσε ένα από τα κύρια ζητήματα. *«Δεν μας έδιναν νερό. Κι απ' τα Γιάννενα που πήραμε νερό το πήραμε επί δικτατορίας, για να 'μαστε ειλικρινείς. Τότες μεσολαβήσανε ορισμένοι εδώ μέσα, είχαν και λίγο το μέσον και πήραμε νερό. Δεν είχαμε νερό. Δεν μας δίνανε νερό. Η Ανατολή δεν είχε ύδρευση, πηγάδια είχε. Αναγκαστήκαμε και όλοι φτιάχνανε πηγάδια» (Γιάννης Κατηρτζίδης, ετών 65).*

[49] ό.π., (υποσημ. 41), 6. Επίσης ως επιλαχόντες εκλέχτηκαν οι: Κυριάκος Γαβριηλίδης, Νικόλαος Ιγνατιάδης, Γεώργιος Καστελίδης, Αθανάσιος Παρασκευάς, Νικόλαος Κύρικας.
[50] Βλ. Συνεδρίαση Κοινοτικού Συμβουλίου Ανατολής, 18 Δεκεμβρίου 1998.
[51] ό.π., (υποσημ. 41), 5. Τα ονόματα Κερασούντα πήραν 71 ψήφους, Ιωνία 9, Ποντοηράκλεια 18, Πόντος 22 και Μπονίλα 67.
[52] Προσωπικό αρχείο Ι. Σουμουντζόγλου.

Η Ανατολή στερούνταν δικτύου υδροδότησης για πολλά χρόνια και μόλις τη δεκαετία του 1970 κατόρθωσε να εξασφαλίσει δίκτυο ύδρευσης από την πόλη των Ιωαννίνων[53]. Αρχικά υπήρχε στην αρχή του οικισμού μία βρύση, περίπου τριακόσια μέτρα παρακάτω από το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη και στο ύψος της εκκλησίας, η οποία υπήρξε σωτήρια τα πρώτα χρόνια. Οι κάτοικοι της κοινότητας από αυτή την πηγή προμηθεύονταν νερό για οικιακή χρήση και για το πότισμα των χωραφιών. «*Πηγαίναμε από κει, είχαμενε βρύση κάτω, πιο πέρα από το χωριό, είχαμαν βρύση εκεί πέρα. Όχι στον Αγιάννη, παίρναμαν από κει νερό, βάζαμαν τα καπνά, κουβαλάγαμαν με τα βαρέλια με τ' άλογα, και ποτιζαμαν τα φυταριές εδώ. Για να πάμε να φυτέψουμε στα χωράφια. Κατάλαβες τώρα τι σου λέω; Από κει κουβαλάγαμε με τα κάρα…» (Ανάστα Σηψίδου, ετών 80).*

Από τη βρύση αυτή τροφοδοτούνταν ακόμη και η στρατιωτική μονάδα, που ήταν εγκατεστημένη στο δρόμο που κατέληγε στο διπλανό χωριό. Αργότερα, η κοινοτική αρχή κατασκεύασε δύο πηγάδια σε κεντρικά σημεία του οικισμού, στις δύο κοινοτικές πλατείες. Επιπλέον, το σχολείο διέθετε ένα ακόμη πηγάδι, το οποίο χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι αλλά όχι τόσο συχνά όσο τα άλλα δύο κοινοτικά πηγάδια. Παράλληλα, η λίμνη των Ιωαννίνων, όντας πολύ κοντά στο χωριό, παρείχε νερό που το μετέφεραν με κάρα στα σπίτια για το πλύσιμο των ρούχων. Η κατασκευή ιδιωτικών πηγαδιών ήταν μια προσπάθεια ευρύτερης εξυπηρέτησης των οικιακών αναγκών για πόσιμο νερό, εφόσον η αύξηση των αναγκών δεν καλύπτονταν από τα δύο κοινοτικά πηγάδια. Σήμερα, τα πηγάδια έχουν περάσει σε αχρηστία, αφού διατηρούνται μόνο ως στοιχεία παράδοσης και λειτουργούν ως σημεία μνήμης της δύσκολης εποχής της προσφυγικής αποκατάστασης.

Η κατασκευή ενός κτιρίου για να στεγάσει τις εκπαιδευτικές ανάγκες των προσφύγων υπήρξε μία από τις προτεραιότητες της κοινότητας. Μετά την άφιξη των πρώτων οικογενειών, το πρόβλημα της εκπαίδευσης των νεαρών μελών βρήκε μια προσωρινή αντιμετώπιση. Το σχολείο στεγάστηκε στο εσωτερικό της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη μετά από αίτηση του προέδρου της προσφυγικής ομάδας Παντελή Μωϋσιάδη στο Μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνα. Πρώτος

[53] Σύμφωνα με τα σχόλια μερικών πληροφορητών η διευθέτηση του ζητήματος του νερού έφερε σε αντιπαράθεση την κοινότητα Ανατολής με το Δήμο Ιωαννιτών τόσο στο παρελθόν όσο και πρόσφατα κατά την ίδρυση των Δήμων με το σχέδιο Καποδίστρια. Η θέση του Δήμου Ιωαννιτών στο συγκεκριμένο θέμα καθόρισε και τις γενικότερες σχέσεις των δύο μερών.

δάσκαλος χρημάτισε ο Δημήτριος Παπαζώης, από το 1927 έως το 1929. Το 1928 η Μητρόπολη Ιωαννίνων παραχώρησε δύο κελιά του μοναστηριού και τον γυναικονίτη του ναού για να λειτουργήσουν ως αίθουσες διδασκαλίας, ενώ το 1929 διορίστηκε στο χωριό και νηπιαγωγός. Με την σταδιακή αύξηση του πληθυσμού η ανάγκη για τη δημιουργία ενός σχολείου έγινε επιτακτική. Σύμφωνα με το νόμο 4857/1930 παραχωρήθηκε σχολικός κλήρος 24 στρεμμάτων και οικόπεδο για την κατασκευή σχολικού κτιρίου[54]. Μετά από συνέλευση η προσφυγική ομάδα συνέστησε μια επιτροπή για τη συγκέντρωση χρημάτων[55]. Χρήματα για την προμήθεια των οικοδομικών υλικών διατέθηκαν από το ενοίκιο της σχολικής έκτασης, καθώς και από δωρεές που προσφέρθηκαν[56].

Το χτίσιμο του δημοτικού σχολείου ξεκίνησε το 1932 και όλοι οι πρόσφυγες προσέφεραν βοήθεια για την εκπλήρωση αυτού του δημόσιου σκοπού. Το κοινοτικό συμβούλιο χρέωσε τον καθένα από τέσσερα έως πέντε μεροκάματα, τα οποία έπρεπε να αφιερώσει για την κατασκευή του σχολείου.

«*Το σχολείο έγινε με προσωπική εργασία. Με προσωπική εργασία. Κουβαλάγαμαν πέτρα πέρα από το βουνό από το Παρκιό με τα κάρα, και φτιάξαμαν το σχολείο εδώ. Εσύ είσαι μάστορας εσύ θα φτιάξεις τον τοίχο. Εσύ είσαι με το κάρο εσύ θα φέρεις πέτρα. Εσύ είσαι εργάτης θα βοηθήσεις εκεί στους μαστόρους. Και το σχολείο έγινε με το δάσκαλο το Ζάγκλη, με το μακαρίτη το Γιώργο, αυτός ήτανε δάσκαλος και αυτός έβαλε μπρος…και φτιάσαμε το σχολείο, εκεί απάνω. Εγώ κουβάλαγα ένα μήνα πέτρα απ' το βουνό με το κάρο. Θέλω να σου πω δηλαδή. Με προσωπική εργασία έγινε το σχολείο…» (Χρήστος Ιωάννου, ετών 85).*

Το σχολείο θεμελιώθηκε επίσημα στις 14 Σεπτεμβρίου 1932 παρουσία του Μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνα και εκπροσώπων των Αρχών της πόλης.

[54] ό.π. (υποσημ. 48), 88, «Μετά το μοίρασμα της γης καθορίζεται έκταση 30-50 στρεμμάτων που θα χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή Εκκλησίας και Σχολείου και άλλων δημοσίων κτιρίων που θα ανήκουν στη νέα κοινότητα.»

[55] Μέλη της επιτροπής ήταν ο Νικόλαος Τροχόπουλος, ο Νικόλαος Ιγνατιάδης, ο Παναγιώτης Αγατσίδης, ο Αριστείδης Χριστοφορίδης και ο Περικλής Χαμπέογλου. Βλ. επίσης Πρ. 16/1988 όπου η επιστολή του Ι., Σουμουντζόγλου προς το κοινοτικό συμβούλιο με την ευκαιρία της απόφασης κατεδάφισης του παλιού δημοτικού σχολείου.

[56] ό.π., (υποσημ. 42), 6. Σύμφωνα με τις αναφορές του Ι. Σουμουντζόγλου οι κτηνοτρόφοι έδιναν εθελοντικά 7 λεπτά την οκά από τα προϊόντά τους, κάθε κάτοικος της κοινότητας προσέφερε μερικά χρήματα, ενώ μέρος του ποσού εισπράχτηκε από έκτακτη φορολογία βοσκής ξένων ζώων σε εκτάσεις της κοινότητας και από ανώνυμες δωρεές. Κάποιος άλλος Πληροφορητής ανέφερε ότι μέρος των οικοδομικών υλικών (κεραμίδια και ξυλεία) αγοράστηκαν με δαπάνες του κράτους.

Χτισμένο εξ ολοκλήρου με την προσωπική εργασία και τον ιδρώτα των ίδιων των προσφύγων, στέγασε την πρώτη χρονιά της λειτουργίας του 120 παιδιά. Η μορφή του πρώτου δασκάλου του σχολείου κυριαρχεί στις αναμνήσεις όλων των κατοίκων της κοινότητας και ιδιαίτερα της δεύτερης γενιάς: *«…είχαμε έναν δάσκαλο που ήταν άλλος δάσκαλος, δεν υπήρχε τέτοιος δάσκαλος· δεν υπήρχε: είχαμε κάνει ανθόκηπο, μέσα στο σχολείο εκεί από πάνω μέρος, τώρα δημοτικό σχολείο έγινε εκείνο κει, τι δεν ήθελες, αφού βραβείο ήθελε αυτό… Γεώργιος Ζάγκλης. Πέθανε τώρα, δεν έχει δυο τρία χρόνια που πέθανε. Ήτανε πολύ δάσκαλος, τι να σου πω, άλλο πράγμα, σήμερα οι δασκάλες αυτές που είναι;...Αυτός ήτανε, εκείνος ήτανε «άλφα»! Ό,τι ήθελες θα στα 'φτιανε,. Μας έβαζε φτιάναμε, τι ωραία πράματα ήταν εκείνα! Τα θυμάμαι έτσι. Είχαμε ξεχωριστά είχε κάνει με διαδρόμους και δρόμους μέσα και το 'χε κάνει σε τέσσερα μέρη· έβλεπες εδώ βάζαμε μέχρι αυτό που σήμερα το κάνουν χασίσι, κανάβ...Βάζαμε εκείνο, στο άλλο βάζαμε αμπέλι, αμπέλι σταφύλια, στο άλλο έβαζε άλλο στο άλλο, παραπέρα το άλλο είχε μέσα, είχαμε κότες είχαμε περιστέρια, είχαμε κουνέλια, ό,τι ήθελες είχαμε. Αφού, σου λέω, βγήκε φωτογραφία και ήρθε βραβείο απ' το Υπουργείο σ' αυτόνα γιατί ήτανε πολύ δραστήριος, πολύ δραστήριος, δεν υπάρχει θέμα. Κι αυτός ήτανε στο σχολείο που το 'κανε έτσι μ' αυτό τον τρόπο· θέλησε αυτός να γίνει έτσι το σχολείο να γίνει τέσσερις τάξεις, εκτός τα γραφεία, ήτανε καλός…» (Κώστας Θεοδωρίδης, ετών 75).*

Το δημοτικό σχολείο, το οποίο είναι το πρώτο δημόσιο κτίριο που κατασκευάστηκε στην κοινότητα, αποτελεί σήμερα σημαντικό στοιχείο της κοινωνικής μνήμης του προσφυγικού πληθυσμού. Λειτουργεί ως σημείο αναφοράς σε σχέση με τη «τοπογραφία» του οικισμού αλλά και ως σύμβολο ταυτότητας. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα αποτελεί τον κύριο χώρο των εκδηλώσεων μνήμης, όπως εκθέσεις φωτογραφίας για τις χαμένες πατρίδες, επέτειοι εορτασμού ίδρυσης της κοινότητας κλπ.

Σήμερα στην Ανατολή υπάρχουν δύο Νηπιαγωγεία, τρία Δημοτικά σχολεία, δύο μέσα στην περιοχή του εφαρμοσμένου σχεδίου και ένα στο νοτιοανατολικό άκρο του οικισμού. Επιπλέον, υπάρχει ένα Γυμνάσιο και ένα Λύκειο, το οποίο βρίσκεται κοντά στην Παιδαγωγική Ακαδημία. Η τελευταία χτίστηκε τη δεκαετία

του 1970, σε χώρο όπου βρίσκεται μέρος του εκκλησιαστικού και του σχολικού κλήρου.

Εκτός όμως από τα σχέδια της προσφυγικής ομάδας για την κατασκευή Δημοτικού σχολείου ενδιαφέρον εκδηλώθηκε από την μετέπειτα Κοινοτική Αρχή για την ανέγερση μιας εκκλησίας. Όμως η Μητρόπολη Ιωαννίνων θεώρησε ότι δεν υπήρχε άμεση ανάγκη να γίνει κάτι τέτοιο, παρόλο που παραχωρήθηκε εκκλησιαστικός κλήρος είκοσι τεσσάρων στρεμμάτων στην κοινότητα[57]. Άποψη της Ιεράς Μητρόπολης Ιωαννίνων ήταν ότι η ύπαρξη του παλιού μοναστηριού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (*Μπουνίλα*), το οποίο όμως υπαγόταν διοικητικά σε εκείνη, θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις θρησκευτικές ανάγκες των κατοίκων της κοινότητας *«Ναι, όταν ήρθαμε ήτανε μοναστήρι, μοναστήρι ήτανε, και τώρα ας πούμε εμείς δεν είχαμε εκκλησία οι πρόσφυγοι και δεν υπαγόμασταν σ' αυτήν την εκκλησία, γιατί ήτανε της Καλούτσιας, και μετά μας έκαναν ενορία και είμαστε ενορίτες της εκκλησίας αυτής» (Αφροδίτη Ευθυμιάδου, ετών 85).* Το Μοναστήρι χτίστηκε το 1473 και αποτελούσε χώρο θεραπείας των δαιμονισμένων, των νοητικά και ψυχικά άρρωστων ατόμων. Ο Δ. Σαλαμάγκας παραπέμπει στην αναφορά του Λαμπρίδη : «Η Εκκλησία του Αγίου Ιωάννου της Μπουνίλας, εχρησίμευσε και ως φρενοκομείον της πόλεως». Επίσης ο συγγραφέας αναφέρει ότι σώζονται ακόμη οι γεροί σιδερένιοι κρίκοι και οι εντοιχισμένες αλυσίδες που κρατούσαν χειροπόδαρα τους αρρώστους, οι οποίοι κατέφευγαν εκεί για να βρούνε θεραπεία[58]. Αναφορές στη λειτουργία του χώρου ως θεραπευτηρίου έγιναν και από τους πληροφορητές: «*Είχε κελιά, στο δρόμο φάτσα όπως είναι και απ' το κάτω μέρος έτσι όλο κελιά ήτανε, ακόμα έξω απ' το ιερό, απ' το έξω μέρος έχει χαλκάδες που τους δέναν με αλυσίδες τους τρελούς, τους φέρναν για να γίνουν καλά» (Βαγγέλης Περπερίδης, ετών 78).*

Η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη υπήρξε σημείο αναφοράς για το θρησκευτικό χάρτη της πόλης των Ιωαννίνων και των γύρω χωριών, καθώς η ονομασία της χαρακτήριζε ολόκληρο τον οικισμό. Ακόμη και μετά την άφιξη των προσφύγων και την καθιέρωση του ονόματος *Ανατολή,* το χωριό συνεχίστηκε να ονομάζεται *Αϊ-Γιάννης*. Το ετήσιο πανηγύρι της εκκλησίας γιορτάζεται στις 29 Αυγούστου και αποτελεί και το πανηγύρι της κοινότητας.

[57] Μερικοί από τους πληροφορητές αναφέρθηκαν στις αντιδράσεις που προέβαλε η Μητρόπολη για την ίδρυση μιας νέας και αυτόνομης ενορίας στην Ανατολή από τους πρόσφυγες.
[58] Δ. Σαλαμάγκας, *Ο Αϊ-Γιάννης της Μπουνίλας,* Ιωάννινα 1960, 8.

Σήμερα, μετά από εβδομήντα πέντε χρόνια, χτίστηκε η νέα εκκλησία της κοινότητας, η εκκλησία της Αγίας Σοφίας, με χρήματα που συγκεντρώθηκαν από τους κατοίκους της Ανατολής, από δωρεές και από τη χρηματοδότηση του τέως κοινοτικού και νυν δημοτικού συμβουλίου. Η καινούρια εκκλησία, μια από τις μεγάλες επιθυμίες των πρώτων προσφύγων που έφθασαν στην περιοχή, αποτελεί αυτόνομη ενορία και δεν υπάγεται στην ενορία της Αγίας Μαρίνας Ιωαννίνων, όπως η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. Είναι η εκκλησία την οποία οι κάτοικοι της Ανατολής θεωρούν πλέον ως «δική» τους, αφού η ύπαρξη του μοναστηριού δεν τους είχε επιτρέψει, όταν ιδρύθηκε ο νέος οικισμός, να κατασκευάσουν μια εκκλησία από την αρχή.

Η στέγαση του κοινοτικού συμβουλίου σε κάποιον χώρο δεν μπόρεσε να επιτευχθεί από τα μέλη του, καθώς η επίλυση άλλων προβλημάτων διαβίωσης προέβαλε πιο επιτακτική. Μέχρι το 1952 κοινοτικό γραφείο δεν υπήρχε και οι συνεδριάσεις γινόταν στο σπίτι του εκάστοτε προέδρου[59]. Τα πρώτα χρόνια όλα τα επίσημα έγγραφα της κοινότητας (Βιβλίο πρακτικών, δημοτολόγιο, σφραγίδα της κοινότητας κ.α) φυλάσσονταν, σύμφωνα με κάποιους πληροφορητές, στο σπίτι του προέδρου και σύμφωνα με άλλους στο σπίτι του γραμματέα. Το 1955 ήταν η χρονιά κατά την οποία άρχισαν οι συζητήσεις για τον καθορισμό της θέσης που θα χτίζονταν το κοινοτικό κατάστημα[60]. Το 1957 είχε ήδη κτιστεί και άρχισε να λειτουργεί κανονικά για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες των κατοίκων της κοινότητας.

Παρατηρώντας τις διαδικασίες οργάνωσης των νεοπαγών κοινοτήτων στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων, εύκολα μπορεί κανείς να δει την προσπάθεια διατήρησης του κοινοτικού πνεύματος που κυριαρχούσε στις ελληνικές κοινότητες της Μικράς Ασίας. Παρόλο που οι παλιές συλλογικότητες των μικρασιατικών κοινοτήτων υποβλήθηκαν σε δοκιμασία, λόγω του συγκεντρωτικού και παρεμβατικού χαρακτήρα του ελληνικού κράτους, οι προσφυγικές κοινότητες εκδήλωσαν πολύ γρήγορα τάσεις δημιουργίας ή εκδήλωσης νέων μορφών συλλογικής οργάνωσης[61]. Η προσφορά εθελοντικής

[59] Πρακτικό Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ. 21/1952, Πρακτικό Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ. 10/1955.
[60] Πρακτικό Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ. 10/1955.
[61] Η παρακμή των ελληνικών κοινοτήτων ήταν περισσότερο συνέπεια της διαδικασίας εθνικής ομογενοποίησης μέσα από την επιβολή της νομικής και διοικητικής εξουσίας του ελληνικού κράτους στις περιοχές που πρόσφατα είχαν προσαρτηθεί σε αυτό. Βλ. Μ. Δρίτσα, «Ετερόχθονες Κοινότητες: Ο ενοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στο μακεδονικό χώρο», στο *Η*

εργασίας, οι δωρεές και η συγκέντρωση χρημάτων από κοινού για την κατασκευή σχολείου, εκκλησίας, κοινοτικών δρόμων και κοινοτικού γραφείου αποτελούν μερικές από τις ενέργειες διατήρησης του κοινοτικού πνεύματος[62].

διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία, Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1991, 418, 423.

[62] ό.π., (υποσημ. 62), 423.

4.1.5 Η γη για τους πρόσφυγες

«…Και γελάδα πήραμαν και κάρο πήραμαν ακόμα έχω, κόφτρα κάτω, ό,τι γεωργία ήτανε μας τα ’δωσαν αλλά με χρέος. Γραμμένα. Δεκαεφτά χιλιάδες χρέωναν το σπίτι. Δεκαεφτά χιλιάδες δραχμές· το σπίτι. Τα στρέμματα τα είχανε από τρακόσιες δραχμές, τρακόσια φράγκα το στρέμμα είχανε· τότε ήταν φτήνια· τα χρέωσαν εκείνα, τα χρέωσαν εκείνα κι από κείνα κράτησαν τις αποζημιώσεις, είχαμαν πεντακόσια λίρες, εξακόσια, τα μισά πή(γ)αν στο χρέος και τα μισά πλερώσαμαν εμείς εδώ· δεν μπορέσαμε να ξοφλήσουμε· όσοι είχανε περισσότερο μπορούσε να πουλήσει· πέντε στρέμματα το άτομο είναι. Αν ήσαν έξι άτομα έπαιρνες τριάντα στρέμματα. Δεν ήτανε κλήρο, να πούμε αγροτικός. Επαγγελματικός κλήρος λέ(γ)εται αυτό· γιατι να ’χεις το επάγγελμα σ’ να ’χεις και πέντε στρέμματα. Αυτό είναι· δεν ήταν επαγγελματικός κλήρος. Κι έτσι τα πλερώναμαν κάθε χρόνο, δούλευα εδώ, στο στρατώνα, βρώμη, βρίζα, στην ένωση, παρά δεν παίρναμαν· από κει πάεναν στην τράπεζα, πλερώναμε την τράπεζα, στην εποικισμού, εποικισμό, ήταν αγροτικός, ναι στον εποικισμό, ο εποικισμός ήταν τότε» (Βασίλης Ευσταθιάδης, ετών 91).

Μετά την απόκτηση ενός σπιτιού το επόμενο βήμα για την κοινωνική ένταξη των προσφύγων υπήρξε η απόκτηση γης για καλλιέργεια. Πολλοί από τους πρόσφυγες αποκαταστάθηκαν ως αγρότες, παρόλο που στην πατρίδα τους διέθεταν μικρές εκτάσεις γης, τις οποίες μάλιστα δεν καλλιεργούσαν.

Από πολύ νωρίς το ελληνικό κράτος προσπάθησε να βοηθήσει τους πρόσφυγες στην ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Με αυτό τον τρόπο επεδίωκε να μετατρέψει τους ξεσπιτωμένους πληθυσμούς σε παραγωγικούς καλλιεργητές. Αργότερα, ανέλαβε το ρόλο αυτό η Ε.Α.Π, η οποία κατέστη υπεύθυνη για την αγροτική αποκατάσταση των προσφυγικών οικογενειών[63].

Το ζήτημα της εξεύρεσης γης και της διανομής χωραφιών υπήρξε ακανθώδες για το ελληνικό κράτος και για την Ε.Α.Π αργότερα. Στην Ήπειρο η απαλλοτρίωση των μεγάλων περιουσιών άφησε μικρή έκταση γης για να διανεμηθεί στους πρόσφυγες. Επιπλέον, η καλλιεργήσιμη γη ήταν ελάχιστα εύφορη και ιδιαίτερα στην ηπειρωτική Ελλάδα έχει ορεινά χαρακτηριστικά[64].

[63] ό.π. (υποσημ. 43), 24.
[64] Στ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα Ο πόνος και η δόξα*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, 213.

Στην Παλιά Ελλάδα, στην Ήπειρο και τα Νησιά ήταν διαθέσιμα 552.802 στρέμματα (437.333 καλλιεργημένα και 115.469 καλλιεργήσιμα). Για να αναδιανεμηθούν στους πρόσφυγες καταμετρήθηκαν 470.260 στρέμματα και τελικά δόθηκαν τα 197.470[65].

Στην Ανατολή παραχωρήθηκαν 5.457 στρέμματα, από τα οποία τα 3.630 ήταν καλλιεργήσιμα. Τα υπόλοιπα κρίθηκαν ακατάλληλα για καλλιέργεια, καθώς αποτελούσαν περιοχές με λιμνάζοντα ύδατα και βοσκότοπους. Σύμφωνα με έγγραφο του γραφείου της Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων: *«…έχοντες υπ' όψει μας τας καλλιεργησίμους εκτάσεις του κτήματος ορίζομεν τον μεν επαγγελματικόν κλήρον 5 στρέμματα τον δε βασικόν κλήρον εις στρέμματα 24. Ούτω αι 139 οικογένειαι θα λάβουν εκάστη από 24 στρέμματα αί δε εξ αυτών 12 οικογένειαι αίτινες έχουν επί πλέον των πέντε μελών θα λάβουν δι' έκαστον των επί πλέον των πέντε μελών 1/5 του ορισθέντος βασικού κλήρου ήτοι επί πλέον 4 στρέμματα και 800 τετραγωνικά μέτρα».*

Στο ίδιο έγγραφο επίσης αναφέρεται ότι τρεις κλήροι μαζί με τις κατοικίες τους θα έμεναν αδιάθετοι, καθορίζεται η έκταση 48 στρεμμάτων που θα παραχωρούνταν ως σχολικός κλήρος και ως κλήρος εφημερίου και η συνολική έκταση που θα καταλάμβαναν οι οδοί (29.600στρ.)[66] Στη συνολική έκταση των 24 στρεμμάτων που έλαβε η κάθε οικογένεια συμπεριλαμβάνονταν έκταση ενός στρέμματος που θα αξιοποιούνταν για την καλλιέργεια καπνού (καπνότοπος), δύο στρεμμάτων για την καλλιέργεια αμπέλων (αμπελότοπος) και πέντε στρεμμάτων για την καλλιέργεια χόρτου βοσκής (κοπτολίβαδο)[67].

Η διανομή των αγροκτημάτων στους δικαιούχους έγινε σύμφωνα με τον νόμο Α/4592/1930 και την υπουργική απόφαση Β/4857/1930. Σύμφωνα με τη διανομή αυτή οι δικαιούχοι κατείχαν μόνο τη χρήση και όχι την κυριότητα της γης μέχρι να ξεχρεώσουν το αντίτιμο των αγροκτημάτων. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι πρόσφυγες μπόρεσαν να ξεχρεωθούν και τότε έγινε η διανομή του 1955, με την οποία παραχωρούνταν στους δικαιούχους και η κυριότητα της γης.

Σε γενικότερες γραμμές, η αγροτική παραγωγή στην Ανατολή αφορούσε περισσότερο στην ικανοποίηση των αναγκών επιβίωσης και όχι τόσο στην

[65] ό.π. (υποσημ. 65), 213.
[66] Έγγραφο του Γραφείου Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων προς τον Προϊστάμενο του Τοπογραφικού Συνεργείου Ε.Α.Π., 12/5/1930, Αριθ. Πρωτ. 2635.
[67] Βέβαια η ποσότητα των στρεμμάτων αυτού του είδους των εκτάσεων ποίκιλε ανάλογα με την συνολική έκταση του κλήρου.

οικονομική απόδοση των καλλιεργειών. Το γεγονός αυτό ήταν αποτέλεσμα της κατατεμαχισμένης, διασκορπισμένης και μικρής έγγειας ιδιοκτησίας, η οποία δεν άφηνε πολλά περιθώρια για την επίτευξη μεγάλης παραγωγής. Οι κλήροι που διανεμήθηκαν στην Ανατολή χαρακτηρίστηκαν από τους πληροφορητές «ημιαστικοί» ή «επαγγελματικοί» λόγω της εγγύτητας της περιοχής με την πόλη των Ιωαννίνων και της δυνατότητας που θα είχαν οι κάτοικοι της κοινότητας να απασχολούνται στην πόλη παράλληλα με την αγροτική τους ιδιότητα. Όμως οι περισσότερες οικογένειες, δηλώθηκαν ως αγροτικές, ενώ αργότερα παρατηρήθηκε το φαινόμενο της συμπληρωματικής απασχόλησης και σε άλλου τύπου εργασίες.

Κάθε οικογένεια εκτός από κλήρο και σπίτι έλαβε γεωργικά εργαλεία και ζώα, τα οποία χρεώθηκε με την αντίστοιχη χρηματική αξία τους και τους τόκους του συνολικού της χρέους[68].

Συγκεκριμένα, δόθηκαν από ένα κάρο, ένα άλογο, μια αγελάδα και γεωργικά εργαλεία, όπως υνί για όργωμα κ.α. Μια συνήθεια, η οποία εφαρμόστηκε για να επιλύσει το πρόβλημα της έλλειψης εργαλείων, ήταν η συνεργασία των προσφύγων στις αγροτικές δουλειές. Αυτό ευνόησε την ανάπτυξη των σχέσεων συνοχής των μελών της κοινότητας μέσα από την κοινή μοίρα της προσφυγιάς και τον αγωνιώδη αγώνα για επιβίωση. *«Ένα άλογο εσύ ένα γω κάναμαν ζευγάρ(ι) μαζί, κάναμαν το χωράφ(ι) μαζί. Ένα βόδι εσύ ένα γω κάναμαν τα χωράφια μαζί. Έτσι.» (Ελένη Ευθυμιάδου, ετών 67).*

Αρχικά και για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα η γεωργική παραγωγή προσανατολίστηκε στην καλλιέργεια σιτηρών και δημητριακών, ενώ αναπτύχθηκε ελάχιστα η καπνοκαλλιέργεια και η αμπελουργία[69]. Η καλλιέργεια καλαμποκιού, βρίζας, βρώμης, σιταριού και κριθαριού, καθώς και λαχανικών επαρκούσε για να καλύψει τις οικιακές ανάγκες της κάθε οικογένειας, ενώ, όταν υπήρχε πλεόνασμα, πράγμα σπάνιο, αποτελούσε εμπορευματική ύλη σε συναλλαγές με τον ντόπιο πληθυσμό[70]. Επίσης εμπορεύονταν υποπροϊόντα της

[68] Στ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα Ο πόνος και η δόξα*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, 266.

[69] Το 1932, το νεοσυσταθέν Κοινοτικό Συμβούλιο κατέγραψε την ετήσια παραγωγή σε οκάδες στα παρακάτω είδη: Σιτάρι 5.000 οκ., κριθάρι 100 οκ., καλαμπόκι 15.000 οκ., σίκαλη 10.000 οκ., βρώμη 10.000 οκ., άχυρο 30.000 οκ., χόρτο 30.000 οκ. και καπνό 1500 οκ.

[70] Πρακτικό Κοινοτικού Συμβουλίου Πρ18/1937. Το 1937, μετά από συνεδρίαση του κοινοτικού συμβουλίου, καθορίστηκε η μέση τιμή χονδρικής πώλησης των αγροτικών προϊόντων, όπου το σιτάρι πωλούνταν προς 5 δραχμές η οκά, και η βρίζα, το κριθάρι και το καλαμπόκι προς 4 δραχμές η οκά.

σίκαλης, όπως το καλάμι του φυτού για την κατασκευή ψάθινων καρεκλών. «*Αλλά εκείνα τότε , εκείνο τον καιρό, την βρίζα δεν θα την ξέρεις, τη σίκαλη, που κάνουν σίκαλη για το ζάχαρο γι' αυτό… Φτιάναμαν τέτοιο δέκα στρέμματα και πουλάγαμαν και το καλάμι, να σου πω, απ' τη βρίζα, είδες η βρίζα έχει και το αυτό του…το ξυλάκι του, το ψιλό. Το πουλάγαμαν και φτιάναν καρέκλες. Ερχόταν από μέσα γυναίκες, ερχόταν αυτά, και πουλάγαμαν κάρα, τότε είχαμαν…ο θείος σου είχε τέτοιο κάρο που βάζαμαν καπνά. Και φορτώναμαν και τα πουλάγαμαν…. Αυτοί έκαναν και στην Αθήνα εξαγωγή, έκαναν Θεσσαλονίκη, έκαναν Πάτρα, Βόλο. Δεν ήτανε μόνο για τα Γιάννενα. Ήτανε παντού. Και πουλάγαμαν. Παίρναμαν καλά λεφτά. Και τότε ο πατέρας μ' κάναμαν καπνά. Φέτος αν είχαμαν δέκα ρίζες βρίζα στο Παρκιό, Παρκιό το λέμε, θα κάναμαν και δέκα στρέμματα καπνά. Τ' άλλα τα έξι θα ήταν εδώ. Θα κάναμαν σιτάρια, θα κάναμαν βρώμη, τη βρώμη τη θέλαμαν για τα άλογα, για τις κότες, είχαμαν κότες, γουρουνάκια, τα πάντα. Μ' αυτά ζούσαμε! Μ' αυτά ζούσαμε» (Ελένη Ευθυμιάδου, ετών 67).*

Στην προσπάθεια βελτίωσης της γεωργικής παραγωγής και της κτηνοτροφίας συντέλεσε η ίδρυση του Γεωργικού Σταθμού του νομού Ιωαννίνων στην Ανατολή. Ο Γεωργικός Σταθμός, από τις αρχές της δεκαετίας του '30, σχεδόν λίγο μετά από την εγκατάσταση των προσφύγων, επιδίωκε τη βελτίωση ή τη δημιουργία νέων σπόρων για καλλιέργεια. Παράλληλα είχε αναλάβει και τη διασταύρωση των αμνοεριφίων και βοοειδών για τη βελτίωση της κτηνοτροφικής παραγωγής. Οι αγρότες προμηθεύονταν από εκεί βελτιωμένους σπόρους για τις καλλιέργειές τους και οι κτηνοτρόφοι βελτιωμένες ράτσες ζώων, ενώ οι πρόσφυγες είχαν την ευκαιρία να εξασφαλίζουν εκεί προσωρινή απασχόληση.

Η καλλιέργεια του καπνού σε γενικές γραμμές αποδείχτηκε ασύμφορη για τους μικροκαλλιεργητές, παρόλο που υπήρξε η βασική καλλιέργεια για πολλά χρόνια για την πλειοψηφία των κατοίκων. Στην Ήπειρο, πριν έρθουν οι πρόσφυγες, δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη σε σχέση με την καλλιέργεια των σιτηρών. Σποραδικά και στις γύρω περιοχές από την πόλη των Ιωαννίνων καλλιεργούνταν ελάχιστες ποσότητες καπνού, ο οποίος όμως ήταν πολύ καλής ποιότητας. Στην επίσημη στατιστική του 1928 για την γεωργική παραγωγή της Ηπείρου καταγράφηκαν 8.110 στρέμματα καπνού και 141.618 στρέμματα

σιταριού[71]. Έμποροι από μεγάλες ελληνικές καπνοβιομηχανίες της εποχής προμηθεύονταν ποσότητες καπνού από τα προσφυγικά χωριά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων.

Στην Ανατολή και στους άλλους δύο προσφυγικούς οικισμούς που εξετάζουμε η καλλιέργεια σταμάτησε στα μέσα της δεκαετίας του ’70. Οι ίδιοι οι πληροφορητές ανέφεραν ότι οι έμποροι που αγόραζαν ποσότητες καπνού από τους καλλιεργητές τις ξεχρέωναν σε δύο δόσεις, πράγμα που δημιουργούσε μεγάλη οικονομική στενότητα στις οικογένειες. *«Τα καπνά δηλαδή ερχόντανε το Δεκέμβριο ο έμπορας και τους έδινε προκαταβολή, φερ’ ειπείν. Συμφώναγε στα καπνά πόσο θέλει, 15 δραχμές, 10 δραχμές την οκά· η οκά ήταν τότε δεν ήτανε κιλό και σου ’δινε φερ’ ειπείν έναντι του λογαριασμού όλου του ποσού τα μισά λεφτά· έπαιρνες τα μισά. Έβγαζες το χειμώνα μ’ εκείνα τα μισά. Ερχόταν το καλοκαίρι να φορτώσουν τα καπνά, σε πλέρωνε και τα υπόλοιπα κι έφευγε. Εκείνος που είχε μικρή οικογένεια βάσταγε πέντε φράγκα στην άκρη, να τα ’χει για απόθεμα. Κείνοι που δεν είχαν και είχαν οικογένεια μεγάλη τα ’τρωγαν και κείνα και απ’ την αρχή πάλι το επόμενο» (Κώστας Θεοδωρίδης, ετών 75).* Επιπλέον, μεγάλες ποσότητες καπνού κρίνονταν ακατάλληλες από τις επιτροπές που έλεγχαν την ποιότητά του και καίγονταν ζημιώνοντας έτσι τους καλλιεργητές. *«Ε...χαμένα ήταν, δεν πουλιόταν· άλλα τα χρόνια πουλιόταν, άλλα δεν πουλιόταν· έμενε το καπνό κάθονταν ένα χρόνο, δύο χρόνια και δεν... έρχονταν το ’παιρνε το κράτος με τρία φράγκα το κιλό, την οκά· τρία φράγκα και τα ’καιγαν εδώ, παέναμαν εκεί και τα ’καιγαν η εφορία, τα ’καιγε και τι να βάλεις άλλωστε· κάμποσο καιρό καλά πήγε, μετά όμως δεν μπορέσαμαν και ποιος να τα κάνει, δεν τα βάζαμαν εμείς καθόλου, τ’ αφήσαμε· καπνά όλο το χωριό έβαζε κάποτε· μερικοί και κάτι άλλοι από τη Μπάφρα που ήτανε και αυτοί έβαζαν καπνό· κι αυτό έβαζε, έβαζαν αλλά λίγα πράγματα, λίγα…» (Βασίλης Ευσταθιάδης, ετών 91).*

Τον αγροτικό χαρακτήρα του τοπίου συμπλήρωναν τα αλώνια, χώρος που βρισκόταν σε απόλυτη χρηστικότητα την εποχή της εντατικής καλλιέργειας των χωραφιών. Το χωριό διέθετε τρία αλώνια, από τα οποία το ένα ήταν κοινοτικό. Στα αλώνια αλώνιζαν όλα τα δημητριακά εκτός από τη σίκαλη, την οποία χρησιμοποιούσαν ως καύσιμη ύλη για την παρασκευή φαγητού και για την

[71] *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΒ΄, Λήμμα *Ήπειρος (ΟΙΚΟΜ.), Γεωργία,* «Πυρσός», Αθήναι 1928, 321

κατασκευή καταλυμάτων για τα ζώα. «*Εδώ που βλέπεις ήταν αλώνια αυτού, και μαζεύαμε όλα τα γεννήματα κι ερχόταν οι μηχανές, τότε δεν ήταν κι οι μηχανές, κείνα τα χρόνια, περνάγαμε έτσι τη γης, καθαρίζαμε τη γης, ξύναμαν καλά, καθαρίζαμαν, το βρέχαμαν, το βρέχαμαν και μετά άπλωναμε το σιτάρ(ι) με τ' άλογα, είχαμε, «τοκάνια», λέγαμαν εμείς, καθόμασταν απάνω, γιατί από κάτω είχε κατσικάρια πέτρες, μαρμαρένιες πέτρες, κάτι κόκκινες, στερνάρια, εκείνο κει το 'κοβαν, γίνονταν τ' άχυρο, έπαιρναμαν το χοντρό, να το βάλουμε από πάνω, το σπυρί έπεφτε, εκείνα ύστερα, μαζεύαμασταν, δίναμε στον αέρα, ρίχναμαν στον αέρα και χωρίζονταν, χώρια το σπυρί, χώρια το σπυρί, χώρια τ' άχυρο· είχαμαν τ' αλώνια τότες, αλλά μετά βγήκαν οι μηχανές, τότε δεν ήταν ούτε οι μηχανές ούτε τίποτα στις αρχές, που θα τα 'βρισκαν· τώρα γίγκαν οι μηχανές, ύστερα τα μαζεύαμαν αυτού, άλλοι τα μαζεύαμαν στα χωράφια, να πούμε, σ' ένα μέρος, έρχοσαν εσύ, πέντε, έξι νοματαίοι, τα μαζεύαμαν σ' ένα κτήμα μέσα, έρχονταν η μηχανή έμπαινε μέσα και τα αλωνίζαμαν εκεί· ύστερα δέναμαν τ' άχυρα εκεί και τα βάναμαν στις αποθήκες, για τα ζώα· είχαμαν ζώα τότε και τα ζώα θέλαν τροφή το χειμώνα…» (Ελένη Ευθυμιάδου, ετών 67).* Μετά τη δεκαετία του 1930 άρχισε η χρήση της αλωνιστικής μηχανής. Οι κάτοχοι των αλωνιστικών μηχανών, προερχόμενοι κυρίως από την περιοχή του Αγρινίου, έφθαναν στο χωριό για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους σιτοπαραγωγούς. Το αλώνισμα γίνονταν στα ήδη υπάρχοντα αλώνια και αυτοί που διέθεταν τις μηχανές αμείβονταν σε είδος ανάλογα με την παραγωγή των σιτηρών.

4.1.6 Η κτηνοτροφική δραστηριότητα

Οι πρόσφυγες ανέπτυξαν σταδιακά την κτηνοτροφία και κατάφεραν να αυξήσουν τον αριθμό των ζώων που διέθεταν, ξεκινώντας από τα ζώα που τους έδωσε η Ε.Α.Π. Όμως, γενικότερα, οι δυνατότητες της ζωικής παραγωγής παρέμειναν στο επίπεδο της οικόσιτης κτηνοτροφίας.

Το 1932 εκατόν εννέα οικογένειες δήλωσαν ότι είχαν στην κατοχή τους 232 μεγάλα ζώα, 72 άλογα και 160 βόδια και αγελάδες, και 600 αιγοπρόβατα. Επιπλέον, λειμώνες 2.080 στρεμμάτων ήταν στη διάθεση των κατόχων ζώων για βοσκή.

Το 1941 το χωριό αριθμούσε 350 πρόβατα και 600 στρέμματα κοινοτική βοσκήσιμη έκταση. Το 1966 εικοσιπέντε οικογένειες διέθεταν συνολικά 833 μικρά ζώα και 35 μεγάλα. Από το 1967 άρχισε να μειώνεται ο αριθμός των ζώων: είκοσι έξι οικογένειες συντηρούσαν 750 μικρά και 51 μεγάλα ζώα συνολικά. Από το 1991 μειώθηκε και πάλι ο αριθμός τόσο των οικογενειών που διέθεταν ζώα όσο και των μικρών ζώων. Στην εποχή της ακμής, σύμφωνα με τα λεγόμενα των πληροφορητών, το χωριό συνολικά διέθετε 10.000 πρόβατα και 1500 αγελάδες.

Από το 1929, εγκαταστάθηκαν στις παρυφές του χωριού, σε καλύβες, μερικές οικογένειες Βλάχων από το Συρράκο, οι οποίες άσκησαν την κτηνοτροφική τους δραστηριότητα στην περιοχή. Κάποιοι από αυτούς εργάστηκαν ως μισθωτοί τσοπάνοι στα κοπάδια των προσφύγων, διότι οι ίδιοι ασχολούνταν με την καλλιέργεια των χωραφιών και δεν ήταν δυνατόν παράλληλα να βόσκουν τα κοπάδια τους.

Από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης της κοινότητας το κοινοτικό συμβούλιο φρόντισε να ρυθμίσει το καθεστώς βοσκής. Έτσι ορίστηκαν οι τοποθεσίες και οι περίοδοι βοσκής, καθώς και το είδος των ζώων που θα καταλάμβαναν τους τόπους βοσκής[72]. Το 1941, οι ίδιοι οι κάτοχοι των ζώων αποφάσισαν να μην μεταφέρουν τα ποίμνιά τους στον τόπο χειμερινής βοσκής, γιατί οι υπόλοιπες κοινοτικές εκτάσεις ήταν επαρκείς λόγω ελαττώσεως του αριθμού των ζώων. Από την περίοδο εκείνη εφαρμόστηκε η τακτική της πλειοδοτικής δημοπρασίας

[72] Ως τόποι βοσκής χρησιμοποιούνταν οι ακόλουθες κοινοτικές εκτάσεις: «Παρκιό», «Καρκαλιάγκο», «Βάλτος Ραψίστας», «Νεοχωρόπουλο», «Μεγάλη Βαθιά», «Μπογιανή», «Ξηρολίβαδο», «Βοϊδολίβαδο», «Κάτω Μπουνίλα». Η βοσκή απαγορεύτηκε στην περιοχή των αλωνιών και στις κοινοτικές πλατείες.

των κοινοτικών εκτάσεων για βοσκή[73]. Από το 1960 άρχισε να ελαττώνεται ο αριθμός των ζώων της κοινότητας. Αυτό συμπεραίνει κανείς από τις αναδασώσεις κάποιων από τις βοσκήσιμες εκτάσεις[74]. Η λειτουργικότητα των εκτάσεων βοσκής αλλάζει με συνέπεια να αλλάζει και η εικόνα του τοπίου.

Σήμερα, ελάχιστες οικογένειες διαθέτουν κοπάδια στο χωριό: *«Χίλια πεντακόσια γελάδια είχαμαν τότε! Δέκα χιλιάδες πρόβατα είχε τότε η Ανατολή! Δέκα χιλιάδες πρόβατα! Και τώρα είμαστε με εκατό και διακόσια πρόβατα έχει η Ανατολή και γελάδια κανένα. Κανένα! Εδώ ένας έχει δυο γελάδια. Τότε είχαμαν πολλά ζώα. Μ' αυτά ζούσαμαν. Μα είμασταν αγρόκτημα. Αγρότες είμασταν. Μέχρι που λέμε το Τούρκο αυτού κάτω…αυτά χωράφια ήταν. Και τώρα είναι όλο σπίτια…» (Ελένη Ευθυμιάδου, ετών 67).*

[73] Πρακτικό κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ.14/1941.
[74] Πρακτικό κοινοτικού Συμβουλίου Πρ.12/1960.

4.1.7 Γεωργοί, εργάτες, κουρείς, υπάλληλοι καταστημάτων…

Η καλλιέργεια της γης υπήρξε η βασική απασχόληση των προσφύγων μέχρι και το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Παρόλα αυτά, η μικρή απόδοση της παραγωγής και οι ανάγκες για επιβίωση, που ήταν πολύ μεγάλες, ανάγκασαν πολλά νοικοκυριά να καταφύγουν και σε άλλες επαγγελματικές δραστηριότητες. Το πρώτο Κοινοτικό Συμβούλιο στην καταμέτρηση των επαγγελμάτων των πρώτων κατοίκων του οικισμού το 1932 κατέγραψε εκατόν είκοσι γεωργούς, είκοσι χτίστες, δύο παντοπώλες και έναν αρτοποιό.

Αρκετοί μπόρεσαν να συνεχίσουν το επάγγελμα που ασκούσαν στην πατρίδα τους απασχολούμενοι κυρίως στην πόλη των Ιωαννίνων. Άλλοι δούλεψαν ως εργάτες-κουβαλητές πέτρας και ως κτίστες ακολουθώντας διαδρομές σε κοντινά χωριά του νομού Ιωαννίνων (Καστρίτσα, Γιάννιστα, Λογγάδες). Οι μετακινήσεις διαρκούσαν από το Σεπτέμβριο μέχρι τον Δεκέμβριο. Μια πληροφορήτρια θυμάται και αφηγείται για τον πατέρα της: *«Αγρότης ήτανε. Αγρότης ήτανε, εργατικά δούλευε όπου μπορούσε, με το κάρο. Τα χωριά έφτιαναν σπίτια με πλάκα και με πέτρα. Ο πατέρα μ' πήγαινε τότε Σεπτέμβριο κουβάλαγε μέχρι τα Χριστούγεννα, την πέτρα. Εκεί νταμάρια λέγονταν κι έβγαζαν πέτρα κι ο πατέρα μ' πήγαινε και κουβάλαε την πέτρα. Σ' άλλο νταμάρι εβγάζανε πλάκα για σκεπή. Είδες τα χωριά με πλάκα είναι σκεπασμένα. Και κουβάλαγε κι εκείνη την πλάκα ο πατέρας μ'. Κουβάλαγε και τον άμμο και την Άνοιξη φτιάναν κι εκεί. Φτιάναν ο κόσμος τα σπίτια τους. Τότε το καλοκαίρι είχαν τα καπνά. Γιάννιστα, Αδρομίστα» (Ελένη Ευθυμιάδου, ετών 67).* Επίσης μερικοί από τους πληροφορητές της πρώτης γενιάς δούλευαν ως πελεκάνοι πέτρας στην πατρίδα και ερχόμενοι στην Ελλάδα έγιναν εργολάβοι έργων.

Τα νεαρά μέλη της πρώτης γενιάς μέσα στις αντίξοες συνθήκες ζωής που είχαν να αντιμετωπίσουν αναγκάστηκαν να δουλέψουν ως υπάλληλοι σε μαγαζιά στα Γιάννενα ή ως λούστροι *«Ε...φτώχεια είχαμε, πήγα λοιπόν έκανα το λούστρο, έφτιαξα ένα κασονάκι, αλλά έβγαλα μεροκάματο, πενήντα φράγκα, εξήντα φράγκα, εκατό φράγκα του λούστρου, έφευγες εσύ με τα λεωφορεία, είχες τη βαλίτσα, έπαιρνα τη βαλίτσα πάενα μέχρι την πλατεία από το Γυαλί καφενέ μέχρι εκεί μο(υ) 'δινε κανά τάλιρο, άλλος είχε δυο φράγκα, άλλος δέκα*

φράγκα κι έτσι το μεροκάματο το βγάζαμαν· πέντε χρόνια λούστρο κάναμαν. Όταν παντρεύτηκα μετά σταμάτησα· πέντε χρόνια· έβγαζα μεροκάματο· τι να κάνεις, αλλιώς δεν γίνονταν. Εδώ δεν ζούσαμαν…» (Βασίλης Ευσταθιάδης, ετών 91).

Συνοψίζοντας, η πρώτη γενιά των προσφύγων απασχολήθηκε κυρίως σε αγροτικές εργασίες και παράλληλα άσκησε συμπληρωματικά κάποιο άλλο επάγγελμα, όπως αυτό του κουρέα, του μαραγκού, του αμαξά, του εργάτη οικοδομικών έργων κ.α. Η δεύτερη γενιά είχε την ευκαιρία να αξιώσει ένα επάγγελμα στην πόλη, καθώς οι συνθήκες διαβίωσης άρχισαν να βελτιώνονται και είχαν τη δυνατότητα να λάβουν καλύτερη εκπαίδευση και «να μάθουν μια τέχνη».

Η εμπορευματική δραστηριότητα ήταν περιορισμένη τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης, καθώς δεν υπήρχαν πολλά χρήματα για την ανάπτυξη μιας εμπορικής επιχείρησης. Τα πρώτα καφενεία στο χωριό άνοιξαν ο Νίκος Τροχόπουλος και ο Παντελής Μωϋσιάδης, ενώ πολλοί θυμούνται ως ένα από τα πρώτα καταστήματα το μπακάλικο-καφενείο του «Λάζου».

Καταστήματα με τα αναγκαία εδώδιμα υλικά εξυπηρετούσαν τις βασικές ανάγκες των κατοίκων της κοινότητας. Λίγο φωτιστικό πετρέλαιο, αλάτι, ζάχαρη, ρύζι, ρέγγες αποτελούσαν τα προϊόντα των μπακάλικων, τα οποία λειτουργούσαν παράλληλα και σαν καφενεία. Η συναλλαγή δε γινόταν με χρήματα αλλά σε είδος, όπως αυγά, λίγο σιτάρι ή βρώμη κλπ. Τα καταστήματα αυτά άνοιξαν από το 1935 και μετά, τότε που η οικονομική κατάσταση των προσφύγων άρχισε να βελτιώνεται. Οι πληροφορητές ανέφεραν ότι η εργασιακή απασχόληση στην πόλη των Ιωαννίνων έδωσε την δυνατότητα να συγκεντρωθούν κάποια χρήματα και να επενδυθούν στην ίδρυση μικρών επιχειρήσεων. *«Κοίταξε, πηγαίνανε στα Γιάννενα αλλά είχαν ανοίξει και μαγαζιά εδώ· γιατί στα Γιάννενα, σου είπα, δεν ήταν το μέσο, κορίτσι μου, το χρηματικό μέσον. Για να παν τότε στα Γιάννενα έπρεπε να έχουνε λεφτά, για να ανοίξουν τότε μαγαζιά, και πηγαίνανε υπάλληλοι. Πηγαίνανε υπάλληλοι και δουλεύανε σαν υπάλληλοι. Ύστερα αφού δουλεύαν κι αυτά άρχισαν ύστερα κι ανοίγαν και μαγαζάκια κι εδώ· ανοίξανε μπακάλικα, ανοίξαν καφενεία, ανοίξανε κουρεία σιγά-σιγά κι επεκτείνονταν να πούμε. Δεν αφήνανε δουλειά να πάει χαμένη. Έβλεπε τις καθημερινές στα χωράφια. Τις Κυριακές ό,τι επάγγελμα είχε*

εξακολουθούσε να το φτιάχνει. Τότες δεν υπήρχε ωράριο· ήλιο σε ήλιο, δεν είχε οχτάωρο και εξάωρο και κολοκύθια που λεν τώρα...» (Βαγγέλης Περπερίδης, ετών 78).

Σήμερα, η Ανατολή διαθέτει πολλές και ανεπτυγμένες εμπορικές επιχειρήσεις (καφενεία, ταβέρνες, αρτοποιεία, ζαχαροπλαστεία, ανθοπωλεία, βιβλιοπωλεία, καταστήματα ειδών ένδυσης και υπόδησης, συνεργεία αυτοκινήτων, πρατήρια βενζίνης, καταστήματα ηλεκτρικών, δύο μεγάλα σούπερ-μάρκετ κ.α), τις οποίες συντηρούν τόσο οι απόγονοι των πρώτων προσφύγων όσο και οι ντόπιοι επιχειρηματίες που μένουν μόνιμα στο χωριό.

4.2 Μπάφρα: Από την Καππαδοκία και την Πάφρα στην Ήπειρο

«Ο Βενιζέλος, ο Βενιζέλος μας ήφερε εδώ. Ήρθε διατα(γ)ή στους Χριστιανούς, να πάμε στο Γιουνάν, έλεγαν εδώ, στον Ήπειρο. Και Τούρκοι ήρθανε στο χωριό μας. Πριν να βγούμε εμείς από τα σπίτια μας ήρθαν έκατσαν! Δεν πήραμαν τίποτα! Ό,τι είχαμαν μ' αυτό βγήκαμαν…»

Οι κάτοικοι της Μπάφρας κατάγονται από τα χωριά της Πάφρας του Πόντου και από τα ελληνικά χωριά της Καππαδοκίας, Τσατ, και Τασλίκ. Το Τασλίκ, βρίσκεται πέρα από τη βόρεια όχθη του Άλυ ποταμού, 57 χιλιόμετρα ΒΑ της Καισάρειας και το Τσατ, το βορειότερο από τα ελληνικά χωριά της Καππαδοκίας, απέχει 89 χιλιόμετρα από την Καισάρεια. Και τα δύο χωριά ανήκαν εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη της Καισάρειας και είχαν σχέση με ελληνικούς και τουρκικούς πληθυσμούς[1]. Στο πλαίσιο της τουρκικής διοίκησης, το Τασλίκ υπαγόταν στην Περιφέρεια Καισάρειας και στην Επαρχία Καππαδοκίας. Ανήκε στο Μουδουρλίκι του Μουντζουσούν, στο Μουτεσαριφλίκι της Καισάρειας και στο Βαλελίκι της Άγκυρας, ενώ δεν ανήκε σε Καϊμακαμλίκι. Το χωριό είχε μεγάλη παράδοση στην κατασκευή μυλόπετρας, καθώς διέθετε ιδιαίτερα πετρώδες έδαφος. Ήταν τουρκόφωνο ελληνικό χωριό, που δεν διέθετε ούτε τούρκικο ούτε αρμένικο πληθυσμό[2]. Το Τσατ[3] είχε Μουδουρλίκι το Τσαϊ Ισιγί, Καϊμακαμλίκι το Μπογαζλιάν, Μουτεσαριφλίκι την Υοσγάτη και Βαλελίκι την Άγκυρα. Το χωριό κατοικούνταν από ελληνικές και αρμένικες οικογένειες, ενώ το 1915 εγκαταστάθηκαν ογδόντα οικογένειες Κιρκάσιων (Τσερκέζων)[4], προσφύγων από τον Καύκασο.

---

[1] Μερλιέ Μ., *Η Έξοδος, τ. Β', Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας*, Γ. Μουρέλος (επιμ.), Αθήνα 1982, 123, 126.

[2] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ, ΚΠ128, 1960, Συνεργάτης: Ερμόλαος Ανδρεάδης/ Πληροφορητής: Φίλιππος Μπαρουτιάδης.

[3] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ, ΚΠ128, 1960, Συνεργάτης: Ερμόλαος Ανδρεάδης/ Πληροφορητής: Αθανάσιος Ναυρόζογλου.

[4] Πρόκειται για εθνοτική ομάδα, η οποία αρχικά κατοικούσε στην Κιρκασία. Το όνομα Κιρκάσιοι τους δόθηκε από τους Ρώσους, οι οποίοι όμως αντικατέστησαν το όνομα Κιρκασία με το όνομα Κουμπάν. Από το 1829 η Κιρκασία προσαρτήθηκε στην Ρωσία, ενώ οι Κιρκάσιοι συνέχισαν να ζουν ανεξάρτητοι και ενωμένοι σε μικρές δημοκρατίες. Μετά τον αγώνα εναντίον των Ρώσων μετανάστευσαν ως πρόσφυγες στα παραμεθόρια διαμερίσματα της Τουρκίας. Όσον αφορά το θρήσκευμά τους, στην Τουρκία εμφανίζονται ως Μουσουλμάνοι. Βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδ*εια, τ.ΙΔ΄, Λήμμα *Κιρκάσιοι ή Τσερκέζοι*, «Πυρσός», Αθήναι 1928, 454.

Κυρίαρχη γλώσσα ήταν η τουρκική και η αρμένικη, ενώ σποραδικά ομιλούνταν και η λαζική διάλεκτος από μερικούς Πόντιους που είχαν εγκατασταθεί στο χωριό[5].

Από τα χωριά Τσατ και Τασλίκ, τα βορειότερα χωριά της επαρχίας της Καισάρειας[6], έφτασαν το 1923 στην Ελλάδα αρκετές οικογένειες, ύστερα από την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης. Και τα δύο χωριά ήταν τουρκόφωνα, διατηρούσαν σχέσεις με τουρκικούς πληθυσμούς και μέχρι τη χρονιά του 1918 κατάφεραν να συνυπάρχουν ειρηνικά, χωρίς να έχουν κανένα πρόβλημα ακόμη και με τις τουρκικές αρχές. Από το 1918 άρχισαν οι ταραχές από την πλευρά των Τούρκων, οι οποίοι βιαιοπραγούσαν εις βάρος των Ελλήνων. Ουσιαστικά οι Έλληνες του Τσατ είχαν προβλήματα από πολύ νωρίς με τους Κιρκάσιους, που είχαν σκοτώσει δύο άτομα από το χωριό και λήστευαν τα σπίτια των Ελλήνων[7]. Φοβισμένες από τα γεγονότα, είκοσι περίπου οικογένειες μετακόμισαν στο Τασλίκ, με τους κατοίκους του οποίου διατηρούσαν φιλικές σχέσεις. Πέρα από τις καταστροφές των Κιρκασίων, οι Έλληνες του Τσατ είχαν βιώσει το βίαιο κατατρεγμό και τη σφαγή των Αρμενίων το 1915: *«Ύστερα γίνγκε σφαγή των Αρμένων, αν θυμάσαι. Α… Πρώτα-πρώτα…να πω αυτή την ιστορία πρώτα, ήρθαν οι Τούρκοι στο χωριό μας, στο χωριό μας, διάλεξαν από δεκαεφτά ως πενήντα πέντε χρονών, ως εξήντα, τα παλικάρια, πήγαν σ' ένα μέρος και σκότωσαν, οι Τούρκοι έσφαξαν. Ήταν πεντακόσια οικο(γ)ένεια το χωριό μας, κωμόπολη. Ύστερα από κει, από μία βδομάδα ύστερα, γυναικόπαιδα, μικρά, τι μικρά, μικρά πολύ, γυναικόπαιδα, έβαλαν στα κάρα τέτοια πράματα, και κήρυκας φώναξε, Τούρκος κήρυκας, θα πάτε κοντά στους άντρες, τάχα κατάλαβες, τα ψωμιά ξέρω τι, όλα πήραν τα λεφτά, τα 'χαν απάνω τα λεφτά, πήραν, ό,τι είχαν τα πήραν, πήγαν σε μια άλλη χαράδρα, εκεί είδαμαν ότι οι Τούρκοι μετά, τσεκούρια, οι Τούρκοι χωριάτες, Τούρκοι χωριάτες με τα τσεκούρια κάθονταν*

[5] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ, ΚΠ128, 1960, Συνεργάτης: Ερατώ Αγγέλου/Πληροφορητής: Αντ. και Ανδρ. Ναβρόζογλου.

[6] Η Σ. Αναγνωστοπούλου αναφέρει ότι «τα χωριά Τσουκούρ, Τασλίκ, Ρούμκαβακ και Τσατ, δεν είχαν ούτε γεωγραφική ούτε διοικητική σχέση με την περιοχή της Καισάρειας. Τα χωριά αυτά όφειλαν τη δημιουργία τους στη μετανάστευση εκεί κάποιων κατοίκων της Καππαδοκίας, τους οποίους προσήλκυσαν τα μεταλλεία της περιοχής» Βλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μ. Ασία. 19ος αι.-1919 Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1997, 164.

[7] Από το 1919 και κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας οι Κιρκάσιοι είχαν βρει την ευκαιρία να διαπράττουν ληστρικές επιδρομές στα σπίτια του ελληνικού πληθυσμού. Το 1920 οι Τσερκέζοι σκότωσαν τον Ονούφριο Ναβρόζογλου και τον Ιωάννη Ναβρόζογλου, από το Τσατ. Από το φάκελο του Κ.Μ.Σ, ΚΠ 22-23, Συνεργάτης: Τζ. Σούλη/Πληροφορητής: Αθανάσιος Ναβρόζογλου.

εκεί. Εκεί πυροβόλησαν μέσα στο σωρό η…αστυνομία, η τούρκι(κη) αστυνομία, ο κόσμος έπεσε ο ένας με τον άλλον από κάτω, αυτοί με τα τσεκούρια στα κεφάλια, δώστο-πάρτο, δώστο-πάρτο, όποιος έμεινε πιο κάτω…Με τα τσεκούρια, οι Τούρκοι χωριάτες. Με τα τσεκούρια, όπου να είναι, στο κεφάλι, όπου να είναι, αίμα κει πέρα ποτάμι πή(γ)αινε. Ήτανε κάπου δύο χιλιάδες άτομα, μικρά, γυναίκες όλα αυτά. Ύστερα όποιος έμεινε κάτω, πιο κάτω, μες στο αίμα, ε…καμιά δεκαριά γλίτωσαν, κατάλαβες, κι έμειναν κάτω πολλοί, μες στο αίμα δηλαδή έμειναν, ε…κι εγώ εκεί έμενα. Και…γλιτώσαμαν!»[8] *(Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88).*

Οι φήμες που άρχισαν να διαδίδονται για την ανταλλαγή των πληθυσμών τη χρονιά του 1923 σήμαναν την αρχή του τέλους της ύπαρξης του ελληνικού πληθυσμού στα δύο τουρκόφωνα χωριά όπως και σε πολλά ελληνορθόδοξα χωριά της Μ. Ασίας. Οι κάτοικοι του *Τσατ* και του *Τασλίκ* πούλησαν τα υπάρχοντά τους και άρχισαν να προετοιμάζονται για το μεγάλο ταξίδι προς την Ελλάδα. Τον Απρίλιο του 1924, πρόσφυγες από τα χωριά *Ρουμκαβάκ*, *Τσατ* και *Τασλίκ* φτάνουν με κάρα στο Ταλάς της επαρχίας Καισάρειας. Οι πληροφορητές θυμούνται την πόλη αυτή να βρίσκεται σε ένα ύψωμα απ' όπου μπορούσε κανείς να διακρίνει την Καισάρεια. Η πόλη βρίσκεται στους πρόποδες του οροπεδίου Φλαβιανών σε απόσταση μίας ώρας νοτιοανατολικά από την Καισάρεια. Στο Ταλάς έμειναν για έξι μήνες και από κει έφτασαν στο *Ουλούκισλα* (Φαυστινόπολη). Επόμενος σταθμός τους υπήρξε η Άγκυρα, από όπου, αφού επιβιβάστηκαν σε τρένα, ταξίδεψαν προς τον τελικό σταθμό, τη *Μερσίνα* (Χρυσόβουλον). Στη Μερσίνα, παραθαλάσσια πόλη και εμπορικό λιμάνι νοτιοδυτικά των Αδάνων, οι πρόσφυγες έμειναν δεκαπέντε ημέρες. Εκεί γεμάτοι ανυπομονησία και νέες προσδοκίες περίμεναν την άφιξη των ελληνικών πλοίων που θα τους έφερναν στην Ελλάδα. Οι πληροφορητές ανέφεραν ότι στην πόλη αυτή μερικές οικογένειες χωρίστηκαν από το υπόλοιπο σώμα των προσφύγων, προκειμένου να φτάσουν συντομότερα στην Ελλάδα. Οι υπόλοιποι θα έμεναν στη Μερσίνα περιμένοντας να φτάσουν και οι τελευταίοι Έλληνες από την περιοχή της Καισάρειας, ώστε να επιβιβαστούν όλοι μαζί στα ελληνικά πλοία.

[8] Ο πληροφορητής, Αρμένιος στην καταγωγή από το Μπογαζλιαγιάν, γεννήθηκε στο Τσατ αλλά έζησε τα γεγονότα της εξόντωσης των Αρμενίων.

Στο ίδιο πλοίο συνταξιδιώτες με τους Τασλήδες και Τσατλήδες υπήρξαν και οι πρόσφυγες από το *Μυστί* της Καππαδοκίας, οι οποίοι κατέληξαν κι αυτοί στην Ήπειρο, στην περιοχή της Κόνιτσας. Τα ονόματα αυτών που θα επιβιβάζονταν στα καράβια εγγράφονταν σε καταλόγους, πράγμα που δείχνει την προσπάθεια του ελληνικού κράτους για μια οργανωμένη έξοδο των Ελλήνων από τα εδάφη της Μ. Ασίας. Όμως ακόμη και αυτή η ενέργεια ήταν τραγική, καθώς ήταν συχνό το φαινόμενο τις θέσεις αυτών που πέθαιναν από τις κακουχίες να τις καταλαμβάνουν άλλοι περισσότερο «τυχεροί».

Το ταξίδι προς την Ελλάδα υπήρξε ατελείωτο. Για έναν ολόκληρο μήνα οι ελιές, η λαγάνα, τα σκόρδα και οι σταφίδες υπήρξαν οι βασικές τροφές που συντήρησαν τους ταλαιπωρημένους πρόσφυγες μέσα στο καράβι. Η μνήμη των προσφύγων είναι ιδιαίτερα έντονη όσον αφορά τις λεπτομέρειες του ταξιδιού. Μια γυναίκα απ’ το Ρούμκαβακ, παιδί τότε στην ηλικία των οχτώ χρόνων, διηγείται ένα περιστατικό που βίωσε όταν το πλοίο προσάραξε στον Πειραιά. Κατά την αποβίβαση η σκάλα του καραβιού έσπασε και πολλοί άνθρωποι έπεσαν και πνίγηκαν μέσα στη θάλασσα: *«Όταν κατεβαίναμε, όταν ήρθαμαν στον Πειραιά…έσπασε η σκάλα. Εμένα μ’ έπιασε ο μπάρμπας μ’ απ’ το χέρι μου, μικρή ήμουν, και πάτησα σε τρία σκαλοπάτια. Λέει σ’ έναν εκείνο που ήταν σε βάρκα απάνω «Πιάσε το κορίτσι μου! Πιάσε το κορίτσι μου!» Εκείνος με λέει «Κοίτα εμένα! Μην πατάς σκαλοπάτια! Μην πατάς σκαλοπάτια!» Το ’ριξα τον αυτό μου. Αυτός μ’ αγκάλιασε, μ’ έφερε, απ’ την οικο(γ)ένεια εγώ βγήκα πρώτος…» (Κατερίνα Μπατσάκογλου, ετών 83).*

Φτάνοντας στον Αϊ-Γιώργη, στο λιμάνι του Πειραιά, άνδρες, γυναίκες και παιδιά μπήκαν σε καραντίνα. *«…Εντέλει εκεί κάτσαμαν ένα μήνα κάναμαν να ’ρθουμε στον Πειραιά. Αϊ-Γιώργη. Έκοψαν τα μαλλιά μας. Τα ρούχα μας. Έστειλαν το λουτρό. Άντρα, γυναίκα δεν γνώριζες αν έβλεπες από πίσω. Άντρες έκοψαν, γυναίκες έκοψαν, αν έβλεπες έτσι χωριστά, γυναίκα θα ’λεγες. Ύστερα κάτσαμαν εκεί δύο μέρες κάτσαμαν. Σηκωθήκαμαν ήρθαμαν στα αντίσκηνα στον Αϊ-Γιώργη. Μας ήφεραν εκεί. Περιμέναμαν πού θα μας παν. Κανά δυο γυναίκες χάθηκαν εκεί…» (Κατερίνα Μπατσάκογλου, ετών 83).* Στον Πειραιά έμειναν σε αντίσκηνα για δύο ημέρες περιμένοντας την απόφαση για το ποιος θα ήταν ο τελικός τους προορισμός. Κατά τη διάρκεια της παραμονής τους εκεί πολλοί

πέθαναν από εξάντληση, μη μπορώντας να αντέξουν άλλο την ταλαιπωρία του ταξιδιού.

Με έντονη την αίσθηση της αβεβαιότητας οι πρόσφυγες από το Τσατ και το Τασλίκ στάλθηκαν με πλοία στην Πάργα. Από την Πάργα βρέθηκαν στο χωριό Λιγοράτι (Καταβόθρα) της επαρχίας Μαργαριτίου στο νομό Θεσπρωτίας. Στην περιοχή παρέμειναν σε αντίσκηνα για περίπου δύο χρόνια. Καταβάλλοντας μεγάλες προσπάθειες για να συντηρηθούν, δούλεψαν στα χωράφια των ντόπιων. Προκειμένου να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, αναζήτησαν εργασία φτάνοντας μέχρι το Αγρίνιο και τα Γιάννενα. Κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο Λιγοράτι, οι πρόσφυγες βρέθηκαν αντιμέτωποι με τους Μουσουλμάνους, οι οποίοι είχαν απομείνει στην περιοχή μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών. *«…Στη Τσαμουριά. Αλλά ήταν Τούρκοι, σκότωσαν ένα δικό μας εκεί έξω στο δρόμο…»* «*Τον σκότωσαν οι Τούρκοι και… «Τι λέει μωρέ! Εμείς φύγαμαν απ' τοι Τούρκοι στοι Τούρκοι μέσα θα κάτσουμε; Τρομάξαμε να ησυχάσουμε και τώρα πάλι να 'χουμ' αυτό!» Κι έτσι ήρθαμαν εδώ…» (Κατερίνα Μπατσάκογλου, ετών 83).*

Αντιδικίες και συγκρούσεις με τους Μουσουλμάνους ανάγκασαν τους πρόσφυγες να εγκαταλείψουν την περιοχή και να κατευθυνθούν προς τη Μακεδονία. Άλλοι αναζήτησαν την τύχη τους στη Θεσσαλία και άλλοι στα Ιωάννινα, όπως οι πρόγονοι των σημερινών κατοίκων της Μπάφρας. Οι προσφυγικές οικογένειες, που κατευθύνθηκαν προς τα Ιωάννινα, έδωσαν χρήματα από το φτωχό υστέρημά τους για να μετακινηθούν. Το ελληνικό κράτος, στην προσπάθειά του να συμβάλλει στη συντήρησή των προσφύγων, σύμφωνα με τα λεγόμενα των πληροφορητών, τους παρείχε ένα μηνιαίο οικογενειακό επίδομα των έξι δραχμών κατά άτομο. Παράλληλα οι πρόσφυγες δούλευαν σκληρά για να επιβιώσουν.

Το φθινόπωρο του 1927, μερικές οικογένειες καταλύουν στο χωριό *Αμπελιά (Βοδίβιστα)* του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, με την προοπτική να ιδρύσουν προσφυγικό οικισμό. Εγκαταστάθηκαν προσωρινά σε αντίσκηνα, μέχρι η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων να κατασκευάσει τις πρώτες κατοικίες. Το κρύο του χειμώνα και οι άθλιες συνθήκες ζωής δημιούργησαν μεγάλα προβλήματα, τα οποία επιζητούσαν λύση. Η Ε.Α.Π αποφάσισε να μεταφέρει τις οικογένειες από την Αμπελιά στο νεοιδρυθέντα προσφυγικό

οικισμό Μπάφρα, στον οποίο είχαν ήδη κατασκευαστεί όλα σχεδόν τα σπίτια. Στη Μπάφρα ήταν ήδη εγκατεστημένοι πρόσφυγες από την Μπάφρα ή Πάφρα του δυτικού Πόντου και από την Σαμψούντα. Ειδικότερα, το χωριό διέθετε πολλές άδειες κατοικίες, αφού αυτές είχαν εγκαταλειφθεί από κάποιες από τις οικογένειες που αποφάσισαν να κατευθυνθούν προς τη Μακεδονία.

Ενώ οι κάτοικοι του Τσατ και Τασλίκ κατέληξαν στα χωριά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, οι πρόσφυγες που ξεκίνησαν από το Ρούμκαβακ τελικά εγκαταστάθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας[9]. Τα χωριά της περιφέρειας της Μπάφρας ήταν ως επί το πλείστον τουρκόφωνα. Για το λόγο αυτό οι Πόντιοι που ήρθαν στο χωριό μιλούσαν εκτός από την ποντιακή διάλεκτο, που συνηθιζόταν στα δυτικά παράλια του Πόντου, και την τουρκική γλώσσα. Επιπλέον, η συνύπαρξη των πληθυσμών αυτών με τους τουρκόφωνους πληθυσμούς της περιοχής της Καισάρειας, μετά την εγκατάστασή τους στον προσφυγικό οικισμό Μπάφρας, συντέλεσε στην επιλογή της τουρκικής ως γλώσσας για τη μεταξύ τους επικοινωνία.

Στο χωριό είχαν εγκατασταθεί περίπου 80 οικογένειες. Από αυτούς οι μισοί εγκατέλειψαν τα σπίτια που είχαν καταλάβει για να πάνε στη Μακεδονία, όπου εντόπιζαν τους χαμένους από την πατρίδα συγγενείς τους.

Το 1924, όταν έφτασαν οι πρόσφυγες της Μπάφρας, η Ε.Α.Π είχε ολοκληρώσει μερικά σπίτια μόνο. Αρχικά, και μέχρι να ολοκληρωθεί το χτίσιμο του οικισμού, οι Μπαφραλήδες τακτοποιήθηκαν προσωρινά σε αντίσκηνα. Όμως τα αντίσκηνα πρόσφεραν πολύ περιορισμένη προστασία από το κρύο και την υγρασία του χειμώνα. Έτσι, οι καιρικές συνθήκες ανάγκασαν τους πρόσφυγες να αναζητήσουν την τύχη τους στην πόλη των Ιωαννίνων ψάχνοντας για πιο ασφαλή καταλύματα. Ο προσφυγικός σύλλογος που είχαν ιδρύσει μερίμνησε ώστε να καταλύσουν σε σπίτια που είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι, σε χάνια και τζαμιά μέχρι να χτιστεί το χωριό. Το 1926 εγκαταστάθηκαν οι πρώτες οικογένειες από την Πάφρα του Πόντου στο νέο οικισμό και μια χρονιά αργότερα, στα 1927, μεταφέρθηκαν από το χωριό Αμπελιά οι πρόσφυγες από το Τσατ και το Τασλίκ. Ο υπεύθυνος υπάλληλος της Διεύθυνσης Γεωργίας για την αποκατάσταση των προσφύγων Κωνσταντίνος Μουτσόπουλος δεν

[9] Φάκελος Εξόδου Κ.Μ.Σ, ΚΠ22-23, Συνεργάτης: Σ. Δονδολίνου/Πληροφορητές: Ιωσήφ Παρκάλογλου, Ευγένιος Παπαδόπουλος.

ενέκρινε την ίδρυση άλλου οικισμού στην περιοχή της Αμπελιάς, θεωρώντας ότι το ελληνικό κράτος δεν θα μπορούσε να αντέξει οικονομικά κάτι τέτοιο. Παρόλα αυτά, οι πληροφορητές ανέφεραν ότι είχε εγκριθεί το ποσό των τριών εκατομμυρίων για τη δημιουργία ενός χωριού στην περιοχή της Αμπελιάς, σχέδιο το οποίο ναυάγησε.

Έτσι οι πρόσφυγες από την Καππαδοκία αναγκάστηκαν να εγκατασταθούν στον οικισμό της Μπάφρας. *«Εμείς ήρθαμαν το ’27, εδώ και τους βρήκαμε μέσα, αλλά σαράντα σπίτια ήταν άδεια. Μας έβαλαν εκεί πέρα κι αυτός ο Ματσόπουλος, διευθυντής Γεωργίας, λέει, γιατί να φτιάσουμε λέει κι άλλο χωριό και να ξοδέψουμε και λεφτά, να παν να κατοικήσετε εκεί πέρα, στα σπίτια εκεί που είστε να μείνετε. Εμείς δε θέλαμαν να μείνουμε εκεί και μάλιστα δύο οικογένειες, ο μακαρίτης ο πεθερός μου και ένας άλλος, έφτιασαν με πέτρες κι αυτά ένα δωμάτιο εκεί πέρα και έμειναν, ξεχείμασαν εκεί πέρα για να γίνει το χωριό αλλά, ανένδοτος ο Ματσόπουλος…» (Αναστάσιος Γεωργιάδης, ετών 81)*

Οι Πόντιοι της Μπάφρας είχαν ξεκινήσει το ταξίδι τους προς την Ελλάδα από την Πάφρα (Γαζηλών), επαρχία του παραλιακού Πόντου και από την Σαμψούντα ή Αμισό. Τα εκατόν πενήντα σε αριθμό χωριά της περιφέρειας Πάφρας ήταν τουρκόφωνα, ενώ υπήρχαν στην περιοχή και κάτοικοι που είχαν έρθει από την Κερασούντα, την Τραπεζούντα και τα Σούρμενα και μιλούσαν την ποντιακή διάλεκτο[10].

Η Πάφρα, πόλη χτισμένη κοντά στη δεξιά όχθη του Άλυ ποταμού, 47 χιλιόμετρα ΒΔ της Σαμψούντας, 65 χιλιόμετρα ΝΔ της Γκέρτζε και 81 χιλιόμετρα ΝΑ της Σινώπης, ήταν Καϊμακαμλίκι που ανήκε στο Μουτεσαριφλίκι της Σαμψούντας και στο Βαλελίκι της Τραπεζούντας[11].

Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου και η απόφαση της εξόντωσής τους άρχισαν σε μεγάλο βαθμό με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στα 1914. Βέβαια, οι ενοχλήσεις των Τούρκων, αποτέλεσμα της ανάπτυξης του τουρκικού εθνικισμού και της εμπλοκής των ξένων δυνάμεων, είχαν αρχίσει ήδη από την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων.

[10] Βλ. Παράθεση Αποσπασμάτων Βιβλιογραφίας Κ.Μ.Σ, Φάκελος Γεωγραφίας, ΠΟ137, Π. Τριανταφυλλίδης, *Οι Φυγάδες*, Αθήνα 1870, σ.73-74 «Στη Πάφρα και στο Τζαρσαπάν είναι τουρκόφωνοι. Αποτελούν εξαίρεση των Ποντίων της Χαλδαίας, πηγή του Ποντιακού Ελληνισμού».
[11] Φάκελος Κ.Μ.Σ, ΠΟ 138, Χαρτογραφική Υπηρεσία Κ.Μ.Σ.

Η σφαγή των Αρμενίων (1915) έγινε το προμήνυμα για το βίαιο κατατρεγμό των Ποντίων. Από το 1916 δημιουργήθηκαν τα πρώτα αμυντικά ανταρτικά σώματα στο δυτικό Πόντο, καθώς ο ανατολικός Πόντος βρισκόταν υπό ρωσική κατοχή. Στη δυτική περιοχή του Πόντου οι διωγμοί υπήρξαν εντονότεροι: γυναικόπαιδα συγκεντρώνονταν σε εκκλησίες και καίγονταν ζωντανά, κάτοικοι κακοποιήθηκαν και δολοφονήθηκαν, ενώ ολόκληρα χωριά ξεσπιτώθηκαν και στάλθηκαν εξορία από τα παράλια προς το εσωτερικό. Το Μάρτιο του 1921 δόθηκε διαταγή για την παράδοση των όπλων του αντάρτικου σώματος. Τα όπλα παραδόθηκαν, όμως το αντάρτικο συνέχισε την δράση του, ενώ μέχρι και τον Ιούνιο του 1921 ο τουρκικός στρατός συνέχισε να εξοντώνει τον ποντιακό ελληνισμό. Η τελευταία καταδίωξη των Τούρκων έγινε το Μάρτιο του 1922 και στις 20 του ίδιου μήνα μερικοί αντάρτες αποφάσισαν να αφήσουν τα ορμητήριά τους και να επιστρέψουν στα χωριά τους. Οι κάτοικοι της Πάφρας έζησαν ειρηνικά για δύο χρόνια μέχρι το Σεπτέμβρη του 1922, χρονιά κατά την οποία εξορίστηκαν όλα τα γυναικόπαιδα. Τον Οκτώβριο του 1922 άρχισε να διαδίδεται η είδηση για την ανταλλαγή των πληθυσμών. Ο αγώνας των Ποντίων και του ελληνικού κράτους γενικότερα για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας στην Ανατολή τερματίστηκε με την υπογραφή της Συνθήκης της Ανταλλαγής των πληθυσμών[12].

Πριν την υπογραφή και εφαρμογή της συνθήκης, οι Έλληνες του Πόντου είχαν αρχίσει να εγκαταλείπουν τις περιουσίες τους φεύγοντας με δική τους πρωτοβουλία. Οι συνθήκες του ταξιδιού της σωτηρίας τους ήταν ιδιαίτερα σκληρές δίνοντας συνέχεια στην ταλαιπωρία των χρόνων που είχαν προηγηθεί.

Το 1923-1924 οι κάτοικοι των ποντιακών κοινοτήτων αναχώρησαν με ελληνικά πλοία από τα λιμάνια του Πόντου πρόσφυγες για τη Ελλάδα. Το 1924 οι πρόσφυγες από τη Πάφρα έφτασαν στον Άγιο Γεώργιο του Πειραιά και κατέλυσαν εκεί για έξι μήνες. Από τον Πειραιά ξεκίνησαν για την Ηγουμενίτσα και από κει για την Πρέβεζα. Το 1925 εγκαταστάθηκαν σε αντίσκηνα στην Πεδινή Ιωαννίνων σε απόσταση 10 χιλιομέτρων από την πόλη. Όμως οι βροχές του χειμώνα έκαναν αδύνατη την παραμονή τους εκεί. Τα Γιάννινα ήταν ο προτελευταίος σταθμός των προσφύγων, όπου έμειναν σε τουρκικά σπίτια, στο κάστρο της πόλης και σε άλλα προσωρινά καταλύματα μέχρι το 1926.

[12] Βλ. Ν. Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή. Η Εγγύς Ανατολή μετά τον 1ο παγκόσμιο πόλεμο (1918-923)*, γ΄ έκδοση, Επικαιρότητα, Αθήνα 1974.

«…Αλλά τι να σου πω για τη Μικρασία, παιδί μου. Τι να σου πω, έχει μεγάλη ιστορία η Μικρασία. Εκεί ήταν πολύ, να πούμε, οι δικοί μας ήταν στο κλαρί. Σκότωσαν πολλούς. Έβλεπες γυναικόπαιδα οι δικοί μας οι αντάρτες φώναζαν στις γυναίκες «αφήστε τα παιδιά να κλαίνε να μην μας καταλάβουν οι Τούρκοι πού είμαστε, πού βρισκόμαστε» Τώρα η μάνα μπορεί να πετάξει το παιδί; Ύστερα απ' τα χωριά αυτοί που δεν μπορούσαν να φύγουν, τους έμασαν οι Τούρκοι, τους έβαλαν μέσα στις εκκλησίες, μέσα σ' εκείνα. Ύστερα, να πούμε , η αδερφή του Λία γλίτωσε να πούμε, όπως είναι οι εκκλησίες τότε, είχενε και τρύπα απ' το Άγιο Βήμα, έφυγε ο κόσμος. Είχαν, να πούμε, τα 'χαν προβλέψει οι αντάρτες. Όπως έβαλαν φωτιά για την εκκλησία έξι γυναίκες, που ήταν μια μαύρη εκκλησία, έξι γυναίκες από κείνη την τρύπα βγήκαν και γλίτωσαν. Γλίτωσαν αλλά τους άλλους τους έκαψαν. Εμείς είμασταν εφτά-οχτώ εκατομμύρια και παραπάνω και καταλήξαμαν τρία-τέσσερα εκατομμύρια μονάχα…» (Γιάννης Κωστόγλου, ετών 76).

Ο προσφυγικός συνοικισμός *Νέας Μπάφρας* βρισκόταν στα πρώτα στάδια της δημιουργίας του και η νέα κοινότητα στις απαρχές της ίδρυσής της.

Η Ε.Α.Π. σε έγγραφό της στις 1-8-1930 αποφάσισε ότι η καλλιεργήσιμη γη που έπρεπε να διατεθεί στον προσφυγικό συνοικισμό *Νέας Μπάφρας* ήταν στο σύνολό της 3.241 στρέμματα. Από αυτά τα 425 ήταν καλλιεργήσιμη γη α' ποιότητας, τα 795 β' ποιότητας και 190 στρέμματα κατάλληλα για την καλλιέργεια καπνού. Επίσης δόθηκαν 203 στρέμματα για την καλλιέργεια του χόρτου βοσκής (κοπτολίβαδο), 3.465 στρέμματα για τη βοσκή μεγάλων ζώων (βοϊδολίβαδο), καθώς και 965,5 στρέμματα ορεινή βοσκήσιμη έκταση.

Στη συνολική έκταση του συνοικισμού συμπεριλήφθηκε και η έκταση του οικισμού (179,5 στρ.) και οι δρόμοι (31,5 στρ.). Επιπλέον, 105 στρέμματα αποτελούσαν έλη με λιμνάζοντα ύδατα, τα οποία με τις πολλές βροχοπτώσεις του χειμώνα πλημμύριζαν δημιουργώντας προβλήματα στους κατοίκους του χωριού. Ο κλήρος που διατέθηκε χαρακτηρίστηκε ως καθαρά γεωργικός, εφόσον στην κοινότητα δεν εγγράφηκε κανείς ως επαγγελματίας παρά όλοι ως γεωργοί. Κάθε οικογένεια έλαβε 38 στρέμματα. Στο χωριό εγκαταστάθηκε μόνο μια πολύτεκνη οικογένεια, η οποία έλαβε 45,6 στρέμματα[13].

[13] *«Εκ του αποσταλέντος ημίν αντιγράφου του Μητρώου του Συνοικισμού τούτου εξάγεται ότι ενταύθα υπάρχουσι 34 οικογένειαι εξ ων μία έχει περισσότερα των 5 μελών ήτις θα λάβει επιπλέον 1/5 του καθορισθησομένου βασικού κλήρου»* Βλ. Έγγραφο Γενικής Διεύθυνσης Ηπείρου (24/9/1930) προς την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων για τον καθορισμό του

Η καλλιεργήσιμη έκταση ανέρχονταν στα 36 στρέμματα, ενώ το οικόπεδο μαζί με την κατοικία στα 1,5 στρέμματα. Οι πρόσφυγες από το Τσατ και το Τασλίκ, οι οποίοι μεταφέρθηκαν αργότερα στο χωριό, έλαβαν κι εκείνοι από 36 στρέμματα στο σημείο, όμως, στο οποίο είχαν αρχικά εγκατασταθεί και είχαν επιχειρήσει να ιδρύσουν οικισμό. Όλος ο κλήρος τους βρίσκονταν στο χωριό Αμπελιά. Συγκεκριμένα έλαβαν 32 στρέμματα, ενώ τους δόθηκαν 3,5 στρέμματα πολύ κοντά στον οικισμό της Μπάφρας.

Η καθημερινή ασχολία με την καλλιέργεια των χωραφιών γινόταν ακόμη πιο επίπονη, καθώς αυτά βρίσκονταν αρκετά μακριά από τον οικισμό. Για το λόγο αυτό παραχωρήθηκαν 3,5 στρέμματα κοντά σε αυτόν, στην περιοχή «Εξηντάρι». *«Ο Ματσόπουλος, δεν έφτιασε το χωριό, εδώ θα μείνετε λέει. Άλλα έξοδα δεν μπορούμε να κάνουμε, το κράτος είναι φτωχό και δεν μπορεί…Από δω να πάμε και μια ώρα δρόμο για να καλλιεργήσουμε τα χωράφια; Θα σας δώσω, λέει, από τριάμισι στρέμματα από εδώ, να 'χετε εδώ, και τα υπόλοιπα να τα 'χετε εκεί… Και μας έδωσε εδώ το εξηντάρικο που λέμε να πούμε, τώρα που πήρε και αξία και έγιναν οικόπεδα…»* (*Αναστάσιος Γεωργιάδης, ετών 81).*

Στο χωριό τελικά εγκαταστάθηκαν 34 οικογένειες από την περιοχή της Καισάρειας και του Πόντου. Αυτοί που ήρθαν από τον Πόντο κατέλαβαν τα πρώτα σπίτια, που είχαν χτιστεί στην αρχή του οικισμού, ενώ οι Τσατλήδες και Τασλήδες εγκαταστάθηκαν σχεδόν στο τέλος του οικισμού, στα σπίτια που χτίστηκαν λίγο αργότερα. Αυτό είχε ως συνέπεια ο οικισμός να διαχωριστεί σε δύο μαχαλάδες και αρχικά να χωριστεί σε δύο κομμάτια: από την αρχή ως τη μέση του οικισμού και την πλατεία του χωριού εγκαταστάθηκαν οι Πόντιοι της Μπάφρας, ενώ από την πλατεία και κάτω κατοίκησαν όσοι ήρθαν από την Καισάρεια. Αυτός ο διαχωρισμός προέκυψε από εξωγενείς παράγοντες, όπως η επιβολή της απόφασης της Ε.Α.Π. για αναγκαστική εγκατάσταση στον ήδη κατειλημμένο χώρο αλλά και εξαιτίας της διαφορετικής πολιτισμικής έκφρασης των δύο πληθυσμιακών ομάδων, Ποντίων και Μικρασιατών[14].

Αμέσως μετά την εγκατάσταση έγινε προσπάθεια για τη διοικητική οργάνωση του συνοικισμού Νέας Μπάφρας. Το πρώτο βήμα ήταν η συγκρότηση της προσφυγικής ομάδας, όργανο που θα εκπροσωπούσε τους

βασικού κλήρου που αντιστοιχούσε στον Συνοικισμό Νέας Μπάφρας.

[14] Το γεγονός της πολιτισμικής περιχαράκωσης και της προσπάθειας διατήρησης της διαφορετικότητας μεταξύ των προσφύγων θα διερευνηθεί στη συνέχεια της εργασίας.

πρόσφυγες στην κεντρική εξουσία. Η διαδικασία για τη συγκρότηση ομάδας ήταν η εξής: αυτοί που δικαιούνταν να αποτελούν ομάδα επιλέγονταν από τον προϊστάμενο του εποικισμού της περιοχής. Οι επικεφαλείς των οικογενειών εξέλεγαν ένα συμβούλιο και κατέθεταν την πράξη συγκρότησης στα κατά τόπους Πρωτοδικεία και τότε η ομάδα αποκτούσε νομικό πρόσωπο[15].

Ο παραπάνω συνοικισμός μαζί με το συνοικισμό της Νέας Καισάρειας, με τον οποίο συνορεύει, ίδρυσαν αρχικά την προσφυγική ομάδα Νέας Μπάφρας και Νέας Καισάρειας με αρχηγό τον Ελευθέριο Χατζηπέτρου από τη Νεοκαισάρεια. Από την προσφυγική ομάδα ιδρύθηκε αργότερα η κοινότητα Μπάφρας και Νεοκαισάρειας.

Τα δύο χωριά αποτελούσαν μια ενιαία κοινότητα μέχρι το 1936, οπότε και χωρίστηκαν για να λειτουργήσει το κάθε χωριό ως ανεξάρτητη κοινότητα. Μέχρι το 1936 τα δύο χωριά διοικούνταν από έναν πρόεδρο και από έναν γραμματέα. Επιπλέον στις δύο ενορίες λειτουργούσε εναλλακτικά ένας ιερέας, πότε στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στη Μπάφρα και πότε στο παλιό μοναστήρι των Ταξιαρχών στη Νεοκαισάρεια.

Στις 6/7/1923 ψηφίστηκε ο νόμος για το σχηματισμό κοινοτήτων, σύμφωνα με τον οποίο μια κοινότητα ιδρύεται εφόσον υπάρχει νόμιμη σχηματισμένη ομάδα. Στις εκλογές που έγιναν το 1930 με απόφαση της Γενικής Διεύθυνσης Ηπείρου εκλέχτηκε και πάλι ο Ελευθέριος Χατζηπέτρου ως πρόεδρος και σχηματίστηκε πενταμελές συμβούλιο με δύο συμβούλους από τη Μπάφρα και τρεις από τη Νεοκαισάρεια. Το 1936 καταργήθηκε η ενιαία κοινότητα Μπάφρας και Νεοκαισάρειας και ιδρύθηκε η αυτόνομη κοινότητα Μπάφρας διοικούμενη από το δικό της πρόεδρο. Μέχρι το 1937 γίνονταν εκλογές για την ανάδειξη κοινοτικού συμβουλίου. Από το 1938, περίοδος της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά, ψηφίστηκε νόμος, σύμφωνα με τον οποίο δεν επιτρεπόταν η διενέργεια εκλογών, αλλά διόριζε η κυβέρνηση άτομα της επιλογής της. Την περίοδο εκείνη πρόεδρος διορίστηκε ο Σωτήρης Τατσόγλου.

Στα πλαίσια των διαδικασιών για την ανέγερση του οικισμού εντάχθηκε και η προσπάθεια επίλυσης των ζητημάτων που προέκυψαν, όπως η μέριμνα για την ανέγερση σχολείου, εκκλησίας και άλλων δημόσιων κτισμάτων, η υδροδότηση του οικισμού και η διενέργεια διαφόρων κοινοφελών έργων.

[15] Κ.Τ.Ε., *Η αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Τροχαλία, Γενεύη1926, 44.

Όσον αφορά το θέμα της υδροδότησης, το χωριό είχε σοβαρό πρόβλημα λειψυδρίας. Οι ανάγκες των κατοίκων εξυπηρετούνταν από ένα κοινοτικό πηγάδι, το οποίο βρισκόταν στην αρχή του οικισμού. Μετά από μερικά χρόνια κατασκεύασαν ακόμη ένα πηγάδι στις παρυφές του οικισμού, αξιοποιώντας τα λιμνάζοντα ύδατα που συγκεντρώνονταν από τις βροχοπτώσεις του χειμώνα. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι πρόσφυγες, προκειμένου να ικανοποιήσουν την ανάγκη τους για νερό, δε δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν νερό χαμηλής ποιότητας για τις καθημερινές καταναλωτικές ανάγκες τους. *«…Το πρώτο, κοινοτικό ήταν εκείνο εκεί που σου είπα. Μετά φτιάσαμαν εδώ κάτ(ω). Ε λίμναζε αυτό το νερό διότι δεν είχαμε σήραγγα εκεί κάτω, κι όλα τα νερά από το Σταυράκι, Νεοχώρι, το χειμώνα λίμναζε, γέμιζε. Και όταν ερχόταν ο Ιούλιος μήνας και φτιάναμαν τ' αλώνια εδώ μέσα, από (ε)κεί πέρ(ν)αμαν τα νερά· ας λίμναζε, δεν ήτανε ακάθαρτα τα νερά τότες, δεν είχανε μολυνθεί και τα πίναμαν, δεν μας πείραζε τέλος πάντων…» (Λάζαρος Δεμιρτζόγλου, ετών 74)*. Τα νερά που συγκεντρώνονταν στην περιοχή ανάμεσα από τη Μπάφρα και τη Νεοκαισάρεια, στο σύνορο των δύο χωριών, αποτέλεσαν σημαντικό πρόβλημα για τους κατοίκους της Μπάφρας. Οι πληροφορητές ανέφεραν ότι τα νερά ξεχείλιζαν για σαράντα ημέρες με αποτέλεσμα να πλημμυρίζουν ακόμη και τα σπίτια. Το πρόβλημα λύθηκε στη δεκαετία του '70, όταν με πρωτοβουλία του τότε βουλευτή Ευάγγελου Αβέρωφ διανοίχτηκε σήραγγα για την απελευθέρωση των νερών. Οι προσπάθειες για τη διάνοιξη κι άλλων πηγαδιών συνεχίστηκαν, οι περισσότερες όμως απέτυχαν, εκτός από τρεις.

Η κοινότητα, συνολικά, υδρευόταν από πέντε πηγάδια, τα οποία χρησιμοποιούνταν τόσο για τις οικιακές ανάγκες όσο και για το πότισμα των χωραφιών. *«…Με τα πέντε πηγάδια τότες μπορούσαμαν να…από νερά για να φχαριστηθούμ(ε), να φτιάσουμε το φαΐ, να ποτίσουμε τα ζώα· τότες από τα πηγάδια... ε…ποτίσαμαν. Κι έτσι από νερό, πια πρόβλημα δεν είχαμαν. Αλλά μετά, μετά ήρθε η ύδρευση. Μόλις ήρθαν οι υδρεύσεις, ε βέβαια ο κάθε νοικοκύρης όταν βάζεις βρύσες στο σπίτι σου, πας και παίρνεις νερό απ' το πηγάδι; Δεν παίρνεις. Διότι πρέπει να δουλέψεις…» (Λάζαρος Δεμιρτζόγλου, ετών 74).*

Ο κρατικός προγραμματισμός για τον εποικισμό της υπαίθρου από τους πρόσφυγες είχε προβλέψει χώρους για δημόσιες δραστηριότητες και την

κατασκευή κτιρίων για αυτές. Η άμεση και επιτακτική ανάγκη για στέγαση των προσφύγων προέτασσε μια απλούστατη μορφή ρυμοτομικής οργάνωσης με ελάχιστους κοινόχρηστους χώρους. Οι χώροι αυτοί προέβλεπαν την εξυπηρέτηση των βασικών αναγκών, όπως η ανέγερση σχολείου και εκκλησίας.

Δύο από τα σπίτια του οικισμού χρησιμοποιήθηκαν ως σχολείο και σήμερα στη θέση τους λειτουργεί το ανακαινισμένο Δημοτικό σχολείο του χωριού. Η κατασκευή του σχολικού κτιρίου αποπερατώθηκε με την προσωπική εργασία των κατοίκων ύστερα από απόφαση του κοινοτικού συμβουλίου στα 1953[16]. Το σχολείο στην αρχή λειτούργησε με εικοσιπέντε μαθητές περίπου. Οι δάσκαλοι, κατά τη διάρκεια της εβδομάδας, φιλοξενούνταν στα σπίτια των κατοίκων του χωριού. Οι πρόσφυγες θυμούνται με ιδιαίτερη νοσταλγία αλλά και πίκρα τα δύσκολα σχολικά χρόνια: *«….Η θεία μου είχε λεφτά. Μ' έδινε εκατό δραχμές για να πάω στην Πέμπτη τάξη. Πήγα με τη μάμα, πήραμαν τα…κάτι τετράδια σχολείου, πέμπτης τάξης, πεζός ερχόμασταν με τη μαμά εκεί κάτσαμαν να ξεκουραστούμε, να ξεκουραστούμε. Τα βιβλία όπως είναι τα ξέχασα κει πέρα…! Τα ξέχασα! Ήρθε δω, κλαίω, κλαίω, τι να κάνω εγώ τώρα, τι να κάνω εγώ τώρα. Εγώ δεν είχα, διάβαζα στο άλλο το βιβλίο τ' αλλουνού για να μάθω το μάθημα. Άμα βρίσκαμαν τόσο κοντύλι, κοντύλι, όχι μολύβι, χαίρομασταν, ξέρεις πώς χαίρομασταν! Πού να βρούμε να γράψουμε τότε…Ύστερα όταν άκουσε η θεία μου αυτή, έδωσε άλλο εκατό δραχμές πήγαμε και πήρα βιβλίο, τέτοια πράματα και πόσο χάρηκα κι εγώ δεν ξέρω! Διάβαζα μαθήματα αλλουνού το βιβλίο και έμαθα, μαθαίναμαν. Άμα είχα γω τη δύναμη να μάθω γω θα 'βγαινα ξέρεις τι;…» (Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88).* Η έλλειψη χρημάτων δεν τους επέτρεπε να έχουν τα απαραίτητα εφόδια για τη σωστή παρακολούθηση των σχολικών μαθημάτων, ενώ η επίδοσή τους ήταν χαμηλή, καθώς τα παιδιά ασχολούνταν με την καλλιέργεια των χωραφιών. Η έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δυσχέρανε ακόμη περισσότερο την κατάσταση, γιατί δεν επέτρεψε σε πολλούς από τους μαθητές εκείνης της περιόδου να ολοκληρώσουν τη βασική τους εκπαίδευση. Παρόλα αυτά, η τρίτη γενιά κατάφερε να εξασφαλίσει πρόσβαση όχι μόνο στην βασική αλλά και στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση. Σήμερα, στη Μπάφρα λειτουργεί ένα Δημοτικό Σχολείο, ενώ οι ανάγκες των παιδιών για

[16] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ.18/1953.

Γυμνασιακή και Λυκειακή εκπαίδευση καλύπτονται από τα σχολεία της Κατσικάς, δημοτικό διαμέρισμα διπλανού δήμου, με τον οποίο το χωριό συνορεύει.

4.2.1 «…Και μεις μερικοί βρήκαμαν εδώ πέρα αυτό το μέρος που ήτανε τσιφλίκι Τούρκου και ήρθαμε εδώ…»

Η έκταση που κατέλαβαν τα δύο προσφυγικά χωριά Μπάφρα και Νεοκαισάρεια παραχωρήθηκε στους πρόσφυγες μετά την εφαρμογή του νόμου 4857/1939 για την απαλλοτρίωση της γης υπέρ των προσφύγων.
Η περιοχή πριν από την άφιξη των θυμάτων της Μικρασιατικής Καταστροφής ήταν τσιφλίκι Τούρκου Αγά. Μετά την εγκατάλειψή της από τους παλιούς ιδιοκτήτες της πέρασε στα χέρια νέων ιδιοκτητών μέσα από τη διαδικασία της εκμίσθωσης. Οι περιοχές της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας, όταν έφτασαν οι πρόσφυγες από την Καππαδοκία, είχαν ήδη αρχίσει να χρησιμοποιούνται από οικογένειες ντόπιων κτηνοτρόφων, που νοίκιαζαν τα αγροκτήματα από το ελληνικό δημόσιο. Στις αφηγήσεις των προσφύγων υπάρχει συχνή αναφορά στο όνομα ενός τσέλιγκα και της οικογένειάς του. Πρόκειται για την οικογένεια Μητροκώστα, που είχε έρθει από το χωριό Κράψη της Ηπείρου και διέθετε κατά τις προφορικές μαρτυρίες δύο χιλιάδες πρόβατα και πενήντα βοσκούς στη δούλεψή της.

Με την άφιξη των προσφύγων προχώρησε αναγκαστικά η τακτική της απαλλοτρίωσης με ραγδαίους ρυθμούς επιφέροντας μείωση της κτηνοτροφικής δραστηριότητας στις περιοχές που λειτουργούσαν ως λειμώνες[17] με αποτέλεσμα να προκύψουν έντονες αντιπαραθέσεις μεταξύ μεγαλοκτηνοτρόφων και προσφύγων.

Οι πρόσφυγες έφτασαν σχεδόν ταυτόχρονα με την υλοποίηση του προγράμματος της αγροτικής μεταρρύθμισης. Η περίοδος 1922-1924 σφραγίστηκε από τις ενέργειες της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων για την απαλλοτρίωση των ιδιωτικών και δημόσιων κτημάτων και τη διανομή τους στις προσφυγικές οικογένειες ως αγροτικών κλήρων.

Όταν ήρθαν οι πρόσφυγες αντίκρισαν μια αχανή και ακαλλιέργητη έκταση γεμάτη βάτους και αγκάθια που έκαναν το τοπίο αφιλόξενο.
Μετά από πολλούς αγώνες και σκληρή δουλειά μπόρεσαν να εξανθρωπίσουν το χώρο και να καταστήσουν τη γη καλλιεργήσιμη, αναπτύσσοντας ακόμη και νέα ήδη καλλιεργειών.

[17] Μ*εγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Λήμμα *Ήπειρος (ΟΙΚΟΜ.), Γεωργία,* «Πυρσός», Αθήναι 1928, τ. ΙΒ, 321

4.2.2 Το χτίσιμο των σπιτιών

Η ανέγερση των σπιτιών του οικισμού έγινε μέσα σε 23 οικοδομικά τετράγωνα. Η οριστική διανομή των οικοπέδων και των κατοικιών έγινε το 1955 και αρχικά αποκαταστάθηκαν τριάντα τέσσερις οικογένειες. Οι κατοικίες αποτελούνταν από δύο δωμάτια και κύριο υλικό κατασκευής τους ήταν η πέτρα. Η άμεση ανάγκη για στέγαση δεν επέτρεψε την ολοκλήρωσή τους. Τα περισσότερα, όπως ανέφεραν οι πληροφορητές, δεν είχαν ταβάνι και πάτωμα. Η προσωπική συμβολή των προσφύγων πρόσφερε την απαιτούμενη βοήθεια προς τα τεχνικά συνεργεία τα οποία είχαν αναλάβει την κατασκευή των κατοικιών. «*Δεν είχε ταβάνι, μετά έφτιασαν και το πάτωμα και το ταβάνι. Ταβάνιασαν και πάτωμα έφτιασαν. Ο καθένας έσκαβε κει πέρα, ετοίμαζε, και ερχότανε κει πέρα το συνεργείο και έβαζε το πάτωμα» (Αναστάσιος Γεωργιάδης, ετών 81).*

Αργότερα οι οικογένειες απέκτησαν ζώα και προέκυψε η ανάγκη της στέγασής τους. Στο ίδιο οικόπεδο όπου υπήρχε το σπίτι κατασκευάστηκαν στάβλοι και αποθήκες από τους ίδιους τους πρόσφυγες. Οι πλίνθοι ήταν το βασικό υλικό κατασκευής των αποθηκών και των στάβλων. Η εξόρυξη πέτρας από το λόφο *Μπούφος,* που βρίσκεται μέσα στον οικισμό, απαιτούσε εργατικό δυναμικό και τεχνικό εξοπλισμό, τα οποία δεν διέθεταν οι πρόσφυγες. Η κατασκευή πλίνθων έλυσε προσωρινά το πρόβλημα: «*Είχαμαν μία λαγκάτσα*[18] *εδώ παρακάτω, ήτανε ξεροπόταμο·και δεν είχαμε και νερά εδώ τότες ύδρευση δεν είχαμαν, τίποτα δε με το ποτάμι το ξεροπόταμο αυτό, το Μάη μήνα πηγαίναμαν και φτιάναμαν πλιθάρια και καθότανε δέκα μέρες ακριβώς να ξεραθούν. Κι αυτή τη μεταφορά, άλλος είχε άλογα, με το καρότσι τ(ου)ς έφερναν, άλλος με το καροτσάκι ξέρω γω τι και φτιάξαμαν…» (Λάζαρος Δεμιρτζόγλου, ετών 74).* Δουλεύοντας σκληρά για περίπου πέντε χρόνια μπόρεσαν να εξορύξουν πέτρα από κάποιο νταμάρι κοντά στον οικισμό και να αντικαταστήσουν τους πλίνθους με πιο σίγουρα και ανθεκτικά υλικά.

Το 1975 η Διεύθυνση Γεωργίας της Νομαρχίας Ιωαννίνων πρότεινε στο Κοινοτικό Συμβούλιο Μπάφρας την απαλλοτρίωση του λιβαδιού *«Εξηντάρι-Γιουσούφ Αγά»,* το οποίο βρισκόταν πολύ κοντά στον οικισμό. Η

[18] Τοποθεσία όπου συγκεντρώνονταν και λίμναζαν τα νερά από τις βροχοπτώσεις του χειμώνα.

πρόταση περιελάμβανε την απαλλοτρίωση της περιοχής, με σκοπό να διανεμηθεί χώρος σε όλες τις οικογένειες του χωριού για τον σταυλισμό των ζώων[19]. Πρόθεση της κοινότητας ήταν η μεταφορά των στάβλων έξω από το χωριό για υγειονομικούς και τουριστικούς λόγους, στόχος ο οποίος πραγματοποιήθηκε.

[19] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ. 18/1975.

4.2.3 Οργανώνοντας τη ζωή

«Για την εκκλησία δεν υπήρχε, εδώ είχαμε έναν Μπαφριώτη, μπάρμπα Δημητρό Κοτσακίτζογλου τον λέγανε, αυτός…Ε… ενυπνιάστηκε και είδε στον ύπνο του, του είπανε ότι εδώ θα σκάψεις θα βρεις, για την εκκλησία. Και έσκαψε και βρήκε…εδώ εικόνα ξέρω γω, τι άλλο βρήκε εδώ πέρα…» (Γιάννης Κιοσέογλου, ετών 63). Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής χτίστηκε πάνω στα ερείπια του παλιού μοναστηριού, που ήταν αφιερωμένο στην ίδια αγία.

Ο Δημήτρης Κοτσακίζογλου, ιδιαίτερα πιστός χριστιανός, ονειρεύτηκε ότι στο Μπιζάνι, χωριό στα νότια των Ιωαννίνων συνδεδεμένο με την ιστορική περίοδο 1912-1913 και την απελευθέρωση των Ιωαννίνων, υπήρχε το λείψανο της Αγίας Παρασκευής. Πριν από αυτό είχε δει στον ύπνο του ότι στα χαλάσματα του Μοναστηριού υπήρχε η εικόνα της Αγίας. Ο μπάρμπα Δημητρός, όπως τον αποκαλούν στο χωριό, μη γνωρίζοντας ακριβώς το χώρο, όπου μπορεί να βρισκόταν το μοναστήρι, συμβουλεύτηκε τους Βλάχους σκηνίτες της περιοχής. Τον Αύγουστο του 1936 χτίστηκε η εκκλησία με τη συνδρομή της κοινότητας και με χρήματα από εισφορές των κατοίκων του χωριού. Εκτός από χρηματική βοήθεια οι πιστοί πρόσφεραν και προσωπική εργασία για την ανέγερσή της. Σήμερα το λείψανο βρίσκεται στη διάθεση της Μητρόπολης Ιωαννίνων, στην οποία υπάγεται και ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Μπάφρα.

Στα πλαίσια της οργάνωσης της κοινοτικής ζωής και για την καλύτερη εξυπηρέτηση των πολιτών, το Κοινοτικό Συμβούλιο μερίμνησε για τη στέγασή του. Στη δεκαετία του ’50, συγκεκριμένα το 1954, εγκρίθηκε η ανέγερση του κοινοτικού γραφείου μαζί με ένα κοινοτικό καφενείο, τα οποία θα κατασκευάζονταν με χρήματα από τα έσοδα του φόρου καπνού[20]. Η τελική απόφαση σχετικά με το θέμα πάρθηκε την ίδια χρονιά και περιελάμβανε την διενέργεια μειοδοτικού διαγωνισμού για την κατασκευή των δύο κτισμάτων[21]. Και τα δύο χτίστηκαν στο πιο κεντρικό σημείο του οικισμού, την πλατεία. Με την ίδρυση του Δήμου Ανατολής, στα πλαίσια της εφαρμογής του σχεδίου

[20] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ.12/1954.
[21] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ.24/1954.

«Καποδίστριας», το κοινοτικό γραφείο έχασε πλέον την παλιά του λειτουργία και είναι ανοιχτό μία φορά την εβδομάδα.

Δίπλα ακριβώς από αυτό βρίσκεται το πολυσύχναστο καφενείο του χωριού, τόπος συνάντησης των κατοίκων, το οποίο ανήκει στην κοινότητα και διατίθεται ως επιχείρηση στους ενδιαφερόμενους με πλειοδοτικό διαγωνισμό. Στη δεκαετία του ’80, ύστερα από απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου ανεγέρθηκε όροφος πάνω από το κοινοτικό κατάστημα για τη στέγαση του Πολιτιστικού Συλλόγου Μπάφρας με την επωνυμία *Η Αγία Παρασκευή*. Το κτίριο κατασκευάστηκε με δαπάνες του συλλόγου αλλά την κυριότητα και τη χρήση έχει η κοινότητα Μπάφρας[22].

Μερικές από τις ενέργειες που έκανε το Κοινοτικό Συμβούλιο για την ανάπτυξη του οικισμού ήταν και η τελική αποκατάσταση όσων δικαιούνταν κλήρο, καθώς και όσων ήταν τελείως ακτήμονες. Στο βιβλίο Πρακτικών του Κοινοτικού Συμβουλίου αποφασίζεται να κατατεθούν προτάσεις στο Υπουργείο Γεωργίας και αιτήσεις για την ενεργοποίησή του, ώστε να αποκατασταθούν οι μέχρι τότε ακτήμονες πρόσφυγες *«Όλοι οι αποκατασταθέντες αρχικώς εις Μπάφραν πρόσφυγες εκ Μικράς Ασίας δεν έτυχον επαρκούς γεωργικού κλήρου. Εκτός τούτου έχουνε δημιουργηθεί νέοι ακτήμονες δικαιούμενοι αποκαταστάσεως περίπου 50 οικογένειαι εξ αυτών πολλοί είναι τελείως ακτήμονες»* [23].

Επιπλέον, μερίμνησε για την εξεύρεση οικονομικών πόρων για τη χρηματοδότηση των κοινοτικών έργων. Η ενοικίαση κοινοτικών εκτάσεων με πλειοδοτικό διαγωνισμό ήταν μια συνηθισμένη πρακτική για την εξυπηρέτηση του παραπάνω σκοπού[24].

[22] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ.13/1982.
[23] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ. 19/1959.
[24] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ.15/1955.

4.2.4 «Αγρότες ήμασταν ναι. Καπνά βάλαμαν, στάρια σπέραμαν, κριθάρια σπέραμαν άϊντε άϊντε …»

Οι πρόσφυγες, λαμβάνοντας γεωργικό κλήρο, δηλώθηκαν ως αγρότες. Η κύρια ασχολία τους και το βασικό μέσο του βιοπορισμού τους υπήρξε η καλλιέργεια της γης. Η Ε.Α.Π. φρόντισε να χορηγήσει στην κάθε οικογένεια ό,τι χρειαζόταν για την καλλιέργεια, όπως γεωργικά εργαλεία και ζώα.
Ένα άλογο ή ένα βόδι δόθηκαν για το όργωμα των χωραφιών, τα οποία οι πρόσφυγες χρησιμοποιούσαν συνεταιρικά. Δύο οικογένειες μαζί ένωναν τα ζώα τους, ώστε το όργωμα να γίνεται εύκολα, ενισχύοντας έτσι και τους δεσμούς συλλογικότητας μεταξύ τους.

Η οριστική διανομή των χωραφιών έγινε το 1930. Τα 38 στρέμματα που έλαβε η κάθε οικογένεια διατέθηκαν για την καλλιέργεια καπνού (καπνότοποι), συγκομιδή χόρτου, τροφή για τα ζώα (κοπτολίβαδα) και καλλιέργεια δημητριακών. Συνολικά στην περιοχή διατέθηκαν 34 κομμάτια γης ως κοπτολίβαδα και 34 κομμάτια ως καπνότοποι, ισότιμα διανεμημένα.

Η κύρια γεωργική παραγωγή στη Μπάφρα ήταν τα δημητριακά και ο καπνός, ο οποίος όμως δεν ήταν προσοδοφόρα καλλιέργεια. Όπως και στο διπλανό προσφυγικό χωριό, την Ανατολή, η καλλιέργεια των δημητριακών περιορίστηκε μόνο στην ικανοποίηση των οικόσιτων αναγκών. Η σίκαλη, η βρίζα, το σιτάρι και το καλαμπόκι ήταν τα δημητριακά που συντήρησαν τα προσφυγικά νοικοκυριά από τα πρώτα χρόνια μέχρι και τη δεκαετία του ’70. *«… Σπέρ(ν)αμαν ε...σαράντα οκάδες τότες εγώ απ’ τον πατέρα μου ξέρω, σαράντα οκάδες σπέρναμαν στο χωράφι, όργωμα, σπάσιμο, θέρος, αλώνισμα· να βγαίνουμε να τ’ αλέσουμε, απ’ το κάθε στρέμμα βγάζαμε εβδομήντα ογδόντα οκάδες τότες. Τίποτα. Φαντάσου τώρα, όλες τις εργασίες που κάνουνε· αλωνίματα, κοψίματα, να τα φέρουμε στ’ αλώνι, ν’ αλωνίσουμε, να πάμε στο μύλο, ν’ αλέσουμε, δε μας έμενε τίποτα» (Λάζαρος Δεμιρτζόγλου, ετών 74).*

Μία από τις απαραίτητες αγροτικές εργασίες, το αλώνισμα των δημητριακών, γινόταν σε ένα αυτοσχέδιο αλώνι, που βρισκόταν στις παρυφές του οικισμού. Πρόκειται για μια περιοχή όπου συγκεντρώνονταν τα νερά των βροχών του χειμώνα και αποτελούσε και το φυσικό όριο του χωριού με την Νεοκαισάρεια, μετά την αποστράγγιση των νερών τους καλοκαιρινούς μήνες.

Αργότερα, με τη μετατροπή των καλλιεργήσιμων εκτάσεων σε οικόπεδα και την αλλαγή των διατροφικών συνηθειών, οι καλλιεργητές άρχισαν να σπέρνουν δημητριακά όχι πλέον για την καθημερινή οικόσιτη χρήση αλλά για την εκτροφή των κοπαδιών.

Από την καλλιέργεια του καπνού οι καλλιεργητές εξασφάλιζαν το κυριότερο εισόδημά στους. Η παραγωγή υπήρξε ευρεία και αρκετά προσοδοφόρα για μερικά χρόνια, καθώς οι καλλιεργητές από τη Μπάφρα αγόρασαν κομμάτια γης για τη συγκεκριμένη καλλιέργεια από την Ανατολή.

Από τη δεκαετία του ’70 και μέχρι τη δεκαετία του ’80 εγκαταλείφθηκε η καλλιέργεια του καπνού με κρατική παραίνεση. Για τρία χρόνια οι καλλιεργητές αποζημιώθηκαν από το κράτος σε αναλογία με τα χρήματα που θα απέδιδε η καλλιέργεια του καπνού στο χρονικό αυτό διάστημα και με τον όρο να μην καλλιεργήσουν ξανά καπνό *«…Τότες μας δίνουν , δηλαδή, αυτόν τον χρόνο που δηλώσαμαν ότι δε θα βάλουμε καπνό, αν είχα εγώ χίλια κιλά με πλήρωναν για χίλια κιλά, αν είχε ο άλλος τριακόσια κιλά τον πλήρωναν για τριακόσα κιλά. Άλλος πεντακόσα, έτσι, το κατάλαβες;…Εκείνη τη χρονιά που έβαλες, εκείνης της χρονιά(ς) για τρία χρόνια μας έδιναν συνέχεια λεφτά χωρίς να δουλεύουμε χωρίς τίποτες. Από κει και πέρα σταματήσαμαν τα καπνά. Σκόλασε, δεν έμεινε κανένας τώρα…» (Λάζαρος Δεμιρτζόγλου, ετών 74).* Σήμερα η καλλιέργεια του καπνού στη Μπάφρα έχει σταματήσει οριστικά.

4.2.5 Κτηνοτροφική δραστηριότητα

Η κτηνοτροφική δραστηριότητα στη Μπάφρα άρχισε δειλά με το ένα άλογο και τα δέκα πρόβατα που κάθε οικογένεια έλαβε από την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Στη συνέχεια η κάθε οικογένεια απέκτησε το δικό της κοπάδι από μικρά ζώα, καθώς και μεγάλα ζώα, όπως αγελάδες.

Πολύ νωρίς άρχισαν να έρχονται στο χωριό και οικογένειες Βλάχων και άλλων κτηνοτρόφων από το Περιστέρι, την Κράψη και άλλα κτηνοτροφικά χωριά της Ηπείρου αναζητώντας τόπους βοσκής στην περιοχή. Στην αρχή έμεναν σε καλύβες που είχαν κατασκευάσει έξω από το χωριό, στην περιοχή του Μπιζανίου. Οι κτηνοτρόφοι δεν ήταν μόνιμοι κάτοικοι στο χωριό· έρχονταν το χειμώνα και το καλοκαίρι έφευγαν. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τα επόμενα χρόνια κατάφεραν να αποκτήσουν γη στο χωριό αγοράζοντας χωράφια από τους πρόσφυγες. *«Τότε πούλαγαν. Απ' το χωριό δε πούλησαν αλλά περισσότερο πούλησαν απ' τη Καισάρεια. Ο κόσμος πεινούσαν, τί να κάναν, να ζήσουν τα παιδιά, να πουλήσουν. Πήραν κτήμα και τώρα... Ένας πούλησε πόσα στρέμματα…τριακόσα εκατομμύρια. Και τα εκατομμύρια πήγε στην τράπεζα τα 'βαλε. Τώρα το νοίκι παίρνει κάθεται και …» (Χαρίκλεια Ταστιμερίδη, ετών 64).*

Οι «ξένοι», όπως αποκαλούνται από τους Μπαφριώτες, νοίκιαζαν εκτάσεις για τη βοσκή των ζώων τους από την κοινότητα Μπάφρας. Αντίθετα, οι πρόσφυγες είχαν στη διάθεσή τους τις κοινοτικές εκτάσεις που είχε αποφασίσει η κοινότητα να χρησιμοποιούνται ως βοσκότοποι. Πέρα από τις κοινοτικές εκτάσεις οι ιδιοκτήτες των κοπαδιών νοίκιαζαν και ιδιωτικά χωράφια. Η κοινότητα διέθετε 1346 στρέμματα για βοσκή σε έξι περιοχές, μεταξύ αυτών και ο λόφος *Μπούφος,* ο οποίος αποτελεί σύνορο με τη Νεοκαισάρεια.

Από τη δεκαετία του '60 η μείωση της κτηνοτροφικής δραστηριότητας είναι γεγονός που πιστοποιείται πρώτον από την ενοικίαση της βοσκήσιμης γης σε ντόπιους κτηνοτρόφους, οι οποίοι δεν ανήκαν στην κοινότητα και δεύτερον από την έκθεση των κοινοτικών εκτάσεων σε πλειοδοτικούς διαγωνισμούς.

Το 1969 το Κοινοτικό Συμβούλιο άρχισε να εκθέτει σε πλειοδοτικό διαγωνισμό κοινοτικές εκτάσεις που ήταν τόποι βοσκής, εφόσον ο αριθμός των ζώων άρχισε να ελαττώνεται όπως και οι ανάγκες για βοσκήσιμη γη.

Από τη δεκαετία του ’70 άρχισε να ελαττώνεται ο αριθμός των οικογενειών που διέθεταν κοπάδια μικρών και μεγάλων ζώων. Ιδιαίτερα ο αριθμός των κοπαδιών των μεγάλων ζώων μειώθηκε αισθητά. Το 1984 δέκα οικογένειες συντηρούσαν μόλις 15 μεγάλα και 703 μικρά ζώα. Το 1987, 32 οικογένειες διέθεταν μόλις 1814 μικρά ζώα και κανένα μεγάλο[25].

Σήμερα περίπου δέκα οικογένειες έχουν λίγα πρόβατα, ενώ τα μεγάλα ζώα έχουν συγκεντρωθεί σε κτηνοτροφικές μονάδες επιδοτούμενες από το Υπουργείο Γεωργίας.

[25] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου 1987-1993, Πίνακας δηλωμένων κτηνοτρόφων της κοινότητας για το έτος 1987, 122.

4.2.6 «Μ' έδωσαν για περέτρια πάλι στα Γιάννενα. Μ' έβαλαν, δύο χρόνια έκατσα δω…»

Η απασχόληση των νεαρών κοριτσιών σε σπίτια εύπορων οικογενειών στην πόλη των Ιωαννίνων υπήρξε συνηθισμένη τακτική επιβίωσης. *«Είχα τρία ορόφα σπίτι. Δυο φορές την εβδομάδα ήθελε σφουγγάρισμα. Τότες ούτε σφουγγαρόπανα ήτανε ούτε τίποτες…με πανί, θα σκύψεις και ε…θα σφουγγαρίσεις. Αρχίναγα από πάνω, απ' την πρώτη, σφουγγάριζα τελείωνα εκείνα, έκανα την πόρτα, κατέβαινα στο μεσαίο. Δεν ξέρω πόσα δωμάτια ήτανε. Και κει σφουγγάριζα κατέβαινα στο τελευταίο, που κάθονταν αυτοί. Καθάριζα και κει, είχαμαν και καμπινέδες, το ένα τ' άλλο…σκόλναγα. Α…τα χέρια μ' είχανε πρηστεί. Μελάνιασαν τα χέρια μου από το κρύο. Το κρύο κρύο είναι και το νερό παγώνει τι θες να κάνει» (Ελένη Ναυρόζογλου, ετών 84).* Η προσπάθεια για την εξασφάλιση των καθημερινών βασικών αναγκών έκανε τους πρόσφυγες να απασχολούνται σε σκληρές δουλειές τόσο στα Ιωάννινα όσο και στα διπλανά χωριά.

Η πλειοψηφία των μελών της κοινότητας ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όπου νεαρές γυναίκες δούλευαν σε χωράφια παραγωγής καπνού στη Νεοκαισάρεια αλλά και στα γύρω χωριά.

Η πρώτη γενιά των προσφύγων, μετά την άφιξή της στην Ελλάδα, εργάστηκε στον αγροτικό τομέα, εφόσον και στην «παλιά» πατρίδα είχε την ίδια απασχόληση. Όσοι εμπορεύονταν ζώα ή διατηρούσαν εμπορικές επιχειρήσεις δεν μπόρεσαν να συνεχίσουν το ίδιο επάγγελμα λόγω των δυσκολιών της αποκατάστασής τους στην Ελλάδα και της έλλειψης κεφαλαίου. Το πρώτο κατάστημα που άνοιξε στο χωριό στις αρχές της δεκαετίας του '30 ήταν ένα καφενείο. Η τροφοδοσία των νοικοκυριών γινόταν από την πόλη των Ιωαννίνων και γι' αυτό δεν λειτούργησε ο ίδιος χώρος και ως παντοπωλείο. Η οργανωμένη εμπορευματική δραστηριότητα στο χωριό ήταν γενικά πολύ περιορισμένη μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Από την περίοδο εκείνη και μετά άρχισαν να δημιουργούνται δειλά μικρά καταστήματα, όπως ένα παντοπωλείο και άλλα δύο καφενεία. Όπως ήδη σημειώσαμε, σήμερα το χωριό διαθέτει ένα κοινοτικό καφενείο, το οποίο εκτίθεται σε πλειοδοτικό διαγωνισμό για την διεκδίκησή του και αποτελεί το κεντρικότερο σημείο αναφοράς και συγκέντρωσης των κατοίκων.

Έξω από το κοινοτικό καφενείο και στην πλατεία του χωριού μπορεί κανείς να συναντήσει πλανόδιους εμπόρους και μικροπωλητές από τα Ιωάννινα που εμπορεύονται είδη διατροφής, ένδυσης, γεωργικά εργαλεία κλπ. Επιπλέον, μέσα στο χωριό υπάρχουν δύο καφετέριες-αναψυκτήρια, ταβέρνες, ένα μικρό σούπερ-μάρκετ, ένα αρτοποιείο, μαγαζιά με ζωοτροφές και μερικά εργαστήρια σιδηροκατασκευών και επίπλων.

Γενικότερα, και τα τρία προσφυγικά χωριά του λεκανοπεδίου, όπως άλλωστε και τα υπόλοιπα χωριά της περιοχής, παρουσιάζουν έντονα τα σημάδια της αστικοποίησης. Τα πρατήρια υγρών καυσίμων, οι μάντρες με τα οικοδομικά υλικά ή οι αντιπροσωπείες αυτοκινήτων καταλαμβάνουν τις εκτάσεις που στο παρελθόν ήταν γεωργικές. Η επέκταση του αστικού τρόπου ζωής κυριάρχησε στα χωριά του λεκανοπεδίου, συντελώντας από τη μια πλευρά στη δημογραφική και οικονομική τους ανάπτυξη, και από την άλλη στην αλλαγή της πολιτισμικής τους εικόνας.

4.3 Πρόσφυγες από την Καισάρεια ιδρύουν τη Νέο-Καισάρεια

Η ιστορία των προσφύγων του λεκανοπεδίου δεν τελειώνει με την ίδρυση των χωριών της Ανατολής και της Μπάφρας. Την πορεία του ξεριζωμού και των κακουχιών ακολούθησαν και οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στον συνοικισμό της Νέας Καισαρείας. Στην περιοχή κατέφθασαν πρόσφυγες από τα χωριά Ζίλε, Καρατζορέν, λίγες οικογένειες από το Χαστακόι και από το Αϊ Κωστέν του Έβερεκ. Για αυτούς η πορεία της προσφυγιάς άρχισε το 1922 και κατέληξε στην ίδρυση ενός νέου οικισμού που το όνομά του παραπέμπει κι αυτό στις παλιές πατρίδες.

Το Καρατζορέν ανήκε στην Περιφέρεια Καισάρειας και στην Επαρχία Καππαδοκίας. Σύμφωνα με την τουρκική διοίκηση υπαγόταν στο Μουδουρλίκι του Σαρίογλαν, στο Καϊμακαμλίκι του Χαμηντιέ (Σαρμουσακλί) και στο Βαλελίκι της Καισάρειας[1]. Εκκλησιαστικά υπαγόταν στη Μητρόπολη της Καισάρειας. Χτισμένο στο οροπέδιο του Έβερεκ ήταν ένας καθαρά αγροτικός οικισμός, που οι κάτοικοί του ασχολούνταν με την καλλιέργεια δημητριακών και την κτηνοτροφία. Οι κυρίαρχες πληθυσμιακές ομάδες ήταν οι τουρκόφωνοι Έλληνες και οι Αρμένιοι, οι οποίοι όμως εξοντώθηκαν από τους Τούρκους στα 1914.

Το Αϊ Κωστέν, η τουρκόφωνη ελληνική συνοικία της τουρκικής κωμόπολης Έβερεκ, πήρε το όνομά του από την ομώνυμη εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου. Γεωγραφικά ανήκε στην Περιφέρεια Καισάρειας και στην Επαρχία Καππαδοκίας. Υπαγόταν στο Καϊμακαμλίκι του Έβερεκ, στο Μουτεσαριφλίκι της Καισάρειας και στο Βαλελίκι της Άγκυρας[2].

Οι ταραχές και οι διώξεις των κατοίκων του Καρατζορέν και του Ζίλε άρχισαν από το 1918, χρονιά που οι Τούρκοι Τσέτες έκαναν επιδρομές στα ελληνικά χωριά με στόχο τη ληστεία και τον εκφοβισμό των μειονοτήτων. Στις 15 Αυγούστου του 1922 φτάνουν στο χωριό οι πρώτοι ανταλλάξιμοι Τούρκοι από την Ελλάδα. Η τουρκική αστυνομία έδιωξε τις ελληνικές οικογένειες από τα σπίτια τους, για να εγκατασταθούν εκεί οι Τούρκοι ανταλλάξιμοι. *«Όπως ήρθαν οι πρόσφυγοι από δω πήγαν εκεί πέρα, οι Τούρκοι από δω πήγαν εκεί πέρα και*

[1] Το 1898 το Καρατζορέν υπαγόταν στη Νομαρχία της Σεβάστειας και είχε Καϊμακαμλίκι το Αζιζιέ. Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ, 1956, Συνεργάτης: Σ. Δονδολίνου/Πληροφορητής: Αβραάμ Ελβανίδης.
[2] Φάκελος Γεωγραφίας Κ.Μ.Σ, ΚΠ137-138α, 138β.

μπήκαν στα σπίτια μας. Εμείς μείναμαν έξω. Τον Αύγουστο μήνα…Θυμάμαι πολύ καλά στον ήλιο, στο προαύλιο κοιμόμασταν εκεί, εκεί μα(γ)ειρεύαμαν κει… Πρόσφυ(γ)οι Τούρκοι μπήκαν στα σπίτια μας. Πήραν τα πρόβατα, τα γελάδια, τα άλογα…όλα τα πήραν! Δεν αφήκαν!!! Πολλά πρόβατα είχαμαν…» (Λευτέρης Λαζάρου, ετών 86). Οι Έλληνες μάζεψαν τα υπάρχοντά τους για να φύγουν, αφήνοντας τη σοδιά του σταριού στα αλώνια και τα κοπάδια τους στη διάθεση των Τούρκων.

Το μεγάλο ταξίδι των κατοίκων του χωριού ξεκίνησε στις 20 Αυγούστου του 1922. Μέσω της Νίγδης έφτασαν με δίτροχα κάρα στο Ουλούκισλα, απ' όπου τους παρέλαβε ο Ερυθρός Σταυρός και τους μετέφερε με τρένο στην πόλη της Μερσίνας. Στη Μερσίνα έμειναν περίπου είκοσι μέρες σε αντίσκηνα και από κει μέσα σε μια μέρα έφτασαν στο λιμάνι του Πειραιά, όπου μπήκαν σε καραντίνα για 18 ημέρες. Από τον Πειραιά κατευθύνθηκαν στην Κέρκυρα, όπου με την περίθαλψη του Ερυθρού Σταυρού έμειναν για εννέα μήνες στους στρατώνες του κάστρου της πόλης[3]. *«…Κι από κει ήρθαμαν…Μας φόρτωσαν από κει, απ' την Κέρκυρα, μας βγάλαν στην Πρέβεζα. Απ' την Πρέβεζα, με κάτι αυτοκίνητα σαράβαλα ήταν τότε, ήρθαμαν εδώ. Μας πέταξαν εδώ πέρα…Ετούτο το χωριό, όταν έρθαμαν αγκάθια…και τίποτας…» (Λευτέρης Λαζάρου, ετών 86).*

Η μνήμη των πληροφορητών είναι ιδιαίτερα έντονη, καθώς επικεντρώνεται στις μεγάλες απώλειες αγαπημένων προσώπων στο δρόμο. Η ανεπαρκής διατροφή, η κατανάλωση θαλασσινού νερού και οι κακουχίες του ταξιδιού συντέλεσαν στη φυσική εξόντωση των προσφύγων. *«Όταν καθήσαμαν εκεί πέρα [εννοεί το νησί του Αϊ-Γιώργη στον Πειραιά] ο κόσμος δίψαγαν. Νερό δεν είχαμαν. Ο κόσμος δίψαγαν, όχι να πεινάσουν. Αλλά έφερναν από λίγο νερό την ημέρα…πού να φτάσει…Ολόκληρα χωριά! Γιόμισε ο τόπος πρόσφυγοι!!! Κι εκεί άρχισαμαν και πίναμαν από τη θάλασσα νερό! Αφού πίναμαν από τη θάλασσα νερό πολλά παιδιά χάθηκαν εκεί πέρα! Πολλά παιδιά!!!» (Λευτέρης Λαζάρου, ετών 86).*

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του πληροφορητή Ιωάννη Μισαϊλογλου προς τον ερευνητή του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών Ερμόλαο Ανδρεάδη από το Καρατζορέν έφυγαν εκατόν δεκατέσσερις οικογένειες, οι οποίες μετά την άφιξή

[3] Φάκελος Εξόδου Κ.Μ.Σ., Καρατζορέν, ΚΠ22-23, 1971, Συνεργάτης: Ερμόλαος Ανδρεάδης/ Πληροφορητής: Ιωάννης Μισαϊλογλου.

τους στην Ελλάδα κατευθύνθηκαν προς τις Σέρρες, το Βόλο και τα Φάρσαλα[4]. Επίσης αρκετές οικογένειες από το χωριό επέλεξαν ως τόπο μόνιμης εγκατάστασής τους την Αλεξανδρούπολη.

Παρόμοια οι κάτοικοι του Ζίλε, γειτονικού χωριού, δοκίμασαν την εμπειρία της προσφυγιάς, μαθαίνοντας επίσημα το νέο της Ανταλλαγής των πληθυσμών τον Ιούνιο του 1924. Πουλώντας την κινητή τους περιουσία άρχισαν να φεύγουν από το χωριό το Μάρτιο του 1924. Μαζί με τα λιγοστά πράγματα που πήραν μαζί τους, λίγο παστουρμά, αυγά, τυρί, παξιμάδια και πληγούρι, αποφάσισαν να μεταφέρουν τα εικονίσματα, την καμπάνα και τα ιερά σκεύη της εκκλησίας. Τον Αύγουστο του 1924 οι κάτοικοι του Ζίλε με τα κάρα της Επιτροπής από το Έβερεκ αποχαιρέτησαν από την τοποθεσία Άκτας, που βρισκόταν στην άκρη του οικισμού, το χωριό τους και τους Τούρκους συντοπίτες τους. Πρώτος σταθμός του μεγάλου ταξιδιού τους υπήρξε το Καρατζορέν. Από κει κατευθύνθηκαν προς το Ουλούκισλα, περνώντας από τα χωριά Κοπτσού, Μουσά Χατζηλί, Γκολτζούκ, Μιστί Ανταβάλ και από την πόλη της Νίγδης. Στο Ουλούκισλα παρέμειναν τρεις με τέσσερις ημέρες και αφού επιβιβάστηκαν σε τρένο έφτασαν στη Μερσίνα. Στο πλοίο «Χρυσόθεμις» επιβιβάστηκαν 5.000 άτομα από το Ζίλε, τη Μαλακοπή, τη Νίγδη, την Κόνια, τη Σίλλη Ικονίου, την Ανακού, το Ανταβάλ, το Μιστί και το Ερεγλί. Μετά από ένα ταξίδι διάρκειας πέντε ημερών έφτασαν στη Ρόδο και από κει κατέληξαν στο νησάκι Αϊ-Γιώργης του Πειραιά. Στον Πειραιά έμειναν σε αντίσκηνα για είκοσι μέρες και με άλλο πλοίο μεταφέρθηκαν στην Κέρκυρα, στο κάστρο της πόλης. Ο Νομάρχης Κερκύρας μετέφερε τους πρόσφυγες από το Ζίλε, το Καρατζορέν και το Χασακόϊ από το φρούριο της πόλης στην περιοχή Μαντούκι, όπου έμειναν μέχρι το Μάϊο του 1925[5].

Οι κάτοικοι των δύο χωριών δεν εγκαταστάθηκαν όλοι μαζί σε μια περιοχή και έτσι δεν δημιούργησαν αμιγείς οικισμούς. Από την Κέρκυρα κάποιες οικογένειες αναζήτησαν την τύχη τους στην περιοχή της Ηπείρου και της Μακεδονίας με κυρίαρχες κατευθύνσεις την πόλη των Ιωαννίνων και της Θεσσαλονίκης. Κάποιες άλλες οικογένειες παρέμειναν στην Κέρκυρα και στον Πειραιά, ενώ αργότερα και μετά την εγκατάστασή τους στην Νεοκαισάρεια,

[4] ό.π. (υποσημ.3).

[5] Φάκελος Εξόδου Κ.Μ.Σ, Ζίλε, ΚΠ22, 1962, Συνεργάτης: Ερμόλαος Ανδρεάδης/Πληρο-φορητής: Ελευθέριος Ιωσηφίδης.

μερικοί κατευθύνθηκαν προς το χωριό Αισίμη της Αλεξανδρούπολης θεωρώντας αυτή την περιοχή περισσότερο παραγωγική.

Οι πρόσφυγες από το Ζίλε και το Καρατζορέν έφθασαν από την Κέρκυρα στα Ιωάννινα το 1924. Με πλοία έφτασαν στην Πρέβεζα και από κει με κάρα τους μετέφεραν προς την περιοχή των Ιωαννίνων. Με αντιπρόσωπό τους τον Ελευθέριο Χατζηπέτρου από το Ζίλε κατευθύνθηκαν προς την περιοχή της σημερινής Νεοκαισάρειας. Η διαδρομή τελείωσε σε κάποιο σημείο της σημερινής εθνικής οδού Ιωαννίνων-Αθηνών. Η περιοχή, τουρκική έκταση, είχε απαλλοτριωθεί για να ικανοποιήσει την ανάγκη της προσφυγικής αποκατάστασης. Ο Ελευθέριος Χατζηπέτρου έφτασε για να δει και να εγκρίνει τελικά το χώρο. Η επιτροπή των δημογερόντων συζητώντας έκρινε ως καλύτερη περιοχή αυτή που εκείνος είχε προτείνει και αποφάσισαν να τον ακολουθήσουν στη νέα τους πατρίδα[6].

Οι πληροφορητές θυμούνται με πίκρα τις πρώτες μέρες της εγκατάστασής τους στο χώρο, ιδιαίτερα τις άθλιες συνθήκες μέσα στα αντίσκηνα που είχαν στηθεί λίγο πιο έξω από τη θέση που είναι σήμερα χτισμένος ο οικισμός, στην περιοχή «*Καλιόμπεη» «…Εδώ πιο παραπάνω…εκεί είχε νερό…εδώ δεν είχε νερό…Για να πάρουν νερό, κάτσαν εκεί…» (Θεοδώρα Κεϊσογλου, ετών* 73).

«Στη «Βρωμόβρυση»…Βρωμόβρυση λεγόταν η βρύση…Ήταν, όταν ήρθανε, ήταν εκεί βρύση…έτρεχε πηγή…νερό πηγή βρήκανε…Ε…ήρθαν εκεί και είπαν εδώ είναι κατάλληλο γιατί ήταν και κάμπος είχε και νερό. Αλλού δεν είχε νερό. Σκηνές έκαναν, έμειναν μέχρι να τελειώσει το χωριό…»(*Ελευθερία Αντωνίου, ετών 70).*

Στα αντίσκηνα κατέλυσαν για περίπου δυο χρόνια, έχοντας να εξανθρωπίσουν το άγριο τοπίο, του οποίου την εικόνα συνιστούσαν τα άγρια χόρτα και η ερημιά.

Σύμφωνα με τους πληροφορητές, ο Ελευθέριος Χατζηπέτρου ήταν εκείνος που ανέλαβε τη διεκπεραίωση των γραφειοκρατικών ζητημάτων για την εγκατάσταση των προσφύγων στην περιοχή, καθώς και για την ίδρυση της νέας κοινότητας. Με δικές του ενέργειες κατάφερε να ζητήσει την απαλλοτρίωση της έκτασης, η οποία ήταν τουρκική ανταλλάξιμη και μετά την ανταλλαγή των

[6] Ένας από τους πληροφορητές ανέφερε ότι από την Κέρκυρα ξεκίνησαν δύο ομάδες προσφύγων με διαφορετικές κατευθύνσεις η καθεμιά. Εκτός από τους πρόσφυγες που κατευθύνθηκαν προς το νομό Ιωαννίνων μια άλλη ομάδα κατευθύνθηκε προς το Πλατύ Ημαθίας.

πληθυσμών είχε περάσει στη δικαιοδοσία του ελληνικού δημοσίου. Ο Ελευθέριος Χατζηπέτρου κατάφερε να συνεργαστεί με τον διευθυντή της Επιτροπής του Εποικισμού και να αρχίσουν οι ενέργειες για την ίδρυση του οικισμού. Επιπλέον, το ίδιο πρόσωπο δεν αναφέρεται μόνο ως ο εκπρόσωπος των προσφύγων που έφτασαν στην περιοχή αλλά και ως ο εμπνευστής της ονοματοθεσίας του χωριού.

Η ίδρυση μιας νέας κοινότητας και η δημιουργία ενός προσφυγικού οικισμού στην περιοχή βρήκε τη σθεναρή αντίδραση ενός κτηνοτρόφου που ενοικίαζε και εκμεταλλευόταν την περιοχή βόσκοντας εκεί τα κοπάδια του. Ο Ελευθέριος Χατζηπέτρου βρέθηκε ο ίδιος σε θέση να διαφωνεί με τον κτηνοτρόφο Κωνσταντίνο Μητροκώστα για τη διεκδίκηση της έκτασης, καθώς του είχε παραχωρηθεί το 1911 προς ενοικίαση από έναν Τούρκο Αγά. Πριν από τον κτηνοτρόφο Κώστα Μητροκώστα την περιοχή εκμεταλλεύονταν κάποιος τσιφλικάς από το χωριό Κράψη του νομού Ιωαννίνων. *«Όταν ήρθαμε οι πρόσφυγες εδώ, ήταν ο Μητροκώστας. Αυτός επ' ουδενί δεχότανε, μπαίνοντας στο θέμα για το τι κόσμο βρήκαμε εδώ, να μας διώξει με κάθε τρόπο από δω προκειμένου να καρπωθεί όλη την περιοχή, όπως την καρπωνόταν. Αλλά η σθεναρή αντίσταση του ομαδάρχη, ας πούμε, ομαδάρχης, δεν ήταν πρόεδρος, του Ελευθερίου Χατζηπέτρου, μαζί με κάποιους ανθρώπους που είχε εδώ δίπλα του, που του παραστεκόταν, μείναν εδώ και στερεώσανε.» (Νίκος Ευτυχιάδης, ετών 58).* Ο Μητροκώστας προσπαθούσε να καρπωθεί την επίμαχη έκταση, σύμφωνα με το νόμο περί ενοικιάσεως των βοσκοτόπων που είχε ψηφιστεί από την κυβέρνηση (Ν. 4818 της 14/16 Ιουλίου 1930). Ο νόμος αυτός παραχωρούσε δικαιώματα προστατευόμενης ενοικίασης σε όποιον κτηνοτρόφο είχε χρησιμοποιήσει για μια φορά κάποιο βοσκότοπο[7]. Οι πληροφορητές, έχοντας υπόψη τις ρυθμίσεις αυτού του νόμου, θεωρούν ότι οι κτηνοτρόφοι που χρησιμοποιούσαν την περιοχή ως τόπο βοσκής έλαβαν κλήρο χιλίων πεντακοσίων στρεμμάτων.

Οι πρόσφυγες προσπαθώντας να επιβιώσουν εργάστηκαν ως γεωργοί και τσοπάνοι σε διπλανά χωριά. *«Πάντως κοπέλα μ' τραβήξαμε πάρα πολύ. Αμαρτία δηλαδή, νηστεία, φτώχεια ώσπου να συνέρθουμε, ώσπου να δουλέψουμε, μέρα*

[7] Βλ. J. Campbell, *Honour, family and patronage*, Oxford U.P., 1964, 15 και Β. Νιτσιάκος *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου Στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Πλέθρον, Αθήνα 1995, 74.

νύχτα δεν είχαμαν. Δεν ήξεραν τι θα πει νύχτα τι μέρα. Δουλεύαμαν! Πολύ δουλειά!…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77).

Οι συνθήκες ζωής στα αντίσκηνα ήταν αφόρητες, καθώς ο κρύος καιρός του χειμώνα ήταν δύσκολο να αντιμετωπιστεί χωρίς τα απαραίτητα εφόδια. Ο τόπος θύμιζε ζούγκλα, με άναρχη βλάστηση και λιμνάζοντα νερά.

Τότε άρχισαν να κατασκευάζονται μερικά πρόχειρα καταλύματα από ξύλα και κεραμίδια, έως ότου αποπερατωθεί η κατασκευή των σπιτιών του χωριού. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων κατασκεύασε το ρυμοτομικό σχέδιο του οικισμού το 1928 και τελείωσε την ανοικοδόμηση των κτισμάτων το 1930. Αυτό περιλάμβανε 22 οικοδομικά τετράγωνα και 84 οικόπεδα. Πολλά από τα σπίτια ήταν διπλοκατοικίες χτισμένες σε οικόπεδα τριών στρεμμάτων, όπου κάθε οικογένεια έπαιρνε οικόπεδο ενάμισι στρέμματος. Συνολικά χτίστηκαν 86 κατοικίες. Η κάθε κατοικία διέθετε δύο δωμάτια με διαστάσεις τρία επί τρία τετραγωνικά μέτρα το καθένα και συνολικό εμβαδόν τριάντα δύο τετραγωνικά μέτρα. Τα δύο δωμάτια χωρίζονταν με ένα μικρό σκαλοπάτι, κάνοντας το ένα δωμάτιο ψηλότερο από το άλλο. Το λεγόμενο «κάτω» δωμάτιο χρησιμοποιούνταν ως υπνοδωμάτιο και το άλλο ως κουζίνα. Τα σπίτια ήταν σε ημιτελή κατάσταση ακόμη και μετά την εγκατάσταση των οικογενειών. Μόνο το ένα δωμάτιο από τα δύο διέθετε ταβάνι, πάτωμα και ήταν σοβατισμένο, ενώ το άλλο δωμάτιο είχε χωμάτινο πάτωμα. Βασικό υλικό των σπιτιών ήταν οι πλίνθοι, ενώ ο περιμετρικός τοίχος ήταν φτιαγμένος από πέτρα και ασβέστη.

Αργότερα, η ενασχόληση με τα ζώα δημιούργησε την ανάγκη στέγασής τους και γι’ αυτό άρχισαν να κατασκευάζονται βοηθητικοί χώροι, όπως αποθήκες και στάβλοι για τα ζώα δεξιά και αριστερά από το κάθε σπίτι. Η ανέχεια υποδείκνυε ως υλικό κατασκευής αυτών των χώρων το καλάμι της σίκαλης, την αποκαλούμενη «βριζάλα». Το υλικό αυτό χρησιμοποιούνταν για το χτίσιμο ξύλινου σκελετού, ενώ ένα μείγμα λάσπης και άχυρου συμπλήρωνε την κατασκευή.

4.3.1 Η ίδρυση της κοινότητας

Μετά την απαλλοτρίωση των εκτάσεων της περιοχής και τη δημιουργία του οικισμού, εγκαταστάθηκαν εκεί περίπου εβδομήντα τέσσερις οικογένειες, κάνοντας μόνιμο τόπο διαμονής το νέο χωριό. Η ανάγκη της συλλογικής οργάνωσης της ζωής στο νέο χώρο υποδοχής επέβαλε την ανάδειξη των κοινοτικής αρχής. Από τους πρώτους αρχηγούς της προσφυγικής ομάδας υπήρξε ο Ελευθέριος Χατζηπέτρου, ο οποίος ήταν ο άνθρωπος που οδήγησε τους πρόσφυγες στην περιοχή. Ο Ελευθέριος Χατζηπέτρου είχε καταγωγή από το Ζίλε και ήταν από τους πρώτους που είχαν έρθει και είχαν κάνει αυτοψία στο χώρο εγκατάστασης. Επίσης, θεωρούνταν από τους πρόσφυγες ο πιο κατάλληλος άνθρωπος για να τους εκπροσωπήσει, εφόσον είχε ζήσει για κάποιο χρονικό διάστημα στην Κωνσταντινούπολη και γνώριζε κάπως την ελληνική γλώσσα.

Οι πρόσφυγες της Νέας Καισαρείας συνέστησαν την προσφυγική ομάδα με την ονομασία *Προσφυγικός Όμιλος Νέας Καισαρείας περιοχής Κολονιατίου*. Η ονομασία του νέου οικισμού Νέα Καισάρεια παρέπεμπε στη χαμένη πατρίδα και στη μνήμη των χωριών της επαρχίας Καισαρείας. Η Νέα Καισάρεια έγινε το σημείο αναφοράς του μεγάλου ταξιδιού που έκαναν οι πρόσφυγες. Έγινε η κιβωτός της μεταφοράς και της διατήρησης της μνήμης της παλιάς πατρίδας στο νέο τόπο. Εξέφραζε το -νέο-, τη νέα ζωή που άρχιζε, μέσα από την αναφορά στην «παλιά» γεωγραφία και τον παλιό και γνώριμο τρόπο ζωής.

Ο προσφυγικός όμιλος Νεοκαισάρειας εντασσόταν στην ευρύτερη περιοχή του Αγροκτήματος Κολονιατίου[8]. Το Κολονιάτι, ένας μικρός οικισμός που προϋπήρχε της άφιξης και εγκατάστασης των προσφύγων και ανήκε στην κοινότητα Μπιζανίου, έδωσε το όνομά του στην περιοχή, εφόσον τότε δεν υπήρχε εκεί κοντά άλλος οικισμός. Η δράση του προσφυγικού ομίλου συνεχίστηκε μέχρι το 1934, οπότε καταργήθηκε ο προσφυγικός όμιλος και ιδρύθηκε η κοινότητα Νεοκαισάρειας. Από το 1924 μέχρι το 1934 εκπρόσωπος της προσφυγικής ομάδας Νεοκαισάρειας ήταν ο Ελευθέριος Χατζηπέτρου. Στη

[8] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ. 20/1957. Είκοσι έξι οικογένειες του οικισμού Κολονιατίου είχαν μεταφερθεί από την κοινότητα Κράψης και συνιστούσαν *τον Γεωργοκτηνοτροφικό Συνεταιρισμό Αλληλεγγύη του Αγροκτήματος Κολονιατίου*, ο οποίος ιδρύθηκε με την υπ' αριθμ. 32/7-6-1929 πράξη, σύμφωνα με την οποία οι παραπάνω οικογένειες έλαβαν 15 στρέμματα καλλιεργήσιμη και 20 στρέμματα βοσκήσιμη έκταση.

συνέχεια αναδείχτηκε με εκλογές και πάλι ο πρώτος πρόεδρος της κοινότητας και διατήρησε τη θέση αυτή μέχρι το 1950. Στο διάστημα αυτό της προσπάθειας της οργάνωσης της νέας πραγματικότητας η Επιτροπή του Εποικισμού, τα μέλη του προσφυγικού ομίλου και ο ιερέας συντόνιζαν την προσπάθεια επίλυσης των καθημερινών προβλημάτων που προέκυπταν.

Οι συνεδριάσεις του κοινοτικού συμβουλίου, τα πρώτα χρόνια, δε μπόρεσαν να στεγαστούν κάπου μόνιμα. Το καφενείο του χωριού ή το σχολείο ήταν οι τόποι όπου συγκεντρώνονταν τα μέλη του συμβουλίου για τη συζήτηση των θεμάτων που απασχολούσαν τον πληθυσμό. Το 1957 με πράξη του Κοινοτικού Συμβουλίου Νεοκαισάρειας αποφασίστηκε η παραχώρηση ενός στρέμματος από την έκταση της κοινοτικής πλατείας για την ανέγερση κοινοτικού γραφείου[9].

Ένα ζήτημα που έπρεπε άμεσα να επιλυθεί ήταν αυτό της υδροδότησης. Γενικότερα, η ποσότητα του νερού ήταν λιγοστή και δεν επαρκούσε ούτε για τους ίδιους τους κατοίκους αλλά ούτε και για τη συντήρηση των ζώων αργότερα. Από τις πρώτες μέρες της προσωρινής εγκατάστασης στα αντίσκηνα οι πρόσφυγες ήρθαν αμέσως αντιμέτωποι με το πρόβλημα της λειψυδρίας, γεγονός που επιβάρυνε ακόμη περισσότερο την υπάρχουσα κατάσταση. Στην περιοχή που χτιζόταν ο οικισμός προϋπήρχαν τρία πηγάδια, τα οποία είχαν αφήσει οι Τούρκοι που εκμεταλλεύονταν την περιοχή ως βοσκότοπο. Όμως το νερό που αντλούνταν από κει ήταν βρώμικο και ακατάλληλο. Η κοινοτική αρχή άνοιξε αργότερα τρία πηγάδια, τα οποία όμως δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τις ανάγκες ολόκληρου του οικισμού[10]. *«Νερό δεν είχαμαν. Διψάγαμαν. Όλη νύχτα πηγαίναμαν, σηκώνομασταν να πάμε στο πηγάδι ποιος θα προλάβει να μαζέψει νερό. Πήγαμαν μαζεύαμαν ως το πρωί όλο σκουλίκια μέσα! Σκουλήκια! Σκουλήκια μικρά! Γιομίζαμαν τα δοχεία, στραγγίζαμαν μ' ένα μαχαίρι και πίναμαν το νερό. Τέτοια πράματα περάσαμαν. Κατάλαβες; Τώρα μην κοιτάς τώρα…Αλλιώτεψε ο κόσμος. Τώρα ανοίγω τη βρύση θα 'ρθει το νερό» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77).* Ως καλύτερη λύση επιλέχτηκε η διάνοιξη πηγαδιών με ιδιωτική πρωτοβουλία αλλά πολλές προσπάθειες δεν απέδωσαν, εφόσον γενικότερα η περιοχή στερούνταν νερού. *«Ανοίξανε μερικοί βρήκανε.*

[9] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ.8 /1957.

[10] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ.1/1945. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο πρακτικό, η κοινότητα κατασκεύασε τρία κοινοτικά πηγάδια. Τα πηγάδια αυτά επισκευάστηκαν με την προσωπική εργασία των κατοίκων.

Εγώ άνοιξα δεκαεννιά μέτρα πήγα γω. Δεν βρήκα νερό…Το χάλασα και έφτιασα τέσσερα επί τέσσερα στέρνα. Την έχω τη στέρνα αυτή. Μαζεύαμε νερό καθαρό…» (Σπύρος Αλεξίου, ετών 65). Οι πρόσφυγες είχαν να αντιμετωπίσουν την ειρωνεία της τύχης τους, καθώς από τη μια μεριά η περιοχή διέθετε λιμνάζοντα ύδατα και μάλιστα σε κάποια σημεία τόσο βαθιά που άνθρωποι πνίγονταν, ενώ από την άλλη δεν διέθετε πόσιμο νερό για τις ανάγκες των κατοίκων.

Η οργάνωση του οικισμού από κει και πέρα έγινε σχετικά αργά, εφόσον οι κάτοικοι του χωριού είχαν να αντιμετωπίσουν πρώτα απ' όλα το πρόβλημα της επιβίωσης. Η κάλυψη των βασικών αναγκών όπως η τροφή, το νερό και η προστασία από τις επιδημίες υπήρξε το πρώτο μέλημα του προσφυγικού ομίλου και των κατοίκων της περιοχής.

Παράλληλα, η εκπαίδευση των νέων ήταν ένα από τα βασικά ενδιαφέροντα του ομίλου. «*Ήτανε σπίτι, το σχολείο, σπίτι θα 'ναι. Τότε δεν είχαμε να φτιάξουμε κέντρο και σχολείο. Σ' ένα σπίτι διάβαζαν τα παιδιά» (Πρόδρομος Αζαρία, ετών 86).* Τα πρώτα χρόνια ως σχολείο λειτούργησε ένα από τα σπίτια του εποικισμού, μια διπλοκατοικία που στέγασε 135 μαθητές (100 του δημοτικού σχολείου και 35 του νηπιαγωγείου) μέχρι να χτιστεί το καινούριο σχολείο. Συγκεκριμένα, το κτίριο του σχολείου βρισκόταν στη μέση της πλατείας του οικισμού και διέθετε τέσσερα δωμάτια. Επιπλέον, πριν ακόμη χτιστεί η εκκλησία, το ίδιο χτίσμα λειτούργησε και ως εκκλησία. Δύο δωμάτια χρησιμοποιούνταν ως αίθουσες διδασκαλίας, ένα ως κατάλυμα του δασκάλου και το άλλο δωμάτιο λειτουργούσε ως εκκλησία. Όπως και στις άλλες δύο προσφυγικές κοινότητες, η Ε.Α.Π προέβλεψε την παραχώρηση εκκλησιαστικού και σχολικού κλήρου. Ο σχολικός κλήρος που παραχωρήθηκε βρισκόταν δίπλα από τον εκκλησιαστικό και ο καθένας κατελάμβανε έκταση 26 στρεμμάτων. Στα πρακτικά του Κοινοτικού Συμβουλίου διαβάζουμε σχετικά με το αίτημα ανέγερσης διδακτηρίου της κοινότητας. Πρόταση των κοινοτικών συμβούλων ήταν να χρησιμοποιηθεί η κοινόχρηστη κοινοτική έκταση των έξι στρεμμάτων, που λειτουργούσε ως κεντρική κοινοτική πλατεία, για την ανέγερση διδακτηρίου. Στην πρόταση του προέδρου για την ανταλλαγή των οικοπέδων τα μέλη προέβησαν στα εξής σχόλια: *«Τα μέλη ακούσαντα των ως άνω του προέδρου και λαβόντα υπ' όψιν αφ' ενός μεν τας δυσμενείς συνθήκας υφ' ας διδάσκονται τα τέκνα μας λόγω της*

ελλείψεως διδακτηρίου και αφ' ετέρου την προθυμίαν, ην οι κάτοικοι δεικνύουσι δια την ανέγερσιν του νέου διδακτηρίου εις το οποίον θα δυνηθούν να μορφοθώσιν επαρκώς τα τέκνα μας, εκλείψει δε και το δυσάρεστον φαινόμενον το να στερείται η Νεοκαισάρεια, προάστειον των Ιωαννίνων, διδακτηρίου και οι πλείστοι των κατοίκων ν' αγνοούν την ελληνικήν γλώσσαν δια ταύτα ομοφώνως αποφαίνονται 1. όπως παραχωρηθεί εις το Δημοτικόν Σχολείον της κοινότητος ο κοινόχρηστος χώρος «κοινοτική πλατεία» ίνα εν αυτό ανεγερθεί το νέον διδακτήριον και εις εν χώρον ήρχισαν ήδη οι κάτοικοι να συγκεντρώνωσι τα διά την ανέγερσιν απαιτούμενα υλικά…»[11]. Το 1957 άρχισε να χτίζεται το δημοτικό σχολείο της κοινότητας στο υπ' αριθμόν 48 κοινοτικό οικόπεδο του σχεδίου, το οποίο ανταλλάχτηκε με το υπ' αριθμόν 47 κοινοτικό οικόπεδο της Σχολικής Εφορίας και ολοκληρώθηκε το 1960. Ο χώρος της κοινοτικής πλατείας, ο οποίος ανταλλάχτηκε με το χώρο του σχολείου, λειτούργησε ως το κεντρικό σημείο αναφοράς του οικισμού.

Σήμερα δίπλα από το δημοτικό σχολείο είναι χτισμένη η εκκλησία του Αγίου Βασιλείου, η κεντρική εκκλησία του χωριού. Το χωριό διαθέτει δύο εκκλησίες: το παλιό Μοναστήρι των Ταξιαρχών και την εκκλησία του Αγίου Βασιλείου. *«Βρήκαμαν ένα μαναστήρ(ι) τέσσερις τοίχους. Χαλασμένο. Ποιος ξέρει πόσα χρόνια ήταν…Μαναστήρι εδώ ξακουστό! Αϊ-Ταξιάρχης! Ο Αϊ-Ταξιάρχης ήταν φωτογραφία μες τον τοίχο…φαίνονταν! Αυτό δεν είχε σβήσει. Είχε χαλάσει τελείως, ντιπ…Ο τοίχος είχε χαλάσει ολόκληρος και η φωτογραφία τ' Αϊ-Ταξιάρχη δεν είχε χαλάσει! Και κει πηγαίναμαν έτσι στην εκκκλησία. Μετά, μετά φέραμαν πλάκες, αυτό τ' άλλο και σκεπάσαμαν εκείνο κει και μετά τώρα άμα θα πας… άγνωστη έγινε!!! Άμα μπεις μέσα δεν μπορείς να φύγεις. Τόσο πολύ καλό έγινε!!!» (Λευτέρης Λαζάρου, ετών 86).* Το μοναστήρι των Ταξιαρχών υπήρξε η πρώτη εκκλησία, όπου κατέφυγαν οι πρόσφυγες τα πρώτα χρόνια της άφιξής τους στη Νεοκαισάρεια. Το βρήκαν μισογκρεμισμένο, να σώζονται μόνο ο τρούλος του και κάποιες αγιογραφίες. Η πρώτη γενιά των προσφύγων αναστήλωσε το παλιό μοναστήρι με προσωπική εργασία, μέχρι το χτίσιμο της νέας εκκλησίας το 1960 σε μια έκταση δύο στρεμμάτων στην κοινοτική πλατεία: *«Μητρόπολη έχουμε άλλη εκκλησία. Του Αγίου Βασιλείου. Τον μάσαμε απ' την Καισάρεια» (Σπύρος Αλεξίου, ετών 65).*

[11] Πρακτικό Διοικούσης Επιτροπής Κοινότητος, Πρ. 3/46.

Ο Άγιος Βασίλειος, ταυτισμένος με την επαρχία Καισαρείας, έγινε το σημείο αναφοράς της θρησκευτικής συμπεριφοράς και της πολιτισμικής ταυτότητας των προσφύγων. Οι πρόσφυγες από το Ζίλε έφεραν μαζί τους τις εικόνες, την καμπάνα και τον επιτάφιο από την εκκλησία του Αγίου Βασιλείου που υπήρχε στο Ζίλε[12]. Όμως μέσα στις δύσκολες συνθήκες μεταφοράς και την αναταραχή που επικράτησε στο δρόμο της «επιστροφής» τελικά το πολύτιμο φορτίο έμεινε μέσα στο καράβι, στο λιμάνι του Πειραιά. Όταν άρχισε να κατασκευάζεται ο ιερός ναός ήταν πλέον κοινή πεποίθηση ότι αυτός θα ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Βασίλειο. Η εκκλησία αυτή διατηρούσε τη μνήμη της παλιάς πατρίδας στο νέο τόπο υποδοχής και οι ίδιοι οι κάτοικοι συνεισέφεραν οικονομικά με εράνους για να εξοπλίσουν την δική τους εκκλησία που είχαν στερηθεί για πολλά χρόνια. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση μιας γυναίκας, που έκανε έρανο με δική της πρωτοβουλία, για να συγκεντρώσει χρήματα και να αγοράσει άγια σκεύη για την εκκλησία.

Με το πέρασμα του χρόνου, η προσπάθεια οργάνωσης της ζωής συνεχιζόταν για την εξασφάλιση μιας μόνιμης λύσης. Σημείο δειλής ανάπτυξης υπήρξε και το ένα και μοναδικό καφενείο-παντοπωλείο, ένα πρόχειρο παράπηγμα από ξύλα και λαμαρίνα που άνοιξε στο χωριό. Λίγο λάδι, πετρέλαιο, ζάχαρη κι αλάτι ήταν τα μοναδικά προϊόντα που προμηθεύονταν οι κάτοικοι από κει, καθώς οι άλλες προμήθειες γίνονταν από την πόλη των Ιωαννίνων. *« Ε… Πετρέλαιο, λάδι είχανε και λίγο ζάχαρη, λίγο αλάτι…Έτσι μακαρόνια κι αυτά δεν υπήρχανε. Αλλά το κυριότερο που είχαν το πετρέλαιο για να βάζουν στις λάμπες, λίγο λαδάκι, ας πούμε, με το δελτίο, που λένε, όχι να πάρεις ένα κιλό ή δύο κιλά…» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65).*

Στα τέλη της δεκαετίας του ’50 άρχισε η ραγδαία ανάπτυξη του οικισμού, η οποία ακολούθησε τους γενικότερους ρυθμούς εξέλιξης της ελληνικής υπαίθρου. Οι κοινοτικές αρχές με μια σειρά από ενέργειες προσπάθησαν να βγάλουν την κοινότητα από την απομόνωση και την αθλιότητα. Το έργο της ηλεκτροδότησης ολόκληρης της κοινότητας, η βελτίωση των κοινοτικών δρόμων για την ανάπτυξη της αστικής συγκοινωνίας, η κατάρτιση τεχνικών προγραμμάτων για τη συντήρηση κοινοτικών οδών, δεξαμενών και αγροτικών οδών, η κατασκευή

[12] Για το ρόλο που έπαιξαν οι θρησκευτικές εικόνες και γενικότερα η θρησκευτική πίστη λειτουργώντας ως σύμβολα για τη διατήρηση της ταυτότητας των Ελλήνων προσφύγων βλ. και L. M. Danforth, *Τα Αναστενάρια της Αγίας Ελένης. Πυροβασία και θρησκευτική θ*εραπεία, Πλέθρον, Αθήνα 1995, 202.

αμαξωτού δρόμου Ιωαννίνων-Νεοκαισάρειας και η επιβολή προσωπικής εργασίας για τη διενέργεια και αποπεράτωση κοινωφελών έργων υπέρ της κοινότητας[13] είναι μερικές από τις δραστηριότητες που στόχευαν στη βελτίωση της ζωής των κατοίκων και το «άνοιγμα» της κοινότητας προς τα «έξω».

[13] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου. Αποδελτίωση των θεμάτων από τις συνεδριάσεις του Κοινοτικού Συμβουλίου, Πράξεις7/1966, 24/1966, 1/1967, 4/1967, 1/1968.

4.3.2 Αντιμέτωποι με την καθημερινότητα

«Τις φτέρνες μας έκοβαν οι πέτρες…»

Το ξερίζωμα από την παλιά πατρίδα δε σήμανε και το τέλος της ταλαιπωρίας και της αγωνίας για την εξασφάλιση της καθημερινής επιβίωσης. Μετά την πρόχειρη εγκατάσταση μέσα σε αντίσκηνα και παράγκες ακολούθησε η αναζήτηση ενός σχεδίου μόνιμης αποκατάστασης στο νέο τόπο υποδοχής. Οι αφηγήσεις των προσφύγων της πρώτης γενιάς είναι χαρακτηριστικές με την σύντομη, λιτή και μεστή τους αναφορά σε εκείνα τα χρόνια. Οι γεροντότεροι δε μιλάνε με πολλά λόγια για τα χρόνια εκείνα. *«Τραβήξαμε πολλά…»* είναι η πιο συχνή φράση στα λόγια τους. Σε αυτή τη φράση συμπυκνώνονται στιγμές δυστυχίας, αγωνίας, στέρησης και αθλιότητας. «*Πάντως κοπέλα μ' τραβήξαμε πάρα πολύ. Αμαρτία δηλαδή, νηστεία, φτώχεια, ώσπου να συνέρθουμε, ώσπου να δουλέψουμε, μέρα νύχτα δεν είχαμαν. Δεν ήξεραν τί θα πει νύχτα τί μέρα. Δουλεύαμαν! Πολύ δουλειά! Καπνά βάζαμαν είκοσι στρέμματα εμείς. Καλαμπόκι, βρίζα, σιτάρι, βρώμη πάντα…Όλα αυτά εμείς με τα χέρια μας…Τραβήξαμαν πάρα πολύ φτώχεια!!! Ε…μετά, μετά μεγάλωσα τα παιδιά καθένα στο σπίτι του πάει αλλαυτωθήκαμαν [εννοεί αλαφρωθήκαμαν δηλαδή ελαφρώσαμε]» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77).* Ως συνέχεια έρχεται η συνηθισμένη φράση *«Δόξα τω θεώ! Τώρα καλά είμαστε…»*, που αναφέρεται στην ευτυχή κατάληξη της δύσκολης ζωής των πρώτων χρόνων. Η βελτίωση των συνθηκών ζωής, η εξασφάλιση της μονιμότητας και η παραμονή στη νέα πατρίδα ταυτίστηκε με τον ατέρμονο αγώνα για επιβίωση.

Έντονες τις μνήμες της στέρησης έχει και η δεύτερη γενιά. Η μνήμη της αθλιότητας είναι πολύ έντονη και αναφέρεται στις προσπάθειες των γονιών τους να καταφέρουν να συντηρήσουν την οικογένειά τους. Η ανέχεια ήταν κοινός παρονομαστής για όλες τις οικογένειες *«Το '59, ερχόντουσαν από ένα χωριό, απ' την Κοσμηρά, που λέγανε, και πλέναν σε μια λούτσα μαλλιά, είχανε πρόβατα. Πηγαίναμε εμείς και μαζεύαμε αυτά που έμεναν απαυτουνούς που έμεναν για να το πλύνουμε, να φτιάσουμε κάλτσες να φορέσουμε το χειμώνα. Πήγαιναν και μαζεύαμε σαν τρελά τα παιδιά και τα πλέναμε εμείς, τα πηγαίναμε στη μάνα μας και φτιάναμε κάλτσες, τέτοια φτώχεια είχαμαν!» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65).*

Τα προβλήματα της ανασυγκρότησης των προσφυγικών κοινοτήτων αντιμετωπίστηκαν μέσα από τα οργανωμένα σχέδια της κρατικής μέριμνας για την αποκατάσταση αλλά κυρίως μέσα από τις προσπάθειες των ίδιων των προσφύγων. Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων φρόντισε για την άμεση και παραγωγική αποκατάσταση των προσφυγικών οικογενειών με το να χορηγήσει αγροτεμάχια για καλλιέργεια. Παρόλα αυτά, η επιβίωση ήταν πολύ δύσκολη, καθώς κάθε οικογένεια έπρεπε να φροντίσει για τη εξασφάλιση της εργασίας που θα τη συντηρούσε. Η απασχόληση στις καλλιεργούμενες εκτάσεις του ντόπιου πληθυσμού και η βοσκή ζώων ήταν μερικές από τις λύσεις ανάγκης: «*Πεδινή, Πεδινή πιο πολύ πηγαίναμε. Στην Πεδινή πηγαίναμε όταν δουλεύαμε…Με την κόσα έκοβαν χορτάρια όλη την ημέρα εκεί για ένα δεκάρικο μεροκάματο…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77).* Αργότερα, με την ανάπτυξη της καπνοκαλλιέργειας, μερικοί άντρες από το χωριό απασχολήθηκαν ως μεσίτες των καλλιεργητών με τις καπνοβιομηχανίες.

Όμως και η πόλη των Ιωαννίνων υπήρξε από τους κοντινότερους προορισμούς για την αγορά εργασίας σε διάφορους τομείς, αλλά κυρίως στον εργατικό τομέα: *«Άλλος δούλευε στα Γιάννενα, άλλος από δω, άλλος από κει … Φτώχεια! Σπέρνανε, καπνά κάνανε…» (Δέσποινα Λαϊνά, ετών 87).*
Επιπλέον, τα παιδιά από νεαρή ηλικία, προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα εισόδημα, απασχολούνταν ως υπηρέτες στην πόλη είτε σε σπίτια ξένων είτε σε σπίτια συγγενών: *«Εγώ ήμουν μικρή, στα ξένα. Ήμαν στην Αθήνα σ' ένα θείο μου με βάλαν υπηρέτρια εκεί…εκεί δούλευα…» (Δέσποινα Λαϊνά, ετών 87).*

Μέσα από τις πρακτικές που οι πρόσφυγες επινοούσαν, προσπαθούσαν να ικανοποιήσουν τις βιοτικές τους ανάγκες, όπως στέγαση, διατροφή, ρουχισμό, ιατρική περίθαλψη. *«Πάντως πολύ υποφέραμαν, πολύ φτώχεια τραβήξαμαν, πολύ, πολύ…Πώς να σου πω να καταλάβεις! Ρούχα δεν είχαμαν, αντίσκηνο κάναμαν ρούχα. Το παιδί μ' ήταν δέκα χρονών και φορούσε φόρεμα…» «Είχαμαν το μαγγάλι, παίρναμαν έτσι ένα πράμα, γύρα απ' το μαγγάλι, και σκεπάζαμαν κουβέρτες και τα παιδιά γύρα-γύρα τα πόδια τους χώνανε μέσα για να ζεσταθούνε. Πού βρίσκαμαν φωτιά! Εγώ έβαλα και φωτιά στο σπίτι μ' μια φορά…» «Το παιδί μ' μετά αρρώστησε και πή(γ)αινα στο γιατρό, τότε ήταν ο Σκοπούλης, πού να ξέρεις, μπορεί και να ξέρεις, το παιδί στην πλάτη, τσάντες στα χέρια, ευθύς στα Γιάννενα, πήγαινα στο γιατρό. Τί θα ταϊζω,*

δεν είχαμαν, κουρκούτι τρώγαμαν εμείς τότε, καλαμπόκι. Το γάλα τί θα πει δεν ήξεραμαν. Το ζάχαρη τί θα πει δεν ήξεραμαν. Τι να μην βγάζαμαν αυτά τα πράματα; [την αρρώστια]. Ο Σκοπούλης, ο γιατρός, έγραψε κάτι φάρμακα, κάτι κρέμα για το παιδί. Από πού θα πάρω, πώς θα το μαγειρέψω, δεν ήξερα και να το μα(γ)ειρέψω! Μετά πήραμαν γελάδα από Ανατολή και τον έφτιασα στο γάλα το παιδί και το γλίτωσα. Πήγαινα ν' αρμέξω γω τη γελάδα, είχε μια καραβάνα: ερχόταν το παιδί μ' κάτω απ' τη γελάδα, άψητο, έπινε δύο καραβάνες γάλα αυτό ήτανε. Τέτοια νίλα τραβήξαμε! Φτώχεια πολλά! Τώρα ο κόσμος πήγαν εξωτερικό, πιάστηκαν πέντε φράγκα, έφτιαξαν σπίτια αρχοντικά (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77).

Η φτώχεια έφτανε στα όρια της απόλυτης ανέχειας στερώντας από τους πρόσφυγες τα βασικά είδη τόσο διατροφής όσο και ένδυσης: *«Το '60 θυμάμαι, το…'62 μου 'στελνε ο αδερφός μου ρούχα απ' τη Γερμανία. Πηγαίναμε στα σκουπίδια που έριχνε ο δήμος των Ιωαννίνων για να βρούμε ένα κομμάτι για να κάνουμε μπαλώματα. Είχε κάνει μια φωτογραφία τα Χριστούγεννα, ο άντρας μου με το παιδί, το Γιώργο, δεν είχα να βάλω μπάλωμα εδώ πέρα είχε λιώσει το σακάκι τ'. Κι εγώ με μια ποδιά μ' ένα μαντήλι, τότες ήταν που φοράγαμαν μαντήλια και ποδιές, θυμάμαι κι αυτό. Και την έχω τη φωτογραφία και με πιάνει πονοκέφαλος. Δεν είχα ένα μπάλωμα να μπαλώσω το σακάκι! Όταν πήγαν τα παιδάκια μ' στο σχολείο, δεν ξέρω από πού είχαν δώσει, όπως δίνουμε εμείς τώρα στην Αλβανία, και από κάπου μας στείλανε κι αυτοί, δεν ξέρω. Και παρακαλούσα το θεό. Θε μου έλεγα, ένα σακάκι να βγει για τον άντρα μου, έλεγα. Δεν έλεγα για τα παιδιά μου. Να βγει ένα σακάκι για τον άντρα μου. Κι αυτό ήρθε. Ήρθε ένα σακάκι στον άντρα μου! Ναι! Ούτε για τον εαυτό μου ούτε για τα παιδιά. Γιατί αυτός πήγαινε στα Γιάννενα…» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65).*

«Δεν είχε ούτε σόμπες. Άναβαν λίγα ξύλα, έβαζαν έναν τενεκέ, ένα γκαζοντενεκέ, άναβε και γίνονταν μαγγάλι. Μία πλάκα κάτω μία από πάνω και μετά το σκέπαζαν αυτό από πάνω, είχαν πάπλωμα ή κουρελού ή ξέρω γω τι και βάζαμε τα πόδια εκεί απάνω να ζεσταθούμε…» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65).

4.3.3 Δουλεύοντας τη γη

«Ύστερα, όταν μπήκαν στα σπίτια, κανά δυο γελάδες έκαναν, τα χωράφια πήραν, τότες χωράφια έδωσαν, τα χωράφια έσπειραν, για τον εαυτό τους δουλέψαν καημένες, κι από κει λίγο χόρτασαν την κοιλιά τους…»

Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων ανέλαβε την παραγωγική αποκατάσταση των προσφυγικών οικογενειών με σκοπό την αποτελεσματικότερη ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία.
Ειδικότερα, η γεωργική αποκατάσταση αφορούσε την παροχή γεωργικού κλήρου σε όλους τους πρόσφυγες που είχαν δηλώσει ότι ήταν αγρότες.
Ο αριθμός των μελών της κάθε οικογένειας και ο βαθμός εγγύτητας του χωριού από την πόλη των Ιωαννίνων υπήρξαν δύο βασικά κριτήρια που καθόρισαν το μέγεθος του γεωργικού κλήρου στην περιοχή της Νεοκαισάρειας. Συγκεκριμένα, το κάθε μέλος μιας προσφυγικής οικογένειας έλαβε 7 ½ στρέμματα γης, ενώ ο συνολικός κλήρος ανερχόταν σε 24 στρέμματα γης. Κάθε επιπλέον άτομο ελάμβανε 7 ½ στρέμματα γης. Οι πληροφορητές ανέφεραν ότι μια τριμελής οικογένεια έπαιρνε 32 στρέμματα και μια πενταμελής 42 στρέμματα κλήρο[14].
Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις χωρίστηκαν σε τέσσερις κατηγορίες. Εκτός από τα κομμάτια γης για την καλλιέργεια δημητριακών, δόθηκε από 1 1/5 στρέμμα σε κάθε οικογένεια για την καλλιέργεια αμπελιών, ξερικά χωράφια για καπνότοπους, βαλτότοποι για την καλλιέργεια καλαμποκιών και κοπτολίβαδα για την καλλιέργεια τριφυλλιού, που χρησίμευε ως τροφή για τα ζώα.
Οι ιδιόκτητες εκτάσεις έφταναν στο σύνολό τους τα 2.800 στρέμματα.
Η κοινότητα είχε στη διάθεσή της 1.250 στρέμματα χέρσα έκταση και μαζί με τις ιδιόκτητες εκτάσεις συνολικά κατελάμβανε 4.050 στρέμματα. Επιπλέον, έξω από τον οικισμό η κοινότητα διέθετε χώρους αλωνίσματος.
Οι κλήροι δεν αποτελούσαν μια ενιαία έκταση αλλά διαφορετικά αγροτεμάχια, που ήταν σκορπισμένα σε διάφορα σημεία. Το σχέδιο της αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων περιελάμβανε και τη χορήγηση εργαλείων και ζώων για την καλλιέργεια των χωραφιών, τα οποία χρεώθηκαν μέσω της Αγροτικής Τράπεζας.

[14] Οι πληροφορίες για τον τρόπο διανομής της γης στη Νεοκαισάρεια αντλήθηκαν από τις αναφορές των πληροφορητών στο θέμα, αφού δεν βρέθηκαν πηγές με στοιχεία για την αποκατάσταση των προσφύγων στη συγκεκριμένη κοινότητα.

Η καλλιέργεια στη Νεοκαισάρεια επαρκούσε για την ικανοποίηση των οικιακών αναγκών. Η βασική γεωργική παραγωγή, τα πρώτα χρόνια, ήταν τα δημητριακά, όπως βρίζα, σίκαλη, σιτάρι και αργότερα η καπνοκαλλιέργεια, η οποία όμως δεν υπήρξε αποδοτική για τους καλλιεργητές.

Οι πρόσφυγες από το Καρατζορέν, κατεξοχήν αγροτικό χωριό, ήταν εξοικειωμένοι με την καλλιέργεια των δημητριακών και αυτό το είδος καλλιέργειας ανέπτυξαν κυρίως και στο νέο τόπο υποδοχής.

Η οριστική διανομή της γης έγινε το1934, οπότε και καθορίστηκε ρητά ο κάθε κλήρος. Πριν τη διανομή η κάθε οικογένεια καλλιεργούσε αυθαίρετα σε οποιαδήποτε έκταση, ενώ μετά τη διανομή παραχωρήθηκαν οι τίτλοι χρήσης σε κάθε ιδιοκτήτη. Επιπλέον, οι καλλιεργητές νοίκιαζαν καλλιεργήσιμη γη από τα κοντινά χωριά για την καλλιέργεια καπνού. Παρόλα αυτά, η καπνοκαλλιέργεια δεν ήταν προσοδοφόρα, γεγονός που οδήγησε τους νέους σε οικονομικό μαρασμό και στη μετανάστευση για την αναζήτηση καλύτερης ζωής: *«Βάζαμε καπνό, κούκλα μου, χίλια κιλά. Τα μισά μας τα καίγανε. Ας ήταν και καλά. Τα μισά τα καίγανε. Λοιπόν τα μισά τα έβγαζαν «δεύτερα». Το «κορφάδι» και τον «πάτο», που έλεγαν αυτά «δεύτερα», «τρίτα» τα έβγαζαν, ο κόσμος άρχιζε να δούλευε ένα χρόνο τζάμπα. Δεν είχαν να φάνε…» (Πρόδρομος Αζαρία, ετών 86).*

Τις δεκαετίες του ’60 και ’70 τα κρατικά δάνεια που χορηγήθηκαν στους αγρότες έδωσαν την ευκαιρία για την καλύτερη οργάνωση της γεωργικής δραστηριότητας και την αύξηση της παραγωγής: *«Ο Παπαδόπουλος έκανε… έπαιρναν δάνεια και φτιάχναμε αποθήκες για καπνό για αυτά…Και κόσμος από πού θα έδιναν; Τα καπνά μας δεν έκαναν τότε πολλά λεφτά, αξία δεν είχαν. Χρεωμένοι είμασταν. Μας ξεχρέωσε ο Παπαδόπουλος όσοι είχαν χρέος δάνειο πήραν…» (Πρόδρομος Αζαρία, ετών 86).* Με τα κρατικά δάνεια μερικοί καλλιεργητές κατάφεραν να αποκτήσουν τρακτέρ, σε μια προσπάθεια εκμηχάνισης της παραγωγής. Παρόλα αυτά, η παραγωγή κρατήθηκε σε πολύ χαμηλά επίπεδα, τέτοια που απλώς ικανοποιούσε τις καθημερινές ανάγκες της κάθε οικογένειας.

Συμπληρωματικά με τη γεωργική δραστηριότητα λειτούργησε και η κτηνοτροφία, με βάση τα λιγοστά ζώα που έδωσε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων. Κυρίως αναπτύχθηκε η μικρή κτηνοτροφία αιγοπροβάτων και σε μικρότερο βαθμό η εκτροφή βοοειδών. Το 1960 οι κάτοικοι της κοινότητας

Νεοκαισάρειας διέθεταν συνολικά 1.000 πρόβατα, για τα οποία χρησιμοποιούνταν ως τόπος βοσκής τα 944 στρέμματα κοινοτικής έκτασης[15]. Παράλληλα, η κοινότητα διέθετε μέρος των εκτάσεών της σε πλειοδοτικό διαγωνισμό κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου για την εξασφάλιση οικονομικών πόρων.

[15] Πρακτικό Κοινοτικού Συμβουλίου, Πρ. 6/1960.

4.3.4 Η Νεοκαισάρεια σήμερα

Η εικόνα του σημερινού τοπίου της περιοχής της Νεοκαισάρειας, δεν διαφέρει πολύ από τη εικόνα των άλλων κοινοτήτων της ορεινής κοιλάδας των Ιωαννίνων, οι οποίες μέσα στον πυρετό του «εκσυγχρονισμού» βίωσαν τις συνέπειες της υπανάπτυξης[16].

Χτισμένη αμφιθεατρικά και παράλληλα προς το κεντρικό εθνικό δίκτυο Ιωαννίνων-Αθηνών αφουγκράστηκε τις μεγάλες αλλαγές της ευρύτερης περιοχής του λεκανοπεδίου. Τα όρια του οικισμού επεκτάθηκαν ιδιαίτερα ακολουθώντας τις μεγαλύτερες στεγαστικές ανάγκες του πληθυσμού, με κυρίαρχο τον αστικό τύπο κατοικίας των μέχρι χτες κατοίκων της πόλης, οι οποίοι επιζήτησαν την αποκέντρωση. Ο πληθυσμός της κοινότητας αυξήθηκε σημαντικά. Σύμφωνα με την πρώτη απογραφή, που έγινε το 1928, στη Νεοκαισάρεια καταμετρήθηκαν 141 κάτοικοι, ενώ στην απογραφή του 1991 καταμετρήθηκαν 513. Σήμερα, ο πληθυσμός του χωριού ξεπερνά τα 1500 άτομα. Επιπλέον την αστικοποιημένη εικόνα του οικισμού ενίσχυσε και η κατασκευή πολυτελών κατοικιών από τους μετανάστες, οι οποίοι με τα εμβάσματα που έστελναν από τη Γερμανία και τη Σουηδία βελτίωσαν κατά πολύ την οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους. Παράλληλα, μεγάλα κομμάτια του προσφυγικού κλήρου πωλήθηκαν σε επιχειρηματίες για την ίδρυση βιομηχανιών και βιοτεχνιών, ξενοδοχείων, αντιπροσωπειών αυτοκινήτων και κέντρων διασκεδάσεως.

Οι εμπορευματικοί ρυθμοί στο χωριό σήμερα δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένοι. Τα πρωινά στους δρόμους του χωριού συναντά κανείς πλανόδιους μανάβηδες και μικροπωλητές. Τα ελάχιστα καταστήματα που υπάρχουν αρκούν απλώς για να καλύπτουν τις βασικές καθημερινές ανάγκες των κατοίκων: δύο παντοπωλεία, ένα αρτοποιείο, ένα κεντρικό καφενείο, το καφενείο της κοινότητας, και δύο ψησταριές. Άλλωστε , η πόλη των Ιωαννίνων ήταν πάντα ο τόπος όπου οι κάτοικοι του χωριού ικανοποιούσαν τις καταναλωτικές ανάγκες τους. Ένα από τα παλιά παντοπωλεία του χωριού, το οποίο άνοιξε το 1971, σήμερα λειτουργεί ως υποτυπώδες καφενείο και κυρίως ως ο χώρος όπου οι ηλικιωμένοι συγκεντρώνονται και περιμένουν τον

[16] Για μια διεξοδικότερη ανάλυση σχετικά με τη σημερινή μορφή των προσφυγικών κοινοτήτων του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων βλ. στο κεφάλαιο 10.

ταχυδρόμο. Τα ελάχιστα προϊόντα που διαθέτει, μερικά κουτιά γάλα, κονσέρβες και άλλα είδη πρώτης ανάγκης, δικαιολογούν την ύπαρξή τους μέσα από τα λόγια της ιδιοκτήτριας του καταστήματος, που λόγω έλλειψης πελατείας δεν το δουλεύει πια: *«Τώρα ο κόσμος έχει τα αυτοκίνητά του και πάει στο σούπερ-μάρκετ και ψωνίζει…» (Θεοδώρα Κεϊσογλου, ετών 73).*

5. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ

5.1 Μορφές συγγένειας

Ο Γάμος και η Οικογένεια

Η συγκρότηση των προσφυγικών κοινοτήτων και η ανάπτυξη του κοινοτικού πνεύματος που τις χαρακτήρισε δεν θα μπορούσε να στηριχθεί μόνο στη βάση της κοινής εμπειρίας της Καταστροφής. Οι δομές της συγγένειας σε όλες τις μορφές τους συντέλεσαν στην ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων, τα οποία αποτέλεσαν τη βάση για κοινωνικές και οικονομικές συνεργασίες. Οι σχέσεις αυτές λειτούργησαν ως το σημείο διασύνδεσης των προσφυγικών κοινοτήτων και με την τοπική κοινωνία.

Η αιματική συγγένεια και οι σχέσεις αγχιστείας υπήρξαν καθοριστικές για τη διάρθρωση των κοινοτήτων. Οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στα καινούρια χωριά συνδέθηκαν μεταξύ τους με γάμους, με σκοπό τη διεύρυνση των κοινωνικών συμμαχιών, ενώ παράλληλα οι σχέσεις τελετουργικής συγγένειας συμπλήρωσαν το χάρτη των κοινωνικών δικτύων των κοινοτήτων. Έτσι, και σήμερα παρατηρείται το φαινόμενο πολλές οικογένειες μέσα στο ίδιο χωριό να συνδέονται μεταξύ τους είτε με αιματικούς δεσμούς είτε με συμπληρωματικές μορφές συγγένειας (αγχιστεία, κουμπαριά), γεγονός που συντέλεσε στη διατήρηση των προσφυγικών κοινοτήτων μέσα στο χρόνο και στη διαμόρφωση μιας ισχυρής συλλογικής συνείδησης.

Οι σχέσεις αιματικής συγγένειας αποτέλεσαν το βασικό τρόπο δόμησης των κοινωνικών σχέσεων των παραπάνω κοινοτήτων καθορίζοντας πρώτα απ’ όλα τον τρόπο εγκατάστασης στους τόπους υποδοχής. Στην Ανατολή, πρώτο μέλημα των δικαιουμένων κλήρο ήταν η εγγύτητα είτε συγγενικών μεταξύ τους οικογενειών είτε καταγόμενων από τις ίδιες κοινότητες. Μετά την ίδρυση των νέων κοινοτήτων οι πρόσφυγες προσπάθησαν να διατηρήσουν τις παλιές συλλογικότητες που τους ένωναν στο παρελθόν. Στους νέους οικισμούς που δημιουργήθηκαν, αν και χαρακτηρίζονταν από ανομοιομορφία όσον αφορά τους τόπους καταγωγής των κατοίκων, το κοινοτικό πνεύμα αναπτύχθηκε στη βάση της συγγένειας.

Η ανάλυση των δομών της συγγένειας μπορεί να αναδείξει μορφές κοινωνικής οργάνωσης των κοινοτήτων, οι οποίες επηρέασαν και τη διαμόρφωση του οικισμένου χώρου. Στην Ανατολή μερικές γειτονιές αποκαλούνται από τους κατοίκους της κοινότητας με το όνομα της οικογένειας, που κατέλυσε στο συγκεκριμένο χώρο.Επίσης, στον οικισμό της Μπάφρας είναι κυρίαρχη η παρουσία ενός συγκεκριμένου σογιού, το οποίο αρχικά εγκαταστάθηκε στο νότιο τμήμα του οικισμού και σήμερα έχει επεκταθεί στο μεγαλύτερο μέρος του. Η συγκεκριμένη οικογένεια έφτασε στο χωριό από το Τσατ της Καισάρειας και, πολυπληθής καθώς ήταν, κατέλαβε το μεγαλύτερο τμήμα του οικισμού. Όσον αφορά τον οικισμένο χώρο, ακόμη και σήμερα είναι ορατή η οριοθέτηση της περιοχής όπου υπάρχουν τα σπίτια του. Η πληθυσμιακή κυριαρχία της συγγενειακής αυτής ομάδας καθόρισε σε μεγάλο βαθμό το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύχθηκαν στον οικισμό σε σχέση με τις άλλες πληθυσμιακές ομάδες που κατέλυσαν στον ίδιο χώρο, Πόντιους, Αρμένιους και κατοίκους από διάφορα χωριά της Καππαδοκίας. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου στο χωριό και μέσα από τις συζητήσεις που είχα με μερικούς από τους κατοίκους έγινε αντιληπτή η λανθάνουσα ανταγωνιστική σχέση που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα στην οικογένεια και στις άλλες ομάδες με διαφορετική καταγωγή μέσα στον ίδιο πληθυσμό. Η σχέση αυτή είναι ακόμη πιο ορατή στους συνδυασμούς των κοινοτικών εκλογών και γενικότερα μέσα από την έντονη κριτική που μερικές φορές ασκείται σε έναν από τους εκπροσώπους της οικογένειας, ο οποίος πολιτεύεται και γενικότερα ασχολείται με τα κοινά.

Οι κοινωνικές σχέσεις των προσφυγικών ομάδων καθορίστηκαν και από άλλες μορφές συγγένειας εκτός από την αιματική. Η ανάγκη για τη διατήρηση της συλλογικότητας που ίσχυε στις παλιές πατρίδες και η ανάγκη κοινωνικής αλληλεγγύης, την οποία επέβαλε η κατάσταση της προσφυγιάς που βίωναν, υπαγόρευσαν την καθιέρωση πλασματικών μορφών συγγένειας.

Τα δομικά κενά που άφησαν οι σχέσεις αιματικής συγγένειας επιδιώχθηκε να καλυφθούν από «εναλλακτικές κοινωνικές δομές». Ο γάμος και η δημιουργία μιας οικογένειας αποτέλεσε το βασικό μέσο εξασφάλισης της σταθερότητας στο νέο τόπο. Μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, όσοι επέζησαν κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες να ορθοποδήσουν και να ξαναφτιάξουν τις οικογένειές τους. Νεαρά αγόρια και κορίτσια επέλεξαν τη δημιουργία δικής τους οικογένειας με

βασική προοπτική να αποκτήσουν δικό τους κλήρο και να διατηρήσουν τη σταθερότητα της οικογενειακής ζωής. Μέσα από την εμπειρία της καταστροφής η νέα γενιά δοκιμάστηκε και αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει δύσκολες καταστάσεις για να επιβιώσει. Το πέρασμα στην ωριμότητα έγινε και μέσα από το γάμο, όπου κυρίως οι νεαροί άντρες έπρεπε να αποδείξουν ότι είναι σε θέση να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες της οικογενειακής ζωής και να συντηρήσουν το δικό τους σπιτικό.

Και στα τρία προσφυγικά χωριά η ένωση του ζευγαριού ξεκινούσε από το προξενιό που κάποιος προξενητής, ως επί το πλείστον φίλος ή συγγενής του ενδιαφερόμενου, έκανε στους γονείς του. Η επιτυχής επιλογή του ή της συντρόφου εξαρτιόταν κατά πολύ από το κριτήριο του προξενητή, ο οποίος επιδίωκε να εξασφαλίσει τις βασικές προϋποθέσεις για τη στήριξη ενός γάμου. Η ηθική υπόσταση των δύο οικογενειών, το «καλό» τους όνομα και η οικονομική κατάσταση του γαμπρού ή της νύφης αποτελούσαν τα στοιχεία πάνω στα οποία βασιζόταν η διαπραγμάτευση της ένωσης των δύο συντρόφων. Το προξενιό ήταν απαραίτητη συνθήκη για έναν επιτυχημένο γάμο, σε αντίθεση με το γάμο από έρωτα, διότι εξασφάλιζε την κοινωνική σταθερότητα μέσα από τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών και πρακτικών. Το προξενιό αποτελούσε μια πραγματιστική προσέγγιση του γάμου, όπου οι προβλέψεις για τη νέα οικογένεια και τη σταθερότητά της ήταν από τις βασικές προτεραιότητες[1]. Ωστόσο και ο γάμος από έρωτα δεν ήταν ιδιαίτερα σπάνιο φαινόμενο. *«Ξέρεις τι ήταν πρώτα; Πρώτα εμείς οι νέοι αγαπιόμασταν. Είχαμαν έρωτα, έρωτα…πώς να σου πω! Εσύ ξέρεις τώρα! (Γέλια) Εγώ μ' αυτήν έρωτα αλλά δεν μπορούσαμε να μιλήσουμε, να ανταμωθούμε. Εγώ πήγαινα εκεί πέρα κρυφά, κρυφά! Εγώ όταν…*

- Ντροπή πολλή ήταν τότε…

- Ντροπή πολλή!

- Ο μπαμπάς μου δεν άφηνε έξω το βράδυ. Όταν βασιλεύει ο ήλιος μέσα!

- Μέσα. Έτσι ήτανε. Εγώ μία μέρα πήγα γω για να ιδώ αυτήν βγήκε ο πεθερός μου. Αυτός νόμιζε ότι ήταν κλέφτης! Εγώ πήδησα τα σύρματα ωπ! Κλέφτης, κλέφτης! Αυτή ήξερε όμως! (Γέλια) Τί κλέφτης σκατά ήμαν εγώ ήμαν! Ύστερα

[1] R. Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, New York, Oxford 1998, 117.

έστειλα προξενιά. Μια μέρα, δυο μέρες…» (Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88 και Τριανταφυλλιά Δεμιρτζόγλου, ετών 80, Μπάφρα).

Συνηθισμένο φαινόμενο ήταν οι δύο νέοι να γνωρίζονται από πριν, να βλέπονται κρυφά και οι ίδιοι να επιλέγουν να παντρευτούν. Οι γονείς του γαμπρού έστελναν κάποιον συγγενή ως προξενητή για να «ζητήσει» την κοπέλα από τους γονείς της. Ακόμη και αν ο γάμος δεν είχε την έγκριση των γονιών, ως βασικό επιχείρημα προβαλλόταν η σφοδρή επιθυμία των νέων να ενωθούν με τα δεσμά του γάμου. Μάλιστα στις ακραίες μορφές του κατέληγε στη λύση του «κλεψίματος», που το ζευγάρι αποφάσιζε να φύγει από το χωριό και να παντρευτεί παρά την αρνητική γνώμη των γονιών.

Ενώ το προξενιό ήταν η πρώτη φάση μιας γαμήλιας συμφωνίας ο αρραβώνας αποτελούσε την επισημοποίηση της συμφωνίας αυτής. Οι γονείς του γαμπρού επισκέπτονταν τους γονείς της νύφης και συζητούσαν για την ημερομηνία του γάμου. Για να επισημοποιηθεί ο αρραβώνας θα έπρεπε και οι δύο πλευρές να κάνουν κάποιο δώρο η μία στην άλλη, το οποίο ήταν συνήθως κάποιο κόσμημα. Επιπλέον, ο γαμπρός έπρεπε να κάνει δώρο στη νύφη ένα χρυσό σταυρό, ένα δαχτυλίδι και ένα μαντήλι, ενώ το γεγονός γιορτάζονταν με γλέντι. *«Ήρθε ο φθινόπωρος έστειλα, έδωσε λόγο την άλλη Κυριακή θα κάνουμε αρραβώνες. Ε…κι εμείς ετοιμαστήκαμαν, τι να πάρουμε τότε…δεν είχαμαν τίποτα! Είχα πάρει μια καρδιά έτσι (γέλια) κι ένα σταυρό και πήγαμαν εκεί πέρα…» (Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88, Μπάφρα).*

Οι πρόσφυγες διατήρησαν πάρα πολλά στοιχεία από τον τελετουργικό χαρακτήρα του γάμου. Τα έθιμα του γάμου και τα συμβολικά στοιχεία που ίσχυαν στις χαμένες πατρίδες μεταφέρθηκαν στη νέα κοινωνική πραγματικότητα, ορίζοντας τη θέση των ανθρώπων μέσα σ’ αυτή. Το πόσο ζωτικής σημασίας ήταν η διατήρηση των εθίμων του γάμου, έτσι όπως πραγματώνονταν και λειτουργούσαν στο παρελθόν, αποδεικνύεται από τον τρόπο με τον οποίο σήμερα η πρώτη και η δεύτερη γενιά σχολιάζουν και βιώνουν την κοινωνική αλλαγή. Στο παρελθόν ο γάμος ήταν ένα κοινωνικό γεγονός το οποίο αφορούσε και ενέπλεκε ολόκληρη την κοινότητα, λειτουργώντας ως ένα ακόμη στοιχείο διαφοροποίησης από την τοπική κοινωνία. Διέθετε ιδιαίτερα τελετουργικά χαρακτηριστικά τόσο σε σχέση με τη

γαμήλια συμπεριφορά του ντόπιου πληθυσμού όσο και σε σχέση με τις τοπικές κοινότητες της Μικράς Ασίας.

«Απ' την Πέμπτη αρχίναγαν το γάμο. Το γάμο αρχίναγαν απ' την Πέμπτη. Πέμπτη έκαμναν, να πούμε, οι κοπέλες έρχονταν και χόρευαν εκεί. Στο σπίτι του παιδιού. Νύφη δεν γίνονταν τόσο πολύ. Γαμπρός στο σπίτι γένονταν γλέντι μέχρι Δευτέρα το βράδυ. Σαββάτο βράδυ έντυναν το γαμπρό. Μαζεύονταν όλοι, Σαββάτο δεν είναι; Κυριακή είν' ο γάμος. Τώρα μη κοιτάς καταστ[ρέφεται]… φεύγει η θρησκεία μας!!! Έφυγε! Έφυγε! Εντέλει, μαζεύονταν όλοι, έντυναν τον γαμπρό, έβαζαν το καπέλο έτσι, το γαμπρό ένας έτσι. Ε…καπέλο δε χωράει! Έβαζε. Καπέλο δε χωράει στο κεφάλι τ'. Από κει συγγενείς της έλεγαν…Του γαμπρού ή της κοπέλας οι συγγενείς, όποιος είχε ευχαρίστηση πενήντα δραχμές, τότε είχαν αξία. Εκατό δραχμές… «Για να βάλω…Δε χωράει!» Μέχρι που να βρει το τιμή της ο πατέρας τελευταίος του γαμπρού. "Θα δώσω, τί θα δώσω", ό,τι ευχαριστία είχε, να πούμε, άξια είχε πιο πολύ απ' τσ' αλλουνούς, "Για να δω", λέει,… "Α! Χώρεσε το καπέλο! Χώρεσε το καπέλο!" Κι έψελναν. Όχι να τραγουδήσουν! Ναι, έψελναν εκεί που έβαζαν το καπέλο. Κι έβαζαν στο λαιμό το γαμπρό ένα μαντήλι έτσ' …Πού είναι αυτά! Έβαζαν στην πλάτη βελόνια. Δύο βελονιές. Για να μην «δεθούν». Δένονταν τότε. Σταυρωτό. Στο σπίτι της νύφης πήγαιναν εκεί γλένταγαν. Το βράδυ εκεί γλένταγαν…Το Σάββατο. Το πρωί, άμα γίνονταν η στέψη στο παιδί…Την Κυριακή το πρωί πήγαιναν στο παιδί και γλένταγαν…Στην Τουρκία Κυριακή το πρωί πώς γίνονταν γάμος ξέρεις; Πριν να βγει εκκλησία, με την εκκλησία, πριν να βγει εκκλησία, γαμπρός, νύφη πρέπει να σταματήσουν εκεί. Μέσα στην εκκλησία. Κατάλαβες τώρα; Σκόλασε η εκκλησία, λειτουργία. Στέψη. Αρχινάει η Στέψη. Νηστικιά κι οι δύο. Και αντίδωρο δίνουν… Όσα να πούμε δεν είχαν διχόνοια αναμεταξύ τους μετάλαβαν. Τώρα έχουμε αυτή θρησκεία; Τρων, γλεντάν…Γιατί Κυριακή να γίνει; Πάρε Σάββατο. Τι κάθεσαι; Η αμαρτία είναι Σάββατο. Αλλά…Τι είναι το πολιτικό γάμο; Το πήρες τούρκικα το πολιτικό γάμο. Όπως κάνουν οι δικοί μας το πολιτικό γάμο έτσι έκαναν εκεί Τούρκοι. Έλεγαν Τούρκοι "Του δίνεις τη κοπέλα σου;" "Δίνω και την καρδιά μ'" "Παίρνεις εσύ το παιδί; Δίνεις εκεί;" "Δίνω" Έρχονταν, οι γονείς της ρώταγε. Ύστερα απ' τις γονείς της "Το παίρνεις τη νύφη εσύ, παιδί μου;" "Με την καρδιά μου παίρνω" "Κοπέλα μου, παίρνεις εσύ το παιδί;" "Με την καρδιά παίρνει". Αυτό ήταν Στέψη…! Τώρα τούρκικο γάμο δεν είναι εκείνο; Γιατί επίσημο

γάμο δεν κάνουν μωρ' τι είναι αυτό;! Μετά την Κυριακή το πρωί γίνονταν ο γάμος. Γλέντι μέχρι το πρωί. Μέχρι Δευτέρα βράδυ. Εδώ κάναμε δύο-τρία. Έτσι γάμους. Ύστερα κατάργηση» (Κατερίνα Μπατσάκογλου, ετών 83, Μπάφρα).

Η συλλογικότητα και η δυνατότητα συμμετοχής ολόκληρης της κοινότητας στο γαμήλιο γεγονός είναι ένα από τα χαρακτηριστικά που πλέον δεν συναντώνται. *«Πολύ, πολύ καλές σχέσεις. Είχαμε πολύ καλές σχέσεις. Τώρα άλλαξε η κατάσταση. Πηγαίναμε στα σπίτια τη νύχτα καθόμασταν, δεν είχαμε βέβαια τα φώτα, με κείνη τη λάμπα, καθόμασταν, ας καθήσουμε και λίγο ακόμα· τώρα δεν είναι να πας σε σπίτια· δε σε θέλει ο άλλος, κοιτάει τα παπούτσια πρώτα αν είναι καθαρά· δεν είναι...πάει εκείνο κει που ήταν το ποντιακό, που πηγαίναμε. Όσο για το γάμο δεν καλάγαν κανέναν «θα παντρεύει ο Βαγγέλης», ας πούμε, "θα πάμε στο γάμο, θα πάμε στο γάμο, παντρεύεται ο Βαγγέλης. Θα πάμε στο γάμο". Τί έσφαζαν, τί κάναν; Ένα κοτόπουλο. Ένα κοτόπουλο, λίγες πατάτες και φωνάζανε ορισμένους...δεν είχαμε, ορισμένους. Εκεί έλα πάρε κι εσύ λίγο κάτι ε...το κρασί και το αυτό ήτανε κάπως πολύ. Όχι και πολύ κάπως καλά ήτανε. Μετά έγινε ο γάμος, και τότε άρχισε και γινόταν με καλές ας πούμε, με προσκλήσεις με αυτά..., τότε "θα παντρεύ' ο Βαγγέλης θα πάμε, τ' εμέτερον είν' ο Βαγγέλης, δικός είναι, θα πάμε". Όλοι δικοί μας είμασταν, πηγαίναμε.» (Βαγγέλης Περπερίδης, ετών 78 Ανατολή).* Τα ατομικά προσκλητήρια έχουν αντικαταστήσει τα «μπερέτια», πίτες που φτιάχνονταν για να προσκαλέσουν στο γάμο, ενώ ο κεμεντζές, το μουσικό όργανο-σύμβολο της ποντιακής μουσικής ταυτότητας, δεν συνοδεύει πια τη νύφη από το σπίτι προς την εκκλησία, αφού εκείνη επιλέγει να φτάσει εκεί με αυτοκίνητο. Σήμερα ο γάμος διαθέτει πανελλαδικά γνωρίσματα και έχει χάσει πολλά από τα παλιά τελετουργικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τη λειτουργικότητά του στο πλαίσιο της μικροκοινωνίας[2].

Οι ίδιοι οι πληροφορητές μιλούν για τις αλλαγές που έχουν υποστεί τα έθιμα που σχετίζονται με τη γαμήλια τελετή. Οι δύο παλιότερες γενιές αναφέρονται με έντονη νοσταλγία στο παρελθόν και στα στοιχεία που είτε μεταφέρθηκαν αυτούσια είτε προσαρμόστηκαν στις ανάγκες του παρόντος και τους βοήθησαν να συνεχίσουν τη ζωή τους στον νέο τόπο υποδοχής. «*Τώρα*

[2] Ε. Αυδίκος, *Από τη Μαρίτσα στον Έβρο Πολιτισμικές συγκλίσεις και αποκλίσεις, σε μια παρέβρια περιοχή,* Δήμος Τυχερού, «Πολύκεντρο» Δήμου Τυχερού, Αλεξανδρούπολη 1998, 163.

ούτε γλέντια γίνονται στο σπίτι του γαμπρού, ούτε τίποτε. Παίρει τη νύφη, στεφανώνεται και πάει για ταξίδι. Στο σπίτι οι γερόντοι κοιμώνται...(γέλια) (Κώστας Θεοδωρίδης, ετών 77, Ανατολή).

Μια άλλη συνήθεια που επισφράγιζε τις σχέσεις της νύφης με τους γονείς του άντρα της ήταν αυτή της σιωπής της νύφης. *«Να σου πω την αλήθεια εμείς υποφέραμε με τα γερόντια. Για τί! Τότε είχανε κι ένα έθιμο στα πεθερικά οι νυφάδες δε μίλαγαν, κράταγαν «νυφικό», που λένε. Απ' την πατρίδα τους το είχαν φέρει. Στους κουνιάδους, στους συγγενείς κι αυτά όλο με νοήματα.» (Θεοδώρα Κιοσέογλου, ετών 62, Μπάφρα).* Η σιωπή της νύφης προς τους συγγενείς του γαμπρού συνηθιζόταν περισσότερο από τις οικογένειες που έφτασαν από την Καππαδοκία και την Καισάρεια στα χωριά Μπάφρα και Νεοκαισάρεια. Η παραπάνω συνήθεια, φερμένη από την πατρίδα, αναφέρθηκε και από τις γυναίκες που ζούσαν στην Ανατολή, αλλά όχι σε τόσο έντονο βαθμό όπως στα άλλα δύο χωριά. Η σιωπή τηρούνταν με απόλυτη αυστηρότητα μέχρι τη στιγμή που ο πατέρας του συζύγου θα αποφάσιζε να δώσει την έγκρισή του για την ελεύθερη έκφραση της γυναίκας. Η νεαρή κοπέλα επιτρεπόταν να μιλάει μόνο στο σύζυγό της, ενώ όταν απευθυνόταν στον πεθερό της εκφραζόταν όχι λεκτικά αλλά με τη χρήση νευμάτων. Η πρακτική αυτή απέτρεπε την πιθανότητα αντιδικιών ανάμεσα στη νύφη και τα πεθερικά της και εξασφάλιζε μια σχέση σεβασμού προς τον πατέρα του συζύγου της. *«Αρραβωνιάστηκα, μια μέρα, ήρθα εδώ, σκουπίζω, έπλυνα τα σπίτια, όλα, βγήκα έξω, καθάριζα την αυλή. Κι αυτή η πεθερά μου, η μακαρίτισσα, κάθονταν με την κουμπάρα της, με τη κυρά Βασιλική. Σηκωθείτε από κει, είπα, κι εγώ θα πλύνω και θα σφουγγαρίσω είπα. Ξεχάστηκα γκιολέ που 'μουνα νύφη σ' αυτό το σπίτι. Νόμιζα ότι είμαι, ήμουνα στο σπίτι μου (γελάει). Η κουμπάρα γέλασε, «μίλα μωρέ» είπε «ό,τι θέλει να…. Τι… κουμπάρα, εδώ δυο άτομα θα καθίσετε αμίλητοι;» (Θεοδώρα Κιοσέογλου, ετών 62, Μπάφρα).*

Οι γυναίκες της δεύτερης γενιάς ασκούν ιδιαίτερα αυστηρή κριτική στην παραπάνω πρακτική, μιλώντας με αγανάκτηση αλλά και ανακούφιση και αλληλεγγύη για το φύλο τους[3] για τη συνήθεια που σήμερα πλέον έχει εγκαταλειφθεί. Στις σύγχρονες οικογένειες η συνήθεια αυτή δεν ισχύει πια, ενώ οι νέες γυναίκες πολλές φορές κατηγορούνται ότι δεν «έχουν τη σέβαση» που

[3] Μ. Μερακλής, *Κοινωνική Συγκρότηση, Ελληνική Λαογραφία*, τόμος Α΄, Οδυσσέας, Αθήνα 1996, 54-55.

είχαν οι παλιές στα πεθερικά τους «*Ενώ το κράταγαν, τώρα αυτό δεν το κρατάν βέβαια. Τώρα μιλάς μια χαρά…Τώρα παραμιλάνε μάλλον.» (Θεοδώρα Κιοσέογλου, ετών 62, Μπάφρα).*

Η κατανομή των ρόλων των φύλων καθιστούσε τους άνδρες, και πρώτα απ' όλους τον πεθερό και μετά τον σύζυγο, αρχηγούς. Οι άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να δουλέψουν σκληρά για να εξασφαλίσουν τους όρους διαβίωσης της πολυμελούς οικογένειας. Η γυναίκα ήταν επιφορτισμένη με καθήκοντα που θα έπρεπε να φέρει εις πέρας προκειμένου να διαμορφώσει και να διατηρήσει μια καλή φήμη για την οικογένειά της. Το σπίτι ήταν το «βασίλειό» της. Κάθε γυναίκα έπρεπε να φροντίζει για την καθαριότητα του σπιτιού, να ανατρέφει τα παιδιά και να βοηθάει σε όλες τις αγροτικές δουλειές, αποδεικνύοντας το βαθμό εργατικότητας που τη διέκρινε. Μόνο με αυτό τον τρόπο μπορούσε να αποκτήσει μια αξιοπρεπή θέση στην κοινωνία. *«Εγώ πάντως τον εαυτό μου, μάνα δεν είχαμαν, πατέρα δεν είχαμαν…υπέφερα πάρα πολύ. Είχαμαν και πολύ δουλειά κι αυτός ο άνθρωπος πολύ αυστηρός ήταν ο άντρας μου. Αυστηρός λέ(γ)ονταν για τη δουλειά. Δεν κούτα(γ)ες να κάνεις τίποτα. Από νύχτα σηκωνόμουν: ζύμωνα, έψηνα και ψείρια είχαμαν, τα ζεμάταγα τα παιδιά τα ρούχα, πήγαινα στη δουλειά, τ' άφηνα μικρό-μικρό μέσα, όποιος ήταν λίγο μεγαλούτσικο πρόσεχε τα παιδιά. Όλο το μεσημέρι όλοι κοιμόντανε, ξεκουράζονταν στα χωράφια, θέριζαν, σκαλίζαν αυτά, εγώ τρέχοντας ερχόμαν εδώ για να κοιτάξω τα παιδιά τι έγιναν…Είχαν πεθερικά, είχαν μάνα τους…Είχαν βοήθεια αυτά (αναφέρεται στις άλλες γυναίκες, ενώ εκείνη ήταν μόνη της στη φροντίδα του σπιτιού), εγώ δεν είχα από πουθενά βοήθεια, πουθενά. Έρχομαι δω μετά τα παιδιά, άλλοι εδώ κοιμόνταν, άλλοι εκεί, πεινασμένα τα καημένα, να τραβήξω νερό από το πηγάδι να τα κάνω ένα φα(γ)ητό και μετά να ξαναπάω στο χωράφι.» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια). «Λες και με είχε πιάσει χρυσή επάνω μου! Έτσι είχα καταντήσει. Όταν έφυγε αυτός φαντάρος… (αναφέρεται στον άνδρα της). Εγώ «νυφικό» κράταγα, μαζί πήγαινα στη δουλειά, δουλειά!!! Έμενα για δούλα μ' είχαν πάρει! Σαββατοκύριακο, Κυριακή έγινα νύφη, τη Δευτέρα, σ' αυτό το σπίτι μέσα ζύμωσα, εγώ που δεν ήξερα να ζυμώσω, έκανα ψωμί στο φούρνο, έπλυνα και τα ρούχα, την Τρίτη το πρωί πήρα το σκαλιστήρι, πήγα και σκάλισα καπνό. Το πιστεύεις;! Η πεθερά μου τίποτα δεν έκανε! Δεν ήταν όμως όλες έτσι!» (Θεοδώρα Κιοσέογλου, ετών 62, Μπάφρα).*

Η υπακοή στον άνδρα της, στα πεθερικά και γενικότερα στους μεγαλύτερους σε ηλικία συνοψιζόταν στην έννοια «σέβαση», σεβασμός, τον οποίο όφειλε να επιδεικνύει πάντοτε. «*Κουτάς να περνάς στο δρόμο, όταν έρχεται ένας γέρος, να κουτάς να περάσεις από μπροστά του, θα σκότωνε στο ξύλο! Έπρεπε να κάτσεις εκεί σταυρωμένα χέρια: να περάσει ο γέρος και μετά να περάσεις εσύ. Σέβαση είχαμαν εμείς. Πού είναι η σέβαση! Πας στον αστικό και κάθεσαι, κάθεσαι όρθια γριά γυναίκα, τα παιδιά κάθονται και δεν λένε έλα γιαγιά κάτσε δω. Δεν σηκώνονται! Εμείς να κάναμε τέτοιο πράμα; Εκεί κάθοσαν έξω, περνούσε ένας γέρος, ηλικιωμένος ήταν όχι γέρος, ωπ…στο πόδι και σταυρωμένα χέρια καθόμασταν ώσπου να περάσει. Μετά καθόμασταν. Τώρα υπάρχουν τέτοια πράματα; Δεν υπάρχουν. Ή τα κορίτσια μας να πήγαιναν στο γάμο να χορέψουν ή να παν να ξημερώσουν νύχτα έξω; Βασίλευε ο ήλιο, τα κορίτσια μέσα. Χόρευαν μαζί με τη μάνα. Μόνες τους δεν πηγαίναν. Δεν αφήναμαν εμείς. Φοβόμασταν τότε τίμια κορίτσια έψαχναν, κατάλαβες; Αυτά τράβηξαμαν. Τώρα ελεύθερη κοπέλα έρχονται πρωί με το ταξί. Α…τέτοια πράματα…Αποκλείεται!!! Αποκλείεται. Τώρα δε λογαριάζουν τίποτα!» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Η Μικρασιατική Καταστροφή, η ανάγκη της βίαιης μετακίνησης των ελληνικών πληθυσμών από τη Μικρά Ασία στην Ελλάδα και η προσπάθεια της αποκατάστασής τους δημιούργησαν συνθήκες ασυνέχειας στην κοινωνική οργάνωση των νέων κοινοτήτων. Η προσπάθεια διατήρησης των συλλογικοτήτων μέσα από τις γαμήλιες ανταλλαγές ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο από το θεσμό της προίκας. Η τελευταία, σε οποιαδήποτε μορφή της, συντέλεσε στη διατήρηση των πολιτισμικών προτύπων του παρελθόντος με κυρίαρχο σημείο τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών. Αυτό που καθιστά τις σχέσεις αγχιστείας τόσο καθοριστικές για την κοινωνική οργάνωση είναι το γεγονός ότι μέσα από το γάμο μεταβιβάζονται αγαθά. Ο θεσμός αποτελεί μηχανισμό ανταλλαγής τόσο των μέσων αναπαραγωγής (γυναικών) όσο και μέσων συντήρησης και συχνά παραγωγής[4]. Οι πρόσφυγες, τόσο αυτοί οι οποίοι κατάγονταν από τον Πόντο όσο και εκείνοι από την Καππαδοκία, μετέφεραν μαζί τους τη συνήθεια της προίκας και με τις δύο εκφάνσεις της: ο πατέρας της νύφης έπρεπε να στηρίξει οικονομικά το γαμπρό και το νέο ζευγάρι αλλά και με

[4] Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991, 82-83.

την αντίστροφη μορφή της, όπου ο πατέρας του γαμπρού θα έπρεπε να εξαγοράσει τη νύφη, πληρώνοντας «το γάλα της μάνας» που ανέθρεψε το νέο κορίτσι[5]. *«Πολλές περιπτώσεις ήταν το αντίθετο· όταν ήθελε να πάρει μια κοπέλα έπρεπε να πληρώσει την κοπέλα για να την πάρει. Κι αν δεν την έδιναν την έκλεβε. Είχαν το κλέψιμο! Είχαν το κλέψιμο εκεί. Άμα δεν την έδιναν έτσι, ήταν πιο νταήδες η μεριά των γαμπρών κι έκλεβαν και την κοπέλα·» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74, Ανατολή).*

Στις κοινότητες της Μικράς Ασίας η προίκα έπρεπε απαραίτητα να περιλαμβάνει τα λεγόμενα «προικιά» της νύφης, τα ενδύματα και τον εξοπλισμό του σπιτιού, τα οποία θα έπαιρνε μαζί της η νύφη στο νέο της σπιτικό. Επιπλέον, πολύ συνηθισμένο φαινόμενο ήταν η παραχώρηση γης.

Με τον ερχομό των προσφύγων η συνήθεια αυτή διατηρήθηκε και στους νέους τόπους εγκατάστασης. Τα πρώτα χρόνια της αποκατάστασής τους αντιμετώπισαν πολλές οικονομικές δυσκολίες προσπαθώντας να επιβιώσουν. Η προίκα, παρόλα αυτά, διατηρήθηκε με τη μορφή που ίσχυε στους τόπους καταγωγής. Όπως και στο παρελθόν, οι παροχές των γονιών προς τις νέες κοπέλες κανονίζονταν κατά τη διάρκεια του προξενιού. *«Όταν πάμε για προξενιά ζητάνε. Για αυτό θα δώσεις κι εκείνο θα δώσεις το άλλο θα δώσεις. Άμα έχει ο πατέρας της κοπέλας και του παιδιού, θα δώσει, άμα δεν έχει τί να πάρει, τί να πάρει. Ό,τι ρούχα είχε. Δε θέλω γω, έπιπλα σαλόνι κουζίνα τραπεζαρία…» (Κωνσταντίνος Ναυρόζογλου, ετών 80, Μπάφρα).*

Ο ρουχισμός και τα σκεύη του σπιτιού αποτελούσαν απαραίτητο εφόδιο για κάθε κοπέλα, ως βάση για το στήσιμο του νέου σπιτικού. Μαζί με αυτά, αν υπήρχε η οικονομική δυνατότητα, παραχωρούνταν και κάποιο χωράφι, όχι όμως ως αναγκαία συνθήκη. *«Ζήταγαν αλλά …ό,τι είχε…δεν υπήρχαν προίκα, να ζητήσει οπωσδήποτε τόσα λεφτά. Αν κανένα κομμάτι χωράφι είχε, πάρε αυτό το χωράφι έλεγε και τα απαραίτητα: κανένα τσόλι, καμία βελέντζα, κανά αυτό…Αυτά τα πράματα. Δεν είχανε…Δεν επιβάζανε…» (Σπύρος Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια). «Ύστερα μπήκε το πλεονέκτημα...Αχ, κορίτσι μου, αυτό εμείς δε το 'χαμε τότες στην αρχή· τώρα μπήκε, να πούμε, «έχει η κοπέλα», προίκα να*

[5] Το έθιμο απέκτησε συμπληρωματικό χαρακτήρα και περιορίστηκε σε μια συμβολική χρήση λόγω των αντίξοων οικονομικών συνθηκών, τις οποίες είχαν να αντιμετωπίσουν οι πρόσφυγες Βλ. Μ. Μερακλής, *Κοινωνική Συγκρότηση, Ελληνική Λαογραφία*, τόμος Α΄, Οδυσσέας, Αθήνα, 1996, 51-52. Επίσης σχετικά με το έθιμο της «εξαγοράς της νύφης» βλ. Ε. Αλεξάκης, *Η Εξαγορά της Νύφης Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1984.

πάρουμε. Δε έχει η κοπέλα... Κι ύστερα έφτασε στο σημείο τώρα, απ' τη μια μεριά έχει και λίγο δίκιο, σου λέει, «δεν έχω γω, να πάρω και μια κοπέλα δεν έχει κι αυτή τι θα κάνουμε, πού θα πάμε, τί θα κάνουμε, πώς θα ζήσουμε;» Έγινε αυτό το θέμα τώρα, κάθε χρόνο, βλέπεις η εξέλιξη φέρνει και την ανέχεια» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74, Ανατολή).

Το περιεχόμενο της προίκας διατηρήθηκε σε μεγάλο βαθμό όπως συνηθιζόταν στους τόπους καταγωγής ως έκφραση της ανάγκης διατήρησης του παρελθόντος. Όμως, οι συναλλαγές με την τοπική κοινωνία συντέλεσαν στον εμπλουτισμό των πρακτικών της με νέα στοιχεία. Από τα τέλη της δεκαετίας του '40 και στη δεκαετία του '50 άρχισε να συνηθίζεται η παραχώρηση χρημάτων από τους γονείς της νύφης στο γαμπρό με τη μορφή χρυσών λιρών, σημείο που αναδεικνύει την ανάγκη προσαρμογής στη νέα κοινωνική πραγματικότητα. Οι πληροφορητές ανέφεραν ότι αυτή η συνήθεια ήταν άγνωστη στην παλιότερη γενιά. Αντίθετα, ο ντόπιος πληθυσμός συνήθιζε την παροχή χρημάτων, κάτι που και οι πρόσφυγες υιοθέτησαν μετά τη σύναψη κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων (με τη μορφή της εξωγαμίας ή επαγγελματικών συναλλαγών) με τους τοπικούς πληθυσμούς. *«Ε… ήταν και λίρες, και λεφτά και λίρες, ότι να 'ναι. Στην αρχή δεν είχαν τίποτα στην αρχή, μετά, μετά άρχισαν. Στην ηλικία τη δικιά μου άρχισαν σχεδόν.» (Ελένη Ναυρούζογλου, ετών 83, Μπάφρα).*

Η εξασφάλιση της κατάλληλης προίκας των παιδιών αποτελούσε αποκλειστική φροντίδα και έργο των γονιών. Η συνήθεια αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα, καθώς οι γονείς πωλούν χωράφια ως οικόπεδα για να εξοικονομήσουν τα απαραίτητα χρήματα για το γάμο. Η παραπάνω πρακτική είχε ως συνέπεια να αλλάξει τόσο το τοπίο όσο και η κοινωνική σύσταση των κοινοτήτων. Πολλοί επήλυδες, αστοί που επιζητούσαν να εγκατασταθούν στην πόλη, καθώς και κάποιοι από τους κατοίκους των γειτονικών χωριών έγιναν οι αγοραστές των οικοπέδων και άρχισαν να κατασκευάζουν σύγχρονες κατασκευές και στα τρία προσφυγικά χωριά. Οι κοινωνικές σχέσεις των προσφύγων σε προσωπικό ή επαγγελματικό επίπεδο με τον ντόπιο πληθυσμό υπήρξαν αναπόφευκτες και συντέλεσαν στη αναδιαμόρφωση του κοινωνικοπολιτισμικού χάρτη των προσφυγικών οικισμών.

Η εγκατάσταση της νύφης ήταν ανδροτοπική και έτσι το νεόνυμφο ζευγάρι έμενε με τους γονείς του γαμπρού, ο οποίος διέθετε και το σπίτι. Δεν έλειπαν

όμως και οι περιπτώσεις όπου ο γαμπρός, είτε λόγω περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων είτε λόγω μακρινής καταγωγής ήταν «σώγαμπρος», περίπτωση κατά την οποία μεταφέρονταν στο σπίτι που η γυναίκα διέθετε. *«Τον άντρα μ' τον πήραμε γαμπρό κι εγώ, ήταν ορφανός στο ορφανοτροφείο και δεν είχε κανέναν και τον πήρα δω…» (Ευδοκία Ζώη, ετών 69, Ανατολή).*

Η ένωση όμως των ατόμων και η καθιέρωση δεσμών μεταξύ διαφορετικών συγγενειακών ομάδων τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης πραγματοποιήθηκε στη βάση της ενδογαμίας. Μέσα από την πρακτική της ενδογαμίας οι τρεις κοινότητες επιδίωξαν την ανάπτυξη κοινωνικών συμμαχιών μέσα στα πλαίσια των ίδιων των ορίων τους. Κατά συνέπεια, κάθε οικογένεια μέσα στο ίδιο χωριό αλλά και ανάμεσα στα τρία χωριά δέθηκε με συγγενικούς δεσμούς και εξασφάλισε τη συνέχεια μιας ισχυρής συλλογικής συνείδησης. Και στα τρία προσφυγικά χωριά, πολλοί αναφέρθηκαν στην προτεραιότητα που έδινε κάθε κοινότητα στους γάμους με πρόσφυγες για να εξασφαλίζει τη συνέχειά της. *«Γληγορότερα έτσι κάναμαν αλλά τώρα δεν κοιτάν τέτοια. Παίρναμαν τους ανθρώπους που ξέραμαν» (Φωτεινή Σαρηγιαννίδου, ετών 82, Ανατολή).*

Τα κοινά πολιτισμικά πρότυπα, η κοινή εμπειρία του εκτοπισμού αλλά κυρίως η απόλυτη αίσθηση της διαφορετικότητας των προσφύγων σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό υπήρξαν τα βασικά κριτήρια. Ο ίδιος τρόπος ζωής και η κοινή καταγωγή, όσον αφορά τον ευρύτερο χώρο της Μικράς Ασίας, αποτελούσαν την προϋπόθεση για έναν επιτυχημένο γάμο. Οι πρόσφυγες δεν επιδίωκαν να επιλέξουν σύντροφο από τα γειτονικά χωριά, καθώς υπήρχε η πεποίθηση ότι οι ντόπιοι ήταν «οπισθοδρομικοί» σε αντίθεση με τους πρόσφυγες, που θεωρούσαν τον εαυτό τους περισσότερο «εξευγενισμένο». Στο παρελθόν οι γυναίκες ή οι άντρες που έρχονταν ως νύφες και γαμπροί στις προσφυγικές κοινότητες ήταν λιγοστοί και κάθε κάτοικος της κοινότητας μπορούσε να τους ονοματίζει.

Σήμερα όλοι παρατηρούν ότι στα χωριά υπάρχουν περισσότεροι «ντόπιοι» απ' ό,τι πρόσφυγες. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των πληροφορητών από την Ανατολή, οι κάτοικοι των γειτονικών χωριών επιθυμούσαν ιδιαίτερα το γάμο με κάποιον από την Ανατολή, γιατί η μεγάλη εγγύτητα του χωριού στην πόλη των Ιωαννίνων θα τους εξασφάλιζε ευκολότερη πρόσβαση σε αυτή. Το φαινόμενο αυτό δεν παρατηρήθηκε τόσο έντονα στις άλλες δύο προσφυγικές κοινότητες,

τη Μπάφρα και τη Νεοκαισάρεια. Οι κάτοικοι της Νεοκαισάρειας επέλεγαν την ενδογαμία και για έναν επιπλέον λόγο: η Νεοκαισάρεια απομακρυσμένη από την πόλη δεν αποτελούσε πόλο έλξης για τα φτωχά κορίτσια των χωριών του λεκανοπεδίου. Σήμερα όμως, μετά τη χρήση των εμβασμάτων του εξωτερικού, η εικόνα του χωριού έχει αλλάξει ριζικά και μαζί και οι προτιμήσεις των νέων κοριτσιών. Στη Νεοκαισάρεια τηρήθηκε αρκετά αυστηρά η πρακτική της ενδογαμίας, καθώς ελάχιστοι γάμοι έγιναν ανάμεσα στους κατοίκους του χωριού και του Κολονιατίου, οικισμού που αποτελεί το βόρειο σύνορο του χωριού. Παρά τη μεγάλη εγγύτητα των δύο οικισμών δεν αναπτύχθηκαν δίκτυα επικοινωνίας, επειδή το Κολονιάτι είχε ελάχιστους κατοίκους και δεν «προσφέρονταν» ως επαρκές πεδίο γαμήλιας αγοράς. *«Όχι δεν πήραμε. Δεν είχανε κορίτσια. Πέντε κοπελίτσες, δυο κορίτσια ή πέντε δεν έφταναν γι' αυτούς. Και έπαιρναν απ' το Μπιζάνι, ή από δω, απ' το Κουτσελιό…έτσι. Γιατί μία κοπελίτσα πήγε κει εμάς. Αλλά δεν είχανε …Όλοι σαράντα άτομα δεν ήτανε…» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια).*

Ωστόσο, το φαινόμενο της ενδογαμίας ίσχυσε και στους κόλπους των ίδιων των κοινοτήτων. Η διαφορετική γλώσσα, καθώς και οι διαφορές στο επίπεδο των νοοτροπιών αποτέλεσαν τα κριτήρια για την επιλογή συντρόφου από τον ίδιο τόπο καταγωγής. Η διάκριση του «εμείς» συμπεριλάμβανε την πολιτισμική διαφοροποίηση σε σχέση με τον τόπο. Οι πρόσφυγες από τον Πόντο που έφτασαν στη Ανατολή περιόριζαν την προτίμησή τους όσον αφορά την επιλογή συντρόφου σε οικογένειες που κατάγονταν από τον Πόντο και ζούσαν στο χωριό και όχι από την Καισάρεια και γενικότερα την περιοχή της Καππαδοκίας. Η τουρκική γλώσσα στο παρελθόν αποτελούσε εμπόδιο στη σύναψη σχέσεων μεταξύ Ποντίων και Μικρασιατών. *«Με τη Μπάφρα δεν συνεννοούντανε, ήτανε τέτοιοι τουρκόφωνοι…Και να συνεννοούμασταν δεν πήγαινανε: άμα ήταν καμιά κοπέλα μεγάλης ηλικίας που δε παντρευότανε, εκείνη μπορεί να πήγαινε αναγκαστικά για να είναι παντρεμένη, και πε άλλες κοπέλες δεν πήγαιναν…» (Ευδοκία Ζώη, ετών 69, Ανατολή*). Παρόλα αυτά, αρκετές φορές ο κανόνας αποδεικνυόταν ελαστικός, λειτουργώντας μόνο σε συμβολικό επίπεδο και ανοίγοντας έτσι το δρόμο προς την άμβλυνση των πολιτισμικών διαφορών μεταξύ των προσφύγων.

Από τα μέσα της δεκαετίας του ’30 και κυρίως μετά το Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο η αναζήτηση συντρόφου στράφηκε προς τα γειτονικά χωριά του λεκανοπεδίου, καθώς άρχισαν να εξομαλύνονται οι κοινωνικές διαφορές με την τοπική κοινωνία. *«Όταν φτιάξαμαν τα σπίτια τότε άρχισαν και έπαιρναν. Δίναμαν, παίρναμαν…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Οι πληροφορητές αναφέρθηκαν στη μεγάλη επιθυμία των κατοίκων των κοντινών χωριών να επιλέξουν σύντροφο από τα προσφυγικά χωριά. Η πολιτισμική «ανωτερότητα» των προσφύγων, η οποία επικεντρωνόταν στη νοικοκυροσύνη και στη φιλελεύθερη αντιμετώπιση των γυναικών από τους συζύγους τους, αποτελούσε πόλο έλξης τόσο για τους νεαρούς άνδρες όσο και για τα κορίτσια που είχαν φτάσει σε ηλικία γάμου. Με το πέρασμα του χρόνου, ο ντόπιος πληθυσμός άρχισε να εξοικειώνεται με την παρουσία των προσφύγων και τις συνήθειές τους. Στη Νεοκαισάρεια οι κάτοικοι ανέφεραν ότι ένας από τους λόγους που στο παρελθόν έκανε τους ντόπιους να μην θέλουν να παντρευτούν κάποιον προσφυγικής καταγωγής ήταν η συνήθεια της σκληρής και επίπονης αγροτικής δουλειάς, τονίζοντας έτσι κάποια αρνητικά χαρακτηριστικά των γηγενών. *«Όχι, όχι. Δεν έπαιρναν! Μετά έγιναν αυτά. Δεν ήξεραμαν. Πού να ήξερε κανένας τα χωριά; Δεν ήξεραμαν εμείς οι πρόσφυγες. Ύστερα δεν μας έδιναν και νύφη οι εντόπιοι…Βάζαμαν καπνά πολλά και αυτοί δεν δουλεύαν πολύ» (Ναζαρέτ Τσιράκογλου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Από την άλλη πλευρά, οι προσφυγικές κοινότητες μέσα από τις γαμήλιες ανταλλαγές επιχείρησαν την ανάπτυξη κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων με τον ντόπιο πληθυσμό. *«Το ’40, ναι…’40 εκεί, αρχίσαμαν κι έπαιρναμαν απ’ έξω. Εγώ έχω τρεις νυφάδες και οι τρεις απ’ έξω ήταν. Απ’ το χωριό δεν έχω. Μια νύφη μ’ ο γιος μου πήρε απ’ τη Μπάφρα, ο άλλος γιος μου πήρε από ένα χωριό Περδίκι λέ(γ)εται, αυτός ο Σπύρος πήρε απ’ τη Δράμα, μετά έφυγαν τα παιδιά εξωτερικό παντρεύτηκαν εκεί. Τα κορίτσια μου…δεν έχω. Δύο γαμπρούς έχω από δω. Τ’ άλλα είναι ξένοι …»* (*Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Η οικογένεια έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια των προσφύγων να ενσωματωθούν και να προσαρμοστούν στην τοπική κοινωνία διατηρώντας την ιδιαιτερότητά τους. Η εστιακή ομάδα αποτέλεσε για τους πρόσφυγες το πλαίσιο για την εξασφάλιση των υλικών και συμβολικών αγαθών, τα οποία ήταν

απαραίτητα για τη διατήρηση και την κοινωνική αναπαραγωγή της[6]. *«Μαζί, μαζί. Στην Τουρκία εξήντα δύο άτομα σ' ένα σπίτι ήτανε δεν χωριζόνταν. Όλη η οικογένεια…Αλλά ο καθένας χώρια δωμάτιο είχε, χώρια κοιμόνταν, χώρια δουλειά είχε. Ένας, δύο άντρες με τη γυναίκα στα χωράφια, οι άλλοι στα πρόβατα, οι άλλοι….ένας αρχηγός μεγάλος ή ο πεθερός ή άλλος, ένας μεγάλος, στα ψώνια. Πρώτα αγόραζαν στα αυτά, στα αδέρφια κι ύστερα στο δικό τους. Ταμίας ήταν αυτός. Στην Τουρκία έτσι ήταν.» (Ελένη Ευθυμιάδου, ετών 67, Ανατολή).*

Οι περισσότερες οικογένειες που έφτασαν στην Ελλάδα είχαν απώλειες κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Επιπλέον, ο βασικός πυρήνας της οικογένειας διασπάστηκε, σε μερικές περιπτώσεις πολύ πιο πριν από την εφαρμογή της συνθήκης της ανταλλαγής των πληθυσμών. *«Οι Βούλγαροι σκότωσαν τον πατέρα μ'. Απ' την Τουρκία έφυγε, γλίτωσε κι ήρθε εδώ στη Βουλγαρία στα σύνορα και τον σκοτώσαν. Εγώ δεν τον θυμάμαι καθόλου τον πατέρα μου. Μα είχα πατέρα, μα δεν είχα, Δε θυμάμαι. Ήρθε δω, ε…, η γιαγιά μου, που σε λέω σ' αυτό το σπίτι ότι βάλανε, Ρουστέμ-Αγά, οι Πόντιοι μαζεμένοι κει πέρα, η μάνα μου, όλοι εκεί ήμασταν. Με κάμποσο καιρό έρχεται μια είδηση ότι ο Δημήτρης σκοτώθηκε, ο πατέρας μου. Η γιαγιά μ' κλάματα κει, «σκοτώθηκε και τ' άλλο το παιδί μου», ο άλλος ο θείος μου, τώρα, δεν ξέρω, αν έπεσε στη θάλασσα και τον ρίξαν στη θάλασσα, ή τι έγινε, απ' αυτόν δεν έχω ιδέα αλλά τ' άλλα δύο έφερε εδώ η γιαγιά μου παιδιά, και μία κοπέλα, της γιαγιά μου. Εγώ ήμαν της μάνας μου. Εκεί πέρα είχα μια θεία, κι αυτή η καημένη χήρα, χήρα, ο άντρας της στρατιώτης ήτανε, είχε ένα κοριτσάκι, είχε τρία παιδιά. Τα δύο περπατούσαν, ήταν καλά, γερά. Αυτό ήταν άρρωστο. Κι όπως ερχόντανε, αυτό μονάχα μ' έκαψε μένα, όπως ερχόταν, ο παπάς τη μαλώνει και τη λέει, "άφηστο γριά" της λέει, "πού τα πας αυτά, πού θα το πας. Δεν περπατάει, λέει, δεν κάνει, να το πας στην πατρίδα, στην Ελλάδα", λέει. "Με τι να το πάμε; Εμείς δεν μπορούμε τη ψυχή μας να πάρουμε". "Και τί να το κάνω;" λέει η γυναίκα. Τώρα το παιδί σου μπορείς να τ' αφήσεις; Να τ' αφήσεις στης εκκλησίας την πόρτα. Τ' αφήνει στης εκκλησίας την πόρτα κι όπως έρχεται, βλέπει το μωρό από πίσω της κοίταγε κι έκλαιγε το καημένο. Την μεγάλωσε την κοπέλα, ε… μάνα ήταν κι αυτή. Εκείνο τι*

[6] Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991, 103.

έγινε εκεί πέρα, στης εκκλησίας την πόρτα, κανένας δεν ξέρει» (Φωτεινή Σαρηγιαννίδου, ετών 82, Ανατολή).

Ο κυρίαρχος τύπος, χωρίς αυτό να αποτελεί και κανόνα, υπήρξε η διευρυμένη οικογένεια και στα τρία χωριά και ιδιαίτερα στη Μπάφρα και την Ανατολή. Η συγκέντρωση των αρσενικών αδελφών και των οικογενειών τους κάτω από την ίδια στέγη δεν αποτελούσε ξένη συνήθεια στις νέες κοινότητες που ιδρύθηκαν, καθώς αυτή η μορφή οικογένειας ίσχυε και στην παλιά πατρίδα. Η διευρυμένη οικογένεια με πατρογραμμικά χαρακτηριστικά διατηρήθηκε έως και τις τρεις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. *«Είμασταν δώδεκα άτομα. Δώδεκα άτομα είμασταν. Τέσσερα δωμάτια γιομάτο ήτανε. Είχαμαν χώρια μια κουζίνα, χώρια πλυσταριό, δικά μας πράματα, όχι πολυτέλειες. Αλλά εξυπηρετικά. Εξυπηρετιόμασταν. Κι εκεί μέσα στη μεγάλη την κουζίνα μας είχαμαν τη μασίνα μας, το νεροχύτη μας, Τρώγαμαν εκεί, καθόμασταν. Στην άλλη κουζίνα και ρούχα έπλενα, τη γάστρα, τότε γάστρες ήτανε. Τώρα δεν είναι με την ηλεκτρικιά ανοίγεις το κουμπί και κάνεις τη δουλειά σου. Τη γάστρα μ' , έπλενα… Μετά εμείς είχαμαν διακόσια πρόβατα στον πεθερό μ' … όλοι μαζί, μια οικογένεια είμαστε. Ζούσαμαν…έζησα δεκαπέντε χρόνια με τον πεθερό μ'. Και μετά έζησα με τη συνυφάδα μ' τρία χρόνια…» (Ελένη Ευθυμιάδου, ετών 67, Ανατολή).*

Στα νεώτερα χρόνια άρχισε να διαμορφώνεται σταδιακά ένα νέο είδος οικογένειας μέσα από τον ανδρο-νεο-τοπικό (virineolocal) γάμο[7]. Ο πατέρας των αγοριών έχτιζε ένα καινούριο σπίτι για τον καθένα μέσα στο ίδιο οικόπεδο του παλιού σπιτιού ή αγόραζε οικόπεδο κοντά στο πατρικό σπίτι. Η παραπάνω πρακτική αντικατοπτρίστηκε και στο χώρο: στους τρεις προσφυγικούς οικισμούς συναντά κανείς μέσα στο ίδιο οικόπεδο μικρότερες οικιστικές μονάδες, που κατοικούνται από μικρότερες οικογένειες. Συνέπεια της διάσπασης των παλιών οικογενειακών μονάδων σε μικρότερες υπήρξε η δημιουργία της πυρηνικής οικογένειας, που σήμερα, σε συνδυασμό με τις ανάγκες αποδέσμευσης των νεαρών ζευγαριών από τον έλεγχο της ευρύτερης οικογένειας, αποτελεί τον κυρίαρχο τύπο οικογενειακής οργάνωσης.

Η οικογένεια βοήθησε στο να αντιμετωπιστούν πρακτικά οι πρωταρχικές ανάγκες της επιβίωσης και της κοινωνικοποίησης των νεαρών μελών. Πολλά

[7] Μ. Μερακλής, *Κοινωνική Συγκρότηση, Ελληνική Λαογραφία*, τόμος Α΄, Οδυσσέας, Αθήνα 1996, 48.

πολιτισμικά πρότυπα της παλιάς πατρίδας συντηρήθηκαν στις νέες οικογένειες που δημιουργήθηκαν ή επαναπροσδιορίστηκαν από την αρχή, μετά τον εκτοπισμό. Ο τύπος της διευρυμένης οικογένειας, όπου η συνύπαρξη της παλιάς γενιάς με τη νεώτερη ήταν δεδομένη, συντέλεσε στη διατήρηση και τη μεταβίβαση της μνήμης. Οι παππούδες συγκατοικούσαν με τα παιδιά και τα εγγόνια τους και διηγούνταν την εμπειρία του ξεριζωμού, που αφορούσε τον τρόπο βίωσης της εμπειρίας της συγκεκριμένης οικογένειας, φτιάχνοντας την οικογενειακή της ιστορία. *«Τι να σου πω…αυτά που έλεγε ο παππούς μου όλα τα θυμάμαι. Μικρά που είμασταν, αφού γεννήθηκα μέσα σ' εκείνο το σπίτι που ήταν ο παππούς μου. Απ' τη Μικρά Ασία είχαν έρθει αυτοί…» (Πηνελόπη Ευθυμιάδου, ετών 65, Ανατολή).*

Επιπλέον, η «κυκλοφορία των αναμνήσεων» διευκολυνόταν μέσα από τα δίκτυα επικοινωνίας που αναπτύσσονταν ανάμεσα σε διαφορετικές οικογένειες μέσα στο ίδιο χωριό, καθώς και μέσα από τις επιγαμίες και τις συμπληρωματικές μορφές συγγένειας με άλλα χωριά. Οι «ξένες» νύφες που έρχονταν στα προσφυγικά χωριά μάθαιναν τις εμπειρίες των προσφύγων και τα πολιτισμικά τους πρότυπα, ενώ και οι λιγοστές νύφες από τα προσφυγικά χωριά που παντρεύονταν στα υπόλοιπα χωριά πληροφορούσαν τον ντόπιο πληθυσμό για την προσφυγική εμπειρία της πρώτης γενιάς[8].

Στα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης η πρακτική της ενδογαμίας ίσχυσε ακόμη και για τις ομάδες που είχαν διαφορετική καταγωγή. Η προσπάθεια διατήρησης της συνέχειας των διαφορετικών ομάδων εκφράστηκε μέσα από τη διχοτομία «οι δικοί μας» και «οι ξένοι». Στην έννοια «δικοί μας» περιλαμβάνονταν τα μέλη της οικογένειας και οι συγγενείς γενικότερα, ενώ «οι ξένοι» ήταν αυτοί που βρίσκονταν έξω από την οικογένεια και τις συγγενικές ομάδες. Η συγγένεια λειτούργησε ως συνεκτικός δεσμός που συντέλεσε στη σύσφιξη των σχέσεων των προσφύγων και στη διαμόρφωση των νέων κοινοτήτων, καθώς και την ένταξη των κοινοτήτων αυτών στην τοπική κοινωνία.

Η περίοδος του Β' Παγκοσμίου πολέμου αποτελεί άτυπα μια τομή στο λόγο των πληροφορητών, η οποία σηματοδοτεί την περίοδο της μετάβασης των προσφυγικών κοινοτήτων σε μια καλύτερα οργανωμένη οικονομική και

[8] Μ. Θανοπούλου, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Ε.Κ.Κ.Ε , Αθήνα 2000, 363-366.

κοινωνική ζωή, μέσα στην οποία εμπλεκόταν και η σύναψη σχέσεων με τους κατοίκους της τοπικής ηπειρωτικής κοινωνίας. Κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου οι πρόσφυγες είχαν επιτύχει πλέον τη μόνιμη αποκατάστασή τους στους τόπους υποδοχής και είχαν αποδεχθεί πια την πεποίθηση ότι ο δρόμος της επιστροφής στην παλιά πατρίδα είχε κλείσει. Είναι η περίοδος κατά την οποία, παράλληλα με τις διαδικασίες μετάβασης, πραγματοποιούνται γαμήλιες ανταλλαγές εκτός των ορίων της κάθε κοινότητας, καθώς και συμπληρωματικές μορφές συγγένειας. Οι συμπληρωματικές μορφές συγγένειας επέκτειναν τις μορφές αιματικής συγγένειας με σκοπό τη δημιουργία τεχνητών κοινωνικών συμμαχιών και το «άνοιγμα» της κοινότητας προς τα «έξω». Οι σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα σε συγγενειακές ομάδες μέσα από τελετουργικές και συμβολικές πράξεις επισφραγίζουν το γεγονός της διαρκούς ανταλλαγής μεταξύ των μερών που συμμετέχουν και συνιστούν δομικά στοιχεία της κοινωνικής μορφολογίας των κοινοτήτων. Αποτελούν «εναλλακτικές κοινωνικές δομές», επειδή «λειτουργούν ως εναλλακτικοί μηχανισμοί κοινωνικής συνοχής συμπληρώνοντας τα κενά 2που αφήνει η συγγένεια και η αγχιστεία στη δομή της κοινότητας»[9].

Μία από τις πρακτικές σύναψης κοινωνικών συμμαχιών υπήρξε ο θεσμός της κουμπαριάς, ο οποίος χαρακτηρίζεται από το θρησκευτικό και τελετουργικό χαρακτήρα του. Οι σχέσεις τελετουργικής συγγένειας εδραιώθηκαν μέσα από τη συμμετοχή σε γάμους και σε βαπτίσεις των νεαρών μελών μέσα και έξω από τις κοινότητες, δείχνοντας έτσι την ανάγκη των ομάδων να εκφράσουν την εξωστρέφειά τους σε αντίθεση με την πρακτική της ενδογαμίας στο παρελθόν[10]. Μέσα από αυτή τη μορφή πνευματικής συγγένειας οι κοινότητες επιδίωξαν την επέκταση των κοινωνικών τους σχέσεων με σκοπό την «προώθηση της ενσωμάτωσής τους σε ευρύτερα συστήματα κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων»[11] και την αποδοχή τους από την τοπική κοινωνία. *«Εγώ έκανα κουμπάρα απ' την Πεδινή, με στεφάνωσε, με βάφτισε δύο παιδιά, τον γιο μου και το πρώτο το παιδί μου, είχε πεθάνει πρόσφατα…Μετά έγινε συνήθεια κι άλλα*

[9] Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές,* Οδυσσέας, Αθήνα 1991, 86-87.
[10] Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991, 89. Για την εξωστρέφεια αυτή του θεσμού βλέπε την κλασική πλέον εργασία του J. Campbell, *Honour, Family and Patronage*, Oxford: University Press, 1964, 213-262, όπου αναφέρεται ότι οι Σαρακατσάνοι της Ηπείρου χρησιμοποιούν την κουμπαριά για την απόκτηση σχέσεων πελατείας, την προώθηση δηλαδή προσωπικών σχέσεων με την κρατική εξουσία.
[11] ό.π., (υποσημ. 10), 89.

βάφτισε ο κουμπάρος, πολλά εδώ. Τη Γεωργία εγώ έφτιασα κουμπάρα απ' την Ανατολή, βάφτισαμε. Η κοπέλα μου η μεγάλη εδώ, ο Σπύρος και Κώστας απ' την Κράψη, απ' την Κράψη έχουμε δω πολλούς, τότε με τον πόλεμο ήρθανε, καθήσανε, 25 οικογένειες σ' ένα σπίτι. Εφτά νύφες είχανε. Εικοσπέντε άτομα ήταν, σ' ένα σπίτι μέσα καθόταν, Κραψίτες…κι από κει γέναμε εμείς κουμπάροι, βοηθάγαμε τότε…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).

5.2 Τότε και τώρα. Μέσα και έξω απ' το σπίτι

«Της γιαγιάς μου το σπίτι…είχε τέσσερα δωμάτια η γιαγιά μου…είχαν μια κουζίνα, όπως μπαίνουμε, θυμάμαι καλά την κουζίνα, το τζάκι, σ' εκείνο το πρώτο που μπαίναμε…Εκεί μπαίναμε ύστερα στο άλλο το δωμάτιο που ήτανε καθιστικό. Κι είχανε μπάσια με μαξιλάρια ωραία, ξύλινα, από μέσα βάζαν πράγματα, μια σειρά, είχαν ένα ντουλάπι γεμάτο γλυκά: καρύδια, γλυκά, λουκούμια, τα πάντα! Τα θυμάμαι, αφού πήγαινα κι άνοιγα κι έπαιρνα! Και ύστερα ήταν ένα άλλο υπνοδωμάτιο και…πάλι ένα χωλάκι…Και έξω είχε αυλή μεγάλη, μ' ένα σκύλο, ένα φούρνο, μια αποθήκη, βάζαμε τα χόρτα, μαντρί για τα ζώα, είχανε τα ζώα τους, τα γελάδια…»

Η ανθρώπινη κατοικία, εκπληρώνει μια πρωταρχική λειτουργία, αυτή της προστασίας από το εξωτερικό περιβάλλον. Παρόλα αυτά, οι κοινωνικές συνέπειες που προκύπτουν από αυτή την σημαντική λειτουργία συντελούν στο να μετατρέψουν την ανθρώπινη κατοικία σε ιστορική κατηγορία. Πρώτα απ' όλα, ακόμη και η πιο πρωτόγονη μορφή ανθρώπινου καταλύματος επηρεάζει σημαντικά την ανθρώπινη ψυχοσύνθεση σχετικά με το πώς τα άτομα αντιλαμβάνονται την έννοια του χώρου. Το ζήτημα αυτό έθιξε ο A. Leroi-Gourhan, ο οποίος πρώτος έθεσε το ερώτημα σχετικά με τον εξανθρωπισμό του χώρου, ως πρωταρχικό βήμα της συνειδητοποίησης του εξωτερικού κόσμου. Αυτός ο εξανθρωπισμός του χώρου λειτουργούσε ως στοιχείο κοινωνικής συνείδησης[1].

Το σπίτι και γενικότερα ο δομημένος χώρος, ως ένα από τα κομμάτια που συνιστούν το πεδίο του υλικού πολιτισμού των ανθρωπίνων κοινωνιών, παρουσιάζει ενδιαφέρον, αφού μαρτυρά την κοινωνική χρήση που του προσδίδουν τα άτομα τα οποία τον «παράγουν» και τον «καταναλώνουν». Ο οικισμένος χώρος δεν εκφράζει απλά τη σχέση των ανθρώπων με τα αντικείμενα αλλά σχέσεις μεταξύ ανθρώπων που διαμεσολαβούνται από αυτά τα αντικείμενα, σχέσεις δηλαδή με κοινωνικό περιεχόμενο[2].

---

[1] A. Leroi-Gourhan, αναφορά από Β. Νιτσιάκο, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991, 24.

[2] S. Tokarev, «Methods of Ethnographic Research into Material Culture» στο Yu. Bromley (ed.), *Soviet Ethnology and Anthropology Today*, Netherlands 1974, 186, 187.

Η μελέτη του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου της κατοικίας μπορεί να αναδείξει τις λειτουργίες που έχει ο κάθε χώρος σε σχέση με τα άτομα που τον χρησιμοποιούν. «Ο δομημένος χώρος είναι ένα ζωντανό κομμάτι της κοινωνικής οργάνωσης. Είναι συνεχής και συνεχώς ανανεούμενος ο διάλογος μεταξύ κοινωνίας και χώρου, μια αμφίδρομη σχέση, στην οποία η κάθε πλευρά αντανακλά την άλλη και αναγνωρίζεται μέσω αυτής»[3]. Αυτή η διαλεκτική σχέση ανθρώπου και χώρου, πεδίο παραγωγής πολιτισμικής δραστηριότητας ορίζεται πάνω σε δύο βασικούς άξονες: ο χώρος μέσα από τη μορφολογία του επιβάλλει τρόπους προσαρμογής, ενώ παράλληλα μεταβάλλεται ανάλογα με την πολιτισμική έκφραση των ομάδων που φιλοξενεί. Συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες υπαγορεύουν τον τρόπο διαμόρφωσης του τοπίου, το οποίο ακολουθεί τους ρυθμούς της κοινωνικής αλλαγής. Κατά συνέπεια οι ομάδες δημιουργούν πολιτισμό σε σχέση με ό,τι τους υποδεικνύει το περιβάλλον και ταυτόχρονα ο χώρος εξανθρωπίζεται, κοινωνικοποιείται, αφού ο άνθρωπος παρεμβαίνει σε αυτόν. Το σπίτι λειτουργεί ως «δημιουργικός μεταπλασμός του φυσικού περιβάλλοντος από τον άνθρωπο. Είναι ο χώρος, όπου η φύση εξανθρωπίζεται προοδευτικά»[4].

Το σπίτι, ειδικότερα, για τους μελετητές ενέχει μια κοινωνική λειτουργία, εφόσον κάποιος ζει μέσα σ' αυτό. Η σύνδεση, λοιπόν, του σπιτιού με την οικογένεια είναι απόλυτη, καθώς αυτό αποτελεί το χωρικό της ισοδύναμο, όπως ακριβώς ο οικισμός για την κοινότητα. «Το σπίτι ως φυσική δομή συνδέεται στενότατα με την ταυτότητα της οικογένειας. Διότι όπως η οικογένεια αποτελεί την κύρια και μη αναγώγιμη ομάδα αυτής της κοινωνίας, έτσι και το σπίτι στο οποίο ζει η οικογένεια αποτελεί το κύριο προπύργιο των αξιών εκείνων που είναι θεμελιώδεις γι' αυτή την κοινωνία»[5].

Η μελέτη της προσφυγικής συνείδησης και ταυτότητας, καθώς και η διερεύνηση της σχέσης των προσφυγικών ομάδων με την περιβάλλουσα τοπική κοινωνία πρέπει να στηριχθεί και στη μελέτη του σπιτικού ως χώρου αντανάκλασης της δράσης των ατόμων τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά.

Η απόκτηση ενός σπιτιού, ενός μόνιμου καταλύματος για κάθε οικογένεια, ήταν αυτό που επιθυμούσαν οι πρόσφυγες. Το σπίτι που τους παραχωρήθηκε

[3] Κ. Ι. Ζαρκιά, «Η Συμβολή της Ανθρωπολογίας του Χώρου», *Εθνολογία* 1 (1992), 76 .
[4] Μ. Μερακλής, *Κοινωνική Συγκρότηση, Ελληνική Λαογραφία*, Οδυσσέας, Α΄ τόμος, Αθήνα1996, 26.
[5] J. Du Boulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Oxford, Clarendon 1974, 17.

συντέλεσε στη συνειδητοποίηση της ιδέας της μόνιμης πλέον εγκατάστασης στους τόπους όπου έφτασαν μετά την τραγωδία του ξεριζωμού τους. Το σπίτι λειτούργησε ως σύμβολο ριζώματος στους τόπους υποδοχής και ως το πεδίο όπου η μνήμη μετέφερε στοιχεία της καθημερινότητας της παλιάς πατρίδας στη νέα πραγματικότητα.

Η φτώχεια και η στέρηση δεν επέτρεψαν ούτε καν την εξασφάλιση των απαραίτητων στοιχείων δόμησης. Οι ρυθμοί της αποκατάστασης των προσφύγων υπήρξαν ραγδαίοι, με συνέπεια οι κατοικίες που κατασκευάστηκαν από την Ε.Α.Π να έχουν ημιτελή μορφή. Οι πρόσφυγες είχαν να αντιμετωπίσουν το κρύο και τη βροχή, αφού σε πολλά σπίτια έλειπαν η στέγη και τα παράθυρα. Το χωμάτινο πάτωμα και η στενότητα χώρου επιβάρυναν περισσότερο τις συνθήκες ζωής των προσφύγων.

Η δεκαετία του ’40 και το τέλος του πολέμου αποτέλεσαν μια κρίσιμη χρονική περίοδο για τους πρόσφυγες. Τότε άρχισαν να αλλάζουν οι βιοτικοί όροι για την ευρύτερη ηπειρωτική ύπαιθρο και για τους προσφυγικούς πληθυσμούς του λεκανοπεδίου της πόλης των Ιωαννίνων. Με προσωπική εργασία τελειοποίησαν τις πρώτες κατοικίες τους και εξόπλισαν τα νοικοκυριά τους. Μια μικρή βόλτα στους σημερινούς οικισμούς «προδίδει» τις αλλαγές που έγιναν τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό των σπιτιών. Τα πρώτα σπίτια, πέτρινα με σκεπές από κεραμίδι και περιορισμένης έκτασης, εγκαταλελειμμένα ή σπάνια κατοικημένα, συνυπάρχουν πολλές φορές μέσα στο ίδιο οικόπεδο με τις καινούριες κατοικίες των απογόνων της πρώτης γενιάς. Λίγα χρόνια μετά την κατάληψη των σπιτιών, οι πρόσφυγες, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις λειτουργικές τους ανάγκες, κατασκεύασαν μικρούς στάβλους στις αυλές των σπιτιών για τα λιγοστά ζώα που διέθεταν με υλικά όπως πέτρα, βρίζα, σίκαλη και λάσπη, καθώς και άλλους βοηθητικούς χώρους, όπως αποθήκες και χώρους υγιεινής. Μπροστά από το σπίτι, ένας μικρός κήπος, όπου καλλιεργούσαν λαχανικά, ήταν για τα περισσότερα νοικοκυριά απαραίτητος για την ικανοποίηση των οικιακών αναγκών.

Στο τέλος της δεκαετίας του ’’ 40 άρχισαν να γίνονται οι πρώτες επιδιορθώσεις και επεκτάσεις των σπιτιών. «*Τα σπίτια; Μετά απ’ το ’60. Το πρώτο πο(υ) ’φτιασα σπίτι διώροφο στην Ανατολή ήμαν εγώ. Το πρώτο! (Χρήστος Ιωάννου, ετών 85, Ανατολή).*

Τα στενόχωρα και λιτά δωμάτια της πρώτης εγκατάστασης άρχισαν να αντικαθίστανται από νέα, με καινούρια υλικά κατασκευής. Τα δύο δωμάτια, που διέθετε το κάθε σπιτικό είχαν πολλαπλές χρήσεις: το ένα λειτουργούσε ως καθιστικό και παράλληλα ως κουζίνα και χώρος όπου συγκεντρώνονταν όλα τα μέλη της οικογένειας, ενώ το άλλο χρησιμοποιούνταν ως υπνοδωμάτιο. Ο θεσμός της διευρυμένης οικογένειας στεγάστηκε σε αυτή τη μορφή σπιτιού έως και τη δεκαετία του 1960.

Μέσα σε αυτά τα χρόνια πολλές αλλαγές άρχισαν να συμβαίνουν στην κοινωνική δομή των προσφυγικών οικισμών, απόρροια των νέων οικονομικών συνθηκών, των ρυθμών αστικοποίησης και του ευρύτερου ενδιαφέροντος για την υιοθέτηση του μοντέρνου, στοιχεία που αποτυπώθηκαν στον οικισμένο χώρο[6]. Τα νέα ζευγάρια επιλέγουν να ζήσουν χωριστά από τους γονείς τους. Η διευρυμένη οικογένεια μετασχηματίζεται στο μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας: μία οικογένεια χωρίζεται σε μικρά αυτοδύναμα νοικοκυριά, τις περισσότερες φορές μέσα στο ίδιο οικόπεδο. *«Ύστερα δώσαμαν οικόπεδο το γιο μου το μεγάλο έκανε αυτός εκεί, δώσαμαν οικόπεδο έφτιασε ο άλλος το άλλο μέρος, τρία οικογένεια, τρία αδέρφια είναι εδώ μέσα…Κατάλαβες; Αυτό είναι…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Οι επιδιορθώσεις και οι επεκτάσεις γίνονται την περίοδο κατά την οποία η οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών αρχίζει να βελτιώνεται. Στα μέσα της δεκαετίας του ’60 τα χρήματα από την πώληση των χωραφιών ως οικοπέδων παρέχουν στους πρόσφυγες τη δυνατότητα βελτίωσης των όρων ζωής και επέκτασης των σπιτιών. Ιδιαίτερα στον οικισμό της Νεοκαισάρειας η αλλαγή στη μορφή των κατοικιών έγινε εμφανής τη δεκαετία του ’70. Τότε άρχισαν να φτάνουν στο χωριό τα εμβάσματα από το εξωτερικό, και ιδιαίτερα από τη Σουηδία, όπου πολλοί από τους νέους μετανάστευσαν. Στη δεκαετία του ’50 μερικές οικογένειες από τα Τζουμερκοχώρια εγκαθίστανται σιγά-σιγά στην Ανατολή. Οι περισσότεροι από αυτούς, προερχόμενοι από άγονα χωριά και αναζητώντας μια καλύτερη τύχη, απασχολούνται ως χτίστες. Η ανάγκη επιδιόρθωσης των προσφυγικών σπιτιών πρόσφερε δουλειά στους χτίστες που κατάγονταν από το χωριό Ραφταναίοι. Οι πρόσφυγες απασχολούσαν Ραφτανίτες μαστόρους για την επέκταση ή την ανοικοδόμηση των σπιτιών τους

[6] E. Pavlides, J. Hesser, «House form and Decoration In Eressos», J. Dubish (ed.) *Gender and Power In Rural Greece*, Princeton University Press 1986, 84.

γι’ αυτό και το γεγονός της άφιξης της ομάδας αυτής στο χωριό συμπίπτει με την περίοδο αναμόρφωσης της μορφής του προσφυγικού οικισμού της Ανατολής.

«Όχι, όχι το παλιό έπεσε τελείως, βάλαμε τη μπουλντόζα και όταν το χάλαγε, γιατί έζησα μέσα, έκλαιγα· μου λέει η γυναίκα “γιατί κλαις;” Εγώ έζησα μέσα της λέω και ξέρω γιατί κλαίω. Καλό, κακό, τελοσπάντων, κεραμίδια είχε, χωρισμένο, το φτιάσαμε με ό,τι δυνάμεις είχαμε, ε...καλό ήτανε» (Βαγγέλης Περπερίδης, ετών 78, Ανατολή). Σήμερα ελάχιστα από τα παλιά σπίτια έχουν απομείνει. Οι ίδιοι οι κάτοικοι των χωριών ανάφεραν ότι οι κάτοχοί τους τα διατηρούν μόνο ως «ενθύμια» του παρελθόντος.

Τα νέα σπίτια είναι διαφορετικά τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό τους. Εξωτερικά νέα υλικά και χρώματα διαμορφώνουν την ανανεωμένη εικόνα: κυρίαρχα υλικά είναι το τζάμι και το αλουμίνιο, που συνδυάζονται για να συστήσουν τζαμαρίες. Η κατασκευή των τελευταίων, στεγάζοντας και επεκτείνοντας το μπροστινό μέρος της αυλής συνήθως για να χρησιμεύσουν είτε ως αίθριο είτε ως πρόχειρο καθιστικό, είναι συνηθισμένο φαινόμενο. Αρκετά είναι τα σπίτια στα οποία επιχειρείται να συνδυαστεί ο αγροτικός, παραδοσιακός χαρακτήρας της περιοχής με το αστικό πρότυπο κατοικίας. Συνέπεια αυτού του γεγονότος είναι η χρήση πελεκημένης πέτρας στο εξωτερικό των σπιτιών, το χτίσιμο σοφίτας καθώς και η διακόσμηση του εξωτερικού χώρου της αυλής με «παραδοσιακά» στοιχεία, όπως χτισμένες βρύσες ή μικρές γέφυρες.

Οι μονοκατοικίες και οι διώροφες κατοικίες, που είναι ο επικρατέστερος τύπος κατοικίας και στις τρεις κοινότητες, συνθέτουν την εικόνα τους μέσα από σύγχρονα συμπληρώματα οικοδομής, όπως μεταλλικές ή ξύλινες εξώθυρες, μοντέρνα παραθυρόφυλλα και περίτεχνα ή πιο απλά κιγκλιδώματα[7].

Επίσης, αν δεν διαθέτουν κεραμίδι, η τσιμεντένια πλάκα λειτουργεί ως απόληξη του σπιτιού και ως ταράτσα. Σχεδόν όλες διαθέτουν αυλή, η οποία, όταν δεν καταλήγει στη τζαμαρία που προαναφέραμε, οδηγεί σε ευρύχωρες βεράντες από μάρμαρο ή πλακάκι. Στην αυλή η βλάστηση και οι ανθοκομικές συνθέσεις είναι πλέον προσαρμοσμένες στα πρότυπα της σύγχρονης αισθητικής. Διαδεδομένες είναι οι πλαστικές γλάστρες με λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά, ενώ στο μέρος του κήπου οι «κλαίουσες ιτιές», τα πεύκα ή

[7] Ξ. Βλάχος, «Κατοικία και κοινωνικές τάξεις», Δ. Φατούρος Λ. Παπαδόπουλος Β. Τεντοκάλη, (επιμ.) *Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1979, 105.

τα εξωτικά «γιούκα» έρχονται σε αντίθεση με τις παλιές καρυδιές και τις κυδωνιές που υπάρχουν στους εξωτερικούς χώρους των πρώτων σπιτιών.

Παρόλα αυτά, δίπλα στα νεόκτιστα σπίτια, τα οποία ακολουθούν αστικά πρότυπα όσον αφορά το εξωτερικό τους, συναντά κανείς πιο παλιές αλλά πρόσφατα ανακαινισμένες κατοικίες, στις οποίες συνεχίζουν να υπάρχουν φροντισμένοι μικροί λαχανόκηποι και περιφραγμένοι χώροι, όπου βόσκουν πουλερικά. Τα πρωινά οι γυναίκες περιφέρονται στις αυλές των σπιτιών τους για να καθαρίσουν βγαίνοντας μέχρι έξω, στο κομμάτι του δρόμου μπροστά από το σπίτι τους. Η αυλή αποτελεί το ενδιάμεσο κομμάτι του μέσα και του έξω, του δρόμου και γενικότερα της κοινότητας. Τα απογεύματα του καλοκαιριού στον ίδιο χώρο σε πλαστικά έπιπλα κήπου πίνοντας ελληνικό καφέ φιλοξενούνται παρέες γυναικών από την ίδια γειτονιά, που συγκεντρώνονται εκεί για ανάπαυλα μετά τις πρωινές δουλειές του νοικοκυριού.

Η διαρρύθμιση του εσωτερικού του σπιτιού εκτός από τις λειτουργικές ανάγκες που εξυπηρετεί αντικατοπτρίζει και τις κοινωνικές και ιδεολογικές αξίες της ομάδας[8]. Οι μεταβολές που γίνονται αφορούν επεκτάσεις είτε με το χτίσιμο καινούριου δωματίου είτε με τη διάνοιξη ενός διαδρόμου μπροστά από την κύρια είσοδο (χωλ). Το ενδιαφέρον για το «μοντέρνο» σήμανε την ενσωμάτωση νέων κριτηρίων που είχαν υιοθετηθεί από τον αστικό τρόπο ζωής. Οι αλλαγές στο εσωτερικό (αγορά περισσότερων και πιο καινούριων επίπλων, νέες τάσεις διακόσμησης κλπ) είχαν ως συνέπεια τα δωμάτια να γνωρίσουν νέες λειτουργίες στα καινούρια νοικοκυριά[9]. Χαρακτηριστικό είναι ότι κάθε δωμάτιο απέκτησε ξεχωριστό ρόλο διευρύνοντας έτσι το πεδίο της ιδιωτικής ζωής των ατόμων. Η κουζίνα λειτουργεί ως αυτόνομος χώρος, όπου η οικογένεια γευματίζει και οι γυναίκες του σπιτιού πίνουν πρόχειρα τον καφέ τους κάθε απόγευμα. Για τις επίσημες κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως οι ονομαστικές εορτές και η υποδοχή των ξένων, υπάρχει το σαλόνι, αυτόνομος κι αυτός χώρος, εξοπλισμένος με καινούρια έπιπλα, χαλιά και αντίγραφα πινάκων ζωγραφικής μέσα σε περίτεχνες κορνίζες.

Στα περισσότερα σπίτια κυρίαρχη θέση έχουν οι παλιές φωτογραφίες των γονιών κρεμασμένες σε κεντρικό σημείο στον τοίχο του καθιστικού ή της κουζίνας. Είτε ασπρόμαυρες, διορθωμένες από το μολύβι του φωτογράφου είτε

[8] Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991, 35
[9] ό.π., E. Pavlides, J. Hesser (υποσημ. 5), 84.

τεχνικά χρωματισμένες, προδίδουν την ηλικία όσων απεικονίζονται και είναι το σημείο αναφοράς των αφηγήσεων των προσφύγων. Μέσα σε παλιές κορνίζες το ζευγάρι των γονιών ποζάρει ανέκφραστο, σοβαρό, ενώ γύρω γύρω οι φωτογραφίες των στενών συγγενών και των παιδιών «συνωστίζονται» για να ολοκληρώσουν τη συνολική εικόνα της οικογένειας. Όλοι μαζί «χωρούν» μέσα σε μια κορνίζα υπενθυμίζοντας την κοινή πορεία της οικογένειας από το παρελθόν στο παρόν.

Τα σπιτικά των νέων ζευγαριών είναι συνήθως άρτια εξοπλισμένα, ενώ δίπλα σε αυτά υπάρχουν αυτά των γονιών τους ανακαινισμένα αλλά πιο απλά και λιτά. Στην κρεβατοκάμαρα το νυφικό σιδερένιο κρεβάτι, στρωμένο με χειροποίητη πλεχτή κουβέρτα με το βελονάκι και στον απέναντι τοίχο η νυφική φωτογραφία των γονιών αντιδιαστέλλονται με τα λακαριστά και πιο ευρύχωρα νυφικά κρεβάτια των νέων ζευγαριών. Οι γονείς που μένουν μόνοι στα σπίτια του εποικισμού, όπως τα ονομάζουν, χρησιμοποιούν το χώρο προσδίδοντάς του νέες λειτουργίες. Τα δύο δωμάτια, που στο παρελθόν δεν αρκούσαν για να στεγάσουν άνετα μια οικογένεια, σήμερα θεωρούνται πια αρκετά ευρύχωρα, αφού τα μέλη της οικογένειας δεν ζουν μαζί. Το ένα από αυτά τα δωμάτια χρησιμοποιείται ως καθιστικό και υπνοδωμάτιο μαζί, ενώ το άλλο μένει «κλειστό» ως σαλόνι για τους «ξένους», τους επισκέπτες.

Στη Νεοκαισάρεια τα σπίτια των οικογενειών που έχουν κάποιο ξενιτεμένο συγγενή είναι γεμάτα με ενθύμια από τις μακρινές πόλεις της Σουηδίας: φωτογραφίες σε σιντριβάνια, μπροστά από μεγάλα κτίρια μεγαλουπόλεων και χριστουγεννιάτικες διακοσμήσεις με λογότυπους στα σουηδικά αποκτούν ιδιαίτερη συμβολική σημασία.

Στη γενικότερη εικόνα του σπιτιού έχει αποτυπωθεί το αίσθημα της ανάγκης για επιβίωση των προσφυγικών ομάδων μέσα στο χρόνο. Μέσα από τη συγχρονία είναι ορατή η διαχρονία: κάθε ομάδα απέδειξε ότι μπόρεσε να επιβιώσει μέσα από πολύ δύσκολες συνθήκες και είναι παρούσα στο σήμερα καταξιωμένη στο κοινωνικό, οικονομικό και γενικότερα στο πολιτισμικό πεδίο. Στις αφηγήσεις των γεροντότερων είναι συχνή η αντιπαράθεση της ταλαιπωρίας του παρελθόντος με την ακμή και την ευημερία του παρόντος.

Οι δυσάρεστες εμπειρίες του παρελθόντος, με κυρίαρχα στοιχεία τη στέρηση και την ταλαιπωρία των πρώτων χρόνων της εγκατάστασης,

αντιπαρατίθενται συχνά στην ευημερία και την καταξίωση την οποία βιώνουν οι νεότερες γενιές στο παρόν. Η μνήμη των γεροντότερων συντηρεί αυτές τις εμπειρίες και μέσα από τις αφηγήσεις «ανακοινώνονται» στις επόμενες γενιές. Μέσα από αυτή τη διαδικασία τονίζεται ιδιαίτερα η δύναμη της επιβίωσης και η εξασφάλιση ευημερίας για τις επόμενες γενιές, οι οποίες σήμερα πλέον ακμάζουν και έχουν γίνει αποδεκτές από την τοπική κοινωνία.

5.3 Η ταυτότητα της διατροφής

5.3.1 Το φαγητό ως σύνορο ανάμεσα στον «εαυτό» και τον «άλλο»

Ο τρόπος διατροφής των κατοίκων των υπό μελέτη προσφυγικών κοινοτήτων διατήρησε πάρα πολλές από τις αρχές και τις πρακτικές της διατροφής που ίσχυαν στην παλιά πατρίδα. Συνήθειες, πρακτικές, δοξασίες και υλικά παρασκευής απλών και σύνθετων συνταγών μεταφέρθηκαν από τις πατρίδες καταγωγής και ίσχυσαν αυτούσια στα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης. Το φαγητό λειτούργησε και αυτό ως ένα από τα στοιχεία που βοήθησαν τους πρόσφυγες να προσαρμοστούν στην καινούρια πραγματικότητα.

Σήμερα αρκετές από τις παλιές συνταγές διατηρούνται από τις νοικοκυρές, ενώ παράλληλα η κουζίνα των προσφύγων εμπλουτίστηκε με τα στοιχεία διατροφής της τοπικής κοινωνίας. Το φαγητό λειτούργησε ως συστατικό στοιχείο ταυτότητας και στήριξε την ιδιαιτερότητα των προσφυγικών πληθυσμών σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό. Οι τρόποι παρασκευής των φαγητών, τα υλικά, τα σκεύη, η υποδομή του σπιτιού και γενικότερα τα στοιχεία που σχετίζονταν με τη διατροφή, ήταν σημεία τονισμού της διαφορετικότητας και της «ανωτερότητας» από την πλευρά των προσφύγων σε σχέση με τους κατοίκους των χωριών του λεκανοπεδίου.

Το βασικό χαρακτηριστικό των προσφύγων ήταν η καθαριότητα στο νοικοκυριό και ειδικότερα στον τρόπο παρασκευής του φαγητού. Επιπλέον, σε αντίθεση με τα νοικοκυριά των χωριών του λεκανοπεδίου, τα προσφυγικά νοικοκυριά ήταν περισσότερο οργανωμένα, δείγμα πολιτισμού κατά την εκτίμηση των ίδιων των προσφύγων «*Ο γραμματέας έλε(γ)ε ο Μανώλας, ο μακαρίτης ο Κώστας, “πρώτη φορά είδα”, λέει, “καρέκλες και τραπέζι”, λέει, “που τρώνε οι πρόσφυγες. Εμείς τρώμε κατaή όλοι!”» (Γιάννης Κατηρτζίδης, ετών 65, Ανατολή).* Η χρήση του τραπεζιού, καθώς και των ατομικών σερβίτσιων στο φαγητό, ήταν κάτι πρωτόγνωρο για το ντόπιο πληθυσμό. Πολύ συχνά, κατά τη διάρκεια της έρευνας, οι ίδιοι οι πρόσφυγες τόνιζαν την ιδιαιτερότητά τους μέσα από τα σχόλια που αφορούσαν τον καθημερινό τρόπο συμπεριφοράς στο

φαγητό. *«Οι χωριάτες έβαζαν το νταβά στη μέση και έτρωγαν όλοι μαζί το ψητό από κει μέσα!» (Γιάννης Κατηρτζίδης, ετών 65, Ανατολή).*

«Έλεγαν οι γονείς μας, ότι "στου Τούρκου το στρώμα μην κοιμάσαι, το φαΐ του φάε, στου Αρμένου το στρώμα να κοιμηθείς, αλλά το φαϊτό του να μη φας"», (γιατί σε μαγαρίζουνε) (Θεοδώρα Κιοσέογλου, ετών 62, Μπάφρα)[1]*.*

Η κοινωνική ζωή των ατόμων οποιασδήποτε ομάδας είναι απόλυτα συνδεδεμένη με το φαγητό. Το τελευταίο όμως εκτός από το γεγονός ότι ενώνει και ομαδοποιεί τα μέλη μιας ομάδας που μοιράζονται τις ίδιες αντιλήψεις και συναισθήματα, παράλληλα λειτουργεί ως παράγοντας διαχωρισμού.

Η ύπαρξη εθνοτικών, θρησκευτικών ή ταξικών διαφορών εκφράζεται μέσα από τη χρήση συμβόλων και πρακτικών που προσδιορίζουν πολιτισμικά τις διάφορες ομάδες. Διαχωρισμοί σχετικοί με τη συνήθεια της διατροφής, που αφορούν απαγορεύσεις και περιορισμούς, λειτουργούν ως εκφραστές συγκεκριμένων εσωτερικών δεσμών που ισχύουν και ενοποιούν τα μέλη κάθε ομάδας, προσδίδοντάς της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Κατ' επέκταση, τα απαγορευμένα φαγητά αναδεικνύουν την πολιτισμική έκφραση των ομάδων, ενώ μέσα από την κατανάλωση των λεγόμενων «παραδοσιακών» φαγητών κάθε ομάδα προδίδει τα εθνοτικά της χαρακτηριστικά· είτε πρόκειται για απαγόρευση είτε κατανάλωση κάποιων τροφών επιτελείται η ίδια λειτουργία: τα μέλη μιας ομάδας ενώνονται μεταξύ τους και ταυτόχρονα διαχωρίζονται από τα μέλη άλλων ομάδων[2].

Στην περίπτωση των τριών προσφυγικών χωριών, οι μαγειρικές πρακτικές λειτούργησαν ως το σημείο-σύνορο που διαχώριζε τους πρόσφυγες από τον ντόπιο πληθυσμό αλλά και τις προσφυγικές ομάδες ανάλογα με τους τόπους καταγωγής τους. «Η τροφή είναι μέσο καθορισμού της πολιτισμικής ταυτότητας. Μέσω της τροφής κρίνεται η ετερότητα και η προσομοιότητα, η απόσταση και η

[1] Η αντίληψη αυτή αντανακλά την αποδοκιμασία των Αρμενίων από τους Πόντιους. Οι λόγοι της αποστροφής αυτής σχετίζονται με τα θρησκευτικά αισθήματα των Ποντίων, οι οποίοι θεωρούν τους Αρμένιους αιρετικούς και γενικότερα ακάθαρτους και ρυπαρούς. Μία από τις δεισιδαιμονίες αναφέρεται στη συνήθεια που έχουν οι Αρμένιοι να μολύνουν τις τροφές των Ορθοδόξων. Για τη συγκεκριμένη παροιμία που σχετίζεται με το φαγητό και δείχνει την αρνητική αντίληψη των Ποντίων για τους Αρμένιους, αλλά και για τη σχέση των Ποντίων με τις άλλες εθνοτικές ομάδες γενικά βλ. Μ. Τερζοπούλου, «Γνώμες των Ποντίων για τους αλλοεθνείς», *Αρχείον Πόντου*, 28 (1966), 375-377.

[2] S. Tokarev, «Methods of Ethnographic Research into Material Culture», στο Yu. Bromley (ed.), *Soviet Ethnology and Anthropology Today*, Netherlands 1974, 180.

εγγύτητα»[3]. Η βιωματική εκτέλεση των συνταγών από τους τόπους προέλευσης λειτούργησε ως μηχανισμός άσκησης της μνήμης για τις παλιές πατρίδες. Το φαγητό διατήρησε αναμνήσεις της ζωής του παρελθόντος μέσα στα πλαίσια της καθημερινής ζωής και συντέλεσε στη διατήρηση της προσφυγικής ταυτότητας. Ο D. Sutton, υπογραμμίζοντας τη σημασία της μνήμης της γεύσης, της μυρωδιάς και γενικότερα των αισθήσεων, που συνδυάζονται με την τροφή, αναφέρεται σε ό,τι αφορά την ερμηνεία του παρελθόντος, όπως και ο B. Anderson, σε μια ιδιαίτερη αίσθηση: εκείνη του «ανήκειν» σε μια ομάδα, όπου το άτομο μοιράζεται κοινές διατροφικές πρακτικές. Το να τρως φαγητό από την πατρίδα πιστοποιεί την ένταξη σε μια φαντασιακή κοινότητα, όπου υπάρχει μια εσωτερικευμένη γνώση ότι και οι άλλοι που ανήκουν σε αυτή τρώνε το ίδιο φαγητό[4].

Η διχοτομία ανάμεσα στο «εμείς οι πρόσφυγοι» και «οι ντόπιοι», «οι ξένοι» εκφράστηκε μέσα από τις διαφορετικές διατροφικές συνήθειες. Η αίσθηση του «εμείς» ενίσχυε τη συλλογικότητα των κατοίκων του κάθε προσφυγικού οικισμού, ενώ ταυτόχρονα τους διαφοροποιούσε από τις γύρω τοπικές κοινότητες. Μέσα από τις γαστρονομικές πρακτικές πιστοποιούνταν και οι διαφοροποιήσεις ανάλογα με τους τόπους καταγωγής των προσφύγων.

Οι κάτοικοι του κάθε χωριού αναφέρονται στο διαφορετικό τρόπο μαγειρικής και οριοθετούνται μέσα από την ιδιαίτερη καταγωγή τους *«Μπάφρα…Αυτοί κάνουν πιο διαφορετικό…Γιατί η Μπάφρα ήταν από άλλο χωριό και οι δικοί μας από άλλο χωριό ήρθαν…» (Αρτεμισία Λαζάρου, ετών 61, Νεοκαισάρεια*). Η ομοιότητα των υλικών παρασκευής των φαγητών δεν εξασφάλιζε και την ομοιότητα των συνταγών στην τελική τους μορφή. Βασικά υλικά παρασκευής φαγητού ήταν το σιτάρι, τα γαλακτοκομικά προϊόντα με κυρίαρχο το αγελαδινό γάλα, το χοιρινό κρέας, τα πουλερικά και τα λαχανικά. Παρόλα αυτά, στα τρία προσφυγικά χωριά οι νοικοκυρές επιδίδονται σε διαφορετικού τύπου συνταγές. Στην Ανατολή η γαστρονομική παράδοση των

[3] Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Ανθρωπολογία της Διατροφής*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 1998.

[4] Άλλωστε, είναι γενικότερα αποδεκτό το γεγονός, ότι οι τρόποι μαγειρέματος μαθαίνονται περισσότερο όχι μέσα από τη γραπτή κουλτούρα, αλλά μέσα από τη μνήμη, όπου αυτό που συγκροτεί τις αναμνήσεις δεν είναι μια σειρά από κανόνες, όσο εικόνες, γεύσεις, μυρωδιές και εμπειρίες. Παρόλα αυτά μένουν ανοιχτά κάποια ερωτήματα σχετικά με το πώς και από ποιον μαθαίνεται η παρασκευή του φαγητού σε διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Αυτοί οι παράγοντες θα επηρέαζαν τη διαδικασία της μνήμης και τα ζητήματα ανανέωσης και αναπαραγωγής των συνηθειών του φαγητού του παρελθόντος. Βλ. D. E. Sutton, *Remembrance of repasts An Anthropology of food and memory*, Oxford, New York 2001, Berg, 84.

Ποντίων είναι διαφορετική από αυτή των Ποντίων από τη Ρωσία, που έφτασαν στο χωριό το 1925.

Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο οι πρόσφυγες αυτοπροσδιορίζονται μέσα από το φαγητό μέχρι και σήμερα. Τα διατροφικά πρότυπα του παρελθόντος μεταφέρθηκαν μέσω της μνήμης στο παρόν και βοήθησαν στη συμβολική επιβίωση των προσφυγικών οικογενειών. Σήμερα η μνήμη βοηθά στη διατήρηση των διατροφικών προτύπων και αποτελεί μέσο αντίστασης στους νέους τρόπους διατροφής.

Η ταυτότητα γίνεται αντικείμενο επαναδιαπραγμάτευσης μέσα σε ένα πλαίσιο νέων σχέσεων που μετεξελίσσονται μέσα στο χρόνο. Η προσφυγική ταυτότητα, που είναι ζητούμενο εάν μπορεί να υπάρξει σήμερα με το ίδιο περιεχόμενο που είχε στα χρόνια της εγκατάστασης, ανασυγκροτείται μέσα από πολλαπλές διαδικασίες και διαθέτει διαφορετικό περιεχόμενο σε κάθε γενιά. Η πρώτη και δεύτερη γενιά των προσφύγων στήριξε την ταυτότητά της στη βιωμένη εμπειρία, ενώ σήμερα οι νεότερες γενιές επιλέγουν ποικίλους τρόπους για να διαχειριστούν την ταυτότητά τους, κυρίως μέσα από τη συμβολική χρήση της παράδοσης. Η συνήθεια της διατροφής θα μπορούσε να αναφερθεί ως ένα παράδειγμα ανίχνευσης της πολύπλευρης χρήσης της παράδοσης από τις σημερινές γενιές των προσφύγων.

Ο τρόπος που λειτουργεί η συνήθεια του φαγητού σήμερα νοηματοδοτεί μια διπολική σχέση ανάμεσα στην υλική και στη συμβολική υπόστασή της. Άλλωστε, η καταναλωτική συμπεριφορά που σχετίζεται με τη διατροφή, δεν αποτελεί απλά μια πρακτική διαδικασία αλλά είναι επιφορτισμένη με συμβολικές σημασίες ανάλογα με το ρόλο που καλείται να παίξει στις περιστάσεις της κοινωνικής ζωής[5]. Η διατροφή έχει μια ιστορικά προσδιορισμένη λειτουργία και παραπέμπει στη διχοτομία του σχήματος «ανοικτό-δημόσιο»-«κλειστό-ιδιωτικό». Μέσα στο χρόνο και σε συνάρτηση με τις συνθήκες της κοινωνικής αλλαγής το φαγητό απέκτησε πέρα από την πρακτική και συμβολική λειτουργία: μέσα από την εμπειρική χρήση της διατροφής οι πρόσφυγες συγκρότησαν την προσφυγική ταυτότητα, στοιχείο διαφοροποίησής τους από τον ντόπιο πληθυσμό.

[5] A. Gell, «Newcomers to the world of goods: consumption among the Muria Gonds», στο A. Appadurai (ed.), *The social life of things Commodities in cultural perspective,* Cambridge University Press 1988, 110.

Σήμερα, στα πλαίσια της δημόσιας αυτοπαρουσίασης των προσφυγικών κοινοτήτων, η συνήθεια του φαγητού αποτελεί στοιχείο αναβίωσης του παρελθόντος και διαπραγμάτευσης της ταυτότητας, καθώς σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιείται για την προώθηση της εικόνας των κοινοτήτων προς τα έξω. Στα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης το γεγονός της εμμονής στην παράδοση συνδέθηκε με την ανάγκη αυτοπροσδιορισμού των προσφύγων σε σχέση με τους ντόπιους. Αργότερα, στο τέλος του πολέμου και μέσα στις συνθήκες ανάπτυξης τις οποίες γνώρισε η ελληνική κοινωνία, οι προσφυγικές και ντόπιες κοινότητες γνώρισαν μια σειρά από αλλαγές που συνέβησαν σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Νέα ήθη και τρόποι διατροφής αντικατέστησαν ή αναδιαμόρφωσαν τα ήδη υπάρχοντα. Οι πρόσφυγες, στην προσπάθειά τους να «ριζώσουν» στους τόπους υποδοχής, αποδέχτηκαν πολλούς από τους νέους τρόπους διατροφής αλλά παράλληλα στήριξαν τη διατήρηση της ταυτότητάς τους στις διατροφικές συνήθειες που γνώριζαν από τις παλιές πατρίδες. Σήμερα το φαγητό καταναλώνεται επιφορτισμένο με τις συμβολικές σημασίες που του προσδίδουν οι νεότερες γενιές: τα αγαθά συνεχίζουν να υφίστανται όχι μέσα από το ίδιο το γεγονός της κατανάλωσής τους όσο από τις κοινωνικές σχέσεις τις οποίες αναπαράγουν, προσδίδοντάς τους έτσι ιστορική μνήμη[6].

Στην περίπτωση των κοινοτήτων που εξετάζουμε, οργανωμένες προσπάθειες των πολιτιστικών συλλόγων, καθώς και η λειτουργία της προφορικής ιστορίας της κάθε κοινότητας, που περνά από γενιά σε γενιά, συντελούν στη διατήρηση της ταυτότητας του φαγητού.

Τον Αύγουστο του 2001, βρέθηκα στη Μπάφρα με αφορμή μία εκδήλωση, η οποία οργανώθηκε από τον πολιτιστικό σύλλογο του χωριού. Η εκδήλωση ήταν αφιερωμένη «στο Μικρασιατικό και Ποντιακό στοιχείο» με σκοπό «τη σύσφιξη των σχέσεων των προσφύγων του Ηπειρωτικού χώρου», όπως αναφέρθηκε από τον πρόεδρο του πολιτιστικού συλλόγου στην εναρκτήρια ομιλία του. «Πληγούρι με κοτόπουλο», «τσιμένι με κιμά», «πισία» αποτέλεσαν μερικά από τα παραδοσιακά εδέσματα της βραδιάς, στοιχεία διατροφής μέσα από τα οποία επιδιώχθηκε η δήλωση της ύπαρξης μιας ξεχωριστής παράδοσης. Η συμμετοχή των προσφυγικών συλλόγων της Πρέβεζας, της Άρτας και της

[6] ό.π., A. Gell (υποσημ. 5), 112.

Κόνιτσας υποδήλωνε τους «δεσμούς συγγένειας» όλων των προσφυγικών κοινοτήτων και την ανάγκη δήλωσης της ιδιαίτερης ταυτότητας στο παρόν. Στη φράση «εμείς οι πρόσφυγες» συμπυκνώνονται οι τοπικές ταυτότητες των προσφύγων σε μία ενιαία ενότητα.

Ο πολιτιστικός σύλλογος και το κοινοτικό συμβούλιο της Ανατολής είχε στο παρελθόν επιμεληθεί την έκδοση ενός ημερολογίου, το οποίο περιείχε παλιές φωτογραφίες από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης και παραδοσιακές συνταγές μαγειρικής από την παλιά πατρίδα. Επιπλέον, στη μηνιαία εφημερίδα του συλλόγου, σε μια μόνιμη στήλη μαγειρικής πάντα φιλοξενούνταν συνταγές της περιοχής του Πόντου παρουσιασμένες, μερικές φορές, στην ποντιακή διάλεκτο.

Μέσα από την οργανωμένη δράση των πολιτιστικών συλλόγων γενικά το φαγητό χρησιμοποιείται ως μέσο διαπραγμάτευσης της ταυτότητας. Όσοι δραστηριοποιούνται στα πλαίσια των πολιτιστικών συλλόγων, μέλη της δεύτερης και τρίτης γενιάς κυρίως, προβάλλουν τις παραδοσιακές συνταγές ως αναπόσπαστο κομμάτι της προσφυγικής παράδοσης. Στην περίπτωση αυτή η ταυτότητα της διατροφής για τους νεότερους συγκροτείται μέσα από τη διαδικασία της αναβίωσης παρά μέσα από τη βιωματική εμπειρία. Το φαγητό περικλείεται μέσα στο περίβλημα της «παραδοσιακότητας» και της συνέχειας μέσα στο χρόνο με σκοπό να αποδείξει τη δύναμη της ιδιαίτερης παρουσίας των προσφυγικών πληθυσμών στο χρόνο και το χώρο της τοπικής κοινωνίας. Στην Ανατολή, η επέτειος θεμελίωσης της νέας κοινότητας γιορτάζεται κάθε χρόνο στην αίθουσα του πρώτου και παλιότερου σχολείου του χωριού. Το ενδιαφέρον των διοργανωτών επικεντρώνεται στην παρασκευή παραδοσιακών εδεσμάτων από την περιοχή του Πόντου, τα οποία ετοιμάζουν οι γυναίκες του χωριού. Οι κάτοικοι του χωριού, παρουσία εκπροσώπων των αρχών της πόλης των Ιωαννίνων, τιμούν την ημέρα ίδρυσης της κοινότητας συμμετέχοντας «στη δεξίωση με παραδοσιακά ποντιακά και μικρασιατικά φαγητά», όπως συνηθίζεται να λέγεται. Σε ένα από τα άρθρα της διμηνιαίας έκδοσης της εφημερίδας *Εστία,* που εκδίδει η *Αδελφότητα των εν Ηπείρω Μικρασιατών*, ο συγγραφέας, θέλοντας να ευχαριστήσει τις γυναίκες του χωριού που παρασκευάζουν κάθε χρόνο τα παραδοσιακά ποντιακά φαγητά, αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Εμείς για άλλη μια φορά τις ευχαριστούμε θερμά γιατί, όχι μόνο, κάθε χρόνο προσφέρουν*

αλλά γιατί αυτή η προσφορά έχει την έννοια της συνέχειας της παράδοσης της κουζίνας μας που τη θεωρούμε σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής μας κληρονομιάς» [7]*.*

Από την άλλη πλευρά και πέρα από την επιτηδευμένη χρήση της παράδοσης από συλλογικούς φορείς, όπως οι σύλλογοι, η μνήμη του πολιτισμού των γεύσεων παίζει καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση της προσφυγικής ταυτότητας της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Οι συνταγές της πατρίδας συνεχίζουν να «μυρίζουν» στα σπίτια και στις γειτονιές, παρόλο που η εκτέλεσή τους περιορίζεται στις ιδιαίτερες περιστάσεις μιας γιορτής και από τις γυναίκες μιας κάπως προχωρημένης ηλικίας. Οι γιαγιάδες μαγειρεύουν απλές και περίπλοκες συνταγές για τα εγγόνια τους, για να τα «χαϊδέψουν», να τα ευχαριστήσουν και να τα μάθουν για το παρελθόν. *«Τα δικά μου τα εγγόνια θέλουν να φάνε και ζητάνε. Και πολλές φορές χωρίς να φτιάξω πίτα μου ζητάνε "Φτιάξε μωρέ γιαγιά!" και το τρων έτσι σκέτο. Ούτε ζάχαρη…» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια).* Δίπλα σε αυτές τις γυναίκες, οι κοπέλες που ήρθαν ως νύφες στα χωριά αυτά, έμαθαν να μαγειρεύουν σύμφωνα με τις πρακτικές των προσφύγων. *«Έμαθε τούτη δω που είναι ντόπια,(αναφέρεται στη νύφη του) έμαθε τα φαγητά αυτά. Άμα έρθει η Παρασκευή φασολάδα με λάχανα σήμερα!» (Κώστας Θεοδωρίδης, ετών 77, Ανατολή).*

[7] Εφημερίδα *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών*, (Αδελφότης των εν Ηπείρω Μικρασιατών) Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1994, Αρ.φ.3 σελ. 5.

5.3.2 Οι διατροφικές πρακτικές του παρελθόντος

«Εκείνα που ξέρω γω απ' τη μάνα μ' δε τ' αφήνω γω…»

Η μελέτη των υλικών παρασκευής του φαγητού και των μαγειρικών πρακτικών στις προσφυγικές κοινότητες αποτελεί ενδιαφέρον αντικείμενο για τη διερεύνηση και την κατανόηση της υλικής κουλτούρας των περιοχών προέλευσής τους. Η ποικιλία των συνταγών αποδεικνύει ότι παρά τα περιορισμένα είδη των υλικών, τα οποία συγκροτούνταν από τις βασικές κατηγορίες τροφίμων, τα τοπικά πολιτισμικά πρότυπα της κάθε περιοχής της Μικράς Ασίας και του Πόντου, διαμόρφωσαν τοπικές «κουζίνες», με έντονα στοιχεία διαφοροποίησης μεταξύ τους. Αυτή η ποικιλότητα των συνταγών αναδεικνύει όχι μόνο τον πρακτικό ρόλο της διατροφής αλλά και τη συμβολική της διάσταση. Η ταυτότητα του φαγητού και της κατανάλωσης της τροφής δεν αποτελεί μια ουδέτερη διαδικασία. Τα καταναλωτικά αγαθά λειτουργούν ως στοιχεία συγκρότησης της ταυτότητας ατόμων και ομάδων, ενώ προσδίδουν σημασίες σε συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις. Μέσα από την καθημερινή κουζίνα των προσφυγικών νοικοκυριών εκφράζονται τα πολιτισμικά στοιχεία της ταυτότητας κάθε περιοχής, καθώς και οι τρόποι προσαρμογής των πληθυσμών στη νέα πατρίδα.

Τα υλικά για την παρασκευή των φαγητών ήταν μέρος της οικιακής παραγωγής του κάθε νοικοκυριού. Τα δημητριακά αποτελούσαν τη βάση της διατροφής, συστατικό που συντέλεσε στη συντήρηση των οικογενειών από τα πρώτα κιόλας χρόνια της εγκατάστασης μέχρι και την περίοδο του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Οι ποσότητες που παράγονταν επαρκούσαν για την ικανοποίηση των αναγκών του κάθε νοικοκυριού. Παράλληλα με τα δημητριακά, τα όσπρια και τα χειροποίητα μακαρόνια συμπλήρωναν το καθημερινό διαιτολόγιο της κάθε οικογένειας. Σε γενικές γραμμές, τα φαγητά των περιοχών αυτών δεν είναι ιδιαίτερα πολύπλοκα στην παρασκευή τους. Παρόλα αυτά η προετοιμασία των υλικών και η επεξεργασία τους απαιτούσε αρκετή προεργασία από τις νοικοκυρές.

Απαραίτητο και κυρίαρχο στοιχείο του διαιτολογίου ήταν το ψωμί. Το ψωμί αποτελούσε τη βασική τροφή, καθώς συντελούσε στο μεγάλωμα των παιδιών, ενώ μαζί με το ξινόγαλο «στήλωνε» τους αγρότες κατά τη διάρκεια της εργασίας

τους στα χωράφια. *«Τότε δεν αγοράζαμαν ψωμί, δεν ήξεραμαν ν' αγοράσουμε, ζυμώναμαν. Ο φούρνος μου έπαιρνε τριάντα καρβέλια μέσα. Τριάντα καρβέλια ούτε τρεις μέρες δεν βγαίναμαν. Ψωμί έτρωγαν τα παιδιά. Στίβαγα τα παιδιά μην τρώτε πολύ ψωμί, μη τρώτε πολύ ψωμί! Παιδιά είναι! Τριάντα καρβέλια ούτε τρεις μέρες δεν πήγαινα. Ξαναβάζω φούρνο, δεν είχα φούρνο…Είχα φούρνο, σκαφίδα απ' εδώ μέχρι εκεί γεμάτο ζυμάρι! Ναι, σειρά έκαναμαν, το ζυμάρι με τη σκαφίδα εδώ στο γόνα και στο φούρνο για να κάνεις ψωμί και να φέρεις στο σπίτι. Μετά-μετά κάναμε κι εμείς φούρνο. Μετά-μετά. Ο καθένας είχε στο σπίτι τ'. Θέλω να πω τι υποφέραμαν! Αυτό θέλω να πω…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).* Το ψωμί, πέρα από το ότι ήταν βασικό είδος διατροφής, θεωρούνταν ιερό, φορτισμένο με θρησκευτική σημασία και ως τέτοιο έπρεπε να αντιμετωπίζεται με σεβασμό. *«Μια φορά πήγαινε εδώ στο πηγάδι να πάω να πάρω νερό, νεόνυμφη ήμουνα, πήγαινε ένας γέρος από κει, «έλα» μου λέει εμένα. Πήγα κι εγώ, δεν ήξερα! Δυο χαστούκια μ' έδωσε, τα άστρα όλα μπροστά μου είδα. Επειδής έτρωγα ψωμί στο δρόμο. Μου λέει «άλλη φορά δεν θα φας ψωμί στο δρόμο. Να κάτσεις στο σπίτι σου να φας, να σκουπίσεις το στόμα σου και μετά να πας στο πηγάδι να πάρεις νερό». Ξανά μπορείς να κάνεις αυτό το πράμα; Ποτέ! Ακόμα το θυμάμαι, αυτά τα χαστούκια που μ' έδωσ' ο γέρος…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Κύριο υλικό παρασκευής του ψωμιού τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης ήταν η βρίζα και το καλαμπόκι. Το ανακάτεμα της βρίζας με το καλαμπόκι για το ζύμωμα του ψωμιού συνηθιζόταν περισσότερο από τον ντόπιο πληθυσμό. Αντίθετα, οι πρόσφυγες θεωρούσαν τη βρίζα κατώτερο υλικό αλλά οι συνθήκες στέρησης που υποβλήθηκαν τους ανάγκασαν να υιοθετήσουν αυτή την πρακτική. *«Τρώγαμαν, μάθαμαν. Τι να κάναμαν; Εκεί ο μουσαφίρης όταν πάει σ' ένα σπίτι δεν μπορεί να φάει ό,τι θέλει. Ό, τι βρει θα φάει» (Θεόδωρος Ναυρούζογλου, ετών 94, Μπάφρα).* Το σιτάλευρο, χρησιμοποιούνταν στην κουζίνα και των τριών χωριών. Τα *πιροσκί* και το *τρίμμα* για τους Πόντιους, το φύλλο *γιοχά* και το *κεσκέφ-ταζλαμά* για τους Καππαδόκες ήταν μερικές από τις αγαπημένες λιχουδιές με κύριο συστατικό τους το πλαστό φύλλο. Τα *πιροσκί* ήταν γεμιστή ζύμη με πατάτα, κρεμμύδι και μπόλικο πιπέρι ψημένα στο τηγάνι, ενώ παραλλαγή τους, που συνηθιζόταν πιο πολύ από τους πρόσφυγες που ήρθαν από τη Ρωσία, ήταν η γέμιση με τυρί. Οι Πόντιες νοικοκυρές έφτιαχναν το

τρίμμα, από αλεύρι, νερό, λάδι, σάλτσα ντομάτας και πιπέρι, ενώ το φύλλο *γιοχά* γεμιζόταν, με κρεμμύδι, πατάτες, αυγά και άλλα υλικά και όχι με κρέας, καθώς ήταν τροφή δυσεύρετη. Επίσης, μια πρόχειρη λιχουδιά, που φτιαχνόταν από το ζυμάρι για την πίτα ήταν το *ταζλαμά*, τηγανισμένο φύλλο πασπαλισμένο με μέλι ή τυρί. «*Ύστερα τις πίτες του γύρου που φτιάνουνε σχεδόν από κει είναι παρμένα. Εμείς πιο λεπτό το κάναμε, γιοχά το λέγανε , πώς ανοίγεις το φύλλο,… έτσι, να πούμε και βάζανε μέσα, δεν είχαν κρέατα μέσα, πατάτες βράζανε, αυγά, κρεμμύδια…Τα ζύμωναν και τα έβαζαν μέσα…αλλά έφτιαχναν τόσο πράμα. Σε μια λαμαρίνα πάνω, άνοιγαν με τον πλάστη και το ψήνανε για γιοχά και γίνονταν τόσο. Γιατί δεν ευκαιρούσανε κάθε μέρα να κάνουνε αυτό και έριχναν λίγο νερό να μαλακώσει και το 'παιρναν» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια).*

Κάθε χρόνο, οι νοικοκυρές φρόντιζαν να εξασφαλίσουν την ποσότητα απαιτούμενων ζυμαρικών για όλο το χειμώνα. Τα ζυμαρικά, πάντα χειροποίητα, αποτελούσαν βασικό είδος διατροφής μαζί με το πλιγούρι, σπασμένο σιτάρι που μαγειρευόταν αντί για ρύζι. Τα μακαρόνια, και στα τρία χωριά κόβονταν στο χέρι και στέγνωναν στον ήλιο. Οι πρόσφυγες της Νεοκαισάρειας συνήθιζαν να φτιάχνουν χυλοπίτες, μακαρόνια κομμένα σε μικρά κομμάτια, τις λεγόμενες *εριστέ. «Εμείς κόβαμαν, πώς λένε…μακαρόνια στο χέρι. Πρώτα, που είμασταν πολύ φτωχοί κάναμαν αυτά. Στρώναμαν έξω έτσι μεγάλα αυτά…σ' ένα τέντα μεγάλο, αυτά ξεραίνονταν εκεί πέρα, ύστερα βάναμαν στο φούρνο και τα καβούρντιζε με το αυτό…αυτό γίνονταν πολύ ωραίο γίνονταν!!!» (Ναζαρέτ Τσιράκογλου, ετών 77, Νεοκαισάρεια). «Φτιάναμαν εμείς πλιγούρι, κόβαμαν μακαρόνια με το χέρι, ζυμώναμαν το αλεύρι, κόβαμαν μακαρόνια… Ουνάσι, έλεγαν. Εδώ τώρα στα ελληνικά μακαρόνια λέ(γ)εται αλλά τότε ουνάσι λέγαμαν» (Ευλαμπία Δεμιρτζόγλου, ετών 82, Μπάφρα).*

Το πλιγούρι, ένα από τα δημοφιλέστερα συστατικά της ποντιακής και μικρασιατικής κουζίνας, ήταν κοπανισμένο σιτάρι σε πέτρινους τροχούς, όπου αφαιρούνταν ο φλοιός του και χρησιμοποιούνταν το ξεφλουδισμένο μέρος του καρπού. Το ξεφλουδισμένο σιτάρι μαγειρευόταν με διάφορες παραλλαγές και ήταν ένα από τα συστατικά που ήταν άγνωστα στο ντόπιο πληθυσμό. Η κατανάλωση πλιγουριού από τους πρόσφυγες τόνιζε τη διαφορετικότητά τους σε σχέση με τους ντόπιους. *«Οι ντόπιοι δεν ξέρουν…Πάλι δεν ξέρουν. Σάμα τώρα ξέρουν;» (Ναζαρέτ Τσιράκογλου, ετών 77, Νεοκαισάρεια)*. Η πιο απλή

εκδοχή του *πλιγούρ πιλάφ* στη Νεοκαισάρεια, πιλάφι από πλιγούρι, το *κουφτέ,* κεφτές φτιαγμένος από ζυμάρι και πλιγούρι και το *χερσέ,* το δημοφιλέστερο εορταστικό φαγητό της ίδιας περιοχής, αποτελούν μερικούς από τους τρόπους χρήσης του πλιγουριού. «*Α…ύστερα ζυμάρι κάναμαν κουφτέ, το ξέρεις το κουφτέ. Εσείς λέτε κεφτέδες με κιμά. Όχι με κιμά, με ζυμάρι και λίγο πλιγούρι μέσα» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

«*Γιουβαρλάκια έκανα μαζί με το πλιγούρι, χωρίς κιμά: το πλιγούρι το ’βραζα κι έβαζα λίγο αλεύρι και έκανα γιουβαρλάκια και σαν κιμά έκανα αυτό το πράμα, το πλιγούρι. Ύστερα το ’καιγαν λίγο κρομμύδι και το ’ριχναν μέσα». (Μαρία Ναυρούζογλου, ετών 72, Μπάφρα).*

Το πληγούρι χρησιμοποιούνταν ευρέως και αποτελούσε ένα από τα βασικά στοιχεία που διαφοροποιούσαν τη μαγειρική των προσφύγων από αυτή των ντόπιων. Άγνωστο και εξωτικό υλικό για τους τελευταίους αποτελούσε σημείο διάκρισης των προσφύγων προσδίδοντάς τους την αίσθηση μιας ανωτερότητας, που προέκυπτε από τη μακραίωνη συνύπαρξή τους με αλλοεθνείς πληθυσμούς.

Στην Ανατολή ο *σουρβάς,* ένα είδος σούπας με γιαούρτι και δυόσμο περιείχε πλιγούρι και ήταν από τα πιάτα που συνηθιζόταν τόσο το χειμώνα όσο και το καλοκαίρι. Οι Σαφραμπολίτες που εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή χρησιμοποιούσαν κοπανισμένο σιτάρι με μοσχαρίσιο ή βοδινό κρέας για να μαγειρέψουν το *κεσκέκ*, φαγητό των Χριστουγέννων.

Από το αλεύρι του σιταριού φτιάχνονταν και ο *προσφυϊτικος τραχανάς*. *«Κάναμαν με το γιοούρτι, ζυμώναμαν στον τορβά, βάναμαν το γιοούρτι γίνονταν αυτό καλά, ξεραίνονταν μέσα και αυτό ζυμώναμασταν. Ύστερα βάλαμαν αυτό ξεραίνονταν, δέκα δεκαπέντε μέρες βάζαμαν, έτσι, μεγάλα και αυτό κάναμαν φαϊ, ως το πρωί μούσκευε. Ύστερα το πρωί, όταν σηκώνομασταν, ανακατεύαμαν αυτό και γίνονταν τραχανάς. Και βάλαμαν μέσα λάδι, βούτυρο από τα γελάδια, βούτυρο, και ύστερα με αυτό πολύ καλό γίνονταν…» (Ναζαρέτ Τσιράκογλου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

«Ύστερα φτιάναμε νισεστό λέ(γ)αμε, νισεστό. Το σιτάρ(ι) βάζαμε στο νερό και αυτό φούσκωνε και έβγαζε γάλα, από μέσα η καρδιά, εκείνο κει το στεγνώνανε λοιπόν και φτιάνανε όπως είναι νισεστό, τώρα έχουν κι εδώ, έχει

πάλι· εκείνο κει βράζαν και μ' εκείνο φτιάναν το πρωί ύστερα, για φαϊ, φτιάναν νισεστό και τρώγαμαν το σιτάρ(ι)» (Βασίλης Ευσταθιάδης, ετών 91, Ανατολή).

Τα λαχανικά στην κουζίνα των προσφύγων μαγειρεύονταν στην πιο απλή τους μορφή, κυρίως βραστά και σε συνδυασμό με όσπρια. Η ποντιακή διατροφή συμπεριλάμβανε την τσουκνίδα και το μαύρο λάχανο (*μαύρο κηπίσιο λάχανο με φασόλια*) τα πιο σημαντικά συστατικά για την εκτέλεση συνταγών σε περιόδους νηστείας. Ο κήπος του κάθε νοικοκυριού διέθετε ποικιλία λαχανικών για την ικανοποίηση των αναγκών της οικογένειας. Επίσης, τα άγρια χόρτα του βουνού αποτέλεσαν φαγητό σωτηρίας στα δύσκολα χρόνια, όταν οι πρόσφυγες είχαν να λύσουν το πρόβλημα της επιβίωσής τους.

Η κατανάλωση κρέατος ήταν περιορισμένη στη διατροφή των προσφύγων, καθώς όταν έφτασαν στην περιοχή δεν είχαν τη δυνατότητα να συντηρούν κοπάδια ζώων. Οι πρόσφυγες από την Καισάρεια και την Καππαδοκία γενικότερα έφεραν μαζί τους συνταγές που αφορούσαν τη συντήρηση του κρέατος. Το βοδινό και το χοιρινό κρέας ήταν το πιο συνηθισμένο για τα χωριά αυτών των περιοχών και ιδιαίτερα ο *παστουρμάς* και το *σουτζούκι.* Ο *παστουρμάς*, από τα πιο αγαπημένα εδέσματα, στο παρελθόν ήταν απαραίτητος μεζές σε κάθε σπιτικό. Φτιαχνόταν από βοδινό ή μοσχαρίσιο κρέας, το οποίο καλυπτόταν με έναν πολτό μπαχαρικών, φτιαγμένο από *τσεμέν* (μοσχοσίτι) και άλλα πικάντικα μπαχαρικά για να συντηρείται περισσότερο καιρό. Το *τσεμέν*, ως πάστα μπαχαρικών προσθέτονταν μέσα στον κιμά και αποξηραινόταν στον ήλιο του καλοκαιριού, ώστε να μπορεί να καταναλωθεί όλο το χειμώνα. «*Τον Αύγουστο οι μανάδες μας αυτή τη δουλειά έκαναν. Ξέραιναν τον κιμά με το τσεμέν στον ήλιο και το παίρναμαν για φαγητό όταν πηγαίναμαν στα πρόβατα. Κάθε χρόνο, τέτοια εποχή, όλα τα σπίτια μύριζαν τσεμέν. Ήταν ντροπή να μην μυρίζει τσεμέν!!!» (Γιώργος Αντωνίου, ετών 49, Νεοκαισάρεια).*

Επίσης, παρασκεύασμα από πολτοποιημένο μοσχαρίσιο, λίγο χοιρινό κρέας και ένα μείγμα από έξι διαφορετικά μπαχαρικά μέσα σε έντερα, το λεγόμενο *σουτζούκι,* στέγνωνε στον ήλιο και αποτελούσε κι αυτό ξεχωριστό μεζέ. *«Ξέρεις τί είναι; Να σε πω εγώ. Το κρέας βγάζουν έτσι φέτα, φύλλα πολλά, πολλά κρέας. Ύστερα βάζουν το ένα με τ' άλλο, το ένα με τ' άλλο, βγαίνει το νερό αυτό. Αλατίζουν. Βγαίνει αυτό το νερό που έχει μέσα. Ε…φεύγουν τα υγρά. Ύστερα αρχινάνε, δυο-τρεις μέρες ύστερα. Την ημέρα δεν βγάζουν έξω. Τη*

νύχτα βγάζουν. Στον ίσκιο αυτό…Κι ύστερα βάζουμε τον παστουρμά, έτσι, αυτό το τσαμάν, εκεί, το ένα στο άλλο, έτσι, έτσι κάθεται εκεί πέρα. Ύστερα κρεμάν στον ίσκιο κάθεται. Εκεί κάθεται εκεί πέρα δυο-τρεις μέρες ύστερα αρχινάν κόβουν λίγο τρων, με τ' αυγό τηγανητό και λίγο παστουρμά έτσι, ορεκτικό! Ξέρεις τι ορεκτικό! Τρως και τα…τί να σ' πω. Αν δεν…αν δεν έχεις όρεξη να φας ψωμί φάε απ' αυτό να ιδείς. Ολόκληρο το ψωμί θα φας!» (Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88, Μπάφρα)

Η κάθε οικογένεια φρόντιζε να εξασφαλίζει τις ποσότητες κρέατος που χρειαζόταν από τα ζώα που διατηρούσε, όπως κοτόπουλα, πρόβατα και αγελάδες. Μερικές οικογένειες έτρεφαν ένα γουρούνι, που το έσφαζαν τα Χριστούγεννα και αποθήκευαν το κρέας του για τον υπόλοιπο χρόνο. «*Γουρούνια τότε παίρναμαν και φύλαγαμαν στο σπίτι. Χοιρινό, γουρούνι και μέχρι Χριστούγεννα, έπαιρναμε μικρά και το φυλάγαμε και το σφάζαμε. Πενήντα, εκατό κιλά και σφάζαμε. Τα κρέατα χώρια και τα βούτυρα, τα ξύγκια αυτά έλιωναμαν, έξι εφτά τενεκέδες ξύγκια γιόμιζα. Απ' το γουρούνι. Τώρα μπορείς να φας απ' το γουρούνι ξύγκι; Δε μπορείς. Και το γουρουνίσιο δεν μπορείς να φας. Έβαζα στο ψωμί, έκοβα τη φέτα, έβαζα το βούτυρο απάνω, έβαζα και λίγο ζάχαρη έτρωγαν τα καημένα τα παιδιά...» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Οι κάτοικοι των κοντινών χωριών συμπαραστάθηκαν στους φτωχούς πρόσφυγες δίνοντάς τους κρέας στις περιόδους των μεγάλων θρησκευτικών πανηγυριών. «*Ύστερα γιόρταζε η Πεδινή της Αγίας Μαρίνας. Πηγαίναμε εκεί με τα πόδια να φάμε ένα κομμάτι κρέας. Κι ήξεραν κι αυτοί ότι δεν είχαμε και μας έβαζαν στο πιάτο. Τι να σου πω! Λες και τρώγαμε για δέκα μέρες. Δεν θέλαμε για ένα μήνα δύο, δεν θέλαμε να φάμε κρέατα. Τόσο πολύ! Και μεις τρέχαμε εκεί να φάμε ένα κομμάτι κρέας» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65 Νεοκαισάρεια).*

Η κουζίνα των Ποντίων και των Μικρασιατών ήταν πλούσια όσον αφορά την κατανάλωση των γαλακτοκομικών προϊόντων, όπως γιαούρτι, βούτυρο και ξινόγαλα. Το *αριάν*, στραγγιστό γιαούρτι σε αραιωμένη μορφή, πινόταν είτε ως αναψυκτικό είτε τρωγόταν με ψωμί και ζάχαρη ως κυρίως γεύμα.

Τα φρούτα του Καλοκαιριού και του Φθινοπώρου, βράζονταν και συντηρούνταν για το Χειμώνα αποτελώντας τη γλυκιά λιχουδιά για τα παιδιά. «*Την βράζαν και την κάναν κομπόστα, κομπόστα την κάναν την άσπρη και τη*

μαύρη σταφίδα, τα σύκα…Το καλοκαίρι σύκα, κορομηλιές και αυτά όλα τα έβαζαν το χειμώνα στην κατσαρόλα όλα μαζί και τα 'καναν κομπόστα…» (Αρτεμισία Λαζάρου, ετών 61, Νεοκαισάρεια). Το πετιμέζι από τα σταφύλια ήταν η κύρια γλυκαντική ουσία που έφτιαχναν οι πρόσφυγες. Αργότερα η ζάχαρη που πωλούνταν στα μικρά παντοπωλεία των χωριών αντικατέστησε κι αυτό το είδος οικιακής παρασκευής. Επίσης, ένα πρόχειρο έδεσμα ήταν για τους Πόντιους το *τσουμούρ*, μπαγιάτικο ψωμί μουσκεμένο και τηγανισμένο με βούτυρο και ζάχαρη στο τηγάνι.

5.3.3 Η συμβολική διάσταση της διατροφής

«Όταν γιορτάζαμαν τότε μαζευόμασταν η οικογένεια, το σόι του άντρα μου δηλαδή, κάναμαν τραπέζι, γραμμόφωνο είχαμαν τότε, έβαζαν και τραγούδαγαν και χόρευαν και τρώγαν και πίναν εκεί γλένταγαμαν!»

Οι διατροφικές πρακτικές και γενικότερα η τροφή συντελούν στον τρόπο έκφρασης μιας ιδιαίτερης επικοινωνίας, η οποία «ξεκινά από τη βασική συνήθεια του «κοινού γεύματος», περνάει από τις νεωτερικότερες κοινωνικές διαστρωματώσεις και διακρίσεις και φτάνει ως τις ανθρωπολογικές διαφοροποιήσεις λαών και εποχών[8]. Οι άνθρωποι, ως μέρος του ζωντανού κόσμου των ζώων και των φυτών, χρησιμοποιούν το φαγητό για να ικανοποιήσουν τη βασική βιολογική ανάγκη της πείνας. Το φαγητό ωστόσο είναι και μέσο ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Άλλωστε σε πολλές στιγμές της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής των ανθρώπων, όπου είναι απαραίτητο το φαγητό, η ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών αποκτούν δευτερεύοντα ρόλο ή σχεδόν εξαφανίζονται. Επιπλέον, η διαδικασία του φαγητού έχει τελετουργική και συμβολική διάσταση. Το φαγητό, καθώς συνδέεται με τελετουργικές πράξεις, καθίσταται μέσο ενίσχυσης του συμβολικού χαρακτήρα των ομαδικών γευμάτων, όπου ανταλλάσσονται ιδέες και συναισθήματα. Ο κοινωνικός ρόλος με τον οποίο είναι επιφορτισμένα ορισμένα φαγητά είναι αυτός που τα καθιστά τελετουργικά και όχι το υλικό τους περιεχόμενο[9].

Η κουζίνα των προσφύγων από την περιοχή του Πόντου και της Μικράς Ασίας ήταν προσαρμοσμένη στις διάφορες κοινωνικές περιστάσεις με βάση πάντα τον εορταστικό κύκλο του χρόνου. Τα περισσότερα έθιμα και ολόκληρος ο κύκλος της ζωής συνδέονταν με την παρασκευή συγκεκριμένων φαγητών, καθιστώντας ιδιαίτερες τις κοινωνικές περιστάσεις για τις οποίες μαγειρεύονταν. Οι μεγάλες γιορτές της χριστιανικής θρησκείας, όπως τα Χριστούγεννα, το Πάσχα, οι μέρες της νηστείας, καθώς και οι ονομαστικές εορτές υποδείκνυαν τη

[8] Μ. Μερακλής, *Κοινωνική Συγκρότηση, Ελληνική Λαογραφία*, τόμος Α΄, Οδυσσέας, Αθήνα 1996, 108-109.
[9] S. Tokarev, «Methods of Ethnographic Research into Material Culture» στο Yu. Bromley (Ed.), *Soviet Ethnology and Anthropology Today*, Netherlands 1974, 178, 179.

χρήση συγκεκριμένων αγαθών σε συνδυασμό πάντα και με τα διαθέσιμα προϊόντα της ετήσιας παραγωγής.

Τα Χριστούγεννα, στη Νεοκαισάρεια έφτιαχναν το *Χερσέ,* φαγητό που συνηθιζόταν στην παλιά πατρίδα και μαγειρεύεται μέχρι σήμερα αποτελώντας μία από τις πιο αγαπημένες συνταγές. Βασικά συστατικά είναι το πλιγούρι και το χωριάτικο κοτόπουλο, το οποία βράζονται αρκετά για να μαλακώσουν πολύ και να χυλώσουν. *«Μουσκεύεις το πλιγούρι αποβραδίς. Μετά το πλένεις καλά και βάζεις στην κατσαρόλα και βράζει. Βράζει καλά, βράζει όμως. Σε σιγανό. Θα βράσει αυτό καλά καλά και το κρέας το κοτόπουλο χώρια θα βράσει. Κι αυτό λίγο ακόμα θέλει να ψηθεί. Κι εκείνο το τρίβεις κομματάκια, τα κόκαλα τα βγάζεις. Και μικρά, μικρά, μικρά τα τρίβεις σ' ένα πιάτο και βάζεις κι αυτό μέσα, και το ζουμί. Και βράζει καλά βράζει. Θέλει καλά βράσιμο. Το χτυπάμε με ξύλινη κουτάλα για να λιώσει…Μετά βάζεις στο τηγάνι κρεμμύδι κάμποσα, το τσιγαρίζεις με λάδι, κοκκινίζει το κρεμμύδι, και μετά σάλτσα βάζεις. Από τη σάλτσα βάζω ένα κουταλάκι από πάνω…Κάμποσοι τα ανακατεύουν…» (Ελισάβετ Αναστασίου, ετών 66, Νεοκαισάρεια).*

Μέσα από την κατανάλωση του φαγητού αυτού εκφράζεται έντονα η συλλογικότητα των μελών της κοινότητας και το θρησκευτικό συναίσθημα που χαρακτήριζε τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας. Η παρασκευή του συνδέθηκε με ένα έθιμο που έφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες από την Καισάρεια. Αφού μαγειρευόταν, η νοικοκυρά, πριν το δοκιμάσει, θα έπρεπε να προσφέρει τρεις μερίδες από το φαγητό στις οικογένειες που είτε ήταν φτωχές είτε δεν μπορούσαν να μαγειρέψουν το συγκεκριμένο φαγητό. Επιπλέον, έφτιαχνε και ένα είδος τσουρεκιού, το οποίο πρόσφερε μαζί με το *χερσέ «…τότε η εκκλησία γινόταν τα ξημερώματα, τρεις η ώρα ξεκίναγε και τελείωνε η ώρα έξι. Πριν φέξει πηγαίναμαν ένα πιάτο σ' όποιον δεν είχε, στο φτωχό, ας πούμε. Εγώ είχα εσύ δεν είχες. Και πριν να δει κανείς, πριν φέξει πηγαίναμε ένα πιάτο σε σένα και φτιάχναμε…πώς γίνονται τώρα τα τσουρέκια, έφτιαχναμε ένα τσουρέκι σπιτίσιο βέβαια αλλά και με…λάδι. Βάζαμε κει λίγο αλεύρι μέσα με λάδι και ένα αυγό από πάνω για να γυαλίζει, ένα πιάτο τέτοιο φαγητό και ένα από κείνο και τα πήγαιναν, το πηγαίναμε στα σπίτια» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια).* Όλοι οι πληροφορητές αναφέρθηκαν στη συνήθεια αυτή, την οποία τηρούν μέχρι σήμερα με ιδιαίτερη προσήλωση. Οι νοικοκυρές εκφράζουν την έντονη

θρησκευτικότητά τους, χαρακτηριστικό που είχε στο παρελθόν ενισχυθεί από την οθωμανική κοινωνική οργάνωση[10]. Η ίδια η ταυτότητα του φαγητού στηρίχτηκε μεταξύ των άλλων και στο θρησκευτικό αίσθημα των προσφύγων. *«Αυτό που φτιάχνουμε βάζουμε μέσα ένα χωριάτικο κοτόπουλο, βάζαμε βούτυρο απ' τα γελάδια που μοσχοβόλαγε τότε και έλεγαν ότι βάζει η Παναγία το χέρι μέσα εκείνη την ημέρα και γίνεται τόσο νόστιμο» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια).*

Μια παραλλαγή του χερσέ ήταν η συνταγή του κεσκέκ, από την περιοχή της Σαφράμπολης. Οι νοικοκυρές κοπανούσαν το σιτάρι για να αφαιρέσουν το φλοιό του και το έψηναν με μοσχαρίσιο κρέας στο φούρνο, την περίοδο των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς. Όσοι κατάγονταν από τα χωριά της Σαφράμπολης και κατοικούσαν στην Ανατολή φρόντιζαν, αφού παρασκεύαζαν το φαγητό, να συγκεντρώνονται σε ένα σπίτι και να ψήνουν όλοι μαζί στον ίδιο φούρνο. Οι γιορτές των Χριστουγέννων ήταν μια ακόμη ευκαιρία εκδήλωσης της συλλογικότητας που χαρακτήριζε τις προσφυγικές κοινότητες.*«Ύστερα έρχεται Χριστούγεννα. Παραμονή Χριστούγεννα δε ερχόταν τα κορίτσια λεν κάλαντα, τα παιδιά, ξέρω γω τί; Εμείς μαζευόμασταν τα κορίτσια όλα σ' ένα σπίτι. Εσύ ήφερνες κοτόπουλο. Εγώ ήφερνα πλιγούρι, πλιγούρι τότε τρώγαμαν, άλλος ήφερνε λάδι, άλλος ήφερνε αυγά και μία γυναίκα το μα(γ)είρευε και τρώγαμαν κι εκεί χορεύαμαν…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Την περίοδο των Χριστουγέννων καταναλωνόταν χοιρινό κρέας και στους τρεις προσφυγικούς οικισμούς. Στην Ανατολή το χοιρινό χρησιμοποιούνταν για την ετοιμασία του γιορτινού τραπεζιού που αποτελούνταν από φύλλο *γιοχά* γεμιστό με χοιρινό κιμά, κρεμμύδια και αυγά, σούπα λαχανικών με χοιρινό, το λεγόμενο *πόρτζ* και γιαπράκια με χοιρινό κιμά επίσης.

Την ημέρα της Πρωτοχρονιάς οι πρόσφυγες από τη Ρωσία συνήθιζαν να παρασκευάζουν το *πιρόχ*, τη γνωστή βασιλόπιτα, ενώ το συνηθέστερο γλύκισμα για όλα τα νοικοκυριά της Ανατολής ήταν τα *μουχούλια* με σταφίδες, πλαστά φύλλα τυλιγμένα σε ρολό γεμιστά με καρύδια και σταφίδες.

Στη Νεοκαισάρεια έφτιαχναν μπακλαβά σε πολύ μικρά κομμάτια με πολύ ψιλό φύλλο, καρύδι και βούτυρο. *«Κάναμε και μπουκίτσες μπακλαβαδάκια τα*

[10] R. Hirschon-Φιλιππάκη, «Μνήμη και Ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς» στο Παπαταξιάρχης Ε. - Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Α΄ Ανατύπωση, Πρώτη έκδοση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 335-336.

Χριστούγεννα. Πολύ ψιλό φύλλο, καρύδια, αλεύρι καβουρντισμένο και βούτυρο. Άνοι(γ)ες το ψιλό φύλλο, το τύλι(γ)ες και το 'κοβες μπουκίτσες, μπουκίτσες, το 'βαζες με τη σειρά στο ταψί, μετά έκαιγες το βούτυρο, το έριχνες από πάνω, το έψηνες…» (Αρτεμισία Λαζάρου, ετών 61, Νεοκαισάρεια).

Η φτώχεια και η στέρηση κυριαρχούσαν στη ζωή των προσφύγων. Η κατανάλωση κρέατος σπάνιζε και περιοριζόταν μόνο στις γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Κοτόπουλο, διάφορες πίτες, όπως γαλατόπιτα και τυρόπιτα συνηθίζονταν ως κύρια πιάτα τις Αποκριές, ενώ κατά τη διάρκεια του γλεντιού που στηνόταν με κάθε ευκαιρία ακόμη και οι τηγανίτες καταναλώνονταν με ιδιαίτερη ευχαρίστηση. *«Μαζευότανε, εσύ έκανες μια τυρόπιτα, μια γαλατόπιτα, ο άλλος έφερνε κοτόπουλα, έφερνε κοτόπουλα, φτώχεια ήταν κιόλας Πασχαλιά και Χριστούγεννα τρώγαν κρέας. Και μαζευόταν σ' ένα σπίτι, οι συγγενείς όλοι και ξένοι που ήταν αγαπημένοι, και χορεύανε, γλεντάγανε…» (Βαγγέλης Περπερίδης, ετών 78, Ανατολή).*

Το Πάσχα, τα κόκκινα αυγά και το ψητό κρέας στο φούρνο ή στη σούβλα, καθώς και το κοτόπουλο ήταν τα συνηθέστερα εδέσματα. Στην Ανατολή, ανήμερα του Πάσχα, μαζεύονταν όλοι στην κεντρική πλατεία του χωριού. Εκεί, δίνοντας ευχές ο ένας στον άλλον, τσούγκριζαν τα κόκκινα αυγά και έστηναν γλέντι στους ήχους της ποντιακής λύρας.

Ένα άλλο ιδιαίτερο γεγονός, ο γάμος, ήταν η ευκαιρία για την κατανάλωση κρέατος. Το κοτόπουλο, το χοιρινό κρέας και το πλιγούρι αποτελούσαν τα εδέσματα του γαμήλιου τραπεζιού. *«…"Θα πάμε στο γάμο, παντρεύεται ο Βαγγέλης. Θα πάμε στο γάμο". Τί έσφαζαν, τί κάναν; Ένα κοτόπουλο. Ένα κοτόπουλο, λίγες πατάτες και φωνάζανε ορισμένους...δεν είχαμε, ορισμένους. Εκεί "έλα πάρε κι εσύ λίγο κάτι" ε... το κρασί και το αυτό ήτανε κάπως πολύ. Όχι και πολύ κάπως καλά ήτανε…» (Βαγγέλης Περπερίδης, ετών 78, Ανατολή). «Γάμος γίνονταν χωριάτικος γάμος γινόταν, ωραία έκαμναμαν το γάμο εμείς. Το φα(γ)ητό στο σπίτι γινόνταν. Καζάνια. Κρέας, ρύζι, ξέρω γω τι άλλα πράματα. Χωριάτικο γάμο γίνονταν, όχι να πας στην ταβέρνα ή ξέρω γω τι. Στην εκκλησία γίνονταν τα στέφανα. Τότε δεν είχαμαν και κουφέτες, όχι δεν είχαμαν, δεν ήξεραμαν…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).* Στο παρελθόν, στην Ανατολή, προσφέρονταν τα λεγόμενα *μπερέτια,* πίτες, για να

γνωστοποιήσουν το γεγονός του γάμου και να προσκαλέσουν όλους τους κατοίκους του χωριού στην εκκλησία.

Ο τελετουργικός χαρακτήρας του φαγητού εκφραζόταν επίσης στο παρελθόν την ημέρα της μνήμης της Αγίας Παρασκευής στη Μπάφρα. Την ημέρα αυτή, οι πιστοί συνήθιζαν να προσφέρουν ένα πιάτο βρασμένο σιτάρι στην Αγία, πηγαίνοντάς το στην εκκλησία. Από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης και τις δύο δεκαετίες που ακολούθησαν μετά τον πόλεμο, οι γυναίκες τιμούσαν τη μνήμη της Αγίας Παρασκευής προσφέροντάς της σιτάρι. *«Η Αϊ Παρασκευή τότε κάθε οικογένεια ένα πιάτο σιτάρι πήγαινε. Προπολεμικώς ε; Κάθε πρωί, κάθε Αϊ-Παρασκευή όλη η οικογένεια θα πάει ένα πιάτο σιτάρι. Και άφηναμε κει στο λεκάνη μέσα, μεγάλο λεκάνη μέσα, γιόμιζαν, έριχναν εκεί, έριχναν εκεί, τώρα εκείνο κατάργησαν…» (Κατερίνα Μπατσάκογλου, ετών 83, Μπάφρα).*

5.3.4 Η μνήμη των γεύσεων: Τα «πατρικά φαγητά» και η εμπειρία του παρόντος

«Πριν είχαμαν…Και σιτάρι είχαμαν, και βρώμη είχαμαν και πρόβατα είχαμαν. Τρέχαμαν για να βρούμε το κομμάτι μας μάνα μ' . Τώρα η νεολαία δεν τα θέλει αυτά τα πράματα…» (Παρθένα Καραντωνίου, ετών 81, Ανατολή). Η τοπική κουζίνα των μικρασιατικών και ποντιακών κοινοτήτων μεταφέρθηκε στους νέους τόπους εγκατάστασης και με το πέρασμα του χρόνου εμπλουτίστηκε με νέα στοιχεία. Η πρόοδος της τεχνολογίας, οι γρήγοροι ρυθμοί με τους οποίους συντελέστηκε η αστικοποίηση των μικρών αγροτικών κοινοτήτων και γενικότερα οι αλλαγές στον τρόπο ζωής της ελληνικής κοινωνίας, επηρέασαν τις δομές των κοινοτήτων της ελληνικής υπαίθρου. Οι αλλαγές που επέφερε η μετάβαση από την αγροτική κοινότητα στον αστικό τρόπο ζωής επέδρασαν και στα στοιχεία που δομούν τις σχέσεις παραγωγής και χρήσης των αγαθών. Οι προσφυγικές κοινότητες βίωσαν την επίδραση της μετάβασης αυτής σε όλα τα επίπεδα. Η μελέτη της πολιτισμικής έκφρασης των κοινοτήτων και των αλλαγών που άσκησαν την επιρροή τους μπορεί να στηριχτεί στην ανάλυση των διατροφικών πρακτικών των προσφύγων. Το μέγεθος και η ευρύτητα των αλλαγών αυτών καθόρισαν και τους τρόπους παρασκευής του φαγητού και διατροφής. Μερικές από τις διατροφικές συνήθειες παραμένουν μέχρι σήμερα αλλά πολλές από τις πρώτες ύλες παρασκευής των υλικών είναι δυσεύρετες με συνέπεια οι συνταγές να εκτελούνται με μικρές παραλλαγές.

«Εδώ όχι, το πλιγούρι, στη Μακεδονία το φτιάνουν, εκεί φτιάνουν, εδώ, δεν φτιάνουμε εμείς εδώ, εδώ ρύζι, εκεί φτιάνουν, εκεί το πλγούρι φτιάνουν εκεί· κάποτε παν εκεί μερικοί, φέρνουν· φτιάνεις ένα πιλάφ(ι) με το βούτυρο μοσκοβολάει, πώς, εκεί έχω πάει, φτιάνουν εκεί. Είχαμαν πολλά, εδώ τώρα τίποτα δεν κάνουνε» (Βασίλης Ευσταθιάδης, ετών 91, Ανατολή).

Παλιότερα, οι κάτοικοι της Ανατολής και των γειτονικών χωριών, εξυπηρετούνταν από δύο μύλους, ένας από τους οποίους ανήκε σε κάποιον από το χωριό. Με τη μείωση της παραγωγής των σιτηρών οι μύλοι σιγά σιγά πέρασαν σε αχρηστία και τέλος έπαψαν να λειτουργούν.

Η κάθε οικογένεια προμηθεύεται το *πλιγούρι*, βασικό συστατικό της προσφυγικής κουζίνας, από τα καταστήματα τροφίμων, αφού κανένας πια δεν

είναι σε θέση να καλλιεργήσει τη γη για την παραγωγή σιταριού. Το ίδιο συμβαίνει και με τον *παστουρμά*. Τα μεγάλα ζώα που υπάρχουν σήμερα στα χωριά εκτρέφονται μέσα σε κτηνοτροφικές μονάδες και όχι για την ικανοποίηση οικόσιτων αναγκών. Ο *παστουρμάς* καταναλωνόταν στο παρελθόν τόσο στη Μικρά Ασία όσο και στις νέες προσφυγικές κοινότητες ως ένα τοπικό είδος διατροφής, το οποίο πιστοποιούσε την ξεχωριστή ταυτότητα των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Σήμερα, όσοι από τους πρόσφυγες τον καταναλώνουν, τον τοποθετούν στα εκλεκτά και δυσεύρετα εδέσματα, τονίζοντας την εξωτική του προέλευση. Θεωρείται ως ένα στοιχείο του παρελθόντος, το οποίο είχε ιδιαίτερη αξία και συμβολίζει τη διχοτομία παρελθόντος-παρόντος: ό,τι καταναλωνόταν τα παλιά χρόνια ήταν αγνό και νόστιμο, ενώ σήμερα όλα είναι ψεύτικα και φθηνά σε ποιότητα. Σήμερα, ο *παστουρμάς* και το *σουτζούκι* έχουν μετατραπεί από τοπικά σε κοσμοπολίτικα προϊόντα, αφού βρίσκονται πρώτα στις προτιμήσεις όσων έχουν την τύχη να ταξιδεύουν στην Τουρκία είτε για να γνωρίσουν τα μέρη απ’ όπου ήρθαν οι γονείς τους είτε για να επισκεφτούν κάποιους συγγενείς. *«… Εσείς δεν το φτιάνετε. Δεν ξέρουν αυτοί. Μάγειροι εδώ; Όχι. Οι Τούρκοι ξέρουν καλύτερα. Εγώ πήγα στην Κωνσταντινούπολη, έχουνε σούπερ μάρκετ οι Τούρκοι. Να ιδείς έχει παστουρμάδες. Εγώ ήθελα να φέρω αλλά δύο έφερα. Δύο φέτες έτσι αλλά δεν άφηναν στα σύνορα να περάσουν. Κατάλαβες;» (Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88, Μπάφρα).*

Σήμερα καμία νοικοκυρά δεν ασχολείται με την παρασκευή σπιτικών ζυμαρικών, αφού αυτά έχουν αντικατασταθεί από τα προϊόντα που είναι διαθέσιμα στην αγορά. Από τη δεκαετία του ’40, με τα πρώτα μπακάλικα που άνοιξαν στα χωριά, τα μακαρόνια ήταν από τα είδη που κάθε νοικοκυρά άρχισε να προμηθεύεται από αυτά. Η ανάπτυξη της τοπικής αγοράς και η λειτουργία μεγάλων καταστημάτων, πρώτα στην πόλη και αργότερα στις εν λόγω κοινότητες, συντέλεσε στην αλλαγή του τρόπου προμήθειας των υλικών και της κατανάλωσης του φαγητού. Πολλές από τις συνήθειες του παρελθόντος, όπως η εκτροφή του χοίρου για τα Χριστούγεννα εγκαταλείφθηκαν, εφόσον η προμήθεια του κρέατος άρχισε να γίνεται από τα καταστήματα της πόλης. *«Τότε είχαμαν, δεν ξέρω, δεν θα θυμάσαι εσύ, τζάκι δεν είχαμαν αλλά είχαμαν ταντούρι εμείς, το μέρος αυτό έσκαβαν, έσκαβαν, βάθος έκαμναν, έβαζαν τέσσερα πλάκες, τέτοια μαύρες πλάκες, άναβαν εκεί πέρα και έψηναν τα ψωμιά εκεί, φούρνο δεν*

είχαμαν, στο ταντούρι μέσα. Ταντούρι μέσα έψηνε η μάνα μ' κάτι ωραία τσουρέκια, στην πλάκα έβαζαν κι η φωτιά καιγόντανε. Το φαϊ, κάρβουνα που ήτανε έβαζε με το πήλινο, κατσαρόλα είχαμαν τότε πήλινο, είχαμαν φέρει απ' την πατρίδα, τώρα αν έχει κι εδώ δεν ξέρω. Έβαζα τα ρεβίθια με το πήλινο μες το «ταντούρι» γίνονταν ένα φαΐ κορίτσι μου…! Άλλο πράμα ήτανε!» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια). Το *ταντούρι*, είδος χειροποίητου φούρνου που οι πρόσφυγες το έφεραν από την πατρίδα τους, αποτελούσε τον πιο εύχρηστο τρόπο παρασκευής φαγητού στα δύσκολα χρόνια της πρώτης εγκατάστασης. Στην Ανατολή κάθε σπίτι διέθετε ένα τζάκι, το οποίο χρησιμοποιούνταν για το μαγείρεμα αλλά πιο συνηθισμένος ήταν ο χτιστός φούρνος που βρισκόταν στην αυλή του σπιτιού. *«Είχαν κουζίνα, όπως μπαίνουμε, εγώ θυμάμαι τώρα, στην κουζίνα το τζάκι, ήτανε το τζάκι, στο πρώτο δωμάτιο που μπαίνουμε…Έξω είχε αυλή μεγάλη, με δέντρα, με ένα φούρνο, αποθήκη, μαντρί για τις αγελάδες…» (Πηνελόπη Ευθυμιάδου, ετών 65, Ανατολή).* Ωστόσο, δεν διέθεταν όλα τα νοικοκυριά δικό τους φούρνο. Πολλές από τις νοικοκυρές χρησιμοποιούσαν το μοναδικό φούρνο που διέθετε ένα από τα νοικοκυριά, γεγονός που έδειχνε τη συλλογικότητα και την αλληλεγγύη που τους διέκρινε στην προσπάθειά τους να επιλύσουν τα προβλήματα επιβίωσής τους. *«Κι ερχόταν εδώ ο κόσμος, έκανε ο πατέρας μ' φούρνο, ερχόντουσαν εδώ η γειτονιά κι έψηναν ψωμί, δεν ήταν αλλού φούρνος, δεν υπάρχει αλλού φούρνος. Κι έψηναν εδώ. Κι έλεγαν πού θα πάμε, θα πάμε στου Σηψίδη το φούρνο» (Ανάστα Σηψίδου, ετών 80, Ανατολή).*

Σήμερα όλα τα νοικοκυριά διαθέτουν άρτια εξοπλισμένες κουζίνες. Ακόμη και οι γεροντότεροι, που συνήθως ζουν σε ένα σπίτι ακριβώς δίπλα από τα παιδιά τους, μέσα στην ίδια αυλή, διαθέτουν ηλεκτρική κουζίνα και μια ποικιλία από οικιακά και μαγειρικά σκεύη. Η εικόνα της ανανέωσης και του εκσυγχρονισμού είναι κυρίαρχη σε όλα τα σπίτια. Εντοιχισμένες κουζίνες με όλες τις μικροσυσκευές συνυπάρχουν με τη γάστρα και τα μπακιρένια και πήλινα σκεύη του παρελθόντος, που δεν είναι πλέον χρηστικά αλλά χρησιμοποιούνται ως διακοσμητικά αντικείμενα. Οι φτωχές αγροτικές οικογένειες, τα πρώτα χρόνια της άφιξής τους, δε διέθεταν πλούσια και επαρκή οικοσκευή, γεγονός ωστόσο που δεν εμπόδιζε την τήρηση των κανόνων της απόλυτης καθαριότητας και της νοικοκυροσύνης, στοιχεία για τα οποία οι ίδιοι οι

πρόσφυγες είναι περήφανοι και τα θεωρούν σημείο πολιτισμικής διαφοροποίησης από τους ντόπιους.

Παράλληλα, η συνάντηση των τοπικών πληθυσμών με τους πρόσφυγες υπήρξε ένας από τους παράγοντες που άλλαξε τους τρόπους παρασκευής του φαγητού και της διατροφής. Η επίδραση ήταν μάλλον αμοιβαία, καθώς οι δύο πλευρές αντάλλαξαν διατροφικές συνήθειες μαθαίνοντας η μία από την άλλη. Οι νύφες από τα ηπειρώτικα χωριά που έφτασαν στους προσφυγικούς οικισμούς έμαθαν να μαγειρεύουν όπως οι πεθερές τους. Από την άλλη πλευρά οι πρόσφυγες έμαθαν να καταπιάνονται με διάφορες συνταγές που έκαναν οι ντόπιες νοικοκυρές. Ο περιορισμός της παραγωγής στη δεκαετία του ’50 ανάγκασε τους πρόσφυγες να προσανατολιστούν σε άλλους τρόπους παρασκευής των φαγητών και στην αναζήτηση άλλων υλικών. Ο προσφυγικός τραχανάς παραδείγματος χάριν γινόταν από αποφλοιωμένο πλιγούρι που το ανακάτευαν με γιαούρτι. Η έλλειψη αυτού του υλικού έστρεψε τα νοικοκυριά στην κατανάλωση του τραχανά που συνηθιζόταν στα ηπειρωτικά χωριά και φτιαχνόταν από αλεύρι και γάλα. «*Τώρα το κάνουν χωριάτικο τραχανά, με γάλα και με αλεύρι. Αυτό άλλο είναι. Αυτό με πλι(γ)ούρι άλλο είναι…Εμείς κάναμαν παλιά…» (Ελισάβετ Αναστασίου, ετών 66, Νεοκαισάρεια) «Ωραίο ήταν αυτό αλλά τώρα δεν κάνουν απ’ αυτά…Μπα…τώρα είναι εκείνο το εντόπιο. Καλό είναι κι αυτό…» (Νίκος Παπαδόπουλος, ετών 73, Νεοκαισάρεια).*

Οι νέες γυναίκες και στα τρία χωριά σπάνια μαγειρεύουν σύμφωνα με τον τρόπο των παλιότερων γυναικών. Ο νέος τρόπος ζωής, που σήμανε την έξοδο της γυναίκας από το σπίτι και η δραστηριοποίησή της στο χώρο της εργασίας, είχαν ως συνέπεια να απλοποιηθεί και ο τρόπος παρασκευής των καθημερινών και εορταστικών γευμάτων. Σήμερα, τα «πατρικά» φαγητά, όπως συνηθίζεται να λέγονται, μαγειρεύονται περισσότερο από τις μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες, οι οποίες φροντίζουν να προμηθεύουν τις νεότερες της οικογένειας με τα «απολαυστικά πιάτα του παρελθόντος και της παράδοσης».

6. Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

«Σήμερα παν τα δικά μας. Αυτοί που έπαιζαν τα όργανα κι εκείνα χάθηκαν.»

Η μουσική παράδοση των Ποντίων και Μικρασιατών προσφύγων εκφράστηκε μέσα από πρακτικές της καθημερινής ζωής αναδεικνύοντας χαρακτηριστικά της ποντιακής και μικρασιατικής ιδιαίτερης ταυτότητας. Η λειτουργία του τραγουδιού και γενικότερα της μουσικής, έγινε μέσο έκφρασης της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των προσφύγων, με σκοπό τη διατήρηση και την προβολή της μέσα από την αλληλεπίδραση με τον ντόπιο πληθυσμό. Οι πρακτικές που ανέδειξαν τη μικρασιατική και ποντιακή ταυτότητα ενεργοποιούνται όχι μόνο ως στοιχεία «αυτογνωσίας» αλλά και ως μέσα «δημόσιας αυτοπαρουσίασης» των προσφύγων[1]. Στο πλαίσιο ενσωμάτωσης στη νέα πατρίδα οι πρόσφυγες ανέπτυξαν δυναμικούς τρόπους έκφρασης στο επίπεδο της καθημερινής ζωής που αναδιαμορφώθηκε μέσα από νέα πρότυπα αλλά και μέσα από την εμμονή στη διατήρηση της παράδοσης.

Οι πιο συνηθισμένες περιστάσεις γλεντιού ήταν αυτές του γάμου, του πανηγυριού στη μνήμη του προστάτη αγίου της κάθε κοινότητας, οι ονομαστικές εορτές, οι απόκριες, καθώς και η σύναξη των κατοίκων του κάθε χωριού στην πλατεία τις Κυριακές μετά τη Θεία Λειτουργία και ανήμερα του Πάσχα. «*Καλά οι Μικρασιάτες είχανε, ήτανε η αγάπη μεγάλη, ο σεβασμός. Έβλεπες, να πούμε, τις Κυριακές, ανεξάρτητα ό,τι γιορτή και να ήταν, δεν παν να ήταν πεθαμένοι απ' τη δουλειά. Θα έρθει η Κυριακή τ' απόγευμα, στην πλατεία ειδικά, μαζεύονταν εδώ πάνω στην πλατεία, γινόνταν ο χαμός. Έμπαινε ο λυριτζής, ο κεμεντζής στη μέση και χόρευαν…Μα ήταν απαραίτητο κάθε Κυριακή να μην υπήρχε γλέντι. Ποντιακός χορός. Και παίζανε, να πούμε, πώς να στο πω και ορισμένες… ορισμένα τραγούδια τουρκικά, κόνιαλε που λέγανε, τέτοια, μικρασιάτικα. Αλλά ήτανε μεγάλη αγάπη, σου λέω. Σεβασμός και μεγάλη αγάπη. Απ' τον πόνο τους*

[1] Γ. Τσιμούρης, «Τραγούδια μνήμης, διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας: Η περίπτωση των Ρεϊσντεριανών Μικρασιατών προσφύγων» στο Ρ. Μπενβενίστε - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, 212-213.

κάνανε τραγούδια. Εκεί που χόρευαν έβγαζαν τραγούδια, έλεγαν τραγούδια. Κάνανε ποίηση, να πούμε, αυτόματη. Έβγαζε αυτόματο τραγούδι και άιντε…και όλο γέλια και όλο χαρά. Δεν υπήρχε…Τώρα εξαλείφθηκαν αυτά. Παρόλο που έχουμε ποντιακό σύλλογο και κάνουμε βράστα! Δεν υπάρχει όπως ήταν…» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74, Ανατολή).

Το γλέντι της Κυριακής και του Πάσχα οι παλιότεροι το θυμούνται με ιδιαίτερη νοσταλγία και δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι περισσότεροι πληροφορητές δεν παρέλειπαν να αναφερθούν σε αυτή τη συνήθεια ως μια από τις ευκαιρίες σύσφιξης των σχέσεων των μελών της κοινότητας, διατήρησης της μνήμης και της κοινωνικής ταυτότητας. *«Κάθε Κυριακή κάναν γλέντι με ποντιακό…οι Πόντιοι, δηλαδή κάθε Κυριακή γλεντάγανε ποντιακά. Ο πατέρας της γιαγιάς εδώ είχε το νταούλι…ένας άλλος, τώρα πέθανε, θεός σχωρέστον, έπαιζε λύρα, κι ήταν και…ποιος άλλος ήτανε πο(υ) 'παιζε αυτό… Α…ήταν κι ένας άλλος…τρεις αυτοί μαζευόταν κάθε Κυριακή και γλεντάγανε όλοι μαζί.» (Γιάννης Κατητρζίδης, ετών 65, Ανατολή) «Ε...ήξερε ο κόσμος ότι όταν χτύπαγε ο παππούς το τύμπανο μαζεύονταν, ήξεραν πότε είναι και μαζεύονταν αυτού ο κόσμος και χορεύαμαν. Χορεύαμαν ποντιακά, να πούμε. Ναι, ποντιακά, αφού Πόντιοι είμασταν, χορεύαμε ποντιακά.» (Ανάστα Σηψίδου, ετών 80, Ανατολή).* Το γλέντι στην πλατεία εξέφραζε έντονα το «εμείς έτσι διασκεδάζουμε» των προσφύγων σε σχέση με την τοπική κοινωνία. Τότε παιζόταν μόνο η ποντιακή και μικρασιάτικη μουσική, η μουσική που καταλάβαιναν και που συντελούσε στη διατήρηση της μνήμης.

Ο εορτασμός της Αγίας Παρασκευής, στις 26 Ιουλίου, είναι μέχρι σήμερα σημείο αναφοράς για τη Μπάφρα, αφού τότε γίνεται το μεγαλύτερο πανηγύρι του χρόνου. Το απόγευμα γίνεται αρτοκλασία στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, προστάτιδα αγία της κοινότητας. Μετά τη Θεία Λειτουργία γίνεται το πανηγύρι, που σήμερα διοργανώνεται από τον πολιτιστικό σύλλογο. Οι πληροφορητές θυμούνται ότι τα πρώτα χρόνια η πομπή ξεκινούσε από το χώρο της εκκλησίας, μετά το τέλος του Εσπερινού, με το βιολί, το ζουρνά και το νταούλι και κατευθύνονταν προς την πλατεία του χωριού, όπου συνεχιζόταν το γλέντι.

Σήμερα ο χώρος του γηπέδου, που βρίσκεται στο τέλος του οικισμού και διαθέτει αρκετά μεγάλη έκταση, διατίθεται για τις ψυχαγωγικές εκδηλώσεις της

κοινότητας. Η εκδήλωση που λαμβάνει χώρα κάθε χρόνο βγάζει την κοινότητα από το ρυθμό της καθημερινότητας γι' αυτό και όλοι θεωρούν ότι πρέπει να συμμετέχουν σε αυτή. Ακόμη και αν δεν παρευρεθούν στην εκδήλωση, πολλές από τις οικογένειες ψυχαγωγούνται σε ένα από τα καφενεία της περιοχής. Γενικότερα, το πανηγύρι δεν γίνεται πια στο χοροστάσι του χωριού. Οι ταβέρνες και τα καφενεία έχουν αναλάβει τη διασκέδαση των επισκεπτών και των μελών της κοινότητας μισθώνοντας ορχήστρες που έχουν ευρύτατο ρεπερτόριο ηπειρωτικής, λαϊκής και μικρασιατικής μουσικής. Μικροπωλητές που πουλούν παιχνίδια και ζαχαρωτά στους αυτοσχέδιους πάγκους τους βρίσκονται έξω από το χώρο όπου γίνεται ο χορός. Ένα από τα νέα στοιχεία είναι η καταβολή αντιτίμου για την είσοδο στο χώρο. Ο σύλλογος χρησιμοποιεί τα έσοδα από την εκδήλωση για τις διάφορες δράσεις του, γι' αυτό και οι χωριανοί είναι πρόθυμοι να συνδράμουν σ' αυτές. Κοινή πεποίθηση είναι ότι, αν συνεχίσει να υπάρχει ο σύλλογος, θα συνεχίσει να συντηρείται η μνήμη των παλιών πατρίδων, τόσο στα πλαίσια της ίδιας της κοινότητας όσο και σε σχέση με την τοπική κοινωνία. Τα τραπέζια στήνονται έτσι, ώστε να φιλοξενήσουν μεγάλες παρέες συγγενών και φίλων: κάθε οικογένεια δίνει το «παρών» παρουσιάζοντας εκεί όλα της τα μέλη, από τα γεροντότερα έως τα νεότερα, που συμμετέχουν και στη χορευτική ομάδα του συλλόγου.

Το πανηγύρι μέχρι σήμερα αποτελεί ευκαιρία να «ανοιχθεί» η κοινότητα προς τα έξω. Μέσα από τη συνεύρεση όλων των μελών της σε αυτό το κοινωνικό γεγονός εκτίθεται και παράλληλα επιβεβαιώνει την ύπαρξή της. Κάτοικοι του Μπιζανίου, της Κατσικάς, της Πεδινής και άλλων γειτονικών χωριών επισκέπτονταν το χωριό στο παρελθόν. Σήμερα αρκετοί έρχονται με την ευκαιρία του πανηγυριού, μόνο που ο τρόπος διασκέδασης έχει αλλάξει. Ένας πληροφορητής, από τους γεροντότερους, μιλάει για τότε και τώρα: «*Και από έξω έρχονται. Απ' την Κατσικά, από αυτό το χωριό απ' όλα τα μέρη έρχονται. Έρχονται. Έχουν κοπέλες, έχουν παντρεμένα παιδιά, έρχονται. Τώρα περισσότερο είναι οι ντόπιοι εδώ μέσα. Στην πλατεία μαζεύονταν αλλά δεν ήταν τόσο. Τώρα σφάζουν σφαχτά, τέτοια πράματα κάνουν, άμα έρθει κανάς ξένος τον φιλοξενάν. Τέτοια πράματα. Τώρα είναι αλλιώς. Τώρα πάλι κι αυτό σηκώθηκε και δεν έρχονται στα σπίτια. Μόνο στο κοινοτικό και στα καφενεία και*

πίνουν και τραγουδάν και φεύγουν.» (Θεόδωρος Ναυρούζογλου, ετών 94, Μπάφρα).

Η εκδήλωση αρχίζει με την προσφώνηση-καλωσόρισμα του προέδρου και με την παρουσίαση του χορευτικού τμήματος του πολιτιστικού συλλόγου. Η ορχήστρα τοποθετημένη σε υπερυψωμένο ξύλινο επίπεδο, χαρακτηριστικό στοιχείο του σκηνικού των πανηγυριών των πεδινών κοινοτήτων στα νεότερα χρόνια, δε συνοδεύει τους χορευτές. Αυτοί χορεύουν με τους ήχους μαγνητοφωνημένης μουσικής, αφού οι μουσικοί είναι ντόπιοι και δεν γνωρίζουν τα τραγούδια από τη Μπάφρα και την Καππαδοκία. Στις συζητήσεις με τους πρόσφυγες δεν ήταν δυνατόν να μην αναφερθούν με νοσταλγία τα ονόματα του Δημήτρη Δεδέογλου και του Σάββα Ναυρόζογλου, παλιών οργανοπαικτών, που διασκέδαζαν τους χωριανούς τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης. Μετά από το χορευτικό, οι παρέες αρχίζουν να χορεύουν πιασμένες σε ένα μεγάλο κύκλο. Στο χορό πιάνονται όλοι οι χωριανοί αλλά και όσοι ξένοι παρευρίσκονται. Ο κύκλος είναι μονός και απλώνεται σε μεγάλη έκταση. Η ορχήστρα παίζει παλιά και νεώτερα παραδοσιακά ηπειρώτικα τραγούδια στο πρώτο μέρος, ενώ στη συνέχεια παίζονται τραγούδια λαϊκού ρεπερτορίου. Οι τοπικές κομπανίες έχουν εντάξει στο ρεπερτόριό τους δύο-τρία μικρασιάτικα τραγούδια, για να τα παίζουν κατά παραγγελία στους πρόσφυγες, ενώ διατηρούν το κέφι του γλεντιού παίζοντας απομιμήσεις καρσιλαμάδων και αμανέδων και αυτοσχεδιάζοντας πάνω σε παραδοσιακά ποντιακά μοτίβα. Με το πέρασμα του χρόνου, κυριάρχησε η τοπική μουσική έκφραση και επικράτησαν ακούσματα της ηπειρώτικης μουσικής. *«Ναι, μάθαμε και μεις τα δημοτικά...χορεύοντας αυτοί μάθαμαν κι εμείς, μάθαμαν, κοιτάζοντας, εμείς μάθαμαν απ' τους παλιούς τα δημοτικά. Τσάμικα δε ξέραμαν. Η αλήθεια είναι, ο δάσκαλος δε μας έβαζε σε χορό να χορέψουμε τσάμικα. Τραγούδια μαθαίναμαν απ' τους δασκάλους μας. Τους χορούς αυτοί μας…, γιατί να μη μας αρέσει, αφού τα μαθαίναμε τα ελληνικά» (Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88, Μπάφρα).*

Το τραγούδι γίνεται ο κώδικας που μοιράζονται όλα τα μέλη της κοινότητας από το παρελθόν στο παρόν, παρόλο που η λειτουργία του τραγουδιού αλλάζει στο παρόν, μέσα στις συνθήκες της κοινωνικής αλλαγής. Πολλά χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή όχι μόνο οι ηλικιωμένοι αλλά και οι νέοι άνθρωποι αναγνωρίζουν μερικά τραγούδια ως «δικά» τους, «τα δικά μας τα προσφυγικά,

που λέμε εμείς οι πρόσφυγες». Οι νέοι στη Νεοκαισάρεια και στη Μπάφρα, στην ερώτηση ποιο θεωρούν το πιο αντιπροσωπευτικό τραγούδι αμέσως αναφέρονται στο «Κόνιαλε» και στο ρυθμό του τσιφτετελιού. Τα τραγούδια αυτά τραγουδιούνται με κάθε ευκαιρία γλεντιού και αποτελούν κατεξοχήν τρόπο αυτοπροσδιορισμού τους. Είναι τα τραγούδια που υπενθυμίζουν τον κοινό τόπο καταγωγής και την κοινή εμπειρία της προσφυγιάς.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετία του ’30, τα τραγούδια τόσο στην ποντιακή διάλεκτο όσο και στην τουρκική γλώσσα, τόνιζαν τη διαφορετικότητα των προσφύγων ως κοινωνικής ομάδας, ενώ παράλληλα προκαλούσαν και ενίσχυαν τα αρνητικά εθνοτικά σχόλια του ντόπιου πληθυσμού για τους πρόσφυγες. Ωστόσο, η αρνητική εκτίμηση των ντόπιων για τη γλώσσα των τραγουδιών δε στάθηκε ικανή να σταματήσει να ακούγονται αυτά τα τραγούδια σε κάθε περίσταση, μέχρι σήμερα. Η ιδιόρρυθμη για τους ντόπιους γλώσσα σήμερα έχει απενοχοποιηθεί και χρησιμοποιείται ως στοιχείο που σκιαγραφεί την ιδιαίτερη πολιτισμική φυσιογνωμία των προσφυγικών κοινοτήτων.

Η άλλη όψη του ίδιου κοινωνικού γεγονότος, του πανηγυριού, είναι αυτή που εκφράζει τον εξατομικευμένο χαρακτήρα του, όπου κάθε οικογένεια ή παρέα επιλέγει να διασκεδάσει σε ένα από τα καφενεία του χωριού. Παράλληλα με τις παραδοσιακές ταβέρνες, όπου μπορεί να διακρίνει κανείς ποικιλία ακουσμάτων, λειτουργούν και οι σύγχρονες καφετέριες με εκκωφαντική μουσική, που συγκεντρώνουν και το μεγαλύτερο κομμάτι της νεολαίας.

Μεγαλύτερο σε διάρκεια και αριθμό επισκεπτών ήταν το πανηγύρι της Ανατολής. Στις 29 Αυγούστου, ημέρα που γιορτάζεται ο αποκεφαλισμός του Ιωάννη του Προδρόμου, γίνεται ένα από τα δημοφιλέστερα πανηγύρια της ευρύτερης περιοχής της πόλης των Ιωαννίνων. Πριν ακόμη από την άφιξη των προσφύγων στην περιοχή και σύμφωνα με τις αφηγήσεις των πληροφορητών, συνέρεε πλήθος κόσμου από τα κοντινά χωριά με σκοπό να προσκυνήσει τη θαυματουργή εικόνα του Αγίου, που θεωρούνταν και θεραπευτής των ψυχικά αρρώστων.

Το πανηγύρι ήταν πολύ μεγάλο γεγονός για το χωριό και διαρκούσε πολλές ημέρες. Τις ημέρες του πανηγυριού η κοινότητα ήταν κυριολεκτικά στο πόδι. Προσκυνητές από μακριά καθώς και από τα γύρω χωριά έρχονταν ως φιλοξενούμενοι σε συγγενικές και φιλικές προσφυγικές οικογένειες. Αυτή η

συνεύρεση των προσφύγων και των ντόπιων συντελούσε στην ανάπτυξη δικτύων κοινωνικότητας. Στο συγκεκριμένο πανηγύρι συμμετείχαν κάθε χρόνο οι ντόπιοι, αφού η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη λειτουργούσε ως σημείο αναφοράς γι' αυτούς. Από την άλλη πλευρά οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή δε θεωρούσαν το πανηγύρι ως κάτι δικό τους, αφού ο ναός δεν είχε κτιστεί με τις δικές τους προσπάθειες μετά την εγκατάστασή τους στην περιοχή.

Σήμερα η κοινότητα Ανατολής δέχεται ακόμη πολλούς επισκέπτες που έρχονται να προσκυνήσουν την εικόνα του Αγίου κι έπειτα μένουν σε κάποιο από τα καταστήματα για να ψυχαγωγηθούν. Ο κεντρικός δρόμος που διασχίζει τον οικισμό είναι γεμάτος κόσμο, που είτε περπατά είτε συνωστίζεται στις ταβέρνες και τα καφέ. Στην παλιότερη πλατεία του χωριού μια τοπική ορχήστρα παίζει ηπειρώτικη μουσική, ενώ σε κάποια καταστήματα μισθώνονται τοπικές κομπανίες και παίζουν παραδοσιακή και λαϊκή μουσική. Είναι πάντως γεγονός ότι το κυρίαρχο άκουσμα από το παρελθόν μέχρι σήμερα ήταν η ηπειρώτικη μουσική, αφού πολλοί από τους επισκέπτες ήταν Ηπειρώτες. *«…Ότι ήθελε ο καθένας. Κάθε μαγαζί…Έρχονταν και τα χωριά Απ' όλα. Ό, τι ήθελε ο καθένας. Κάθε μαγαζί, έρχονταν απ' τα Γιάννενα, απ' τη Καλούτσια, νοίκιαζαν εδώ την αυλή σ' και σο(υ)' λεγε και αν είχες και μια αποθήκη τη νοίκιαζαν και φτιάνανε…» (Γιάννης Κατηρτζίδης, ετών 65, Ανατολή). «Σαν καφενείο και άλλος έπαιρνε όργανα, άλλος έπαιρνε κέμετζε, άλλος έπαιρνε μπουζούκι…ό,τι ήθελε» (Χρήστος Ιωάννου, ετών 85, Ανατολή).*

«Το κλαρίνο, το συνηθισμένο. Το κλαρίνο ήτανε.» (Γιάννης Κατηρτζίδης, ετών 65, Ανατολή).

Στη Νεοκαισάρεια, το σκηνικό δεν αλλάζει και πολύ. Η μνήμη του προστάτη Αγίου γιορταζόταν 8 Νοεμβρίου, των Ταξιαρχών, γεγονός που δεν έκανε εύκολη τη διοργάνωση πανηγυριού μέσα στο χειμώνα. Οι πληροφορητές ανέφεραν ότι δε γινόταν πανηγύρι, με την έννοια του γλεντιού, παρά μόνο Εσπερινός και Αρτοκλασία στο παλιό μοναστήρι των Ταξιαρχών. Μετά οργανωνόταν γλέντι σε κάποιο από τα καφενεία του χωριού. *«Έφερναν κλαρίνα κι αυτά αλλά μέσα σε μαγαζί. Τώρα τα σταμάτησαν αυτά. Τα παλιά χρόνια χόρευαν έτσι με κανά πικάπ χόρευαν έτσι. Όργανα έπαιζαν, βιολί έπαιζε ο αδερφός μου ο μεγάλος, εγώ έπαιζα ακορντεόν και φτιάχναμε έτσι τα πανηγύρια. Με κανά πικάπ τώρα… Ύστερα τα παλιά χρόνια, δούλευε πολύ ο κόσμος και περίμεναν μια Κυριακή.*

Κάθε Κυριακή η εκκλησία ήταν γεμάτη. Τώρα δεν πηγαίνει ο κόσμος στις εκκλησίες. Ήτανε δυο μαγαζιά τρία που είχαν από ένα γραμμόφωνο, τα λέγαμε τότε. Και έβαζαν, μαζευόντουσαν ο κόσμος κατά το μεσημεράκι και χορεύανε και κάνανε και γελούσανε και γλεντούσαν. Αυτό ήταν το γλέντι του χωριού. Δεν ήξεραν ούτε από μπουζούκια, ούτε από καφετέριες ούτε από τίποτα.» (Σπύρος Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια). Επιπλέον, μετά το χτίσιμο της εκκλησίας του Αγίου Βασιλείου, στη δεκαετία του ’50 (όπου διακρίνεται έντονη η προσπάθεια διατήρησης της μνήμης της πατρίδας του Αγίου απ’ όπου έφθασαν και οι πρόσφυγες της Καισάρειας) το κοινοτικό συμβούλιο και ο πολιτιστικός σύλλογος άρχισαν να διοργανώνουν το καθιερωμένο πια πανηγύρι του χωριού κάθε Αύγουστο, στον προαύλιο χώρο του ναού. Το γλέντι αυτό, το οποίο έχει αποκτήσει το χαρακτήρα της συνήθειας, αν και οργανώνεται από τον πολιτιστικό σύλλογο, σκιαγραφεί την ανάγκη της κοινότητας να δηλώσει την παρουσία της στην τοπική κοινωνία και να διαδηλώσει την ανάγκη διατήρησης της ισορροπίας και ενίσχυσης της ενότητάς της. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η ετήσια εκδήλωση της κοινότητας δεν γίνεται στην πλατεία αλλά στο προαύλιο της εκκλησίας του Αγίου Βασιλείου. Ο Άγιος Βασίλειος είναι το σημείο αναφοράς των κατοίκων του χωριού, αφού το όνομά του συνδέεται άμεσα με τον τόπο προέλευσής τους. Είναι μέρος της ταυτότητάς τους.

Μια περιήγηση στις τρεις κοινότητες κατά τη διάρκεια του πανηγυριού αλλά και άλλων ψυχαγωγικών εκδηλώσεων, που οργανώνονται από τους πολιτιστικούς συλλόγους, μαρτυρά τα σημάδια της αλλαγής που βιώνουν τα μέλη των κοινοτήτων στο σήμερα. Παρόλα αυτά μέσα από αυτές τις εκδηλώσεις αναπαριστάται η συμβολική διάσταση της κοινότητας. Νέες τάσεις και αλλαγές, νέα κοινωνικά δεδομένα αποτυπώνονται και εκφράζονται μέσα από τις κοινωνικές εκδηλώσεις. Η ομάδα χρειάζεται να αφομοιώσει τις αλλαγές, να τις αποτυπώσει η συλλογική συνείδηση, ώστε να εξασφαλίσει την κοινωνική συνοχή και να συνεχίσει να υπάρχει. Νέα στοιχεία που έρχονται να προσδιορίσουν την κοινότητα στο παρόν, οι αλλαγές και οι καινοτομίες στην πολιτισμική της έκφραση ακόμη και οι υπερβολές του φολκλορισμού έχουν συγκεκριμένη σημασία στο χώρο και το χρόνο που συμβαίνουν.

Είναι γεγονός ότι η σχέση των μελών των προσφυγικών κοινοτήτων με τη μουσική έχει αλλάξει. Το παραδοσιακό πανηγύρι, όπου στο παρελθόν

κυριαρχούσαν τα ακούσματα της ποντιακής και μικρασιατικής μουσικής έχει πια ατονήσει. Μια ιδέα του πολιτιστικού συλλόγου αρκεί για να εξελιχθεί σε μια επιτυχημένη ψυχαγωγική εκδήλωση, όπου η εμφάνιση των χορευτικών συγκροτημάτων αναλαμβάνει το ρόλο της αναβίωσης του παρελθόντος και της διατήρησης της μνήμης. Ωστόσο αυτή η μουσική και ψυχαγωγική έκφραση της κοινότητας ενέχει μια συγκεκριμένη λειτουργία και αποκτά στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο ξεχωριστή σημασία.

Οι νεώτερες γενιές αναζητούν την ταυτότητα της ομάδας που εντάσσονται και μέσα από τη μνήμη επιδιώκουν να ανασυγκροτήσουν ιδεολογικά την κοινότητα. Τα νεαρά μέλη των προσφυγικών κοινοτήτων δεν μυούνται στην παράδοση του τραγουδιού και του χορού μέσα από βιωματικές διαδικασίες αλλά μέσα από πολιτισμικές και εκπαιδευτικές πράξεις. Παρόλα αυτά δεν παύει ακόμη και μέσα από αυτές τις διαδικασίες να εκφράζεται η αγωνία των νεώτερων για την εξασφάλιση της ύπαρξης και της ενότητας των σημερινών κοινοτήτων.

Μία από τις ενέργειες που σχετίζονται με τα παραπάνω είναι η δημιουργία ενός δίσκου ακτίνας με παραδοσιακά τραγούδια των χωριών της Μπάφρας, που έφεραν οι πρώτοι κάτοικοι από την πατρίδα τους. Η πρωτοβουλία πάρθηκε από το διοικητικό συμβούλιο του πολιτιστικού συλλόγου σε συνεργασία με το ελληνικό τμήμα της Διεθνούς Οργάνωσης Λαϊκής Τέχνης. Κύριος σκοπός υπήρξε η διάσωση της παραδοσιακής μουσικής της παλιάς πατρίδας. Μέλη της πρώτης και δεύτερης γενιάς, οι γυναίκες που συνηθίζουν να εκπροσωπούν την «παλιά», «παραδοσιακή» εικόνα της κοινότητας προς τα έξω, απαρτίζουν τη χορωδία που εκτέλεσε τα τραγούδια. Η εικόνα που χαρακτήρισε τις πρόβες ήταν η εξής: από τη μια πλευρά καθισμένες οι νεότερες γυναίκες που απαρτίζουν την χορωδία και απέναντί τους δυο-τρεις ηλικιωμένοι άντρες, από τους πρώτους που εγκαταστάθηκαν στο χωριό. Κάθε λάθος στην εκτέλεση και την ερμηνεία των τραγουδιών ακολουθούνταν από τη σιωπηρή ακρόαση της εκτέλεσης του τραγουδιού από τους γεροντότερους, αυτούς που το γνωρίζουν πολύ καλά. Παρών, πέρα από τον πρόεδρο του συλλόγου, ο οποίος υποδείκνυε τον τρόπο που έπρεπε να ερμηνευθεί το κάθε τραγούδι και ο δάσκαλος των παραδοσιακών χορών, γυμναστής στο επάγγελμα, ο οποίος συντόνιζε και έδινε το ρυθμό στο τραγούδι κατά αναλογία με τον τρόπο που χορεύεται. Συχνές

πρόβες και συναντήσεις που έγιναν βοήθησαν ώστε όσοι δεν γνώριζαν τα τραγούδια να μάθουν στίχους, μουσική και τον τρόπο ερμηνείας τους. Οι γυναίκες της δεύτερης γενιάς δεν γνώριζαν ολόκληρα τα τραγούδια αλλά απλώς τα θυμόνταν από το παρελθόν, τότε δηλαδή που συνήθιζαν να τα ακούνε πιο συχνά. Για τις ανάγκες της παρουσίασης του δίσκου έπρεπε να τα μάθουν διαβάζοντάς τα μέσα από σημειώσεις, ώστε το αποτέλεσμα να είναι ομοιόμορφο και χωρίς αποκλίσεις ή διαφοροποιήσεις.

Ο δίσκος ακτίνας που προέκυψε από αυτή τη συνεργασία περιλαμβάνει τραγούδια και μουσική για χορό που μέχρι σήμερα ακούγονται σε διάφορες εκδηλώσεις στη Μπάφρα. Χαρακτηριστικοί χοροί όπως *συρτό, τικ Μπάφρας, ριρίκα, καρσιλαμάς* κλπ. καθώς και αντιπροσωπευτικά τραγούδια όπως το *Κόνιαλη*, το *Τεβελή*, το *Τσοπανάρ* κ.α., καταγράφηκαν ως οι ήχοι του παρελθόντος που υπάρχουν ακόμη στο παρόν. Ο πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου στο ένθετο του δίσκου σημειώνει: *«Το Διοικητικό Συμβούλιο του Πολιτιστικού Συλλόγου του Δημοτικού Διαμερίσματος Μπάφρας του Δήμου Ανατολής, στην προσπάθειά του για διάσωση και διάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς του χωριού, αποφάσισε την έκδοση αυτού του cd. Αισθανόμενοι ιερό χρέος για τους προγόνους μας, αυτούς τους ήρωες της ζωής, αλλά και για τα παιδιά μας παρουσιάζουμε αυτή την καταγραφή…»*[2].

Μέσα από την ανίχνευση της μουσικής ταυτότητας των προσφυγικών κοινοτήτων φαίνεται ότι αυτές διατήρησαν τα βασικά τους χαρακτηριστικά στη μακρά διάρκεια παρά τις αλλαγές που βίωσαν. Νέες τάσεις στην πολιτισμική έκφραση των κοινοτήτων στο παρόν είναι αναπόφευκτες. Οι τελευταίες όμως δεν αλλοίωσαν τα βασικά χαρακτηριστικά της προσφυγικής ταυτότητας. Αυτό που συμβαίνει είναι ο σταδιακός μετασχηματισμός των κοινοτήτων μέσα από τη δημιουργική αφομοίωση νέων στοιχείων, που βοήθησαν στην αναπαραγωγή και αναδιαμόρφωση της ταυτότητάς τους στο παρόν.

[2] *Παραδοσιακοί χοροί και τραγούδια της Μπάφρας Ιωαννίνων*, Δίσκος Ακτίνας, Έκδοση του Πολιτιστικού Συλλόγου Μπάφρας «Αγία Παρασκευή» και της Διεθνούς Οργάνωσης Λαϊκής Τέχνης, Ιωάννινα Οκτώβριος 2001.

7. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΝΤΟΠΙΟΙ. ΜΙΑ ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ ΣΧΕΣΗ

«Τότε, ας μας έλεγαν πρόσφυγες, μετά σταμάτησε η αυτή…που μας έλεγαν Τουρκαλάδες κλπ αλλά λέγανε αρκεί να πάρουμε ένα προσφυγόπουλο κι ας έχει κι ένα μάτι, ας πάρουμε ένα προσφυγόπουλο. Όλοι δηλαδή μας βλέπανε με το καλύτερο μάτι. Σου λέει, ας είναι κουτσός, ας είναι στραβός, αρκεί να πάρω προσφυγόπουλο…»

Η ταυτότητα των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας καθορίστηκε τόσο μέσα από τη συνειδητοποίηση της διαφορετικότητάς τους σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό όσο και από το βίωμα του βίαιου εκτοπισμού από τις πατρογονικές εστίες. Ο όρος πρόσφυγας, συνδεδεμένος με τη μη ηθελημένη μετακίνηση σε μια άλλη πατρίδα και με τη βεβιασμένη μετανάστευση, φορτίζεται ακόμη περισσότερο από τις δύσκολες καταστάσεις και την επίπονη προσπάθεια επιβίωσης που έχουν να καταβάλλουν οι εκτοπισμένοι πληθυσμοί. Τα θύματα της Μικρασιατικής Καταστροφής, έχοντας να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της καθημερινής επιβίωσης στο ελληνικό κράτος, εφόσον και το ίδιο παρουσιαζόταν ανήμπορο σε πολλές περιπτώσεις να φανεί αντάξιο των προσδοκιών των προσφυγικών πληθυσμών και των υποσχέσεών του απέναντί τους, αυτοπροσδιορίστηκαν τελικά μέσα από την ιδιότητά τους ως πρόσφυγες και χρησιμοποίησαν αυτό το χαρακτηριστικό τους ως ιδιαίτερο στοιχείο της ταυτότητάς τους. Ο όρος πρόσφυγας προσέλαβε με το χρόνο μια θετική φόρτιση για τους ίδιους, τονίζοντας τη διαφορετικότητά τους σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό, αλλά ταυτόχρονα και μια αρνητική σε ό,τι αφορά τη χρήση του από τους άλλους.

Οι πρόσφυγες είναι άνθρωποι που έχουν υποστεί έναν βίαιο αποχωρισμό από την πατρίδα τους και, έως ότου να ενσωματωθούν ως πολίτες στον νέο τόπο υποδοχής, βρίσκονται σε μια φάση μεταβατική ή σε μια κατάσταση «εκκρεμότητας»[1].

Σε ό,τι αφορά τους Πόντιους και Μικρασιάτες πρόσφυγες της Ηπείρου, η μεταβατική αυτή φάση και η κατάσταση «εκκρεμότητας», χαρακτηρίστηκε και από ιδιαίτερες σχέσεις αλληλεπίδρασης με τους λεγόμενους «γηγενείς

[1] B. E., Harrel-Bond and E. Voutira, «Anthropology and the study of refugees», *Anthropology Today*, 8 No 4, (August 1992).

πληθυσμούς». Η διερεύνηση, λοιπόν, του ζητήματος των προσφυγικών κοινοτήτων και ιδιαίτερα της συγκρότησης και διατήρησης της ταυτότητάς τους, θα πρέπει να επικεντρωθεί τόσο στο γενικό επίπεδο των μεγάλων αλλαγών όσο και στο μικροεπίπεδο που αφορά τις κοινωνικές σχέσεις των κοινοτήτων αυτών με τις κοινότητες των «αυτοχθόνων»[2].

Οι πρόσφυγες, προερχόμενοι από διαφορετικές περιοχές της Μικράς Ασίας μετέφεραν και διαφορετικές εμπειρίες και παραδόσεις. Για το λόγο αυτό δεν αποτελούσαν μια πολιτισμικά ομοιογενή ομάδα. Επιπρόσθετα, εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές του ελληνικού κράτους, ανάμεσα σε τοπικούς πληθυσμούς οι οποίοι διέθεταν και αυτοί διαφορετικό ιστορικό και πολιτισμικό υπόβαθρο. Η Ελλάδα, μέσα από τις νέες αυτές διεργασίες και στη βάση της ανάγκης συνύπαρξης των τοπικών πληθυσμών και των προσφύγων στα πλαίσια ενός περιορισμένου χώρου, κατέστη «χωνευτήρι» των πληθυσμών αυτών και των πολιτισμικών τους παραδόσεων. Η διερεύνηση του βαθμού αλληλεπίδρασης των πολιτισμικών προτύπων ντόπιων και προσφύγων και το γεγονός της διατήρησής ή μη της πολιτισμικής έκφρασής τους μπορούν να λειτουργήσουν ως δείκτες που αναδεικνύουν το βαθμό ένταξης και ενσωμάτωσης των προσφύγων σε τοπικό επίπεδο[3].

Τα χρόνια που ακολούθησαν τη Μικρασιατική Καταστροφή οι Έλληνες του Πόντου και της Μικράς Ασίας δημιούργησαν οικισμούς, που είχαν επικοινωνία με τους διπλανούς ή κοντινούς οικισμούς των «γηγενών» ή «φιλοξενούσαν» στο εσωτερικό τους ομάδες του τοπικού πληθυσμού. Οι πρόσφυγες των κοινοτήτων που εξετάζουμε εδώ, στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν, ήρθαν αμέσως σε επαφή τόσο με τους κατοίκους της πόλης των Ιωαννίνων όσο και με τους κατοίκους των διπλανών χωριών. Παράλληλα, για να προασπίσουν το δικαίωμα ύπαρξης στο χώρο, παραμέρισαν τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των τόπων καταγωγής κατά την αλληλεπίδρασή τους με τους ντόπιους και τόνισαν περισσότερο την αίσθηση ότι αποτελούν μέλη της ίδιας ομάδας. Όπως σημειώνει και ο Ε. Αυδίκος για μια ανάλογη περίπτωση στη Θράκη «η αίσθηση της κοινότητας αποτυπώνεται με δύο τρόπους: α) Έναν θετικό που συνεπάγεται

[2] Μ. Δρίτσα, «Ετερόχθονες Κοινότητες: ο ενοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στον μακεδονικό χώρο», στο *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1991, 415-429, 417.

[3] D. G Tsaoussis, «Greek Social Structure» στο M. Dimen, E. Friedl (ed) Regional Variation in Greece and Cyprus: Towards a comparative perspective on the ethnography of Greece. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1976, 434-435.

πίστη στην ομάδα και εκπλήρωση βασικών κοινωνικών και οικονομικών λειτουργιών στα πλαίσιά της β) Έναν αρνητικό, που σημαίνει επιφυλακτικότητα απέναντι στις άλλες πληθυσμιακές ομάδες και γενικότερα τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο. Η διάκριση των δύο τρόπων είναι δύσκολη εφόσον αυτοί οι δύο συνυφαίνονται»[4].

Ανάλογα, οι πρόσφυγες προσδίδουν στις σχέσεις τους με τους ντόπιους ένα αρνητικό και ένα θετικό πρόσημο. Αν και οι αναφορές τους βασίστηκαν περισσότερο στις σχέσεις αντιδικίας που είχαν με τους ντόπιους, λόγω του ζητήματος της γης, παράλληλα αναγνωρίζουν τα αισθήματα αλληλεγγύης και υποστήριξης που εξέφρασε η τοπική κοινωνία της Ηπείρου γενικότερα. Η ανημποριά, η στέρηση και η εξαθλίωση των προσφύγων δεν άφηναν ασυγκίνητους τους κατοίκους των διπλανών χωριών, που πρόθυμα τους περιέθαλψαν. Οι πληροφορητές θυμούνται τις πρώτες μέρες της άφιξής τους στην περιοχή, όταν, ως μικρά παιδιά, επισκέπτονταν τα κοντινά χωριά για να ζητήσουν τροφή και ρουχισμό. Οι ντόπιες νοικοκυρές βοηθούσαν πρόθυμα τους πρόσφυγες, αν και οι δικές τους οικογένειες συχνά ζούσαν σε συνθήκες ανέχειας. «Χιλιάδες πρόσφυγες ξεφορτώνονταν από τα καράβια στην Πρέβεζα και προωθούνταν στις περιοχές της Ηπείρου. Η κατάσταση έγινε δύσκολη, οι πρόσφυγες, είχαν ανάγκη απ’ όλα: στέγαση, διατροφή, ρουχισμό, περίθαλψη. Έρανοι γίνονταν παντού, στην πόλη, στα χωριά, στα σχολεία, στις εκκλησίες με ειδικούς δίσκους, σε συντεχνίες και συλλόγους. Δεν έφταναν, οι ανάγκες ήταν μεγάλες…»[5].

Αρκετές φορές, αλλά όχι πάντα, η εγγύτητα μεταξύ των χωριών συντελούσε στην εναρμόνιση των σχέσεων. Η αμοιβαία συμμετοχή στα πανηγύρια και οι συναντήσεις στα καφενεία αποτελούσαν τρόπους συνεύρεσης των ομάδων. Οι κάτοικοι των κοντινών χωριών συμπαραστάθηκαν στους φτωχούς πρόσφυγες προσφέροντάς τους τροφή. *«Ύστερα γιόρταζε η Πεδινή της Αγίας Μαρίνας. Πηγαίναμε εκεί με τα πόδια να φάμε ένα κομμάτι κρέας. Κι ήξεραν κι αυτοί ότι δεν είχαμε και μας έβαζαν στο πιάτο. Τι να σου πω! Λες και τρώγαμε για δέκα μέρες. Δεν θέλαμε για ένα μήνα δύο δεν θέλαμε να φάμε*

[4] Ε. Αυδίκος *Από τη Μαρίτσα στον Έβρο Πολιτισμικές συγκλίσεις και αποκλίσεις, σε μια παρέβρια περιοχή*. Δήμος Τυχερού, «Πολύκεντρο» Δήμου Τυχερού, Αλεξανδρούπολη 1998, 254.
[5] Ι. Νικολαϊδης, *Τα Γιάννενα του Μεσοπολέμου,* τ. Δ΄, 1921-1922, Ιωάννινα 1993, 238.

κρέατα. Τόσο πολύ! Και μεις τρέχαμε εκεί να φάμε ένα κομμάτι κρέας» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια).

Οι κάτοικοι της Νεοκαισάρειας ανέπτυξαν φιλικές σχέσεις και σχέσεις κουμπαριάς με το κοντινό χωριό Πεδινή, ενώ οι κάτοικοι της Μπάφρας με τους κατοίκους της Κατσικάς. *«Πώς, πώς! Πολύ καλοί γειτόνοι ήταν η Κατσικά. Πολύ καλοί γειτόνοι ήταν. Είναι και καλοί. Τι να σ' πω. Στον κάμπο απ' αυτό το χωριό καλύτερο δεν είναι! Σαν η Κατσικά. Στον κάμπο εδώ στα χωριά. Είναι και κάτι άτιμοι αλλά περισσότεροι είναι καλοί….Αλλά με Ραψίστα, με Κουτσελιό δεν έχουμε τόσο αυτό αλλά με την Κατσικά το 'χουμε πολύ καλά. Αγοράσαμε κι απ' την Κατσικά χωράφια, εγώ αγόρασα καμιά δεκαπέντε είκοσι στρέμματα από την Κατσικά. Είχα έναν φίλο, πέθανε. Π. Ρ. λέγονταν…Τι να σε πω πολύ άνθρωπος καλύτερος…τι να σ' πω. Τέτοιος άνθρωπος πολύ φιλότιμος. Μας βοήθησε κιόλα. Όταν δυσκολεύομαν από χρήματα πήγαινα κι έπαιρνα δανεικά ε…τόκο δεν έπαιρνε ο άνθρωπος έδινε τα λεφτά πίσω. Αλλά ήταν πολύ καλός άνθρωπος.» (Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88, Μπάφρα).* Επιπλέον, οι οικονομικές συναλλαγές, κυρίως από την πλευρά των ντόπιων, οι οποίοι στα φτωχά προσφυγικά χωριά έβρισκαν μια αγορά για να προωθούν τα προϊόντα τους, υπήρξαν αρκετά συχνές και συντέλεσαν σε ευρύτερες πολιτισμικές ανταλλαγές μεταξύ των δύο πλευρών. Επίσης, οι πρόσφυγες αναζητούσαν εργασία στα χωράφια των ντόπιων, οι οποίοι τους προτιμούσαν λόγω της εργατικότητας και της αποδοτικότητας στη δουλειά τους. *«Εμάς οι Πεδινιώτες μας ήθελαν. Γιατί μας ήθελαν; Γιατί πηγαίναμε και δουλεύαμε στα καπνά.τους. Και τώρα ακόμα δεν παίρνουν ντόπιους για τη δουλειά τους παίρνουν εμάς. Γιατί. Οι άλλοι οι ντόπιοι θα βγάλουνε ένα μεροκάματο την ημέρα εμείς μπορεί να βγάλουμε για τρία μεροκάματα δουλειά. Δουλεύανε με ψυχή οι δικοί μας.» (Γεωργία Αλεξίου, ετών 65, Νεοκαισάρεια).*

Η άλλη πλευρά των σχέσεων βασίστηκε στην αντιδικία και την αντιπαράθεση, στοιχεία στα οποία στηρίχτηκε και η συνειδητοποίηση της σχέσης διαφοράς «εμείς οι πρόσφυγες» και «οι άλλοι, οι ντόπιοι». Το πολιτισμικό και οικονομικό πεδίο αποτέλεσαν το χώρο ανάπτυξης της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο ομάδων.

Η μουσική, το φαγητό και άλλα στοιχεία της καθημερινής ζωής έγιναν σημεία σύγκρισης με την πολιτισμική έκφραση των τοπικών πληθυσμών και

ανάδειξης της «ανωτερότητας» των προσφύγων. Οι πρόσφυγες αναφέρονται στους ντόπιους με χαρακτηρισμούς όπως «υπανάπτυκτοι» και «άγριοι», χρησιμοποιώντας πολύ συχνά τη φράση *«είναι πίσω απ' τον κόσμο»*. Η R. Hirschon συνδέει το γενικότερο χαρακτηρισμό των ντόπιων από την πλευρά των προσφύγων ως «βλάχων» με την ύπαρξη μιας σειράς συμβολικών αντιθέσεων μεταξύ των δύο πλευρών. Αυτό αποτελεί και τη χωρική μεταφορά του «ανοικτού» και του «κλειστού» σχήματος: το «ανοιχτό» είναι μια θετική κατάσταση, που τονίζει έναν κοινό τόπο προσανατολισμού, κοινωνικότητας, νέας ζωής, συνέχειας, επιτυχίας κλπ, ενώ το «κλειστό» είναι μια αρνητική κατάσταση, που δηλώνει απομόνωση, περιορισμό και στέρηση. Με το γενικό χαρακτηρισμό των ντόπιων ως «βλάχων» οι πρόσφυγες όριζαν τη μεταφορική αντίθεση των τόπων καταγωγής: οι κοινότητες της Μικράς Ασίας αποτελούσαν κέντρα επαφής, ανταλλαγής και ποικιλότητας εκπροσωπώντας τον «ανοιχτό» χώρο σε αντίθεση με τις κλειστές μικρές ελληνικές κοινότητες[6]. Η Β. Γκιζελή αναφερόμενη στην κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων του 1922 επικέντρωσε το ενδιαφέρον στην άτυπη και πηγαία κοινωνική συμπεριφορά τους. Η συγγραφέας σχολιάζει τους τρόπους προσαρμογής των ομάδων των προσφύγων στο κοινωνικό περιβάλλον της πόλης, οι οποίοι «αναπτύσσουν δικούς τους, αυθόρμητους, πηγαίους τρόπους να τροποποιούν το περιβάλλον τους σύμφωνα με τις ανάγκες τους και τα βιώματά τους»[7]. Ωστόσο, η ίδια παρατήρηση θα μπορούσε να γίνει για τους αγροτικά αποκατεστημένους πληθυσμούς, καθώς και οι ίδιοι επέλεξαν να οργανώσουν το μικρόκοσμό τους με κριτήριο πάντα τη διαφορετικότητά τους σε σχέση με τους ντόπιους.

Από την πλευρά τους οι ντόπιοι εκφράζονταν υποτιμητικά για τους πρόσφυγες και χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ανατολής και της Κατσικάς. Στην Ανατολή έως σήμερα οι πληροφορητές αναφέρονται στις σχέσεις αντιπαράθεσης που είχαν με τους κατοίκους της Κατσικάς. Αποδοκιμαστικά σχόλια όπως «τουρκόσποροι», «λεφούσια» «αούτηδες», αποτύπωσαν τις σχέσεις των δύο κοινοτήτων, από την εποχή της εγκατάστασης έως και τη δεκαετία του '50. Σε φιλικούς ποδοσφαιρικούς αγώνες μεταξύ των δύο χωριών,

[6] R. Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, New York, Oxford 1998, 33-34.
[7] Β. Γκιζελή, «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών,* 9 (1992), 75.

στην ερώτηση ποιες ομάδες έπαιζαν, η απάντηση από τους Κατσικιώτες ήταν *«Ελλάς-Τουρκία».*

Από την άλλη πλευρά οι πρόσφυγες αισθάνονταν πολιτισμικά ανώτεροι σε σχέση με τους ντόπιους. *«Αγωνίζονταν πολύ οι Πόντιοι πρόσφυγες, γι' αυτό και δημιουργήσανε, προκόψανε· εδώ οι ντόπιοι, για να 'μαστε ειλικρινείς δεν ξέραν τι τους γίνεται, γιατί ήταν τουρκοκρατία και...εδώ στο Κατσικά που γνώρισα εγώ ακόμα, που ήταν, μεγάλωσα, έγινα 17-18 χρονών παλικάρι, στα σπίτια τους στα παράθυρα ψάθες είχανε, δε ξέρανε να βάλουνε τζάμια, και πόρτες (γέλιο) ήτανε δράμα η κατάσταση, και μας φωνάζανε Τουρκαλάδες· είχανε και το πλεονέκτημα αυτό· λέγαν εμάς Τουρκαλάδες αυτοί ζούσανε με τους Τούρκους εδώ μέσα, ήρθαμε εμείς και τους ανοίξαμε τα μάτια και μας αποκαλούσαν εμάς Τουρκαλάδες» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74, Ανατολή)*.

«Γιατί οι παλιοί, εδώ οι ντόπιοι εδώ που ήτανε, Κατσικά, όλα αυτά τα χωριά τα γύρω, βάζαν τις γυναίκες δουλεύανε κι αυτοί απ' το πρωί ως το βράδυ στα καφενεία. Ενώ οι δικοί μας δουλεύαν οι άντρες και οι γυναίκες ήταν κυρίες στο σπίτι, όχι βέβαια κυρίες, κυρίες κατά κάποιον τρόπο, κοιτάγαν τις οικογένειές τους και βοηθούσαν τους άντρες τους. Άμα χρειαστώ εγώ τη γυναίκα μου θα της πω, έλα δω, πάμε να βάλουμε εκεί, να κάνουμε…Αλλά να 'ρθει σαν κύρια εργασία, να τη βάλω να δουλέψει κι εγώ να κάθομαι στο άλογο απάνω, όπως ήταν αυτοί: απ' το πρωί ως το βράδυ παίζαν κομάρια. Απ' το πρωί ως το βράδυ, αυτός ήταν στ' άλογο καβάλα κι η γυναίκα με τα πόδια ζαλικωμένη…» (Γιάννης Κατηρτζίδης, ετών 65, Ανατολή).

Παρόλο που ακόμη και οι αστοί πρόσφυγες, όταν ήρθαν στην Ελλάδα, εντάχτηκαν στα κατώτερα στρώματα, διεκδίκησαν πολιτισμική ανωτερότητα με βάση τις λεπτομέρειες της συμπεριφοράς τους. Η ιδιαιτερότητα προσδιοριζόταν από τις ελάχιστες διακρίσεις στον τρόπο ζωής[8].

Το καθεστώς της έγγειας ιδιοκτησίας λειτούργησε ως ένα ακόμη πεδίο όπου εκφράστηκαν οι σχέσεις ανταγωνισμού ντόπιων και προσφύγων. Σημείο σύγκρουσης υπήρξε το θέμα της διανομής της γης[9]. *«Ήρθαταν εδώ Τούρκοι, μας πήρατε τα κτήματα, λέγαν, φωνάζανε. Τι κτήματα πήραμαν εμείς; Πριν*

[8] R. Hirschon-Φιλιππάκη, «Μνήμη και Ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Α΄ Ανατύπωση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 350.
[9] Γ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Προσφυγική Ελλάδα*, Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1992, 21.

ήρθαμαν εμείς, γιατί δεν τα παίρναν αυτοί; Από ποιον θα τα παίρναμε; Στα 'διναν οι Τούρκοι τ' αλλουνού το κτήμα;» (Βασίλης Ευσταθιάδης, ετών 91, Ανατολή). Στην περίπτωση του ηπειρωτικού χώρου, η εγκατάσταση των προσφύγων και η Αγροτική Μεταρρύθμιση δημιούργησαν προβλήματα και όξυναν τις σχέσεις των προσφύγων με τους ντόπιους. Οι κτηνοτρόφοι και οι γεωργοί αντέδρασαν στην απαλλοτρίωση της γης της Ηπείρου, η καθεμιά ομάδα για διαφορετικούς λόγους[10]. Για παράδειγμα, στη Νεοκαισάρεια, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η προσπάθεια αποκατάστασης των προσφυγικών οικογενειών σφραγίστηκε από την αντιδικία των δικαιούχων με κάποιον από τους τσελιγγάδες της περιοχής.

Η ενσωμάτωση των προσφυγικών πληθυσμών στην τοπική κοινωνία συνέβη παράλληλα με την προσπάθεια των τοπικών κοινοτήτων να κερδίσουν την αποδοχή από τον πληθυσμό του αστικού χώρου των Ιωαννίνων, καθώς και να οικειοποιηθούν και να αποκτήσουν το δικό τους τόπο. Τα χωριά με τα οποία συνορεύουν οι προσφυγικοί οικισμοί, η Κατσικά, η Αμπελιά και η Πεδινή αποτέλεσαν στο παρελθόν ιδιωτικά τσιφλίκια με κύριους ιδιοκτήτες Μουσουλμάνους και ελάχιστους Χριστιανούς. Οι κάτοικοι αυτών των οικισμών, ζώντας για πολλά χρόνια κάτω από το οθωμανικό ιδιοκτησιακό καθεστώς, βίωσαν έντονα τις στερήσεις και την αδικία, καθώς και τη διάψευση των προσδοκιών τους για αποκατάσταση.

Τέλος, οι προσλαμβάνουσες παραστάσεις που οι ντόπιοι πληθυσμοί είχαν για τους πρόσφυγες συμπυκνώνονταν στον «εξωτικό άλλο», στον ακατανόητο ξένο, ο οποίος δεν μιλούσε την ίδια γλώσσα με αυτούς και παρόλο που διέθετε την ίδια θρησκεία δεν μπορούσε να θεωρηθεί όμοιος με αυτούς.

Για πολλά χρόνια μετά την άφιξη των προσφύγων υπήρξε γεγονός η αμφισβήτηση της ελληνικότητας των προσφύγων από την πλευρά των ντόπιων, αμφισβήτηση που στηρίχτηκε αρκετά στο ζήτημα της γλώσσας. Σε αυτή τη βάση έφτασαν ακόμη να αμφισβητήσουν και την ελληνική τους συνείδηση. Με αυτή τη λογική έτσι κι αλλιώς οι πρόσφυγες χαρακτηρίστηκαν στη συνείδηση των ντόπιων ως μια ομάδα εμφανώς διαφορετική και με ξένα γι' αυτούς εθνοτικά χαρακτηριστικά.

[10] Ε. Αυδίκος, *Η Ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου,* Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, 115-116. Επίσης περισσότερα για το θέμα αυτό έχουν αναφερθεί στο κεφάλαιο 3 στην παρούσα εργασία.

Από την πλευρά των προσφύγων, η χρήση της τουρκικής γλώσσας από τους τουρκόφωνους Έλληνες της Μικράς Ασίας λειτούργησε διττά, όσον αφορά τον αυτό-προσδιορισμό τους. Από τη μια αποτέλεσε κάποια από τις πρακτικές παρουσίασης της συλλογικής τους ταυτότητας και μέσο «δημόσιας αυτοπαρουσίασης», ενώ από την άλλη λειτούργησε ως στοιχείο αυτογνωσίας, με σκοπό την διαφοροποίησή τους από τους γηγενείς[11]. Αυτή η αντίληψη της αντιδιαστολής του «εμείς» με τους «άλλους», τους «ξένους», τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης και μέχρι τη δεκαετία του 1960 συντελεί στη συγκρότηση και ενδυνάμωση της συλλογικής ταυτότητας και διαμορφώνεται μέσα από τα κοινά βιώματα, τις περιπέτειες και την ιστορία της ομάδας. Οι πρόσφυγες (και ιδιαίτερα οι Πόντιοι, των οποίων η ταυτότητα δεν στηρίζεται μόνο στην πολιτισμική ιδιαιτερότητά τους αλλά και στο ένδοξο ιστορικό παρελθόν) έχουν συνείδηση ότι ανήκουν σε μια ιδιαίτερη, πολιτισμική και γλωσσική ομάδα[12].

Η διερεύνηση της σχέσης των προσφύγων με το ντόπιο πληθυσμό θέτει και ένα από τα καίρια ζητούμενα της έρευνας, δηλαδή την ανίχνευση «σημαδιών» στη συμπεριφορά και τη δράση τους. Η προσπάθεια προάσπισης της μοναδικότητας και η οριοθέτηση της διαφορετικότητας, τόσο σε ιδεολογικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο σε σχέση με το χώρο της κάθε κοινότητας, στιγμάτισε τις σχέσεις των προσφύγων με τους πρώην ορεινούς πληθυσμούς, με τους οποίους συμβίωναν μέσα σε κάθε κοινότητα. Η τήρηση της ενδογαμίας τα πρώτα χρόνια, η διατήρηση των πολιτισμικών προτύπων των παλιών πατρίδων, με κυρίαρχα τα πεδία της διατροφής και της μουσικής, και η διατήρηση των γεωγραφικών και πολιτισμικών συνόρων μέσα από πρακτικές συσπείρωσης υπό την «απειλή» της πολιτισμικής αφομοίωσής από την πόλη των Ιωαννίνων είναι μερικά από αυτά τα «σημάδια». Συγκεκριμένα, σε κάθε μία από τις κοινότητες που εξετάζουμε ζούσαν και δραστηριοποιούνταν κάτοικοι κοντινών τοπικών κοινοτήτων είτε ως βοσκοί των κοπαδιών των προσφύγων είτε ως ενοικιαστές της βοσκήσιμης έκτασης που διετίθετο από τις κοινότητες. Οι σχέσεις των ομάδων αυτών με τους πρόσφυγες ήταν πάντοτε τεταμένες, ειδικότερα σε περιπτώσεις που κάποιες οικονομικές διαφορές οδηγούσαν σε

[11] Γ. Τσιμούρης, «Τραγούδια μνήμης, διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας: Η περίπτωση των Ρεϊσντεριανών Μικρασιατών προσφύγων» στο Ρ. Μπενβενίστε - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, 212.

[12] Β. Αυδίκος, « Η αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 23 (1990), 157.

έντονους διαπληκτισμούς. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της προσπάθειας ενσωμάτωσης των ομάδων αυτών μέσα στις προσφυγικές κοινότητες, μέσω της διεκδίκησης εντοπιότητας και την εγγραφή τους στα κοινοτικά δημοτολόγια. Μέσα από την ανάγνωση των πρακτικών των κοινοτικών συμβουλίων μπορεί να διακρίνει κανείς την επίμονη άρνηση των μελών τους να αποδεχτούν τα αιτήματα των ντόπιων για την απόκτηση δικαιωμάτων στις προσφυγικές κοινότητες μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του ’50. Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα: το Κοινοτικό Συμβούλιο Νεοκαισάρειας, σε συνεδρίασή του με θέμα την αίτηση ενός από τους «σκηνίτες» της περιοχής να εγγραφεί στο δημοτολόγιο της κοινότητας, αποφαίνεται ομόφωνα *«την μη εγγραφήν του εις τα δημοτολόγια της κοινότητάς μας του ανωτέρου σκηνίτου…όστις τυγχάνει ανεπιθύμητος παρ’ απάντων των κατοίκων και την πρόληψιν φιλονικιών μετά των κατοίκων καθ’ ότι ο ανωτέρω τυγχάνει σκηνίτης και μεταβαίνει άνοιξιν μετά του ποιμνίου του εις θερινάς βοσκάς εις Καλουτάν τον δε χειμώνα μεταφέρει το ποίμνιό του εις τα κληροτεμάχια των αγροκτημάτων Κολονιατίου»* [13].

Μια άλλη πρακτική διατήρησης της συνοχής των προσφυγικών κοινοτήτων αποτελεί και η τήρηση της ενδογαμίας, στοιχείο που αναδεικνύει τη διάθεση υπεράσπισης της προσφυγικής ταυτότητας και της ομοιογένειας της ομάδας. Βέβαια, όπως θα δούμε πιο κάτω, οι διαφορές αμβλύνθηκαν μέσα από τη σύναψη γάμων τις δεκαετίες του 1950 και 1960 αλλά η αναπόφευκτη σύγκριση των κοινοτήτων στοιχειοθετούσε μορφές διάκρισης και ενίσχυσης της ξεχωριστής μικρασιατικής και ποντιακής ταυτότητας. Παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι οι ντόπιες νύφες που ήρθαν στα προσφυγικά χωριά ενσωματώθηκαν έχοντας αποδεχτεί απόλυτα τα πολιτισμικά πρότυπα των οικογενειών, όπου εντάσσονταν (οι γυναίκες, καθώς αναγκάζονταν να μένουν κλεισμένες μέσα στο σπίτι, έμαθαν να μιλάνε ακόμη και την τουρκική γλώσσα και εξακολουθούν να τη χρησιμοποιούν για τη συνεννόησή τους με τα πεθερικά).

Οι σχέσεις των προσφύγων με τον ντόπιο πληθυσμό προσδιορίστηκαν και μέσα από τις οικονομικές συναλλαγές που προέκυπταν με την εμπορευματική δραστηριότητα μεταξύ των ομάδων. Οι πρόσφυγες αναζήτησαν εργασία έξω από τα χωριά τους καλλιεργώντας καπνά στα χωράφια των ντόπιων, ενώ και οι

[13] Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Νεοκαισάρειας, Πρ. 17/1954.

ντόπιοι έβρισκαν πρόσφορη αγορά στις προσφυγικές κοινότητες για την πώληση των προϊόντων τους.

Σήμερα, οι κοινωνικές διακρίσεις μεταξύ προσφύγων και «γηγενών» τείνουν να ξεπεραστούν μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί στο εσωτερικό των κοινοτήτων. Η ανάπτυξη των δεσμών συγγένειας μέσω των επιγαμιών και οι συμπληρωματικές μορφές συγγένειας, όπως οι κουμπαριές, συντέλεσαν στην άμβλυνση των διαφορών. Έτσι ο διαχωρισμός των κατοίκων ανάλογα με τον τόπο καταγωγής άρχισε να αμβλύνεται από τη δεκαετία του 1960 και μετά.

Η πώληση των χωραφιών ως οικόπεδα για την ικανοποίηση οικονομικών αναγκών (π.χ. γάμος ή μόρφωση των παιδιών) και οι μετακινήσεις του αστικού πληθυσμού των Ιωαννίνων προς την περιφέρεια της πόλης προσφέρθηκαν ως μια ευκαιρία για την εγκατάσταση του ντόπιου στοιχείου μέσα στους προσφυγικούς οικισμούς. Οι περιοχές όπου παλιότερα υπήρχαν καλλιεργήσιμες εκτάσεις έχουν γίνει οικόπεδα προς πώληση, τα οποία αποκτούν συνήθως Γιαννιώτες, για να χτίσουν εκεί πολυτελείς επαύλεις.

Επιπλέον, ο συμποσιασμός στα καφενεία, οι οικονομικές και εμπορικές συναλλαγές και η συμμετοχή στα πανηγύρια σηματοδότησαν την ταυτότητα του «εμείς» απέναντι στους «ξένους» αλλά παράλληλα συνετέλεσαν στην γεφύρωση των διαφορών. *«…σμίξαν τώρα οι νέοι έγινε μια ψαλίδα όλοι· ντόπιοι, Πόντιοι, Μικρασιάτες, γύφτοι, όπως θέλεις πάρτο, έγιναν ένα τώρα. Δε ξεχωρίζεις. Να πας μέσα στο μαγαζί δε ξεχωρίζεις ποιος είναι. Εμείς οι παλαιότεροι, τώρα, οι μεγάλοι, δε γνωρίζουμε τους δικούς μας τα παιδιά τους· δε τα γνωρίζουμε. Σκέψου τώρα, ήταν 140 οικογένειες και τώρα αυτοί 300 άνθρωποι δεν ήτανε, άντε βάλτο και 400. Και τώρα είναι 8.500, 9.000 λαός εδώ μέσα.» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74, Ανατολή).*

Παρά τις συγκλίσεις και τις οσμώσεις, ωστόσο, τα σύνορα μεταξύ των ομάδων συνεχίζουν να υπάρχουν και να αναπαράγονται μέσω της αλληλεπίδρασης. Είναι επίσης ενδεικτικό το γεγονός της άρνησης των τριών προσφυγικών κοινοτήτων να ενσωματωθούν στο δήμο Ιωαννιτών, σύμφωνα με τις αναγκαστικές συνενώσεις τις οποίες προέβλεπε το σχέδιο «Καποδίστριας». Οι τρεις κοινότητες, λόγω του κοινού τους χαρακτήρα και των κοινών εμπειριών του πληθυσμού τους, δεν δέχτηκαν να αποτελέσουν μέρος του δήμου

Ιωαννιτών, πρόταση η οποία έγινε στην κοινότητα Ανατολής λόγω της εγγύτητάς της με την πόλη. Με το φόβο της πιθανής αλλοίωσης της πολιτισμικής φυσιογνωμίας της εν λόγω κοινότητας και με την ελπίδα της εξασφάλισης δυνατότητας προβολής διεκδικήσεων στα πλαίσια της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι τρεις προσφυγικές κοινότητες οδηγήθηκαν στην απόφαση να συνενωθούν σε έναν ενιαίο δήμο, αντί να ενωθούν με το δήμο Ιωαννιτών.

Στην Ανατολή, εκτός από τους Πόντιους και κάποιους τουρκόφωνους από τη Μπάφρα, ζουν και οικογένειες που κατάγονται από τους Ραφταναίους, από το Μιχαλίτσι των Τζουμέρκων και μερικές οικογένειες Βλάχων, που διαθέτουν έναν οριοθετημένο δικό τους χώρο. Οι ομάδες αυτές διατηρούν την αίσθηση μιας ιδιαίτερης ταυτότητας, παρόλο που χρόνια συμβιώνουν και δρουν σε έναν ενιαίο κοινωνικό χώρο[14]. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά ενός πληροφορητή της τρίτης γενιάς, ο οποίος θεωρεί ότι στην ταυτότητά του συνυπάρχουν στοιχεία από την ποντιακή και τη βλάχικη ταυτότητα, καθώς η μητέρα του ήταν ποντιακής καταγωγής και ο πατέρας του βλάχικης. Θυμάται πως παλιότερα οι πρόσφυγες δεν ήθελαν τους Βλάχους που ζούσαν στο χωριό και σημειώνει ότι ακόμη και σήμερα υπάρχουν μεταξύ των δύο ομάδων διαφορές. Οι πρόσφυγες της Ανατολής θεωρούν ότι μερικοί «ξένοι», όπως τους αποκαλούν, δεν έχουν ακόμη ενσωματωθεί στην κοινότητα και ένας πληροφορητής σημειώνει: «*Άλλωστε μας βρήκαν, δεν τους βρήκαμε…Οι χωριάτες υποστηρίζουν πάνω απ' όλα τον τόπο τους και αν τους ζητήσεις δανεικά δεν θέλουν να σου δώσουν γιατί λένε "αυτοί πρόσφυγες είναι, έχουν!"» (Φώτης Τριμέρης, ετών 55, Ανατολή).* Η τελευταία φράση έχει σχέση με το γεγονός, ότι οι πρόσφυγες στα πλαίσια της αγροτικής τους αποκατάστασης έλαβαν γη, γεγονός που οι ντόπιοι αντιμετώπισαν με καχυποψία.

Στην Ανατολή, στις αρχές της δεκαετίας του '20 έφτασαν μερικές οικογένειες Βλάχων, πολύ λίγες στον αριθμό, από το Συρράκο της Ηπείρου. Οι πρόσφυγες, μη μπορώντας να αντεπεξέλθουν στην ανάγκη βοσκής των κοπαδιών τους παράλληλα με την καλλιέργεια των χωραφιών, μίσθωναν βοσκούς από άλλες περιοχές. Οι πρώτες οικογένειες Βλάχων που έφτασαν στο χωριό αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα και για το λόγο αυτό η απασχόλησή τους στα κοπάδια των προσφύγων υπήρξε αναγκαστική επιλογή

[14] Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991, 61.

τους. Τα πρώτα χρόνια έζησαν μέσα σε συνθήκες στέρησης και ακραίας φτώχειας, βιώνοντας το ρατσισμό από τους πρόσφυγες, οι οποίοι τους θεωρούσαν πολιτισμικά κατώτερους. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι εγκαταστάθηκαν στις παρυφές του οικισμού, μέσα σε καλύβες, ενώ η πρακτική της ενδογαμίας τηρήθηκε αυστηρά ανάμεσα στις δύο ομάδες. Οι πρόσφυγες θεωρούσαν αδιανόητη τη σύναψη γάμου με Βλάχους, αφού αυτό θα σήμαινε μια ζωή γεμάτη στερήσεις και τη συμβίωση με βάση τα δικά τους πολιτισμικά πρότυπα. *«Οι πρόσφυγες δεν έμπαιναν σε καλύβα!…Εμείς παντρευτήκαμαν, είμασταν Βλάχοι, ξέραμαν από καλύβες, είχαμαν την ίδια ζωή. Οι πρόσφυγοι ήταν αλλιώς.» (Γιώργος Μαγκλάρας, ετών 76, Ανατολή).*

Από την άλλη πλευρά, οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης και των δύο ομάδων αποτελούσαν σημείο αλληλοκατανόησης και όσμωσης ανάμεσά τους. Οι πληροφορητές μίλησαν με νοσταλγία για τα παλιότερα χρόνια που οι σχέσεις των μελών των πρώτων γενιών ήταν πιο φιλικές και στηρίζονταν στην αλληλεγγύη. «*Εμείς από χρόνια αποκτήσαμε δικαιώματα, επειδής κι ο κόσμος μας αγαπούσε, τι να πούμε, δεν είμαστε ανθρώποι κακίας, ανθρώποι να κλέβεις, να ρημάζεις, να κάνεις…Είμασταν ήσυχοι, να πούμε. Κοιτάζαμε τη δουλειά μας. Κι έτσι μας αγαπούσε το χωριό και μας υποστήριξε, όχι ψέματα. Μας υποστήριξε πολύ. Οι παλιοί! Οι παλιοί οι χωριανοί! Όχι αυτοί* τώρα που βγήκαν…*Οι νέοι τώρα έχουν πάρει χωριάτες, έχουν πάρει αυτά, έχουν διαφορετική…έχουν άλλη νοοτροπία αυτοί άλλη οι παλιοί. Οι παλιοί ήταν πιο καλοί απ' τον Πόντο…Που είχαν έρθει από κει…» (Γιώργος Μαγκλάρας, ετών 76, Ανατολή).*

Οι οικογένειες των Βλάχων, διατηρώντας την ιδιαιτερότητά τους, μπόρεσαν να επιβιώσουν στην περιοχή και να αποκτήσουν γη. Μέχρι και σήμερα επιμένουν να τονίζουν τη διαφορά της καταγωγής τους σε σχέση με τον τόπο διαμονής. *«Όχι η καταγωγή μας από κει είναι. Εδώ μένουμε εμείς. Δεν μπορείς να πεις είμαι πρόσφυγας αφού δεν είμαι πρόσφυγας. Πώς θα πω; Η τιμή μου είναι να λέω είμαι….όπως κι ο πρόσφυγας: η τιμή του είναι πρόσφυγα…Μπορώ εγώ ν' αλλάξω να πούμε; Να πεις ότι έγινα πρόσφυγας; Όχι. Και πρόσφυγα γυναίκα να 'παιρνα δεν ήμαν πρόσφυγας. Όχι!» (Γιώργος Μαγκλάρας, ετών 76, Ανατολή)*.

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου στο χωριό, οι πληροφορητές συχνά αναφέρονταν στα «Ραφτανίτικα», κομμάτι του οικισμού της Ανατολής, που

βρίσκεται στα όρια με το διπλανό χωριό Κατσικά. Καταλάβαινα, λοιπόν, ότι οι κάτοικοι της περιοχής αυτής είχαν οριοθετηθεί ως προς το γεωγραφικό και συμβολικό τους χώρο. Αποτελούσαν ένα ξεχωριστό κομμάτι της κοινότητας, με τη δική του ιστορία συγκρότησης και τους δικούς του ανθρώπους. Η υπόθεσή μου αυτή ενισχύθηκε, όταν χρειάστηκε να συναντήσω μερικούς από αυτούς: έμαθα ότι θα μπορούσα να τους βρω στο καφενείο των Ραφταναίων, μέρος όπου σύχναζαν καθ' όλη τη διάρκεια της μέρας, στο καφενείο «Τα Τζουμέρκα».

Ομάδα με έντονο τοπικό χαρακτήρα, οι καταγόμενοι από το χωριό Ραφταναίοι των Τζουμέρκων, κατάφεραν μέσα από τη διατήρηση της συλλογικότητάς τους να συνυπάρξουν με τους πρόσφυγες και να επεκταθούν μέσα στον οικισμό. Τη δεκαετία του '60 άρχισαν να έρχονται στην περιοχή οι άντρες, αρχηγοί των οικογενειών ως εσωτερικοί μετανάστες, για να αναζητήσουν εργασία. Στην αρχή ήρθαν τρεις οικογένειες και αργότερα κατέφθασαν πολύ περισσότερες ψάχνοντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Οι κάτοικοι του χωριού συνήθιζαν να μεταναστεύουν για την αναζήτηση εργασίας. Κύρια απασχόλησή τους ήταν το επάγγελμα του χτίστη.

Όπως είναι γνωστό, στα Τζουμέρκα, όπως και στην επαρχία Κόνιτσας κυρίαρχη τεχνική απασχόληση υπήρξε η οικοδομική τέχνη, στοιχείο που χαρακτήρισε και την πολιτισμική έκφραση των κοινοτήτων των περιοχών αυτών. Η μαζική απασχόληση με την πέτρα έδωσε συμπληρωματικό ρόλο στη γεωργοκτηνοτροφική δραστηριότητα, που ασκούνταν στο πλαίσιο της εστιακής παραγωγικής μονάδας. Οι γυναίκες απασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης και οι άντρες ταξίδευαν εργαζόμενοι σε άλλες περιοχές. Η στροφή των κοινοτήτων αυτών προς την τεχνική ειδίκευση, εκτός από το γεγονός ότι άλλαξε την οικονομική φυσιογνωμία τους, προσδιόρισε και την κοινωνική και πολιτισμική έκφρασή τους με απόγειο το 18ο και 19ο αιώνα[15]. *«Αυτοί εγκαταστάθηκαν μετά τον ανταρτοπόλεμο. Αυτοί άμα δείτε το χωριό τους από μακριά, κάτι σπίτια απόκρημνα, «τι είναι αυτό;» «Οι Ραφταναίοι» μου' παν. Εβρέθηκα σε ένα χωριό απέναντι από τους Ραφταναίους, ποιοι κάτοικοι (είναι αυτοί;) Αυτοί είναι οι Ραφταναίοι. Ήρθανε εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή και έγιναν άνθρωποι. Μ' ένα μιστρί και μ' ένα σφυρί. Κάναν το μάστορα και…Δεν μπορούσαν να ζήσουν εκεί. Δεν μπορούσαν να ζήσουν! Φύγανε διότι πήγανε σε*

[15] Β. Νιτσιάκος, «Συγγένεια και σχέσεις παραγωγής στα μπουλούκια των μαστόρων της Ηπείρου», Ανάτυπο Εθνολογία, 8 (2000), 5-6.

όλα τα μέρη της Ελλάδος. Αφού πήγα προς τη Λαμία κάποτε και βρήκα ανθρώπους απ' τα Τζουμέρκα….Πηγαίναν και κάναν κάπες για τα ζώα, και μαστόροι ερχόταν, γανωτήδες ερχόταν και λοιπά. Και μετά μόλις έγινε ο ανταρτοπόλεμος και τελείωσε πλησίασαν τα Γιάννενα. (Νίκος Ιγνατιάδης, ετών 75, Ιωάννινα, Ανατολή).

Οι καταγόμενοι από τους Ραφταναίους κατέληξαν στην Ανατολή γιατί θεώρησαν ότι μπορούσαν να έχουν μια αξιοπρεπή ζωή επωφελούμενοι από τα πλεονεκτήματα της εγγύτητας του χωριού με την πόλη των Ιωαννίνων και της εύκολης πρόσβασης σε αυτή. Η εγκατάστασή τους άρχισε με την αγορά κάποιων οικοπέδων, τα οποία πωλούσαν οι πρόσφυγες στην Ανατολή. Στον οικισμό της Ανατολής οι Ραφτανίτες αγόρασαν τα οικόπεδα που βρίσκονται δίπλα στο δρόμο που ενώνει την Ανατολή με την Κατσικά, ενώ σήμερα ο οικισμός έχει επεκταθεί στην περιοχή όπου χτίστηκε η καινούρια εκκλησία του χωριού Αγία Σοφία και ονομάζεται τα «Νέα Ραφταναΐϊκα». Αρχικά στο χώρο εγκαταστάθηκαν οι άντρες από κάθε οικογένεια. Με την αγορά του οικοπέδου και με σκληρή δουλειά σε άλλες πόλεις, ως χτίστες, επιδίωκαν να συγκεντρώσουν χρήματα για την ανέγερση σπιτιών και μερικά χρόνια αργότερα, αφού έχτιζαν σπίτι, έρχονταν οι γυναίκες με τα παιδιά. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλα τα οικόπεδα βρίσκονται στην ίδια περιοχή του οικισμού, καθώς όλες οι οικογένειες επιδίωκαν να βρίσκονται κοντά η μία με την άλλη διατηρώντας έντονους δεσμούς συλλογικότητας στον ξένο γι' αυτές τόπο εγκατάστασης. Η στενή συνεργασία και η αλληλοβοήθεια μεταξύ τους είναι το σημείο το οποίο οι πληροφορητές συνέχεια επαναλαμβάνουν. Η προσπάθεια να ριζώσουν στο χωριό και να τακτοποιήσουν τα μέλη της οικογένειάς τους τους οδήγησε να χτίζουν κρυφά και κατά τη διάρκεια της νύχτας τα σπίτια τους, *«μόνο και μόνο για να κλείσουν τον αέρα έξω…» (Βαγγέλης Κολιός, ετών 68, Ανατολή).*

Μετά την εγκατάστασή τους στην περιοχή συνέχισαν να διατηρούν τα πολιτικά δικαιώματά τους στον τόπο προέλευσής τους, ενώ μερικοί άρχισαν να μεταφέρουν τη μερίδα τους στο δημοτολόγιο της Ανατολής μόλις στα μέσα της δεκαετίας του '80. Και σε αυτή την περίπτωση, παράλληλη πρακτική διατήρησης της συλλογικότητας υπήρξε μέχρι πρόσφατα η τήρηση της ενδογαμίας *«Πολύ σπάνια παντρεύονταν με ντόπιους. Πολύ σπάνια! Ούτε ένα τοις εκατό! Αυτό είναι μια ιδεολογία…Προήταν αυτό…» (Βαγγέλης Κολιός, ετών*

68, Ανατολή). Παρόλα αυτά οι σχέσεις τους με τους πρόσφυγες, όπως οι ίδιοι υποστηρίζουν, υπήρξαν πολύ καλές, αφού οι πρόσφυγες τους περιέθαλψαν και τους φιλοξένησαν. Είναι χαρακτηριστικό ότι αποκαλούν τους εαυτούς τους «ξένους» σε σχέση με τους πρόσφυγες, οι οποίοι προϋπήρχαν στην περιοχή. Η ποντιακή διάλεκτος που μιλούσαν οι πρόσφυγες αποτέλεσε φραγμό στην επικοινωνία των δύο ομάδων και στοιχείο που δυσκόλευε την αλληλοκατανόηση. Η αριθμητική και πολιτισμική ηγεμονία της ομάδας των προσφύγων εκφράστηκε μέσα από υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς προς τους Ραφτανίτες όπως «χωριάτες», ενώ η πολιτισμική περιχαράκωση των τελευταίων εκφράστηκε μέσα από πρακτικές διατήρησης της ιδιαιτερότητάς τους.

Σήμερα διατηρούν δικό τους πολιτιστικό σύλλογο, με την επωνυμία *«Αδελφότητα Ραφτανιτών «Η Παναγία»»* που αριθμεί 130 μέλη. Ο Σύλλογος παρουσιάζει ξεχωριστή δράση από την Αδελφότητα Ποντίων και Μικρασιατών Ηπείρου, ενώ έχει ιδρύσει και ποδοσφαιρική ομάδα.

8. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΝΤΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ. ΜΙΑ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΑΠΟ ΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΠΟ ΜΑΚΡΙΑ

Παρόλο που στις επαφές με τους «ξένους» οι πρόσφυγες εξωτερίκευαν την αίσθηση της κοινής ταυτότητας απέναντι στην ετερότητα των άλλων, υπήρχαν και εξακολουθούν να υφίστανται εσωτερικές διαφοροποιήσεις μέσα στις ίδιες ομάδες των προσφύγων. Στην Ανατολή, τη Μπάφρα και τη Νεοκαισάρεια συναντήθηκαν ομάδες προσφύγων που κατάγονταν από διαφορετικές περιοχές. Η κοινή εμπειρία του εκτοπισμού και των στερήσεων ένωσαν όλους τους πρόσφυγες μεταξύ τους, ενώ τα ιδιαίτερα πολιτισμικά πρότυπα με βάση τον τόπο καταγωγής τους προσδιόρισαν τις ιδιαίτερες συλλογικότητές τους.

Πριν από τα γεγονότα του 1922 πολυάριθμες ελληνικές κοινότητες ήταν διάσπαρτες σε ολόκληρη την περιοχή της Μικράς Ασίας. Ο Πόντος και τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, τα δυτικά παράλια καθώς και οι περιοχές της κεντρικής και νότιας Μικράς Ασίας, με σημαντικότερες τις επαρχίες της Καππαδοκίας και της Λυκαονίας, υπήρξαν οι τόποι που φιλοξένησαν για πάρα πολλά χρόνια τον ελληνικό πληθυσμό. Η κατανομή αυτή των ελληνικών κοινοτήτων σε ποικίλους τόπους χαρακτηρίζονταν από «τις γλωσσικές διαφορές, ποικιλία διαλέκτων και ιδιαίτερα κοινωνικά γνωρίσματα, ενώ η τοπικιστική διαφοροποίηση ήταν η βάση για τη δημιουργία πολιτισμικών στερεοτύπων»[1]. Οι διαφορές που υπήρχαν μεταξύ τους ήταν εκείνες που διαμόρφωναν τον οικονομικό, γλωσσικό και γενικότερα τον πολιτισμικό χαρακτήρα της κάθε κοινότητας. Ο βαθμός επικοινωνίας των κοινοτήτων τόσο μεταξύ τους όσο και με το μουσουλμανικό περιβάλλον και με τον πληθυσμό του ελληνικού κράτους υπήρξε σημαντικός παράγοντας συγκρότησης της πολιτισμικής φυσιογνωμίας τους. Στα παράλια η επικοινωνία των κοινοτήτων μεταξύ τους και με το εξωτερικό ήταν ευκολότερη απ’ ό,τι με το εσωτερικό. Επιπλέον, η εγκατάσταση εποίκων από την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά στα παράλια, λόγω ευκολότερης πρόσβασης στην περιοχή, επηρέασε φυσικά το χαρακτήρα των κοινοτήτων αυτών. Αντίθετα, οι κοινότητες που βρίσκονταν στο

[1] R. Hirschon-Φιλιππάκη, «Μνήμη και Ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Α΄ Ανατύπωση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 335.

εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όντας αποκομμένες από τα ανεπτυγμένα εμπορικά κέντρα των παραλίων, επηρεάζονταν εντονότερα από τη συνύπαρξή τους με το μουσουλμανικό στοιχείο. Εφόσον η γεωγραφία των μικρασιατικών κοινοτήτων υπαγόρευε τη διαφοροποίησή τους σε κοινότητες των παραλίων και του εσωτερικού της Ανατολίας, είναι απαραίτητο η ομοιογένειά τους να μην θεωρείται και δεδομένη. Από τη άλλη πλευρά, η ενεργός συμμετοχή των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην εμπορευματική ανάπτυξη των αστικών κέντρων των δυτικών παραλίων συντέλεσε στη διαμόρφωση του αστικού χαρακτήρα των παραπάνω κοινοτήτων. Παράλληλα όμως με αυτές τις κοινότητες υπήρχαν και οι αγροτικές, οι κάτοικοι των οποίων έχοντας έντονους δεσμούς με τον τόπο χαρακτηρίζονταν από έντονα αισθήματα τοπικισμού. Κατά συνέπεια ο διαχωρισμός των μικρασιατικών κοινοτήτων τους σε αστικές και αγροτικές ήταν στοιχείο που δεν αφορούσε μόνο το οικονομικό επίπεδο αλλά επηρέαζε το χαρακτήρα τους όσον αφορά στις εσωτερικές εξελίξεις και στις σχέσεις τους με το μουσουλμανικό περιβάλλον και τις οθωμανικές αρχές[2]. Κοινή βάση της ταυτότητας των Ελλήνων της Μικράς Ασίας υπήρξε η θρησκεία και πιο συγκεκριμένα η ορθόδοξη χριστιανική πίστη, η οποία τους ένωνε σε ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο[3]. Παρόλα αυτά, ακόμη και αν η έννοια της θρησκείας ένωνε τους ελληνικούς πληθυσμούς προσφέροντάς τους το υπόβαθρο για μια ενιαία πολιτισμική έκφραση, η ύπαρξη τοπικών διακρίσεων οδήγησαν στη συγκρότηση ξεχωριστών τοπικών συνειδήσεων και παράλληλα στην ύπαρξη μιας κοινής μικρασιατικής συνείδησης[4].

---

[2] Α. Ι. Παναγιωτόπουλος, «Για τη μελέτη του μικρασιατικού ελληνισμού», *Διαβάζω*, 74 (1983), 15-18.

[3] Για το ρόλο της θρησκείας στη συγκρότηση της ταυτότητας των Ελλήνων της Μ. Ασίας βλ. R. Hirschon-Φιλιππάκη, *«Μνήμη και Ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς»,* Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Α΄ Ανατύπωση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993 και R. Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus,* New York, Oxford 1998.

[4] Α. Κυριακίδου Νέστορος, Ε. Ισμηρλιάδου, Α. Παναγιωταρέα, Ε. Πυργάκη, Ε. Βουτυρά, Ρ. Δέλτσου «Λαογραφία και Προφορική Ιστορία», *Εντευκτήριο,* 8 (Οκτ.1989), 53.
Ωστόσο το ζήτημα της ύπαρξης ή μη μιας κοινής μικρασιατικής συνείδησης θέτει μια σειρά νέα ερωτήματα που σχετίζονται με τους παράγοντες διαμόρφωσης της εθνοτικής ταυτότητας των Ελλήνων των μικρασιατικών κοινοτήτων, καθώς και με τον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτή η ταυτότητα αυτή. Π.χ. τι σήμαινε η έννοια ελληνισμός και πώς καθόρισε τη συνείδηση των υπηκόων των ελληνικών κοινοτήτων, καθώς και πώς οι τελευταίοι αντιλαμβάνονταν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους σε σχέση με τους Έλληνες του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Παράγοντες οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτισμικοί συντέλεσαν στη διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας των μικρασιατών Ελλήνων, η οποία είναι ζητούμενο αν είχε το ίδιο περιεχόμενο για όλους. Για παράδειγμα η αναμφισβήτητη εμπορική και γενικότερα οικονομική ανάπτυξη που γνώρισαν οι ελληνικές κοινότητες στα εδάφη της Μικράς Ασίας

Οι τοπικές αυτές διακρίσεις μεταφέρθηκαν στους νέους τόπους εγκατάστασης και διατηρήθηκαν για πολλές δεκαετίες αφήνοντας μέχρι σήμερα το «σημάδι» τους. Το γεγονός της διατήρησης των πολιτισμικών στερεοτύπων του κάθε τόπου δηλώνει και τη σημασία που είχε ο τόπος καταγωγής για τους πρόσφυγες. Η R. Hirschon θεωρεί ότι οι Έλληνες της Μικράς Ασίας είχαν αναπτύξει μια έντονη αίσθηση τοπικής ταυτότητας όσο ήταν ενταγμένοι στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Η ανάπτυξη της «τοπικής συνείδησης» είναι ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει επίσης τις κοινότητες του ελλαδικού χώρου, λόγω της ύπαρξης του ίδιου θεσμού των κοινοτήτων και του τρόπου ζωής που αναπτύχθηκε σ' αυτές κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας. Ο γεωγραφικός χώρος της Μικράς Ασίας δεν αποτέλεσε εξαίρεση, όπου και εκεί αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ο θεσμός των κοινοτήτων από τους Έλληνες, θεσμός που συνέχισε να υφίσταται και μετά τη βίαιη μετακίνηση των ελληνικών πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο.

Κατά τη διάρκεια μιας από τις επισκέψεις μου στην Ανατολή αντιλήφθηκα άμεσα την υποβόσκουσα διάκριση που υπάρχει μεταξύ των δύο πληθυσμιακών ομάδων, οι οποίες αντιπροσωπεύουν και τις κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες του οικισμού. Ένα νεαρό κορίτσι με καταγωγή από τη Σαφράμπολη περιπαιχτικά απευθύνθηκε σε κάποιο ηλικιωμένο πληροφορητή που αρνούνταν να μου

σχετίστηκε άμεσα με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις και το «άνοιγμα» του ελληνικού στοιχείου της περιοχής προς την Ευρώπη. Οι Έλληνες, εξασκώντας το εμπόριο (ως δανειστές, προμηθευτές κ.α.) και δρώντας ως ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στους ευρωπαίους κεφαλαιούχους και τους γηγενείς παραγωγούς και καταναλωτές, συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη του πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Μουσουλμάνων και Ελλήνων Χριστιανών, γεγονός που επιβεβαιώνει όχι την οικονομική αλλά την θρησκευτική και εθνοτική τους διαφορετικότητα. Άλλωστε η λεγόμενη ομοιογένεια των Ελλήνων της Μικράς Ασίας τίθεται υπό αμφισβήτηση, αν αναλογιστεί κανείς ότι απόρροια της προαναφερθείσας οικονομικής ανάπτυξης ήταν και η διαμόρφωση ταξικών αντιθέσεων ανάμεσα στους κατοίκους των ελληνικών κοινοτήτων, που απλώς διαφοροποιούνταν συλλογικά από τον μουσουλμανικό πληθυσμό, που δεν μπορούσε να παρακολουθήσει τις εξελίξεις με τον ίδιο ρυθμό. Άρα, το κυρίαρχο πεδίο διαφοροποίησης του ελληνισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ήταν εκείνο της οικονομίας αλλά αυτό της θρησκείας. Το σκηνικό άλλαξε με την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Η επικράτηση της εθνικής ιδεολογίας επηρέασε και τον τρόπο διάκρισης των υπηκόων της Αυτοκρατορίας, καθώς ο ρόλος της θρησκείας ως καθοριστικού στοιχείου διάκρισης έγινε δευτερεύων. Η Ελλάδα ως εθνικό κέντρο επηρέασε τον τρόπο αντίληψης της εθνοτικής ταυτότητας των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας και την αντίληψη του οθωμανικού κράτους για τη διάκριση των υπηκόων του. Σύμφωνα με τα παραπάνω καθίσταται απαραίτητη η διερεύνηση των μικρασιατικών κοινοτήτων ως αυτόνομων τόπων με ιδιαίτερη πολιτισμική φυσιογνωμία και εθνοτική ταυτότητα που διαμορφώθηκαν σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. «Το σύνθημα «χαμένες πατρίδες», που συχνά ακούγεται ακόμη σε συγκεντρώσεις Μικρασιατών, δε φαίνεται να έχει μόνο νοσταλγικό χαρακτήρα ή μεγαλοϊδεατικό περιεχόμενο. Δείχνει να είναι περισσότερο ένας απόηχος, τώρα πια, της ιδιαίτερης εθνιστικής αυτοσυνείδησης». Βλ. περισσότερα για την έννοια «Μικρασιατικός ελληνισμός» και το ζήτημα της ομοιογένειας των μικρασιατικών κοινοτήτων Α. Ι. Παναγιωτόπουλος, «Για τη μελέτη του μικρασιατικού ελληνισμού», *Διαβάζω*, 74 (1983), 15-18.

μιλήσει αποκαλώντας τον «αφορισμένο», όπως άλλωστε όλους τους λεγόμενους «Τιτσελίδες». Είναι φανερό ότι τα τοπικά χαρακτηριστικά είναι γνωστά και χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα από τις νεότερες γενιές. Συνειρμικά και μέσα από τους μηχανισμούς της μνήμης, οι παλαιότερες γενιές μετέφεραν στους νεότερους τη σχέση που είχαν με τους τόπους καταγωγής τους και χρησιμοποίησαν αυτή την πολιτισμική γεωγραφία στη νέα πατρίδα για να εξηγούν τις συμπεριφορές και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων με τους οποίους συνυπήρχαν.

Στα χωριά που εξετάζουμε εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από διάφορες κοινότητες. Στην Ανατολή κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα είναι αυτοί που κατάγονται από τη Ντούζτσε και αποκαλούνται Τιτσελίδες. Οι Σαφραμπολίτες θεωρούν τους τελευταίους «άγριους» ανθρώπους, καβγατζήδες και με τάσεις επιβολής στα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Οι Τιτσελίδες, επειδή ήρθαν στην περιοχή δύο χρόνια νωρίτερα από εκείνους που κατάγονταν από τη Σαφράμπολη, διεκδικούν την πρωτιά της άφιξης αλλά και την καλύτερη γνώση της ιστορίας της εγκατάστασης. Από την άλλη πλευρά οι Σαφραμπολίτες, έχοντας ως γλώσσα επικοινωνίας την τουρκική, διαφορετικές συνήθειες στην καθημερινή τους ζωή και όντας μειοψηφία, περιχαρακώθηκαν πίσω από την ιδιαίτερη ταυτότητά τους. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι επέλεξαν να εγκατασταθούν στο χωριό συλλογικά και σήμερα διαπιστώνει κανείς ότι οι περισσότερες οικογένειες από τη Σαφράμπολη καταλαμβάνουν ένα συγκεκριμένο τμήμα του οικισμού.

Οι κάτοικοι της Μπάφρας εκφράζουν τη διαφορετικότητά τους σε σχέση με τους πρόσφυγες της Νεοκαισάρειας. *«Κοίταξε εμείς, Μπαφριώτες "άντε βα τσαϊρ"…Είναι από άλλα μέρη. Λίγο πιο διαφορετικά μιλάνε από μας. Μίλαγαν τότε, τώρα καλά εντάξει. Αυτοί έκατσαν εκεί και μεις εδώ…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).* Κάτοικοι δύο προσφυγικών χωριών που συνορεύουν γνωρίζονται πολύ καλά και μοιράζονται πράγματα, όπως τη συνύπαρξη στο παρελθόν σε μια κοινότητα, καθώς και το γεγονός της χρήσης της τουρκικής γλώσσας. Παρόλα αυτά, οι Νεοκαισαριώτες θεωρούν ότι οι Μπαφραλήδες έχουν «άγριες» φυσιογνωμίες και ξεχωρίζουν επειδή είναι ιδιαίτερα μελαμψοί. Τους εαυτούς τους τους χαρακτηρίζουν φιλόξενους, νοικοκύρηδες, ήρεμους, εξευγενισμένους και πιο έξυπνους σε σύγκριση με τους

Μπαφραλήδες. Παράλληλα πιστεύουν ότι ο τόπος τους αναπτύχθηκε οικιστικά περισσότερο από τη διπλανή Μπάφρα επειδή βρίσκεται σε καλύτερη θέση, πάνω σε λόφο και διαθέτει καλύτερο κλίμα. *«Αγόρασαν οικόπεδο από ξένοι, από τα Γιάννενα, στη Θεσσαλονίκη έχουν…, αγόρασαν οικόπεδο, έφτιαξαν σπίτια, τακτοποιήθηκαν εδώ πιο καλύτερα. Εμείς έχουμε πιο καλύτερο κλίμα, σε τούτο το χωριό. Έχουμε λίγο ψηλώματα. Μπάφρα πιο χαμηλό και την αρέσουν πολύ…» (Θεοφανία Προδρόμου, ετών 77, Νεοκαισάρεια).*

Από την πλευρά τους οι κάτοικοι της Μπάφρας αξιολογούν τους γείτονές τους από τη Νεοκαισάρεια ως «άγριους» και επιρρεπείς σε παρεξηγήσεις.

Οι Πόντιοι διαχωρίζουν με σαφήνεια τη διαφορετικότητά τους σε σχέση με τους Έλληνες της Καππαδοκίας, τους οποίους θεωρούν λιγότερο «εξευγενισμένους» και «βάρβαρους». Συγκεκριμένα, οι Πόντιοι που εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή ανέπτυξαν τάσεις διαχωρισμού από τους τουρκόφωνους πρόσφυγες, καθώς η εγγύτητα με την πόλη των Ιωαννίνων και το είδος της αποκατάστασής τους, που ήταν ημιαστική, αποτέλεσαν στοιχεία τα οποία διαμόρφωσαν μια ελιτίστικη νοοτροπία. Παράλληλα, η διαφορετική γλώσσα δεν άφηνε πολλά περιθώρια συνεννόησης, ενώ συντελούσε και στη δημιουργία «συνόρων» μεταξύ των δύο ομάδων. *«Επειδή ήταν η τουρκική γλώσσα και λοιπά…Αυτά τα πράματα καταργούνται τώρα, δεν ισχύουν αυτά. Είναι πολύ καλός κόσμος και προοδευτικός. Είναι κι επιστήμονες, είναι και γιατροί, και δικηγόροι και καθηγηταί, από όλα τα…τι σχέση έχει…Πήγα στη Μπάφρα και Καισάρεια σαν να βρισκόμουν σε ξένο κράτος διότι δεν ήξερα την τουρκική γλώσσα και με το ζόρι συνεννοούμουν. Παρήλθαν αυτά τα χρόνια, τώρα είναι νεώτεροι άνθρωποι. Γιατί να τους κατηγοράμε…»* (*Νίκος Ιγνατιάδης, ετών 75, Ιωάννινα, Ανατολή).* Κορίτσια από την Ανατολή σπάνια δέχονταν να παντρευτούν στη Μπάφρα ή τη Νεοκαισάρεια και οι μεγαλύτερες γυναίκες αναφέρουν ότι αυτό συνέβαινε σε περιπτώσεις όπου μια κοπέλα είχε περασμένη ηλικία ή κάποιο άλλο σωματικό ελάττωμα. *«…Άμα ήταν καμιά κοπέλα μεγάλης ηλικίας που δε παντρευότανε, εκείνη μπορεί να πήγαινε αναγκαστικά για να είναι παντρεμένη, και πε άλλες κοπέλες δεν πήγαιναν» (Ευδοκία Ζώη, ετών 69, Ανατολή).*

Αντίστοιχα οι τουρκόφωνοι πρόσφυγες θεωρούν τους Πόντιους από την Ανατολή «φαντασμένους», με ελιτίστικη συμπεριφορά. Από την πλευρά τους

αποδίδουν το γεγονός της ανάπτυξης της Ανατολής περισσότερο στη διορατικότητα που είχαν οι Πόντιοι πρόσφυγες να αρχίσουν να πωλούν τη γη τους στους «ξένους» σε αρκετά υψηλές τιμές παρά στην εργατικότητά τους και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους. *«Δεν είχαν, αυτοί πείναγαν μωρέ, ερχόταν κι έτρωγαν φαΐ εδώ, αυτοί τότες, τότε πείναγαν, δεν είχαν, δεν έβγαζαν τα χωράφια τους έτσι όπως βγάζαμαν και δουλεύαμαν εμείς. Έρχονταν κάθε Κυριακή κάθε μέρα κάθε βράδυ, εδώ έρχονταν να χόρτασαν κανά κομμάτι ψωμί· πείναγαν. Εμείς εδώ δούλευαμαν οι δικοί μας οι γονείς, έβγαζαν στάχυα έβγαζαν καλαμπόκια. Τώρα πήρε πάνω απ' τα οικόπεδα. Τότες εκείνα τα οικόπεδα, που μας έκοβαν, δυο λίρες το στρέμμα ήταν εκεί κι εδώ το δικό μας πέντε λίρες ήταν τα δικά μας. Γιατί έβγαζαν(…), βγάζαμε ψωμί, ήταν το ψωμί ήταν(…), πού να ξέραμαν να πουλάγαμαν και να παίρναμαν εκείνα 'κει.. Σάμα ήξεραμε. Γι' αυτό αναπτύξανε. Ε τώρα από κει απ' την Ανατολή, έχω, είχα καιρό να πάω· τι έχουν γίνει εκεί μέσα! Όλος ο κάμπος έχ' γεμίσει σπίτια γύρα γύρα. Γύρα ήταν άχρηστα (…)κει(…) (Αντώνης Ταστιμερίδης, ετών 65, Μπάφρα).*

Οι τοπικές διακρίσεις εκφράστηκαν και στην οργάνωση του χώρου των κοινοτήτων και ως παράδειγμα θα αναφέρουμε την περίπτωση του οικισμού της Μπάφρας. Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος, στα πρώτα σπίτια του οικισμού της Μπάφρας εγκαταστάθηκαν αρχικά πρόσφυγες από την περιοχή της Σαμψούντας του Πόντου. Ο αριθμός των σπιτιών όμως επαρκούσε για τη στέγαση περισσότερων οικογενειών και κρίθηκε αναγκαίο να εγκατασταθούν στην περιοχή και πρόσφυγες από την περιοχή της Καισάρειας. Οι πληροφορητές από μόνοι τους συνηθίζουν να οριοθετούν το χώρο, όπου βρίσκεται το σπίτι τους αναφερόμενοι στον «πάνω» και «κάτω» μαχαλά. Στον «πάνω» μαχαλά βρίσκονται εγκατεστημένες οι οικογένειες από τον Πόντο, ενώ στον «κάτω» έχουν εγκατασταθεί οικογένειες από την Καισάρεια. Το κοινοτικό καφενείο του χωριού αποτελεί και το ιδεατό σύνορο των δύο μαχαλάδων.

Η ύπαρξη σημαδιών διαφορετικής πολιτισμικής έκφρασης των ομάδων, όπως η διαφορετική γλώσσα, ο τρόπος ζωής, η μαγειρική κλπ αποτέλεσαν μέσα διεκδίκησης της μοναδικότητάς τους. Με την ευκαιρία μιας ψυχαγωγικής εκδήλωσης στην Μπάφρα, όπου προσφέρθηκαν «παραδοσιακά» μικρασιατικά φαγητά, μια πληροφορήτρια από τη Νεοκαισάρεια σχολίασε την ιδέα «διεκδικώντας» την «πατρότητα» των φαγητών αυτών, που συνηθίζονταν να

μαγειρεύονται από τους πρόσφυγες της Νεοκαισάρειας *«Γιατί να το πάρουν από μας;» (Μαρίνα Αντωνίου, ετών 43, Νεοκαισάρεια).*

9. ΜΙΛΩΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

9.1 Συλλογική Μνήμη: Γενικά

Οι πρόσφυγες συντήρησαν μέσα από τις προφορικές αφηγήσεις του εκπατρισμού και της εγκατάστασης ένα είδος ιδιαίτερης ιστορίας: την ιστορία που δεν καταγράφηκε με τη μορφή ενός γραπτού κειμένου ούτε μέσα από το έργο ενός «αντικειμενικού» ιστοριογράφου. Τα ζωντανά πρόσωπα, αυτά που βίωσαν τη Μικρασιατική Καταστροφή, διατήρησαν την ιστορία μέσα από τη μνήμη και τον προφορικό λόγο. Η μνήμη αποτέλεσε το μέσο μετάδοσης και γνωστοποίησης της ιστορίας μεταξύ των ανθρώπων και των διαφορετικών γενεών. Το γεγονός της προσφυγιάς έγινε το κυρίαρχο κομμάτι της προφορικής παράδοσης των προσφύγων και το βασικό σημείο αναφοράς της επικοινωνίας τους στο επίπεδο των προσωπικών επαφών και της καθημερινότητας. «Για να υπάρχει *λαϊκή μνήμη* πρέπει να υπάρχει *χώρος*, πρέπει να υπάρχουν *άνθρωποι,* πρέπει να επικοινωνούν και να μοιράζονται *εμπειρίες και γνώσεις* και πρέπει αυτή τους η επικοινωνία να έχει *διάρκεια*. Ο όρος λαϊκός εδώ σημαίνει εκείνο το είδος της μνήμης που στηρίζεται στην προφορική παράδοση και στην προσωπική επαφή και χαρακτηρίζει κατεξοχήν την *καθημερινότητα*…»[1].

Κατά τη διάρκεια της έρευνας η είδηση της απώλειας κάθε ηλικιωμένου προσώπου σήμαινε και την ανικανοποίητη ανάγκη να ακουστεί η ιστορία του και μετέτρεπε σε ακόμη περισσότερο φθίνουσα την πορεία περισυλλογής των αναπαραστάσεων του παρελθόντος. Κάθε φορά που μάθαινα ότι κάποιος από τους πιθανούς πληροφορητές μου «χάθηκε» σκεφτόμουνα, ότι το χαμένο εκείνο πρόσωπο πήρε μαζί του τη μνήμη, τη μαρτυρία των γεγονότων. Αυτό που είχα να «προφτάσω» ήταν κάτι αντιφατικό: ήταν ιστορία με περιορισμένη διάρκεια αλλά με μετουσιωμένη συνέχεια στο παρόν ως αντικείμενο διερεύνησης.

Η ιστορία των κοινοτήτων βασίζεται, στην ουσία, στις αναπαραστάσεις του παρελθόντος που προκύπτουν μέσα από τις ατομικές αφηγήσεις των προηγούμενων γενεών. Στις αφηγήσεις αυτές, ανακαλείται το παρελθόν και

[1] Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Όρια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: Από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση», ΥΠ.ΠΟ- Εθνικό-πολιτιστικό Δίκτυο πόλεων- Δήμος Κομοτηνής, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Λαϊκά Δρώμενα 25-27/11/1995, 5. Οι υπογραμμίσεις ανήκουν στη συγγραφέα του άρθρου απ’ όπου και η παραπομπή.

αναδημιουργείται στο παρόν μέσα από τις αναπαραστάσεις όσων βίωσαν τα γεγονότα. Ο χρόνος των γεγονότων του παρελθόντος αποκτά μακρά διάρκεια, καθώς τα μνημονεύουν στο χρόνο του παρόντος ακόμη και εκείνοι που δεν τα έζησαν[2]. Οι αναπαραστάσεις αυτές, προϊόν προσδιορισμένο στον τόπο και το χρόνο, αντανακλούν την κοινωνική και συλλογική φύση της ιστορικής εμπειρίας με βασικό μέσο τη μνήμη.

Σε αυτό το σημείο εγείρονται μερικά ερωτήματα με κυρίαρχο αυτό που αφορά τη σχέση του ατομικού με το συλλογικό, της προσωπικής εμπειρίας και του συλλογικού βιώματος στη βάση της κοινωνικής ιστορίας. Το άτομο μαθαίνει να ζει και να δρα μέσα σε μια ιστορικά προσδιορισμένη κοινωνική πραγματικότητα, η οποία λειτουργεί με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Η σχέση του ατόμου με την κοινωνία και η αντίληψη της πραγματικότητας αποτελούν το σημείο συνάντησης των δύο μερών: του ατόμου και της κοινωνικής πραγματικότητας. Το άτομο, ενώ αποτελεί μια φυσική οντότητα παράλληλα δεν θα πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός, ότι η προσωπική του ταυτότητα συγκροτείται κοινωνικά. Είναι πραγματικά δύσκολο να δημιουργήσουμε δύο διαφορετικές κατηγορίες, μία για τα προσωπικά και μία για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά ενός ατόμου. Σε ένα τέτοιο εγχείρημα θα δυσκολευόμασταν να διαχωρίσουμε αυτές τις δύο κατηγορίες, εφόσον αυτό που κάνει ένα άτομο αναγνωρίσιμο είναι η αλληλεπίδραση των προσωπικών και των κοινωνικών στοιχείων, που συγκροτούν την ταυτότητά του. Επομένως, ένας επιπλέον και αναγκαίος όρος, ο οποίος προκύπτει, είναι η έννοια της κοινωνικοποίησης. Η κοινωνικοποίηση είναι συστατική διαδικασία μέσα από την οποία κατασκευάζονται τα πρόσωπα ως συνειδητοποιημένα κοινωνικά όντα[3].

Η παραπάνω σχέση ορίζεται από την ένταξη και τη δράση των ατόμων μέσα σε μικρότερες κοινωνικές ομάδες. Μέσα σε αυτές τις ομάδες, το άτομο διαμορφώνει την κοινωνική και ιστορική του συνείδηση, δρα σύμφωνα με τους κανόνες και αξίες των ομάδων των οποίων είναι μέλος και, κατά συνέπεια, κοινωνικοποιείται. Αν, σύμφωνα με την παραπάνω άποψη, η συμμετοχή στις επιμέρους κοινωνικές ομάδες συντελεί στην ένταξη των ατόμων στην κοινότητα,

[2] A. Collard, «Διερευνώντας την "κοινωνική μνήμη" στον Ελλαδικό χώρο», στο Ε. Παπαταξιάρχης.–Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Α΄ Ανατύπωση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 359-360.
[3] E. Tonkin, *Narrating our pasts The social construction of oral history*, Cambridge University Press 1995, 103.

τότε η σχέση του ατομικού με το συλλογικό θα πρέπει να ανιχνευθεί μέσα από τις κοινωνικές δομές της κοινότητας. «Κάθε άτομο δεν συνοψίζει άμεσα όλη την κοινωνία, τη συνοψίζει με τη μεσολάβηση του άμεσου κοινωνικού του περιβάλλοντος, των μικρών ομάδων στις οποίες ανήκει»[4].

Το θέμα της συνάρθρωσης του ατομικού με το συλλογικό συνιστά μεγάλο θεωρητικό ζήτημα στο οποίο εμπλέκεται και το θέμα των συλλογικών αναπαραστάσεων και η σχέση της ιστορίας με τη γνώση και τη μνήμη. «Η χρήση της γλώσσας και η μνήμη αποτελούν ένα από τα διαμεσολαβητικά σημεία ανάμεσα στην κοινωνική πρακτική και το περιεχόμενο των αναπαραστάσεων. Η αφήγηση της ιστορίας είναι μια ενεργός δράση με βασικό μέσο τη λεκτική έκφραση. Για να αναπαραστήσουμε το παρελθόν απαιτείται να χρησιμοποιήσουμε όλα τα συμβολικά στοιχεία της γλώσσας και τη γνωστική της λειτουργία, καθώς η γλώσσα διαμορφώνει και περιορίζει τη σύλληψη που έχουμε για τον κόσμο.

Εκτενέστερα, τον ίδιο διαμεσολαβητικό ρόλο παίζει και η μνήμη. Για να κατανοήσουμε πώς η βιωμένη ιστορία σχετίζεται με την ιστορία η οποία καταγράφεται, θα πρέπει να δούμε τους πρωταγωνιστές της, οι οποίοι συνεχίζουν να ζουν και να εξελίσσονται σε εποχές οι οποίες επίσης αλλάζουν. Μια επιπλέον βασική πρόταση είναι να δούμε τη μνήμη ως το σημείο των κοινωνικών πρακτικών που μας διαμορφώνουν, μαζί με τις γνωστικές λειτουργίες μέσα από τις οποίες καταλαβαίνουμε την κοινωνία»[5].

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η μνήμη δεν αποτελεί απλώς μια ανθρώπινη γνωστική λειτουργία αλλά μπορεί να ειδωθεί ως μέσο έκφρασης της κοινωνικής φύσης του ατόμου. Οτιδήποτε βιώνουν τα άτομα στο παρόν βασίζεται στη μνήμη και σε ό,τι «θυμούνται» από τις κοινωνικές σχέσεις με τα άτομα που συναναστρέφονται. Κατά συνέπεια, η μνήμη αποτελεί κοινωνική λειτουργία, η οποία βοηθά στην κοινωνικοποίηση των μελών μιας κοινωνίας. Κάθε διερευνητική προσπάθεια δεν πρέπει να προσανατολίζεται απλά στην ανάλυση της έννοιας αυτής ως στοιχείου ατομικότητας αλλά ως κοινωνικού και συλλογικού γεγονότος. Η μνήμη, που θα μπορούσε να νοηθεί ως ένα είδος

[4] F. Ferrarotti, «On the autonomy of the biographical method», στο D. Bertaux (ed), *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences,* Sage Publications 1981, 23.
[5] ό.π., E. Tonkin (υποσημ 3), 11-12.

«κεφαλαίου», παρέχει τρόπους κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας στο παρόν και αναγνώρισης των κοινωνικών δομών.

Σε τούτη την εργασία, η προσωπική μνήμη των ηλικιωμένων ήταν το σημείο έναρξης των αφηγήσεων. Στη συνέχεια μέσα σε αυτές τις αφηγήσεις συναντήθηκαν ο προσωπικός και ο ιστορικός χρόνος αναδεικνύοντας μια μνήμη πιο ευρεία, τη μνήμη της συλλογικότητας[6].

Η προφορική παράδοση συνδέεται άμεσα με τη μνήμη. Το πεδίο της προφορικής παράδοσης, και ειδικότερα η αφήγηση, εκφράζει το πεδίο της γνώσης που διαθέτει μια ομάδα και την οποία διατηρεί μέσα από τη λειτουργία της μνήμης. Στις κοινωνίες οι οποίες έχουν ανεπτυγμένη την προφορική παράδοση η μνήμη αποτελεί τον κυρίαρχο χώρο εναπόθεσης της γνώσης. Άρα, και η εμπειρία της προσφυγιάς επηρεάζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μόρφωσης που έχει η ομάδα. «Υποθέτω ότι ο αναγκαστικός εκτοπισμός είναι ίσως πιο καταστροφικός για τους λαούς εκείνους που έχουν μια περιφερειακή μόρφωση, όπου οι προφορικές δεξιότητες είναι κυρίαρχες και όπου το παρελθόν και το παρόν γεφυρώνονται μέσω της δραστικής άσκησης της μνήμης μέσα σ’ ένα οικείο περιβάλλον»[7].

Οι πρόσφυγες χρησιμοποίησαν τη μνήμη ως μέσο προσαρμογής στο νέο τόπο υποδοχής. Η ανάμνηση της ζωής στις «χαμένες πατρίδες» βοήθησε στην οργάνωση της ζωής στους νέους προσφυγικούς οικισμούς και ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης. Η καθημερινότητα του κάθε νοικοκυριού, η ταυτότητα του φαγητού, η ανάμνηση της μουσικής αποτέλεσαν την πολιτισμική έκφραση των προσφύγων και το πεδίο διαχωρισμού τους από το «γηγενή» πληθυσμό. Οι πρόσφυγες μαζί με τη μνήμη του γεγονότος της Μικρασιατικής Καταστροφής «κουβάλησαν» και τη μνήμη αυτής της καθημερινότητας, στοιχείο που επηρέασε τις κοινωνικές δομές των κοινοτήτων που συγκρότησαν.

Μέσα στη σφαίρα της καθημερινότητας μπορεί κανείς να διακρίνει τη διττή λειτουργία της μνήμης. Το πεδίο της διαχείρισης της ζωής μπορεί να οριοθετείται μέσα από το ατομικό βίωμα αλλά διασταυρώνεται με τη συλλογική δράση των ατόμων των κοινωνικών ομάδων. Το παρελθόν είναι κοινό στη βάση του, όμως

[6] Μ. Θανοπούλου, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β’ Παγκόσμιου πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Ε.Κ.Κ.Ε, Αθήνα 2000, 120-121.

[7] R. Hirschon–Φιλιππάκη, «Μνήμη και Ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο Ε. Παπαταξιάρχης–Θ. Παραδέλλης. (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Α΄ Ανατύπωση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 331.

το κάθε άτομο εξατομικεύει την εμπειρία του δημιουργώντας έτσι την προσωπική του ιστορία. Με αυτή την έννοια υπάρχουν τόσα «παρελθόντα» όσα και τα άτομα μια κοινότητας. Από την άλλη πλευρά, το παρελθόν είναι τόπος συνάντησης των εμπειριών που στο παρόν ανακαλούνται ως συλλογικά βιώματα. Η παραπάνω διαπίστωση μας οδηγεί ξανά στην ανάλυση των επιμέρους κοινωνικών ομάδων ως τόπων ανάδειξης των προσωπικών αναμνήσεων μέσα σε ένα συλλογικό πλαίσιο.

Τα άτομα αποτελούν μέλη διαφόρων κοινωνικών ομάδων, μέσα από τις οποίες κατανοούν και δραστηριοποιούνται στην κοινωνία. «Όλες αυτές οι ομάδες συμμετέχουν ταυτόχρονα τόσο στην ψυχολογική διάσταση των μελών τους όσο και στη δομική διάσταση ενός κοινωνικού συστήματος. Μέσα από την καταστροφή και τη αναδόμηση του (κοινωνικού) περιβάλλοντος, η συμπεριφορά της ομάδας διαμεσολαβεί και ξαναμεταφράζει ενεργά την κοινωνική ολότητα στις επίσημες και ανεπίσημες μικρές δομές της, στις γραμμές της δύναμης και της επικοινωνίας, στις νόρμες και την συγκατάβασή της, στις φόρμες και τα δίκτυα αλληλεπίδρασης κλπ. Η ομάδα τότε γίνεται το αντικείμενο της εμπειρικής συμπεριφοράς των μελών της. Κάθε μέλος της "διαβάζει" την ομάδα και την ερμηνεύει με τον δικό του τρόπο: ο καθένας διαμορφώνει την εικόνα του εαυτού του σε σχέση με τον τρόπο που ερμηνεύει την ομάδα στην οποία ανήκει. Έτσι, η πρωταρχική ομάδα αποκαλύπτει τον εαυτό της ως το βασικό διαμεσολαβητή ανάμεσα στο κοινωνικό και το ατομικό»[8].

Στην ευρύτερη σχέση του ατομικού σύμπαντος με το κοινωνικό, η οποία αναδεικνύεται και μέσα από τις ιστορίες ζωής, αναφέρεται και ο Halbwachs. Η βασική θέση του για τη μνήμη είναι ότι η ανθρώπινη μνήμη μπορεί να λειτουργήσει μόνο μέσα από ένα συλλογικό πλαίσιο. Σύμφωνα με το συγγραφέα, τα άτομα θυμούνται μέσα από ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Όταν μιλάμε για τη μνήμη της ομάδας θα πρέπει να τοποθετούμε τα άτομα στην προοπτική της ομάδας. Κατά συνέπεια, το άτομο θυμάται με το να τοποθετεί τον εαυτό του στην προοπτική της ομάδας, ενώ επιπλέον μπορεί να επιβεβαιώσει το γεγονός ότι η ομάδα συνειδητοποιεί και διακηρύσσει τον εαυτό της μέσα από τις ατομικές μνήμες[9]. Εξαιτίας αυτής της άμεσης σχέσης του ατομικού με το

[8] ό.π., F. Ferrarotti (υποσημ. 4), 25.
[9] M. Halbwachs, *On Collective Memory*, University of Chicago Press 1992, 40.

κοινωνικό δεν θα ήταν θεμιτή η θεωρητική διχοτόμηση των δύο αυτών μερών[10]. Η σχέση του ατόμου με τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες ανήκει, είναι σχέση αλληλεπίδρασης, ιστορικά προσδιορισμένη και αφορά «ζωντανούς οργανισμούς», οι οποίοι υπόκεινται σε αλλαγή μέσα στο χώρο και το χρόνο.

[10] ό.π., E. Tonkin (υποσημ. 3), 103.

9.2 Οι προσφυγικοί σύλλογοι ως πεδίο διερεύνησης της συλλογικής μνήμης

Η συλλογική μνήμη και το περιεχόμενο της προσφυγικής ταυτότητας, έτσι όπως εκδηλώνεται σήμερα εκφράζεται και μέσα από τη δράση των προσφυγικών συλλόγων. Η διερεύνηση της λειτουργίας των συλλόγων μέσα στο χρόνο και κυρίως η δράση τους από την περίοδο ίδρυσής τους έως σήμερα παρουσιάζει ενδιαφέρον. Μέσα από τη δράση τους αναδεικνύεται ο τρόπος διαπραγμάτευσης της μνήμης της Μικρασιατικής Καταστροφής σε σχέση με τους όρους και τις ανάγκες κάθε εποχής. Κυρίαρχος πάντα στόχος είναι η ενσωμάτωση των προσφύγων στην τοπική κοινωνία μέσα από τον τονισμό της ιδιαιτερότητάς τους.

Οι τρεις κοινότητες, τις οποίες εξετάζουμε, δεν προχώρησαν από την αρχή στην ίδρυση ενός πολιτιστικού συλλόγου, όπως αυτός συνηθίζονταν να ορίζεται στις δεκαετίες του ’60 και ’70. Οι προσφυγικές ομάδες, οι οποίες στις αρχές της δεκαετίας του 1930 συγκροτήθηκαν σε κάθε χωριό, για τον καλύτερο συντονισμό των ενεργειών της οργάνωσης των νέων κοινοτήτων, αποτέλεσαν, στην αρχή, το κύριο μεσολαβητικό όργανο των προσφύγων με τις επιτροπές της ΕΑΠ και με την κεντρική εξουσία. Τα προβλήματα της κοινωνικής ζωής, προβλήματα της καθημερινής ζωής, αναζητούσαν τη λύση τους μέσα από αυτές τις επιτροπές σε συνεργασία με την ΕΑΠ.

Οι σύλλογοι που δραστηριοποιούνται σήμερα ιδρύθηκαν τη δεκαετία του ’70 από άτομα της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Τη δεκαετία αυτή η ίδρυση συλλόγων σε ολόκληρη την Ελλάδα είναι ευρύτερα διαδεδομένη ως έκφραση της ανάγκης συλλογικής δράσης μετά τα δύσκολα χρόνια του στρατιωτικού καθεστώτος.

Η ανάδειξη της πολιτισμικής ταυτότητας και η οργάνωση δραστηριοτήτων κοινωνικού χαρακτήρα, οι οποίες σχετίζονταν με τις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της κάθε κοινότητας (π.χ. δράσεις κοινωνικής πολιτικής όπως φιλανθρωπικό έργο, αιμοληψίες, φροντίδα αδύναμων κοινωνικών ομάδων κλπ) αποτέλεσαν τα βασικά σημεία της λειτουργίας των συλλόγων που ιδρύθηκαν τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του ’70. Από τα παραπάνω μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι οι σύλλογοι που ιδρύθηκαν χαρακτηρίστηκαν μέσα στο χρόνο

από την ανάγκη ύπαρξης διαφορετικών σκοπών και μορφών δράσης. Παρόλα αυτά, κυρίαρχο σημείο δράσης και σύγκλισής τους αποτελεί η πολιτισμική έκφραση των κοινοτήτων ως μέσο διατήρησης της μνήμης και της ιδιαιτερότητας, που χαρακτήριζε τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μ. Ασίας σε σχέση με το ντόπιο στοιχείο.

Οι σύλλογοι αποτέλεσαν το πεδίο συνδιαλλαγής των προσφύγων με τη νέα κοινωνική πραγματικότητα και μέσο ανάπτυξης σχέσεων συλλογικότητας και αλληλοϋποστήριξης. Παράλληλα, συνέβαλαν στη διατήρηση της μνήμης της πολιτισμικής φυσιογνωμίας των ελληνικών πληθυσμών της Μ. Ασίας, οι οποίοι έφτασαν στην Ελλάδα μετά την υπογραφή της συνθήκης για την ανταλλαγή των πληθυσμών.

Στην Ανατολή το 1970 ιδρύεται η Αδελφότητα των εν Ηπείρω Μικρασιατών με έδρα της την πόλη των Ιωαννίνων και με κυρίαρχο σκοπό την «*καλλιέργεια της ιστορικής μνήμης δια της περισυλλογής, διατηρήσεως, μελέτης και προβολής των ηθών και εθίμων ιστορικών και λαογραφικών στοιχείων αυτών ως και πάντων των ελλήνων, οίτινες έζησαν επί χιλιετηρίδας εις την Μικρασιατικής γην.*

Δημιουργία και προαγωγή φιλίας, αλληλεγγύης και ηθικών αρχών εις πάσαν εκδήλωσιν ατομικήν, επαγγελματικήν και κοινωνικήν.

Εξύψωσις του φρονήματος και η συμβολή τούτων εις την γενικήν πνευματικήν, ηθικήν και πολιτιστικήν πρόοδον του Έθνους.

Ηθική και υλική ενίσχυσις των εκ τούτων μη αποκατασταθέντων εισέτι και δεινοπαθούντων, η ενίσχυσις και βράβευσις απόρων και αριστούχων μαθητών και φοιτητών τέκνων των και η δημιουργία οίκου φοιτητού δια τα εις το Πανεπιστήμιον Ιωαννίνων φοιτώντα τέκνα των απανταχού της Ελλάδος εγκατεστημένων απόρων Μικρασιατών…»[11].

Το σωματείο συμπεριλάμβανε στους κόλπους του Μικρασιάτες Έλληνες ολόκληρης της Ηπείρου, έχοντας δικαιοδοσία μέχρι τα νησιά της Κέρκυρας και της Λευκάδας. Η προσπάθεια διεύρυνσης του πεδίου της δικαιοδοσίας του μαρτυρά τη διάθεση της συλλογικής δράσης των προσφύγων και της διατήρησης των παλιών συλλογικοτήτων που ίσχυαν στις παλιές πατρίδες.

[11] Καταστατικόν Σωματείου «Η Αδελφότης των εν Ηπείρω Μικρασιατών», άρθρο 2ο

Η αναγκαιότητα της ηθικής και υλικής ενίσχυσης των μη αποκαταστημένων προσφύγων, καθώς και η υλική στήριξη των απόρων μαθητών που έλκουν την καταγωγή τους από την Μικρά Ασία τονίζει την προσπάθεια της δημιουργικής ένταξης και ενσωμάτωσης των προσφύγων στην τοπική κοινωνία. «Η έννοια της αδελφοσύνης, συμπυκνώνει όλη εκείνη τη συναισθηματική και ιδεολογική φόρτιση που προσλαμβάνει η ανάγκη αλληλοβοήθειας και αλληλοϋποστήριξης για την επιβίωση και προσαρμογή σ' ένα χώρο υποδοχής που είναι από πολλές απόψεις «ξένος»»[12]. Η αδελφότητα μετά από μερικά χρόνια αποφασίζει να μετονομαστεί σε *Αδελφότητα Ποντίων και Μικρασιατών Ηπείρου* και να μεταφέρει την έδρα της από τα Ιωάννινα στην Ανατολή, όπου είναι πια σαφής η διάθεση του πολιτισμικού διαχωρισμού και επεξήγησης της ύπαρξης διαφορετικότητας ανάμεσα στους Πόντιους και τους Μικρασιάτες πρόσφυγες.

Οι δεκαετίες του '70 και '80 είναι καθοριστικές για τους προσφυγικούς συλλόγους καθώς, πλέον, έχει σχεδόν επιτευχθεί η αποκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών και έχουν δημιουργηθεί και παγιωθεί οι όροι μιας αξιοπρεπούς διαβίωσης. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η πόλη των Ιωαννίνων, αν και εξακολουθεί να θεωρείται το κέντρο των δραστηριοτήτων, λόγω της δεδομένης ηγεμονίας της ως αστικού κέντρου και, λόγω της γεωγραφικής της εγγύτητας με την Ανατολή, γίνεται προσπάθεια να μη λειτουργήσει ως πολιτισμικό κέντρο. Τα μέλη του σωματείου αντιθέτως επιδιώκουν να αποδεσμευτούν από την ηγεμονία της πόλης θεωρώντας πλέον το χωριό ως τόπο αναφοράς της δράσης του. Έτσι στο νέο καταστατικό έδρα ορίζεται η Ανατολή γεγονός που ισχύει μέχρι σήμερα.

Ο σύλλογος της Μπάφρας, με την επωνυμία *Μορφωτικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Μπάφρας Ιωαννίνων*, ιδρύθηκε από τους κατοίκους του χωριού το Μάιο του 1981. Σήμερα ονομάζεται *Πολιτιστικός Σύλλογος Μπάφρας, Η Αγία Παρασκευή*, όνομα της προστάτιδας Αγίας, στη μνήμη της οποίας χτίστηκε η κεντρική εκκλησία του χωριού[13]. Η δράση του, σύμφωνα με τους σκοπούς ίδρυσης που αναφέρονται στο καταστατικό του, επικεντρώνεται στην

[12] Β. Νιτσιάκος, *Οι Ορεινές Κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, Στον Απόηχο της Μακράς Διάρκειας*, Πλέθρον, Αθήνα 1995, 111.

[13] Για το μύθο ανέγερσης του ναού του χωριού βλ. κεφ. 4.2.3 στην παρούσα εργασία. Η εκκλησία αποτελεί το σημείο έκφρασης της θρησκευτικότητας των κατοίκων και η μνήμη της Αγίας Παρασκευής δίνει την ευκαιρία να γίνεται το πανηγύρι του χωριού και μια σειρά άλλων εκδηλώσεων με τη φροντίδα των μελών του Συλλόγου. Έτσι μπορεί να ερμηνευθεί και η επιλογή της επωνυμίας του Συλλόγου.

προσπάθεια επίλυσης προβλημάτων που αφορούν την κοινότητα, καθώς και στην εξασφάλιση αισθημάτων αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης μεταξύ των μελών. Επιπλέον, η συνέχεια και η «αναζωογόνηση» των ηθών και εθίμων, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους.

Αυτό που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι η επιθυμία σύμπραξης με άλλους συλλόγους που δρουν στην Ήπειρο, με σκοπό την επίτευξη γενικότερων στόχων και έργων που αφορούν το Νομό Ιωαννίνων. Η διάθεση συνεργασίας με άλλους συλλόγους, που η καταγωγή των μελών τους δεν αφορά το προσφυγικό στοιχείο, αποτελεί σημείο σχολιασμού της τάσης άμβλυνσης των αντιθετικών σχέσεων του παρελθόντος μεταξύ των προσφυγικών κοινοτήτων και του ντόπιου πληθυσμού. Η κοινότητα στο σήμερα αναδιπλώνεται και εκφράζει την επιθυμία να «ανοιχτεί» προς τα έξω. Οι τακτικές περιχαράκωσης των πρακτικών της κοινωνικής ζωής ανήκουν στο παρελθόν και οι προσφυγικές κοινότητες επαναπροσδιορίζουν τις σχέσεις τους με τις τοπικές κοινότητες. Μια χαρακτηριστική αναφορά μπορεί να γίνει στη συνηθισμένη πλέον πρακτική των συλλόγων και των τριών κοινοτήτων, σύμφωνα με την οποία τα χορευτικά συγκροτήματα άλλων τοπικών ομάδων καλούνται να συμμετάσχουν σε ποικίλες πολιτιστικές εκδηλώσεις. Αυτό που τονίζεται πάντα είναι η ευτυχής συγκυρία της συνεργασίας των συλλόγων και της αλληλοϋποστήριξής τους ως μελών μιας ευρύτερης κοινωνίας. Επιπλέον, οι επιμέρους κοινότητες, που αποτελούν αυτοδύναμες μονάδες μέσα στην ίδια κοινότητα, διεκδικούν τη μοναδική παρουσία τους σε κάθε εκδήλωση της κυρίαρχης κοινότητας. (Παράδειγμα αποτελεί η ομάδα των Ραφτανιτών, για την οποία γίνεται λόγος στο κεφάλαιο 7).

Ένα άλλο σημείο, όπου μπορεί να διακριθεί το «άνοιγμα» των προσφυγικών κοινοτήτων προς την τοπική κοινωνία, είναι η ρύθμιση που αφορά την εγγραφή και τα δικαιώματα των μελών: *«Μέλη του Σωματείου δύνανται να γίνουν οι καταγόμενοι εκ του χωρίου Μπάφρα Ιωαννίνων και κατοικούντες εν Ελλάδι ή εξωτερικόν εφ' όσον έχουν συμπληρώσει το 18^{ον} έτος της ηλικίας των και δηλώσουν ότι αποδέχονται ανεπιφυλάκτως τας διατάξεις του παρόντος καταστατικού και τα νομίμους αποφάσεις της γενικής συνελεύσεως ως και πάντες οι ξένοι οι αγαπόντες το χωρίον Μπάφρα»*[14].

[14] Καταστατικόν του εν Ιωαννίνοις εδρεύοντος συλλόγου υπό την επωνυμία «Μορφωτικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Μπάφρα Ιωαννίνων», άρθρο 3^{ο}, κεφάλαιο 3ο.

Οι συζητήσεις με τα μέλη των διοικητικών συμβουλίων των συλλόγων της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας είχαν ως κοινό τόπο αναφοράς το φαινόμενο της αποδυνάμωσης των συλλόγων τα χρόνια της δεκαετίας του ’80 και την ανίχνευση της ανάγκης επαναλειτουργίας τους τα τελευταία χρόνια. Σήμερα και τα δύο χωριά διαθέτουν οργανωμένους συλλόγους, οι οποίοι προσπαθούν να δράσουν αυτόνομα και με στόχο τον τονισμό των ιδιαίτερων πολιτισμικών προτύπων των κοινοτήτων όπου ανήκουν. Αντίθετα, ο σύλλογος της Ανατολής όλα αυτά τα χρόνια παρουσίαζε έντονη δραστηριότητα, η οποία ενισχύεται σήμερα με τη δημιουργία του Δήμου Ανατολής, με έδρα την ίδια την Ανατολή.

Κοινός τόπος αναφοράς των τρόπων δράσης των συλλόγων, παρόλα αυτά, αποτελεί η επίμονη προσπάθεια να προωθηθεί και να μεταδοθεί η ιδιαίτερη ταυτότητα των ποντιακών και μικρασιατικών πληθυσμών. Και οι τρεις σύλλογοι έχουν δημιουργήσει τμήματα διδασκαλίας ποντιακών και καππαδοκικών χορών αντίστοιχα, ενώ στην Ανατολή τα τελευταία χρόνια λειτουργεί τμήμα εκμάθησης ποντιακής λύρας. Παράλληλα με τη μετάδοση των ιδιαίτερων πολιτισμικών προτύπων, οι σύλλογοι προσπαθούν να προσελκύσουν τη νεότερη γενιά μέσα από μια σειρά ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων, όπως η ίδρυση εικαστικού εργαστηρίου στην Ανατολή, διοργάνωση εκδρομών, προκήρυξη υποτροφιών και εκδηλώσεις ποικίλου περιεχομένου σε συνδυασμό με τα τρέχοντα θέματα της επικαιρότητας (π.χ. από το σύλλογο Νεοκαισάρειας οργανώνονται μαθήματα αεροβικής, παραδοσιακά γλέντια και χοροεσπερίδες τις περιόδους των Χριστουγέννων και της Αποκριάς, διαλέξεις με την ευκαιρία των εθνικών επετείων κλπ).

Η Ανατολή, ως έδρα του Δήμου, διαθέτει μια μεγάλη αίθουσα στο πνευματικό κέντρο, όπου ο σύλλογος παρουσιάζει τις περισσότερες εκδηλώσεις του. Αντίστοιχα, στις αίθουσες των παλιών κοινοτικών καταστημάτων τα μέλη των συλλόγων της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας παρουσιάζουν τη δράση τους, αφού το κοινοτικό κατάστημα γενικότερα λειτουργεί ως το κέντρο αναφοράς για τις περισσότερες εκδηλώσεις που αφορούν τις κοινότητες.

Οι σύλλογοι προσπαθούν να μονιμοποιήσουν μερικές από τις δράσεις τους, ώστε να παγιωθούν και να καθιερωθούν ως συνήθεια. Μερικά παραδείγματα αποτελούν τόσο η καθιερωμένη δεξίωση με παραδοσιακά φαγητά του Πόντου, την ημέρα της ίδρυσης του χωριού Ανατολή, όσο και το

γλέντι που διοργανώνει ο πολιτιστικός σύλλογος Μπάφρας για τον εορτασμό της μνήμης της Αγίας Παρασκευής.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της δράσης των συλλόγων αποτελεί η προσπάθεια προσέγγισής τους με άλλους συλλόγους της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου αλλά και ολόκληρης της Ελλάδας με κύριο σκοπό τη σύσφιξη των σχέσεων των προσφύγων. Το καλοκαίρι του 2000 παραβρέθηκα σε μια από αυτές της εκδηλώσεις, την οποία οργάνωσε ο πολιτιστικός σύλλογος της Μπάφρας. Ήταν μια *«Εκδήλωση Μικρασιατικού και Ποντιακού Στοιχείου»* στην οποία συμμετείχαν χορευτικά συγκροτήματα από τις τρεις κοινότητες που εξετάζουμε, από τη Σινώπη της Πρέβεζας και τη Βίγλα της Άρτας, περιοχές με έντονη την παρουσία του προσφυγικού στοιχείου. Επίσης συμμετείχε ως επίσημος προσκεκλημένος ο πρόεδρος του προσφυγικού πολιτιστικού συλλόγου Κόνιτσας, ο οποίος στην προσφώνησή του τόνισε ιδιαίτερα την ξεχωριστή ταυτότητα των προσφύγων επαναλαμβάνοντας συχνά τη φράση *«Εμείς οι πρόσφυγες…».*

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον σημείο της βραδιάς υπήρξε η προβολή μαγνητοσκοπημένων συνεντεύξεων των μελών της πρώτης γενιάς για το χρονικό του εκτοπισμού και της εγκατάστασης στη νέα πατρίδα, γεγονός που φανερώνει την αγωνία των νεότερων γενιών για «συνέχεια» και τη διατήρηση της μνήμης των όχι «χαμένων» αλλά «αλησμόνητων» πατρίδων, όπως ανέφερε ο πρόεδρος του συλλόγου στην ομιλία του.

Ο σύλλογος της Νεοκαισάρειας με την επωνυμία *Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νεοκαισάρειας «Ο Άγιος Βασίλειος»*, ιδρύθηκε στις 2 Μαρτίου του 1980. Η μορφή του Αγίου Βασιλείου, προστάτη αγίου του χωριού, αποτέλεσε και σε αυτή την περίπτωση, στοιχείο μνήμης των παλιών πατρίδων και μέσο προσδιορισμού της ταυτότητας των μελών της κοινότητας. Η καταγωγή του αγίου από την Καισάρεια της Καππαδοκίας έδωσε το άτυπο δικαίωμα στους κατοίκους της κοινότητας, να τον «οικειοποιηθούν» και να διεκδικήσουν το δικαίωμα αναφοράς του σε κάθε τους δραστηριότητα.

Σύμφωνα με το καταστατικό, σκοποί του συλλόγου είναι η ανάπτυξη και η πρόοδος του χωριού και κυρίως η διατήρηση και η προαγωγή των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού που έφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες από την Καππαδοκία. Παράλληλα, η δράση του συλλόγου προσανατολίζεται σε

ενέργειες που αποσκοπούν στην ενημέρωση των κατοίκων σχετικά με την αγροτική παραγωγή και οικονομία, την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος της κοινότητας, καθώς και την ανάπτυξη σχέσεων με άλλους συλλόγους παρεμφερών σκοπών, με σκοπό την κοινή αντιμετώπιση διαφόρων προβλημάτων[15]. Όσον αφορά την εγγραφή των μελών και σύμφωνα με το καταστατικό του συλλόγου, ως τακτικά μέλη μπορούν να εγγραφούν, όσοι κατάγονται από την κοινότητα και διαμένουν μόνιμα στην Ήπειρο, καθώς και όσοι κατάγονται από το χωριό αλλά δεν κατοικούν στην Ήπειρο[16].

Στα τέλη της δεκαετίας του ’80 και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του ’90 ο σύλλογος ανέπτυξε δραστηριότητες που αφορούσαν κυρίως τη διοργάνωση κοινωνικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων, δίνοντας έμφαση σε έναν από τους βασικούς σκοπούς που ορίζονται από το καταστατικό: την ικανοποίηση της ανάγκης συγκέντρωσης λαογραφικών στοιχείων που σχετίζονται με την ιστορία του προσφυγικού παρελθόντος των κατοίκων της κοινότητας. Στο παρελθόν, είχε καθιερωθεί η οργάνωση εκδηλώσεων με την επωνυμία *«Νεοκαισαριώτικα»*, όπου εντασσόταν κάθε είδους δραστηριότητα του συλλόγου, που αφορούσε τη μνήμη της παλιάς πατρίδας. Η προσπάθεια έκδοσης βιβλίου με θέμα την ιστορία των προσφυγικών πληθυσμών που έφτασαν στην περιοχή, η συγκέντρωση φωτογραφικών ντοκουμέντων, η διοργάνωση ταξιδιών στη Μικρά Ασία και η κατασκευή ηρώου «που να δείχνει τις ρίζες» των κατοίκων της κοινότητας υπήρξαν μερικές από τις προτάσεις ανάδειξης της μνήμης του ξεριζωμού του μικρασιατικού ελληνισμού[17]. Ως πιο σημαντική δράση από τους εκπροσώπους του συλλόγου θεωρείται η ίδρυση του χορευτικού τμήματος, το οποίο για αρκετά χρόνια λειτούργησε (και λειτουργεί έως σήμερα) με επιτυχία, καθώς και η ίδρυση της τράπεζας αίματος. Αθλητικές δραστηριότητες (όπως αγώνες ποδηλασίας) και η ίδρυση αθλητικής ομάδας, η διοργάνωση χορών και εκδρομών για αναψυχή αποτελούν τον πυρήνα των επαναλαμβανόμενων εκδηλώσεων του συλλόγου, ενώ από τις βασικές επιδιώξεις του υπήρξε η αναβίωση εθίμων, τα οποία σχετίζονται με τη ζωή στις παλιές πατρίδες (π.χ την περίοδο της Αποκριάς το άναμμα της «τζαμάλας») ή αφορούν έθιμα και πρακτικές της τοπικής κοινωνίας (συμμετοχή του συλλόγου μαζί με τον

[15] Καταστατικό του Εκπολιτιστικού Συλλόγου Νεοκαισάρειας «Ο Άγιος Βασίλειος», άρθρο 2ο.
[16] ό.π., άρθρο 3ο.
[17] Πρακτικό Εκπολιτιστικού Συλλόγου Νεοκαισάρειας «Ο Άγιος Βασίλειος», Πρ.16/1986.

πολιτιστικό σύλλογο Μπάφρας και την Αδελφότητα Ποντίων και Μικρασιατών Ανατολής στην παρέλαση που γίνεται τις μέρες της Αποκριάς). Παράλληλα, το διοικητικό συμβούλιο του συλλόγου έκανε κατά καιρούς προσπάθειες για την ανάπτυξη επαφών με τους συλλόγους των κοινοτήτων Νεοκαισάρεια Σερρών και Νεοκαισάρεια Κατερίνης. Κύριος σκοπός υπήρξε η σύσφιξη των σχέσεων με τους κατοίκους των παραπάνω κοινοτήτων, οι οποίοι κι εκείνοι έφτασαν στη Μακεδονία ως πρόσφυγες από τα ίδια χωριά της Καππαδοκίας, απ' όπου κατάγονταν οι πρώτοι πρόσφυγες της Νεοκαισάρειας.

Τα μέλη του συλλόγου, μέσα από συγκεκριμένες δράσεις, επιδίωξαν να διατηρήσουν τη συλλογικότητα και την αλληλεγγύη μεταξύ των κατοίκων της κοινότητας. Αμέσως μετά την ίδρυση του συλλόγου προωθήθηκε η υλοποίηση πρότασης, η οποία αφορούσε τη διατήρηση και τη διεύρυνση των σχέσεων και των επαφών των κατοίκων του χωριού με τα μέλη της κοινότητας που ζούσαν ως μετανάστες στη Στοκχόλμη της Σουηδίας. *«Προκειμένου να γίνει αύξησις και διεύρυνσις και προς τους Νεοκαισαριώτες που ευρίσκονται στη Στοκχόλμη της Σουηδίας και που είναι αρκετοί, παρίσταται ανάγκη όπως εξουσιοδοτήσουμε κατάλληλο άτομο ώστε να ενεργεί για λογαριασμό του Δ.Σ., να εγγράφει μέλη, να εισπράττει ετήσιες συνδρομές και να προωθεί τους σκοπούς του εκπολιτιστικού συλλόγου»*[18]. Παράλληλα, η καθιέρωση της συμμετοχής του χορευτικού τμήματος του συλλόγου σε γάμους συγχωριανών ως τιμητική παρουσία και υποχρέωση αλληλοϋποστήριξης προς τα μέλη της κοινότητας υπογραμμίζει την ανάγκη διατήρησης των μορφών συλλογικότητας των προσφύγων στο παρόν και αποτελεί παράγοντα διατήρησης και ισχυροποίησης της συλλογικής ταυτότητας[19].

Παρόλα αυτά, και πέρα από τη φύση των διαφόρων εκδηλώσεων, αυτό που σήμερα διαπιστώνουν τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου είναι η έλλειψη ενεργού ενδιαφέροντος των μελών της κοινότητας για τη συμμετοχή στις δραστηριότητές του.

Είναι πάντως χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι η δράση του συλλόγου βασίζεται ως επί το πλείστον στην προσπάθεια αναβίωσης του πολιτισμού των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και ειδικότερα της Καππαδοκίας με την ύπαρξη ενός έντονου επιχρίσματος φολκλορισμού και εξιδανίκευσης των στοιχείων του

[18] Πρακτικό Εκπολιτιστικού Συλλόγου Νεοκαισάρειας «Ο Άγιος Βασίλειος» , Πρ.1/1981.
[19] ό.π., Πρ.22/1987.

παραδοσιακού πολιτισμού. Επιπλέον, η ιδιαίτερη ταυτότητα των πληθυσμών της κάθε προσφυγικής κοινότητας επιδιώκεται να διαφυλαχθεί άμεσα μέσα από τη διεκδίκηση της «πατρότητας» και της καταγωγής των πολιτισμικών στοιχείων που διαφοροποιούν τα τρία χωριά. Η εγγύτητα και η συνύπαρξη των τριών κοινοτήτων σε έναν ενιαίο δήμο, το δήμο Ανατολής, δεν συντέλεσε και στην ουσιαστική γεφύρωση των πολιτισμικών διαφορών τους. Για παράδειγμα, η εξασφάλιση της αποκλειστικότητας κάποιων στοιχείων διατροφής, τα οποία χρησιμοποιούνται ως στοιχεία δήλωσης της ιδιαίτερης ταυτότητας στην ετήσια καλοκαιρινή εκδήλωση της κοινότητας της Μπάφρας, υπήρξε το πεδίο διατύπωσης μιας άτυπης διαμάχης μεταξύ των συλλόγων της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας.

Από την άλλη πλευρά η εγγύτητα που χαρακτήριζε τόσο τους τόπους καταγωγής όσο και την πολιτισμική έκφραση των δύο παραπάνω κοινοτήτων λειτούργησε ως ενωτικό στοιχείο γι’ αυτές. Η ποδοσφαιρική ομάδα Νεοκαισάρειας ενώθηκε με την αντίστοιχη της Μπάφρας κάτω από την επωνυμία Αθλητική Ένωση Μικρασιατών, προσδιορίζοντας τη διαφορετικότητά τους σε σχέση με την ποντιακή ιδιότητα των κατοίκων της Ανατολής.

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και 1980 και οι προσφυγικοί σύλλογοι, παράλληλα με τους περισσότερους συλλόγους της ελληνικής υπαίθρου, βίωσαν έντονα το φαινόμενο του φολκλορισμού και το ρεύμα της αναβίωσης παραδοσιακών μορφών του λαϊκού βίου και πολιτισμού. Η αγάπη για το παρελθόν τροφοδότησε τα μέλη των συλλόγων με ιδέες για την έκφραση μιας πολιτισμικής ιδιαιτερότητας που στηρίχτηκε περισσότερο στη μουσική, το χορό και το φαγητό. Αυτό που σήμερα παρατηρεί κανείς είναι η ιδεολογικοποίηση των παραδοσιακών μορφών έκφρασης των κοινοτήτων. Η επιμονή για τη διατήρηση και τον τονισμό της ιδιαιτερότητας της προσφυγικής ταυτότητας, επιδίωξη των πρώτων χρόνων της αποκατάστασης με στόχο την ικανοποίηση της ανάγκης για επιβίωση, μετατρέπεται σε ιδεολόγημα αναζήτησης των χαμένων ριζών. Η προσπάθεια διατήρησης των ιδιαίτερων πολιτισμικών προτύπων τροφοδοτήθηκε ιδιαίτερα μέσα από τη μνήμη, η οποία «έχει την ιδιότητα να στολίζει με ένα ιλαρό φως οτιδήποτε έρχεται από τα

περασμένα…»[20], καθώς και μέσα από την ανάγκη αντίστασης στην πολιτισμική αφομοίωση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό.

Η αναβίωση εθίμων που σχετίζονται με τη μουσική και το χορό σχεδόν μονοπώλησε το ενδιαφέρον των συλλόγων τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Σε κάθε ψυχαγωγική εκδήλωση που οργανώνεται, είναι απαραίτητη η εμφάνιση των χορευτικών συγκροτημάτων συνήθως με συνοδεία ηχογραφημένης ή ζωντανής μουσικής, πιο σπάνια. Βασικό χαρακτηριστικό είναι η προσπάθεια τήρησης της «αυθεντικότητας» στον τρόπο έκφρασης, γεγονός που σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι εύκολο, καθώς διάφορες επεμβάσεις μπορεί να γίνονται για διάφορους λόγους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μουσική συνοδεία παραδοσιακών οργάνων κατά τη διάρκεια τέλεσης των παραδοσιακών χορών: στη Μπάφρα και στη Νεοκαισάρεια η εκτέλεση των τραγουδιών γίνεται με κάποιο ηλεκτρικό όργανο (αρμόνιο ή συνθεσάιζερ) ή με μαγνητοφωνημένες μελωδίες από προηγούμενες εκδηλώσεις των συλλόγων. Η ανεπάρκεια λαϊκών οργανοπαιχτών οδηγεί σχεδόν πάντα τους διοργανωτές των εκδηλώσεων στην αναζήτηση οργανοπαιχτών από τη Βόρεια Ελλάδα. Τα τελευταία δύο-τρία χρόνια οι σύλλογοι προσπαθούν να λύσουν το πρόβλημα αυτό με την ίδρυση τάξεων εκμάθησης ποντιακής λύρας.

Οι εκδηλώσεις των συλλόγων επικαλύπτονται από το πνεύμα του φολκλορισμού[21], με έκδηλες τις μορφές αναβίωσης του παρελθόντος. Οι νέοι των χωριών, ως συμμετέχοντες στις παραπάνω εκδηλώσεις, επιδιώκουν να φωτογραφίζονται από τους οικείους τους με την παραδοσιακή ενδυμασία, ώσπου να γδυθούν με το τέλος της παράστασης και να συνεχίσουν τη διασκέδασή τους με το σύγχρονο τρόπο. Στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής στη Μπάφρα, παράλληλα με τις εκδηλώσεις που οργανώνει ο σύλλογος με έντονο φολκλορικό χρώμα, λειτουργούν όλα τα κέντρα διασκέδασης και οι ταβέρνες του χωριού με τη συνοδεία εκκωφαντικής μουσικής, τονίζοντας την ύπαρξη της χαρμόσυνης ατμόσφαιρας του πανηγυριού.

Παρά το φολκλορικό χαρακτήρα, οι εκδηλώσεις των συλλόγων των προσφύγων και στα τρία χωριά δεν παύουν να αποτελούν συντονισμένες προσπάθειες διατήρησης και επαναπροσδιορισμού της πολιτισμικής έκφρασης

[20] Μ. Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά Ζητήματα*, Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989, 112.
[21] Για το φαινόμενο του φολκλορισμού βλ. Μ. Γ. Μερακλή, *Λαογραφικά Ζητήματα*, Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989, 109-123.

της προσφυγικής ταυτότητας. Βασική τους επιδίωξη είναι να ορίσουν την ιδιαιτερότητα της κάθε προσφυγικής ομάδας μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, όπου εντάσσονται, προβάλλοντας παράλληλα με την τοπική και την ιδιαίτερη προσφυγική ταυτότητα.

Ο σύλλογος της Ανατολής, σχεδόν από τον καιρό της ίδρυσής του, άρχισε να εκδίδει μια εφημερίδα με κύριο στόχο την ενημέρωση των μελών του συλλόγου και των κατοίκων της κοινότητας σχετικά με θέματα που αφορούν τη ζωή της, καθώς και των κοινοτήτων της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας. *«Ένας από τους στόχους που είχαμε βάλει, με την έκδοση* της *εφημερίδας μας, ήταν η διατήρηση της παράδοσης της φυλής μας…»*[22]. Μέσα από τις στήλες της εφημερίδας παρουσιάζονται οι εκδηλώσεις που είχαν προγραμματιστεί ή έγιναν με επιτυχία, εκφράζονται θέσεις για το ποντιακό ζήτημα και τη μεταχείριση του ποντιακού ελληνισμού από την κεντρική ελληνική εξουσία, γίνονται αφιερώματα σε κάποιους τομείς του λαϊκού πολιτισμού, όπως στην ποντιακή μουσική, το χορό, την ενδυμασία κλπ. Πολύ δημοφιλείς είναι οι παραδοσιακές συνταγές από τον Πόντο, ενώ ξεχωριστή θέση κατέχει η παρουσίαση κάποιων συνεντεύξεων των μελών της πρώτης γενιάς. Προφορικές αφηγήσεις ζωής, με ιδιαίτερες αναφορές στη μνήμη των παλιών πατρίδων και στο χρονικό της Μικρασιατικής Καταστροφής, αποτελούν στοιχεία στα οποία βασίζεται η διατήρηση και η ανασυγκρότηση της προσφυγικής ταυτότητας στο παρόν για τις νεότερες γενιές. Η στήλη των «κοινωνικών» στην εφημερίδα της Αδελφότητας Ανατολής διατηρεί τη μνήμη για τα πρόσωπα. Σε αυτή τη στήλη ανακοινώνονται διάφορα κοινωνικά γεγονότα, όπως η τέλεση γάμων, βαφτίσια, κηδείες και ανακοινώσεις επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Πάντα γίνεται αναφορά στην εντοπιότητα των ατόμων. Μέσα από αυτή τη στήλη «επαναλαμβάνεται» η αναφορά στον τόπο, ενώ φανερώνονται πτυχές της καθημερινής ζωής της κοινότητας στο παρόν.

Όσον αφορά τη δυνατότητα προσέγγισης νέων μελών, αυτή παρουσιάζει μια δυναμική, καθώς οι σύλλογοι αναπροσαρμόζονται τόσο ως προς τον αριθμό των μελών όσο και ως προς τη δράση τους. Τα μέλη της πρώτης γενιάς, λόγω της περασμένης πια ηλικίας τους, δεν μπορούν να συμμετέχουν ενεργά στις διάφορες εκδηλώσεις. Η δεύτερη γενιά έχει αναλάβει να αξιοποιήσει τα βιώματα του παρελθόντος στο παρόν σε συνεργασία με την τρίτη γενιά, η οποία

[22] Από την Εφημερίδα *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* (Αδελφότης των εν Ηπείρω Μικρασιατών), φύλλο 4, σελίδα 1, Βάσω Καζαντζίδου Σαρηγιαννίδου *«Ποια παράδοση;».*

επαναπροσδιορίζει την ταυτότητά της μέσα από τη διαχείριση της παράδοσης σύμφωνα με τις ανάγκες του παρόντος. Μέσα από τη νέα στελέχωση των διοικητικών συμβουλίων των πολιτιστικών συλλόγων με εκπροσώπους κυρίως της τρίτης γενιάς επιδιώκεται ο σχεδιασμός και η υλοποίηση περισσότερων και νέων δράσεων.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ως προς τη διαπραγμάτευση της ταυτότητας των μελών των συλλόγων είναι η διερεύνηση του ρόλου των ταξιδιών μνήμης προς τις λεγόμενες «χαμένες πατρίδες»[23]. Δύο μεγάλες εκδρομές στην Τουρκία και ειδικότερα στους τόπους καταγωγής της πρώτης γενιάς, διοργανώθηκαν με μεγάλη συμμετοχή κατά το χρονικό διάστημα που διήρκεσε η έρευνα. Ο σκοπός για τον οποίο γίνονται οι εκδρομές πρέπει να αναζητηθεί στη σχέση των μελών με το πολιτισμικό παρελθόν, μόνο που η προσέγγισή του γίνεται από τα μέσα προς τα έξω: ως μια εσωτερική διαδικασία που βασίζεται στη μνήμη και στην εμπειρία των μελών της πρώτης γενιάς, η οποία πέρασε στις νέες γενιές μέσα από τις προφορικές ιστορίες ζωής[24].

Η κοινή καταγωγή, η περιέργεια για τον τόπο που γνώρισαν μέσα από τις προφορικές αφηγήσεις, η ανάγκη γνωριμίας και η αγάπη για τον τόπο της καταγωγής τους συνιστούν τα κίνητρα συμμετοχής στα ταξίδια με προορισμό την Τουρκία. Η προσπάθεια διατήρησης της συλλογικής μνήμης είναι έντονη και δεν σταματά με την ικανοποίηση του πόθου της γνωριμίας με τους τόπους καταγωγής. Χώμα από τα χωριά που έζησε η πρώτη γενιά, πέτρες από κάθε χωριό, στοιχεία με συχνές αναφορές στην προφορική ιστορία των κοινοτήτων, έρχονται πίσω με σκοπό να αξιοποιηθούν ως στοιχεία έκφρασης της συλλογικής μνήμης. Οι προφορικές αφηγήσεις της πρώτης γενιάς διαμόρφωσαν το χάρτη της πατριδογνωσίας των νεότερων γενιών. Ένα ποτάμι, μια εκκλησία, ένα δέντρο στην αυλή του πατρικού σπιτιού μεταφέρονται ως στοιχεία αναγνώρισης του τόπου-πατρίδα και μαρτυρούν το ορισμό της πατρίδας για τις παλιές και νέες γενιές. Τα παραπάνω στοιχεία γίνονται σημεία αναφοράς και για τις νέες

[23] Εκτός από αυτού του είδους τα ταξίδια στην Τουρκία συνηθισμένη πρακτική αποτελούν τα ταξίδια για τη σύσφιξη σχέσεων σε περιοχές της Ελλάδας, όπου υπάρχουν εγκατεστημένοι πρόσφυγες είτε από διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας είτε από περιοχές απ' όπου προέρχονται οι πληθυσμοί των κοινοτήτων που ερευνούμε. Ως παράδειγμα αναφέρουμε τις σχέσεις που έχουν αναπτύξει η κοινότητα Μπάφρας Ιωαννίνων με την κοινότητα Μπάφρας Σερρών.

[24] Ρ. Κακάμπουρα –Τίλη, *Ανάμεσα στο Αστικό Κέντρο και τις Τοπικές Κοινωνίες. Οι Σύλλογοι Της Επαρχίας Κόνιτσας Στην Αθήνα*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1999, 209-210.

γενιές, που αυτοπροσδιορίζονται μέσα από τη λειτουργία της μνήμης των παλιών πατρίδων.

Συμπερασματικά, όσον αφορά τη δράση των συλλόγων, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι αυτοί έχουν εμπλουτίσει τα προγράμματά τους με σκοπό τη διατήρηση και την ενίσχυση του ρόλου της μνήμης που ανασυγκροτεί και τροφοδοτεί διαρκώς την προσφυγική ταυτότητα. Οι σύλλογοι, ακόμη και μέσα από επιτηδευμένες, μερικές φορές εγκυκλοπαιδικού τύπου πρακτικές, επαναπροσδιορίζονται μέσα από τις δράσεις τους και «ανοίγονται» προς την τοπική κοινωνία με βασικό άξονα τον τονισμό της ιδιαιτερότητάς τους και τη διατήρηση της μνήμης του παρελθόντος στο παρόν. Η λειτουργία του κάθε συλλόγου συμβάλλει στη διαμόρφωση των όρων διαπραγμάτευσης της ταυτότητας των κοινοτήτων στη σημερινή πραγματικότητα, κυρίως μέσα από την αναπαραγωγή του υλικού βίου και της καθημερινής ζωής. Μέσα από τη διαδικασία των αναπαραστάσεων, η οποία αποτελεί μαζί με άλλες στρατηγικές επιβίωσης έναν από τους τρόπους διαχείρισης της κοινωνικής μνήμης, συντελείται η συμβολική επιβίωση των κοινοτήτων και αντικατοπτρίζεται ο ρόλος της μνήμης ως συστατικού στοιχείου μιας ιδιαίτερης ταυτότητας.

9.3 Ανάμεσα στη μνήμη της εμπειρίας και την κοινωνική μνήμη

«Οι συνθήκες του παρόντος υποδεικνύουν τον τρόπο επίκλησης του παρελθόντος και οι συνθήκες αυτές είναι που καθιστούν τη διαδικασία αυτή ιδιαίτερα σημαντική. Το παρελθόν ανακατασκευάζεται επιλεκτικά και σε συνδυασμό με τις σύγχρονες επιρροές»[1]. Πολιτισμικά στοιχεία του παρελθόντος αποκτούν σημασία και γίνονται αντικείμενα επίκλησης για να ανταποκριθεί η κοινότητα στις ανάγκες του παρόντος. Ο Cohen μίλησε για την «επινόηση της παράδοσης», ως διαδικασία η οποία συντελεί τόσο στην εξασφάλιση της συνέχειας της κοινότητας όσο και στην αλλαγή της μέσα στο χρόνο. Είναι μια σειρά από πρακτικές που καθοδηγούνται από φανερούς ή υπονοούμενους καθολικά αποδεκτούς κανόνες με τελετουργικό ή συμβολικό χαρακτήρα. Μέσα από αυτές τις πρακτικές επιδιώκεται να παγιωθούν συμπεριφορές μέσα από την επανάληψη, η οποία αυτόματα υπονοεί τη διατήρηση του παρελθόντος. Αυτό που στην ουσία επιδιώκουν είναι να εξασφαλίσουν τη συνέχεια του παρόντος με το ιστορικό παρελθόν[2].

Η συνειδητοποίηση της διατήρησης του παρελθόντος εξαρτάται από τον τρόπο σύλληψης του παρόντος και αυτή είναι μια σχέση που αναδεικνύεται μέσα από τις παραδοσιακές πρακτικές που κάθε φορά ανακαλούνται. Η συνέχεια δεν είναι μια διαδικασία σταθερή και αμετάβλητη αλλά επηρεάζεται από νέες κοινωνικές δυνάμεις. Παράλληλα και η παράδοση δεν αποτελεί ένα παγιωμένο σύνολο πρακτικών του παρελθόντος, αλλά συγκροτείται από μια σειρά από στοιχεία που είναι επιρρεπή στην αλλαγή, και περνάνε από το παρελθόν στο παρόν και στο μέλλον.

Ζητούμενο στη μελέτη μιας ομάδας είναι η ανάλυση της λειτουργίας των κοινωνικοπολιτισμικών κανόνων, των παραδόσεων και της κοσμοθεωρίας της, στοιχεία που συντελούν στην προσαρμογή της στην ευρύτερη κοινωνική πραγματικότητα, καθώς και στη διατήρηση της πολιτισμικής της ταυτότητας. Τα μέλη κάθε πολιτισμικής ομάδας εξασφαλίζουν τη συνέχεια της ύπαρξής τους δρώντας μέσα σε συλλογικότητες.

---

[1] A. Cohen, *The symbolic construction of community*, Routledge, London 1989, 99.
[2] E. Hobsbawn and T. Ranger, (ed), *The invention of tradition*, Past and Present Publications, Cambridge University Press 1983, 1.

Η εικόνα που έχουν τα μέλη μιας κοινότητας γι' αυτήν και η χρήση της μνήμης στο παρόν συντελούν τόσο στη συνειδητοποίηση της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους όσο και στη διατήρηση αυτής της ιδιαιτερότητας μέσα σε μια κοινωνική πραγματικότητα που χαρακτηρίζεται από την κοινωνική μεταβολή. Οι κοινότητες των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου συνέχισαν να υφίστανται έστω και ως «φαντασιακές κοινότητες» ακόμη και μετά το βίαιο διωγμό τους από τον τόπο που θεωρούσαν ως πατρίδα. Η ξαφνική μετακίνηση των πληθυσμών αυτών, συνέπεια της Μικρασιατικής Καταστροφής, δε δημιούργησε μόνο ένα κενό ταυτότητας αλλά διέσπασε και το δεσμό τους με το χώρο. Ό, τι συνιστούσε την έννοια της πατρίδας βρέθηκε στο «εκεί» και το «τότε» αποκτώντας μια «φαντασιακή» διάσταση. «Στην πραγματικότητα, κάθε κοινότητα που είναι μεγαλύτερη από ένα χωριό, όπου οι άνθρωποι έχουν προσωπική επαφή (και ίσως ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση) είναι φαντασιακή. Οι κοινότητες δε διακρίνονται μεταξύ τους από την πλαστότητα/γνησιότητά τους, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνονται με τη φαντασία»[3]. Παρόλο που με τη βίαιη μετακίνησή τους διακόπηκε η σχέση που είχαν με τον τόπο, οι πρόσφυγες μετέφεραν στοιχεία του δικού τους πολιτισμού στη νέα πραγματικότητα. Και σε αυτή την περίπτωση η συνειδητοποίηση της ταυτότητας στον τόπο υποδοχής βασίστηκε στη μνήμη και τη φαντασία. Τόπος αναφοράς έγινε η γεωγραφία της παλιάς πατρίδας και η καθημερινότητα της ζωής σε αυτή. Αυτά τα δύο σημεία απέκτησαν συμβολική διάσταση, έγιναν σύμβολα. Η μνήμη συντήρησε τα σύμβολα και εκπροσώπησε, κατά κάποιο τρόπο, όλα εκείνα τα στοιχεία που άρχισαν να απουσιάζουν μετά τον ξεριζωμό και την έλευση στην Ελλάδα[4]. Παρήγαγε με τις αφηγήσεις ό,τι δεν μπορούσε πια να υπάρχει μπροστά στα μάτια και τις αισθήσεις των παλιών και των νεότερων γενεών.

Η μνήμη για τους προσφυγικούς πληθυσμούς αποτέλεσε το «όχημα» με το οποίο μετέφεραν την ιστορία και τον πολιτισμό τους στη νέα πραγματικότητα, αυτή της καθημερινής ζωής στις νέες κοινότητες που ίδρυσαν. Μέσα από τη μνήμη το παρελθόν διατήρησε τη σημασία του και χρησίμευσε ως βάση για τη βίωση των εμπειριών του παρόντος. Μέσα στην κατάσταση του «ανάμεσα και

[3] Μπ. Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997, 26.
[4] Β. Πανταζής, *Χάρτες και Ιδεολογίες*, Κάλβος, Αθήνα 1989, 34.

μεταξύ», στην οποία βρέθηκαν, η δραστηριοποίηση των μηχανισμών της μνήμης της παλιάς πατρίδας υπήρξε ένα από τα μέσα που βοήθησαν στην πολιτισμική αποκατάστασή τους.

Μελετώντας τους τρόπους διαχείρισης της μνήμης από τους πρόσφυγες μπορεί κανείς να ανιχνεύσει στοιχεία της κοινωνικής οργάνωσης των νεοιδρυθεισών κοινοτήτων. Η αναδιάρθρωση τόσο του γεωγραφικού όσο και του κοινωνικού χώρου βασίστηκε στην ύπαρξη μιας συλλογικής ταυτότητας, που ίσχυσε στο παρελθόν και επαναπροσδιορίστηκε στο παρόν. Η συγκεκριμένη πραγματικότητα του παρόντος επέβαλε για την κάθε κοινότητα και έναν διαφορετικό τρόπο διαχείρισής της. Κάθε προσφυγική ομάδα προσαρμόστηκε στον τόπο υποδοχής σύμφωνα με τις ισχύουσες κοινωνικές δομές της τοπικής κοινωνίας και σε σχέση με το δικό της συμβολικό πολιτισμικό κεφάλαιο. Μέσα από τη χρήση της μνήμης οι πρόσφυγες διατήρησαν ζωντανή τη σχέση του παρόντος με το παρελθόν, καθώς η μνήμη από μόνη της αποτελεί μια δυναμική κοινωνική διαδικασία[5]. Κατά συνέπεια, και η ίδια η διερεύνησή της δεν αφορά μια δεδομένη προσέγγιση εκτός τόπου και χρόνου. Η ταυτότητα επαναπροσδιορίζεται στο παρόν που θέτει και τους όρους διαχείρισης της μνήμης, η οποία με τη σειρά της προσδιορίζεται ιστορικά από τις κοινωνικές ανάγκες. «…Είναι μια δραστηριότητα την οποία θα πρέπει να δούμε όχι σαν απλά «φυσική» ή «αυτόματη» αλλά ως μια διαδικασία όπου διαμεσολαβούν πολιτισμικοί και κοινωνικοί παράγοντες. Το να θυμόμαστε δε γίνεται μόνο για να αναφερθούμε στο παρελθόν αλλά θυμόμαστε για να ορίσουμε τη στάση μας απέναντί του. Η μνήμη ποτέ δε βρίσκεται έξω από το χρόνο ούτε (είναι) ηθικά ή πραγματιστικά ουδέτερη»[6].

Μέσα από τη διερεύνηση των αφηγήσεων των προσφύγων των τριών προσφυγικών κοινοτήτων του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων αναδείχθηκαν δύο είδη μνήμης: η εμπειρική και η κοινωνική μνήμη.

Η πρώτη γενιά, η οποία βίωσε τον κατατρεγμό και την προσφυγιά, είναι αυτή που επιφορτίζεται από τα υπόλοιπα μέλη των κοινοτήτων με το ρόλο του *μάρτυρα.* Είναι οι άνθρωποι που έζησαν τη Μικρασιατική Καταστροφή και τα

[5] P. Thompson, *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford University Press 1978, 109. Τώρα και στα ελληνικά, P. Thompson, *Φωνές από το παρελθόν Προφορική Ιστορία*, Κ. Μπάδα, Ρ. Βαν Μπουσχότεν (επιμ.), Πλέθρον, Αθήνα 2002.

[6] P. Antze & M. Lambek, (ed) *Tense Past, Cultural Essays in Trauma and Memory*, Routledge, New York, London 1996, 24.

γεγονότα που ακολούθησαν, όπως λόγου χάρη ο αγώνας της αποκατάστασης. Η άμεση εμπειρία των γεγονότων διαμορφώνει τη λεγόμενη εμπειρική μνήμη. Από την άλλη πλευρά, ως κοινωνική μνήμη θεωρείται «η ερμηνεία των γεγονότων για όλους και κυρίως για τις νέες γενιές»[7]. Οι εμπειρίες παράγουν αναμνήσεις των γεγονότων, οι οποίες με τη σειρά τους μετασχηματίζονται και συντελούν στην επαναδιαπραγμάτευση της ταυτότητας. Οι αναμνήσεις των γεγονότων που έχουν βιωθεί περνούν στην καθημερινότητα των επόμενων γενεών μέσα από τις προφορικές μαρτυρίες, οι οποίες μέσα από τον υποκειμενικό χαρακτήρα τους συνδέουν το παρελθόν με το παρόν. «Η υποκειμενική διάσταση δεν επιτρέπει την άμεση ανακατασκευή του παρελθόντος, παρά συνδέει το παρελθόν με το παρόν σε μια σχέση φορτισμένη με συμβολική σημασία. Οι μαρτυρίες αποτελούν εκφάνσεις πολιτισμικής ταυτότητας κατά τις οποίες η μνήμη διαρκώς προσαρμόζει κληρονομημένες παραδόσεις στις εκάστοτε συνθήκες του παρόντος»[8].

Η εμπειρική μνήμη, που αφορά την ενθύμηση της Μικρασιατικής Καταστροφής και της προσφυγικής αποκατάστασης, και η κοινωνική μνήμη, που εμπεριέχει τον απόηχο των γεγονότων ανάμεσα στην κάθε γενιά, συντελούν στη συγκρότηση της ταυτότητας της κοινότητας. Η ταυτότητα της κοινότητας θεμελιώνεται μέσα από τις υποκειμενικότητες, τις μοναδικότητες, τους «πρωταγωνιστές εξαιρετικών εμπειριών», η μνήμη των οποίων αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο συγκρότησης της ταυτότητας. Οι προσωπικές αφηγήσεις των προσφύγων της πρώτης γενιάς τροφοδοτούν την ιστορία της κοινότητας και εξασφαλίζουν τη συλλογική συμβολική επιβίωσή της.

Η Μ. Θανοπούλου διερευνώντας την προφορική μνήμη του πολέμου του 1940 στο χωριό Λαζαράτα της Λευκάδας σημειώνει σχετικά με το ρόλο της μνήμης στη διαμόρφωση της ταυτότητας: «Ανακαλώντας την "ξαφνική θύελλα" η ομάδα μπορεί να δει καθαρά αυτό που την απαρτίζει στη μακρά διάρκεια και της εξασφαλίζει τη συνέχειά της. Ακόμη μέσα από μύθους και ανέκδοτα στηριζόμενα σε γεγονότα του πολέμου που συνεχίζουν να αναφέρονται αποδεικνύουν πόσο

[7] J. Kugelmass, «Missions to the Past», στο P. Antze. & M. Lambek, (ed) *Tense Past, Cultural Essays in Trauma and Memory*, Routledge, New York, London 1996, 210-211.Το άρθρο αναφέρεται στους τρόπους πραγμάτωσης της μνήμης του εβραϊκού ολοκαυτώματος με σκοπό τη διατήρηση της συλλογικής μνήμης του γεγονότος.

[8] Λ. Πασσερίνι, *Σπαράγματα του 20ου αιώνα, Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Νεφέλη, Αθήνα 1998, 101.

καλά θεμελιωμένοι και μακρόβιοι είναι. Έτσι εξασφαλίζουν τη συνέχεια της ομάδας παρά τις συνθήκες που απείλησαν τη συνοχή της»[9].

Κάθε γενιά προσδιορίζει τον εαυτό της σε σχέση πάντα με τις προηγούμενες και τις επόμενες γενιές. Η κάθε γενιά γίνεται το διαχωριστικό σημείο όπου συναντώνται το παρελθόν και το μέλλον. Το παρόν κυριαρχεί στον τρόπο αυτοπροσδιορισμού της κάθε γενιάς, όπου η βιωμένη εμπειρία γίνεται το μέσο αντίληψης της σημερινής κοινωνικής πραγματικότητας. Οι κοινές εμπειρίες και οι κοινές αξίες των γενεών του παρελθόντος συντελούν στην ενοποίησή τους και στον προσδιορισμό αναγνωριστικών σημείων της ταυτότητάς τους. Η συνοχή της ταυτότητας των γενεών εξασφαλίζεται, σύμφωνα με τον P. Nora, μέσα από την «καθαρή μνήμη», όπου «τα άτομα δένονται όχι μόνο από το βίωμα μιας κοινής εμπειρίας αλλά και από μια κοινή αντίδραση σε κάτι που δεν βιώθηκε από κοινού»[10]. Η μνήμη των πρόσφατων ιστορικών γεγονότων σε αυτή την περίπτωση αποκτά κυρίαρχο ρόλο, καθώς συντελεί στη διαμόρφωση και στην έκφραση μιας ευρύτερης κοινωνικής συνείδησης. Ο Nora αναφέρεται στη μνήμη ως το μέσο που μεταφέρει τον τρόπο με τον οποίο γίνεται κατανοητό το παρελθόν στο παρόν. Ο ίδιος, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια του παρόντος, διαχωρίζει ό,τι ονομάζεται Ιστορία σε δύο επίπεδα: τη σύγχρονη ιστορία και το ιστορικό παρόν. Η μνήμη μεταφέρει τον τρόπο σύλληψης των σύγχρονων φαινομένων που συμβαίνουν στο παρόν. Με την έμφαση που δίνεται στο παρόν, η λειτουργία της μνήμης δεν χαρακτηρίζεται ως στοιχείο ιστορικής συνέχειας αλλά ως ένα μέσο που εκφράζεται κριτικά απέναντι στο παρελθόν. Το παρελθόν υπάρχει αλλά η κοινωνική συνείδηση το αναγνωρίζει και το χρησιμοποιεί μόνο για τα γεγονότα που έχουν άμεσο αντίκτυπο στο παρόν και στο μέλλον[11].

Το ατομικό και το συλλογικό σύμπαν των ατόμων κάθε γενεάς διαμορφώνεται μέσα από τη μνήμη των γεγονότων. Κάθε αφήγηση εκφράζει τόσο προσωπικά βιώματα όσο και συλλογικές αναπαραστάσεις. Οι αφηγήσεις ακολουθούν τη διαδρομή της επανάληψης από γενιά σε γενιά μέσα από

[9] Μ. Θανοπούλου, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β' Παγκοσμίου πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 2000, 396.
[10] P. Carrier, «Places, Politics and the Archiving of contemporary Memory in Pierre Nora's Les Lieux de memoire», στο S. Radstone (ed), *Memory and Methodology,* Berg, Oxford, New York 2000, 45.
[11] ό.π., P. Carrier (υποσημ. 10), 43-44.

δεδομένες δομές και υλικά, οι οποίες καθοδηγούν και τους τρόπους έκφρασης της συλλογικής ταυτότητας της ομάδας. «Ο βαθμός παρουσίας “στερεότυπων υλικών”, όπως παροιμίες, τραγούδια, τυπική χρήση της γλώσσας, στερεότυπα, μπορούν να γίνουν το μέτρο του βαθμού παρουσίας μιας “συλλογικής αντίληψης”»[12]. Η διερεύνηση της μνήμης έχει να προσφέρει πολλά ως μέθοδος έρευνας της κοινωνικής ζωής μιας ομάδας που εξελίσσεται στο χώρο και το χρόνο. Μέσα από την ανάλυση της λειτουργίας της μνήμης μπορούν να αποκαλυφθούν οι σχέσεις των προσωπικών στοιχείων και των κοινωνικών διαδικασιών, σχέσεις από τις οποίες επηρεάζονται οι μηχανισμοί συγκρότησης της ταυτότητας των ομάδων.

Η ανίχνευση της εμπειρίας του πολέμου, των διώξεων και του κατατρεγμού, του ξεριζωμού και της αποκατάστασης των προσφύγων στους τόπους υποδοχής αναδεικνύει την ιστορία και τα γεγονότα. Μέσα από τη βιωμένη εμπειρία η ιστορία ξεδιπλώνεται και παράλληλα η ίδια η εμπειρία είναι αυτή που γίνεται το πεδίο όπου βιώνονται οι αλλαγές και διαμορφώνονται οι νέοι τρόποι αντίληψης της τρέχουσας κοινωνικής πραγματικότητας. Τα ίδια τα γεγονότα με τις συνέπειές τους και οι εμπειρίες του παρόντος επηρεάζουν την κοινωνική αντίληψη και βρίσκουν τρόπο έκφρασης μέσα από την κοινωνική μνήμη. Η λειτουργία της μνήμης της Μικρασιατικής Καταστροφής στο παρόν συνδέεται με τις παροντικές πτυχές της κοινωνικής ζωής των κοινοτήτων και επηρεάζει την ταυτότητά τους με έναν ξεχωριστό τρόπο[13].

Συμπερασματικά, οι κάτοικοι των τριών προσφυγικών κοινοτήτων του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, διαμορφώνουν την ταυτότητά τους στη βάση ενός παρελθόντος, το οποίο έχει σφραγιστεί από το καθοριστικό γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής και της εμπειρίας της προσφυγιάς. Μέσα από την κοινωνική μνήμη αναπλάθονται κάποια στοιχεία του παρελθόντος και χρησιμοποιούνται σύμφωνα με τις ανάγκες του παρόντος, συγκροτώντας μια πολιτισμική ιδιαιτερότητα που εκφράζεται μέσα από τη φράση «εμείς οι πρόσφυγες». Η ανασύσταση του παρελθόντος και η ιδιαίτερη πολιτισμική έκφραση των προσφυγικών ομάδων αποτελούν τα στοιχεία που συγκροτούν

[12] A. Kuhn, «A journey through memory» στο S. Radstone (ed), *Memory and Methodology*, Berg, Oxford, New York 2000,192.

[13] A. Collard, «Διερευνώντας την “κοινωνική μνήμη” στον Ελλαδικό χώρο» στο Ε. Παπαταξιάρχης–Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Α΄ Ανατύπωση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 357-389.

την ιδιαίτερη πολιτισμική τους ταυτότητα, η οποία χρησιμοποιείται ωστόσο και στο πλαίσιο ένταξης ή ενσωμάτωσής τους στην τοπική κοινωνία.

10. ΑΝΑΤΟΛΗ, ΜΠΑΦΡΑ ΚΑΙ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑ: ΜΙΑ ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΗ ΣΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΗΜΕΡΑ

Το θέμα της αστικοποίησης της υπαίθρου σε συνδυασμό με τις σημαντικές αλλαγές που έλαβαν χώρα σε όλα τα επίπεδα της ζωής των αγροτικών κοινοτήτων συμπυκνώνει, εδώ και μερικά χρόνια, τα ερωτήματα των κοινωνικών επιστημόνων, τα οποία αφορούν τη ρευστότητα των ορίων ανάμεσα στο αστικό κέντρο και τις κοινότητες της περιφέρειας. Ο αγροτικός χώρος από τη δεκαετία του 1970 και μετά άρχισε να απορροφά τους κραδασμούς του φαινομένου της λεγόμενης οικονομικής επέκτασης (και όχι ανάπτυξης), η οποία αναφέρεται στις θεαματικές αλλαγές που συνέβησαν στον τρόπο ζωής των κατοίκων των αγροτικών κοινοτήτων[1].

Οι πεδινές κοινότητες της Ηπείρου γνώρισαν έντονες μεταβολές στις παραγωγικές διαδικασίες, οι οποίες διαμόρφωσαν νέες παραγωγικές σχέσεις, με συνέπεια τη δημιουργία μιας νέας αστικοποιημένης πραγματικότητας. Πιο συγκεκριμένα, οι προσφυγικές κοινότητες του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων ακολούθησαν τους ρυθμούς της αλλαγής που βίωσαν και οι υπόλοιπες κοινότητες της περιοχής και ειδικότερα εκείνες που χαρακτηρίζονται από την άμεση εγγύτητα που έχουν με το αστικό κέντρο των Ιωαννίνων.

Βασικό χαρακτηριστικό των τριών κοινοτήτων που εξετάζουμε υπήρξε ο σταθερός ρυθμός της πληθυσμιακής τους ανάπτυξης από το 1928, χρονιά της πρώτης απογραφής του πληθυσμού του λεκανοπεδίου μετά την άφιξη των προσφύγων, μέχρι το 1991[2].

Η κοινότητα Ανατολής κατόρθωσε μέχρι σήμερα να συγκρατήσει το σύνολο του πληθυσμού της, ενώ ο πληθυσμός της Μπάφρας και ακόμη περισσότερο της Νεοκαισάρειας ακολούθησε τους δρόμους της μετανάστευσης προς την Ευρώπη και κυρίως προς τη Σουηδία. Η κοινότητα Ανατολής, λόγω της μεγαλύτερης εγγύτητας με την πόλη, μπόρεσε να εξασφαλίσει θέσεις απασχόλησης του πληθυσμού της, κυρίως στον τριτογενή τομέα. Από την άλλη πλευρά, η φθίνουσα πορεία ανάπτυξης της αγροτικής παραγωγής μέσα από την κατακερματισμένη ιδιοκτησία της γης και την ελλιπή κυβερνητική αγροτική

[1] G. Burgel, «Επάνοδος στην Αγροτική Ελλάδα», στο Στ. Δαμιανάκος, *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα,* Ε.Κ.Κ.Ε, Αθήνα 1987, 29.
[2] Βλ. πίνακα απογραφών πληθυσμού στο παράρτημα της παρούσας εργασίας.

πολιτική ανάγκασε το νεαρό πληθυσμό της Μπάφρας και Νεοκαισάρειας να αναζητήσει άλλους τρόπους επιβίωσης.

Παρόλα αυτά, η σταθερή ανάπτυξη του πληθυσμού και των τριών κοινοτήτων είναι γεγονός και σχετίζεται άμεσα με την παράλληλη εγκατάσταση πληθυσμιακών ομάδων από την πόλη των Ιωαννίνων, καθώς και από άλλες επαρχίες του νομού. Η εγκατάσταση οικογενειών από το Συρράκο τη δεκαετία του 1930 και από τα Τζουμέρκα τη δεκαετία του 1960 στην Ανατολή διαμόρφωσε τόσο την πληθυσμιακή όσο και την οικιστική φυσιογνωμία του προσφυγικού οικισμού. Παράλληλα, η κατασκευή του Πανεπιστημιακού Νοσοκομείου και η μεταφορά της Πανεπιστημιούπολης των Ιωαννίνων προς την περιφέρεια είχε ως συνέπεια τη μεταφορά ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού της πόλης προς τις πεδινές κοινότητες του λεκανοπεδίου και την αναζήτηση μόνιμης κατοικίας στην περιοχή. Η πληθυσμιακή ανάπτυξη οδήγησε σε ένα αστικοποιημένο περιβάλλον, το οποίο αποδίδεται σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, εκτός από τους μόνιμους κατοίκους[3].

Με το φαινόμενο της πληθυσμιακής ανάπτυξης συνδέεται και η αυξημένη οικοδομική δραστηριότητα, η οποία παρατηρείται και στις τρεις κοινότητες τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό των οικισμών. Τα τελευταία χρόνια οι οικισμοί όχι μόνο αποκτούν επεκτατικό βάθος αλλά και διαφορετική φυσιογνωμία. Οι περιοχές, όπου παλιότερα υπήρχαν καλλιεργήσιμες εκτάσεις έχουν γίνει οικόπεδα προς πώληση στους Γιαννιώτες. Στην Ανατολή, στο εσωτερικό του παλαιού οικισμού, πολύ λίγα σπίτια έχουν μείνει στην παλαιά τους μορφή, για να θυμίζουν τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης. Η οικονομική ανάπτυξη επέβαλε νέα στεγαστικά πρότυπα, τα οποία οδήγησαν στην κατεδάφιση τα παλιά σπίτια του οικισμού. Καινούρια σπίτια χτίζονται από τα παιδιά και τα εγγόνια των πρώτων αφιχθέντων με νέα υλικά κατασκευής. Κυρίαρχο οικιστικό πρότυπο αποτελούν οι διώροφες μονοκατοικίες σε χρώμα λευκό αλλά και σε πιο έντονα χρώματα, με μπαλκόνια και πολλά λουλούδια (δείγμα εξαστισμένης άποψης για το φυσικό χώρο και τα φυτά, τα οποία αποκτούν πλέον μόνο καλλωπιστική και όχι χρηστική αξία). Μέσα από αυτά τα στοιχεία του υλικού πολιτισμού μπορούν να ανιχνευθούν και οι ρυθμοί του

[3] Κ. Μπάδα, Βαθμοί αστικοποίησης του αγροτικού χώρου (Ήπειρος 1950 κ.ε), Δήμος Ιωαννιτών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας Ήπειρος Κοινωνία, Οικονομία 15ος-20ος αιώνας. Γιάννινα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985, *237.*

κοινωνικού μετασχηματισμού. Οι επιδιορθώσεις των σπιτιών γίνονται σύμφωνα με αστικά πρότυπα και υποδηλώνουν κάποια τάση «φυγής» από τα πρότυπα της παλαιάς κοινότητας. Στην αυξημένη αυτή οικοδομική δραστηριότητα διακρίνεται η λογική της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού. Οι αυξημένες στεγαστικές ανάγκες προτάσσουν την ανέγερση σπιτιών αλλά σε αυτή την ενέργεια ανιχνεύεται και η συμβολική λειτουργία του σπιτιού· το καινούριο σπίτι αποτελεί στοιχείο κύρους και κοινωνικής καταξίωσης. Το ίδιο συμβαίνει, όσον αφορά την κατασκευή των σπιτιών, και στα άλλα δύο χωριά. Ιδιαίτερα στην περιοχή της Νεοκαισάρειας, βλέπει κανείς πάνω στο λόφο, όπου είναι χτισμένη, νέες πολυτελείς κατασκευές ακόμη και από τα άτομα που κατάγονται από την κοινότητα αλλά ανήκουν, λόγω του επαγγέλματός τους, στην ανώτερη τάξη. Επιπλέον, τα εμβάσματα από τους μετανάστες που επενδύθηκαν στο χωριό, αναμόρφωσαν απόλυτα το οικιστικό τοπίο, αφού χτίστηκαν ευρύχωρα και όμορφα σπίτια σε όλη την εμβέλεια του οικισμού.

Τους εξαστισμένους ρυθμούς οικιστικής ανάπτυξης ακολουθούν και τα καταστήματα, τα οποία προσαρμόζονται στην ικανοποίηση των νέων καταναλωτικών αναγκών, ανάμεσα σε αυτές και της ψυχαγωγίας. Και σε αυτή την περίπτωση τα σκήπτρα κρατάει η Ανατολή, η οποία παρέχει ποικίλες μορφές διασκέδασης στον τοπικό αλλά και στο γιαννιώτικο πληθυσμό. Πολλές παραδοσιακές ταβέρνες, σύγχρονα café και παραδοσιακά καφενεία συνθέτουν την εικόνα του κέντρου του οικισμού. Η λειτουργία ενός θερινού κινηματογράφου προσελκύει τις προτιμήσεις των γιαννιωτών που επιζητούν την ψυχαγωγία έξω από την πόλη συνδυάζοντάς την με την εξοχή. Η ανάληψη της διοργάνωσης της μεγαλύτερης εμποροπανήγυρης της πόλης των Ιωαννίνων από το Δήμο Ανατολής τα τελευταία χρόνια προσελκύει ακόμη περισσότερο κόσμο όχι μόνο από τα Γιάννενα αλλά και από τα γύρω χωριά. Στην εμποροπανήγυρη, οι πρόσφυγες επιδιώκουν να δώσουν ένα ιδιαίτερο χρώμα στήνοντας αυτοσχέδιες παράγκες-ταβέρνες, όπου μαζί με το σουβλάκι σερβίρουν το παραδοσιακό ποντιακό πιροσκί συνοδεύοντάς το με ακούσματα ποντιακής μουσικής.

Στα χωριά της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας, αν και δεν παρατηρείται τόσο έντονη ανάπτυξη ψυχαγωγικών επιχειρήσεων, δεν είναι όμως και ανύπαρκτη. Υπάρχουν μικρές ταβέρνες που εξυπηρετούν κυρίως τις ανάγκες

της τοπικής κοινωνίας, ενώ παρατηρείται το φαινόμενο στοιχεία του παρελθόντος να συνυπάρχουν με τα σύγχρονα στοιχεία. Ένα από τα σύγχρονα καφέ της Μπάφρας ονομάζεται «Ο Βόσπορος», ενώ στη Νεοκαισάρεια συναντά κανείς την ταβέρνα του «Πρόσφυγα», ονόματα που επιδιώκουν να υπενθυμίζουν την ιδιαίτερη ταυτότητα των κατοίκων της περιοχής.

Δίπλα στα κέντρα διασκεδάσεως, στους κεντρικούς άξονες της Ανατολής και της Μπάφρας αλλά και στα περίχωρα, άλλα καταστήματα μαρτυρούν την ανάπτυξη του τριτογενούς, κυρίως, τομέα παραγωγής. Ο πυρετός της ανοικοδόμησης οδήγησε τις κοινότητες στην προσπάθεια εξασφάλισης της αυτάρκειάς τους, όσον αφορά τα υλικά κατασκευής των οικοδομών. Καταστήματα με οικοδομικά υλικά, βαφές, αλουμινοκατασκευές, ηλεκτρολογικά είδη, υλικά κιγκαλερίας, επιπλοποιεία, κλπ λειτουργούν σήμερα στην κεντρική αγορά της Ανατολής κυρίως αλλά και της Μπάφρας, ενώ παράλληλα οι κάτοικοι μπορούν να έχουν πρόσβαση σε εμπορικά καταστήματα, όπως βιβλιοπωλεία, κομμωτήρια, ανθοπωλεία κλπ για την αγορά ειδών καθημερινής ανάγκης και άλλες υπηρεσίες. Μάρτυρας της εμπορευματικής ανάπτυξης γίνεται το περιφερειακό τοπίο των τριών κοινοτήτων, το οποίο χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη βιοτεχνιών και βιομηχανιών, υπερπολυτελών ξενοδοχείων, αντιπροσωπειών αυτοκινήτων και κέντρων διασκεδάσεως, τα οποία βρήκαν στέγη μετά την πώληση μεγάλων τμημάτων του προσφυγικού κλήρου στους επιχειρηματίες.

Είναι πάντως χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι τα περισσότερα καταστήματα συγκεντρώνονται στους κεντρικούς οδικούς άξονες των οικισμών. Με μια περιδιάβαση στο χώρο μπορεί κανείς να καταλάβει ότι οι εντονότεροι ρυθμοί ζωής συναντιούνται στους δρόμους που διασχίζουν τα χωριά. Στην Ανατολή, χώρος συναθροίσεως δεν είναι πια η παλιά πλατεία αλλά τα καφενεία και οι ταβέρνες, τα οποία βρίσκονται πάνω στο δρόμο που λειτουργεί ως το οικονομικό και κοινωνικό κέντρο της κοινότητας. Ειδικότερα, η πλατεία, που φιλοξένησε τις δραστηριότητες των παλιότερων γενιών των προσφύγων, σήμερα χρησιμοποιείται πιο συχνά από τον πολιτιστικό σύλλογο για την οργάνωση εκδηλώσεων μνήμης.

Αντίθετα, στη Μπάφρα ο ρόλος της πλατείας παραμένει επικοινωνιακός, παρόλο που άλλαξε ως προς τα μορφολογικά της χαρακτηριστικά. Είναι ο

χώρος όπου υπάρχει το κεντρικό κοινοτικό καφενείο, χώρος συνάθροισης των κατοίκων όλων των ηλικιών, το μέρος όπου κάνουν στάση οι πλανόδιοι μικροπωλητές, ο χώρος που βρίσκεται το κοινοτικό κατάστημα και όπου οι κάτοικοι συγκεντρώνονται για να διεκπεραιώσουν διάφορες συναλλαγές με το Δήμο. Στη Νεοκαισάρεια ο χώρος της πλατείας έχει χάσει τη ζωντανή χρήση της. Η πλατεία βρίσκεται υπό αναδιαμόρφωση γι' αυτό και οι περισσότερες ψυχαγωγικές δραστηριότητες λαμβάνουν χώρα στο προαύλιο της κεντρικής εκκλησίας του Αγίου Βασιλείου. Το κεντρικό σημείο αναφοράς, κυρίως για τον αντρικό πληθυσμό, έχει μετατοπιστεί από την πλατεία στο καφενείο του χωριού, το οποίο βρίσκεται ακριβώς δίπλα από αυτή.

Η ανάγνωση του οικισμένου χώρου και των λειτουργιών του μπορεί να γίνει οδηγός για την ερμηνεία των σχέσεων που χαρακτηρίζουν τις κοινότητες. Η ονοματοθεσία των οδών[4] μπορεί να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο οι εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης χρησιμοποιούν τη μνήμη του παρελθόντος ως οργανωμένο μηχανισμό αναβίωσής του. Στη δεκαετία του 1970, εποχή μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας σε όλους σχεδόν τους τομείς, θεσπίστηκαν τα ονόματα των οδών της Ανατολής, με σκοπό τη διατήρηση της μνήμης των παλιών πατρίδων. Τα ονόματα, τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα, σχετίζονται με τις ονομασίες των παλιών πατρίδων (*οδός Σαφραμπόλεως, Κωνσταντινουπόλεως, Ποντοηρακλείας* κλπ), καθώς και με ονόματα των ηρώων της πρόσφατης ιστορίας της κοινότητας (*οδός Παρθένας Μανουσαρίδου*). Παρόλα αυτά, σχεδόν κανένας από τους κατοίκους του παλαιού οικισμού δε χρησιμοποιεί στην καθημερινή του επικοινωνία αυτά τα ονόματα αλλά αναφέρονται στη κάθε γειτονιά με το όνομα της οικογένειας που κατοικεί εκεί (π.χ «στου Χαρίκου το σπίτι»).

Από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι οι τρεις προσφυγικές κοινότητες έχουν εξελιχθεί σε ημιαστικές περιοχές. Η Ανατολή σήμερα έχει το χαρακτήρα ενός προαστίου της πόλης, η οποία την τροφοδοτεί συνεχώς με τον μετακινούμενο πληθυσμό της. Η Μπάφρα και η Νεοκαισάρεια, λίγο πιο μακριά

[4] Επιπλέον μέσα από τη χρήση των ονομάτων των οδών μπορούν να διερευνηθούν σχέσεις που ισχύουν στις κοινότητες σε συνάρτηση με τον αστικό χώρο «Η ονοματοθεσία των οδών είναι αστικό φαινόμενο και αποτελεί προϊόν συνθετότερων σχέσεων, που αναπτύσσονται στην πόλη. Υποδηλώνει την αποπροσωποποίηση των σχέσεων στον αστικό χώρο. Είναι ένα κλειδί για την ερμηνεία τόσο της μικροκοινωνίας της πόλης όσο και των σχέσεων με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο(κράτος) και του τρόπου, που συναρθρώνεται η μικροκοινωνία με την κοινωνία». Βλ. Β. Αυδίκος, «Η αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά,* 23 (1990), 49.

από το κέντρο, βιώνουν και εκείνες τους ρυθμούς ανάπτυξης των αγροτικών κοινοτήτων του λεκανοπεδίου, που αφορούν τις μεταβολές και τις διαφοροποιήσεις στη δομή των κοινωνικών σχέσεων. Οι προσφυγικές κοινότητες, μαζί με τις υπόλοιπες κοινότητες της κοιλάδας των Ιωαννίνων, σήμερα παρουσιάζουν τη συνηθισμένη εικόνα της ελληνικής επαρχίας, η οποία ζει την αγωνία του εκσυγχρονισμού και παράλληλα τείνει να υπακούει στους ρυθμούς της υπανάπτυξης[5].

Στην ουσία, τα τρία προσφυγικά χωριά εξαρτώνται από το αστικό κέντρο των Ιωαννίνων αλλά παράλληλα μέσα από την προσπάθεια των τοπικών αρχών επιδιώκεται η ανεξάρτητη οικονομική και κοινωνική τους ανάπτυξη με σκοπό τη δήλωση και διατήρηση της ιδιαιτερότητάς τους. Αποφασιστικής σημασίας για τη σημερινή φυσιογνωμία των τριών κοινοτήτων υπήρξε η ψήφιση του νόμου «Ιωάννης Καποδίστριας», το 1997, ο οποίος προέβλεπε την αναγκαστική συνένωση των κοινοτήτων σε Δήμους. Οι τρεις κοινότητες, ύστερα από πολλές διεργασίες και διαπραγματεύσεις και παρά την εκδήλωση αντιδράσεων μέσα στους κόλπους τους, αποφάσισαν τη συνένωσή τους σε ένα δήμο με το όνομα Δήμος Ανατολής και έδρα την Ανατολή. Βασικό κίνητρο υπήρξε η ανάγκη της αποτελεσματικότερης διεκδίκησης και γρηγορότερης ικανοποίησης διοικητικών αιτημάτων από την κεντρική πολιτική εξουσία και κυρίως το κοινό προσφυγικό τους παρελθόν, που προσδιορίζει μέχρι σήμερα την ιδιαίτερη ταυτότητά τους.

[5] Η κατάτμηση της εγγείου ιδιοκτησίας, που οδήγησε στην περιορισμένη γεωργική παραγωγή, η κυριαρχία των επήλυδων σε σχέση με τους ντόπιους, η αλλαγή της οικιστικής εικόνας των κοινοτήτων(με βασικό σημείο τη γραμμική επέκτασή τους και την ανάπτυξη των εθνικών οδών) και γενικότερα η τάση αστικοποίησης της φυσιογνωμίας της περιοχής συνθέτουν την εικόνα της υπανάπτυξης. Βλ. Β. Νιτσιάκος, (επιμ.) *Νομός Ιωαννίνων Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων 1998, 515.

11. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: Η ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΧΘΕΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΤΡΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΧΩΡΙΑ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ

Η εγκατάσταση των προσφύγων από τις κοινότητες της Καππαδοκίας και του Πόντου στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων και η ίδρυση νέων κοινοτήτων αποτελεί σημαντικό κομμάτι της πρόσφατης ιστορίας της περιοχής. Ο συγκεκριμένος χώρος φιλοξένησε τους νέους οικισμούς της Ανατολής, της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας και έγινε η νέα πατρίδα, όπου οι πρόσφυγες μετέφεραν κοινωνικές σχέσεις, πρακτικές και πολιτισμικά πρότυπα από την παλιά. Οι πρόσφυγες μέσα από την ατυχή συγκυρία της απομάκρυνσής τους από τους τόπους καταγωγής κατοίκησαν σε νέους χώρους και κατέκτησαν μια νέα σχέση με αυτούς. Στο χώρο όπου εγκαταστάθηκαν αποτύπωσαν στοιχεία της μνήμης και της ιστορίας τους και διαμόρφωσαν το περιεχόμενο μιας διαφορετικής ταυτότητας. Η ταυτότητα αυτή συγκροτήθηκε από τη μνήμη της απομάκρυνσης από τις παλιές πατρίδες, από τη διατήρηση προτύπων και πρακτικών που μετέφεραν από αυτές, καθώς και από την προσπάθεια προσαρμογής στις νέες συνθήκες ζωής.

Οι πρόσφυγες από τις ελληνικές κοινότητες της Καππαδοκίας και του Πόντου συγκρότησαν προσφυγικές κοινότητες πολύ κοντά στην πόλη των Ιωαννίνων για πρώτη φορά το 1924. Οι ενέργειες των προσφύγων το πρώτο διάστημα της εγκατάστασης προσανατολίστηκαν στην εκπλήρωση του βασικού στόχου: την επιβίωση. Η ελληνική πολιτεία, παρέχοντας γεωργικούς κλήρους και καταλύματα στους αγρότες, βοήθησε να γίνει η αρχή της αποκατάστασής τους στη νέα πατρίδα. Οι κάτοικοι των τριών προσφυγικών κοινοτήτων του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων ανέδειξαν τη γεωργία ως κυρίαρχη παραγωγική δραστηριότητα. Στο επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης βασική επιδίωξη υπήρξε η επίσημη ίδρυση των κοινοτήτων και η ανασυγκρότηση της κοινωνικής ζωής.

Η προσφυγική ομάδα Ανατολής συγκροτήθηκε σε κοινότητα το 1931, ενώ οι οικισμοί της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας λειτούργησαν ως ενιαία κοινότητα μέχρι το 1936. Το χτίσιμο του δημοτικού σχολείου Ανατολής και των εκκλησιών της Αγίας Παρασκευής στη Μπάφρα και του Αγίου Βασιλείου στη

Νεοκαισάρεια, καθώς και όλες οι ενέργειες οργάνωσης της καθημερινής ζωής, υποδηλώνουν την προσπάθεια ανασύστασης των δομών της κοινωνικής ζωής των προσφύγων αλλά παράλληλα λειτουργούν ως τα βασικά σύμβολα της προσφυγικής ταυτότητας.

Η συγκρότηση των προσφυγικών οικισμών στηρίχτηκε στο ρόλο της μνήμης, η οποία μέσα από τη διατήρηση προτύπων και πρακτικών που ίσχυαν στις παλιές πατρίδες λειτούργησε ως μέσο προσαρμογής των προσφυγικών ομάδων στο νέο τόπο υποδοχής. Σε ένα άλλο επίπεδο, η μνήμη διαμόρφωσε και τις σχέσεις μεταξύ των προσφύγων δεδομένης της διαφορετικής καταγωγής. Η εμπειρία του εκπατρισμού και η αναγκαστική συνύπαρξη μεταξύ τους συντέλεσε στην ανάδειξη της μνήμης των ιδιαίτερων πατρίδων και των διαφορετικών τοπικών ταυτοτήτων. Οι «Τιτσελήδες» και οι «Σαφραμπολίτες» στην Ανατολή και οι Καισαριώτες στη Μπάφρα στο επίπεδο των εσωτερικών σχέσεων εκφράζουν την αίσθηση μιας ξεχωριστής τοπικής ταυτότητας. Η διαφορετικότητα αυτή στη Μπάφρα αποτυπώνεται στη χωροταξική δομή του οικισμού, όπου οι καταγόμενοι από την Καισάρεια και οι Πόντιοι είναι εγκατεστημένοι σε διαφορετικές γειτονιές. Από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης μέσα στην ευρύτερη ομάδα διακρινόταν ο πολυπολιτισμικός και πολυγλωσσικός χαρακτήρας, απότοκος της διαφορετικής πολιτισμικής φυσιογνωμίας των μικρασιατικών κοινοτήτων. Ωστόσο η ανάγκη ένταξης των προσφύγων στην τοπική κοινωνία και η προσπάθεια ανταπόκρισής τους στις σχέσεις με την κρατική εξουσία σε εθνικό επίπεδο επικάλυπταν την ετερογένεια μεταξύ τους υποδεικνύοντας την ανάγκη διάρθρωσης κοινωνικών σχέσεων. Η συνάντηση με τους ντόπιους προσδιόρισε τη συλλογικότητα του «εμείς οι πρόσφυγες» απέναντι στη συλλογικότητα του «εσείς οι ξένοι» και τόνισε ιδιαίτερα την ενιαία προσφυγική ταυτότητα.

Η δεκαετία του ’40 και το τέλος του πολέμου σηματοδότησαν μία από τις πιο κρίσιμες χρονικές περιόδους για τους πρόσφυγες. Οι πρόσφυγες της β’ γενιάς άρχισαν να εγκαταλείπουν οριστικά την ιδέα της επιστροφής και να προσανατολίζουν τις προσπάθειές τους στη βελτίωση των συνθηκών της καθημερινής ζωής. Η προσπάθεια ανοικοδόμησης και επέκτασης των πρώτων σπιτιών του εποικισμού και η σταθερότερη επαγγελματική απασχόληση ανέδειξαν τους όρους βελτίωσης του οικονομικού και κοινωνικού επιπέδου των

κατοίκων των προσφυγικών οικισμών. Μέχρι τη δεκαετία του 1960 οι κοινότητες έζησαν τις συνθήκες αλλαγής της οικιστικής τους εικόνας και της γενικότερης οικονομικής τους κατάστασης. Άλλωστε, ήταν αναπόφευκτο να μην ακολουθήσουν τις αλλαγές που συνέβαιναν στον κοινωνικό και οικονομικό χάρτη των περισσότερων κοινοτήτων του ελληνικού κράτους. Η εξοικονόμηση χρημάτων από την πώληση των χωραφιών ως οικοπέδων, καθώς και η χρήση των εμβασμάτων των μεταναστών από το εξωτερικό συντέλεσαν στην αναδιαμόρφωση της φυσιογνωμίας των οικισμών σε όλα τα επίπεδα.

Στο κοινωνικό πεδίο, τα πολιτισμικά στερεότυπα των τοπικών κοινοτήτων της Μικράς Ασίας καθόρισαν τις σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών προσφυγικών ομάδων που συνυπήρχαν στους τρεις οικισμούς. Παράλληλα η διάκριση αυτή υποδήλωνε τις σχέσεις κυριαρχίας κάποιων ομάδων πάνω στις άλλες. Για παράδειγμα, η αριθμητική υπεροχή των «Τιτσελήδων» στην Ανατολή ήταν φυσικό να επηρεάσει τον τρόπο οργάνωσης της κοινοτικής ζωής τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης, αφού οι τελευταίοι είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή αρχικά στην προσφυγική ομάδα και στο κοινοτικό συμβούλιο αργότερα. Ο διαχωρισμός σύμφωνα με τον τόπο («Τιτσελήδες», «Σαφραμπολίτες», «Ρουσάντοι», «Παφραλήδες», «Καισαριώτες», «Αρμένοι») εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι σήμερα συντηρώντας τη σημασία που είχε ο τόπος καταγωγής για τους πρόσφυγες. Παρόλα αυτά και οι τρεις κοινότητες τόσο στο εσωτερικό τους η καθεμία όσο και σε συλλογικό επίπεδο είναι προσωρινά διατεθειμένες να υπερβούν τις διαφοροποιήσεις που τις χωρίζουν με στόχο την ικανοποίηση κοινών αιτημάτων είτε σε κοινοτικό επίπεδο είτε σε επίπεδο Δήμου, όταν πρόκειται να διαπραγματευτούν με το αστικό κέντρο των Ιωαννίνων.

Οι σχέσεις με τον ντόπιο πληθυσμό της πόλης και των χωριών γύρω από αυτή λειτούργησαν ως παράγοντας συνειδητοποίησης της διαφορετικότητας των προσφύγων. Το ιδιαίτερο περιεχόμενο της ταυτότητάς τους συγκροτήθηκε σε τοπικό επίπεδο μέσα από την αλληλεπίδρασή τους με τους τοπικούς πληθυσμούς της περιοχής. Μετά τον *ξε-ριζωμό* έπρεπε να εγκατασταθούν σε μια νέα πατρίδα και εκεί να δραστηριοποιήσουν και πάλι τις διαδικασίες ενός νέου ριζώματος. Ανέπτυξαν μορφές συλλογικότητας με κύρια επιδίωξή τους τη διατήρηση του κοινοτικού πνεύματος που ίσχυε στις παλιές πατρίδες. Η συλλογικότητα εκφράστηκε κυρίως μέσα από δύο μορφές κοινωνικών σχέσεων:

μέσα από τα δίκτυα επικοινωνίας μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών προσφυγικών ομάδων που κλήθηκαν να συνυπάρξουν στους νέους τόπους εγκατάστασης, και μέσα από τις σχέσεις αλληλοϋποστήριξης και αντιθέσεων με τους ντόπιους.

Κάθε πληθυσμός που προϋπήρχε στις περιοχές, όπου εγκαταστάθηκαν, θεωρήθηκε «ξένος», ενώ όποιες ομάδες έφτασαν μετά από τους πρόσφυγες στην περιοχή απείλησαν την προσπάθεια του νέου ριζώματος. Η διεκδίκηση του χώρου από τους πρόσφυγες πήρε πολλές φορές τη μορφή αντιπαράθεσης με ομάδες του ντόπιου πληθυσμού (π.χ. Βλάχους), οι οποίοι διεκδίκησαν το δικό τους χώρο στα πλαίσια της κοινότητας, και επιδίωξαν να διατηρήσουν την αίσθηση μιας ιδιαίτερης ταυτότητας παρά το γεγονός της συμβίωσής τους στον ίδιο γεωγραφικό και κοινωνικό χώρο. Οι σχέσεις ανταγωνισμού μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων εκφράστηκαν κυρίως στο πεδίο της προάσπισης της ιδιαίτερης ταυτότητας της κάθε ομάδας. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του ’40, περίοδο που σημαδεύτηκε από τον πόλεμο και κατά τη δεκαετία του ’50 που χαρακτηρίστηκε από την προσπάθεια ανοικοδόμησης της Ελλάδας στο οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, τόσο οι προσφυγικές ομάδες όσο και οι ντόπιοι πληθυσμοί πάλευαν να ενσωματωθούν στις νέες κοινωνικές συνθήκες που προέτασσε η νέα πραγματικότητα. Η διεκδίκηση του χώρου από όλες τις ομάδες και η οριοθέτησή του σε πραγματικό και συνειδησιακό επίπεδο εκφράστηκε μέσα από τις σχέσεις ανταγωνισμού που αναπτύχθηκαν στο οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο και βασίστηκε στην αξίωση της ύπαρξης μιας ιδιαίτερης ταυτότητας.

Σήμερα, οι ομάδες που συνυπάρχουν στα προσφυγικά χωριά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων είναι πλέον σε γενικές γραμμές ενταγμένες στο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο και δεν παρουσιάζονται μεταξύ τους κοινωνικές ιεραρχήσεις, όπως αυτές διαπιστώθηκαν στο παρελθόν. Η εθνοτική ταυτότητα διαθέτει συμβολικό χαρακτήρα και ο ανταγωνισμός μεταφέρεται από το πραγματικό επίπεδο του παρελθόντος στο συνειδησιακό επίπεδο. Έτσι οι πρόσφυγες δεν παραλείπουν να τονίζουν την προσφυγική τους καταγωγή πρώτα απ’ όλα και μετά να αναφέρονται στην εντοπιότητα, η οποία τους συνδέει με τον ηπειρωτικό χώρο. Το γεγονός της δυναμικής αποκατάστασής τους και η θετική συμβολή που είχε η παρουσία τους στην τοπική ιστορία

αποτελούν τα κύρια σημεία στα οποία επιχειρούν να δίνουν έμφαση. Από την άλλη πλευρά οι ντόπιοι αναφέρονται στον όρο *πρόσφυγες* επιφορτίζοντάς τον με υποτιμητική σημασία για να τονίσουν τον πρόσφατο χαρακτήρα της εγκατάστασής τους. Το γεγονός του εκπατρισμού, η εγκατάσταση των προσφύγων στο χώρο και η συνύπαρξή τους με τους ντόπιους διαμόρφωσε την αμφίδρομη συνθήκη της απομάκρυνσης από μια πατρίδα και ταυτόχρονα της γνωριμίας και της αποδοχής μιας νέας μέσα από την ανάπτυξη μιας καινούριας αίσθησης τοπικότητας. Η ταυτότητα του παρελθόντος που αφορούσε τη ζωή στην παλιά πατρίδα, το «εκεί», συμπύκνωνε στο περιεχόμενό της την αίσθηση του Πόντιου, του Καππαδόκη και πάνω απ' όλα του Έλληνα.

Με την άφιξη των προσφύγων, η ταυτότητα του παρόντος και του «εδώ» θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει και ένα ακόμη κομμάτι: την αίσθηση του Ηπειρωτισμού. Οι τόποι καταγωγής αποτέλεσαν το πεδίο αυτοπροσδιορισμού των Ελλήνων της Μ. Ασίας σε σχέση με τους πληθυσμούς που συνάντησαν στην Ελλάδα. Αυτό που αξίζει ωστόσο να αναφερθεί είναι ότι ο τρόπος αυτοπροσδιορισμού δεν άλλαξε στη μεγάλη διάρκεια του χρονικού της αποκατάστασης των προσφυγικών πληθυσμών. Από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης και μέχρι σήμερα η δήλωση της ύπαρξης της τοπικής ταυτότητας είναι κυρίαρχη στις αναφορές των προσφύγων. Οι Πόντιοι στην Ανατολή, θεωρώντας δεδομένη την ελληνικότητά τους, προτάσσουν ως κυρίαρχο στοιχείο της ταυτότητάς τους την ποντιακή καταγωγή. Σε αυτή προσδίδουν συμβολική σημασία που σχετίζεται με την ιστορική περιοχή του Πόντου. Ο αγώνας αντίστασης των Ποντίων ενάντια στις πρακτικές εξόντωσής τους από τους ενσαρκωτές του τουρκικού εθνικισμού αποτελεί σημείο αναφοράς για όλους τους Πόντιους της α' και β' γενιάς. Στις αφηγήσεις τους δεν παραλείπονται οι αναφορές που προσλαμβάνουν μυθικές διαστάσεις για τον ηρωϊσμό και τη γενναιότητα των Ποντίων ανταρτών από το 1915 έως το 1922. Ανάλογα, οι πρόσφυγες από την Καισάρεια στα χωριά της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας ακολουθούν τον ίδιο δρόμο. Πάνω απ' όλα δηλώνουν τον τόπο καταγωγής τους, στη συνέχεια την προσφυγική τους ιδιότητα και τέλος αναφέρονται στην ταυτότητα του Ηπειρώτη. Η αναφορά στον ηπειρωτισμό είναι στοιχείο που προκύπτει μετά τη δεκαετία του 1950, περίοδος που συντελέστηκε η οριστική εγκατάσταση των προσφύγων στα χωριά του λεκανοπεδίου. Παράλληλα, η

αλληλεπίδραση με τους ντόπιους πληθυσμούς συντέλεσε στην καλύτερη γνωριμία με αυτούς και στην αποδοχή στοιχείων της δικής τους πολιτισμικής έκφρασης. Μέσα από οργανωμένες και καθοδηγημένες προσπάθειες το επίσημο ελληνικό κράτος επιχείρησε και σε γενικές γραμμές κατάφερε να ενσωματώσει τους πρόσφυγες στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας. Ωστόσο η συγκρότηση της προσφυγικής συνείδησης και η διαχείριση της μνήμης από τους πρόσφυγες μαρτυρά την ύπαρξη μιας ιδιαίτερης ταυτότητας του παρελθόντος που ζητά να διατηρηθεί στο σήμερα και να οριστεί από τις συνθήκες του παρόντος.

Σήμερα, τα τρία προσφυγικά χωριά ενσαρκώνουν για τους σημερινούς κατοίκους τους την έννοια της πατρίδας: μέσα από έναν συνεχή διάλογο με τις «χθεσινές πατρίδες» και τη μνήμη του παρελθόντος στέκονται στο σήμερα και το «εδώ» διαπραγματευόμενα μια εντοπιότητα που όμως δεν αρνείται σε συμβολικό επίπεδο την προσφυγική της διάσταση. Η εμπειρία της «προσφυγιάς» μεταβιβάζεται μέσα από τη μνήμη από γενιά σε γενιά και γίνεται συστατικό στοιχείο της προσφυγικής ταυτότητας. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι πρόσφυγες μέχρι σήμερα αυτοαποκαλούνται πρόσφυγες, θεωρώντας την εμπειρία του εκτοπισμού συστατικό στοιχείο της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους. Η διερεύνηση της ταυτότητας του πληθυσμού των προσφυγικών κοινοτήτων τοποθετείται στο πλαίσιο του προβληματισμού των κοινοτήτων αυτών για τη θέση τους στην τοπική κοινωνία και την εξασφάλιση της συνέχειας της ύπαρξής τους μέσα σε συνθήκες ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού. Η εφαρμογή του σχεδίου «Καποδίστριας», το οποίο επέβαλε τη συνένωση των κοινοτήτων και τη δημιουργία δημοτικών διαμερισμάτων, υπήρξε η αιτία συγκρότησης ενός ενιαίου δήμου, του Δήμου Ανατολής. Βασικό χαρακτηριστικό της παραπάνω ενέργειας είναι η προσπάθεια των προσφυγικών χωριών να διατηρήσουν την αίσθηση της συμμετοχής σε μια κοινή συλλογικότητα, έτσι ακριβώς όπως συνέβη ογδόντα χρόνια πριν, όταν οι πρώτοι πρόσφυγες συγκρότησαν τις κοινότητες Ανατολής, Μπάφρας και Νεοκαισάρειας. Όλοι οι κάτοικοι των παραπάνω κοινοτήτων θεωρούν το παραπάνω εγχείρημα ως την καλύτερη επιλογή, προτάσσοντας ως βασικά κριτήρια την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα που διαθέτουν σε σχέση με τις γειτονικές κοινότητες του λεκανοπεδίου, καθώς και το γεγονός της προσφυγικής τους καταγωγής.

Η αιφνίδια μετακίνηση των Ελλήνων της Μ. Ασίας από τις πατρογονικές εστίες και οι σκληρές συνθήκες ζωής συνέβαλαν στη διαμόρφωση προσφυγικής συνείδησης. Η συνείδηση αυτή σε τοπικό επίπεδο και σε επίπεδο ίδρυσης των τοπικών κοινοτήτων διαμελίζεται και συγκροτεί την κατά κοινότητες συλλογική ταυτότητα, όπου εκφράζονται τα τοπικά στερεότυπα των μικρασιατικών κοινοτήτων μέσα από ένα νέο πλαίσιο επαναπροσδιορισμού τους στους τόπους υποδοχής. Με άλλα λόγια, η αιφνίδια μετακίνηση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από τις πατρογονικές εστίες συντέλεσε όχι απαραίτητα στην αλλαγή της αίσθησης της τοπικότητας αλλά στη διαμόρφωση μιας νέας μορφής της, η οποία στηρίχτηκε τόσο στη διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητας όσο και στην αποδοχή των πολιτισμικών προτύπων της καινούριας πατρίδας. Ένα από τα ζητούμενα της έρευνας ήταν η διερεύνηση του κατά πόσο ο νέος τόπος έγινε η καινούρια πατρίδα για τους πρόσφυγες, οι οποίοι βίωσαν έντονα την εμπειρία της μόνιμης απώλειας αυτού του τόπου που θεωρούσαν μέχρι τότε ως πατρίδα. Το γεγονός της απώλειας της παλιάς πατρίδας δεν κατάργησε και τη συμβολική σημασία που είχε αυτή για τους πρόσφυγες. Αντίθετα, αυτή η απώλεια κατέστησε πιο έντονο το συναίσθημα της αγάπης γι’ αυτήν και συντέλεσε στην ανάπτυξη ενός εντονότερου αισθήματος νοσταλγίας.

Ειδικότερα, η ανάπτυξη του αισθήματος της αποδοχής της νέας πατρίδας ακολούθησε διάφορους ρυθμούς μέσα στο χρόνο, από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης μέχρι σήμερα. Η πρώτη γενιά «κουβάλησε» μαζί της την πατρίδα μέσα από πρακτικές, ιδέες, συνήθειες ακόμη και μικρά καθημερινά αντικείμενα. Η δεύτερη γενιά, βιώνοντας τα δύσκολα χρόνια της αποκατάστασης, του πολέμου και αργότερα τα χρόνια της ανασυγκρότησης επιδίωξε να δημιουργήσει μια καινούρια πατρίδα και νέες κοινότητες στο νέο τόπο της εγκατάστασης. Οι νέες κοινότητες, οι οποίες ιδρύθηκαν, στήριξαν την ύπαρξή τους στα πολιτισμικά πρότυπα του παρελθόντος και της παλιάς πατρίδας. Η επιλεκτική λειτουργία της μνήμης και οι αφηγήσεις των γεροντότερων βοήθησαν τους πρόσφυγες να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητά τους σύμφωνα με τις ανάγκες του παρόντος και να αποκτήσουν τη δική τους ιδιαίτερη θέση στον πληθυσμιακό χάρτη της τοπικής κοινωνίας. Στις αφηγήσεις των μελών της δεύτερης γενιάς η έννοια της πατρίδας φαίνεται να παλινδρομεί στο παρελθόν και το παρόν, στο εδώ και αλλού. Η τρίτη γενιά σήμερα, αυτοπροσδιορίζεται

μέσα από τη νέα πατρίδα και χρησιμοποιεί τη μνήμη και τις αφηγήσεις των μελών της πρώτης γενιάς για να εξιδανικεύσει το παρελθόν. Το παρελθόν χρησιμοποιείται επιλεκτικά και γίνεται στοιχείο διαπραγμάτευσης της ταυτότητας στο παρόν. Το περιεχόμενο αυτού του παρελθόντος αφορά τόσο τον τρόπο ζωής στην παλιά πατρίδα όσο και τη δυσάρεστη εμπειρία του εκπατρισμού.

Μέσα από τη δράση των μελών της α΄ και β΄ γενιάς, των πρώτων κατοίκων των χωριών που ενήργησαν για τη συγκρότηση των οικισμών, αναδεικνύεται ο ρόλος της μνήμης. Τα ζητήματα της καθημερινής ζωής στο επίπεδο της μικροκλίμακας της οικογένειας αλλά και στο επίπεδο της οργάνωσης των κοινοτήτων επιλύονταν σύμφωνα με τα πρότυπα που ίσχυαν στις παλιές πατρίδες. Οι βιωματικές εμπειρίες του παρελθόντος μεταφέρθηκαν μέσα από τη μνήμη στο παρόν σε μια προσπάθεια οι πρόσφυγες να ανταποκριθούν στις ανάγκες της νέας πραγματικότητας. Κατά συνέπεια η μνήμη απέκτησε προσαρμοστική λειτουργία, ενώ παράλληλα συντέλεσε στη συγκρότηση και τη διατήρηση της προσφυγικής ταυτότητας. Η μνήμη αποτέλεσε το πεδίο όπου πρακτικές, πολιτισμικά πρότυπα και συνήθειες των τόπων καταγωγής συντηρήθηκαν για να αρθρώσουν την πολιτισμική ιδιαιτερότητα των προσφύγων. Ο ρόλος της μνήμης είναι παντού κυρίαρχος, σε πρακτικό και συμβολικό επίπεδο. Η διάσταση του χώρου και του χρόνου λειτούργησε ενοποιητικά για το «εδώ» με το «εκεί» και το «τώρα» με το «τότε». Στοιχεία του «εκεί» και του «τότε» διατηρήθηκαν ή αναδιαμορφώθηκαν και μεταφέρθηκαν στο «εδώ» και το «τώρα» οργανώνοντας και διαμορφώνοντας τη νέα κοινωνικότητα στις καινούριες κοινότητες.

Η μνήμη, δομικό στοιχείο της ιδιαίτερης ταυτότητας των προσφυγικών πληθυσμών, πραγματώνεται μέχρι σήμερα μέσα από τις αφηγήσεις των γεροντότερων και τη δράση των νεότερων γενιών. Οι αφηγήσεις της πρώτης και της δεύτερης γενιάς λειτούργησαν ως μέσα αυτογνωσίας των κοινοτήτων και μεταβίβασαν την πολιτισμική έκφραση του παρελθόντος με στόχο την ερμηνεία του στο παρόν και την προσαρμογή στη νέα πραγματικότητα. Οι νέες γενιές, ως συνέχεια, στρέφονται προς το παρελθόν και επιδιώκουν να οριοθετήσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό. Πεδίο δράσης των νέων αποτελούν οι πολιτιστικοί σύλλογοι, οι οποίοι επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην αναβίωση της παράδοσης των παλιών πατρίδων. Οι

αδελφότητες μέσα από τη συλλογική δράση επιδιώκουν να εξασφαλίσουν τη χρονική και χωρική συνέχεια των προσφυγικών κοινοτήτων κατασκευάζοντας μνημονικούς τρόπους δράσης (εκδηλώσεις μνήμης, επετειακές εκδόσεις και αφιερώματα κ.α.) Βασικό αίτημά τους είναι η αναζήτηση των «ριζών» και η διατήρηση της μνήμης και της ιστορίας. Το ενδιαφέρον αυτό ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο από την «απειλή» της επικείμενης πολιτισμικής αλλοτρίωσης των προσφυγικών κοινοτήτων, μετά την ένταξή τους είτε στο Δήμο Ιωαννιτών είτε σε κάποιον άλλον δήμο του λεκανοπεδίου. Η κοινότητα Ανατολής λόγω της δεδομένης εγγύτητάς της με τα Ιωάννινα θα αποτελούσε μέρος του δήμου της πόλης, ενώ η Μπάφρα και η Νεοκαισάρεια θα εντάσσονταν στο δήμο Μπιζανίου, ο οποίος περιλαμβάνει πάρα πολλές κοινότητες. Οι αλλαγές που έφερε η αναδιαμόρφωση του διοικητικού χάρτη της ελληνικής επικράτειας, με τη συνένωση των κοινοτήτων και η εγκατάσταση των κατοίκων της πόλης στα προσφυγικά χωριά επιδιώκοντας την αποκέντρωση ανέπτυξαν εντονότερα το διάλογο για την προάσπιση της ποντιακής και μικρασιατικής παράδοσης. Η ανάγκη διατήρησης της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας έγινε άμεση και για τις τρεις κοινότητες, που και αυτές αναπόφευκτα ακολούθησαν το δρόμο των πολιτισμικών μετασχηματισμών και του εκσυγχρονισμού, όπως όλες οι πεδινές κοινότητες της περιοχής.

Η αγωνία για τη συνέχεια των προσφυγικών κοινοτήτων χαρακτηρίστηκε από τους μηχανισμούς διαχείρισης της μνήμης του παρελθόντος που στηρίχτηκε περισσότερο στην αναβίωση παρά στην παράδοση ως βίωμα. Ωστόσο, η διατήρηση της παράδοσης των παλιών πατρίδων δε στηρίχτηκε σε στείρες βάσεις και στην ανεδαφική αναβίωσή της. Πέρα από το γεγονός ότι η παράδοση λειτούργησε νομιμοποιητικά για το παρόν των προσφυγικών κοινοτήτων, δεν αποτέλεσε ένα τελείως ξένο σώμα σε σχέση με τις βασικές δομές που σήμερα λειτουργούν και προσδιορίζουν την αγροτική κοινότητα (π.χ. συλλογικές κοινωνικές πρακτικές που0 πραγματώνονται τελετουργικά). Ακόμη και αν πρόκειται για πολιτισμική αναβίωση του παρελθόντος το γεγονός αυτό δεν αναιρεί το βασικό σημείο εκπόρευσής της: τη μνήμη. Η μνήμη ενέχει νομιμοποιητική λειτουργία συντελώντας στη διατήρηση της ταυτότητας των προσφύγων στο παρόν μέσα από τους μετασχηματισμούς που αυτό επιτάσσει για συνέχεια μέσα σε συνθήκες κοινωνικής αλλαγής. «Τα σύμβολα του

παρελθόντος αποκτούν ξεχωριστή αποτελεσματικότητα σε περιόδους κοινωνικής αλλαγής όταν οι κοινότητες πρέπει να χρησιμοποιήσουν τις δυνατότερες «άγκυρές»τους για να μπορέσουν να αντισταθούν στους σύγχρονους μετασχηματισμούς»[1].

[1] A. Cohen, *The symbolic construction of community*, Routledge, London 1989, 102.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελόπουλος Γ., «"Ζώντας ανάμεσα": Ταυτότητες και πολιτικές μιας χωρισμένης κοινότητας», *Εθνολογία* 2 (1993), 111-127

Αλεξάκης Ε., *Η Εξαγορά της Νύφης Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1984

Αλεξάκης Ε., «Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου», *Εθνολογία* 4 (1995), 151-169

Αλεξανδρής Α., Pontic Greek Refugees in Constantinople: The human cost of the exchange of populations, *Αρχείον Πόντου* 37 (1980), 280-293

----------, « Η Ανάπτυξη του Εθνικού Πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Τουρκική Αντίδραση», Βερέμης Θ., Δημητρακόπουλος Ο., (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλλιπότης, Αθήνα 1980

Αλεξιάδης Μ., «Αυτοβιογραφία και Λαογραφία Κείμενα από τον Μικρασιατικό Χώρο», [ανάτυπο από τον εικοστό τόμο των Μικρασιατικών Χρονικών «Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου Μικρασιατικής Λαογραφίας»], 1997, 5-14

Αναγνωστοπούλου Σ., *Μ. Ασία. 19ος αι.-1919 Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1997

Ανδριώτης Ν., *«Το Μικρό Ταξίδι», Η άφιξη και η εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στις Οινούσες*, Ναυτικό Μουσείο Οινουσσών, Αθήνα 1998

Άντερσον Μπ., *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997

Antze P., & Lambek M., (ed.), *Tense Past, Cultural Essays in Trauma and Memory*, Routledge, New York, London 1996

Appadurai A., (ed.), *The social life of things Commodities in cultural perspective,* Cambridge University Press, 1988

Ασδραχάς Σ., *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, Μέλισσα, Αθήνα 1979

Αυδίκος, Ε., *Η Ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου,* Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993

Αυδίκος Β., «Η αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 23 (1990), 49-70

Αυδίκος Ε., *Από τη Μαρίτσα στον Έβρο Πολιτισμικές συγκλίσεις και αποκλίσεις, σε μια παρέβρια περιοχή*, «Πολύκεντρο» Δήμου Τυχερού, Δήμος Τυχερού, Αλεξανδρούπολη 1998

Αυδίκος Ε. Γρ., «Λαογραφία και προφορική ιστορία: Ιστορικό βάθος και νέα δεδομένα» Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου (επιμ.), *Λαογραφία και Ιστορία*, Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001

Augustinos, G., *The Greeks of Asia Minor Confession, Community and Ethnicity in nineteeth century*, The Kent State University Press 1992

Βακατσάς Κ., *Η Γενική Διοίκηση Ηπείρου Η Αγροτική Ιδιοκτησία (1913-1918)*, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 2001

Banks M., *Ethnicity: Anthropological constructions,* Routledge, London 1996

Βεργέτη Μ. Κ., *Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994

----------, «Η Ποντιακή Ταυτότητα της Τρίτης Γενιάς», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), 79-96

Βεργόπουλος Κ., *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, γ΄ έκδοση, Εξάντας, Αθήνα 1975

Βερέμης Θ., *Κείμενα Εργασίας, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-1998*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1998

Bertaux D., (ed), *Biography and society The Life History Approach in the Social Sciences,* Sage Publications, 1983

Βουτυρά Ε., «Η Λαογραφία της Άλκης και η Προφορική Ιστορία», *Εντευκτήριο* 8 (1989), 58-61

---------- «Προσφυγική Ελλάδα: Παράδειγμα προς Μίμηση» Βιβλιογραφικό Άρθρο, *Ίστωρ* 7 (1994), 175-183

Braudel F., *Μελέτες για την Ιστορία*, Ε.Μ.Ν.Ε, Μνήμων, β΄ έκδοση, 1987

Burgel G., «Επάνοδος στην Αγροτική Ελλάδα», Στ. Δαμιανάκος,

Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα, Ε.Κ.Κ.Ε, Αθήνα 1987

Γιαννακόπουλος Γ., (επιμ.), *Προσφυγική Ελλάδα*, Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1992

Γιαννακούρος Π. Ε., *Αγροτική Νομοθεσία*, γ' έκδοση, Αθήνα 1985

Γκέφου Μαδιανού Δ., (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες Τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998

Γκιζελή Β., *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1984

Γκιζελή Β., «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), 61-77

Γούναρης Β., Μιχαηλίδης Ι., Αγγελόπουλος Γ., (επιμ), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Παπαζήση, Αθήνα 1997

Campbell J., *Honour, Family and Patronage*, Oxford University Press, 1964

Carrier P., «Places, Politics and the Archiving of contemporary Memory in Pierre Nora's Les Lieux de memoire», Radstone S., (ed), *Memory and Methodology*, Berg, Oxford, New York 2000

Cohen A., *The symbolic construction of community*, Routledge, London 1989

Cohen A., (ed), *Urban Ethnicity,* London, Tavistock 1974

Connerton P., *How societies remember*, Cambridge University Press 1989

Conway M. A., Rubin D., Spinnler H. and Wagenaar W., (ed), *Theoritical Perspectives on Autobiographical memory*, Kluwer Academic Publishers, 1992

Ντάτση-Δάλλα Ε., «Λαογραφία Η Ανθρωπολογική και πολιτισμική τοπογραφία της πόλης», *Ιωάννινα Ιστορική Κατάθεση*, Ηλεκτρονική Έκδοση, Καμπέρειο Πνευματικό Ίδρυμα, Ιωάννινα 2002

Δαλακούρα, Β., «Η εγκατάσταση των προσφύγων της Καππαδοκίας στον ελληνικό χώρο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 11 (1995-1996), 267-293

Δαμιανάκος Στ., (επιμ.), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού*

στην αγροτική Ελλάδα, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1987

Δαμιανάκος Στ., Νιτσιάκος Β., Κασίμης Χ., *Εξουσία, Εργασία και Μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου*, Πλέθρον, Αθήνα 1997

Danforth L. M., *Τα Αναστενάρια της Αγίας Ελένης. Πυροβασία και θρησκευτική θεραπεία*, Πλέθρον, Αθήνα 1995

Δημητρίου- Κοτσώνη Σ., Δημητρίου Σ., *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, Καστανιώτη, Αθήνα 1996

Δημητριάδης Ε., *Γιάννενα Από την «πόλη παζάρι» στην «πόλη πρακτορείο» Ιστορική Χωρολογική-Πολεολογική-Κτιριολογική Μελέτη*, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1993

Δρίτσα Μ., «Ετερόχθονες Κοινότητες: Ο ενοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στον μακεδονικό χώρο», *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1991

Du Boulay J., *Portrait of a Greek Mountain Village*, Oxford Clarendon, 1974

Dunaway D. and Baum V., (ed.), *Oral History: An Interdisciplinary Anthology,* Second Edition, Alta Mira Press, A Division of Sage Publications, 1996

Dubisch J., *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton University Press 1986

Επιστημονικό Συμπόσιο, *Ο Ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1997

Ζάγκλη Μ.,- Γιαραλή Δ., *Οθωμανικό Κτηματολόγιο 1894 και Φορολογικοί κατάλογοι της περιοχής Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αρχείο Βιβλιοθήκης Ιστορίας Νεωτέρων Χρόνων, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Δωδώνη: Παράρτημα 68, 2001

Ζαμπαθάς Κ., *Οι εκ Μικράς Ασίας ελληνορθόδοξοι πρόσφυγες*, Αθήνα 1969

Ζαρκιά Κ.Ι., «Η Συμβολή της Ανθρωπολογίας του Χώρου», *Εθνολογία* 1 (1992), 75-81

Θανοπούλου Μ., Πετρονώτη., Μ. «Βιογραφική Προσέγγιση: Μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρία», *Σύγχρονα θέματα* 64 (1987), 20-42

Θανοπούλου Μ., *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β' Παγκοσμίου πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Ε.Κ.Κ.Ε, Αθήνα 2000

Θαβωρίτης Μ., *Μνήμες Μικράς Ασίας. Πενήντα χρόνια μετά την καταστροφή*, Αθήναι 1972

Halbwachs M., *On Collective Memory*, University of Chicago Press 1992

Hall S., Du Gay P., (ed), *Questions of cultural Identity*, Sage Publications, London 1996

Harrel-Bond B. E., and Voutira E., «Anthtropology and the study of refugees», *Anthropology Today* 8 /No 4 (1992), 6-10

Hassoun J., Μπενβενίστε Ρ., Θανασέκος Γ., Βαρών- Βασάρ Ο., *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη*, Οντέτ Βαρών-Βασάρ (επιμ.), Πόλις, Αθήνα 1998

Hirschon-Φιλιππάκη R., *Heirs of the Greek Katastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, New York, Oxford 1998

Hirschon-Φιλιππάκη R., «Μνήμη και Ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», Παπαταξιάρχης Ε.- Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Α΄ Ανατύπωση, Πρώτη έκδοση 1993

Hobsbawm E., Ranger T., (ed), *The Invention Of Tradition*, Past and Present Publications, Cambridge University Press 1983

Hobsbawm E. J., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος και πραγματικότητα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994

Hutchinson J., and Smith A.D., (ed), *Ethnicity*, Oxford University Press 1996

Hertzfeld M., *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον Καθρέφτη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998

Geertz G., *The interpretation of cultures*, Fontana Press, London 1993

Glazer N, Moynihan D. P., (ed.), *Ethnicity Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1975

Ισμηρλιάδου Α., *Ο Σύλλογος Μαδυτιών Θεσσαλονίκης (1927-1985),* Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993

----------, «Οι προσφυγικοί σύλλογοι ως φορείς διατήρησης και διαμόρφωσης προσφυγικής ταυτότητας Η περίπτωση του συλλόγου Μαδυτιών στη Θεσσαλονίκη», Επιστημονικό Συμπόσιο, *Όψεις του Μικρασιατικού ζητήματος Ιστορική Θεώρηση και Προεκτάσεις*, Θεσσαλονίκη 1994

Κ.Μ.Σ., *Ο τελευταίος ελληνισμός της Μ. Ασίας. Έκθεση του έργου του Κ.Μ.Σ (1930-1973)*, Κατάλογος Εκθέσεως Κ.Μ.Σ, Αθήνα 1974

Κακάμπουρα–Τίλη Ρ., *Ανάμεσα στο Αστικό Κέντρο και τις Τοπικές Κοινωνίες. Οι Σύλλογοι Της Επαρχίας Κόνιτσας Στην Αθήνα*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1999

Κανετάκης Γ., Το Κάστρο, Συμβολή στην Πολεοδομική Ιστορία των Ιωαννίνων, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1991

Καραποστόλης Β., *Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία*, Β΄ έκδοση, 1960-1975, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1984

Κασίμης Χ., - Νιτσιάκος Β., «Η Ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: Μετάβαση ή καταστροφή;» *Ηπειρωτικά Χρονικά* Ανάτυπο 32 (1997), 353-371

Κατσίκης Απ., «Η Λίμνη των Ιωαννίνων. Μορφογένεση-Παλαιογεωγραφική Εξέλιξη-Φυσική Γεωγραφία», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 30 (1992), 9-29

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο, *Ο τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας, Έκθεση του έργου του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (1930-1973)*, Κατάλογος Εκθέσεως, Αθήνα 1974

Keyes Ch., (ed.), *Ethnic change*, Seattle: University of Washigton Press, 1981

Kitromilides P., Alexandris A., «Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration The historical demography of the Greek community of Asia minor at the close of Ottoman era», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 5 (1984-1985), 9-43

Κ.Τ.Ε, *Η Αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Τροχαλία, Γενεύη 1926

Κοκολάκης Μ., Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1912), Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1993

Κομνηνού Μ., Παπαταξιάρχης Ε., (επιμ.)*Κοινότητα, Κοινωνία και*

Ιδεολογία, Παπαζήση, Αθήνα 1990

Κονταξής Κ., Η ανταλλαγή δώρων στην παραδοσιακή κοινωνία του Πόντου, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1986

Κοντογιάννης Π., *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1921, Ανατύπωση 2000

Κορδάτος Γ., *Σελίδες από την Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος στην Ελλάδα*, Γ. Ιμβριώτης (Πρόλογος), Μ. Μ. Παπαϊωάννου (Εισαγωγή, επιμ.), Ιστορικό Φιλολογικό Ινστιτούτο Γιάννης Κορδάτος, Αθήνα 1964

Κορδάτος Γ., *Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος στην Ελλάδα*, Γ. Ιμβριώτης (Πρόλογος), Μ. Μ. Παπαϊωάννου (Εισαγωγή, επιμ.), Μπουκουμάνης, Αθήνα 1973

Κουρουπού Μ., Μπαλτά Ε., «Πηγές για την ιστορία των ανταλλαξίμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), 15-28

Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας,* Εξάντας, Αθήνα 1976

Κυριακίδου Νέστορος Α., Ισμηρλιάδου Α., Παναγιωταρέα Α., Πυργάκη Α., Βουτυρά Ε., Δέλτσου Ρ., «Λαογραφία και Προφορική Ιστορία», *Εντευκτήριο* 8 (1989), 39-57

Κυριακίδου Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Ολκός, Αθήνα 1975

Κυριακίδου Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*, Πορεία, Αθήνα 1993

Kuhn, A., «A journey through memory», Radstone S., (ed), *Memory and Methodology* Oxford, New York, Berg 2000

Kugelmass J., «Missions to the Past», Antze P., & Lambek M., (ed), *Tense Past, Cultural Essays in Trauma and Memory*, 1996

Κωνσταντοπούλου Χρ., Μαράτου–Αλιμπραντή Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ., (επιμ.), *Εμείς και οι άλλοι. Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Ε.Κ.Κ.Ε, Τυπωθήτω, Γ. Δάρδανος, Αθήνα 1999

Κωστής Κ., «Η ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης: Οι πρόσφυγες στο μεσοπόλεμο», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), 32-46

Λαμψίδης Ο., «Η «Ανάκλησις» εις τους πρόσφυγας Έλληνας του

Πόντου και αι επιπτώσεις αυτής δια την έρευναν της ποντικής διαλέκτου», *Αρχείον Πόντου* 29 (1968), 3-10

----------, «Οι εκ του Πόντου Έλληνες κατά την πεντακονταετίαν 1922-1972», *Αρχείον Πόντου* 32 (1973-1974), 1-27

Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα, ΕΤΒΑ, 1989

Λαφαζάνη Δ., «Μικτά χωριά του Κάτω Στρυμώνα: Εθνότητα, Κοινότητα και Εντοπιότητα», *Σύγχρονα Θέματα* 63 (1997), 11-14

Λώλης Χρ. Αναστ., Β. Νιτσιάκος (Εισαγωγή-Επιμ.), *Βίος ατομικός και ιστορία του χωριού Λιγγιάδες*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1999

Mavrogordatos G., *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkley 1983

Μαυρογορδάτος Γ. Θ., «Το ανεπανάληπτο επίτευγμα», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), 9-12

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμοι ΙΒ΄, ΙΔ΄, ΕΛΛΑΣ, «Πυρσός» Αθήναι 1928,1930, 1934

Μερακλής Μ. Γ., *Λαογραφικά Ζητήματα,* Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989

----------, «Θέσεις για την Ελληνική Λαογραφία», *Διαβάζω* 245 (1990), 16-22

----------, *Έντεχνος λαϊκός λόγος Κείμενα και κριτική νεοελληνικού λόγου*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993

----------, *Κοινωνική Συγκρότηση, Ελληνική Λαογραφία,* Α' τόμος, Οδυσσέας, Αθήνα 1996

Μέριμνα Ποντίων Κυριών, *Ζωντανές Μνήμες του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988

Μερλιέ Μ., *Το αρχείο της Μικρασιατικής Λαογραφίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1948

Μερλιέ Μ., *Η Έξοδος, τ. Α', Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μ. Ασίας*, Κ.Μ.Σ., Αθήνα 1980

Μερλιέ Μ., Γ. Μουρέλος (επιμ.), *Η Έξοδος, τ. Β΄, Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας*, Αθήνα 1982

Μηλιώρης Ν., *Ο Σύλλογος των Μικρασιατών η «Ανατολή», Ένωσις Σμυρναίων «Μικρασιατικά Χρονικά»,* Αθήνα 1965

----------, *Η Μικρασιατική Παράδοση και οι νεώτερες γενεές* «Ένωσις Σμυρναίων», Αθήναι 1969

----------, *Μικρασιατικά κείμενα*, Ιωλκός 1977

Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική κοινωνία, Όψεις Υπανάπτυξης*, γ΄ έκδοση, Εξάντας, Αθήνα 1978

Μπάδα Κ., «Οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα: αποκλεισμοί, ενσωματώσεις και διλήμματα ταυτότητας», *Ουτοπία* 21 (1996), 49-61, Μικρό αφιέρωμα στο έθνος και στον εθνικισμό

----------, «Βαθμοί αστικοποίησης του αγροτικού χώρου (Ήπειρος 1950 κ.ε)», Δήμος Ιωαννιτών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας *Ήπειρος Κοινωνία, Οικονομία 15ος-20ος αιώνας*, Γιάννινα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985

Μπάδα Κ., «Ο θάνατος της Ελένης στον Εμφύλιο. Η μνήμη και το γεγονός, η μνήμη ως ιστορία» *Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός*, Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου (επιμ.), *Λαογραφία και Ιστορία*, Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001

Μπενβενίστε Ρ.-Παραδέλλης Θ., (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999

Βαν Μπουσχότεν Ρ., *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία Στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950),* Πλέθρον 1997

Βαν Μπουσχότεν Ρ., *Περάσαμε πολλές μπόρες κορίτσι μου*, Πλέθρον, Αθήνα 1998

Ναυρίδης Κλ., Χρηστάκης Ν. (επιμ.), *Ταυτότητες*, Καστανιώτη, Αθήνα 1996

Νικολαϊδης Ι., *Τα Γιάννενα του Μεσοπολέμου*, τ. Ε΄1923-1924, Ιωάννινα 1993

Νιτσιάκος Β., *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991

----------,*Οι Ορεινές Κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, Στον Απόηχο της Μακράς Διάρκειας*, Πλέθρον 1995

----------, «Τόπος, τοπικότητα και εθνική ταυτότητα. Η

περίπτωση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας», *Εθνολογία* 4 (1995) Ανάτυπο, Αθήνα 1996, 93-106

----------, (επιμ.) *Νομός Ιωαννίνων Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία,* Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων 1998

----------, «Συγγένεια και σχέσεις παραγωγής στα μπουλούκια των μαστόρων της Ηπείρου», *Εθνολογία* 8 (2000), 5-13

----------, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας 2003

----------, *Μαρτυρίες Αλβανών Μεταναστών*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003

Ong W., *Προφορικότητα και Εγγραματοσύνη Η Εκτεχνολόγηση του λόγου*, Κ. Χατζηκυριάκου (μετάφρ.), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997

Παναγιωταρέα Ά., *Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες*, Παρατηρητής Θεσσαλονίκη 1994

Παναγιωτόπουλος Α. Ι., «Για τη μελέτη του Μικρασιατικού Ελληνισμού», *Διαβάζω* 74 (1983), 15-18

Παπαγεωργίου Γ., (επιστημονικός υπεύθυνος), *Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού πολιτισμού*
Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής
Πνευματικό πολιτιστικό κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή 2001

Πανταζής Β., *Χάρτες και Ιδεολογίες*, Κάλβος 1989

Πανταζής Π., Ιστορίες ζωής και μεταναστευτικά σχέδια στον αγροτικό χώρο: Η περίπτωση του Κεφαλόβρυσου, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1991

Πανταζόπουλος Ν., *Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η Νεοελληνική Κοινοτική Παράδοση*, Παρουσία, Αθήνα 1993

Παπαδημητρίου Ε., *Παλιές Φωτογραφίες, Ήπειρο-Μακεδονία*, Π. Βακάλης (επιμ.), Ερμής, Αθήνα 1977

Παπαταξιάρχης Ε.,- Παραδέλλης Θ., (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Α΄ Ανατύπωση, Πρώτη έκδοση 1993

Πασσερίνι Λ., *Σπαράγματα του 20ου αιώνα*, *Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Νεφέλη, Αθήνα 1998

Πατσέλης Ν., «Τι θα πει Ηπειρωτισμός», *Ηπειρωτική Εστία*, Δ΄, 37 (1955), 431-434

Πατσέλης Ν., «Τι θα πει Ηπειρωτισμός», *Ηπειρωτική Εστία,* Δ΄, 38 (1955), 525-528

Παχύ Γ., *Το εν Ηπείρω Αγροτικό ζήτημα (1882)* στο Ντοκουμέντα, Αδ. Πεπελάσης (πρόλογος), Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1981

Πελαγίδης Σ., *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930*), *Ο πόνος και η δόξα,* Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997

Petronoti, M. «The analysis of life histories as a methodological tool in anthropological research», 1-8

Petropulos, J. A., «The Compulsory Exchange of Populations: Greek-Turkish Peacemaking, 1922-1930», *Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (1976), 135-160

Πετροπούλου Ι., «Κτερίσματα Προσφύγων», *Ο Ξεριζωμός και η άλλη Πατρίδα Οι Προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα,* Επιστημονικό Συμπόσιο (11 και 12 Απριλίου 1997), Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραϊτη)

Ποτηρόπουλος Π., *Νέα Μηχανιώνα Από τις «χαμένες πατρίδες» στην πατρίδα του Σήμερα,* University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2003

Radhakrishnan R., *Diasporic Mediations. Between home and Location,* University of Minesota Press, 1996

Radstone S., *Memory and methodology*, Berg, Oxford, New York 2000

Ρόκου Β., Η Παραδοσιακή Κοινωνία στο χρόνο της Μεγάλης Διάρκειας Θεωρία Λαογραφίας, Ιωάννινα 1996

Salamone St., *In the shadow of the holy mountain. The genesis of a rural Greek community and its refugee heritage*, Columbia University Press, New York 1987

Seremetakis N. C., *The senses still*, University of Chicago Press, Chicago, London 1994

Β’ Πανελλήνιο Συνέδριο για τον Ελληνισμό της Μ. Ασίας. *Η πολιτική ιστορία και η πολιτιστική δημιουργία των Ελλήνων της Μ. Ασίας από την κλασσική αρχαιότητα ως τον αιώνα μας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994

Ρηγίνος Μ., «Ενεργός πληθυσμός και διάρθρωση των οικονομικών δομών (1909-1936)», *Τα Ιστορικά* 1/2 (1984)

Σαλαμάγκας Δ., *Ο Αϊ-Γιάννης της Μπουνίλας*, Ιωάννινα 1960

Samuel R., *Theatres Of Mem*ory. Past and Present in contemporary Culture, Verso, 1994

Σαμουηλίδης Χ., *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*, Αλκυών, Αθήνα 1985

Σκουτέρη-Διδασκάλου Ε., «Φωτογραφίζοντας την Προσφυγική Ελλάδα: Μνήμη και Ιστορία», *Εντευκτήριο* 25 (Χειμώνας 1993-1994), 85-92

----------, «Όρια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: Από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση», ΥΠ.ΠΟ- Εθνικό-πολιτιστικό Δίκτυο πόλεων- Δήμος Κομοτηνής, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο *Λαϊκά Δρώμενα* 25-27/11/1995

---------- *Ανθρωπολογία της Διατροφής*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Smith A., *The Ethnic Revival*, Cambridge University Press 1981

Sutton D. E., *Remembrance of repasts An Anthropology of food and memory*, Berg, Oxford, New York 2001,

Τεντοκάλη Β., *Η οργάνωση του χώρου της κατοικίας ως έκφραση της δομής της οικογένειας. Η περίπτωση της Οργάνης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1989

Τερζοπούλου Μ., «Γνώμες των Ποντίων για τους αλλοεθνείς», *Αρχείον Πόντου* 28 (1966), 374-390

Thompson P., *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford University Press 1978

Thompson P., *Φωνές από το παρελθόν Προφορική Ιστορία*, Κ. Μπάδα, Ρ.Βαν Μπουσχότεν (επιμ.), Ρ. Βαν Μπουσχότεν, Ν. Ποταμιάνος (μεταφρ.), Πλέθρον, Αθήνα 2002

Tokarev S., «Methods of Ethnographic Research into Material Culture» Yu. Bromley (ed.), *Soviet Ethnology and Anthropology Today*, Netherlands 1974

Tonkin E., McDonald M., and Chapman M., (ed), *History and Ethnicity*, Routledge, London 1989

Tonkin E., *Narrating our pasts The social construction of oral history*, Cambridge University Press, 1995

Τρουμπέτα Σ., «Μειονότητες και εθνοτική ταυτοποίηση», *Εθνολογία* 8 (2000), 173-219

Tsaoussis D. G, «Greek Social Structure», Dimen M., Friedl E., (ed), Regional Variation in Greece and Cyprus: Towards a comparative perspective on the ethnography of Greece. *Annals of the New York Academy of Sciences* 1976

Τσαούσης Δ.Γ., *Ελληνισμός Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της Νεοελληνικής κοινωνίας*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1983

Τσιμούρης, Γ., «Τραγούδια μνήμης, διαμαρτυρίας και κοινωνικής ταυτότητας: Η περίπτωση των Ρεϊσντεριανών Μικρασιατών προσφύγων», Ρ. Μπενβενίστε - Θ. Παραδέλλης, (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια 1999

Φατούρος Δ., Παπαδόπουλος Λ., Τεντοκάλη Β*., Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1979

Χατζητάκη-Καψωμένου Χ., (επιμ.), *Λαογραφία και Ιστορία*, Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου Νέστορος, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001

Χρηστάκης, Ν., *Μουσικές ταυτότητες Αφηγήσεις ζωής μουσικών και συγκροτημάτων της ελληνικής ανεξάρτητης σκηνής ροκ*, Δελφίνι 1994

Ψυρούκης Ν., *Η Μικρασιατική καταστροφή. Η Εγγύς Ανατολή μετά τον 1ο παγκόσμιο πόλεμο (1918-923),* γ΄ έκδοση, Επικαιρότητα, Αθήνα 1974

ΠΗΓΕΣ

Α. ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

1. Απομνημονεύματα, Αρ.101, Βιβλίο Βιθυνία Τ. 23, Χειρόγραφο παπά-Γιώργη Εμμανουηλίδη, 1960, Συνεργάτης: Χρ. Σαμουηλίδης
2. Φάκελος Γεωγραφίας Αϊ Κωστέν, ΚΠ 137-138^{α} και 138^{β}
3. Φάκελος Γεωγραφίας Γενι γέρ, Β 114
4. Φάκελος Γεωγραφίας Καρατζορέν, ΚΠ 81-82
5. Φάκελος Γεωγραφίας Τασλίκ, ΚΠ 129
6. Φάκελος Γεωγραφίας Τσατ, ΚΠ 128
7. Φάκελος Γεωγραφίας Πάφρα, ΠΟ 137-138

8. Φάκελος Εξόδου Καρατζορέν ΚΠ 23
9. Φάκελος Εξόδου Ζίλε ΚΠ 22
10. Φάκελος Εξόδου Ρουμκαβάκ, ΚΠ 23
11. Φάκελος Εξόδου Τασλίκ, Τσατ, ΚΠ 23
12. Φάκελος Εξόδου Βιθυνία, Περιφέρεια Ντούζτσε, Β6
13. Φάκελος Εξόδου Πάφρα, ΠΠ 49
14. Φάκελος Εξόδου Γιαζικόϊ, ΠΦ 21

Β. ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

1. *Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Ανατολής*
   - Α. 1932
   - Β. 1936-1939
   - Γ. 1939-1947
   - Δ. 1952-1957
   - Ε. 1959-1961
   - Ζ. 1965-1968
   - Η. 1990-1992
   - Θ. 1992-1993

2. *Πρακτικά Κοινοτικού Συμβουλίου Μπάφρας*
   - Α. 1953-1956
   - Β. 1957-1961
   - Γ. 1961-1964
   - Δ. 1969-1972
   - Ε. 1972-1977
   - Ζ. 1977-1983
   - Η. 1989-1993
   - Θ. 1984-1989

3. *Πρακτικά Διοικούσης Επιτροπής Κοινότητας Νεοκαισάρειας ως*

και Ε.Ε.Α

Α. 1944-1955
Β. 1955-1958
Γ. 1959-1961
Δ. 1966-1970
Ε. 1976-1987

4. *Δημοτολόγια των κοινοτήτων Ανατολής, Μπάφρας, Νεοκαισάρειας*

Α. Πρώτο Δημοτολόγιο Κοινότητας Νέας Ανατολής Ιωαννίνων (1932)
Β. Δημοτολόγιο Κοινότητας Ανατολής, τόμοι Β', Δ'
Γ. Δημοτολόγιο Κοινότητας Μπάφρας, τόμοι Α', Β'
Δ. Δημοτολόγιο Κοινότητας Νεοκαισάρειας, τόμοι Α', Β'

5. *Πρακτικά Προσφυγικών Συλλόγων Ανατολής, Μπάφρας, Νεοκαισάρειας*

Α. Βιβλίο Πρακτικών του Συλλόγου *«Αδελφότητα των εν Ηπείρω Μικρασιατών», (Από 22 Μαϊου 1970 έως 1η Ιουνίου 1994)*
Β. Βιβλίο Πρακτικών του Μορφωτικού- Εξωραϊστικού Συλλόγου Μπάφρας
Γ. Βιβλίο Πρακτικών του Εκπολιτιστικού Συλλόγου Νεοκαισάρειας *«Ο Άγιος Βασίλειος»*
Δ. Καταστατικόν Σωματείου *«Η Αδελφότης των εν Ηπείρω Μικρασιατών»*
Ε. Καταστατικόν του εν Ιωαννίνοις εδρεύοντος Συλλόγου υπό την επωνυμίαν *«Μορφωτικός – Εξωραϊστικός Σύλλογος Μπάφρα Ιωαννίνων»*

6. Εφημερίδα *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών* (Αδελφότης των εν Ηπείρω Μικρασιατών), Αρ. Φύλλων 1-25

7. *Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος*
- Απογραφή έτους 1928. Πραγματικός πληθυσμός. Έκδοση της Στατιστικής Υπηρεσίας.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951. Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωρία. Εν Αθήναις εκ του Εθνικού τυπογραφείου 1955.
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως. Τεύχος Δεύτερον, 1961, Απογραφή 19ης Μαρτίου 1961.
- Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 14ης Μαρτίου 1971.
- Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 5ης Απριλίου 1981 κατά νομούς, επαρχίες, δήμους, κοινότητες,

πόλεις και οικισμούς. Αθήνα 1982. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Τεύχος Δεύτερον, Αριθμός Φύλλου 882, 6 Δεκεμβρίου 1993.

8. *Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων*
   - Διάγραμμα Αποτύπωσης Κοινότητας Ανατολής.
   - Διάγραμμα Αποτύπωσης Κοινότητας Μπάφρας.
   - Διάγραμμα Αποτύπωσης Νεοκαισάρειας, (Τμήμα Κολωνιάτι Δωδώνης)
   - Σχέδιο Διανομής οικοπέδων κοινότητας Ανατολής.
   - Σχέδιο Διανομής οικοπέδων κοινότητας Μπάφρας.
   - Σχέδιο Διανομής οικοπέδων κοινότητας Νεοκαισάρειας.

9. Α*ρχείο του Γραφείου Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων, Διεύθυνση Γεωργίας, Νομαρχία Ιωαννίνων*
   - Έγγραφο της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Ιωαννίνων, Πράξη 31.
   - Έγγραφο του Γραφείου Γεωργικής Περιφέρειας Ιωαννίνων προς την Προϊστάμενο του Τοπογραφικού Συνεργείου της Ε.Α.Π. 12/5/1930, Αριθ. Πρωτ. 2635

SUMMARY

This study deals with the social incorporation and the formation of collective memory and identity of Greek refugees from Pontos and Kappadokia area (in Asia Minor) from the period of their settlement in Epirus and especially in Ioannina (Anatoli, Bafra and Neokaisareia communities) in the 1920s till today.

The topic of social memory in relation to the collective identity has been one of the main topics for the Greek Folk Life studies since 1980. The relationship of the Greek Folk Life studies with oral history approach, which became one of the crucial subjects in the field of social sciences, came to the fore through the study of memory. T. he case study of refugees in relation to the event of expulsion, which posed the question of construction and preservation of refugee identity, in the frame of the refugee settlement and incorporation in greek society after 1923 became one of the most interesting topic for research. The basic argument of this study was the settlement of refugees in Epirus and especially near the town of Ioannina, where they had to deal with the local's tenacity of cultural values, with strong social structures and the ideological movement of "Epirotism". "Epirotism" represented the field where the unique identity and cultural heritage of local population was expressed. In addition, the economic differences between the refugees and the locals derived from the land reform determined their relationships.

The collective identity of Greeks from Asia Minor had been identified not only from the common past but also from the particular manner of integration and ideological relationship of the group with the local groups in Ioannina. The dominant question of this study has been based on the role of memory as a factor of the reconstruction of collective identity, the memory of expatriation and the memory of life in Asia Minor where refugees were used to live. Memory of the past had a selective role and an adaptive function as well and became the main factor of identity reconstruction in the present.

As far as the Greek refugee settlement is concerned, the collective "myth" of the establishment of the communities and the history of refugee settlement is represented in the first part of this study, through the narration of people of first and second generation. The second part deals with the social incorporation of

refugees in the local society. The role of kinship as a strategy of social “survival”, the memory of the past and the reconstruction of the past in the present affected refugees cultural expression, for example, in the way of food and in the musical expression and their relationships with the locals as well.

Moreover and besides the relationships with the locals, the place of origin, when confined to the role of memory, plays an important role in the formation of the identity of refugees groups. The place of origin became the field of refugees identity construction after their settlement in Greece.

In conclusion, we could say that refugee identity is a dynamic phenomenon that is to say in a state of constant adaptation. The struggle for continuity was characterized by the role of memory which is based on the cultural revival and not to the cultural experience. However refugee tradition became the way by which the historical and cultural uniqueness of Greeks of Asia Minor was expressed.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας Πληροφορητών

ΑΝΑΤΟΛΗ

Αγατσίδης Τηλέμαχος, συνταξιούχος ξυλουργός. Γεννήθηκε το 1928 στην Ανατολή Ιωαννίνων, όπου και κατοικεί μόνιμα. Οι γονείς του ήρθαν το 1925 από το Καρς του Καυκάσου και εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή μαζί με άλλες δώδεκα οικογένειες από την ίδια περιοχή.

Εμμανουηλίδης Μανώλης, συνταξιούχος οδηγός. Γεννήθηκε το 1910 στο χωριό Γενί γερ της κωμόπολης Ντούζτσε της Μικράς Ασίας. Αδελφός του παπά-Γιώργη Εμμανουηλίδη. Δεν ζει πια.

Εμμανουηλίδης Πανάρετος, συνταξιούχος αγρότης και υπάλληλος του Οργανισμού Καπνού. Γεννήθηκε το 1913 στο χωριό Γενί γερ της κωμόπολης Ντούζτσε της Μικράς Ασίας. Τρίτος αδελφός του παπά-Γιώργη Εμμανουηλίδη. Έμενε μόνιμα στην Ανατολή, ώσπου μετακόμισε στην Αθήνα όπου και απεβίωσε.

Ευθυμιάδου Ελένη, το γένος Χριστοφορίδου. Γεννήθηκε το 1932 στην Ανατολή Ιωαννίνων. Οι γονείς της κατάγονταν από τη Ντούζτσε και την Προύσσα. Μένει μόνιμα στην Ανατολή μαζί με την οικογένειά της.

Ευθυμιάδου Πηνελόπη, το γένος Εμμανουηλίδη. Γεννήθηκε στην Ανατολή το 1932, όπου κατοικεί μόνιμα.

Ευθυμιάδου Αφροδίτη, το γένος Κεστελίδη. Γεννήθηκε το 1914 στη Σαφράμπολη της Μικράς Ασίας. Δεν ζει πια.

Ευσταθιάδης Βασίλης. Συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε το 1908 στο χωριό Γενί γερ της κωμόπολης Ντούζτσε της Μικράς Ασίας. Δεν ζει πια.

Ζώη Ευδοκία, το γένος Ανθουλίδου. Γεννήθηκε το 1930 στην Ανατολή Ιωαννίνων, όπου κατοικεί μόνιμα.

Θεοδωρίδης Κωνσταντίνος. Ψαράς. Γεννήθηκε το 1924 στην Ανατολή Ιωαννίνων, όπου μένει μέχρι και σήμερα. Οι γονείς του κατάγονταν από την Ντούζτσε της Μικράς Ασίας.

Ιγνατιάδη Δέσποινα, το γένος Ιωσηφίδου. Γεννήθηκε το 1928 στην Ανατολή Ιωαννίνων. Είναι παντρεμένη με τον Περικλή Ιγνατιάδη.

Ιγνατιάδης Νίκος, συνταξιούχος υπάλληλος της Διεύθυνσης Γεωργίας της Νομαρχίας Ιωαννίνων. Γεννήθηκε το 1924 στην Ανατολή Ιωαννίνων. Σήμερα ζει μόνιμα στα Ιωάννινα.

Ιγνατιάδης Περικλής. Συνταξιούχος επιπλοποιός. Γεννήθηκε το 1922 στην Αργυρούπολη της Μικράς Ασίας. Μένει μόνιμα στην Ανατολή.

Ιωάννου Χρήστος. Συνταξιούχος αστυνομικός. Γεννήθηκε το 1914 στη Ντούζτσε της Μικράς Ασίας. Σήμερα κατοικεί μόνιμα στην Ανατολή Ιωαννίνων

Καζαντζίδου Δέσποινα, το γένος Αγατσίδου. Γεννήθηκε το 1934 στην Ανατολή Ιωαννίνων. Οι γονείς της ήρθαν πρόσφυγες στα Ιωάννινα το 1925 και στην Ανατολή το 1932 από το Νοβοροσίσκ της Ρωσίας.

Καλανταρίδης Ιωάννης. Συνταξιούχος δημόσιος υπάλληλος. Γεννήθηκε το 1926 στην Ανατολή, όπου και κατοικεί μόνιμα.

Καραντωνίου Παρθένα, το γένος Ευθυμιάδου***.*** Γεννήθηκε το 1918 στη Ντούζτσε της Μικράς Ασίας. Παντρεύτηκε στη Νεοκαισάρεια και μετά το θάνατο του συζύγου της μένει μόνιμα στην Ανατολή Ιωαννίνων.

Κατηρτζίδης Ιωάννης. Συνταξιούχος ξυλουργός-επιπλοποιός. Γεννήθηκε το 1934 στην Ανατολή Ιωαννίνων, όπου ζει μέχρι σήμερα.

Κίτσογλου Φίλιππος. Κατασκευαστής παραδοσιακών ψάθινων καθισμάτων. Οι γονείς του έφτασαν στην Ανατολή από τη Σαφράμπολη και το χωριό Πουλαντζάκη της Μικράς Ασίας. Γεννήθηκε το 1931στην Ανατολή Ιωαννίνων. Σήμερα διαθέτει εργαστήριο κατασκευής παραδοσιακών ψάθινων καρεκλών.

Κολιός Ευάγγελος. Συνταξιούχος οικοδόμος. Γεννήθηκε το 1934 στο χωριό Ραφταναίοι του νομού Άρτας. Ήρθε στην Ανατολή στη δεκαετία του ’50 για να αναζητήσει εργασία και από τότε είναι μόνιμος κάτοικος Ανατολής Ιωαννίνων.

Κοτόγλου Σοφία, το γένος Παπαδοπούλου. Γεννήθηκε το 1924 στην Ανατολή Ιωαννίνων, όπου κατοικεί μόνιμα.

Μαυρίδης Χαρίλαος. Συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε το 1911 στην Πουλαντζάκη Κερασούντας. Δεν ζει πια.

Μαγκλάρας Χρήστος, Συνταξιούχος οδηγός. Γεννήθηκε το 1923 στο χωριό Συρράκο Ιωαννίνων. Μένει μόνιμα στην Ανατολή Ιωαννίνων από το 1928.

Παπαδοπούλου Αναστασία, το γένος Ευθυμιάδου. Γεννήθηκε στη Ντούζτσε της Μικράς Ασίας το 1917. Δεν ζει πια.

Παπαθεοδώρου Ιωάννης, Συνταξιούχος εκπαιδευτικός. Γεννήθηκε το 1943 στο χωριό Ραφταναίοι του νομού Άρτας. Μένει μόνιμα στην ανατολή Ιωαννίνων.

Περπερίδης Ευάγγελος, συνταξιούχος κουρέας. Γεννήθηκε το 1921 στην Αργυρούπολη του νομού Τραπεζούντας. Δεν ζει πια.

Πιπερίδης Γεώργιος. Συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε στο χωριό Γιαζικϊόι της Σαφράμπολης το 1910. Εγκαταστάθηκε μαζί με την οικογένειά του στην Ανατολή Ιωαννίνων μετά το 1922.

Πιπερίδης Ιορδάνης. Συνταξιούχος επιπλοποιός. Γεννήθηκε το 1931 στην Ανατολή Ιωαννίνων, όπου και κατοικεί μόνιμα. Οι γονείς του έφτασαν στο χωριό από την Σαφράμπολη της Μικράς Ασίας.

Πτηνόπουλος Ανδρέας. Συνταξιούχος οδηγός. Οι γονείς του έφτασαν στην Ανατολή Ιωαννίνων από τη Ντούζτσε και την Κερασούντα. Ο πληροφορητής γεννήθηκε το 1925 στην Ανατολή, όπου κατοικεί μόνιμα.

Ρουσάκη Αναστασία, το γένος Ιωάννου***.*** Γεννήθηκε το 1912 στο χωριό Γενί γερ της κωμόπολης Ντούζτσε της Μικράς Ασίας. Με το σύζυγό της, κρητικό στη καταγωγή, έζησε για πολλά χρόνια στην Κρήτη και μακρυά από την Ανατολή. Δεν ζει πια.

Σαρηγιαννίδου Φωτεινή, το γένος Ευσταθιάδου. Γεννήθηκε το 1917 στο χωριό Γενί γερ της κωμόπολης Ντούζτσε της Μικράς Ασίας και μένει μόνιμα στην Ανατολή Ιωαννίνων.

Χριστοφορίδου Ανάστα, το γένος Σηψίδου. Γεννήθηκε το 1919 στη Χόμψη της Ρωσίας. Το 1922 έφτασε με την οικογένειά της στην Ανατολή Ιωαννίνων, όπου ζει μέχρι σήμερα.

Σουμουντζόγλου Ιωάννης, Οδηγός. Γεννήθηκε το 1927 στην Ανατολή. Διατέλεσε Δημοτικός Σύμβουλος και Πρόεδρος της κοινότητας Ανατολής. Διέθετε προσωπικό αρχείο για την ιστορία της ίδρυσης της κοινότητας Ανατολής. Δεν ζει πια.

ΜΠΑΦΡΑ

Δεμιρτζόγλου Ευλαμπία, το γένος Ναυρόζογλου. Γεννήθηκε το 1917 στο χωριό Τσατ της περιφέρειας της Καισάρειας. Μένει μόνιμα στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

Βασιλειάδης Γεώργιος**.** Συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε στη Μπάφρα Ιωαννίνων στα 1926. Παίζει πολύ καλό μαντολίνο και υπήρξε για πολλά χρόνια διασκεδαστής των κατοίκων του χωριού σε κάθε γλέντι. Κατοικεί μόνιμα στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

Βασιλειάδου Κυριακή, το γένος Κωτσοσάββα. Είναι παντρεμένη με τον Γιώργο Βασιλειάδη. Γεννήθηκε το 1926 στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

Γεωργιάδης Αναστάσιος. Συνταξιούχος κοινοτικός υπάλληλος (γραμματέας στην κοινότητα Μπάφρας). Γεννήθηκε το 1918 στο χωριό Τσατ της περιφέρειας της Καισάρειας. Ζούσε μόνιμα στη Μπάφρα Ιωαννίνων. Δεν ζει πια.

Δεμιρτζόγλου Λάζαρος. Γεννήθηκε το 1925 στο χωριό Μαργαρίτι του νομού Θεσπρωτίας. Εργάζεται ως γεωργός-κτηνοτρόφος και ζει μόνιμα στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

Δεμιρτζόγλου Σάββας. Συνταξιούχος αγρότης**.** Γεννήθηκε το 1911 στο χωριό Τσατ της περιφέρειας της Καισάρειας. Κατοικεί μόνιμα στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

Κιοσέογλου Θεοδώρα, το γένος Κωτσοσάββα**.** Γεννήθηκε το 1937 στη Μπάφρα Ιωαννίνων, όπου κατοικεί μόνιμα.

Κιοσέογλου Ιωάννης. Αγρότης. Γεννήθηκε το 1936 στη Μπάφρα Ιωαννίνων. Είναι παντρεμένος με τη Θεοδώρα Κιοσέογλου.

Κωστόγλου Ιωάννης. Συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε το 1923 στη Μπάφρα της Μικράς Ασίας. Δεν ζει πια.

Μπατσάκογλου Κατερίνα**,** το γένος Τοπάλογλου. Γεννήθηκε στο χωριό Ρούμκαβακ της περιφέρειας της Καισάρειας στα 1916. Μένει μόνιμα στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

Ναυρούζογλου Δέσποινα, το γένος Δεμιρτζόγλου. Γεννήθηκε το 1922 στο χωριό Τσατ της περιφέρειας της Καισάρειας. Δεν ζει πια.

Ναυρούζογλου Ελένη, το γένος Ετέογλου. Γεννήθηκε στο χωριό Τασλίκ της περιφέρειας της Καισάρειας το 1916. Είναι μόνιμος κάτοικος Μπάφρας Ιωαννίνων.

Ναυρούζογλου Θεόδωρος. Συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε το 1905 στο χωριό Τσατ της περιφέρειας της Καισάρειας. Δεν ζει πια.

Ναυρούζογλου Ιωάννης, γεωργός. Γεννήθηκε το 1938 στη Μπάφρα Ιωαννίνων, όπου μένει μόνιμα.

Ναυρόζογλου Κωνσταντίνος. Συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε το 1919 στο χωριό Τσατ της περιφέρειας της Καισάρειας. Δεν ζει πια.

Ναυρόζογλου Μαρία, το γένος Μπαρουτιάδη. Γεννήθηκε το 1927 στο χωριό Μαργαρίτι του νομού Θεσπρωτίας και είναι σύζυγος του Κωνσταντίνου Ναυρόζογλου. Δεν ζει πια.

Ναυρόζογλου Νίκος. Γεννήθηκε στη Μπάφρα Ιωαννίνων το 1952. Εργάζεται ως ψυκτικός και είναι πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου Μπάφρας.

Πατουλίδης Ιωάννης. Συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε το 1916 στη Σαμψούντα του Πόντου. Η οικογένειά του έφτασε στη Μπάφρα Ιωαννίνων μαζί με μερικές οικογένειες από τον Πόντο και εγκαταστάθηκαν στην αρχή του νέου οικισμού, πριν φτάσουν οι πρόσφυγες από την Καισάρεια. Δεν ζει πια.

Σαϊρόγλου Αγλαΐα, το γένος Ναυρόζογλου. Γεννήθηκε το 1915 στην Καισάρεια. Μένει μόνιμα στη Μπάφρα Ιωαννίνων.

Ταστιμερίδης Αντώνης, αγρότης. Γεννήθηκε το 1934 στη Μπάφρα Ιωαννίνων όπου κατοικεί μέχρι σήμερα.

Ταστιμερίδη Χαρίκλεια, το γένος Ναυρούζογλου. Γεννήθηκε το 1935 στη Μπάφρα Ιωαννίνων. Είναι σύζυγος του Αντώνη Ταστιμερίδη.

ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑ

Αλεξίου Γεωργία, το γένος Προδρόμου. Σύζυγος του Σπύρου Αλεξίου. Γεννήθηκε στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων το 1934.

Αλεξίου Σπύρος. Συνταξιούχος γεωργός. Γεννήθηκε το 1934 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων, όπου ζει μόνιμα.

Αναστασίου Ελισάβετ, το γένος Χαμήση. Γεννήθηκε το 1933 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων, όπου και κατοικεί.

Αντωνίου Γεώργιος, δημόσιος υπάλληλος. Γεννήθηκε στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων το 1950. Διετέλεσε δεκαεπτά χρόνια πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου της κοινότητας.

Αντωνίου Ελευθερία, το γένος Χαραλάμπους. Γεννήθηκε το 1929 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων, όπου κατοικεί μόνιμα.

Αντωνίου Μαρίνα, το γένος Τουρμούσογλου. Γεννήθηκε στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων το 1956, όπου κατοικεί μόνιμα. Είναι σύζυγος του Γιώργου Αντωνίου.

Ευτυχιάδης Νίκος. Συνταξιούχος εκπαιδευτικός. Γεννήθηκε το 1941 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων, όπου μένει μόνιμα. Υπήρξε πρόεδρος της κοινότητας Νεοκαισάρειας και πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου της κοινότητας.

Καραντωνίου Πρόδρομος. Φοιτητής. Γεννήθηκε το 1978 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων και αποτελεί ενεργό μέλος του πολιτιστικού συλλόγου του χωριού.

Καραντωνίου Σταυρούλα, το γένος Αλεξίου. Γεννήθηκε το 1939 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων. Εργάζεται ως αγρότισσα και κτηνοτρόφος συντηρώντας ζώα για οικιακή χρήση. Ζει μόνιμα στη Νεοκαισάρεια.

Κεϊσογλου Θεοδώρα, το γένος Προδρόμου***.*** Γεννήθηκε το 1926 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων, όπου διατηρεί καφενείο-μπακάλικο και κατοικεί μόνιμα.

Κεϊσογλου Χαράλαμπος. Γεννήθηκε το 1924 στην Καισάρεια της Μικράς Ασίας. Μένει μόνιμα στη Νεοκαισάρεια.

Λαζάρου Αρτεμισία, το γένος Προδρόμου. Γεννήθηκε το 1938 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων, όπου ζει μόνιμα.

Λαζάρου Ελευθέριος. Γεωργοκτηνοτρόφος. Γεννήθηκε το 1913 στο χωριό Καρατζορέν της περιφέρειας της Καισάρειας. Δεν ζει πια.

Λαϊνά Δέσποινα, το γένος Χατζηιωάννου. Γεννήθηκε το 1917 στην Καισάρεια της Μικράς Ασίας. Κατοικεί μόνιμα στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων.

Λαϊνάς Θεόδωρος. Συνταξιούχος. Γεννήθηκε το 1920 στην Πρέβεζα, απ' όπου και κατάγεται. Αφού παντρεύτηκε με την Δέσποινα Λαϊνά εγκαταστάθηκε στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων.

Μισαϊλογλου Συμεών. Συνταξιούχος έμπορος. Γεννήθηκε το 1948 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων, όπου κατοικεί μόνιμα.

Παπαδόπουλος Νίκος, γεννήθηκε το 1926 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων όπου κατοικεί μόνιμα.

Προδρόμου Άννα, το γένος Τσιράκογλου***.*** Γεννήθηκε το 1936 στη Νεοκαισάρεια, όπου κατοικεί μόνιμα. Είναι συνταξιούχος εργάτρια και μία από τις γυναίκες στο χωριό που γνωρίζουν να υφαίνουν χαλιά με τον παραδοσιακό τρόπο που συνηθίζονταν στο χωριό Ζήλε της περιφέρειας της Καισάρειας.

Προδρόμου Θεοφανία, το γένος Προδρόμου. Γεννήθηκε το 1922 στην Καισάρεια. Σήμερα μένει στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων. Σύζυγος του Πρόδρομου Προδρόμου.

Πρόδρομος Προδρόμου (Αζαρίας), γεννήθηκε το 1913 στο Καρατζορέν. Μένει μόνιμα στη Νεοκαισάρεια.

Τσιράκογλου Ναζαρέτ, το γένος Κεϊσογλου Γεννήθηκε το 1922 στην Καισάρεια της Μικράς Ασίας. Σήμερα ζει μόνιμα στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων.

Δείγματα Αφηγήσεων Ζωής

ΕΛΕΝΗ ΕΥΘΥΜΙΑΔΟΥ

Η Ελένη Ευθυμιάδου, γεννήθηκε το 1932 στην Ανατολή Ιωαννίνων. Οι γονείς της κατάγονταν από τη Ντούζτσε και την Προύσσα. Ζει μόνιμα στην Ανατολή μαζί με την οικογένειά της.

Είμασταν[1] δώδεκα άτομα. Δώδεκα άτομα είμασταν. Τέσσερα δωμάτια γιομάτο ήτανε. Είχαμαν χώρια μια κουζίνα, χώρια πλυσταριό, δικά μας πράματα, όχι πολυτέλειες. Αλλά εξυπηρετικά. Εξυπηρετιόμασταν. Κι εκεί μέσα στη μεγάλη την κουζίνα μας είχαμαν τη μασίνα μας, το νεροχύτη μας, Τρώγαμαν εκεί, καθόμασταν. Στην άλλη κουζίνα και ρούχα έπλενα, τη γάστρα, τότε γάστρες ήτανε. Τώρα δεν είναι με την ηλεκτρικιά ανοίγεις το κουμπί και κάνεις τη δουλειά σου. Τη γάστρα μ', έπλενα...Μετά εμείς είχαμαν διακόσια πρόβατα στον πεθερό μ' ...

Του πεθερού μ', του αντρός μου, όλοι μαζί, μια οικογένεια είμαστε. Ζούσαμαν...έζησα δεκαπέντε χρόνια με τον πεθερό μ' . Και μετά έζησα με τη συνυφάδα μ΄ τρία χρόνια, τη φτιάσαμαν σπίτ' ε... Δε μπορούσαμαν να ζήσουμε όλοι μαζί. Τη φτιάσαμαν σπίτι και χωρίσαμαν. Αυτά που σου μιλάω είναι θεληματικά πράματα. Όχι καβγάδες, όχι αυτά. Μετά είχα την κουνιάδα μ' αρραβωνιασμένη πέντε χρόνια, φτιάσαμαν και την κουνιάδα μ' σπίτ', παντρέψαμε την κουνιάδα μ' μετά από δυο-τρία χρόνια φτιάσαμαν αυτό το σπίτ' κι έκατσα δεκαπέντε χρόνια με τα πεθερικά και μετά το...δεν το 'χα τελειωμένο... Μπήκαμαν μέσα ε...όσο αυτό ήτανε... Γιατί και τ' άλλα μου τα κουνιάδια μεγάλωσαν κι εκείνο το αγγόνι μεγάλωσε, πήγαν κι αυτά στρατιώτοι και χώρισα γω. Και τ' αρραβώνιασα, τον έναν γληγορότερα παντρεύτηκε αυτός ο ανιψιός μου, να σε πω να καταλάβεις, της κουνιάδας μου ο γιος, ένα χρόνο ή λιγότερο παντρεύτηκε. Ο άλλος ήτανε αρραβωνιασμένος αλλά τον έδωσε τη σειρά και παντρεύτηκε. Και μετά παντρεύτηκε ο κουνιάδος μου. Και εκείνοι έμειναν πάλι μαζί. Φτιάσανε σπίτ' το φτιάσανε καλό και το ζήσανε...διπλοκατοικία, να σου πω να καταλάβεις, και ζούνε μαζί. Ο καθένας το δικό του αλλά μια σκάλα δουλεύουνε. «Τώρα» είπε ο ανιψιός, του κουνιάδου μου ο γιος, «θα κάνω άλλη σκάλα πίσω γω θεια», είπε, γιατί αυτός θα το πάρει αυτό το σπίτ' και αυτοί έφτιασαν άλλο δικό τους και θα κατέβουν κάτω.

Κατάλαβες...κι έτσι ζούσαμαν. Και μετά ήρθα δω και μεγάλωσα την οικογένειά μου, τα παιδιά μ' μεγάλωσαν, ο γιος μ' έφτιασε δίπλα το σπίτ' , τ' άλλο το παιδί μ' είναι πιο παρακάτω κι ένα μικρό σπιτάκι, έχει εδώ το οικόπεδό τ' εδώ δικό του...οικόπεδο, ήταν τρία

[1] Θα ήθελα να σημειώσω ότι ο λόγος των πληροφορητών έμεινε ανέπαφος από δικές μου παρεμβάσεις, καθώς δεν διορθώθηκαν ούτε τα γλωσσικά λάθη των πληροφορητών. Με τα αποσιωπητικά δηλώνεται παύση στο λόγο των πληροφορητών. Η αλλαγή της παραγράφου αντιστοιχεί σε απάντηση που δίνεται μετά από τη διατύπωση ερώτησης. Τα αποσιωπητικά μέσα σε παρένθεση εκφράζουν σημεία που δεν έγιναν κατανοητά κατά την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων. Μέσα στις αγκύλες γίνονται διευκρινίσεις για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου, όπου αυτό απαιτείται. Όταν αναφέρονται ονόματα χρησιμοποιείται το αρχικό γράμμα του ονόματος, ώστε να διατηρηθεί η ανωνυμία των προσώπων.

στρέμματα οικόπεδο εδώ. Και από δω μας είχε δώσει ο πεθερός μ' και από δω πάλι μας έκοψε ο δρόμος, μας το πήρε η κοινότητα για να γίνουνε σχέδιο το χωριό και μας το 'κοψε ο δρόμος... Ναι, ο κουνιάδος μ' δυο χρόνια τον απερνάει αυτόν τον ανιψιό του, να σου πω. Αλλ΄ αυτά δεν λέγονται ανίψια. Αδέρφια λέγονται γιατί μαζί μεγάλωσαν. Μαζί μεγάλωσαν τα παιδιά. Τα παιδιά μου, τα δικά μου είναι πρώτα ξαδέρφια και δεν το λένε εξάδερφο, θείο τον λένε γιατί τον βρήκανε σαν θείο μέσα. Το παιδί. Και θείο έλεγαν τον έναν τον κουνιάδο και θείο κι αυτό. Και τώρα θείο πάντα τον φωνάζουνε. Δεν φωνάζουνε Κ. το όνομα και αυτά. Θείο, θείο...Δεν το ξεχωρίζουμε, να το κάνουμε εσύ είσαι ανιψιός και είσαι αγγόνι εδώ μέσα Αδερφός τον έλεγε. Για αδερφό τον έχουμε μέσα. Δεν τον έχουμε για ανιψιό μέσα. Τον σεβόμαστε για αδερφό.

Η πεθερά μου. Ήμαν εγώ...Κι ο άντρας μ'...Είναι η Π. που σ' έστειλε αυτήν εδώ. Μαζί είμασταν μ' αυτήνα. Συνυφάδα την έχω γω. Συνυφάδα την έχω γω. Μ' αυτήνα. Αυτή είχε τα δύο παιδιά της, το Γ., αυτό που είναι εδώ πιο παραπάν', ήτανε ένα χρονώ, όταν χώρισε, τόσο πρέπει να ήτανε και τ' άλλο το παλικάρι της ήτανε τρία χρονών...Κι αυτή δεν το 'χαμαν τελειωμένο. Δεν μπορούμε να πούμε ότι τα κάναμε κομπλέ και μπήκαμαν μέσα. Δεν είχαμαν δυνάμεις να τα κάνουμε τότε!

Όχι, εκείνο μας το 'χε δώσει η κοινότητα. Είχαμαν κοινοτικά εμείς εδώ και δικαιούτανε όποιος έχει πολλά παιδιά, δικαιούταν κι ήταν παντρεμένος και δεν είχε οικόπεδο, αυτά ήτανε αγρόκτημα. Τα αγροκτήματα δεν πιανόταν για οικόπεδα. Αυτά ήταν οικόπεδα. Σου λέει θα τα δώσει στο παιδί του για να ζήσει, για να το καλλιεργήσει. Και αυτό το 'δωσε η κοινότητα κι έφτιασε αυτή εκεί, μετά της έδωσε τώρα κι έφτιασε εδώ απάνω το άλλο το παιδί της, όπως έδωσε εμένα εδώ κοντά έδωσε κι αυτουνούς και το 'δωσε το γιο της κι έφτιασε εδώ στη γωνία, όπως πας τον ανήφορο στη γωνία...Κι εκεί που είναι ο γιος της συνυφάδας μου αγρόκτημα ήτανε. Ήτανε απ΄τον κλήρο του πεθερού μας, να σας πω. Απ' τον κλήρο του πεθερού μας. Όπως είχε ο θείος ο Γ. εδώ τον κλήρο του , όπως όλοι...

Εικοσπέντε ήτανε. Εικοσπέντε ήτανε αλλά οι γονείς μας δούλεψαν κι αγόρασαν. Εμένα ο πεθερός μ' αγόρασε...δεν τα ξέρεις εσύ...όπως πάμε για την Κατσικά στο δρόμο, πιο παρακάτ' αγόρασε πέντε στρέμματα. Μετά απ' τον τουριστικό αγόρασε άλλα πέντε στρέμματα. Κατά τη δύναμη. Δεν κάναν οικονομία ο κόσμος. Και κείνος που είχε να σπουδάσει παιδί, ο άλλος είχε ανάγκη από κάπου αλλού να χτίσει σπίτι το πούλαγε. Και αγόραζε άλλος. Εμείς έχουμε αγοράσει πέρα στον Κατσικά αγόρασε ο πατέρας μ' δεκάξι στρέμματα. Εκεί τα πήρε ακριβά τότε ο πατέρας μ'. Εδώ αν αγόραζε με κείνα τα χρήματα θα να 'παιρνε εικοσπέντε στρέμματα ο πατέρας μ'. Αλλά εκείνα τότε, εκείνο τον καιρό, την βρίζα δεν θα την ξέρεις, τη σίκαλη, που κάνουν σίκαλη για το ζάχαρο γι' αυτό...Φτιάναμαν τέτοιο δέκα στρέμματα και πουλάγαμαν και το καλάμι, να σου πω, απ' τη βρίζα, είδες η βρίζα έχει και το αυτό του...το ξυλάκι του, το ψιλό. Το πουλάγαμαν και φτιάναν καρέκλες. Ερχόταν από μέσα γυναίκες, ερχόταν αυτά, και πουλάγαμαν κάρα, τότε είχαμαν...ο

θείος σου είχε τέτοιο κάρο που βάζαμαν καπνά. Και φορτώναμαν και τα πουλάγαμαν.

Έρχονταν οι εμπόροι, έρχονταν οι εμπόροι και μέσα στο χωράφι, όταν θερίζαμαν το καντάριαζε. Και θα ’ρχονταν μετά τα κοπανάγαμαν στα βαρέλια απάνω. Ήταν ένα τέτοιο βαρέλι, αυτά τα βαρέλια απ’ το πετρέλαιο, τα ξέρεις. Τα βάζαμαν έτσι δίπλα, το βαρέλι και το χτυπάγαμαν εδώ, το δεμάτι, που λέμε δεμάτι, ήταν ένα τέτοιο πράμα, το δέναμαν εμείς πρωϊνή ώρα, γιατί είναι δροσιά, άμα έχει δροσιά δένεται όμορφα και το φορτώναμαν ένα-ένα. Εκείνα ένα-ένα τα φορτώναμαν. Και ένα-ένα εκείνα τα κοπανάγαμαν απάνω και βγάζαμαν το ψωμί. Και έρχονταν ο έμπορας, στο χωράφι έρχονταν ο έμπορας, θα ‘ρχονταν κι εδώ θα τη διάλεγε. Εμείς κοπανάγαμε κι εκείνος διάλεγε. Ποιο ήθελε, ποιο είχε χοντρό καλάμι, γιατί τα καθαρίζαν και βγάζαν για τις καρέκλες, είδες που κάνουν ψαθοκαρέκλες, μ’ αυτό τα κάνουνε. Τις ψαθοκαρέκλες. Τα έπαιρναν, κάναν εμπόρια, ήταν 4-5 άτομα· μία ήταν η Ελένη, ο άλλος ήταν ο Σάχος κι ένας ακόμη ήτανε…Δε θυμάμαι…

Ήτανε απ’ την Καρδίτσα. Απ’ την Καρδίτσα ήταν αυτοί αλλά ήταν μεγαλοεμπόροι. Δεν έκαναν μόνο, φτιάναν εξωτερικά πράματα, δεν έφτιαναν μόνο εδώ στα Γιάννενα. Και στα Γιάννενα έχει δικό του μαγαζί που δούλευαν 20 γυναίκες, 30 γυναίκες. Καθάριζαν τη βρίζα, να έτσι την καθαρίζαν και την έβαζαν στο νερό να μουλιάσει. Και τα βάφανε. Άλλοι έβαφαν, άλλο σε πράσινο, άλλος σε μπλε, σε κίτρινο και τα ’βαζαν και τα τύλιγαν και κάναν τις καρέκλες. Ψάθινες καρέκλες. Κι έκαναν αυτά. Αυτοί έκαναν και στην Αθήνα εξαγωγή, έκαναν Θεσσαλονίκη, έκαναν Πάτρα, Βόλο. Δεν ήτανε μόνο για τα Γιάννενα. Ήτανε παντού. Και πουλάγαμαν. Παίρναμαν καλά λεφτά. Και τότε ο πατέρας μ’ κάναμαν καπνά. Φέτος αν είχαμαν δέκα ρίζες βρίζα στο Παρκιό, Παρκιό το λέμε, θα κάναμαν και δέκα στρέμματα καπνά. Τ’ άλλα τα έξι θα ήταν εδώ. Θα κάναμαν σιτάρια, θα κάναμαν βρώμη, τη βρώμη τη θέλαμαν για τα άλογα, για τις κότες, είχαμαν κότες, γουρουνάκια, τα πάντα. Μ’ αυτά ζούσαμε! Μ’ αυτά ζούσαμε.

Είχαμαν στον πατέρα μ’. Στον πατέρα μ’ είχαμαν. Είχαμαν γληγορότερα. Εγώ όπως γεννήθηκα, βγήκα κι είδα αυτόν τον ήλιο στον πατέρα μ’ βρήκα τέσσερα κεφάλια γελάδια. Εγώ εκείνο το πρωτοείδα. Τέσσερα κεφάλια γελάδια γνώρισα στον πατέρα μ’.

Πηγαίναμαν παντού! Παντού πηγαίναμαν! Παντού. Όπου χρειάζονταν. Η γιαγιά μ’ αν θα πήγαινε στα γελάδια εμείς έπρεπε να κάτσουμε στο σπίτι. Η γιαγιά μ’ άμα θα κάτσουν στο σπίτι εμείς πρέπει να πάμε στα γελάδια. Γιατί η μάνα μ’ κι ο πατέρας μ’ ήταν μόνιμοι στα χωράφια. Θα να ‘παιρναν και κανά δυο εργάτες…Μετά είχαμαν το κάρο, ο πατέρας μ’ είχε δικό του το χωράφι, δεν είχε σ’ άλλον. Κι είχαν το δικό τους το χωράφι. Εσύ πού να…Έλεγες θα ‘ρθω κι εγώ κανά μεροκάματο. Τα μεροκάματα τότε ήτανε ξεκομμένα. Πόσο ήταν η δική σου η δουλειά; Εκατό φράγκα. Η δική μου δουλειά κάνει πενήντα. Θα ’ρχοσαν δυο μέρες στο δικό μου το χωράφι εσύ, αφού έκανε η δική μου η δουλειά εκατό και η δική σ’ το μεροκάματο είναι πενήντα…

Βέβαια! Βέβαια! Γιατί κι άλλοι πληρώνονταν, δεν είχανε. Εσύ έχεις ένα χωράφι. Δεν είχες δυνάμεις να το οργώσεις, να πλερώσεις εμένα που έχω το άλογο, που έχω όλα. Και μου ’λεγες, ξέρεις κάτι; Εγώ δεν έχω να σε πληρώσω μπορώ να ’ρθω στο χωράφι σου; Και βέβαια μπορείς. Αφού θέλω κι εργάτη. Θέλω εργάτη. Γιατί δούλευε πενήντα στρέμματα ο πατέρα μ’. Πενήντα στρέμματα χωράφια δουλεύαμαν. Μόνο δεν δουλεύαμαν τα δικά μας. Δουλεύαμαν και ξένα. Τα νοίκιαζε. Έλεγες εσύ, σαν τώρα ο Γιοσήφης που ΄χε έρθει στα Γιάννενα, έρχονταν παραδείγματος χάρη ο πατέρα μ’, «θέλω, ξέρεις Γ., θέλω το τάδε», ήξερε ποιο χωράφι θα κάνει βρώμη, ποιο χωράφι κάνει καπνό, ποιο χωράφι κάνει βρίζα. Αυτά κυνηγούσαν. Στη Ραψίστα πέρα ήταν για καλαμπόκια και τα ’παιρνε ο πατέρας μ’, τα νοίκιαζε αυτά, χρονικής και τα δουλεύαμαν εμείς. Τα δουλεύαμαν. Στο χρόνο. Μέχρι την άλλη χρονιά αν ταιριάζαμε τα ξανακρατάμε. Δεν ταιριάζαμαν δε τα παίρναμαν. Πηγαίναμαν αλλού, παίρναμαν αλλού. Ήτανε κι άλλα. Έτσι δουλεύαμαν, έτσι ζούσαμαν εμείς τότε.

Ο άντρας μου κι ο πεθερός μου. Ο άντρας μου κι ο πεθερός μου. Μετά πιάστηκε κι η πεθερά μου, βοήθαγε κι η πεθερά μου. Πήγαινε στην αρμεγή. Οι δυο άντρες κάθονταν να αρμέξουνε κατα(γ)ής κι αυτή βάραε από πίσω τα πρόβατα, τα φοβέριζε να περνάνε από κει που είναι οι άντρες για να αρμέξουν οι άντρες. Εμείς είμασταν στο σπίτι, εμείς οι γυναίκες. Η νύφη, η κουνιάδα...η κουνιάδα δεν έκανε τίποτις, η κουνιάδα, μοδίστρα, ράψιμο, κέντημα, μετά την παντρέψαμε. Μα τι να κάναμε; Είχαμαν οικογένεια πίσω. Ήτανε δύο παιδιά αυτονών. Ήταν ο ανιψιός, και δυο τα γερόντια, τέσσερα. Εμείς οι δικές μας οι οικογένειες; Είμασταν, σας είπα, δώδεκα άτομα είμασταν. Εμείς δεν μπορούσαμαν να πάμε στα πρόβατα. Δεν ερχόταν αυτό για να πάμε στα πρόβατα εμείς. Οι άντρες θα...στα γελάδια πηγαίναμαν. Πηγαίναμαν τα καρφώναμαν στα λιβάδια, πήγαιναμαν η μία θα πρόσεχε τα μωρά το πρωί που κοιμόντανε, θα ν’ άρμεγε, πήγαινε τα γελάδια στο λιβάδι, τα κάρφωνε ή θα τα ’βαζε στο λιβάδι μέσα και θα γύριζε. Το μεσημέρι τα ίδια. Θα πηγαίναμαν να τα ποτίζαμαν. Ή εμείς ή οι άντρες. Οι άντρες πήγαιναν με το ποδήλατο. Πήγαιναν με το ποδήλατο τα πότιζαν κι έρχονταν.

Στο ίδιο το οικόπεδο, στο οικόπεδο. Είχαμαν τα γελάδια, είχαμαν τ’ άλογό μας, κι εκεί είχαμαν τη σειρά μας, είχαμαν τη σειρά μας, είχαμαν τ’ άλογό μας. Εκεί είχαμαν διακόσια πρόβατα. Εκεί είχαμαν περισσότερα. Και είχαμαν εκεί και τα φροντίζαμε.

Έρχονταν έμποροι στην πόρτα. Κι απ’ τ’ αρνί έμπορας έρχονταν πρωϊνή ώρα, θα ’ρχονταν η ώρα πέντε ο έμπορας, χτύπαγε την πόρτα. Ήξερε. Έρχονταν από μια μέρα γληγορότερα, έκλειναν τ’ αρνί, πόσο έκανε, εκατό φράγκα, διακόσια έδινε ένα καπάρο, ο έμπορας. Έδινε ο έμπορας το καπάρο, αύριο θα φορτώσουμε. Έρχονταν ο έμπορας, φόρτωνανε στο κάρο, ο πεθερός μου τον είχε ένα, αυτό που σου λέω, ταλικοκάρο, και τα ζύ(γ)ιαζαν, πήγαιναν μέσα τα ζύ(γ)ιαζαν, είχαν πλάστη που σφάζουνε στα σφαγεία, δεν ήτανε τέτοια σφαγεία συστηματικά, ήταν απλά. Πήγαιναν τα ζύ(γ)ιαζαν κι εκεί και πλέρωναν. Πλέρωναν. Και τα γελάδια μας, τα δυο τα μοσχάρια, πουλάγαμαν, άλλο σφάζαμαν, γιατί είμασταν οικογένεια.

Σφάζαμαν. Κάθε μήνα έπρεπε να σφάζαμαν ένα σφαχτό γιατί θέλαμαν να φάμε.

Το *Παρκιό*, αυτό μόνο δεν μου εξήγησε ο πατέρα μ'. Η *Ραψίστα* ναι. Τούρκικο είναι. Κανονικά λέ(γ)εται Πεδινή αλλά το λένε *Ραψίστα* ήτανε...αυτός ο τόπος ήταν ένας λεγόταν *Τσούκαλης*, ήτανε, ένα τεμάχιο δω. *Κάτω Βαθιά*, *Μεγάλη Βαθιά,* που λέμε, απ' το δημόσιο από κάτω, κι έρχεται από τα Γιάννενα, αυτό...Λασπότοπος.

Είπανε *Μπονίλα,* εδώ απάνω στο Πανεπιστήμιο...η...*Ακαδημία*... Ακαδημία ήτανε. Ακαδημία ήτανε. Έχουνε βγει πολλά παιδιά από κει. Δασκάλους έβγαζε. Και μετά ήθελε ο Νομάρχης μέσα, καλά το λέω, όχι ο Δήμαρχος, ο Νομάρχης, ναι, ήθελε να το κάνει δικό του. Δικό μας το μέρος. Είχαμαν σχολικό δικό μας και το φτιάσαμαν, τον επιτρέψαμαν αν το φτιάσει, τότε νοικάζονταν όλη η Ανατολή τα σπίτια τους έτυχε να 'ρχουνται παιδιά απ' όξω. Είχαμαν πολλά. Ήταν περιζήτητο τότε για εδώ...

Το λύκειο, ναι. Και μετά ήθελε να το κάνει δικό του κτήμα, κτήμα λέγοντας να το ορίζει ο Νομάρχης για να το κάνει να 'ναι νομός Ιωαννίνων. Μα δεν ήταν νομός Ιωαννίνων. Νομός Ανατολής ήτανε. Κοινότητα Ανατολής ήτανε.

Ο πρόεδρος δεν του το 'δωσε. Και όχι μόνο που έτρεξε σηκώθηκε όλο το χωριό. Τι λες! Πώς; Δίνω το χωράφι μ' εγώ στον άλλον; Ήταν το σχολικό μας και το εκκλησιαστικό. Η εκκλησία μας είχε 25 στρέμματα και το σχολείο μας είχε 25 στρέμματα και έτυχε να 'ναι αυτά τα δυο κλήρους σε μια μεριά.

Όχι, δεν ήταν εκείνα. Όχι. Εκείνο είναι τώρα με το σχέδιο ήταν σαν να σου πω, δεν τους ξέρεις εσύ. Τους Μ. μπορεί να τους ξέρεις, εκεί κοντά απ' το θείο σου το Γ., πιο παραπάνω οι Μ. Είχαν δικό τους κτήμα κει και η κοινότης, σαν κοινότητα ήταν αυτοί, σαν επιτροπή ήταν οι Μ. κι όλοι μαζί, κι είπαν εδώ γίνεται ωραία εκκλησία...Κι αυτόνα τον έδωσανε εδώ απ' το σχολείο το δημοτικό το δικό μας από κάτω μεριά τους έδωσαν το κτήμα τους, να σου πω. Δε ζημιώθηκαν. Αζημίωτο το πήραμαν. Δε ζημιώθηκαν. Και φτιάσαμαν την εκκλησία μας εκεί. Δεν είναι της εκκλησίας αυτό εκεί. Όχι, όχι. Δεν έχει εκεί η εκκλησία μας. Το ένα το εκκλησιαστικό μας είναι εδώ κοντά, στο χωριό μας δίπλα είναι τρία στρέμματα. Το άλλο ήτανε πιο κάτω αυτού στου θείου σου του Γιοσήφ αυτού πίσω, πιο πίσω, φτιάχναμαν σχολείο. Έρχονται και Κατσικιώτικα παιδιά έχουν φτιάσει σπίτια εκεί και δικά μας έρθανε. Ήρθαν απ' τα χωριά τους κατέβηκαν. Και φτιάσανε σχολείο αυτού πίσω, ωραίο σχολείο, κι έτσι φτιάσαμαν σχολείο πάλι. Το σχολείο και το εκκλησιαστικό ήταν πάλι εκεί, φτιάσαμαν σχολείο εκεί. Δικό μας σχολείο. Της Ανατολής σχολείο. Η Ανατολή έχει πολλά σχολεία. Η Ανατολή έχει, έχει ένα δημοτικό, έχει για έξι αυτά...εγώ δεν ξέρω πώς τα λεν. Εξατάξιο. Έχουμε κάνει μέσα στο χωριό μας εδώ σχολειό, στο παλιό το σχολείο μας, το πέτρινο...Το πέτρινο τώρα θα το κάνουμε Δημαρχείο. Θα γίνει με όλα τα αυτά. Το κάναμε, το διορθώσαμε. Είπαν να το χαλάμε. Δεν το χαλάμε είπαμε. Φωνάξαμαν όλοι. Αυτό μας έμεινε στην Ανατολή από τότε που φτιάξαμε. Γιατί ήρθαν οι δικοί μας και το 'φτιασαν. Ο πατέρα μ' ήτανε κουβαλάει πέτρες. Ο θείος ο Γ. κι αυτός κουβάλαγε

γιατί είχε κάρο κι αυτός. Είχε κάρο κι αυτός. Όποιος ήξερε μάστορας δούλευε σαν μάστορας, όποιος ήξερε σουβατζής δούλευε σαν σουβατζής. Όχι να πλερώνεται. Ποιος θα τον πλέρωνε; Και χτίσαν το σχολείο για να πάμε να μάθουμε γράμματα εμείς. Ο πατέρα μου μου είχε πει τότε η εκκλησία μας όταν ήρθαμε, και το βρήκαν και χρόνια όταν ήρθαν οι Γερμανοί…απ' το καμπαναριό, τον Αγιάννη τον ξέρεις, απ' το καμπαναριό μέχρι απάνω στο αυτό, ήταν όλο δωμάτια αυτού. Και καθότανε φτωχοί. Δούλευανε μέσα στην εκκλησία καθάριζαν και ζούσανε. Την εκκλησία την εξυπηρετούσαν…Όχι, κι οι πρόσφυγες όταν ήρθανε και μετά όταν ήρθανε…είδες τους κυνηγήσαν οι αντάρτες απ' τα βουνά, άλλους σεισμόπληκτους, άλλοι ανταρτικό, και ζούσαν αυτού. Από κάτω απ' το καμπαναριό, από πίσω μεριά μέχρι απάνω στα αυτά που έχουμε, πίνεις καφέ, είναι τα γραφεία των παπάδων, όλα αυτά μέχρι απάνω που είναι κι Αϊ- Νεκτάριος πάλι κτίρια ήτανε. Αλλά δεν ήταν έτσι. Τώρα τα μπάζωσαν και τα…ήταν ανώμαλο το μέρος. Και εκεί όποιος, ήταν κτίρια, δωμάτια, όλο δωμάτια ήτανε. Κι όποιος έπαιρνε…τους έδιναν από ένα δωμάτιο, δεν μπορούν να τους δώσουν περισσότερο κι εσύ αφού δεν χώραες έκανες και μια στενούρα, να κάνεις μια κουζίνα, να κάνεις ένα δωματιάκι τίποτα…

Ναι, έμεναν όλοι…μέχρι που να τελειώναν πού έπρεπε να πάνε, πού έπρεπε να πάνε…Μετά δεν κάθουνταν ο άλλος άμα δημιουργότανε και τακτοποιότανε δεν κάθονταν. Και ήταν μέσα κει. Ε αυτή η αυλή ήτανε… χώμα κάτω, είχαμαν και το πηγάδι μέσα, έχει το πηγάδι μέσα. Με το πηγάδι εξυπηρετιόταν όλοι από δω μεριά οι δικοί μας οι πρόσφυγοι, έπαιρναν νερό από κει. Κι αυτοί μέσα απ' την εκκλησία και είχανε πλάκες…Θυμάμαι σαν σήμερα! Είχανε πλάκες στρωμμένες να μην πατάν σε λάσπη για να μπούμε στην εκκλησία. Η εκκλησία μας ήτανε πλακοστρωμμένο, μαυρόπλακα ήτανε. Και πηγαίναμαν στην εκκλησία είχαμαν κάτι στασίδια, η εκκλησία κι από δω κι από κει είχε στασίδια μέσα, εμείς δεν καθόμασταν,ο κύριος μας βάραγε, έπρεπε να κάτσουν οι μεγάλοι, εμείς όρθιοι είμασταν. Και λέει ο πατέρας μ', «πήγες Ελένη, ήταν σχολείο, ήταν η Αστυνομία, όλοι αυτού μέσα ήτανε…»

Στην εκκλησία, στα σπιτάκια. Και…ήταν η Αστυνομία, και λέει «Ελένη εσύ πήγες σχολείο, ήσανε μικρή λέει, πήγαινες στα νήπια». «Δεν το θυμάμαι πατέρα» τον είπα. Μετά πήγαμε στο καινούριο. Μετά φτιάσαμαν, το σκεπάσαμαν και μπήκαμαν στο καινούριο. Σιγά-σιγά το 'καναν πάτωμα. Κάτω το πάτωμά μας είχε…ψιλό το είχε βάζαμαν ξύλα. Είχαμαν υπόγεια κάτω και είχαμαν κάθε αίθουσα είχε μια σόμπα. Είχαμαν πολύ καλό κύριο. Για να μην τα παιδιά κάθονται στον ήλιο, όπως κρατάει το σχολείο μας και είναι τώρα χέρσο, έχει πρασινάδι, αυτό ήταν όλο δέντρα φυτεμένα ακακία με τη σειρά. Ανά πόσα μέτρα το ένα με το άλλο…

Τα μεγάλα παιδιά και οι κυρίες μαζί. Έκαναν αυτοί δικό τους σκέπαστρο, και κάτω είχανε καναπέδες, είχανε ένα τραπέζι στη μέση και εδώ τρώγανε. Δεν πήγαιναν στα Γιάννενα τότε. Γιατί, το πρωί, είχαμαν πρωί κι απόγευμα σχολείο. Είχαμαν κουζίνα, τα είχαμαν όλα. Όχι εγώ τα είχαν αυτοί. Και αγόραζαν αυτοί ε…ρεφενάδα είχαμαν. Η

μία η κυρία είχε τα νήπια, η άλλη η κυρία είχε πρώτη και δευτέρα, η άλλη η κυρία είχε τρίτη και τετάρτη και ο δάσκαλος είχε την πέμπτη και την έκτη. Είχαν και καθαρίστρια, να μας φέρνει νερό, είχαμαν κι άλλο πηγάδι εδώ απάνω, που είναι που κάνουνε στεφάνια των πεσόντων... Εκεί είχαμαν πηγάδι. Από κει νερό, μας τα 'φερνε...τον Χ. πρέπει να τον ξέρεις... Ήταν σαν κλητήρας εκεί μέσα. Μας έφερνε το νερό, σκούπιζε το σχολείο πλερώνονταν. Πλερώνονταν αυτός. Μαζί με την αδερφή του, είχε μια αδερφή μετά την πάντρεψε. Και...είχαμαν βρύσες πέρα-πέρα, είχαν ντεπόζιτα οι βρύσες κι είχαμαν τα κυπιλάκια, είχε κάνει ο δάσκαλος ωραία κυπιλάκια με τη σειρά όλα και πίναμαν νερό.

Η γειτονιά όλη έπαιρναν νερό! Είδες δεν το είχε φράξει ο δάσκαλός μας μέσα στο...Κανονικά μπορούσε να το φράξει. Για το σχολείο. Αλλά δεν το 'κανε γιατί....ο δάσκαλός μας είχε εδώ που είναι το νηπιαγωγείο, εδώ απ' το Χ. που λέμε απ' το Μ. πιο πάνω, είναι νηπιαγωγείο εκεί και λειτουργεί νηπιαγωγείο εκείνο, λειτουργεί νηπιαγωγείο και τώρα. Πριν δεν ήταν νηπιαγωγείο. Εκεί είχαμαν μέσα ζώα. Κουνελάκια, κότες, φραγκόκοτες, περιστέρια...τα πάντα! Ό,τι πουλί υπάρχονταν. Το καθένα είχε το περιβάλλον. Είχαν διαδρόμους κι από δω και από κει είχαν τα ζώα. Αυτός ο διάδρομος έμπαινες και τάιζες. Σήμερα ήταν η σειρά η δική σου. Καλά εγώ δεν έτυχα γιατί ξεκίνησε ο πόλεμος το σαράντα και εγώ ήμουν οχτώ χρονών. Ήταν κάτι άλλοι δικοί μου, ξαδέρφια μου, θειάδες μου να σου πω που βοηθούσαν. Μετά τώρα που έγινε αυτό το καινούριο το σχολείο, όπως είναι το καινούριο το σχολείο και πιο παρακάτ' το είχε αυτό ο δάσκαλός μας αυτό μέσα...Έσπερνε στις άκρες σιτάρι, καλαμπόκια, αμπέλ' τα πάντα. Έκανε μάθημα μέσα, το είχε σαν γεωπονικό μόνο που τα φύτευαν τα παιδιά. Κουκιά, μπιζέλια, τα πάντα. Τα φύτευαν τα παιδιά αυτά τα πράματα. Κι ο δάσκαλος. Και μες τη μέση είχε ανθόκηπο. Το καλύτερο! Κι ο δάσκαλός μας τόσο μερακλής ήτανε έπαιρνε κάθε χρόνο βραβείο...

Τα κτήματα; Το σχολείο, το σχολείο και το εκκλησιαστικό μας είναι αυτού μέσα είναι. Είναι έξι στρέμματα. Τρία στρέμματα. Το εκκλησιαστικό και το σχολικό είναι κάτω στη *Μεγάλη Βαθιά*. Εκεί είναι όλα μαζί. Εκεί είναι τέσσερα και τέσσερα οχτώ. Το σχολείο αυτό εδώ είναι τρία στρέμματα Αυτό οικόπεδα είναι. Ήταν για να χτίσουνε εκκλησία μέσα και το σχολείο μας. Ήταν ενάμισι στρέμμα το σχολείο κι ενάμισι είναι η εκκλησία. Εκκλησιαστικό κτήμα. Για να νοικιάζει η Εκκλησία και να φτιάσει Εκκλησία. Σαν είχαμαν αυτήν την εκκλησία δε φτιάσαμαν εκκλησία. Είπε τότε ο δικός μας ο παπάς που ήρθε πρόσφυγας «Θα εκμεταλλευτούμε τον Αγιάννη» είπε. Μέσα στο χωριό είναι, κι αυτό δικό μας είναι. Αλλά κακώς. Τότε έπρεπε να 'χαμε φτιάσει θα το 'χαμε τελειώσει. Και θα το 'χαμε φτιάσει μέσα στο σχολικό. Δεν θα είχαμαν ούτε ανθόκηπο...Ήταν τώρα που χτίστηκε το εννιαθέσιον εδώ, το κοντά στη στάση να σε δώσω να καταλάβεις, αυτό έπρεπε κι εκεί αντί για εκκλησία σχολείο έπρεπε να ήτανε.

Εκκλησία. Εκκλησία. Το σχολείο είναι τ 'άλλο. Είδες εκεί το πέτρινο και διαβάζαμαν μέσα. Ναι. Εκείνο ήταν. Ναι, εκεί ήταν το σχολείο μας. Και σαν είχαμαν κάνει τον Αγιάννη δε το φτιάσαμαν

τότε το χωριό μας. Δε ζορίστηκε η δική μας. Τι είμασταν εκατόν εβδομήντα; Δεν είμασταν πολλοί. Έρχονταν ένα οικόπεδο ένα στρέμμα, έμενε μέσα, ήτανε ένα σπίτι με...δεν ήτανε πέτρα ήτανε χωματόπλιθο. Πλιθάρια, ξέρεις. Και έτσι έφτιαναν δύο δωμάτια και σαν ένα διαδρομάκι μέσα ε...είχε και...Ο καθένας το χώριζαν γιατί ήταν αχώριστα μέσα όταν μπήκανε. Τα δύο μεγάλα ήτανε χωρισμένα. Τα άλλα ήτανε ελεύθερα. Γιατί σου έλεγε στο ένα θα βάλεις το άλογό σου μέσα, γιατί σου' χε δώσει κι ο εποικισμός από ένα άλογο. Τους έδωσε και τ' αλέτρι, τους έδωσε όλα. Ο εποικισμός τα χρέωσε όχι τα 'δωσε ψυχικό του πατέρα τ'. Τα χρέωσε ο νόμος. Και μετά από λίγα-λίγα τα ξεχρέωσαν οι δικοί μας.

Ήρθε δεκατέσσερα, δεκαπέντε χρονών. Μικρός ήρθε πατέρα μου. «Όλο περπατούσαμαν», λέει ο πατέρα μ'. «Δύο χρόνια», λέει. «Άμα ήτανε να μας φέρουνε έτσι να σου δώσω να καταλάβεις, και μας τυραννούσαν. Μας έφεραν μέχρι την Πρέβεζα. Μετά μας έφεραν στα Γιάννενα. Ξανά μας γύρναγαν πάλι στην Πρέβεζα». Για να πεθάνουν στους δρόμους. Τα 'καναν για να τους τυραννάνε να πεθαίνουν στους δρόμους!. Κατάλαβες. Και εδώ ξεκινήσαμαν έφυγε οι πρόσφυγοι από κει 25.000 λαός κι ήρθαν ενάμισι εκατομμύριο. Όλοι πέθαναν. Η θεία μ' με το μωρό της πέθανε. Ο άντρας της στον πόλεμο, στον τουρκικό πόλεμο σκοτώθηκε. Και σαν την θεία μ' και σαν τη θεία μ'. Είχε έρθει εδώ η γιαγιά, είχα τα παιδιά μ' λέει, στα ορφανοτροφεία τα πήρε λέει ο αμερικάνος, ο αμερικάνος ήθελε να τα πάρει στην Αμερική λέει, ο Βενιζέλος δεν ήθελε να τα δώσει, «δεν τα δίνω» είπε, ήθελε να τα μεγαλώσει στην Ελλάδα...Και μας ήθελε να μας πάρει. Ήρθαν τα καράβια να μας πάρουνε. Αλλά ο Βενιζέλος δεν μας έδωσε. Γιατί η Ελλάδα ήταν πολύ φτωχό και ήταν χρεωμένο. Πήρανε απ' τον Τούρκο τις λίρες, απ' την υπηρεσία τόσες λίρες και ξεχρεώθηκε η Ελλάδα. Εμείς τους ξεχρεώσαμε. Εμείς οι πρόσφυγες ξεχρεώσαμαν την Ελλάδα. Οι ντόπιοι που κοιμόταν με την κάπα καταής, έτσι σαν ζώα; Καταής! Έπαιρναν την κάπα, την κάπα την ξέρεις; Δεν την ξέρεις.

Ναι, με την κουκούλα δω και...πουπ! όπως ήταν με τις κάλτσες, με τα τσόλια τους έτσι κοιμόταν. Σα ζώα κοιμόταν. Μερικοί το παραδέχονται, μερικοί δεν το παραδέχονται. Σαν ζώα κοιμούταν. Καταλαβαίνεις; Κι ήρθαταν εσείς οι πρόσφυγες και μας κάναταν ανθρώπους.

Κάποτε έπαιζαν...ε...τότε ήταν μικρές οι ομάδες , είχαμαν εδώ που είναι το Γυμνάσιο το δικό μας, πρέπει να το ξέρεις πού είναι το Γυμνάσιό μας...Κι το είχαμαν στάδιο ε...εμείς αυτό. Πριν αλώνια ήταν. Απ' αυτού απάνω αλωνίζαμαν, μηχανές, μαζεύαμαν τα σιτάρια μας, αλωνίζαμαν αυτού απάνω γιατί ήταν και ύψωμα και φύσαγε και αέρας και λιχνίζαμε. Και...είπε η κοινότητα αυτό θα το κάνουμε γήπεδο. Ο καθένας που θ' αλωνίζει ν' αλωνίζει στο χωράφι τ' μέσα. Επέμεναν οι μεγάλοι, να σου πω την αλήθεια, τους έρχονταν πιο ευκολία αυτό. Μέσα το (...) και το παραχώρησαν για γήπεδο. Είπαμαν να παίξουμε με την Κατσικά. Κατσικά το ξέρεις. Είπαν οι Κατσικιώτοι θα παίξουμε Τουρκία-Ελλάς. Αυτοί ήταν Έλληνες κι εμείς είμασταν Τούρκοι! Κάποια θεία μου, αυτή είναι Ζαγορίσια κι ο θείος μου

πρόσφυγας, της γιαγιάς μου συνυφάδα ήταν αυτή που σου μιλάω, τώρα πέθανε κι αυτή...Λέει τη μάνα μου «Νύφη, πάμε να δούμε θα παίξει η Τουρκία με την Ελλάδα». Λέει η μάνα μου, «Κυρά», κυρά την έλεγε, δεν ήταν μεγαλύτερη· σεβασμός! «Κυρά, ξέρεις γιατί το λεν;» «Γιατί το λεν», «θα ‘ρθουν οι Τούρκοι», λέει, «πάμε νύφη», λέει, «τουλάχιστον να κάνουμε στα δικά μας τα παιδιά να χειροκροτάμε»...»Δεν είναι Τούρκοι, κυρά» την είπε. «Είναι Κατσικιώτοι κι αυτοί μας λένε»...«Τι λες μωρέ παιδί μου!», λέει. «Μας είδανε και μας λεν οι χωριάτοι» λέει, «Τουρκία, ότι είμαστε Τούρκοι». «Ναι, κυρά!» Τη λέει. Αυτή ήταν Ζαγορίσια και δεν παραδεχόταν το Ζαγόρι. Έλεγε «πρόσφυγα είμαι!» Δεν παραδεχόταν το Ζαγόρ’. Αν κι ήταν Ζαγορίσια. «Και πρόσφυγα είμαι!» Τα παιδιά της, έχω τα παιδιά της έρχονται δω...

Αναλόγως τι άνθρωπο με κατανόηση έβρισκες. Γιατί ήταν και μερικοί ανόητοι. Άμα δε σου είπα; Εδώ απάνω ερχόντανε και λέγανε Τουρκαλάδες!

Ε! Ε! Εκείνοι που δεν τους κόβει το λένε. Εκείνοι που δεν τους κόβει το λένε. Η νεολαία όχι τόσο. Η νεολαία το λίγο το κατωθήλωσε. Δεν το παρατόχει τώρα. Πριν;! Μπα απ’ τη δική μ’ την ηλικία ; «Πού πάτε εσείς Τουρκαλάδες;»

Πώς, πώς έχουμε πολλούς απ’ την Κατσικά. Πήγαν, πήγαν μερικοί. Ως Κατσικά αλλού πουθενά. Ως εδώ Κατσικά πήγανε. Πήγανε αλλά δεν έζησαν εκεί. Πήγαν εδώ στα πατρικά τους. Τους έδωσαν οι γονείς τους οικόπεδα και κάθονται εδώ. Κι έφτιασαν σπίτια εδώ. Πώς!

Ανακατευτήκαμαν. Εδώ δεν γνωρίζουμε ούτε την Ελισάβετ, ούτε την Ελένη ούτε κανέναν. Εγώ τώρα τα παιδιά σαν την δική σ΄ την ηλικία δεν τα γνωρίζω. Καλά τη μάνα μπορεί να την ξέρω, τον πατέρα μπορεί να το ξέρω αλλά...

Αγρότης ήτανε. Αγρότης ήτανε, εργατικά δούλευε όπου μπορούσε, με το κάρο. Τα χωριά έφτιαναν σπίτια με πλάκα και με πέτρα. Ο πατέρα μ’ πήγαινε τότε Σεπτέμβριο κουβάλαγε μέχρι τα Χριστούγεννα, την πέτρα. Εκεί νταμάρια λέγονταν κι έβγαζαν πέτρα κι ο πατέρα μ’ πήγαινε και κουβάλαε την πέτρα. Σ’ άλλο νταμάρι εβγάζανε πλάκα για σκεπή. Είδες τα χωριά με πλάκα είναι σκεπασμένα. Και κουβάλαγε κι εκείνη την πλάκα ο πατέρας μ’. Κουβάλαγε και τον άμμο και την Άνοιξη φτιάναν κι εκεί. Φτιάναν ο κόσμος τα σπίτια τους. Τότε το καλοκαίρι είχαν τα καπνά. Γιάννιστα, Αδρομίστα. Τώρα δεν λέγονται Γιάννιστα, Αδρομίστα. Το Μπρακμάδι Καστρίτσα λέγεται Δε λέγεται Μπρακμάδι τώρα. Καστρίτσα λέγεται. Και πήγαιναν τότε ο πατέρα μ’, το χάν(ι), πηγαίναμαν για το Κράψη ήταν και το χάν(ι).

Βέβαια, εδώ στη Γιάννιστα μέσα, στο δρόμο κοντά είχαμαν χάν(ι). Ο πατέρα μ’ δούλεψε πολύ εκεί στο χάν(ι). Δούλεψε έφτιασε το χάν(ι), έφτιασε κι όταν πηγαίναμαν για το Κράψ(η) με το ποδάρ(ι), γιατί δεν πήγαινε, μέχρι κει πήγαινε το κάρο και τ’ αφήναμαν εκεί στο κάρο, δεν πληρώναμαν εμείς, γιατί ο χατζής, περνούσαν απ’ όλα τα χωριά να σταματήσουν εκεί να φάνε, μαγείρευε ο χατζής, πόσα άτομα είχε σήμερα, πέρναγαν το αυτό, το βράδυ θα κατέβαιναν άλλοι θα ‘ρχονταν αυτού, θα να ‘τρωγαν και το πρωί θα ξεκινάγαν θα

πηγαίναν στα χωριά με τ' άλογά τους ή με τα πόδια τους ή φορτωμένοι ή ξεφορτωμένοι, όπως να 'τανε.

Η μάνα μ' πρόσφυγα ήτανε αλλά ζούσε στην Καστρίτσα...Αυτή ήτανε από τη Φάτσα, από τη Φάτσα μέσα ήτανε. Αυτή ήτανε, ο παππούς της ήτανε, όχι δεσπότης, παντρεμένος ήταν ο παππούς της, είχε μεγάλη θέση και μετά ήθελε να κάνει τον ένα τον γιο του παπά κι έπρεπε να κάνει της μάνας μου τον πατέρα, γιατί ήξερε γράμματα. Κι ο παππούς μου, της μάνας μου ο πατέρα πήγαινε για κυνήγι με έναν τούρκο, αγαπημένοι. Και νόμισαν ότι βγήκε το γουρούνι στο αυτό, ήτανε σκοτάδι, έριξε κι ο παππούς μου και τον σκότωσε. Πήγε διαμαρτυρήθηκε αλλά πώς καθάρισε αυτοί ξέρουν, δεν ξέρω πολλά περισσότερα. Και δεν τον έκαναν τον παππού μου παπά. Δεν δικαιούταν γιατί σκότωσε άνθρωπο. Κι έκαναν τον αδερφό του. Ο παππούς μου χάθηκε στο στρατό σκοτώθηκε και η μάνα μου τον συμμάζεψε, τη συμμάζεψε ο αδερφός του, του παππού μου ο αδερφός μάζεψε τη μάνα μ' κι έναν άλλον αδερφό που είχε στη Θεσσαλονίκη κι αυτά όλα πέθαναν. Και τα τρία παιδιά, δυο παιδιά και μια κοπελίτσα, η μάνα μ' ήταν τέσσερα χρονών, στο δρόμο μαζί. Και τα 'φεραν εδώ και τα 'χε ο παππούς. Και επειδής ήτανε παπάς εδώ έπρεπε να μείνει αυτός. Κι επειδής εδώ είχαμαν καλό παπά, ήταν της Κωνσταντινουπόλεως...

Αυτός ήταν δάσκαλος, σπούδασε μέσα στην Κωνσταντινούπολη. Ο παππού μου δεν ήξερε τόσο γράμματα και τον έστειλαν σε χωριό, αυτού στη Καστρίτσα. Και από κει ήρθε η μάνα μου εδώ κι ήρθε νύφη αλλά πρόσφυγα ήτανε.

Μόνο ποντιακά.

Όχι. Γι' αυτό πηγαίναμαν νήπια για να μάθουμε ελληνικά.

Όχι, όχι. Η κυρία μας έλεγε ελληνικά. Έπρεπε να μάθουμε ελληνικά. Δεν μας...μέσα στο σχολείο αναμεταξύ μας τα μωρά παίζαμαν στα ποντιακά αλλά μαζί με την κυρία τα ελληνικά. Είχαμαν ελληνικά γιατί επειδής δεν ξέραμαν ελληνικά είχαμαν νηπιαγωγείο.

Ποντιακά. Ο άντρας μου τα ποντιακά δεν τα ήξερε γιατί ο άντρας μου επειδής από οχτώ χρονών πιάστηκε με τα ζώα ήταν όλο με Βλάχους και με ντόπιους, τσοπάνους, με τα ζώα που ήτανε...

Από την Ντούζτσε ήτανε, ναι, ναι. Αλλά επειδής ο άντρας μου συναναστρέφονταν όλη την ημέρα με αυτουνούς, τους χωριάτες, οι ντόπιοι είναι οι Βλάχοι, είναι οι Καραγκούνηδες είναι οι Βλάχοι...

Και οι Σαρακατσάνοι και είναι και οι Συρρακιώτες. Οι Συρρακιώτες ξέρουν βλάχικα. Ο άντρας μου δεν μπορούσε να μάθει βλάχικα αν και ήταν μαζί τους δεν μπορούσε. Και τα ποντιακά ο άντρας μου τα περισσότερα από μένα τα 'μαθε γιατί εγώ τον μιλούσα ποντιακά. Αυτός στο σπίτι μέσα ελληνικά μίλαγε με τους γονείς του. Κι ο πεθερός μ' ελληνικά. Γιατί ήταν με τα πρόβατα που ήταν κι είχανε συναναστροφές με τα πρόβατα. Και τότε που μπήκαμε εμείς οι νυφάδες εκεί μέσα μιλάγαμαν ποντιακά και...

Η πεθερά μ' ήξερε ποντιακά μίλαγε. Ε...ο πεθερός μου στα ελληνικά πάντοτε μας μιλούσε εμάς. Ποτέ στα ποντιακά. Αν και ο πεθερός μου μεγάλος ήρθε εδώ. Ήρθε εικοσπέντε χρονών ο πεθερός μου εδώ. Ήταν δευτεροπαντρεμένος ο πεθερός μου. Η μια γυναίκα

του πέθανε. Με τη μάνα του, με τ' αδερφές του χάθηκαν στην εξορία. Που ήταν, αυτός ήταν στρατιώτης, τον πήραν οι Τούρκοι.

Εδώ όταν ήρθανε για να πιάσουν τα σπίτια μείνανε κατά σόγια. Όχι. Όταν ήρθαν εδώ ήτανε χωράφια και τους έδωσαν αντίσκηνα. Και ε...δεν προλάβαμαν φέτο να τελειώσουμε δέκα σπίτια, αυτοί είχανε κατάσταση: ποιος θα μπει στο τάδε σπίτι, ποιος θα μπει στο τάδε σπίτι. Υπήρχε κατάσταση.

Αυτό μάλλον το 'καναν οι δικοί μου εκεί κοντά. Του πατέρα μου ο θείος και ο άλλος ο θείος και ο πατέρα μ' με τον πρώτο ξάδερφο ήταν στον ίδιο μαχαλά. Μέχρι εκεί αυτοί μάλιστα. Αυτοί σ' έναν τόπο. Οι άλλοι όχι. Πάλι Τούτσε που λες πως είναι η Τ. η Σ. και αυτοί αυτού μέσα κι αυτοί απ ' την Τούτσε είναι. Εδώ αυτή η μαχαλά εδώ κοντά, που σου λέω εγώ Φωτεινή, Αντρίκω, Σία κι αυτοί απ ΄την Τούτσε είναι. Ναι. Οι Παφραλούδες που λέμε εμείς απ' τη Μπάφρα αυτοί είναι τουρκόφωνοι. Ναι, αυτοί είναι σε μια μεριά. Λέμε οι Ρούσοι εμείς...

Απ' τη Ρωσία δεν ήρθαν, ήρθαν από ένα άλλο μέρος αλλά κράταγαν απ' της Ρουσίας...Είναι εδώ, ένα οδός. Από δω κι αυτός ο δρόμος αυτού μέσα είναι αυτοί...Κάπως έτσι είναι. Κάπως έρχονταν έτσι αυτά και στηθήκανε. Ακριβώς έτσι. Είμαστε έτσι πολλοί.

Πριν όχι. Πριν όχι δεν είχαμαν οδούς. Όχι.

Λέγαμαν, παραδείγματος χάρη, του *τοχαλάν το μαχαλά*. Γιατί ο προσπάππος μου ήτανε κουτσός και λέγαν του *τοχάλ* τα παιδιά . Κουτσός είναι. Του *τοχάλ* τα παιδιά και *τοπαλάρ*. Οι Εμμανουληδαίοι. Το επίθετο. Και έλεγες πού θα πάς; Στο μαχαλά των Εμμανουληδαίων. Πού θα πας; Στου *τοπαλάρ* το μαχαλά. Και έτσι...Πού θα πας; Στων Ρουσάντων το μαχαλά. Ναι αυτοί είναι εδώ μέσα. Πού θα πας; Στου Μπάφραλού τον μαχαλά. Ήτανε κάτω. Τουρκόφωνοι.

Πολύ καλές. Ουουου...αγαπημένοι. Ενωμένοι. Κάναν μια επιτροπή και απ' τους Μπαφραλήδες, και απ' τους Τουτσελήδες και από τους Ρουσάντους που λέμε, όλοι. Άλλοι ήτανε γραμματισμένοι, είχαμαν γραμματέα τους Ρουσάντους, πρόεδρους. Και γινήκανε μια επιτροπή και είπανε. Τώρα αυτό το χωριό το στήσαμε. Ο ένας είπε θέλουμε να το βγάλουμε Ταχάτλου, απ' το Τοχάτ. Κι αυτοί όλοι μαζί.

Ποντιακά. Ποντιακά και πιο βαθιά τα μιλάν εκεί. Τα λεν πιο αυτά...

Έπιαναν από δω κοντά απ' το δρόμο την πλατεία, δεν θυμάμαι (...) «Πού θα πας;» «Στο Τοχατλούδες το μαχαλά». Και είπανε, ένας ήθελε να το βγάλουν τη δική μας τη γενιά. Το Τοχάτ, την Ανατολή. Ο άλλος είπε...Είπε ο παπάς: «ούτε ένα ούτε άλλο. Ξέρετε τι θα πούμε; Ανατολή. Γιατί είμαστε, ήρθαμε μέσα από την Ανατολή. Ούτε για σας ούτε για κανέναν. Η Ανατολή». Και γράφεται Ανατολή το χωριό μας. Ανατολή. Αλλά εμείς «Πού πας;» «Απ' τον Αγιάννη». Λε(γ)όμαστε απ' την εκκλησία Αγιάννη όχι ότι είναι το όνομά μας...

Οι πρόσφυγες το είπαν Αγιάννη. Αυτό το μέρος εδώ μέσα καθόταν Τούρκοι μες την εκκλησία μας. Έβαλανε βίδες, έβαλαν πράματα και μετά όπως είπαν και κάτι Βλάχοι, παλιοί Βλάχοι , ο Αγιάννης τους ειδοποίησε τους Τούρκους. Είχαν οβίδες, ήτανε πόλεμος...«Να πάρετε τα πράματά σας από δω μέσα». Το 'χαν αποθήκη. Αποθήκη. Υπολο(γ)ίζουν; Και τώρα κει που είναι υπολο(γ)ίζουν τις εκκλησίες; Δεν τις υπολο(γ)ίζουνε. Και εν τέλει φανερώθηκε πάλι στου

μεγαλυτέρου του τον αρχηγό και τον είπε «ή τα παίρνεις ή σε καταστρέφω». Και τότε ήρθε τα πήρε. Διάταξε και τα πήραν από μέσα και οι χριστιανοί φτιάξαν την εκκλησία μας. Το ‘χαν καταστρέψει την εκκλησία μας. Είπε ένας Βλάχος. Τότε ήταν οι παλιοί Βλάχοι. Αγάδες ήταν εδώ μέσα. Βλάχοι, Βλάχοι, αυτοί Συρρακιώται! Τσοπαναραίοι ήτανε. Στον Αγά εδώ τσοπαναραίοι. Ο Τούρκος που ήταν τσοπαναραίοι ήταν εδώ. Τους βρήκαμαν εδώ, τον είχα γείτονα τον έναν. Τώρα έχει χρόνια που πέθανε και λέει ήμουνα τσοπάνος στον τούρκο Αγά λέει, ήμουν, λέει. Φύλαγα πρόβατα. Χίλια πρόβατα. Χίλια πεντακόσια πρόβατα. Πολλοί τσομπαναραίοι εδώ. Με τις κάπες.

Στο πανηγύρι. Τ’ Αγιαννιού. Το Πάσχα είχαμαν στην πλατεία, πρέπει να τη γνώρισες την πλατεία μας εδώ πάνω. Την πλατεία μαζεύονταν με την κέμετζε, έβγαινε ο κόσμος ένας-ένας, ένας-ένας και μαζεύομασταν απάνω, τότε δεν ήταν, αυτό…ένα κοινό χερσότοπο ήτανε και μαζεύομασταν και χορεύαμαν εκεί απάνω. Στον Αγιάννη είχαμαν φοβερό πανηγύρι.

Ό,τι ήθελε ο καθένας. Κάθε μαγαζί…Έρχονταν και τα χωριά. Απ’ όλα. Ό, τι ήθελε ο καθένας. Κάθε μαγαζί, έρχονταν απ’ τα Γιάννενα, απ’ τη Καλούτσια , νοίκιαζαν εδώ την αυλή σ’ και σο ‘λεγε και αν είχες και μια αποθήκη τη νοίκιαζαν και φτιάνανε…Σαν καφενείο και άλλος έπαιρνε όργανα, άλλος έπαιρνε κέμετζε, άλλος έπαιρνε μπουζούκι…ό, τι ήθελε.

Το κλαρίνο, το συνηθισμένο. Το κλαρίνο ήτανε.

Καλά είμαστε. Δεν έχουμε πρόβλημα με κανέναν, καλά είμαστε.

Όχι, όχι στα Γιάννενα. Να μας κουμαντάρει εμάς ο δήμαρχος των Ιωαννίνων; Να κουμαντάρουμε εμείς εκείνονα. Καλά μες το σπίτι σου όταν φέρνεις έναν ξένο και του δίνεις το πορτοφόλι σου είναι καλά; Ή να το έχεις στην τσέπη σου είναι καλά; Εσύ είσαι πολύ πολύ μικρή και θέλω να με καταλάβεις αυτό που λέω. Είναι καλά; Αμ…Κάπου το κουμαντάρω εγώ το σπίτι μου. Εσύ ήρθες μουσαφίρης εδώ μέσα. Θα φας θα πιεις και θα φύγεις. Αλλά και το σπίτι μου δικό μου είναι. Θα βάλουμε τον κάθε δήμο να μας κάνει κουμάντο, να μας κάνει το αυτό; Τι λες εσύ; Επειδή εσύ είσαι χρεωμένος θα ξεχρεώσω εγώ; Και τι με νοιάζει εμένα τι έκανες εσύ; Όχι, εγώ διάβασα εφημερίδα έλεγε ότι θα σας κάνω έτσι, θα μεγαλώσω πάλι την Ανατολή, θα βγάλω σχέδιο…Κι ο δικός μας θα βγάλει σχέδιο, θα το φτάσει μέχρι κάτω στη λίμνη. Τι σημασία έχει; Βέβαια. Τι σημασία έχει;

Θα βγάλει τα κτήματά μας. Οι περιουσίες μας. Τα κτήματά μας, αυτά είναι. Και πες…Είχαμαν την πλατεία εδώ κάτω…Το σχέδιο του χωριού μας είναι η Πάτρα. Όπως είναι η Πάτρα έτσι είναι. Ναι το σχέδιο του χωριού. Πήγα στην Πάτρα και μο ‘λεγε ο πατέρας μ’ «Ελένη το χωριό μας είναι σαν την Πάτρα». Πήγα στην Πάτρα δυο φορές κι ακριβώς όπου που να ‘βγαινες έβγαινες κάτω στην παραλία. Όποιο δρόμο και αν έπαιρνες κατεβαίνεις κάτω στην παραλία.

Όλα, όλα, όλα. Ε…όταν χωρίσανε, φτιάσαν τα σπίτια ήρθε ένας αυτουνούς οι εργολάβοι, ποιος ήτανε, ήτανε κοψοκέφαλοι, οι άλλοι δεν ήξεραν οι άνθρωποι, ήταν αγρότες, τους έβαλε από ένα σκοινί τους είπε μέχρι εκεί θα βγάλετε από ένα χαντακάκι. Τετράγωνο ο

καθένας. Ήρθε δω, τα μέτρησε, τους έβαλε από ένα πασαλάκι, «ρωσίματα» λέγονται αυτά, τους έβαλε από ένα πασαλάκι, τους είπε εσύ είσαι δω, εσύ είσαι κει, αυτά είναι τα μέτρα σας και θα κάνετε ο καθένας τα χαντάκια σας να χωριστούν οι δρόμοι. Από πέντε μέτρα. Οχτώ μέτρα ήτανε. Οι δρόμοι οχτώ μέτρα ήτανε. Από οχτώ μέτρα τον κάθε δρόμο. Κι οχτώ μέτρα αφού έβαλες το σκοινί και σε έδωσε να καταλάβεις, να βάλεις το σκοινί να βγάλεις το χαντάκι σ' υποχρεωτικά, για να χωριστούν οι δρόμοι, έβαζες πασσάλους κι εσύ κι έτσι χωρίστηκε όλο το χωριό κι έγινε χωριουδάκι. Χωριουδάκι, όχι χωριό. Χωριουδάκι. Τώρα σε είπα. Τώρα είμαστε οχτώ χιλιάδες λαός. Είμαστε πολλοί τώρα. Είμαστε πολλοί. Πιάσε τώρα...Αυτή που σου λέω Ακαδημία, τότε δεν την λέγανε Ακαδημία, κάπως τη λέγανε... *Σαμή*, ναι έτσι το λέγανε...Πιάσε αυτά, πιάσε από δω μεριά, πιάσε τα σύνορα της Κατσικάς που έχουμε εμείς και η Κατσικά όλα είναι σπίτια. Πιάσε η *Βαθιά* που λέμε, το δρόμο από κάτω μεριά, καθόλου να μην είναι είναι πεντακόσια σπίτια. Αυτή η *Βαθιά* είναι εδώ κάτω. Εδώ είναι η *Βαθιά*. Η *Βαθιά* μας πιάνει εμάς η *Βαθιά*, την Μολφέτα την ξέρεις με τα μάρμαρα; Χωρίζεται Ανατολή-Ιωάννινα...

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΤΗΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ο Ανδρέας Πτηνόπουλος είναι συνταξιούχος οδηγός. Οι γονείς του έφτασαν στην Ανατολή Ιωαννίνων από τη Ντούζτσε και την Κερασούντα. Γεννήθηκε το 1925 στην Ανατολή, όπου κατοικεί μόνιμα.

Πτηνόπουλος Ανδρέας του Γεωργίου. Εδώ όταν πρωτοήρθανε δεν ήτανε μόνο Πόντιοι ακριβώς· ήτανε Μικρασιάτες λεγόμενοι, οι οποίοι ήτανε φυλές φυλές: Τραπεζούντιοι, Πόντιοι στον Πόντο ακριβώς που ήτανε, ονομαζότανε Τούτσε, βαθειά του Πόντου, ήτανε Τοχατλούδες, Σαμψωλούδες, Μπαφραλήδες, Κερασωλούδες, ήτανε φυλές φυλές, δεν ήταν ακριβεία μια φυλή όλοι, αλλά οι Πόντιοι οι πραγματικοί Λαζοί, η λέξη Λαζοί απόμεινε ότι λέγανε, τότες αυτοί εκεί πέρα ήτανε οι πιο ισχυροί και λέγανε «η Ελλάς ζει», και είχαν την ονομασία Λαζοποί και μιλάγανε τα λαζικά· τα λαζικά σχεδόν είναι, πέφτουνε στην ελληνική γλώσσα, όπως επί παραδείγματι χάρη, «τεντζερέ» λένε εδώ οι ντόπιοι, «τέντζερε» λένε οι Λαζοί. Έρχεται κομψή λέξη και στην τουρκική γιατί εδώ ήτανε οι Τούρκοι και οι Λαζοί, το λεν Λαζοί. Έχουν ιστορία οι Λαζοί. Οι Πόντιοι, οι πραγματικοί Πόντιοι είναι οι Λαζοί που μιλάγανε τα λαζικά. Όπως είναι Τραπεζούντες, Τοχατλούδες, αυτοί όλοι, Κερασουλούδες, όπως είχανε η γενιά από τη μάνα σου, αυτοί μιλάγανε λαζικά, αυτοί είχαν τη λέξη αυτή, αφού λέγανε οι Λαζοί, «η Ελλάς ζει», εκεί για να μη τους γνωρίζουν οι Τούρκοι, να μη γνωρίζουν τη λέξη Λαζοί οι Τούρκοι, που λέγανε «η Ελλάς ζει», που την πατρίδα εκτιμούσανε και τους ονομάσανε λαζούς.

Ήρθανε το ‘22 εδώ. Τραβήσανε πολλά, σκορπίσανε στα Γιάννενα, δεξιά-αριστερά, σε χάνια, εκεί που είχαν τα ζώα εδώ οι ντόπιοι, που πηγαίναν στα Γιάννενα να ψωνίσουνε, και τσ‘ είχαν εκεί μέσα. Αλλά είχανε δραστηριότητα. Ο ποντιακός λαός ήτανε εργαζόμενος· πολύ εργάζονταν, ήτανε εργατικοί· και ξεκίνησαν από το μηδέν που τους έφεραν, τους είχαν φέρει, από την Τουρκία τους έφερναν γύρα. Γι’ αυτό και έχουνε χαθεί πολλοί, τους έφερναν το γύρο μέσα στα βουνά και σ’ αυτά για να τους ξολοθρέψουν οι Τούρκοι, για να μη τους καθαρίσουν, τους σφάξουν και τους σκοτώσουν, τους έφερναν γύρα για να...και κατέληξαν στην Κύπρο, στην πατρίδα τώρα που φωνάζουμε περισσότερο εμείς για την Κύπρο, πατριώτες, εκεί όμως τους κάναν, να πούμε νίλες οι Κύπριοι. Από κει τους φέραν στον Περαία, απ’ τον Περαιά τους έφεραν στην Πρέβεζα και άρχισαν ύστερα από την Πρέβεζα τους σκορπάγανε δεξιά κι αριστερά. Καταλήξαν εδώ οι δικοί μας στα Γιάννενα, στα χάνια που σας λέω, και ύστερα αρχίσαν από το...’23 με ‘24 να ιδρυθεί το χωριό εδώ, ο συνοικισμός· λέγαμε ο συνοικισμός Ανατολής. Και καταλήξαμε 140 οικογένειες εδώ, πρωτοκαταστήθηκαν εδώ πέρα. Ξεκίνησαν με τη βοήθεια βεβαίως του κράτους αλλά περισσότερη προσωπική εργασία βάζαν οι ίδιοι. Κόβαν πλιθάρια, χωματοπλίθαρα εκεί κάτω πού ‘ταν κάποτε παλιά βρύση, και φτιάχναν τα σπίτια όσοι ήτανε πολύτεκνοι

απάνω από πέντε άτομα, τους δίνανε τέσσερα δωμάτια, στον κάτω μαχαλά, κάτω μέρος του χωριού. Κι ύστερα όσο έρχονταν τον ανήφορο έπαιρναν, να πούμε, από πέντε άτομα και κάτω διπλοκατοικίες, όπως παραδείγματος χάρη είχαμε εμείς εδώ: δυο δωμάτια, στη μέση το σπίτι, δυο δωμάτια από δω, δυο δωμάτια από κει.

Ναι, η διπλοκατοικία χωρίζονταν σε δύο οικογένειες.

Ε...τα ‘φτιαχναν έτσι, τότε, το κράτος τέτοια εντολή έδινε και τα ’φτιαχναν έτσι. Τα σπίτια τα οποία γίνονταν διπλοκατοικία γίνονταν με πέτρινο χτίσιμο οι διπλοκατοικίες που ‘ταν στο κάτω μέρος γίνονταν με χωματοπλίθαρα.

Ναι, με πλιθάρια. Τον ανήφορο ήτανε με πέτρα, αλλά στη μέση ήτανε, δηλαδή τα χωρίσματα μέσα είχανε χωματοπλίθαρο, γιατί τα άλλα ήταν με πέτρα γύρα-γύρα. Και τα κάτω σπίτια που φτιάχνανε, να πούμε, τα τέσσερα δωμάτια τα σήκωναν, να πούμε, 50-60 πόντους με πέτρα κι ύστερα τα χτίζανε χωματοπλίθαρα. Για να προκάνουν γρήγορα, για να τα χτίζουν τα σπίτια για να τους βάλουν μέσα. Κανονικά γύρα στο...’31 με ‘32 είχαν τελειοποιηθεί τα σπίτια και το ‘33 έγινε η οριστική διανομή. Μέχρι το ‘33 που είχε γίνει η οριστική διανομή ο κόσμος εδώ ήταν χέρσα, δεν υπήρχε σπαρσίματα κι αυτά. Τα είχε κάποιος Τούρκος μπέης, ο ονομαζόμενος Τσούκαλης· είχε από τούτο δω μέχρι το Μπιζάνι βόσκαγε τα πρόβατά του, κι εδώ έγινε ο συνοικισμός η Ανατολή και στο πέρα μέρος, να πούμε έγιναν οι άλλοι δύο συνοικισμοί, δηλαδή χωριά, τα οποία τα ονομάζαν τότε συνοικισμούς· η Μπάφρα και η Καισάρεια. Και οι άλλοι ύστερα ονομάστηκαν, να πούμε· στην αρχή λέγαν συνοικισμούς αλλά ύστερα, να πούμε, απ’ το ‘33 εφόσον έγινε η οριστική διανομή ονομάστηκε χωριό και η Ανατολή και η Μπάφρα και η Καισάρεια. Περαιτέρω, αυτή ήταν η ζωή τους.

Αρχίσανε και μπαίνανε, χτίζοντας και μπαίνανε στα σπίτια ο κόσμος.

Δεν είχε τελειοποιηθεί όλο το χωριό για να μπουν, να γίνει, σιγά-σιγά...

Και όσοι ήταν σαν πρόεδροι, σαν επιτροπές, ποιοι είχανε μεγαλύτερες ανάγκες, με μεγάλη οικογένεια, τους βάζαν από κάτω κι έρχονταν σιγά-σιγά τον ανήφορο μικρές κυρίως οικογένειες κι έτσι τελειοποιήθηκε το χωριό τελειοποιήθηκε σας είπα, το ’31 με ‘32, οριστική διανομή έγινε...και τα κτήματα, να πούμε, που τους δώσανε το ‘33, έγινε οριστική διανομή το ‘33. Το ‘33 εγώ ήμουνα οχτώ χρονών, γιατί είχα γεννηθεί το ‘25 το Δεκέμβριο μήνα, στις 25 Δεκεμβρίου, τα Χριστούγεννα, παραμονή Χριστουγέννων και γεννήθηκα σε αντίσκηνο· δεν υπήρχαν σπίτια· ήταν σπίτια αλλά ήταν λίγα και ήτανε σε αντίσκηνο.

Η μάνα μου ήταν από τον Πόντο, από την Τούτσε, και ο πατέρας μου ήταν από την Τραπεζούντα, Τραπεζούντιος· ήταν μικτοί, να πούμε, ανακατεύτηκαν, ανακατεμένοι είχαν έρθει, να πούμε...

Νεαρός ήτανε αλλά ήτανε, πώς να σου πω, μάστορας, πελεκάνος, πελέκαγε πέτρες κι έχτιζε σπίτια· κι εδώ όταν είχε έρθει ανέλαβε, να πούμε, σαν εργολάβος, εργολαβική, εργολαβίες, τα σπίτια εδώ, κι

έβαζε μαστόρους, έπαιρνε μαστόρους και είχε φτιάξει πολλούς μαστόρους εδώ πέρα· δεν ξέρανε.

Βέβαια, και στα Γιάννενα· ήτανε ο συνοικισμός, και στα Γιάννενα υπήρχαν πρόσφυγες, στο συνοικισμό απάνω, ε... και...πηγαίναν κι ερχόταν και κάναν αυτή τη δουλειά. Και στο συνοικισμό δούλεψε, η Καπλάνειος Σχολή που ήταν σχολή Καπλάνειος, απέναντι στο παλιό το διοικητήριο, την είχε εργολαβία ο πατέρας μου.

Αγωνίζονταν πολύ οι Πόντιοι πρόσφυγες, γι' αυτό και δημιουργήσανε, προκόψανε· εδώ οι ντόπιοι, για να 'μαστε ειλικρινείς δεν ξέραν τί τους γίνεται, γιατί ήταν τουρκοκρατία και...εδώ στο Κατσικά που γνώρισα εγώ ακόμα, που ήταν, μεγάλωσα, έγινα 17-18 χρονών παλικάρι, στα σπίτια τους στα παράθυρα ψάθες είχανε, δε ξέρανε να βάλουνε τζάμια, και πόρτες [γέλιο] ήτανε δράμα η κατάσταση, και μας φωνάζανε «Τουρκαλάδες»· είχανε και το πλεονέκτημα αυτό· λέγαν εμάς «Τουρκαλάδες» αυτοί ζούσανε με τους Τούρκους εδώ μέσα, ήρθαμε εμείς και τους ανοίξαμε τα μάτια και μας αποκαλούσαν εμάς «Τουρκαλάδες». Ε...ήτανε ο κόσμος άχαρος, τί στο διάλο να πει κανένας, αγράμματοι ήτανε, τί ήτανε, δε μπορώ να το χωνέψω αυτό το πράμα· κι εμείς εδώ που 'ρθαμε δεν είμαστε μορφωμένοι, γραμματισμένοι! Πού να μαθαίναμε γράμματα· ίσα-ίσα να βάλουν υπογραφές και αν το μαθαίναν κι αυτό οι δικοί μας εκεί στην Τουρκία, οι δικοί μας οι παλιοί. Βέβαια εδώ όπως ήρθαμε, εγώ πήγαινα στο σχολείο, στο δημοτικό ξεκίνησα στον Αγιάννη, στην εκκλησία, ήτανε, πώς να το πω, σαν κελιά, όπως ήτανε, μοναστήρι, βέβαια, ήτανε ο Αγιάννης, δεν είναι εκκλησία, ήτανε μοναστήρι, κι είχε κελιά, να πούμε, και σ 'αυτά τα κελιά, από το κάτω μέρος που είναι τώρα διορθωμένα, εκεί ήτανε 3-4 αίθουσες που πηγαίναμε στο σχολείο, μέχρι τη δευτέρα Δημοτικού εκεί πήγαινα στο σχολείο, στην τρίτη Δημοτικού ήρθα δω απάνω, στο καινούριο το σχολείο, που το φτιάξαμε εμείς με προσωπική εργασία μόνον ο Δεσπότης τότες είχε δώσει, αν θυμάμαι καλά, 2.000, στα εγκαίνια για το σχολείο που έριξε κάτω στο θέμελο. Δε το άλλο έγινε με προσωπική εργασία των κατοίκων. Εβοήθησε το κράτος, βέβαια, έδωσε κάτι χρήματα, έδινε κάτι χρήματα για ασβέστες, για τέτοια, αλλά η δουλειά, η εργασία, μέχρι η σκεπή που φτιάχτηκε η σκεπή και βάλαν τα κεραμίδια, μόνον τα κεραμίδια και την ξυλεία έχει πληρώσει το κράτος, δε τ' άλλα η εργασία από κει που ξεκίνησε το σχολείο μέχρι που τελείωσε ήταν με προσωπική εργασία· βάζανε, να πούμε, ανάλογα στις οικογένειες, στο άτομο, πέντε μέρες εργασία, εφτά μέρες προσωπική εργασία· και φτιάχνανε τους δρόμους, το σχολείο έγινε μ' αυτή τη δουλειά.

Προσωπική εργασία όλοι· όλοι οι δρόμοι με προσωπική εργασία.

Όλα. Βεβαίως [υπήρχαν]. Όταν αποκαταστήθηκε, φτιάχτηκε το χωριό...

Ε βέβαια, οι πλατείες αυτές όσες υπάρχουν σήμερα ήτανε..., γιατί ήτανε το σχέδιο, αυτό το είχε φτιάξει, δε θυμάμαι κι εγώ πώς τον λέγαν αυτόν, που ήταν σχέδιο Πάτρας ο οικισμός.

Βέβαια, μέσα στην Ανατολή δε χάνεσαι· απ' όποιο δρόμο να πιάσεις θα βγεις· στο κάτω μέρος ο δρόμος της Κατσικάς και ο δρόμος της Πρεβέζης· τότες αυτός ο δρόμος ήτανε Πρέβεζα, Αθήνα,

ύστερα έγινε ο καινούριος δρόμος. Αλλά ήτανε μεγάλη εργασία, η προσωπική εργασία. Ύστερα ο κόσμος τότες δεν είχανε πονηριές, κοιτάγανε πώς να προκόψουνε, να ευημερήσουνε, δεν είχε, σου λέω, με κασμάδες, με τσαπιά σκάβαν και σπέρνανε· ύστερα τους δώσανε το κράτος ένα βόδ' σε μια οικογένεια, άλλο...

Αυτά τους τα δώσανε...μμμ...δω είν' το ερώτημα! Δήθεν αποζημίωση και τον κλήρο που τους δώσανε, δήθεν για αποζημίωση και συμψηφίζονταν η αποζημίωση από την Τουρκία που είχαν τα κτήματα με τούτα· αλλά δυστυχώς η περιουσία εκεί, ήτανε τεράστιας αξίας αλλά εδώ αυτά που πήραν τους τα χρεώσανε, χρεωμένοι ήτανε· πληρώναμε μέχρι την κατοχή που εδώ, εγώ πλήρωσα σκέψου. Εγώ πλήρωσα προτού την κατοχή τον κλήρο εδώ του γέρου, δε μπορούσα να τα ξοφλήσω· τόκοι, επιτόκια ξέρω γω και βάλε· αλλά ήτανε το κράτος σε αθλία κατάσταση· εμπόλεμη κατάσταση ήτανε, σκέψου τώρα τι... κι έτσι... Αγωνίστηκαν πολύ ο κόσμος, οι πρόσφυγες, οι Μικρασιάτες, ανεξάρτητα της φυλής τους· αγωνίστηκαν πάρα πολύ, με πίστη και με αγώνα αγωνίστηκαν και προκόψανε· δώσανε το φως στους εδώ στους περιβόητους Έλληνες της Ηπείρου· αυτοί δε φόραγαν, όλο τσαρούχια φοράγανε, με συγχωρείς για τη φράση μου, οι γυναίκες τους δε φορούσανε βρακί! Τόσο οπισθοδρομικοί ήταν. Σκέψου εμείς που είχαν έρθει οι γονείς μας από τη Μικρά Ασία, αν και ήτανε κι αυτοί πάνω σε βουνά, ήτανε κοινωνικοί, δεν είχανε όπως ζούσαν τούτοι δω, παράξενο πράμα αυτό!!! Εδώ αν δεν έρχονταν, γενικότερα στην Ελλάδα όπως αποδείχτηκε και εκ των υστέρων, εάν δεν έρχονταν οι πρόσφυγες, αυτοί κοιμόταν με τα τσαρούχια όλοι, όπως λένε κοιμάσαι με τα τσαρούχια, έτσι ακριβώς ήτανε και τότες. Το φως τους δώσανε οι Μικρασιάτες εδώ στην Ελλάδα. Σ' όποια περιοχή κι αν πας, σ' όποιο μέρος κι αν πας θα υπάρχει πρόσφυγας. Μικρασιάτης. Δεν υπάρχει μέρος στην Ελλάδα να μην υπάρχει Μικρασιάτης· αλλά οι περισσότεροι είναι στη Μακεδονία, πάνω στη Θεσσαλονίκη.

Όχι, όχι, όχι. Αφού να φανταστείς, κορίτσι μου, αφού σμίξαν κι ήταν τόσο, δεν μπορούσαν να παντρευτούν, να πάρουν κοπέλες τα παιδιά, γιατί ήτανε σχεδόν, έγιναν σόι, συγγενολόι. Και αναγκαστήκαν ύστερα, ε βέβαια, δε μπορούσαν να πούμε, να και μένα η γυναίκα μου είναι ντόπια, δεν είναι Πόντια...

Είναι απο την Κοπάνη. Να φανταστείς φτάσαμε στο σημείο που δε μπορούσαμε, και γίνονταν αιμομιξίες, πώς το λένε αυτό το πράμα, σόι, τί να πάρεις την ξαδερφή σου· το κρατάγανε εφτά γενιές· Σκέψου τώρα, να βρεις άκρη στις εφτά γενιές. Σήμερα δεν έχει αιδώ. Σήμερα εδώ κοντεύουν να πάρουν την αδερφή τους, όπως κατήντησε η κοινωνία η σημερινή· αυτό μας κράτησε εμάς, τους Μικρασιάτες· να το ονομάσουμε με τη γενικότερη λέξη ως Μικρασιάτες· να μην ξεχωρίζουμε Πόντιους και από άλλες φυλές. Αυτό μας κράτησε και ακόμα εμείς οι παλιοί αυτό κρατάμε. Αλλά δυστυχώς...

Βεβαίως, κρατήσαμε. Εκεί με το κράτημα αυτό ακόμα κρατιέται ο σεβασμός ο προσφυγικός, ο μικρασιατικός σεβασμός. Δεν κοιτάν, να πούμε πώς θα πάρουν την ξαδερφή τους· αυτό το κάναν οι παλιοί· πέθαινε ο αδερφός έπαιρνε τη νύφη του, να μην πάει η περιουσία

αλλού· εδώ εμείς αυτό δεν το ’χαμε· δε παν να ‘τανε πάμπλουτος δεν το προσέχαμε αυτό το πράμα.

Αναγκαστικά παίρναμε ντόπιους. Ύστερα οι ντόπιοι «κατασκοτώνονταν» να δώσουνε τα κορίτσια τους σε μας και πώς πάρουνε παιδιά γαμπρούς αφού είδανε ότι τους έφυγαν οι τσίμπλες από τα μάτια, τι γίνεται, και αρχίσαν σκοτωμός γίνονταν πώς ν’ αρπάξουν τα κορίτσια και τα παιδιά· έχουμε πολλές κοπέλες ντόπιες και παιδιά που πήραν, κοπέλες τα παιδιά και τα κορίτσια μας ντόπιους.

Όπως τύχει. Ύστερα μπήκε το πλεονέκτημα...Αχ, κορίτσι μου, αυτό εμείς δε το’ χαμε τότες στη αρχή· τώρα μπήκε, να πούμε, «έχει η κοπέλα;», προίκα να πάρουμε. Δε έχει η κοπέλα... Κι ύστερα έφτασε στο σημείο τώρα, απ’ τη μια μεριά έχει και λίγο δίκιο, σου λέει, δεν έχω γω, να πάρω και μια κοπέλα δεν έχει κι αυτή τι θα κάνουμε, πού θα πάμε, τι θα κάνουμε, πώς θα ζήσουμε; Έγινε αυτό το θέμα τώρα, κάθε χρόνο, βλέπεις η εξέλιξη φέρνει και την ανέχεια.

Όχι, όχι. Το ίδιο ίσχυε και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις ήταν το αντίθετο· όταν ήθελε να πάρει μια κοπέλα έπρεπε να πληρώσει την κοπέλα για να την πάρει. Κι αν δεν την έδιναν την έκλεβε. Είχαν το κλέψιμο! Είχαν το κλέψιμο εκεί. Άμα δεν την έδιναν έτσι, ήταν πιο νταήδες η μεριά των γαμπρών κι έκλεβαν και την κοπέλα· αλλά είπα, το θέμα του προικιού δεν υπήρχε· όχι το θέμα του προικιού ξεκίνησε εδώ, όταν αρχίσαμε , σχεδόν από την ηλικία τη δική μου, τότε το ‘46, μετά τον πόλεμο. Εγώ την γυναίκα που πήρα δεν την πήρα, ούτε προίκα πήρα ούτε τίποτα, έτσι μου ‘δωσαν δέκα λίρες δώρο, οι γονείς της.

Με προξενιό, με προξενιό παντρεύονταν εδώ· αλλά το θέμα ήτανε αφού οι πρώτοι πρόσφυγες που ‘χαν έρθει 140 οικογένειες εδώ, 140 οικογένειες ήταν, αφού σχεδόν γινήκανε σόι, ξαδέρφια, κουμπάροι, πάντα τα σεβόταν αυτά· και δε μπορούσαν πια, φοβόταν από..., σου λέει, τί θα παντρευτώ την ξαδερφή μου; Δε γίνεται.

Αν ήτανε κουμπάρος νέος και βάφτιζε το παιδί του αλλουνού, δε την έπαιρνε. Το φοβόνταν αυτό, τη συγγένεια. Και ειδικά το λάδι που..., λάδι σου λέει έριξε, λάδι και θα πάρει τούτο το κορίτσι! Πα, πα, πα δε γίνονταν. Ήτανε μεγάλος σεβασμός αυτό. Σήμερα ξετροχιάστηκαμε· φύγαμε τελείως απ’ αυτόν τον σεβασμό. Κι όταν υπάρχει, κορίτσι μου , κάποτε σεβασμός, εκεί υπάρχει κι ευτυχία· υπάρχει αγάπη, υπάρχουν όλα· έχουμε ξετροχιαστεί τώρα. Και κάθομαι πολλές φορές και σκέφτομαι και λέω «βρε κοίταξε πού καταντήσαμε και πού θα φτάσουμε τώρα». Δε μπορώ να το χωνέψω. Παιδιά εμείς και δε θα πηγαίναμε στην εκκλησία! Προς θεού.

Πάνε, όχι εδώ στο χωριό· γενικότερο είναι το θέμα, γενικότερο είναι το θέμα, κορίτσι μου· δεν είναι θέμα μόνο εδώ στο χωριό. Σας είπα, τουλάχιστον εμείς, οι Μικρασιάτες ακόμη κρατάμε το σεβασμό· πηγαίνουνε στην εκκλησία κι αυτά, είναι θεοφοβούμενοι, πιστεύουν...

Καλά οι μεγαλύτεροι, είναι μεγαλύτεροι, τελείωσε κόκαλο· άμα δεν παν οι μεγάλοι στην εκκλησία δε γίνεται.

Οι νέοι πάνε αλλά όχι...σμίξαν τώρα οι νέοι έγινε μια ψαλίδα όλοι· ντόπιοι, Πόντιοι, Μικρασιάτες, γύφτοι, όπως θέλεις πάρτο, έγιναν ένα

τώρα. Δε ξεχωρίζεις. Να πας μέσα στο μαγαζί δε ξεχωρίζεις ποιος είναι. Εμείς οι παλαιότεροι, τώρα, οι μεγάλοι, δε γνωρίζουμε τους δικούς μας τα παιδιά τους· δε τα γνωρίζουμε. Σκέψου τώρα, ήταν 140 οικογένειες και τώρα αυτοί 300 άνθρωποι δεν ήτανε, άντε βάλτο και 400. Και τώρα είναι 8.500, 9.000 λαός εδώ μέσα.

Οι ξένοι αρχίσανε όταν άρχισε η μετανάστευση· φύγαν και πήγανε στη Γερμανία και από τότε άρχισε η...

Όχι, από δω όχι. Προτιμούσαν να δουλέψουν εδώ. Το μόνο που είχαν οι Μικρασιάτες ήταν ότι πήγαιναν στα επαγγέλματα· δεν υπήρχε Μικρασιάτης να μην ήξερε επάγγελμα. Αποκλείονταν. Από τσαγκάρης, κουρέας, τα τιποτένια, που λέμε, επαγγέλματα, μέχρι τη σπουδή· αλλά η σπουδή ήταν δύσκολα για μας· δεν υπήρχε το οικονομικό. Σήμερα όμως δεν υπάρχει τέτοιο πράμα. Όποιο παιδί θέλει να μάθει γράμματα, θα πάει στο σχολείο και θα μάθει. Όποιο παιδί δε θέλει να μάθει, δεν πάει. Αλλά δεν πάει να μάθει και τέχνη· είναι και κείνο το χειρότερο, είναι κι αυτό...

Κοίταξε πηγαίνανε στα Γιάννενα αλλά είχαν ανοίξει και μαγαζιά εδώ· γιατί στα Γιάννενα, σου είπα, δεν ήταν το μέσο, κορίτσι μου, το χρηματικό μέσον. Για να παν τότε στα Γιάννενα έπρεπε να έχουνε λεφτά, για να ανοίξουν τότε μαγαζιά, και πηγαίνανε υπάλληλοι. Πηγαίνανε υπάλληλοι και δουλεύανε σαν υπάλληλοι. Ύστερα αφού δουλεύαν κι αυτά άρχισαν ύστερα κι ανοίγαν και μαγαζάκια κι εδώ· ανοίξανε μπακάλικα, ανοίξαν καφενεία, ανοίξανε κουρεία σιγά-σιγά κι επεκτείνονταν να πούμε. Δεν αφήνανε δουλειά να πάει χαμένη. Έβλεπε τις καθημερινές στα χωράφια. Τις Κυριακές ό,τι επάγγελμα είχε εξακολουθούσε να το φτιάχνει. Τότες δεν υπήρχε ωράριο· ήλιο σε ήλιο, δεν είχε οχτάωρο και εξάωρο και κολοκύθια που λεν τώρα. Εκεί ανατολή ηλίου και δύση ηλίου. Αφού έφτασε σε μένα η σειρά που πηγαίναμε να θερίσουμε τα λιβάδια, τα κοπτολίβαδα, για τα ζώα μας, για τα γελάδια και για τ' άλογα, άλλοι είχαν άλογα άλλοι είχαν βόδια, επηγαίναμε και θερίζαμαν τα λιβάδια. Έφτασα εγώ 13 χρονών παιδί να πάω με τους μεγάλους για να θερίζω· κι άμα δε θέριζα πέντε στρέμματα την ημέρα, το μερίδιό μου, δεν ήμουν έτοιμος να ζήσω, έξω, δρόμο· να πας να μάθεις να δουλεύεις, πέντε στρέμματα να θρίζεις για να μπεις στην παρέα· κάναν παρέες αυτοί· 10-12 άτομα· έβλεπες ο κάμπος όταν μπαίναμε και θερίζαμε τα λειβάδια, έτρεμε...αυτοί οι ντόπιοι όλοι λαχτάραγαν· και μας παίρναν εμάς και θερίζαμε τα λιβάδια, δεν ήξερε κανένας να θερίσ'.

Μα δε καθόμασταν κορίτσι μου. Δεν κάθονταν Μικρασιάτης· στη δουλειά, νύχτα-μέρα.

Ναι, αρχίζανε από 4-5 οι παρέες και άμα ήτανε δέκα, άμα έπιαναν από 10 και 11 και 12 παρέες...

Μεγάλοι ήταν. Τα βάζανε, αφού σου λέω 13 χρονών ήμουν και μπήκα στην παρέα...Ναι, αφού στο σχολείο πήγαινα εγώ 13 χρονών· εκεί το σχολείο τότες εάν δεν ήσουν 14 χρονών δεν έπρεπε να κόψεις το σχολείο, αλλά άμα ήσουν 14 χρονών από κει και πέρα το 'κοβες το σχολείο· μάθαινες δε μάθαινες το 'κοβες· αλλά μέχρι 14 χρονών απαγορεύονταν [να το κόψεις], θα πήγαινες, πλέρωνες πρόστιμο.

Ελληνικά.

Δεν μας περιορίζανε καθόλου. Αλλά, είδες, σας είπα, η ελληνική γλώσσα με τη λαζική σχεδόν είναι κοντά· κι επειδής είναι κοντά δε δυσκολευόταν και τα παιδιά στην ελληνική γλώσσα, ούτε τους πείραζε τους δασκάλους το αν μιλάγαμε λαζικά. Αλλά αφού πηγαίναμε στο σχολείο, αποφεύγαμε κι εμείς οι ίδιοι μεταξύ μας να μιλάμε λαζικά και μιλάγαμε ελληνικά, γιατί μας άρεσε...

Όχι, όχι λάθος αυτού. Ουδείς δάσκαλος έκανε παρατήρηση να μην μιλάς τη γλώσσα σου. Αυτό όχι! Αυτός που σου το 'πε είναι λάθος. Εγώ τώρα είμαι εβδομήντα τέσσερα χρονών, δεν είμαι πιτσιρικάς! Δεν έχω...αμ, αφού δε διάβαζα, τσ' έτρωγα. Χάρακα στο χέρι και τσ' μάζευα. Έκανα αταξίες...«Έλα δω, γιατί το 'κανες αυτό;» Χάρακας! Θα περνούσαμε εμείς από το καφενείο μπροστά και θα πηγαίναμε στο καφενείο μέσα; Α...πα...πα! Κούρεμα το μαλλί, τέζα! Κάθε δεύτερη βδομάδα, κούρεμα. Δεν υπήρχε τέτοιο πράμα. Πειθαρχία στο σχολείο, ναι. Όχι όμως να μας απαγορεύουν να μιλάμε τη λαζική, την ποντιακή. Όχι!

Στο σπίτι μιλάγαμε με τους γονείς λαζικά. Γι' αυτό και την ξέρουμε τη γλώσσα αλλά στο σχολείο δεν μας απαγόρευε κανένας. Άλλος μίλαγε ελληνικά άλλος μίλαγε λαζικά. Δεν είχε πρόβλημα. Αλλά επειδής, σας είπα ότι η γλώσσα η ελληνική με τη λαζική σχεδόν ταίριαζε και δε δυσκολευόμασταν, φερ' ειπείν να μιλάμε ελληνικά, μας άρεζε να μιλάμε ελληνικά δεν υπήρχε πρόβλημα. Μόνον αυτοί οι τουρκόφωνοι...δυσκολεύονταν γιατί αυτοί ξέραν τα τουρκικά. Αυτοί ναι, αυτοί δυσκολεύονταν να μάθουν...

Υπήρχαν πώς! Είχαμε τουρκόφωνους: Σαφραμπολίτες και Μπαφραλήδες που τους λέγανε, τουρκόφωνους.

Σας είπα δεν απαγορευόταν αλλά στο σχολείο τα παιδιά...

Μα δε μπορούσαν να συνεννοηθούνε με την τουρκική γλώσσα! Εγώ τώρα που είμαι εβδομήντα τέσσερα χρονών άνθρωπος δεν την ξέρω την τουρκική γλώσσα. Αφού δε μίλαγα με τους γονείς μου τουρκικά, από πού θα τα μάθαινα; Έτσι και τα παιδιά μεταξύ μας μόνο ελληνικά και λαζικά. Τίποτ' άλλο.

Βέβαια! Κι αυτοί αφού πηγαίναμε μαζί στο σχολείο μάθανε την λαζική γλώσσα. Με τους γονείς μας για να συνεννοηθούνε δεν μιλάγανε τουρκικά, μιλάγανε την λαζική γλώσσα στους γονείς τους δικούς μας. Στους γονείς τους δικούς τους βέβαια μιλάγανε τη γλώσσα την τουρκική, δεν υπήρχε πρόβλημα. Σας είπα, δεν μας απαγόρευε κανείς. Ήτανε πραγματικά, η ελευθερία της γλώσσας ήτανε σωστή.

Ναι, κοίταξε να δεις κορίτσι μου· πάντοτες τα συμφέροντα των μεγάλων...Ήτανε, ο συγχωρεμένος ο παπάς, ο παπα-Γιώργης μας, τα είχε καλά με τον τότε Σπυρίδωνα, το συχωρεμένο, και του άρεσε να το έχουν τον Αγιάννη να το έχουν εκκλησία. Εδώ έχουμε κλήρο εκκλησιαστικόν και κλήρο σχολικόν· 25 στρέμματα το εκκλησιαστικό, 25 στρέμματα σχολικό, τα οποία τα νοίκιαζε το σχολείο και ακόμα τα 'χουν και τα νοικιάζουν υπέρ του σχολείου. Αυτός τότες στο γεωργικό σταθμό, σχεδόν ο μισός γεωργικός σταθμός ήτανε στην Ανατολή, αλλά για να γίνει πνευματικός, να πάρει αξία και να τα 'χει καλά με τον Δεσπότη το δώρισε στο δεσποτικό, στο κράτος, στο

Δεσπότη, στην εκκλησιαστική «αυτή», και αυτό το έκαναν τότες για να πάρουν από δύο στρέμματα κάθε κληρούχος για να το κάνουν σαν μποστανικό, σαν κηπάρ'. Αλλά ο συχωρεμένος ο παπάς για τα συμφέροντα τα δικά του το παραχώρησε εκεί και μείναμε μπουκάλα. Κι η εκκλησία, δεν θέλησε, δεν ενήργησε για να τη φτιάξει εκκλησία. Δεν έχουμε ξεχωριστή εκκλησία γιατί ήταν τα συμφέροντα. Το μοναστήρι ο Αγιάννης υπάγεται στην Καλούτσιανη, κι έρχονταν αυτοί από κει εδώ, αφού άνοιξε κι έγινε εκκλησία ερχόταν και η Καλούτσιανη εδώ. Δεν πήγαιναν μόνο στην Αϊ-Μαρίνα, κι η Αϊ-Μαρίνα είναι της Καλούτσιανης. Ερχόταν κι εδώ. Κι αφόσον ερχόταν εδώ το οικονομικό του παπά μεγάλωνε...Τότες δεν υπήρχε μισθολόγιο στους παπάδες. Πληρώναν οι κάτοικοι. Κάθε χρόνο, φερ' ειπείν, από πενήντα, να πούμε ή τριάντα ο κάθες ανάλογα, να πούμε, τη χρονολογία που είχαμε «οίμορο», σαν οίμορο, που το λέγανε οι Τούρκοι, στους παπάδες. Άντε σιγά-σιγά, σιγά-σιγά, μόνον όταν γίνονταν η κηδεία, βάπτιση, αυτά ό,τι είχε ευχαρίστηση και όταν ήλεγαν ό,τι έχεις ευχαρίστηση αντί να σου 'δινε πέντε δραχμές του 'δινε είκοσ' δραχμές, δεκαπέντε δραχμές, ανάλογα με τη δύναμη του καθενός. Ύστερα έγινε το ωράριο με τιμολόγιο και την αχρηστέψανε τη θρησκεία και γι' αυτό δεν είχαμε εκκλησία.

Της Ανατολής όχι. Μόνο ο Αγιάννης που ήταν το μοναστήρι κι εκκλησιαζόμασταν εκεί. Τώρα φτιάξαμε την Αγία Σοφία.

Και σαν έρανο κάθε μήνα έχουμε οι συνδρομηταί και δίνουμε συνέχεια και όσοι βολεύονταν διαφορετικά, άλλος διακόσιες άλλος εκατό χιλιάδες...

Και «ξένοι», και «ξένοι». Τώρα δίνουνε γενικά, όλοι. Δεν υπάρχει χωρισμός. Στην εκκλησία χωρισμός δεν υπάρχει. Εμείς το κρατάμε αυτό το πράμα. Οι ντόπιοι μπορεί να το κρατάν...

Όχι, χωρίζονταν...να...«εσύ είσαι ντόπιος εγώ είμαι πρόσφυγας. Αλλά τώρα όμως δεν χωρίζεται κανένας. Σε αυτή την περίπτωση του εράνου, που γίνεται έρανος, δεν λέει κανένας ότι αυτή η εκκλησία είναι ποντιακή...

Οι ντόπιοι, οι ντόπιοι...Οι ντόπιοι έχουν λίγο το διάολο μέσα τους [Γέλια]. Αλλά όχι πολύ όμως.

Όχι, καθόμαστε αλλά πάντως ξεχωρίζονται λίγο, πάντοτε στα καφενεία οι ντόπιοι με τους...Εμείς όμως δεν κάνουμε διαχωρισμό καθόλου. Αν μπεις στο μαγαζί μέσα δεν βλέπεις ότι οι πρόσφυγες, να πούμε, να κάθονται χώρια. Όχι! Αυτό το' χουμε σαν όπως λέμε σήμερα στην κοινωνική γλώσσα ναζισμό. Εμείς δεν το' χουμε αυτό το πράμα. Κρατάμε ακόμα το παλιό, σας λέω. Δεν χωρίζουμε.

[Οι Ραφτανίτες] έχουν καφενεία δικά τους. Αλλά αν πας μέσα στα καφενεία τα δικά τους αυτά, περισσότερους θα βρεις από τους δικούς μας παρά από αυτούς. Δεν έχει. Οι δικοί μας παν παντού, δεν ξεχωρίζουνε. Ο μικρασιατικός κόσμος, ο πόντιος κόσμος δεν χωρίζει, κορίτσι μου. Δεν κάνουμε την εξαίρεση αυτήν. Γι' αυτό και ο θεός πάντα μας βοηθάει. Δεν έχουμε προβλήματα τέτοια εμείς. Όχι! Εμάς μας κυνήγαγαν, αλλά...και τώρα είναι αλλά τώρα πάει σκόλασε αυτό το πράγμα, το παραμύθι. Μας κυνηγούσαν, να πούμε, με τα

κομματικά. «Α! εσύ είσαι κομμουνιστής!» Έβαζαν αμέσως τη μάσκα «εσύ είσαι κομμουνιστής».

Στους πρόσφυγες, ναι επειδή είμασταν Βενιζελικοί. Δεν υπήρχε... εκεί ...και είχαμαν αυτό το πρόβλημα αλλά μετά τη δικτακτορία λίγο-λίγο εξαλείφθηκε εκείνο το πράμα. Δεν υπήρχε εκείνος ο ναζισμός, πραγματικά ήτανε ναζισμός. Δεν κούταγες να βγεις όξω και ξέρω γω. Αλλά εμείς είμασταν ορισμένοι, το 'χαμαν το μυαλό πάνω από το κεφάλι. Δεν είχαμαν προβλήματα...Παέναμαν με την κουμπούρα στο κεφάλι! Αλλά ο περισσότερος κόσμος ήτανε φιλήσυχος· βασίλευε ο ήλιος και κόκαλο! Όξω γιοκ! Θα έβγαιν' ο ήλιος, θα πήγαινε δέκα η ώρα και θα ξεκίναγες να πας για δουλειά!

Το φωνάζουνε αλλά όχι όπως το φώναζαν πρώτα. Πρώτα η καλημέρα τους ήταν αυτή «τουρκόσποροι», «Τουρκαλάδες», η πρώτη κουβέντα τους ήταν αυτή. Σήμερα όχι. Να σου πω κορίτσι μου. Τη στιγμή την οποία δίναμε κοπέλες, πολλές κοπέλες ντόπιες, τι τουρκόσποροι θα σου πει. Θα αρχίσει να σου πει, «τι τουρκόσπορο τον λες αυτόν; Αφού μου έδωσες άνδρα εσύ απ' αυτόν, απ' αυτουνούς, του λες τουρκόσπορε;». Κι έτσι το βούλωσαν τώρα και σταμάτησε αυτή η λέξη: «Τουρκόσπορε» και «τουρκαλά», δεν υπάρχει. Σπάνια θα βρεθεί λέξη να την πει, γιατί δε τους συμφέρει. Όχι, είμαστε τώρα, σας είπα, σχεδόν εξαλείφθηκε η μικρασιατική νοοτροπία, γιατί είναι η νοοτροπία του τουρισμού, λένε, η εξέλιξη. Δεν βρίσκεις τώρα. Εξελιχθήκαμε πολύ με την εξέλιξη κι αυτή η εξέλιξη δεν ξέρω που θα μας πάει ακόμα. Όλο και στο χειρότερο πάει. Όλο και στο χειρότερο κορίτσι μου. Εμείς αγωνιστήκαμε, νύχτα-μέρα στη δουλειά, νύχτα- μέρα στη δουλειά. Όποιος ήταν επαγγελματίας, δεν άφηνε το χωράφι. Επειδής δεν είχαμε κλήρο μεγάλον, σας είπα, από 25 στρέμματα και οι πολύτεκνοι φτάσανε μέχρι...ζήτημα να ήταν μέσα στην Ανατολή πέντε-έξι οικογένειες που είχανε σαράντα στρέμματα, άλλοι τόσοι ήτανε...

Ξεχωριστό το σπίτι, το σπίτι με τον κήπο ήταν ξεχωριστό...για τα κτήματα...ζήτημα σας είπα να ήταν έξι-εφτά οικογένειες σαραντάρηδες. Άλλες τόσες ήταν οι τριανταπεντάρηδες, τριανταπέντε στρέμματα, δε οι άλλοι όλοι ήταν εικοσπεντάρηδες, εικοσπέντε στρέμματα. Μέχρι πέντε άτομα εικοσπέντε στρέμματα. Κι επειδής είχαμε ένα πλεονέκτημα εμείς, από τ' άλλα τα χωριά, γιατί η Μπάφρα, Καισάρεια, αυτοί, τα γύρω χωριά, είχανε απάνω από πενήντα στρέμματα, πήρανε παραπάνω, ήταν η έκταση, να πούμε, τέτοια που τους δώσανε περισσότερα. Εμάς ήτανε η έκταση τέτοια που δεν μπορούσαν να μας δώσουν περισσότερα.

Όχι, αλλά δεν ήτανε, η έκταση αυτή περιορίζονταν, να πούμε, στις περιοχές. Και εμάς μας δώσαν το πλεονέκτημα να πάμε να εργαζόμαστε και εργάτες στα Γιάννενα. Αυτουνούς τους άλλους δεν τους επιτρέπανε.

Μα δε μπορούσαν να κάνουν και διαφορετικά γιατί δυστυχούσε ο κόσμος. Και τους δώσαν το δικαίωμα να παν να δουλεύουν κι εργάτες και ό,τι άλλο μπορούσαν να κάνουν. Όπως είναι τώρα τα μηχανάκια τότε ήταν τα κάρα και γιαννιώτες και από δω απ' την Ανατολή. Αλλά απ' τ' άλλα τα χωριά απαγορεύονταν. Ύστερα έγινε τώρα αυτό, απ'

τον πόλεμο κι ύστερα (...) Και πηγαίνανε και δουλεύανε. Κι έβλεπες μεροκάματο κει, δουλειά στα χωράφια. Εκτός αν η οικογένεια ήτανε σε θέση να εκπεραιώσει τη δουλειά του χωραφιού πήγαινε ο πατέρας, να πούμε, να δουλέψει στα Γιάννενα· ή εργάτης ή αν είχε κάρο με τ' άλογο κουβαλούσε, έκανε αυτή τη δουλειά. Μεταφορές:χαλίκι, τούβλα, πέτρες. Δουλεύανε πολύ άσχημα, πολύ σκληρά. Οι πρόσφυγες, οι ντόπιοι δεν είχαν τόση δουλειά. Οι ντόπιοι ήτανε όλοι «τζερεμέδες», καλή ζωή ήθελαν. Παπούτσια ας μην είχε να φορέσει, δουλειά όχι. Σας είπα ότι άνοιξανε οι πρόσφυγες τα μάτια τους και άρχισαν και στρωθήκαν κι αυτοί στη δουλειά. Και πε αυτοί ολόκληρη μοίρα είχανε, χρόνια ολόκληρα έτσι ήτανε, δεν τσ' ένοιαζε.

Απ' το '33, σχεδόν το '33 που έγινε η ίδρυση, η εγκατάσταση της κοινότητος, ονομάστηκε κοινότητα η Ανατολή, κάνανε εκλογές και βγάζανε πενταμελές συμβούλιο και το συμβούλιο έκανε εκλογή στον πρόεδρο, δηλαδή όποιος ήτανε πιο έμπειρος, να πούμε, σε τέτοιες δουλειές γινότανε πρόεδρος αλλά όλοι προσπάθεια για το καλό, όχι αυτός είναι αντιπολίτευση...όχι τέτοια πράματα δεν είχαμε. Δεν είχανε ποτέ διχόνοια μεταξύ τους. Πάντα για το καλό και την ευημερία, δεν ήξεραν να πουν πονηριές: «να τον ρίξω αυτόν να μπω εγώ», όχι...

Όχι, πρώτα δεν είχαν. Δεν είχαν πρώτα. Αυτό έγινε μετά το '40. Και συνεχίζει, έγινε επέκταση. Πρώτα δεν ήτανε. Πρώτα πηγαίνανε σ' ένα καφενείο και κάνανε συμβούλιο [γέλια]. Είχε τη σφρα(γ)ίδα εκεί, το κουπόνι στην τσέπη ο πρόεδρο, πηγαίναν εκεί, καθόταν σε μια άκρη κάνανε συμβούλιο, λέγαν τι λέγαν κι ο πρόεδρος σφράγιζε εκεί τα...κι ο γραμματέας κράταγε εκεί τα βιβλία παραμάσκαλα και τα πήγαινε στο σπίτι του. Στην αρχή δεν είχαμε γραμματέα δικό μας εδώ. Είχαμε γραμματέα του Κατσικά, έναν που ήξερε γράμματα. Ύστερα ήρθε άλλος ένας απ' την Πεδινή, γραμματέας. Τώρα στα χρόνια τα δικά μας, τα δικά μ' που 'μανε στρατιώτης εγώ, το '47 είχαμε έναν γραμματέα απ' τσ' Μούλες, δεν είχαμε φύγει πολλοί απ' το παλιό το ταγάρ' π' λέμε. Και είχαμε μετά, έφυγε αυτός που ήτανε ένας Ρωσοπόντιος, ο οποίος ήταν δάσκαλος στη Ρωσία, ανέλαβε τη γραμματεία της κοινότητος...Α. Γ. λέγονταν.

Όχι, έχει πεθάνει, και μετά αφού γέρασε, να πούμε, ο άνθρωπος ανέλαβε η Χ., η αγγονιά του παπά, που λέμε του συχωρεμένου, γραμματέας και συνεχεί τώρα, έχουμε εξέλιξη μεγάλη σαν Δήμος, έχουμε πολλούς «Γραμματείς και Φαρισαίους» και που θα καταλήξει δεν ξέρω.

Το είχε βαφτίσει ο παπάς, ο παπα-Γιώργης, γιατί αυτός ήταν ο δάσκαλος και από δάσκαλος τον έκανε ο παππούς μ' τον πήγε στην Κωνσταντινούπολη και τον έκανε παπά. Ήτανε μορφωμένος δεν ήτανε αμόρφωτος. Ήτανε πολύ μορφωμένος, γιατί δάσκαλος στην Τουρκία έπρεπε να 'ξερες καλά γράμματα.

Επειδής είμαστε από την Ανατολή, απ' τον Πόντο, όπως η Μπάφρα πήρε την ονομασία από κει, την Μπάφρα, η άλλη η Καισάρεια επειδής ήταν απ' την Καισάρεια ονόμασαν το χωριό τους Καισάρεια. Δηλαδή, οι ηγέτορες, οι μεγάλοι που είχαν έρθει από κει ονομάζανε, να πούμε, τις ονομασίες των χωριών τους. Τότες δεν ήτανε οι νομαρχίες ήταν

η Γενική Διοίκηση. Ενέκρινε η Γενική Διοίκηση τις ονομασίες που λέγαν οι μεγάλοι κι έτσι ονομαστήκανε Μπάφρα, Καισάρεια και Ανατολή.

Ναι, δεν είχαμε πρόβλημα, ας ήτανε στη γλώσσα, όχι...είχαμε σχέσεις...

Ε...βέβαια και κουμπαριές και λίγο πράμα, να πούμε, νύφες και γαμπροί δεν...Γιατί κι αυτοί δεν ήτανε, να πούμε, εμείς εδώ είμασταν κολλητοί στο σόι! Αυτοί δεν ήτανε κολλητοί στο σόι. Ύστερα μπορούσαν να παντρεύονται κορίτσι και παιδιά. Ε...βέβαια...Ύστερα αφού πήρε εξέλιξη σταμάτησε κι εκεί. Αφού παντρειά και παντρειά, κουμπαριές ξέρω γω, σταμάτησε κι εκεί γιατί γίνανε σόι όλοι, περίπου. Δες Ναυρουζογλαίοι, είναι πενήντα οικογένειες.

Όχι, όχι, μικτοί, μικτοί, μικτοί, όχι μικτοί. Μας σας είπα δεν είχανε την πονηριά, να πούμε, να λένε εμείς το σόι να 'χουμε δω, όχι μικτοί, ανακατεμένοι δεν υπήρχε πρόβλημα. Όποιος ήθελε λίγο, έτσι όπως το λες εσύ, έλεγε ας είμαστε πέντε-έξι εδώ που είμαστε πατριώτες ας είμαστε κοντά για κάθε ενδεχόμενο αλλά για να γίνει ξεχωρισμός, διάκριση, όχι δεν υπήρχε...Όπως λες το σόι της μάνας σου αλλά ήταν μέσα στο χωριό, δεν υπήρχε άλλος. Δίπλα ήταν οι Τιτσελήδες, παραπάν' ήτανε οι Τραπεζαλήδες, δεξιά ήτανε οι Τοχατλούδες, αλλά η δική σας η σειρά μου φαίνεται είναι Κερασωλούδες.

Υπήρχε ένας που 'παιζε λύρα. Έκτοτε δεν συνέχισε κανένας να μάθει.

Καλά οι Μικρασιάτες είχανε, ήτανε η αγάπη μεγάλη, ο σεβασμός. Έβλεπες, να πούμε, τις Κυριακές, ανεξάρτητα ότι γιορτή και να ήταν, δεν παν να ήταν πεθαμένοι απ' τη δουλειά. Θα έρθει η Κυριακή τ' απόγευμα, στην πλατεία ειδικά, μαζεύονταν εδώ πάνω στην πλατεία, γινόνταν ο χαμός. Έμπαινε ο λυριτζής, ο κεμεντζής στη μέση και χόρευαν...Μα ήταν απαραίτητο κάθε Κυριακή να μην υπήρχε γλέντι. Ποντιακός χορός. Και παίζανε, να πούμε, πώς να στο πω και ορισμένες...ορισμένα τραγούδια τουρκικά , «κόνιαλε (...)» που λέγανε, τέτοια, μικρασιάτικα. Αλλά ήτανε μεγάλη αγάπη, σου λέω. Σεβασμός και μεγάλη αγάπη. Απ' τον πόνο τους κάνανε τραγούδια. Εκεί που χόρευαν έβγαζαν τραγούδια, έλεγαν τραγούδια. Κάνανε ποίηση, να πούμε, αυτόματη. Έβγαζε αυτόματο τραγούδι και άιντε... και όλο γέλια και όλο χαρά. Δεν υπήρχε...Τώρα εξαλείφθηκαν αυτά. Παρόλο που έχουμε ποντιακό σύλλογο και κάνουμε βράστα! Δεν υπάρχει όπως ήταν. Άμα πας στη Μακεδονία, μάλιστα! Αυτοί το κρατάνε, δεν υπάρχει. Δεν υπάρχει εκεί να μην υπάρχει κεμετζεντζής, 20 κεμετζετζήδες, 30 μέσα σ' ένα χωριό. Και τα παιδιά, οι νέοι τον κεμεντζή θα μάθουν πρώτη φορά. Εδώ δεν έχουμε.

Άρα ο σύλλογος κάνει, κάνει σ' αυτή την περίπτωση ο σύλλογος κάνει. Βλέπεις για έχω την αγγονιά μ' εγώ πάει εκεί και χορεύει, την μαθαίνουν να χορεύει. Αλλά εκείνο το ζήλος που έπρεπε να υπάρχει δεν είναι. Για να 'μαστε ειλικρινείς, δεν είναι εκείνο το ζήλος το οποίο είχαμε τότες στις αρχές.

Α...όχι! Είχαμε, όταν γίνονταν γιορτάσια, γιόρταζε ένας φερ' ειπείν, με τη σειρά παρέες-παρέες θα πέρναγαν στη γιορτή, στο σπίτι. Όχι να κάτσουνε να κάνουνε γλέντια μεγάλα αλλά θα πέρναγαν

να πιουν ένα ούζο, ένα κρασί, θα ’φευγαν και άιντε. Δηλαδή πέρναγε όλη η Ανατολή, όλο το χωριό. Τέτοιος σεβασμός υπήρχε. Α!... γιορτάζει ο Ανδρέας, θα πάμε στον Ανδρέα, δεν γίνεται. Η πόρτα μέχρι το πρωί ήταν ανοιχτή. Δεν είχε τέτοια πράματα.

Όχι. Σπάνια, να πούμε, έτσι σε οικογενειακό αλλά αραιό, όχι, όχι... Γι ΄αυτό σας λέω, κορίτσι μου, ότι σιγά-σιγά ξεφεύγουμε από την παλαιά διαθήκη που λέει!

Μετά τον πόλεμο. Μετά το ’40. Μετά το ’40 αρχίσανε και βάλανε οδούς, δήμους και συνέχισε ύστερα, με την εξέλιξη των συμβουλίων βάλανε ονόματα πολλά. Κι η αρχή έγινε με την...στον πόλεμο που σκοτώθηκαν 2-3 άνθρωποι και τις «γυρίσαν» και βάλανε ονόματα αυτωνών. Όπως λέγεται εδώ Παρθένας Μανουσαρίδου...

Αυτή σκοτώθηκε τότε στον βομβαρδισμό με τους Ιταλούς. Τώρα πήρε εξέλιξη το χωριό στους οδούς. Ακόμα δεν είχανε γίνει οι δρόμοι και ήτανε μόνο χαλικοστρώσεις, δεν υπήρχανε άσφαλτος. Τώρα έγινε η άσφαλτος. Ήταν χαλίκι, ρίχναν χαλίκι και φτιάχναν τους δρόμους. Τα συμβούλια.

Α...αυτό είναι το δυσκολότερο. Γιατί στα Γιάννινα, και το νερό, όταν ζητήσαμε να μας δώσουν νερό, ήταν τότες ο Α., ο περίφημος Α. [ειρωνικά], να μην πω καμιά λέξη βαριά, ήτανε υπουργός και βουλευτής. Ήρθε δω και του λέμε κύριε υπουργέ, ειδικά οι γυναίκες, γιατί οι άντρες δεν του παρακολλάγανε γιατί ήτανε το κομματικό στη μέση. Λέει: «Η λίμνη να! Να πάτε να πιείτε νερό στη λίμνη». Δεν μας έδιναν νερό. Κι απ’ τα Γιάννενα που πήραμε νερό το πήραμε επί δικτατορίας, για να ’μαστε ειλικρινείς. Τότες μεσολαβήσανε ορισμένοι εδώ μέσα, είχαν και λίγο το μέσον και πήραμε νερό. Δεν είχαμε νερό. Δεν μας δίνανε νερό. Η Ανατολή δεν είχε ύδρευση· πηγάδια είχε. Αναγκαστήκαμε και όλοι φτιάχνανε πηγάδια.

Παρακάτω απ’ την εκκλησία, κοντά στο δρόμο της Κατσικάς, από κει έπαιρνε..., να φανταστείτε ότι από τη βρύση αυτή τροφοδοτούσε και ο Ακραίος. Έρχονταν απ’ τον Ακραίο ο στρατός κι έπαιρνε νερό. Κι ύστερα το ψάξανε οι δικοί μας, βρήκαν τη βρύση απ’ την απάνω μεριά, ου λεν το χωριό, ο κάτω μαχαλάς, όποιος μπορούσε, να πούμε, απ’ τον απάνω μαχαλά, ήταν κοντά και δεν είχε πηγάδι πήγαινε κι έπαιρνε από κει νερό. Οι άλλοι οι περισσότεροι, σου λέω, ήτανε όλο πηγάδια η Ανατολή. Φτιάξαμε πηγάδι δεν μπορούσαμε να κάνουμε διαφορετικά.

Είμασταν εναντίον των Ιωαννίνων γιατί οι Γιαννιώτες πάντα μας «βάραγαν στο κεφάλ’». Ζητήσαμαν τότες, αφού δεν μας δίναν νερό να γίνουμε Δήμος με τα Γιάννενα. Όχι! Δεν σας θέλουμε. Δεν μας ήθελαν.

Βέβαια, οι Γιαννιώτες δεν ήθελαν, γιατί σου λέει τώρα άμα μπούνε οι πρόσφυγοι μες τα Γιάννενα μεγαλώνει το «τσανάκι»των προσφύγων και θα βρούμε τον μπελά μας, θα μας πάρουν και τη δημαρχία. Και δεν μας ήθελαν.

Έχει πολλούς γιατί θα μαζεύονταν περισσότεροι και δεν ξαναβλέπαν τον ήλιο εύκολα αυτοί! Και γι’ αυτό δεν μας ήθελαν. Τώρα όμως, αφού είδαν ότι είναι και πολλοί στα Γιάννενα και σου λέει εδώ τι γίνεται. Η Ανατολή έχει μαμουνά, έχει περίσσευμα, έχει πολλά

λεφτά η Ανατολή. Δώστα να τους πάρουμε να κάνουμε κι εμείς το δικό μας. Και ξέρεις παίζει και μεγάλο ρόλο η πολιτική, που κάθε πολιτικός που βγαίνει στα Γιάννενα, άμα έρχεται και μοιράζει και φτιάχνει και κανένα πεζοδρόμιο, στο σπίτι του θα βγει δήμαρχος, βουλευτής, στο σπίτι του θα βγει, κι έτσι κι αυτός ο δήμαρχος σου λέει να πάρουμε την Ανατολή. Εμ! Από δω τους είπαμε κι εμείς! [κάνει την κίνηση με τον αγκώνα του για να δείξει αποδοκιμασία]. Εμείς επιμείναμε για να κάνουμε δήμο σκέτο, δικό μας της Ανατολής αλλά ο Παπαδόπουλος δεν ήθελε να…γιατί είπαμε ήτανε το πολιτικό το μέσο. Αλλιώς έπρεπε να γίνουμε δήμος κι έτσι…η Μπάφρα τους έριξαν στην Κατσικά …
Στην Πεδινή. Την Καισάρεια την πετάξαν στην Πεδινή, την Μπάφρα την πέταξαν στο Κατσικά. Αλλά εμείς τότες επειδής είμασταν κοινότητα μεγάλη, με 4.500 κατοίκους, διότι δεν γράφτηκαν εδώ και πήγαν και γράφτηκαν στα χωριά τους , με το… πώς το λένε…με την καταγραφή, μας φύγαν και πήγαν και γραφτήκαν στα χωριά τους. Εδώ μένανε, εδώ θέλανε σχολείο…Θέλανε σχολείο…φύγανε, πήγαν στα χωριά τους. Κι εδώ μας ζητάγανε τώρα σχολείο, να ‘χουνε σχολείο, την ύδρευση, το φως το θέλανε, όλα τα θέλανε και μετά φύγαν και πήγαν στα χωριά τους. Και πε αλλιώς από την προηγούμενη εκλογή θα ήτανε δήμος εδώ. Αλλά εφόσον μα φύγανε και μείνανε εδώ…

Όχι όλοι, όχι όλοι, όχι όλοι. Αλλά τώρα όμως ζορίστηκαν και αρχίζουν και γράφονται δω. Γιατί σκορπίσαν τώρα όλα αυτά τα χωριά, άι σύρε τώρα συ στο χωριό του τάδε. Πού στο διάολο αυτός από αυτό το χωριό να πάει εκεί πέρα να ζητήσει και να φτιάσει. Και σου λέει τώρα δω, δεν έχει βάστα δω να γραφτούμε δω πέρα και φέρουν τα δικαιώματά τους εδώ. Και θα δεις ότι στην άλλη εκλογή, 4.500, 4.800 που ήταν εδώ γραμμένοι φτάσανε 8.000-9.000 μέχρι να γίνει η απογραφή θα φτάσουν 15.000 και… Δεν τους ξαναπάνε στα χωριά τους τώρα γιατί τους πετάξανε όλα τα χωριά και τους κάναν δήμους και γίνεται, έγινε αυτό το θέμα. Και τότες αναγκάστηκαν η Μπάφρα και η Καισάρεια, σαν είδαν ότι το ένα το χωριό το στείλαν στη Μπάφρα και τ’ άλλο το στείλαν εκεί, σου λέει τι δουλειά έχουμε εμείς με τους ντόπιους κι έτσι συμφώνησαν και υπογράψαν ότι εμείς θέλουμε μικρασιατικό δήμο. Κι αναγκάστηκε ο Παπαδόπουλος και μας έδωσε το Δήμο. Αλλιώς δεν μας έδινε το δήμο.

Και γινήκαμε τώρα τρία χωριά, είμαστε και στη σειρά, και γινήκαμε Δήμος Ανατολής. Συμφέρον έχουν κι αυτοί…πού θα πήγαιναν ένας από δω κι άλλος από κει; Άιντε τους λέγανε και τους λένε ακόμα «Τουρκαλάδες», αν πηγαίνανε κι εκεί δεν τους υπολόγιζαν. Όπως να το κάνεις Ανατολή με την Μπάφρα και την Καισάρεια συνεννοούμαστε άσχετα αν είναι αυτοί τουρκόφωνοι εκεί κι εδώ είναι Πόντιοι. Σας είπα ότι δεν το εξετάζαμε ποτέ αυτό το πράμα. Γι’ αυτό και προκόψαμε. Αλλιώς δεν θα προκόβανε. Αν ξεχωρίζονταν έτσι οι φυλές δεν θα υπήρχε…αλλά επειδής δεν ξεχωρίζανε κι ήτανε ομόφωνοι με μια ψυχή, με μια καρδιά προοδέψανε γι’ αυτό και δώσανε τα φώτα στους γύρω όλους αυτουνούς.

Μα γιατί σου είπα κορίτσι μου οι Πόντιοι ονομαστήκανε Πόντιοι, «Λαζοί» απ' τη δύση. Φωνάζαν συνέχεια «η Ελλάς ζει» και πήραν τη λέξη «Λαζοί». Γι' αυτό και η γλώσσα που μιλάνε λέγεται «λαζικά». «Λαζοί», «η Ελλάς ζει».

Όταν ήρθαμε δω; Όχι. Αλλά αυτοί μας δώσανε την εντύπωση ότι μας ξεχώριζαν, μας έλεγαν «Τουρκαλάδες».

Πολύ ρατσιστές, όχι λίγο. Πολύ! Αλλά όπως πέρναγε ο χρόνος αρχίσαν και συνειδητοποιηθήκαν κι αυτοί γιατί είδαν την πρόοδο των προσφύγων και σου λέει «τι κάνουμε τώρα εδώ εμείς;» Οι άντρες δεν είχανε σώβρακα, με συχωρείς για τη φράση μου, κι οι γυναίκες βρακιά. Τέτοιοι οπισθοδρομικός λαός ήταν. Αλλά...κι έτσι σου λέω κορίτσι μου ότι γενικά, πανελλαδικά ο μικρασιατικός κόσμος άνοιξε τα μάτια τους.

Το ότι οι πρόσφυγες δεν μας υποτιμούσε αλλά όταν μας λέγαν «Τουρκαλάδες» εκεί μας την έδινε γιατί τι «Τουρκαλάδες»; Αν είμασταν «Τουρκαλάδες» δεν θα ερχόμασταν στην Ελλάδα να τραβήσουμε του Χριστού τα πάθη! Καθόμασταν εκεί. Εκεί δεν «καθόμασταν καλά». Εκεί είχανε δίκιο οι «Τουρκαλάδες», είχανε δίκιο οι «Τουρκαλάδες», γιατί...

Εμ... αυτό ακριβώς φοβόνταν αυτοί και αυτό τους φόβιζε. Γιατί και τότες όταν είχε έρθει, όταν γίνηκε ο πόλεμος Ελλάδας-Τουρκίας, ο συχωρεμένος, ο αείμνηστος ο Πλαστήρας τον είχαν περικυκλώσει ο τουρκικός στρατός και ήτανε έτοιμος για να τον κλείσουν, τον κλείσανε και ήταν έτοιμοι να τον σφάξουν και τότες οι Πόντιοι πάλι, οι Πόντιοι, για να είμαστε ειλικρινείς, να λέμε τη λέξη Ποντίους, οι Λαζοί, που λέγανε αυτοί, ε...τι κάνουν αυτοί οι «παλιοτουρκαλάδες», θα μας σφάξουν αυτοί τον ελληνικό στρατό και κάνανε αμέσως και περικύκλωσαν τους Τούρκους και τσ' περιλάβανε τους Τούρκους και άνοιξε διέξοδος και βγήκε όξω ο συχωρεμένος ο Πλαστήρας όταν γύρισε στην Ελλάδα και τους τουφέκισε 7-8 στρατηγούς στο Γ(ου)δί. Α...δηλαδή αν δεν ήτανε πάλι αυτοί οι Λαζοί, οι Πόντιοι, τους είχανε σφάξει όλους. Δεν ταιριάζανε, εκεί πάλι κει πέρα, δεν ταιριάζανε με τους τουρκόφωνους οι Πόντιοι.

Ε...ήτανε πάντα ξεχωριστοί, δεν ήτανε μαζί. Μαζί δεν ήταν. Τα χωριά ήταν ξεχωριστά.

Εμ... γι' αυτό και ήταν έτσι. Όχι τόσο βαριά αλλά...

Όχι, δεν μπορούσαν να κουνηθούνε γιατί ήταν λιγότεροι. Πάντοτες ήτανε λιγότεροι. Οι Πόντιοι ήτανε «απάνω από το λάδι», είχανε άλλες προβλέψεις οι Πόντιοι και δεν είχανε την πρόβλεψη του ναζισμού (ρατσισμού εννοεί) είχανε πάντα...

Δεν τολμάγανε να ξεμυτήσουν. Και όσα τραβήξανε οι Πόντιοι, οι Λαζοί δεν τα τραβήξαν οι τουρκόφωνοι. Και στην εξορία, εκεί που λέγαν εξορία, ό,τι τράβησαν τράβησαν οι Λαζοί, οι Πόντιοι.

Εξορία! Ήτανε σχεδόν τρία χρόνια εξορία. Μία πάν' τους πάεναν μία κάτω κι από κει ύστερα, να πούμε, ο καθένας τραβούσε.

Όχι, όχι. Ξεχωριστοί. Η μάνα μου ήτανε παντρεμένη χάθηκε ο άντρας της, είχε τέσσερα παιδιά. Ο πατέρας μου ήταν ανύπαντρο παιδί κι από δω την πήρε.

Εδώ βρέθηκαν και την πήρε με τέσσερα παιδιά χήρα. Τα παιδιά τα ’φερε, τα ’φερε δω. Μόνον εμένα. Είμαι ο πρώτος του πατέρα μ’ και ο τελευταίος της μάνας μ’.

Μα δεν μπορούσαν να τ’ αλλάξουν γιατί το κράτος όπως τους τα έδωσε έτσι τα άφησε. Ήταν η *«Τσούκαλη»*, ήταν αυτό το τεμάχιο από δω μεριά αλλά χώρισε ύστερα «καπνοτόπι», «αμπελοτόπι»…Ξεχώριζε την περιοχή. Από δω μεριά ήταν ευθεία δρόμος. Απ’ αυτό το δρόμο και κάτω λέγονταν «αμπελοτόπια» από το δρόμο και δεξιά λέγονταν «καπνοτόπια», να βάζεις καπνό. Προσδιόριζε το κράτος τις περιοχές και να σπείρουν εκεί, να παράγουν.

Πέντε στρέμματα τον κάθε κλήρο.

Ναι, ήτανε ξεχωριστή περιουσία και τη λέγανε *Τεβετσεϊρ*, κοπτολίβαδο. Ήτανε ονομασίες τούρκικες αυτές και έτσι τ’ άφησε και το κράτος τότες, *Τεβετσεϊρ*, ήταν ένας μπέης τότες που τον λέγανε *Τεβετσεϊρ*, πώς στο διάολο τον λέγανε.

Αυτά που ήτανε και τσ’ τα δώσανε ονομαστικά, σ’ αυτά…, στους τίτλους. Το μόνο που ξεχώριζες στους τίτλους ήτανε ονομασία το πρώτο χωράφι, να πούμε, το δεύτερο, 6,5 στρέμματα, το πρώτο 5 στρέμματα, ανάλογα…και το τρίτο ήτανε…

Όχι. Αυτό ήτανε όλο. Όταν ήρθαν κι αποκαταστάθηκαν ότι ήτανε λίγη η περιοχή εδώ και έφτανε μέχρι 40 στρέμματα…

Όταν ήρθαν εδώ οι δικοί μας τα χώρισαν, όταν ήρθαν εδώ οι δικοί μας τα χώρισανε, δεν ήτανε χωρισμένα, αυτό ένας μπέης τα ‘χε όλα, ένα τεμάχιο μέχρι το Μπιζάνι ένας μπέης τα ’χε. Ο Τσούκαλης που ονομάζονταν .

Κι όταν ήρθαν εδώ οι δικοί μας τα χώρισε το κράτος. Βέβαια, Έβαλε τις ονομασίες αυτές. Οι ονομασίες, η *Τσούκαλη*, αυτά, ήτανε τουρκική λέξη αλλά εκ των υστέρων όταν γίνηκε διανομή έλεγε «καπνοτόποι», «αμπελοτόποι», το δεύτερο 6,5 στρέμματα από κείνη την πλευρά, το «κοπτολίβαδο», η λέξη «κοπτολίβαδο» ήταν αυτό το *Τσεβετσεϊρ,* που λέγεται, από δω μεριά λέγονταν *Τσαπαραό*, είχε τις ονομασίες αυτές…Ήτανε κοπτολίβαδα.

Τα οικόπεδα ξεκίνησαν κορίτσι μου,…(παύση) μετά τον πόλεμο, μετά το ’40. Κάποιοι που πουλιούνταν ένα χωράφι, σαν χωράφια τ’ αγοράζανε για να τα καλλιεργήσουν, περισσότερη φόρτσα πήρανε μετά τη δικτατορία.

Κοίταξε να δεις τώρα. Αφού άρχισε «θέλουμε προίκες» και «θέλουμε τούτο» και «θέλουμε κείνο»…

Γι’ αυτό. Έφτιαχνε ο άλλος ένα σπίτι εδώ μέσα, όπως εγώ παραδείγματος χάριν τα έχω φτιαγμένα όλα εγώ εδώ μέσα, στο τετράγωνο έφτιαξα σπίτι για την κοπέλα μ’, έχω φτιάξει για το παιδί, έτσι ο άλλος ήθελε να φτιάξει ένα σπιτάκι για το κορίτσι του ή για το παιδί του. Κι αναγκάζονταν, με τι με χρήμα (…), για να πουλήσει ένα κομμάτι, ένα χωράφι για να φτιάξει. Κι έτσι άλλο προικιό για την κοπέλα άλλο για το παιδί για να φτιάξει για το παιδί τους κι έτσι ξεκίνησε το ξεπούλημα. Και σήμερα σπάνια να βρεθούνε πέντε-έξι οικογένειες να ‘χουνε το βίο ολόκληρο.

Ναι, τα όρια ήτανε στον απάνω δρόμο, αυτό που είναι μπροστά ήτανε το όριο. Αυτού δίπλα, πώς είναι ο δρόμος ήτανε αγροκτήματα,

δεν ήτανε, κι ο δρόμος που πάει ευθεία τον κατήφορο από δω μεριά είναι αγροκτήματα, από δω μεριά είναι το σχέδιο του χωριού. Και μάλιστα αυτού, ετούτος δρόμος που κόβει, αυτού παρακάτω, δεν ξέρω αν τον ξέρεις αυτός ο δρόμος αυτού κάτω ήτανε αλώνια. Κοινοτικό ήτανε όλο αλώνια κι ο κόσμος τότες...

Στην άκρη αυτού στην άκρη και εδώ απάνω στην άκρη που είναι τώρα το γυμνάσιο, ήτανε αλώνια. Τα μάζευε ο κόσμος τα στάρια, βρίζες, βρώμες, κριθάρια, τα σπέρνανε, τα μαζεύανε θυμωνιές-θυμωνιές κι έρχονταν οι μηχανές, οι πατόζες, όπως τις λέγανε, τότες δεν ήτανε όπως είναι τώρα, μπαίνει μες το χωράφι και τ 'αλωνίζει, τα μαζεύαν κι έρχονταν οι αλωνιστικές μηχανές και τ 'αλωνίζανε και γι' αυτό λέγονταν αλώνια εδώ, τα κάτω αλώνια και τα πάνω αλώνια. Ύστερα ο εκσυγχρονισμός, το κάναμε γήπεδο αυτό γιατί γίναμε και ποδοσφαιρισταί, βγήκαμε και στο ποδόσφαιρο, και φτιάξαμε γήπεδο αυτό, και μετά το γήπεδο φτιάξαμε το γυμνάσιο.

Δεν υπάρχουν αλώνια τώρα. Πουθενά δεν υπάρχουν αλώνια τώρα...

Όχι, αυτό ξεκίνησε προτού το '40. Γιατί ο Χ. του Τ., της Τ. αυτοί που έχουν τα οικόπεδα τα 'χαν πάρει γρηγορότερα. Μετά το '40, το '40, η περιοχή ήταν ακόμα αλώνια, αλώνιζαν ο κόσμος. Αφού σταμάτησε η περιοχή για αλώνια τότες αρχίσαν και τα κάναν οικόπεδα όλα. Και τα μοιράσανε οικόπεδα. Γιατί ο δρόμος που πάει κάτω, είδες του Παυλίκου το σπίτι που πάει ο δρόμος κάτω, από τούτη την μεριά ήταν τα Καπογλέϊκα, ήτανε κτήματα. Καπόγλου, είχανε κτήματα, που λέγαμε Τσούκαλη και τέτοια, είχαν αυτή τη σειρά αυτοί. Επειδής ο Σταύρος ο Καπόγλου ήτανε γεωπόνος, ήτανε πολύ μορφωμένος. Κι αυτός σαν γεωπόνος είχε κατορθώσει μαζί με τ' αδέρφια του και πήραν τους κλήρους μαζί. Πήραν τους κλήρους σχεδόν μαζί, σε μια τοποθεσία. Και πήρανε, τα πήρε αυτός ένα κομμάτι, από δέκα στρέμματα ο κάθε αδερφός, εδώ απάνω πήρανε από πέντε στρέμματα κι εδώ από...πάλι 5-6 στρέμματα. Το πήραν σε τρεις τοποθεσίες. Και οι άλλοι τα είχανε χωρίσει έτσι, κομμάτια-κομμάτια. Και γι' αυτό είχαν αυτό το τεμάχιο από ένα δρόμο στον άλλο δρόμο στη μέση, ήταν αυτονών τα Καπογλέϊκα.

Δούλευα και σε λεωφορείο και δούλεψα και δούλευα σε φορτηγά. Δούλεψα με τρακτέρια. Δουλειά δεν αφήναμαν να πάει χαμένη, κορίτσι μου. Δουλειά χαμένη γιοκ! Κι ύστερα κατέληξα, να πούμε, να γίνω τσομπάνος.

Είχα πρόβατα. Έκανα πρόβατα για να 'μαι κοντά, μαζί στην οικογένεια, να μη φεύγω, γιατί το αυτοκίνητο είναι αυτοεξόριστο. Σπίτι ποτέ δε γνωρίζεις. Πάντα στο δρόμο είσαι. Δεν μπορείς να κάνεις διαφορετικά. Ή υπάλληλος είσαι ή ιδιοκτήτης είσαι στο δρόμο θα βρεθείς με τ' αυτοκίνητο. Δε σ' αφήνει η δουλειά. Είναι η δουλειά τέτοια που δεν σ' αφήνει, δεν μπορείς να κάτσεις.

Να όπως λέμε στη Ραψίστα, και νοικιάζαμε, να πούμε, χωράφια έτσι...Όχι, εκτός τα κοινοτικά που υπήρχανε κοινοτικά για να βόσκουμε τα πρόβατα και τα γελάδια νοικιάζαμε και από τους ιδιοκτήτες.

Ιδιώτες. Δε μπορούσες τώρα 200 πρόβατα, 250 πρόβατα μέσα στα κοινοτικά γιατί μήπως ήμαν μόνο εγώ ο ένας, ή οι δύο ή οι πέντε; Ήταν πολλά τότες, είμασταν πολλοί· 25000 πρόβατα. Κι έτσι ο καθένας νοίκιαζε, να πούμε και τα ιδιωτικά.

Είναι ένας, δύο, τρεις αυτοί οι τρεις που είναι πραγματικοί Μικρασιάτες. Άλλος δεν υπάρχει. Η εξέλιξη έφερε την εξαφάνιση στα πάντα! Γελάδια εδώ; Πάνω από δυο χιλιάδες γελάδια! Σήμερα δεν υπάρχουν ούτε ένα! Μου φαίνεται ότι θα 'χουνε κανά δυο από μία δυο γελάδια, πο 'χουνε και πρόβατα. Έχουν και πρόβατα αυτοί, έχουνε κανά δυο γελάδες. Άλλα δεν υπάρχουν. Κλείστηκε ο χώρος. Δεν υπάρχει...Όλο σπίτια γίνονται. Εδώ σπίτια και κλείστηκε ο χώρος και δεν έχουνε να φτιάξουνε...και φεύγουνε. Τι να κάνουμε παιδί μ'! Η εξέλιξη αυτά έχει! Σε πολλά είναι ορθή η εξέλιξη αλλά σε πολλά είναι ανάποδη. Άπαξ και χάθηκε ο σεβασμός πάνε όλα κατά διαόλου! Δεν υπάρχει. Τι να κάνουμε; Η ζωή αυτά έχει.

Πάμε. Αλίμονο αν δεν πηγαίναμε και σε αυτές τις εκδηλώσεις τι γίνεται, θα εξαλείφονταν κι αυτοί από το σύλλογο. Αλλά πάμε. Αλλά βλέπεις ότι στους συλλόγους μας όταν κάνουμε εκδηλώσεις συμμετέχουν και οι ντόπιοι δεν είναι ..έχουμε και ντόπιους. Στέλνουν και τα κοριτσάκια τους, τα παιδάκια τους στο σύλλογο το δικό μας να μάθουνε...Ε...είναι πώς να σου πω, τους αρέσει. Άσχετο αν έχουν και δικούς τους συλλόγους και παν και στους δικούς τους συλλόγους και χορεύουνε ελληνικά τραγούδια και χορούς αλλά είναι και παιδιά που έρχονται και στους ποντιακούς συλλόγους.

Όταν λέμε πανηγύρι, ήταν αλλιώτικα τα πανηγύρια τότε και αλλιώτικα. Τότε στα πανηγύρια ξεκινάγανε ο κόσμος τ' Αγιανιού και πέταγαν και στα σπίτια. Δεν πηγαίνανε στα κέντρα και διασκεδάζανε, στα κέντρα μόνο. Θα πέρναγαν στα σπίτια. Τ' Αγιαννιού υπάρχει νηστεία και θα τρώγανε σαρακοστιανό φαί. Δεν τρώγανε μπριζόλες και παϊδάκια...

Εμείς εδώ ήταν η πλατεία. Έβλεπες την πλατεία ήτανε...

Με κεμετζέ. Αλλά υπήρχανε, να πούμε, και τα μαγαζιά που είχανε τα κλαρίνα, που πήγαιναν στα κλαρίνα οι ντόπιοι, να πούμε, όλα τα χωριά που 'ρχόνταν πηγαίναν εκεί.

Τώρα δεν υπάρχει τέτοιο πράμα·είναι ένα-δυο μαγαζιά κάνουνε εκδηλώσεις, κάνουνε δηλαδή εκμετάλλευση. Νοικιάζουνε την πλατεία και φέρουνε τραγουδιστάς και τραγουδίστριες και δώστου χαβαδάκι! Πάνε και πληρώνουνε την μπύρα, αν έχει 300 δραχμές, εκεί θα την πληρώσεις 500. Δεν περνάνε στα σπίτια όπως πρώτα. Πρώτα θα περνάγανε στα σπίτια ανεξάρτητα σόι και φυλής ή Πόντιος και...όχι. Κουμπάρος είναι; Άιντε στον κουμπάρο. Φίλος είναι; Στον Αντρέα. Θα περάσουμε από τον Αντρέα το φίλο, δε γίνεται. Τώρα δεν έχει τέτοια πράματα. Δεν περνάει κανένας. Λέει «να πάω στο μαγαζί, να πάω να φάω μια μπριζόλα, να φάω και να χορέψω».

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΠΑΤΣΑΚΟΓΛΟΥ

Η Κατερίνα, Μπατσάκογλου γεννήθηκε στο χωριό Ρούμκαβακ της περιφέρειας της Καισάρειας το 1916. Μένει μόνιμα στη Μπάφρα Ιωαννίνων. Είναι μία από τις πιο ηλικιωμένες γυναίκες του χωριού και οι νεώτεροι παραπέμπουν σε αυτήν για πληροφορίες σχετικά με το χρονικό της εγκατάστασης των κατοίκων της Μπάφρας στην περιοχή. Είναι από τις γνωστότερες μοιρολογίστρες.

Ρουμ Καβάχ λέ(γ)εται. Όχι, Μπάφρα δεν είναι δικό μας χωριό. Εμείς είμαστε απ' την άλλη χωριό, άλλο χωριό γιατί επειδή είχε φτιάσει κράτος αυτό αυτές έφυγαν από δω και μεις είμασταν στη Βοδίβιστα, Αμπελιά. Επειδή έφτιασαν εδώ κι άδειασαν, φτουχή ήταν τότε η Ελλάδα. Τα σπίτια τι θα γένονταν; Μας έφεραν εδώ. Μπαφριώτες εμείς καθεαυτού Μπαφριώτες δεν είμαστε. Είχαν βάλει αυτές τις Μπαφριώτες που ήταν έφυγαν. Αναγκαστήκαμαν μέναμαν εδώ, εκεί μέναμαν Μπάφρα. Απ' την Καισάρεια πάτος στην Καισάρεια είμασταν εμείς. Μπαφραλιώτες είναι μπροστά! Από μπροστά Καισάρεια είναι. Εμείς στο βάθος της Καισάρειας είμαστε. Και γεννήθηκα στο Ρουμ Καβάχ. Περίμενε...Περίμενε να σε πω...

Απ' το Τσατ είν' η μάνα μ'. Παντρεμένη Ρουμ Καβάχ. Άλλο χωριό...

Ε...Εκεί που ήταν παντρεμένη...Μας εκβιάζαν οι Τούρκοι. Εγώ δε θυμάμαι τότε που έσφαξαν τους Αρμένιους. Δε θυμάμαι. Γεννημένη ήμαν; Δεν ξέρω. Εντέλει, τι να κάνω; Το είκοσι δύο μάθαμαν ότι επιστράτευση γένονταν. Μαζεύουν τους χριστιανούς και φεύγουμε. Άρχισαν να φύγουνε. Εμείς δυο χρόνια κάτσαμαν μετά εκεί στην Τουρκία. Ήρθαν εκβιάζαν, τρεις γυναίκες εκβιάζαν οι χωροφύλακοι στο χωριό. Τι να κάνω; Που να παν; Τι να κάνουν; Ακόμα είμαστε βαθιά! Σηκώθηκαν, ήρθαμαν πατρίδα πατέρας μου. Πατέρας μου ήταν απ' το Ρουμ Καβάχ. Η μάνα μ' είναι απ' το Τσατ. Πατέρας μ' είχε πάει στη Σμύρνη για να δουλέψει. Ξέρω γω τι δουλειά έκανε; Και ήρθαμαν στο χωριό του πατέρας μου. Από κει μάθαμαν, είπαν ότι θα 'ρθουν οι Τούρκοι. Ήρθαν οι Τούρκοι από δω, είπαν «Να φύ(γ)ετε εσείς. Πριν να βασιλέψει ο ήλιος. Να φύ(γ)ετε , θα μπούμε εμείς στα σπίτια σας!» Εμείς είμασταν αλλουνού το σπίτι. Απ' το Τσατ ήρθε ο πατέρας μ' αλλουνού δεν είναι; Εκεί βασίλεμα ο ήλιος μας σήκωσαν μέναμαν έξω, έξω μέναμαν [συγκινείται και δακρύζει], μερικοί έψηναν φαί μερικοί έψηναν ψωμί, Μπάφρα πάνω. Εντέλει το πρωί εζέψαμαν τα κάρα, ήρθαμαν κοντά στην Καισάρεια. Καισάρεια φαίνονταν αλλά λίγο είχε απόσταση. Κι εκεί έμειναν...πού να θυμηθώ! Δεν μπορώ να θυμηθώ!...Ταλάς! Ταλάς έλεγαν εκεί εκείνο το χωριό. Κωμόπολη ήτανε. Καλό ήταν. Όταν βγαίναμαν έξω λίγο ύψωμα είχενε έτσι φαίνονταν Καισάρεια Καισάρεια ήτανε στον κάμπο. Εντέλει έξι μήνες καθήσαμαν εκεί. Μετά έξι μήνες μας έφεραν...Ήρθαμαν στο αυτό...Ουλούρσλαμπέν. Απ' την Άγκαρα έρχονταν σιδηρόδρομος και πήγαινε στη Μερσίνη...

Ήρθαμαν εκεί δυο βραδιές κάτσαμαν. Είχαν έρθει, να πούμε, και μερικοί που δεν ήξεραν, απ' το χωριό μας. Έφυγαν αυτοί. Ένας απ' το

δικό μας χωριό «Μη φεύγετε», λέει, «άμα πάτε μπροστά εσείς, μια ώρα να πάτε γράφετε γλήγορα και χωρίζομαστε». Δεν άκουσαν αυτοί. «Να πάμε στη Μερσίνη, εδώ έξω τι θα κάνουμε στα αντίσκηνα. Στα αντίσκηνα κάτσαμαν. Δεν άκουσαν αυτό. Μερικοί έφυγαν. Πέντε οικογένειε(ς), έξι οικογένειε(ς), δεν ξέρω, δε θυμάμαι, εντέλει αυτές έφυγαν εμείς περιμέναμαν τον πισινό. Πέντε οικογένειες εμείς είμασταν δεν έφυγαν όλο μαζί. Άμα έρχοσαν να συγκεντρωθείς, Λούσλαμαν θα συγκεντρωθείς. Όλο μαζί. Άμα πας στη Μερσίνη χωρίζονταν μια ώρα γλήγορα άμα πας, μία ώρα γλήγορα να πας χωρίζεσαι! Εντέλει, περιμέναμαν δυο βραδιές κάτσαμαν, μία βραδιά εκεί έκατσαν πισινοί, μαζί κάτσαμαν δεκαπέντε μέρες στο Μερσίνη! Εκεί μπήκαμαν στο βαπούρ(ι). Πόσα ήταν γραμμένο βαπόρ(ι) όσα δεν ήταν γραμμένο φεύγουν. Ένας από μας δεν ήταν γραμμένο αλλά πέθανε μια κοπέλα εκεί στη Μερσίν(η)...

Ναι, στο καράβι μπήκαμαν... Ένα μήνα κάτσαμαν; Ιλιές, λαγάνα, σκόρδα το φαί μας. Αυτό ήταν, τίποτ' άλλο. Και έδωσαν εκεί στο... καράβ(ι).

Ναι. Και τι φαί; Σταφίδα πήραμαν όλοι να πάρουμε από ένα τσουβάλι να ρίξουμε σταφίδα. Σταφίδα. Δικές μας είναι σταφίδα. Φαί δεν ψήνεις. Πού να ψήσεις! Εντέλει εκεί κάτσαμαν ένα μήνα κάναμαν να 'ρθουμε στον Πειραιά. Αϊ-Γιώργη. Έκοψαν τα μαλλιά μας. Τα ρούχα μας. Έστειλαν το λουτρό. Άντρα, γυναίκα δεν γνώριζες ανέβλεπες από πίσω. Άντρες έκοψαν, γυναίκες έκοψαν, αν έβλεπες έτσι χωριστά, γυναίκα θα 'λεγες. Ύστερα κάτσαμαν εκεί δύο μέρες κάτσαμαν. Σηκωθήκαμαν ήρθαμαν στα αντίσκοινα στον Αϊ-Γιώργη. Μας ήφεραν εκεί. Περιμέναμαν πού θα μας παν. Κανά δυο γυναίκες χάθηκαν εκεί. Έλληνοι ήταν, με συγχωρείς, παλιοπουτάνα, κι αυτή ήταν Έλληνη, άρρωστη ήταν. Είδα με τα μάτια μου. Το μαντήλι, αυτό είναι χοντρό, ψιλό μαντήλι γυναίκα καημένη έριξε απάνω της, το λουτρό. «Γιατί έριξες αυτό απάνω σου το λουτρό;» Χτύπαγαν. Χτύπησε. Αυτή ήταν άρρωστη.

Στον Πειραιά, ναι, στο λουτρό. Αυτή δεν μπορούσε να 'ρθει στο αντίσκηνο απάνω στον Αγιώργη αυτήνα πήγαν στο νοσοκομείο. Αυτή εκεί χάθηκε. Μια γυναίκα, λεχώνα ήταν. Αυτή εκεί χάθηκε. Πόσα άνθρωπο χάσαμαν εκεί! Από κει πού θα πάμε; Όπου θα μας παν θα πάμε. Δεν ξέρουμε μεις τίποτα. Μας πήραν και ήρθαμαν στην Πάργα. Στην Πάργα κάτσαμαν δύο μέρες.

Πάλι στο καράβ(ι) έβαλαν και στην Πάργα έφεραν εκεί. Δεν το κατέβασαν στην Πρέβεζα. Πάργα κατέβασαν. Από κει πήγαμαν Μαργαρίτ(ι). Λιγοράτ(ι), Μαργαρίτ(ι). Τσαμουριά εκεί. Εκείνοι έκατσαν, κάτσαν...Δύο μήνες κάτσαμαν εμείς· εγώ με τη μάνα μου. Η μάνα μ' έλε(γ)ε να πάω να βρω τον άντρα μου. Παν να βρω τον άντρα μου. Έλε(γ)ε στον αδερφό της: «Αδερφέ μου πάμε να βρούμε τον άντρα μου. Όλος έρχεται το δικό μ΄ δεν έρχεται.» Γιατί ήρθε '22 αυτός από Σμύρνη. Άντε πάμε. Σηκωθήκαμαν, εγώ, μάνα μ', μπάρμπα μου. Και πήγαινεν η μάνα μου. Είναι πέντε αδέρφια κι ένας ξάδερφος. Εντέλει. Ήρθαμαν στην Πάργα. Τρικυμία! Κάτσαμαν δώδεκα μέρες Πάργα. Εγώ, μάνα μ' , μπάρμπας μ'. Μετά σταμάτησε η τρικυμία, πήγαμαν βάρκα....Ξέχασα να το πω εκείνο που έσπασε η σκάλα...Όταν

κατεβαίναμε, όταν ήρθαμαν στον Πειραιά... Εμένα μ' έπιασε ο μπάρμπας μ' απ' το χέρι μου, μικρή ήμουν, και πάτησα σε τρία σκαλοπάτια. Λέει σ' έναν εκείνο που ήταν σε βάρκα απάνω «Πιάσε το κορίτσι μου! Πιάσε το κορίτσι μου!» Εκείνος με λέει «Κοίτα εμένα! Μην πατάς σκαλοπάτια! Μην πατάς σκαλαπάτια!» Το 'ριξα τον αυτό μου. Αυτός μ' αγκάλιασε, μ' έφερε, απ' την οικο(γ)ένεια εγώ βγήκα πρώτος. Εντέλει, όταν βγήκα από κει...Αυτό έγινε στον Αγιώργη. Όσα ήταν στη σκάλα έπεσαν μες στη θάλασσα. Όσα είχαν στα βρακιά ζώνια, η ζώνη δεν ήταν πλαστικό, έριξαν σκοινί πιάστε να βγάλουμε. Έβγαλαν. Ένας ξάδερφος τη μπάρμπα μου , τη μάνά μου ήξερε κολύμπι. Είχε ένα μικρό παιδί αγκαλιά της από πάνω της. Είχενε γελέκι. Έπεσε. Βλέπω τώρα στα μάτια μ' μέσα! Όπως κολύμπαγε αυτό σκαλώθηκε στο κεφάλι έτσι. Χάθηκε! Τρία χάθηκαν. Ένα από μας, δύο από τ' αλλουνούς, από άλλο χωριό. Έτσι περάσαμαν. Μόλις πήγαμαν στο Πειραιά, ένας νεκροθάφτης ήταν στη Σμύρνη γνώριζαν μάνα μου, μπάρμπας μου γνώριζε. «Σαράφ», λέει, «το Νίκο τον είδες;» «Σήμερα ήρθαταν;», λέει. «Σήμερα ήρθαταν;» «Απόψε πήρε μια γυναίκα», λέει, «στεφανώθηκε». Τώρα βράδυ ήρθε. Πού δουλεύει; Μπάρμπας μ' «το πρωί θα πάμε, δεν μπορούμε να πάμε τώρα». Το βράδυ πήγαμαν στρατώνα κάτσαμαν, πλαγιάσαμαν, σηκωθήκαμαν πήγαμαν στον πατέρα μου κοντά...!Δούλευε...Στον Πειραιά.

Εκεί ήταν αυτός, δούλευε εκεί. Εκεί που τον βρήκαμαν χαιρέτησε μας. Τίποτε άλλο. Μας χαιρέτησε. Τον μπάρμπα μ' δε παραγνώρισε, νόμισε από μένα είναι...Ήξερε αλλά κι αυτός μεγάλωσε τόσα χρόνια. Κι εκείνος μεγάλος ήρθε. Όσο είναι. Ανύπαντρη την άφησε παντρεμένη τη βρήκε. Ξαναγκάλιασε το μπάρμπα μ'. «Α...κουνιάδα μ' είσαι. Καλά» Τώρα μες τη δουλειά είμαι...

'24. Εικοσιτέσσερα είναι. Δεν είναι εικοσιδύο. Είκοσι δύο πατέρας μου είναι. Δυο χρόνια γληγορότερα ήρθε. Εικοσιδύο ήρθε Σμύρνη. Εικοστέσσερα ήρθαμαν εις βάθος στην Καισάρεια. Εντέλει. Το βράδυ πήγαμαν. Δεν μας ήρθε το βράδυ. Το πρωί σηκώνεται ο μπάρμπας μου, σαν τέτοια ώρα, καλή ώρα, πήγαμαν εκεί στον πατέρας μου κοντά. Τι θα κάνουμε, τι θα κάνουμε. Όταν έβλεπε χωροφύλακες ήθελε να πάρει τη μάνα μου. Φοβούταν απ' τους χωροφυλάκους. Όταν δεν έβλεπε...δεν παίρνω! Αυτός είχε χαζέψει, εμείς είχαμε χαζέψει; Δεν ξέρω! Συγκέντρωση εκεί και λέει το τι θα πεις πες μας. Εδώ είναι (...), είναι και κοπέλα, είμαι και μισός, και το χέρι μ' είχε καεί, και τι θα γίνει είπαμε αυτό; Δέχομαι το παιδί. Το παιδί δέχομαι. Εγώ δέχομαι εσένα; Να πούμε την αλήθεια, έτσι δεν είναι; Αφού δεν γνώριζα καθόλ' ! Δεν είδα κανένα καλό;

Ε, ήμαν στη μάνας μ' την κοιλιά κι έφυγε πατέρας μ'. Για δουλειά πήγε κι έμεινε εκεί και πέρασε Ελλάδα. Όταν έγινε αυτό, θα 'ρθω, λέει, πάλι. Το βράδυ. Ο μπάρμπας, ήταν μπάρμπας μάνας μου, ήρθε Καρδίτσα. Αυτός είχενε λεφτά. Όσα ήρθαν με λεφτά δε παιδεύτηκαν καθόλ'. Ούτε έκατσαν βάρκα απάνω, κατευθείαν κατέφκαν κάτω.

Ο μπάρμπας μου ήταν Καρδίτσα. Ο θείος μου, αδερφός της μάνας μου πάει στη Καρδίτσα. Για να ιδεί το θείο της. Για να καταστήσουμε κάπου. Αυτός λίγο μεγάλος ήτανε, λογικός ήτανε, κι ο πατέρας μ' δεν έρχονταν! Είχε ένα φίλο. Λέει εκείνος, έλεγαν Μ. αυτόν. Λέει εκείνος,

«Νίκο», λέει, «εσύ πάρε τη γυναίκα σου κι εγώ να πάρω την αδερφή σου», η θεία μ' ήταν χήρα και να πάμε, που 'λεγε ο λογικός ο μπάρμπας της, να πάμε κει. Ή πόλη καθόμαστε ή σε χωριό παγαίνουμε. Όπου μας γουστάρει εκεί να πάμε. Όπως λέει εκείνος. «Καλά!» Δέχονταν. «Καλά!» Μαζί μ' αυτόν δούλευε ο πατέρας μ'. Άφηνε δουλειά οχτώ σε μας κοντά έρχονταν δώδεκα. Εμείς δεν ηξέραμαν τίποτα. Πού να ξέραμαν. Εγώ ήμαν μικρή. Μάνα μ' πού να βγει να ρωτήσ' να μάθει. Εκεί που καθόμασταν έρχεται αυτός η ώρα δέκα. Μόλις ήρθε περιμένει, χαλεύει τον πατέρα μ'. «Πού είναι ο Νίκος;» Η μάνα μ' λέει «δουλεύει ακόμα», λέει. «Καψο Σοφία!», λέει, «καψο Σοφία!» «Δε δουλεύει. Μαζί δουλεύουμε», λέει. «Η ώρα οχτώ αφήνουμε» λέει. Έκατσε μας έκανε λίγο παρέα αυτός. Αυτός τώρα λέει στη γυναίκα του κοντά είναι λέει. Σας γελάει! Ούτε ένα ψωμί δεν έφερνε! Μια μπουκιά! Φάρμακο δεν έφερνε να δηλητηριάσουμε! Εγώ ζητιάνευα!

Είχε κι ένα μπαστί! Στρίγκλα ήταν. Είχε κι ένα μπαστί, σαν εμένα είχε κι ένα μπαστί. Όπως ήμαν εγώ, ηλικία δική μ' έτσι ήταν κι αυτήν...Αυτόνα μ' εδέχτηκε εμένα δεν δέχτηκε. Εντέλει...Τι να κάναμε εμείς μάνα; Τι θα κάνουμε; Αφού είναι έτσι; Τι θα κάνουμε εμείς; Τι θα κάνουμε; Ειδοποιεί κάθε τόσο πηγαίνονταν-έρχονταν απ' την Αθήνα Καρδίτσα οι πρόσφυγοι. Για να καταστήσουν σ' ένα καλό μέρος. Στέλνει είδηση η μάνα μου στο μπάρμπα μου. Μπάρμπας μου ήρθε, δύο μπαρμπάδες μου ήρθανε κοίταξαν πού είναι ο Νίκος; Η μάνα μ' λέει αυτό κι αυτό. Δεν έρχεται. Μας άφησε. Τώρα Δεν δικαιούνταν να καταγγείλουν; Έβαλ' η μάνα μ' φυλακή.

Τον πατέρα μ' . Η μάνα μ' λέει «Έπεσε στη θάλασσα, λέει, αν βγει καλώς, λέει, αν δε βγει κύμα λέει, θα πνιγώ» λέει. Εντέλει, δε βγήκε. «Από μένα να μην βρει», λέει η μάνα μ' . «Ας βρει απ' το άλλο». Από κει μας πήραν πήγαμε στην Καρδίτσα. Στην Καρδίτσα ενάμισι χρόνο κάτσαμαν.

Εγώ κι η μάνα μου κι ο μπάρμπας μου, όχι ετούτος που ήταν μπάρμπας μου, εκείνος που ήταν μπάρμπας της μάνας μου, εκεί κοντά πήγαμαν. Ενάμισυ χρόνο. Η μάνα μ΄ έδωσε σε κάποιον να παντρευτεί. Θ' αρραβωνιαστούμε. Καλά θα σε πάρω. Θα πάρω, θα πάρω. Δέχομαι την κόρη σ΄ είπε εκείνος. Σε δέκα μέρες πέθανε μπάρμπας μου. Ήταν γκαστρωμένη και δεν ήξεραν τότε, φάρμακα δεν υπάρχουν (...) «Δεν παντρεύομαι», λέει, «δεν παίρνω σένα!» «Πέθανε μπάρμπας μου», λέει. «Δεν παίρνω!» Ε...τι να κάνουμε; Ειδοποιήσαμαν Τσαμουριά πάλι να μας πάρουν. Όταν ήρθαν να μας πάρουνε, πήραν, ερχόμασταν Πειραιά πάλι, ακροθάλασσα για να μπούμε στο καράβι. Έρχεται αυτός ο φίλος της, πατέρας μ' με τον φίλο του, έμαθε. Α...πριν να μάσουμε, η μάνα μου πήγαν να γυρίσουν στον Περαία, στα μαγαζιά κάτι να ψωνίσουν. Έρχεται ο πατέρας μ' για να με κλέψει. Μία γειτόνοι ήταν εκεί πάλι εκεί στο στρατώνα καθόμασταν μας έδειχνε ένα καραμέλες έτσι για να ζηλέψω να πάω να πάρω τις καραμέλες και ο πατέρας μου να πάρει να φύγει. Κι εγώ μπεζίρησα απ' τα σταφίδια. Απ' τα γλυκά είχα μπεζερίσει! Ήθελα να φάω ξινά. «Δεν τρώω» λέω, «δεν παίρνω καραμέλες δεν θέλω», του

λέω! Ένα ίσκιο είδα έτσι, έξω στην πόρτα. Αυτός ήταν! Ύστερα μάθαμαν ότι ήρθε για να με κλέψει αλλά εγώ δεν πήγα.

Από κει πάλι βγήκαμαν στο δρόμο. Ήρθε ξάδελφο, ήρθε συνάδελφός της μάνα μ' δε γνώρισε. «Σοφία τι κάνεις;» «Μπα, λέει, εσύ ποια είσαι;», λέει. «Εγώ , λέει, είμαι ο Μανώλης» . «Μάνα, Χαμαάν» τσ' είπα. Αυτή η λέξη είπα, «χαμαάν» πα να πει «εκείνος». Τον γνώρισα. «Αμάν, Μανώλη εσύ είσαι;» είπε μάνα μ'». «Ναι, Σοφία» είπε κι αγκάλιασα. Αγκάλιασαν, πατέρας μ' απέναντι ήταν, εγώ ήμαν μικρή, πού να τον βλέπω στον κόσμο, τόσο κόσμο! Κι οι άλλοι μπήκαν στο καράβι. Μπάρμπας μου κι οι άλλοι μπήκαν στο καράβι. Να μας περιμένουν εκεί. Κι εκεί όταν...να ο Νίκος. Κοίταξε και κλαίει. Αργά είναι που κλαίει τώρα. Τώρα αργά είναι! Έτσι ήρθαμαν Τσαμουριά. Περάσαμαν. Αυτά μύρια πέρασα γω! Γι' αλλουνούς δεν ξέρω...

Ε...Τσαμουριά ένα χρόνο έκατσα στη Τσαμουριά. Να δούμε, να δούμε. Κάπου χάλευαν μέρος για να καταστήσουμε, εκεί που χάλευαν μέρος ε...ας πάμε στα Γιάννενα, είπαν.

Το δικό μας; Το δικό μας απ' τη Μικρασία το πολύ-πολύ είκοσι ήταν; Αν το χώριζες μία οικογένεια είχενε δέκα ανθρώπους. Αν το χώριζες είκοσι οικογένειες ήρθαν αλλά εδώ ήρθαν και χωρίστηκαν. Στη Μικρασία τόσα κάθονταν.

Έκοβαν χορτάρια εδώ με την κόσα. Μεροκάματα. Εδώ δούλευαν, Αγρίνιο δούλευαν, όπου έβρισκαν δουλειά δούλευαν, Ε...τα Γιάννενα είναι καλά από δω καλύτερα είμασταν εκεί, πιο πλούσιο θα είμασταν εκεί.

Τσαμουριά. Αλλά ήταν Τούρκοι, σκότωσαν ένα δικό μας εκεί οικοτροφεία εκεί έξω στο δρόμο. Έξω στο διάδρομο έχει οικοτροφεία. Ήταν ζωηροί άντρες ήταν. Εμείς δεν είμασταν εκεί.

Τον σκότωσαν οι Τούρκοι και «Τι μωρέ! Εμείς φύγαμαν απ' τοι Τούρκοι στοι Τούρκοι μέσα θα κάτσουμε; Τρομάξαμε να ησυχάσουμε και τώρα πάλι να 'χουμ' αυτό!» Κι έτσι ήρθαμαν εδώ. Ήρθαμαν κάτσαμαν επειδή ήταν άδεια τα σπίτια...

Εκεί [στην Αμπελιά] έβαλαν και τα ξύλα για τα σπίτια αλλά επειδή ήρθαν εδώ δύο μήνες έκατσαν καταστάθηκαν τώρα. Λέει εκεί θα φτιάσουμε. Είναι φτωχό Ελλάδα. Πού να βρούμε και τόσα λεφτά κι άλλα σπίτια να φτιάσουμε. Ας κάτσουμε κι έτσι κάτσαμαν.

Έτοιμο, φτιαγμένο, πόρτα ήταν στη μέση εδώ...

Ναι, και τούτο το παράθυρο ήταν πόρτα...Κι αλλάξαμαν. Και φτιάσαμαν εκείνο έξω αποθήκη εκείνο το φτιάσαμαν. Τουαλέτα μέσα είναι, είναι στην κουζίνα. Εμείς το φτιάσαμαν. Μετά που χάθηκαν ο άντρας μου κι η μάνα μου χάθηκε μετά το 'φτιασα γω. (Γέλιο) Ένα αντίσκηνο τραβήξαμαν...Από έξω, μια γούρα φτιάσαμαν. Εκεί πηγαίναμαν.

Στρατιώτης ήταν εδώ και απ' το χωριό μας ένας ήτανε στρατιώτης και μαζί ήτανε φίλοι. Το '32 παντρεμένη είμαι. Όχι '33. '33 Αϊ-Κατερίνα δεύτερη μέρα. Παραμονή από Αϊ-Κατερίνα, Αϊ-Κατερίνα Σαββάτο, Κυριακή παντρεύτηκα γω. '33.

Αυτός ήθελε να μ' αφήσει. Όταν ήθελε να μ' αφήσει πάει στην Πρέβεζα.

Τεμπέλης ήταν. Δε δούλευε. Εγώ ήθελα δουλειά. Στα χωράφια πάντα εγώ πήγαινα , να οργώσω, αυτός πή(γ)αινε δεξιά–αριστερά. Και μαλώναμαν. Έτσι δεν είναι; Δουλειά δε γίνεται, δε μαλώνεις; Πάει στην Πρέβεζα, που κάθονταν, «από πού είσαι;» «Απ' τη Σμύρνη» «Μωρέ, λέει, είχες δώσει στον [Ερυθρό] Σταυρό και δε βρήκες» «Είχα μια αδερφή, Σταυρούλα έλεγαν, λέει, χαλεύω δεν το βρίσκω τον αδερφό μ'». Κι αυτή έπιασε την πόρτα, λέει, παρακολούθαγε τα λόγια. Είπε, είπε τον πατέρα μου, λέει, λέγαν Γιώργος, τη μάνα μ' Α., λέει, το ίδιο κι αυτή... «Εσύ είσαι Τ. μου! Αδερφή σ' εγώ Σ.» Κι αυτή γέρασε κι αυτή μεγάλωσε, πού να γνωρίζουν! Οχτώ χρονών ήρθαν κι είκοσι χρόνια...Έτσι γνωρίστηκε. Έχει συγγενείς στη Σαμψούντα...

Είναι δικό μ' αλλά είναι κι άλλα δύο στρέμματα έξω δικό μου έκταση. Τούτο είναι αυλή εννοείται.

Ναι, για να καλλιεργήσουμε να μην πάμε εκεί στην Αμπελώνα... [Αμπελιά]

Νύχτα μέρα πηγαίναμαν. Και κοιμόμασταν εκεί..

Σ' εκείνα; Χόρτα. Βάζαμαν χόρτα... Ό, τι βγάζει η γη. Τίποτα δεν... Ποιος; Εγώ δεν μπορώ να βάλω και να βάλω και άντρες που είναι χειροτέρεψαν, τα παιδιά δεν κάνουν και τα κατάργησε...Μόνο χορτάρια βάζουν...

Παλιά δούλευαν. Αυτό...βρίζα έβαζαν, βρώμη έβαζαν, κριθάρι έβαζαν, τι άλλο να βάζουν...

Και καπνά έβαζαμαν.

Έδωσαν υνί να τα καλλιεργήσουμε τα χωράφια. Έδωσαν σβάρα ό, τι ήταν , Τι χρειάζονταν για εργατικά, να πούμε, έδωσαν...

Όχι, ούτε τα πρόβατα. Μόνον από ένα βόδι.

Συντροφιά κάναμε. Οι γειτόνοι κι αυτός είχε ένα βόδι κι εγώ είχα ένα βόδι και το κάναμε με τη σειρά. Μία εσύ μία γω.

Κράτος τα πλέρωσε. Κράτος.

Εκείνοι που πήραν πήραν ομολογίες, εγώ, εμείς ατομικώς με τη μάνα μου όχι. Εκείνοι που πήραν ομολογίες πήραν. Αποζημίωση.

Δώσαν. Πήραν. Εγώ με την μάνα μ' δεν πήραμαν. Εκείνοι που είχαν, να πούμε, πρόσωπο...

Τα σπίτια σιγά-σιγά το ξεχρέωσε.

Εκείνο το μέρος είναι, δύο δωμάτια δεν είναι; Τέσσερα δωμάτιο, ένα πολυκατοικία, να πούμε. Έτσι ήταν το σχολείο πάνω. Έτσι ήταν πάλι κτίριο. Πάλι το ίδιο ήτανε, όπως είναι και ήταν δύο. Μία κάθονταν δασκάλα, σαμά πόσα είμασταν, δεκαπέντε παιδιά είμασταν. Δε χωράει εδώ δεκαπέντε; Ύστερα έρχονταν κι απ' την Καισάρεια, Καισαριώτες δεν είχαν τότε...

Είχαν κι αυτοί σχολείο αλλά δασκάλους δεν έφερναν, δασκάλους δεν έφερναν. Οι δικοί μας, στην ηλικία μας που είναι, υπόμεναν να πάρουν δασκάλα και μια κοπέλα απ' την Κοσμηρά έφεραν ένα παιδί. Ε...λίγο καλύτερα ήξερε απ' τα παιδιά μας, ε...διάβασε. Ύστερα-ύστερα μεγάλωσε. Ύστερα το κάναν το σχολείο, αυτό το σχολείο. Χάλασαν εκείνο...

Κοινότητα και ο Δεσπότης. Ήρθε εγκαίνια έκανε Δεσπότης. Είναι γεμάτο τα παιδιά εδώ μέσα όταν έκανε.

Εκκλησία; Υπήρχε ένα τοίχο. Μαναστήρι ήταν. Ένας από το χωριό μας είδε στ' όνειρό του και το 'βγαλε. Ήταν μία Αϊ-Παρασκευή μέσα. Πώς το 'καψαν. Βρήκαν καμένο το κεφάλι... Μοναστήρι ήτανε, μικρό ήτανε. Τσ' Αϊ-Παρασκευής. Αφού βρήκαν την Αϊ-Παρασκευή μέσα.

Μπάρμπας μου κι ένας άλλος από άλλο χωριό ήταν Επιτροπή. Το '36 φτιάστηκε αυτή η εκκλησία. Το '36, τον Αύγουστο.

Η κοινότητα. Και βοήθησαν. Το χωριό βοήθησε...

Κι εγώ μία φορά ήταν ο άντρας μου καντηλανάφτης, τότε που έφτιαχναν την εκκλησία. Στον ήλιο κάθονταν, δεν ήτανε σκεπασμένη. Η μάνα μ' λέει «Γιατί να κάθεται εδώ στον ήλιο» λέει, «να πάμε να το πάρουμε στο σπίτι να το βάλουμε. Ν' ανάβουμε και το καντήλι, να εξυπηρετήσουμε. Έφεραν, σαν σήμερα να πω. Το βράδυ στον ύπνο μου...»

Όχι, εικόνα...Λείψανο δεν έχει, Εικόνα έχει. Σαν το βράδυ που κοιμήθηκα έρχεται ένας τσιγγάνος. «Κοίταξε», λέει. «Του άντρα σ' συγγενείς έρχονται» λέει, «στο δημόσιο είναι» λέει, «και θα ψήσεις μακαρόνια θα κόψεις με τα χέρια σου. Και θα ψήσεις να φαν», λέει. Κι εγώ κάνω κείνο στ' όνειρό μ'. Σηκώνομαι, έκοψα μακαρόνια...»Εγώ θα πλύνω το κεφάλι μ'» λέει, «με κείνο νερό θα ψήσεις», λέει. «Εγώ θα πλύνω το κεφάλι μ'», λέει, «με κείνο το νερό θα ψήσεις μακαρόνια» λέει. «Όχι άλλο νερό». « Καλά του λέω εγώ». Τσιγγάνος. Έπλυνε το κεφάλι τ'. Λέω, «για να κοιτάξω το νερό, μυρίζει καπνιά». Επειδή ήταν καμένο το κεφάλι της Αγίας Παρασκευής. Μυρίζει καπνιά. «Κι εγώ ήρθα δω», λέει, «δεν θα κάτσω, εικοσιτέσσερις ώρες», λέει. «Δεν κάθομαι παραπάνω». «Θα φύγω», λέει. «Αφού φεύγεις» λέω, «ώρα καλή», λέω. Ή τσιγγάνα έφυγε έτσι κατά πάνω στο νερό... Ξυπνάω, την άλλη μέρα λέω «μάνα είδα ένα όνειρο» Αϊ-Παρασκευή τη φέραμαν εδώ. Καμένο το κεφάλι φέραμαν εδώ στο σπίτι μας για να κάτσουμε. «Σε καλό! Δεν είναι καλό αυτό το όνειρό σ' . Σε καλό να είναι!» Πήγα στη Καισάρεια να δουλέψω. Λέω στις γυναίκες «Μωρέ γυναίκες, μωρέ έτσι κι έτσι ένα όνειρο είδα τι είναι δεν ξέρω...» Δεν είπε «Εικοστέσσερις ώρες πρέπει να κάτσω εδώ»; Εικοστέσσερις ώρες μέσα εικόνα πέφτει κάτω! Η μάνα μ' έρχεται βρίσκει την εικόνα κάτω. Μόλις τη βρίσκει την εικόνα κάτω αρπάζει...Πώς είπα, λέει. Τι όνειρο ήταν! Εικοστέσσερις ώρες! Η Αϊ-Παρασκευή θαυματουργός! Έτσι. Έτσι την είδα κι εγώ...

Πιστεύουν, δεν πιστεύουν δεν ξέρω. Εγώ το είπα αυτό. Κι ένα όνειρο είδα αυτός Δημήτρης, γαμπρός μου να πούμε, κοιμόταν έξω. Δυο παλικάρια πέρναγαν κάτω. Ένας παλικάρι λέει να πούμε σ' αυτήνα, λέει, αυτός βρήκε μία εκκλησία στο Μπιζάνι. Ήθελε να του βρει το λείψανο, είχε λείψανο. Να πούμε σ' αυτή τη γυναίκα, καλά, λέει. Μένα φωνάζουν. Κοίταξε λέει: «Εμείς είμαστε ξένοι λέει ένας. Παένουμε στο Μπιζάνι. Θα κάνουμε λειτουργία στο Μπιζάνι, λέει και θ' ανεβούμε απάνω, να πεις στο Δημήτρη. Θα κάνουμε εκκλησία στο Μπιζάνι, λέει. Ο Δημήτρης που το χαλεύει, λέει, Άγια Τράπεζα κάτω είναι, λέει, να μη χαλέψει , δεξιά –αριστερά». Ξύπνησα. «Γαμπρέ, λέω, αυτό κι αυτό, είδα». Θέλει από μένα μία λειτουργία λέει και θα σκάψω από κάτω. Αυτός παίρνει παπά, δύο, τρία δεν ξέρω κόσμος που ήταν, έκανε λειτουργιά. Όταν έκανε τη λειτουργιά έσκαψε κάτω Αγία

Τράπεζα. Βρήκε ένα κουτί. Το μισό. Ήταν και κόκαλα μέσα. Όταν βρήκε αυτά άντε και στον Δεσπότη τον άνθρωπο. Έπρεπε να μην πάει στο Δεσπότη. Να ‘χαμαν εδώ. Ανταμώθηκαν στο δρόμο. Ψάλλοντας, ψάλλοντας έφυγαν. Ανταμώθηκαν στο δρόμο έκαναν τον σταυρό, φίλησαν τα κόκαλα. Εντέλει, ίσα πάει στο Δεσπότη. Το Δεσπότη κράτησε. Δεν το έδωσε. Έπρεπε να μην κρατήσει Δεσπότη, τυχερό αυτηνής ήταν αλλά…Εντέλει, «άλλο τίποτα είδες;»με λέει εμένα. «Όχι, δεν είδα, δεν μου είπαν».

Εγώ; Ό, τι δουλειά ήτανε: καπνό ήτανε…Εμ…τι να κάνουμε; Άδειοι δεν καθόμασταν.

Και στο Κουτσελιό πηγαίναμαν…Όπου μας ζήταγαν πηγαίναμαν. Για να κάτσουμε δε καθόμασταν.

Τότε πιο αγαπημένοι ήταν. Τώρα δεν είναι τόσο αγαπημένοι…

Έλεγαν!!! Έλεγαν. Έλεγαν. Μια μέρα πηγαίναμαν στα Γιάννενα. Ένα παιδί απ’ την Καισάρεια και ένας ντόπιος ήταν. Μην παραξηγείς! «Μωρέ Τουρκάλα, Τούρκο, Τούρκο…» Το παιδί μπεζέρισαν! Βρε, λέω γω, «Ανέστη, κάτσε συ να πω εγώ δυο κουβέντες». Έτσι, ψέματα να πω;

Στ’ αυτοκίνητο μέσα. Σάμα είπαν αυτή τι ξέρει να μιλήσει… «Ανέστη κάτσε εσύ να πω δυο κουβέντες, δεν θα πω πολλά» «Με συγχωρείτε τσ’ είπα. Να πω μια κουβέντα;» «Πες τη! Τι ξέρεις εσύ» μου’ παν. «Αλή Πασά σπόρος δεν είστε σεις;» «Μωρέ θεία, λέει, πού τα βρήκες αυτά τα λόγια και τα είπες, λέει. Αλή Πασάς σπόρο…!» Σταμάτησαν. «Εμείς είμαστε, είμαστε, λέω. Δέχομαστε ότι είμαστε Τούρκοι. Το τι λες σε μας δέχομαστε! Και συ θα δεχτείς!» Έκλεισε.

Επειδής μιλάγαμε τουρκικά…Έλληνοι είμασταν. Άμα δεν είμασταν Έλληνοι δεν έρχομασταν!

Όχι, έπαιρναν, έπαιρναν αλλά έλεγαν και τα λόγια τους. Με έπαιρναν αλλά έλεγαν και τα λόγια τους. «Παλιοτουρκαλάδες, ξέρεις τι δουλειά πατάνε;» Αυτές έλεγαν οι εντόπιες «Ε…ας είναι κι αύριο» Εμείς δεν λέγαμαν «ας είναι για αύριο». Σήμερα που πιάσαμαν αυτή τη δουλειά αυτή δουλειά να σχολάσει. Είδες τι δουλειά πατάν αυτές; Τουρκαλάδες…[Γέλια] Έλεγαν…Δεν παν να ‘λεγαν!

Τουρκικά μιλάγαμαν. Τουρκικά και αρμένικα.

Εγώ έμαθα λίγο γληγορότερα απ’ την Καρδίτσα. Ελληνικά. Ότι έλεγαν άρπαξα. Εδώ όταν πήγαμαν Τσαμουριά δεν ήξεραν μερικοί, κι ο παπάς ο δικός μας διάβαζε Ευαγγέλιο ελληνικά δεν ήξερε ν’ απαντήσει. Μια μέρα, παπάς κι ένας άλλος, ψάλτης κάθονταν. Εγώ πήγα στη μάνα μ’ λίγο να μην καταλάβω, η μάνα μ΄ κάτι άρπαξε, καταλαβαίναν αλλά για να μιλήσει καθαρά δεν μπορεί. Μάνα πεινάω, τσ’ λέω. Τι λέει τούτη! Εγώ ελληνικά είπα μάνα μ’.

Κατάλαβε η μάνα μ’ ήξερε λίγα, «άρπαξε», Καρδίτσα άρπαξε κάμποσα…Εντέλει, «τι λέει τούτη η κοπέλα μωρέ Σοφία;!» Ο παπάς. Αυτή του λέει «Δεν καταλαβαίνεις τι λέει;» «Πείνασα»λέει. Τούρκικα. «Άι παλιοθήλυκο», λέει, «Πα…να δεις ξέρει κι ελληνικά!»[γέλια].

Όχι, δεν μίλαγαν. Η κοπέλα δε μίλαγε συγγενείς του παιδί.

Να δωρίσει κάτι, να φιλάει το χέρι, «Μίλα κορίτσι μ’ μίλα»

Έκαναν αγαπημένα…

Χώρια μένουν, χώρια...Παντρεύτηκες να το σπίτι σου... τώρα... παντρεύτηκες; Εδώ είναι το σπίτι σου. Άμα θα κάτσεις θα κάτσεις... Τώρα όχι. Θέλω σπίτι χώρια γω, θα παντρευτώ αλλά θα πάω μόνος μου. Δύο τρεις συνυφάδες, τέσσερις συνυφάδες κάθονταν μαζί. Πώς κάθονταν; Κάθε μέρα το ψωμί έψηναμε Η μεγάλη η συνυφάδα που ήταν έβαζε το ψωμί το 'ψηνε. Κάθε μέρα το ψωμί το 'ψηνε στην Τουρκία. Κάθε μέρα! Κάθε πρωί! Όχι στο φούρνο στη γη ... «Ταντερέ» έκαμναν...

Όχι, στη γη ειδικό «τσαμούρι» λάσπη έφτιαχναν κι έβαναν στη γη. Τ' άναβαν στη μέση και φτιάναμαν. Κάθε μέρα εκείνο το ψωμί. Ένα λεκέν(η) κάθε μέρα αυτού θα ψηθεί εκείνο το βράδυ σκολάει. Κάθε βράδυ ζυμάρ' ζυμώναμαν. Κυριακή δεν έλεγαν. Αφού σκολάει ψωμί...

Στην αρχή όχι αλλά ύστερα-ύστερα μεγάλωσαν αν πούμε τα παιδιά τους...Είναι πολλοί κοπέλες ντόπιες. Ραψίστα έχουμε, Αρδομίστα έχουμε, απ' το Μπρακμάδι έχουμε...

Εκείνο το φαί πιο καλά μας έφτιαχνε, το τουρκικό.

Στο χέρι κοβόμασταν...Μακαρόνια στο χέρι, ότι ήταν, πληγούρ' κάναμαν, κοφτό κάναμαν στάρ(ι)...Άσε παστουρμά είχαμαν. Τα γάλατα, καθένας το δικό τ' το γάλα.

Σουτζούκι, παστουρμάδες, πετμέζ(ι) Το ξέρεις το πετμέζ(ι) !

Παλιά πού ήξεραν πανηγύρια!

Τώρα που κάνουν, τώρα άρχισαν. Τώρα που κάνουν μεγάλωσε το χωριό...

Η Αϊ-Παρασκευή τότε κάθε οικογένεια ένα πιάτο σιτάρι πήγαινε. Προπολεμικώς ε; Κάθε πρωί κάθε Αϊ-Παρασκευή όλη η οικογένεια θα πάει ένα πιάτο σιτάρι. Και άφηναμε κει στο λεκάνη μέσα, μεγάλο λεκάνη μέσα, γιόμιζαν, έριχναν εκεί, έριχναν εκεί, τώρα εκείνο κατάργησαν. Δεν κάνουν. Αν κάνει η εκκλησία καλώς αν δεν κάνουν κακώς.

Σάμα είχαμαν καφενείο; Δεν είχε. Πλατεία ήταν ντιπ ανοιχτό. Όταν μεγάλη Λαμπρή η πλατεία αν δεν χόρευαν δεν κατέβαζαν στο σπίτι. Όλος κόσμος όσα ήταν Δευτέρα μεσημέρι δεν είναι; «Πού πάτε;» «Να μην πάτε πουθενά». Με το στόμα, με το στόμα χόρευαν. Χόρευαν δυο τρία χορό...

Τούρκικα, τούρκικα τραγούδαγαν. Χόρευαν όλοι ύστερα διάλεγαν, πριν να πάνε στο σπίτι χόρευαν ένα χορό στην πλατεία. Τώρα όχι...

Στα σπίτια; Χόρευαν! Στα σπίτια κάθε Κυριακή. Όποιο σπίτι, να πούμε , να χορέψουνε κάθε Κυριακή.

Με το στόμα και με το ντέφι. Ύστερα- ύστερα οργανοπαίχτης γίναν αυτός βάραγε. Κάθε Κυριακή !!!

Όχι βιολί, βιολί. Κι αυτός χάθηκε κι εκείνος που βάραγε το ντέφι χάθηκε. Πού γένεται απόψε χορό; Στο τάδε μέρος. Πάμε, θα 'ρθούμε κι εμείς. Αν δεν ήξερε, να πούμε, δεν βγαίναν έξω για να μάθεις πού θα γίνει το κέντρο ε; Πήγαινες επίσκεψη στο σπίτι και σ' έλεγε «Δε πας στο χορό;» «Πού;» «Στο τάδε μέρος» «Άντε πάμε όλοι μαζί». Πήγαιναν όλοι χορεύαμε. Με το στόμα όμως. Πού θα βρίσκαμε. Ύστερα-ύστερα με το στόμα το ήφερναν και το γύριζαν. Μια χρονιά ήταν απόκριά ήταν. Ήταν κουμπάρα μου από δω. Λέω, «κουμπάρα» λέω, «πάμε στην κουμπάρα μου;» Στην πλατεία, κέντρο είναι αυτό,

ήταν χήρα αυτή, «Πάμε, λέω, απόψε να χορέψουμε να επισκέψουμε, Αποκριά δεν είναι;» Αλλά δεν είχαμαν τίποτα. Πήγαμαν. «Πάμε», λέει. Έρχονται κι άντρες και δικό μ' κι αυτηνής. Κάθομαν εκεί, παρακολούθαγαν...Εκεί κάτσαμαν και τηγανίτες, τρώγαμαν. Παρακολούθησαν το σπίτι να δουν ποιος κάθεται, ποιος μένει. Μόλις είδαν εμένα και τον άντρα μου, «Αυτές είναι, κουμπάρα της...»(Ψιθυριστά). Ύστερα εκεί που καθόμασταν έφυγαν δικές μας. Λέω «Ήθελα εγώ μια παρέα να κάνουμε». «Ω κουμπάρα», λέει, «να κάνουμε σ' ένα μέρος παρέα» «Κοίταξε», λέει, «κάτω στο σχολικό χορεύουνε.» «Πάμε εκεί», του λέω. Εκεί που πήγαμαν, χόρευαν με λάμπα, δεν ήταν φως. Κάποιος έσβησε τη λάμπα εκεί στο χορό. Η κουμπάρα μ' «Άϊντε κουμπάρα να φύγουμε», λέει. «Εδώ κάτι θα γίνει». Σηκώνομαστε εγώ και άλλες δυο κουμπάρες είμασταν κι άλλες δύο αδέρφια είμασταν κι ερχόμασταν κατά την πλατεία. «Ωρέ» τ' λέω γω «εγώ δεν ήθελα έτσι γλέντια. Εγώ ήθελα επίσημο γλέντια.» Αυτό δεν ήταν επίσημο γλέντι. Αυτό ήταν πούστικο γλέντι!» Επειδή έσβησαν τη λάμπα. «Τι επίσημο θέλεις;», λέει, ένας από κει. «Ήθελα να πιούμε λίγο κρασί» «Αμάν κουμπάρα, αμάν. Έχουμε κρασί. Ο Χαράλαμπος έφερε κρασί.» Ήταν αποκριά. Σαρακοστή. «Από μένα ένα κιλό, μια οκά», λέει. «Κι από μένα μία οκά» «Για μένα δεν αφήνεις;» «Όχι, αφού εσύ το βάζεις στη σειρά, λέει, όχι εσένα.» Εντέλει, πήγαμαν στο σπίτι κουμπάρα μου εκεί μία γλέντια κάναμαν! Δεν ξέρεις τι γλέντια κάναμαν. Εγώ Δε μέθυσα άλλη κουμπάρα μ' μέθυσε. Το τι είπε! «Εγώ είμαι η ντόπια η νύφη εγώ θα χορέψω!» (γέλια) «Εγώ να χορέψω. Άσε με αφήστε, γαμπρέ! Φεύγα εσύ!» Μεγάλες άντρες είχαμε. Μεγάλη γλέντια κάναμαν. Το...'38. Αυτό ήταν το γλέντια μας.

Καρναβάλια ντύνομασταν εκείνη βδομάδα...

Η φωτιά ξέρεις πότε ανάβουμε; Του...Σταυρού. Ναι, στην πλατεία, στο σπίτι, στα σοκάκια, στο δρόμο...Το Σταυρό, των Φώτων. Έτσι άναβαν οι διάολοι να φύγουνε.

Μόνον εγώ άναβα, φέτος δεν μπορούσα ν' ανάψω. Όταν έβλεπαν το δικό μου το φως όξω στο δρόμο άναβαν όλοι. Άμα βλέπουν ανάβει για να ανάψουμε κι εμείς. Έλεγαν, άναβαν κάτω στη χωνεύτρα λάστιχο, λάστιχο άναβαν για να φύγουν διάολοι...

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΝΑΥΡΟΥΖΟΓΛΟΥ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΑΥΡΟΥΖΟΓΛΟΥ

Ο Θεόδωρος Ναυρούζογλου ήταν συνταξιούχος αγρότης. Γεννήθηκε το 1905 στο χωριό Τσατ της περιφέρειας της Καισάρειας. Ήταν μόνιμος κάτοικος Μπάφρας αλλά δεν ζει πια.

Ο Γιάννης Ναυρούζογλου γεννήθηκε το 1938 στη Μπάφρα Ιωαννίνων, όπου μένει μόνιμα. Είναι γιος του Θεόδωρου Ναυρούζογλου και εργάζεται ως γεωργός.

Και μετά έγινε πόλεμος Έλληνες με την Τουρκία...

Τσατ λέγονταν. Τσατ. Αλλά είμασταν φευγάτοι. Παέναμαν να παρατήσουμε φαντάρους, στρατό.

Πηγαίναμαν εκεί. Όπως είναι Γιάννενα, Πρέβεζα, Κόνιτσα...Τσατ. Εμείς ήρθαμαν το ’24 στην Πάργα. Απ’ την Πάργα ’27 ήρθαμαν εδώ. Πήγα φαντάρος. Βελισσάριο. Το ’27. Ήταν ένας, να λέμε, (γέλια) έμπαινα Βελισσάριο, στο στρατώνα, «Τούρκο» μ’ έλεγε. Έβγαινε «Τούρκο». Έκανα υπομονή. Μετά άρχισα τον χτύπησα. Έδωσα κλίτσα στο πόδι τον πήρε κάτω. «Βρε ξεφτιλισμένε, εμείς κατομμύρια...» «(...) Να βλαστημάς!»(μιμείται με ψιλή χαμηλή φωνή τη φωνή αυτού που τον έλεγε Τούρκο). Τέλος πάντων. Είχαμαν έναν επιλοχία Βλάχο. (...) «Είσαι βέβαιος ότι είμαι Τούρκο;» Χάπ, χαπ, (...). Γιατί να φοράει το χακί, να γίνεις στρατιώτης εσένα που σε λεν Τούρκο; Από κει που έρχομασταν απ’ τη Μικρασία κατέβηκε ένας Τούρκο εδώ, απ’ την Τουρκία, Αφιόν Καραχισάρ. Κατέβηκε στο (...)

Ε...Από δω ο καραούζας ο δικός μας θεός είναι δεύτερος. Όπως το πήρα έτσι θα παραδώσω. Δεν έκανα το παλικάρι, παλικαριά στην Ελλάδα. Κάνεις εδώ με τον χαμψή; Απ! Εδώ! Βρίζοντας έφυγε. Αυτοί, λέει, είναι ντυμένοι, λέει. Τα χέρια. Έχετε κάτι παλικαριά (...). Μετά ήρθαμαν τρένο. Μετά ήρθαμαν Μερσίνη. Παραθάλασσα. Ε...Μερσίνη ήρθαμαν εκεί. Μπήκαμαν, ήρθαμαν Ελλάδα. Είχαμαν μια νύφη απ’ τον Πειραιά, μας κούρεψαν, πλυθήκαμαν σαν να είχαμαν βαπτίσι, όλες γυναίκες, άντρες δεν γνωρίζονταν ο ένας τον άλλον.

Με συγχωρείς, τα ρούχα ήτανε μες στο, στη βρώμα μέσα αλλά (...) Από κει δεν γνωρίζονταν ένας τον άλλον. Κουρεμένοι. Γυναίκες, άντρες έπιαναν μπροστά τους. Δεν έβλεπαν. Δεν τα γνώριζαν ποιος ήταν. Τραβήξαμαν νίλα. Και ήρθαμαν στην Πάργα. Απ’ την Πάργα πήγαμαν στο Λιγοράτι. Έλεγαν. Κάτω απ’ το Μαργαρίτι. Κολοκοτρών’ πολέμαγε στο μέτωπο. Έριχναν τη σφαίρα δεν πέτυχε. Δεν μπορώ να σκοτώσω. Τίμιο ξύλο τι είχε απάνω ο Κολοκοτρώνης. Άλλαξαν προχώματα, έλεγαν γκιαούρ, αλλάξαμε προχώματα μας ήρθε καβάλα με το άλογο. Και τότε το τάληρο αυτουνού το κεφάλι είναι, βλέπεις; Τον έβαλαν φυλακή από στεναχώρια πέθανε. Ο Κολοκοτρώνης. Καλός άνθρωπος, λέω, δεν τον θέλουνε. Οι διαβολισμένοι αυτό θέλουνε. Τέτοιο θέλουνε. Ο καλός δεν πρωτεύει. Πρέπει να ’χεις κεφάλι(...). Τρεις χιλιάδες Αρμένοι είχαμαν. Με το τσεκούρ’. Παπ! Έσφαξαν.

‘17 έσφαξαν αυτουνούς το ’22 έγινε πόλεμος Τουρκία με την Ελλάδα. Εγώ το ‘5 [1905]. Ο πατέρας μου γεωργός.

Όπως είχαν Κουτσελιό, Καστρίτσα, Γιάννιστα, που έλεγαν τώρα Ελληνικό, ολόκληρο μέχρι Μέτσοβο, μέχρι Πάργα είχαμαν εμείς. Είχαμαν τόπο πολύ. Πολύ τόπο! Εδώ με το ζόρι έδωσε κράτος τριανταπέντε στρέμματα. Τριανταπέντε στρέμματα για να φάω δε χορταίνω. Αλλά έχουν δίκιο Έλληνες δεν έχουν τόπο. Ο Βενιζέλος δεν μπόρεσε να ξοφλήσει καταστροφή ’22 με τον Κεμάλη είναι Κρήτη και οι δύο. Ο Κεμάλης έγινε πρωθυπουργός στην Τουρκία, ο Βενιζέλος εδώ. Έκανε το χαρτί, διπλωματής ήτανε. «Εγώ θέλω μία χάρη» είπε το Κεμάλη. Τον δείχνει το χαρτί διάβασε. Διαβάζει. «Μπράβο!» λέει. Δεν τον χάλασε ο Κεμάλης χατήρ’ το Βενιζέλο. Α...αν δεν είχε ανταλλα(γ)ή ολόκληρη Ανατολή Θράκη, Θεσσαλονίκη για την αποζημίωση έπαιρνε. Ο Τούρκο τον έβγαλε χρεωμένο τον Τούρκο. Ο Βενιζέλος έβγαλε χρεωμένο. Και πήραμαν αποζημίωση από τον Τούρκο. Μετά τρία χρόνια εγώ θέλω Λευτέρη, Λευτέρη για χάρη, να δώκω διπλή αποζημίωση να μου στείλεις πίσω τους...Πλούτο πήραμαν, χρυσό έδωσαμαν Ελλάδα. Πήραμαν από τον Τούρκο. Απ’ τον τόπο μας. Και ξοφλήσαμαν εδώ(χτυπάει το χέρι στο τραπέζι) τα χρέη. Ελλάδα καταστροφή ξοφλήσαμαν. Να δεις αλλιώς πώς σ’ έπαιρναν οι Τούρκοι το τομάρι! Πήραμαν! Ομολογίες. Ένα χαρτί από χίλιες δραχμές. Άμα πας τράπεζα αξία χίλιες δραχμές παίρεις. Άμα πας στο χωράφι πενήντα φράγκα κάτω. Καλύτερα το...αυτό...Εμένα μ’ έδωσαν 27. Χιλιάρικα πήρα. Χιλιάρικα πες. Να λέμε χιλιάρικα. Πηγαίναμε στην τράπεζα.

Τον έδωσε τον αδερφό μου (γέλια), δεν έδωσε τρία χιλιάρικα. Είχε βάλει η τράπεζα, ήρθ’ ο πόλεμος τα ‘χασε. Γενικό...Χάσαμαν. Απ’ τον πόλεμο χάσαμαν. Πήρα αποζημίωση, έχασα τον αδερφό μου. Ο αδερφός έπαιρνε τράπεζα είχε πόλεμο, χάσαμαν. Έγινε, καταργήθηκε. Χάθηκαν.

Κέρκυρα έκοβε το χρήμα. Μετά απ’ την Κέρκυρα πήγαν, πήραν τα λεφτά. Από κει πήρανε χρήμα τώρα. Πριν ήτανε στην Κέρκυρα. Τώρα πάει στην Αθήνα το μηχανή να κόψει.

Λιγοράτι λέγεται αυτό. Καθήσαμε τρία χρόνια έφυγαν οι Τούρκοι. Είχε Τούρκο, Αρβανίτοι. Είχαμαν Αρβανίτοι. Το Λιγοράτι ήτανε Αλβανοί.

Έξω. Μας έδωσε τσαντήρια κράτος. Τρία χρόνια κάτσαμαν. Από κει ήρθαμαν εδώ. Πήγαμαν στο Μπιζάνι, Αμπελιά, είχε τόπο Κίγκος (...) τρία χιλιάδες στρέμματα μας παραχώρησε κράτος. Καθήσαμε κανά χρόνο ήρθαμαν εδώ είχε πλεόνασμα φτιασμένοι σπίτια κράτος, φύγαν τούτοι, δεν δέχτηκαν κι ήρθαμαν εμείς. Οι πρόσφυγοι δεν δέχτηκαν, δεν τα άρεσε, πώς να σ’ πω.

Έφυγαν. Μακεδονία, Καβάλα, εκεί. Σαμψούν, Σινώπ. Αγιατίχ, πολλά. Είμαστε μπερδεμένοι εδώ. Δεν είμαστε από ένα χωριό. Μπερδευτήκαμαν. Αυτοί φύγαν [οι Πόντιοι] κι εμείς ήρθαμαν.

Τριανταπέντε στρέμματα. Τρία άτομα, τέσσερα άτομα τόσα. Είναι αλλά κράτος, τι φταίει κράτος αφού δεν έχει τόπο. Τριανταπέντε στρέμματα τα δεκαπέντε άχρηστα. Δεν κάνει καρπό. Με δεκαπέντε τι να κάνεις; Σπόρο θα κάνεις; Στάρι θα κάνεις; Το σπίτι θέλει

ζάχαρη, θέλει καφέ, μακαρόνια, θέλει απ' όλα , δεν προφταίνεις. Ναι. Παλούδια, (...) εμείς κάναμαν. Βατσινιές πολλά...Κάθε σπίτι ένα με τ' άλλο πηγαίναμε. Έρημος τόπος. Ήτανε Κώστα Μητροκώστα εδώ. Κραψίτης.

Αυτός ήταν εδώ δερβέναγα. Είχε δώδεκα χιλιάδες πρόβατα. Μόνος του. Και πόσα τσουμπάνια. Και καμιά τριανταριά, πόσα γελάδια. Δικό του είχε δω. Από δω μέχρι τα Γιάννενα αυτός κυβέρναγε.

Τα 'χε φτιασμένα. Όταν ήρθαμαν...Το '24 δεν είχε φτιάξει. Το '24 ήρθαμαν ανταλλα(γ)ή. '27. '28 είχαν φτιάσει αλλά εμείς τρία χρόνια καθήσαμαν στο Λιγοράτ(ι). Το '27 ήρθαμαν εδώ. Και μεις έφτιασα τόπο για να φύγουμε γιατί Τούρκοι δεν πήγαιναν, αλβανοί δεν έφυγαν. Τότε ήτανε Πάγκαλος, πήραν χρυσό για να μείνουν υπηκό [εννοεί στην υπηκοότητα] Έλληνες. Εντέλει πόσα χριστιανοί έφαγαν, πόσα παλικάρια έφαγαν αυτοί που ήταν Αλβανοί...Έλληνες! Επί τόπου. Ντόπιο. Εντόπια εκεί. Σαράντα παλικάρια.

Αρβανίτες, αρβανίτικα κεφάλια. Αλλά ήτανε Η. Ν. από τη Μανεμβάσια.

Χωροφύλακας ήτανε. Έβριζε Παναγία, Χριστό. Στο μαγαζί αρωτάει τον ταγματάρχη, τον διοικητή. «Εγώ έτσι κι έτσι θα κάνω». «Αν καταφέρεις κάντο», τον είπε. Τότε καβάλα πήγαινε αυτός, ο Τούρκο. Απ' την Παραμυθιά Μαργαρίτι. Αλλά μόλις καβάλαγε Η. Ν. κρυφά νταν! Μία σφαίρα τον παίρει κάτω. Κι αυτή...Μουσολίνι πώς το λεν, Ιταλοί, Μουσολίνι, κυνήγησαν Η. Ν. Αλλά ήτανε μόνος του. Ήξερε μονοπάτι έφευγε. Ο Πάγκαλος έφαγε το χρυσό έμεινε. Δεν έφυγαν Αλβανοί. Να ιδείς θα 'χαμαν πεντακόσια δέντρα ελιά από λάδι. Είχαν καλό τόπο. Ας ήτανε λίγο αλλά ήτανε παχύ. Ένα στάχυ! Τέτοιο κεφάλι έχει. Βρίζα δεν ήξεραν αυτοί. Βρίζα είχαν να βοσκάν τα πρόβατα και τίποτε άλλο. Τι; Οι ντόπιοι; Την έτρωγαν. Καλαμπόκι με βρίζα ψωμί ανακάτευαν. Τρώγαμαν μάθαμαν. Τι να κάναμαν. Εκεί ο μουσαφίρης όταν πάει σ' ένα σπίτι δεν μπορεί να φάει ό,τι θέλει. Ό, τι βρει θα φάει.

Καλαμπόκι μετά στήσαμαν καπνό. Έκαναν εξακόσιες εφτακόσιες το μήνα οκά! όχι κιλά οκά! Τι πουλάγαμαν; Τριανταδύο, τριαντατρία, πολύ-πολύ τριανταπέντε δραχμή οκά! Δεν πιάναμαν τίποτα. Είμασταν χρεωμένοι τράπεζα...

Ο κράτος μας έκανε. Μας έπαιρνε τέσσερα χρόνια αποζημίωση έπαιρνε χίλιες δραχμές, ένα εκατομμύριο, να πούμε, μ' έδινε τέσσερα χρόνια, σταματήσαμαν δεν μπορούμε να βάλουμε...Μας έδωσε αποζημίωση για να μην βάλεις. Δεν το βάλαμαν. Μία γυναίκα μόνον το 'χουν νοικιασμένο αλλά άχρηστο. Δεν έχει τίποτα. Γιατί το τσιγάρο έρχεται απ' έξω. Κάναμαν εμπορική, συνάλλαγμα. Αυτοί που δεν έχουν παίρουν από τε μας. Αυτά που δεν έχουμε μεις παίρουμε απ' αυτούς.

Δεν είχε. Δεν είχε τόπο άλλον! Κράτος τι να κάνει! Ανατολή εικοσπέντε. Πιο πολλά αλλά δεν έχει ψωμί. Ανατολή σιμά στην πόλη το 'φαγαν. Ορισμένοι τα 'φαγαν. Εγώ είχα τον καιρό τον πόλεμο ογδόντα λίρες. Ήθελα να πάρω οχτώ στρέμματα. Γ. πούλαγαν οχτώ λίρες. Οχτώ λίρες το στρέμμα. Έπαιρνε τόπο αυτό...

Πήραμαν πρόβατα. Από είκοσι ο ένας.

Τότε δεν είχε σπίτι εδώ. Εδώ είχε χωράφ(ι).

Σχολείο, δεν υπήρχε σχολείο. Σχολείο τι να σε πω, ένα μικρό σπίτι. Ο Σάββας εργολάβος, ο Σάββας, τον ξέρεις; Πρόσφυγας. Είχε κάνει Νομάρχης.

Α! Να μου ζήσεις ντε! Εγώ δεν μπορώ να θυμηθώ. Ο Νικολάτος. Αυτός το 'φτιασε εκκλησία, καφενείο κι ο δρόμος.Το σχολείο έφτιαξε Αβέρωφ Τοσίτσα. Εγώ θυμάμαι στοιχεία: το '35 έφτιασε. Ναι, ναι. Μετά κουβάλαγαν πέτρες, μετά με τα άλογα, με τα γουμάρια πλάι απ' το βουνό ήρθανε έφτιασαν. Αυτά τα χαλάσαμαν ξανά είπε Αβέρωφ θα γίνει τάχα καινούριο. Κάναμαν καινούριο, έριξαν τσιμέντο...

Τριανταπέντε έφτιασαν εκκλησία. Είχε δει ένας απ' το όνειρό του παρακάτω εκκλησία, όνειρό του είδε «Τι κάθεστε;» Παράδειγμα, παένει σκάβει, Αγία Τράπεζα εκεί που είναι κολλημένο, παένει σκάβει, βρίσκει ένα μπουκάλι νερό. Αγιασμός είναι το νερό. Από κει, από δω άρχισαν προχώρησαν να κάνουμε εκκλησία. Δημήτριος Κεχαγιάς. Εμείς βρήκαμαν εδώ.

Απ' τη Μπάφρα είναι. Δεν είναι χωριό μας. Ένα χωριό δεν είμαστε.

Όχι, γιαγιά. Πατέρα, μάνα τ' άφκα εκεί. Τους σκότωσαν. Πατέρα μου Φιλιππιάδα ήταν Αρμένοι. Έσφαξαν. Αστυνομία είχαμαν στο χωριό. Λέει «Κυριάκο», τον έλεγαν Κυριάκο τον πατέρα μ' , «Πρόσεξε! Άμα ακούσω τίποτα θα σας κάψω όλους!». Αυτός δεν είπε(...). Παιδί ήμερο ξέρεις τι θα πει; Δεν το ξέρεις. Ήμερο. Πήγε. Ήμερο εκεί έμεινε, πήγε, με τα κάρα με τα βόδια ο ίδιος έμεινε κει. Δε γύρισε. Μόνο γιαγιά μ' ήρθε το Λιγοράτι εκεί πέθανε γιαγιά μου.

Μάνα δεν βλέπω. Μόνον πέντε ημερών μάνα, λεχώνεψε, πάει πέθανε. Είχε κάνει (...), χτυπάει ο σατανάς φεύγει. Σφραγίζει και φεύγει . Τώρα είμαστε εμείς σατανάς. Εμείς γίνγκαμαν σατανάς.

Δύο είμαστε. Δύο αδέρφια. Μαζί είμασταν. Γιαγιά μ' ήρθε πέθανε στο Λιγοράτ(ι).

Δουλεύαμαν στα χωράφια και καπνό για να βγάλουμε το κομμάτι.

Ούτε τους πειράζαμε ούτε μας πείραζαν.

Παίρναμαν Κουτσελιό, Κατσικά, Καστρίτσα...και Πεδινή. Πεδινή πήγαν δύο κοπέλες απ' το χωριό μας.

Όχι. Εμείς παίρναμε αυτοί δεν έπαιρναν. Πρόσφυγα, Τούρκοι έλεγαν. Αμ τι! Όχι! Δεν τα χώνευαν. Αλλά το κράτος χωνεύει μόνο. Η μάνα ποτέ δεν προσπαρτάει τα παιδιά. Κράτος είναι μάνα, πατέρα είναι. Και το γενικό. Άμα φροντάει, άμα δε φροντάει...υπάρχει άτομο φροντάει...

Το καφενείο είχε όργανα. Πανηγύρι εδώ ελληνικά. Λάζικα. Η Ανατολή λάζικα.

Καταργήθηκε. Πριν έπαιζαν. Τώρα καταργήθηκε.

Το '17 έσφαξαν τρεις χιλιάδες Αρμένιους. Ήτανε κάτι όμορφες κοπέλες. «Αν γένεις μωαμεθανός θα σε κάνω γυναίκα», είπε. «Να χέσω το μωαμεθανισμό. Πτου!» Απ! το κεφάλι!

Με το τσεκούρ' για! Δεν έριχναν σφαίρα. Κρίμα σφαίρα, έλεγαν. Το τσεκούρι μας σκούπισε εδώ τον τοίχο, τη νύχτα είδα εγώ κόκκινο αίμα! Το στρατό το ελληνικό, Γαλλία, Αγγλία, το '22 αιχμαλώτισαν,

πήρε παράταση απ' τον τούρκο, έλεγαν τον μπάρμπα μου, «Α! Τι όμορφο παλικάρι ήταν», λέει. «Βαρέσαμε τσεκούρ'» λέει, «πετάξαμαν στο ποτάμ'.» Μόνο Πλαστήρα έσωσε δεκαοχτώ χιλιάδες. Πλαστήρα εμφύλιο πόλεμο, Πλαστήρα μας έσωσε! Κανένας άλλος! Το Κολοκοτρώνη τι έφταιγε; Τον δίκασαν. Γιατί; Να μην πάρει μεγάλη (...) Κι αν παίρει τι θα γίνει; Γι' αυτό δεν προκόβουμαστε μεις. Εμείς Έλληνες δεν χωνεύουμε έναν. Να μην γένει αυτός...Σαν τον Ζέρβα, τότες αντάρτες ρήμαξε τον Τούρκο, έστειλε Ρουσία παραρτήματα για να γινόμαστε αλβανικό. Όπως Αλβανία έγινε. Ιταλία ήταν Αλβανία. Θα γένομασταν κράτος θα κωλυόμασταν με τις Έλληνες. Αλλά σκότωσε ο κουμπάρος του για να γίνει αρχηγός ο ίδιος. Μόλις άκουσαν όνομα Αντών', πτου...! Δυναμώθηκε Τούρκο, τους διάλυσε όλους! Αντών Πασά, όπως είναι ο Ζέρβας, να πούμε. Σκότωσε για να γίνει αρχηγός αυτός. Πτου! Γι' αυτό δεν προκόβουμε. Ποτέ δεν βγάζουμε πουλιά, πώς το λένε!

Είχα ογδόντα, ενενήντα πρόβατα είχα. Του 'χω όνομα. Δύο χιλιάδες στο βουνό. Το κράτος μας είπε «Μπούφο». Το γάλα εδώ δεν πουλιόταν. Πουλάγαμαν Καλούτσια, γιαούρτια πούλαγαν...Κι αυτοί πήζαν το γάλα στα σπίτια...Όπου γίνεται κατανάλωση εκεί πηγαίναμαν...

Όπως είναι τώρα. Έτσι. Έτσι βρήκαμαν έτσι είναι.

Αμπελιά. Εμείς τον τόπο έχουμε εκεί. Δεν το 'χουμε εδώ. Αλλά κράτος είπε φτωχός, δεν μπορούμε να κάνουμε σπίτια να πάτε στη Μπάφρα, ορισμένοι Καισάρεια...Αμπελιά, κοίτα. Εμείς είπαμαν για να γενεί σμιχτό...Είπαμαν να ενωθούμε ένα...

Πηγάδια. Κοινοτικό παίρουν όλοι. Ένα, δύο, τρία. Δε σώνει. Όχι. Στα σπίτια έβαλε κράτος με σουλήνες.

Εργαλεία, σβάρνα πήραμαν, για μηχανή πήραμαν, το κάρο πήραμαν απ' το κράτος.

Χρεωθήκαμαν ξοφλήσαμαν. Κράτος από πού θα ζήσει; Εμείς από πού θα ζήσουμε; Ένας στον άλλον...Όταν έχεις εσύ τόσο, όταν έχω γω δίνω γω.

Έπαιρνα το δικό σου κι έκανες τη δουλειά σου...Δίναμαν ναι.... Χωρίς λεφτά , δεν το 'παιρνα με λεφτά εγώ... Όχι, όχι...βοηθιόμαστε. Βόηθαγε ο ένας τον άλλον. Όταν θέλει να πάρει το κράτος να τα πάρει. Άμα σπάσει χάλασε...Βοηθιόμαστε.

Όχι. Κόπηκε. Καμιά φορά «πρόσφυγας είσαι;» όταν μιλάς. Κάτι από τη γλώσσα, κατά πώς φέρουν πρόσφυγας...Ακόμα πρόσφυγας φωνάζουν... (γέλια). Η γλώσσα. Κι εσείς μιλάτε γλώσσα. Αντί να τα λέω ολόκληρα τα λέω μισά.

Μίλαγαν ελληνικά μίλαγαν και τούρκικα. Δεν ήξεραν ελληνικά. Γνήσια τούρκικα.

Τρία χρόνια εγώ έπαιρνα τα γράμματα. Μπορεί να γίνομαν καθηγητής. Μας έκλεισαν τρία χρόνια, την ώρα, την ημέρα, τη χρονιά που γνώρισα τα γράμματα μας έκλεισαν. Έμεινα πίσω...

Δύσκολα, δυσκολευτήκαμαν. Το ξύλο, τήρα, είναι ξερό. Στραβώνεται; Θα σπάσει. Έτσι είμασταν κι εμείς. Τούρκικα ξέραμε. Γνήσια τούρκικα. Για παγαίνω καμιά φορά στα (...) «Ωρέ, λέει, εσείς είσασταν στραβόξυλο, λέει, μιλάτε και ελληνικά ξέρετε και

τούρκικα. Εμείς τα λέξεις τα δικά σας δεν μπορούμε να τη μάθουμε». Άμα δε κυκλοφοράει δεν μαθαίνει. Τι πα να πει το νερό; Τι πα να πει;...

Η κουβέντα συνεχίζεται με το γιο του Θεόδωρου Ναυρούζογλου, Γιάννη Ναυρούζογλου.

Ε... κι ακόμα δεν λεν Τουρκαλάδες, δε λένε; Τα χωριά. Όλα τα χωριά είναι Τουρκαλάδες λένε. Εγώ ήμαν στη δουλειά μας διώξαν. Στη δουλειά που δουλεύω επειδής ήμαν πρόσφυγας.

Ε...στον Εθνικό Οργανισμό Καπνού. Μέχρι εκεί φτάνεις! Εδώ στην Ελλάδα δεν υπάρχουν φυλετικές διακρίσεις. Υπάρχουν άλλες διακρίσεις. Το ίδιο είναι. Ή εκείνο ή εκείνο το ίδιο είναι. Όταν υπάρχει διάκριση είναι διάκριση.

Άλλο θέλω να πω, άλλο θέλω να πω. Λένε για τους Πομάκους. Γιατί τι κάναν οι Έλληνες για τους Πομάκους; Μπορούσαν να κάνουν άλλα πράματα για τους Πομάκους. Οι Πομάκοι βγήκαν στην τηλεόραση κι άκουσα με τα αυτιά μου και όλοι άκουσαν! Αλλά ας φάμε εμείς κι ας ψοφήσουν οι άλλοι! Αυτό δεν μπορούν να πουν καθαρά. Οι Πομάκοι δεν είναι Τουρκαλάδες. Είναι απ' τη Ρουμανία, Πολωνία αυτοί. Είναι άλλη φυλή. Οι Τουρκαλάδες είναι άλλοι. Οι Τούρκοι είναι άλλοι. Οι Τούρκοι είναι Μωαμεθανοί. Αυτοί δεν είναι Μωαμεθανοί. Ναι μεν έχουνε μωαμεθανική θρησκεία αλλά δεν είναι Μωαμεθανοί. Δεν είναι Τουρκαλάδες. Είναι άλλη φυλή. Αφού δεν τους κοιτάξαν οι δικοί μας, οι Τούρκοι βρήκαν εύφορο έδαφος και καλλιεργήσαν. Τους έδωσαν χρήματα και έγιναν. Το ίδιο το ελληνικό κράτος έκανε αυτά με τέτοιες διακρίσεις που κάνει. Και μερικές φορές «χτυπάνε» ω... ρατσισμός! Ποιος ρατσισμός! Υπάρχει ρατσισμός! Υπάρχει. Άσχετο τι λένε και τι εννοούνε ρατσισμό. Υπάρχει αυτό το πράμα, δεν υπάρχει στην Ελλάδα;

Δεν υπήρχε; Ακόμα λένε Τουρκαλάδες! Είναι αυτός Τουρκαλάς; (δείχνει τον πατέρα του). Που ήρθε από κει εδώ πέρα κι άνοιξε τα μάτια των υπολοίπων; Όταν ήρθαν εδώ ήταν με τα τσαρούχια. Δεν ήταν με τα τσαρούχια οι άλλοι; Εμείς πηγαίναμε στα Γιάννενα. Δεν ξέρω από ποιο χωριό ήταν ο πατέρας σ' , όταν πηγαίναμε εμείς σ' αυτά τα χωριά για αν μαζέψουμε καπνό, λέγανε «Θα τελειώσετε αυτό το χωράφι;» Αυτοί κάνανε το εξής: απ' το πρωί ως τις έντεκα η ώρα βρίσκανε έναν ίσκιο και κοιμόντανε! Και πιάναν αυτοί με ένα ξύλο και κάνανε τρύπες στο χώμα για να βάλει δυο άτομα , τρία για αν βάλουν στη σειρά εκείνη εκεί. Κι εμείς πηγαίναμε δεκαπέντε-είκοσι άτομα, αυτοί για να τελειώσουν αυτό το χωράφι ήθελαν μήνες και μήνες! Εμείς πηγαίναμε πέντε-δέκα άτομα, αναλόγως πόσα στρέμματα ήταν το χωράφι και πηγαίναμε τελειώναμε, με τον ήλιο μπαίναμε, με το φεγγάρι βγαίναμε. Μέχρι τις δέκα η ώρα τελειώναμε το χορτάρι.

Στα καπνά. Κι αυτοί κοιμόντανε. Νοικιάζαμε χωράφια εμείς σε όλη την περιοχή. Τα χωριά αυτά, Μπάφρα, Καισάρεια, από Καισάρεια κι εμείς είχαμε χωράφια και στο Επισκοπικό και μετά χωράφια. Κουτσελιό, Κατσικάς όλα τα χωράφια της περιοχής αυτής. Και μας λέγανε «θα τελειώσετε το χωράφι;» Σου λέω, εμείς σφάζαμε τα ζώα, που είχαμε γελάδια, βόδια άλογα, βάζαμε τρία βαρέλια των εκατόν

ογδόντα διακοσίων οκάδων, τα σιδερένια, τα γερμανικά τα βαρέλια κι αυτοί παίρνανε είχανε κάτι φτσέλες, φτσέλες λέγανε, κάτι ξύλινα βαρέλια, έτσι, τα ξύλινα και βάζαν απ' τη μια μεριά του αλόγου ή απ' το άλλο. Το άλογο στον κάμπο δεν μπορούσε να σύρει ένα κάρο; Πώς έσερναν τα δικά μας τ' άλογα γι' αυτό. Τόσο ήξεραν τόσο έκαναν. Αλλά ήταν Τουρκαλάδες οι υπόλοιποι! (ειρωνικά). Τι κάνανε: θα σου πω και το άλλο, δεν ξέρω αν ξέρεις. Επειδής ήρθαν οι πρόσφυγοι εδώ, οι υπόλοιποι, επειδής είχε ελονοσία αυτός ο κάμπος, είχε νερά κι είχε ελονοσία, κι ανέβηκαν στα βουνά. Ξέρεις γιατί; Να, κλέψει ο ένας του αλλουνού την προβατίνα. Γι' αυτό. Οι περισσότεροι αυτό έκαναν. Και νόμιζαν ότι θα ήταν επ' άπειρο. Ο πόλεμος έχει αρχή και τέλος. Κι επειδής μας νικήσανε τούτοι εδώ είχε νερά. Τότες εδώ, τέτοιο καιρό, τέτοιο καιρό, με τα πρωτοβρόχια έβλεπες κι έκλεινε εδώ. Δεν πήγαινες στην Καισάρεια. Έγινε γαλαρία στη (...) και φεύγει το νερό. Και πολλές φορές έκλεινε δω πέρα, πολλές έριχνε πολλές βροχές. Και τώρα ρίχνει. Αλλά μέχρι τώρα πας σε μια αυτή και σου λένε «Τουρκαλάδες», «Τουρκαλάδες». Ακόμα αυτό το ρατσισμό, τι είναι αυτό; Δεν είναι φυλετική διάκριση άμα πάω εγώ σε μία υπηρεσία κι εσύ, εγώ προσφέρω περισσότερα και διώχνεις, διώχνει εμένα και κρατάει εσένα.

Αυτό τι είναι; Φυλετική διάκριση δεν είναι αυτή; Ή όχι; Ε...πες τι διαφορά είχαμε με τους άλλους, με τους ντόπιους, που κανένας δεν ήταν ντόπιος απ' αυτούς, έτσι... «Τουρκαλάδες» ανέβαζαν, «Τουρκαλάδες» κατέβαζαν.

Γι' αυτό οι ντόπιοι αυτό έλεγαν. Ότι πήραν τα καλύτερα χωράφια. Σας λέω το εξής. Απ' αυτό έχουν γίνει. Αν θέλετε ρωτήστε σ' όποιους...στους παλιούς όχι τους νέους που είναι ίδιοι, θέλει ο καθένας το δικό του. Αλλά σας λέω το εξής. Έχω ρωτήσει πολλά πράματα κι εγώ. Επειδής είχε ελονοσία στον κάμπο ανεβαίνανε ...εδώ η στέγαση το '46, '48 πότε έγινε η στέγαση, '50, '52, ήθελαν να κατεβάσουν τους Μπιζανίτες, το Μπιζάνι παλιό απάνω, και δεν ήθελαν αν κατεβούν. Τώρα όμως δεν θέλουν να παν εκεί. Βέβαια κατεβαίνουν [γέλια]. Ο κάμπος βέβαια, έχει πιο...

Τι Μπιζάνι το παλιό; Το χωριό; Εδώ που είναι το πλάι; Κι ως τα κάτω αυτά τα έκανε η στέγαση. Σχέδιο Μάρσαλ. Στέγαση λεγόταν εκείνο τον καιρό. Στέγαση. Ο πατέρας μου ήτανε πολύτεκνος. Είχε έξι παιδιά. Για να πάρει απ' τη στέγαση έπρεπε να πληρώσει κάποιους «καρχαρίες». Δεν πλήρωσε ο πατέρας μου δεν πήρε. Πολύτεκνος ήταν ο πατέρας μου. Είμασταν εννιά άτομα μια οικογένεια. Είχαμε και τη γιαγιά. Είμασταν εννιά άτομα σε μια οικογένεια... Ήταν πολύτεκνος ο πατέρας μου.

Δεν του δώσαν γιατί δεν τάισε μερικούς. Ήταν «Τουρκαλάς» αλλιώς θα 'παιρνε. Κι αυτουνού τον σφάξαν τον πατέρα του τον σφάξαν οι αρμένιοι. Έμεινε ορφανός και όσα τράβηξε αυτός δεν τράβηξε κανένας. Δέκα- δώδεκα χρονών τον έστειλαν στα γελάδια κι επειδής πήγε και γκρεμίστηκε μια γελάδα, αυτοί πήγαιναν σ' ένα ψηλό μέρος, όπως το Μέτσοβο αλλά είχαν μεγάλη έκταση. Κοντά στην Καισάρεια, εβδομήντα χιλιόμετρα έξω απ' την Καισάρεια κι

επειδής γκρεμίστηκε πήγε ο θείος του με το τσεκούρι να τον σφάξει σαν αρμένης. Κατάλαβες; Σε ξένα χέρια μεγάλωσε.

Το χωριό μας, θα σ' πω το εξής. Εμείς με την Καισάρεια...Όχι, θα σου πω το εξής: δεν βρίσκουμε. Δεν βρίσκουμε μ' αυτουνούς. Σ' άλλον πλανήτη. Γιατί εκείνοι είναι...εγωισταί. Εγωισταί! Ο Αϊ-Γιάννης εγωισταί!

Από παλιά. Από παλιά. Εμείς βρίσκουμε καλύτερα από τους Κατσικιώτες παρά με τους Καισαριώτες. Νοικιάζουμε χωράφια εκεί πέρα. Αν και η μάνα μου είναι Καισαριώτισα. Είναι Καισαριώτισα η μάνα μου. Εμείς νοικιάζαμε χωράφια με τους Κατσικιώτες και αν πάταγες κι έκανες ζημιά σ' ένα χωράφι δε σου 'λεγε τίποτε. Αν πάταγες κάτι μιανού Καισαριώτη δέκα φορές στο δικαστήριο. Γιατί πάτησες! Απαγορευμένη ζώνη. Και τώρα τα ίδια είναι. Δεν έχουν διαφορά. Δεν έχουν διαφορά! Σου λέω εμείς τα βρίσκαμε αλλά επειδής ήταν πρόσφυγοι, δεν γινόταν εμείς θα χανόμασταν στην Κατσικά, ποιος μας υπολόγιζε; Είμασταν Τουρκαλάδες! Δήμος; Καλά όπως τα λένε δήμοι...

Θα σου πω το εξής: αν γινόταν όλα αυτά τα χωριά εδώ, μη κοιτάς, εμείς δεν έχουμε περιούσια εδώ, άλλος ποιος είναι;

Απ' την πλατεία κι απάνω...Πήγες στο κοινοτικό καφενείο; Ε...απ' την πλατεία κι απάνω αυτοί έχουν τα χωράφια απ' τη γέφυρα πιο πάνω μέχρι την άλλη τη γέφυρα. Εδώ που περνάς τη γέφυρα...Εδώ δεν ήρθες απ' τη γέφυρα...Πέρασες τη γέφυρα! Εκεί που γράφει Δωδώνη; Από κει να σας πω το εξής: όπως έρχεσαι προς τα δω το αριστερό σου χέρι από δω που είναι το χαντάκι, δεν είδες χαντάκι; Ε...απ' το χαντάκι μέχρι τη γέφυρα την άλλη που είναι το μαρμαροποιείο μέχρι εκεί είναι Μπαφριώτικο. Αυτό είναι του άλλου του συνοικισμού απ' την πλατεία κι απάνω έχουν αυτοί.

Η Μπάφρα. Πρώην Μπάφρα. Αυτοί που ήρθαν πρώτοι. Οι δικοί μας ήρθαν το '24.

Φτάνει μέχρι το Επισκοπικό που είναι η Αγιά-Σωτήρα. Επισκοπικό είναι κάτω απ' τις κεραίες.

Ανάμεσα Αμπελιά, Επισκοπικό, Μπιζάνι. Και συνορεύουν και τα χωράφια της Πεδινής και της Κοσμηράς. Έχουν και στη Δωδώνη. Εκεί είναι τα χωράφια. Το δικό μας το χωριό θα γινόταν όπως είναι το ηρώο του Μπιζανιού, καμιά τρακόσια μέτρα πιο πάνω. Εκεί θα γινόταν το χωριό. Επειδής είχανε φτιάσει σπίτια ο εποικισμός, είπανε πέντε –έξι μήνες εκεί, επειδής τους έπιασε ο χειμώνας. Αυτοί είχανε...

Μερικά πράματα θυμάται. Δεν γνώρισε ούτε μάνα ούτε πατέρα. Έχει βουλωμένο αυτί. Το κρέας το είχε κολλημένο στ' αυτί. Ξέρεις γιατί; Τριών μηνών έχασε τη μάνα τ'. Τότες τα παιδιά τα 'χαν πεταμένα. Οι γυναίκες ήτανε, ήτανε σήκω-σήκω, κάτσε-κάτσε του ανδρός τώρα οι γυναίκες είναι...Τότες η γυναίκα δεν μπορούσε να μιλήσει, η νύφη. Όταν ήρθαν εδώ πέρα οι νύφες δεν μίλαγαν στα πεθερικά. Όχι ότι ήταν θυμωμένες, από σέβαση. Η γιαγιά, ήταν η γιαγιά, τότε είχαν γάλατα. Είχαν γάλατα. Είχαν πρόβατα, είχαν γελάδια. Είχαν πολλά ζώα. Είχαν αχανές μέρος, σα το Μέτσοβο, με κρύα νερά, όπου πάει, διάφορα φρούτα μέσα στο δάσος, μέσα στα

δάση, κι είχαν αυτά τα πράματα. Αλλά αυτός...τον έσφαξαν τον πατέρα τ'. Με τσεκούρι. Σου είπε τι έχει τραβήξει ο πατέρας του; Επειδής έσφαζαν τους Αρμένους, είχαν αρχίσει να σφάζουν τσ' Αρμένους, ο πατέρας του είδε που έσφαζαν τους Αρμένους. Περνούσε κάπου για δουλειά, δεν ξέρω γιατί, και είδε. Του είπαν Κυριάκο, μην μιλάς του είπανε, γιατί υπάρχει περίπτωση να σε σφάξουνε. Και τότες τους στείλανε αγγαρεία και πήγαν σ' ένα μέρος...Τώρα ποιος είναι ρωμιός, ποιος είναι Αρμένης. Όλοι σήκωσαν το χέρι. Και είπε ο Τούρκο: «Τι ρωμιός, τι Αρμένος ρίξε τσεκούρι...» Θέλω να πω το εξής: στο αυτί αυτουνού έπεσε σκουλήκι. Παλιά δεν ήξεραν. Δεν είχαν ούτε βαμβάκι. Τίποτε. Δεν είχαν ο κόσμος να φάνε. Άλλοι είχαν και σου 'διναν. Τέλος πάντων. Το 1905, μπορεί να 'ναι το 1900, μπορεί να 'ναι το 1900. Το 1905 γράφει η ταυτότητά του. Το μπόι, σύμφωνα με το μπόι (γέλια) ήταν η ηλικία. Ρώτα να δεις.

Όχι. Και γρηγορότερα. Κι εδώ το ίδιο. Ξέρεις δεν υπήρχανε χαρτιά φαίνεται και λέγανε «αυτός πάει φαντάρος; Ήρθε το μπόι του. Μπορεί να πάει φαντάρος», τον έλεγαν. Μπορεί να 'ταν εικοσπέντε χρονών. Έτσι τα παίρνανε. Αυτό ισχούσε. Έτσι πρέπει να 'ναι. Εγώ ρώτησα για δω. Κι εκεί το ίδιο θα 'ναι.

Οι πρόσφυγοι ήταν περισσότερο θρησκόληπτοι από τους άλλους. Χριστοπαναγίες βρίζανε οι άλλοι. Κι οι πρόσφυγοι πηγαίναν στις εκκλησίες. Κι αν αυτό που υπήρχε εδώ πέρα, η κακία που υπήρχε, υπήρχαν οι Αλησπασάδες κι αυτά ήταν στην αρχή...Εκεί κουμάνταραν οι Έλληνες. Εκεί, το μόνο λάθος που έγινε και δεν το λένε ότι έγινε λάθος έγινε με την μικρασιατική αυτή...του Βενιζέλου. Και τον έχουν ήρωα τον Βενιζέλο. Μπορεί να 'κανε καλά ο Βενιζέλος αλλά σ' αυτό το πράμα μήπως ήθελαν να καθαρίσουν την έρα απ' το στάρι; Γιατί ο δήμαρχος της Σμύρνης ήταν Έλληνας. Έλληνες κουμαντάρανε την Κωνσταντινούπολη και πού υπήρχε Τούρκο; Οι περισσότεροι ήταν αγράμματοι. Αν ήτανε κανένας Τούρκο τεχνίτης έλεγαν , με το συμπάθειο, «μήπως η μάνα σ' πήγε με κανένα ρωμιό κι έγινες τεχνίτης;» Αυτό έλεγαν όλοι. Αυτό λεν γινότανε. Σου λέω, αυτός που ήρθε ο Αγάς, τον λέγαν Αγά, έτσι τον είχαν. Αυτός ήταν εγγράμματος, ήξερε και τούρκικη γραφή...Αυτόν τον είχαν σαν πρόεδρο, σαν αρχηγό αυτόν.

Σου λέω, ό,τι έγραφε αυτός έπαιρνε πασαπόρτι έπαιρνε...έφευγε.

Ε...σας είπα τι γινότανε. Και γίνεται. Άστο το τι λένε τα κουτιά. Άστο το τι λένε, ρατσισμό και πράσινα άλογα. Όπου να πας το ίδιο είναι. Εσύ είσαι στο πανεπιστήμιο. Με τις φίλες σου μάλιστα. Δεν έχουν ρατσισμό; Μπορεί να σ' πει και Τουρκάλα! Θα σου πει και Τουρκάλα! Δεν θα στο πει; Αποκλείεται; Έχουν τέτοιο αυτοί. Άστο τι λεν αυτοί...

Γιαννιώτες ποιοι ήταν; Μόνο τα ποντίκια είναι από δω! (γέλια)Μόνο τα ποντίκια! Οι περισσότεροι καρβουνάδες ήτανε και μέναν εκεί στα Γιάννενα. Πού ήταν τα Γιάννενα; Η οδός Αβέρωφ ήταν τα Γιάννενα;

Και μέσα στο στρατό αυτή την κουβέντα είχαν. Οι συνάδελφοι, οι αστυνομικοί δεν έλεγαν τέτοια πράματα... Θέλεις να σου πω μια αυτή; Απ' τις πρώτες-πρώτες νύφες που πήραμε στο χωριό είναι

Πεδινή. Πεδινή. Και οι δύο σχεδόν κοντά παντρεύτηκαν αυτές. Ντόπιες νύφες. Η μία ήταν συγγενολόι του Μ. και μία άλλη του Κ. η γυναίκα. Και οι δυο σχεδόν την ίδια ηλικία έχουν τα παιδιά τους. Μπορεί να ‘ναι ένα χρόνο…Τέλος πάντων…μετά γίναν άλλα..

Όχι, δεν έρχονταν. Ήταν λίγοι και στην Καισάρεια και εδώ στη Μπάφρα. Ήξεραν δεν έμεναν. Όσοι δεν ήξεραν γράμματα έμεναν. Το 1940 που έγινε ο πόλεμος της Ιταλίας-Ελλάδας, Γερμανίας- Ελλάδας, έστελναν τον προσφυγικό κόσμο μπροστά, νόμισαν ότι είναι «Τουρκαλάδες» και δεν θα πολεμήσουν. Κι επειδής πολέμησαν από τότες άλλαξε! (χτυπάει το χέρι στο τραπέζι). Καλά λέει ο παππούς.

Και δεν είναι αυτό. Μακάρι να ‘ταν όλοι πρόσφυγες. Ξέρεις γιατί κυνηγάν τον Χριστόδουλο; Γιατί είναι πρόσφυγας και λέει για τις «πατρίδες, Χαμένες πατρίδες» και αν ξεχάσουμε τις «Χαμένες Πατρίδες» αυτά που λέει ο Χριστόδουλος και αυτά αυτοί οι αλήτες δεν θα… Επειδής είναι πρόσφυγας τον κυνηγάνε!!!…Ξέρεις πόσα εκατομμύρια ήταν οι πρόσφυγες; Ήρθανε ενάμισι εκατομμύριο. Έχεις ακούσει, θα σου πω το εξής, άκουσα μια εκπομπή στην τηλεόραση μια μέρα: ο Καψής είναι η καταγωγή του είναι πρόσφυγας. Προσφυγική καταγωγή. Ο Καψής ο βουλευτής. Ήταν τέσσερα εκατομμύρια. Τέσσερα εκατομμύρια! Μάζευαν τις κοπέλες και έστελναν στον στρατό των Τούρκων και πούλαγαν τις κοπέλες στην Αφρική. Εκατό χιλιάδες κοπέλες, είπε, η καταστροφή των Ποντίων. Πεντακόσιες-εξακόσιες χιλιάδες, πεντακόσιες χιλιάδες. Πόσοι είναι, ο Πόντος…Που ήταν ανεξάρτητοι… θα κάναν κράτος…

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΛΑΖΑΡΟΥ

Ο Λευτέρης Λαζάρου γεννήθηκε το 1913 στο χωριό Καρατζορέν της περιφέρειας της Καισάρειας. Ήταν συνταξιούχος γεωργοκτηνοτρόφος και ζούσε μόνιμα στην Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων. Όσο ζούσε θεωρούνταν από τους συγχωριανούς του ως ένας από τους σημαντικότερους πληροφορητές της πρώτης γενιάς.

Από το Καρατζορέν...μεγάλο χωριό, από πεντακόσιες, εξακόσιες οικογένειες ήταν μεγάλο χωριό. Καρατζορέν ήταν μεγάλο χωριό! Πρώτα ήτανε οι παλιοί με τους Χριστιανούς, Αρμένοι ήτανε, αν το ξέρεις τη χώρα το Αρμένη. Ήταν Αρμένοι και Τούρκοι δεν είχαμαν ούτε μία οικογένεια. Τούρκους δεν είχαμαν κανέναν. Τους Αρμένους έμασαν όπως έμασαν οι Γερμανοί τους Εβραίους, έμασαν τους Αρμένους και σφάξαν, καθαρίσαν. Αφού καθαρίσαν τους Αρμένους μονάχα Έλληνες είμασταν εμείς...Δεν είχαμαν κανένα από κει και πέρα. Είχαμαν τρεις εκκλησίες, δύο ήταν μεγάλες, το χωριό ήταν μεγάλο, είπαμαν, και μία ήταν μικρότερο. Τρεις παπάδες είχαμαν, κάθε αυτού Χριστιανοί. Και βέβαια, όχι όπως εδώ μια φορά να πάμε εκκλησία, καθημερινώς αυτή η δουλειά γένονταν: πήγαιναν ο κόσμος εκκλησία, κάθε πρωί. Ήτανε δηλαδή, Χριστιανισμός, καθαρός Χριστιανισμός, ναι. Και από κει βέβαια, το είκοσι..., πριν να 'ρθούμε εδώ πέρα, πριν να 'ρθούμε εδώ πέρα, έρχονταν κάθε βράδυ οι Τούρκοι, επειδής ήταν ελληνικό χωριό ολόκληρο, έρχονταν κάθε βράδυ οι Τούρκοι, πενήντα-εξήντα καβαλάρηδες. Με τ' άλογα, οπλισμένοι, το χωριό ήταν πλούσιο, είχανε χρυσές λίρες, τούρκικες όμως χρυσές λίρες. Και...δεν άφησαν το χωριό, έπιαναν όποιον έπιαναν, γυναίκες, άνδρες, το ένα τ' άλλο και δείξε μου το σπίτ' τ' αλλουνού, το σπίτ' τ' αλλουνού και δεν έπιαναν τον κόσμο κι έπαιρνα λίρες, κιούπια μεγάλα τόσα...από τους Έλληνας. Κάθε βράδυ αυτή η δουλειά γένονταν. Και αφόσον βαρεθήκαν ο κόσμος και φοβήθηκαν τόσο πολύ, δεν είχαμαν κανέναν να μας φυλάξ' το χωριό και αναγκάστηκαν κι έβαλαν ένα Τούρκο. *Σπαήντ Αγά*, λέ(γ)ονταν αυτός, αγάς ήταν βέβαια...Τώρα πάντως σαν Έλληνας ήταν και αυτός... έρχονταν μες την εκκλησία, έβγαζε το φέσ' και φύλα(γ)ε τις οικογένειες και όλα τα πράματα. Και δίνανε απ' το χωριό εκατό χρυσές λίρες το μήνα, σ' αυτόν για να μας φυλάει. Κι όπως μας φύλαξε το χωριό ολόκληρο τρία-τέσσερα χρόνια αυτή η δουλειά γένονταν, ούτε ένας Τούρκος. Αλλά αυτός τι έκανε! Όταν συμφώνησε με το χωριό διάλεξε είκοσ(ι), εικοσπέντε παλικάρια, παιδιά δηλαδή, Έλληνες. Αφόσον διάλεξε τα παλικάρια εκεί πέρα κι ήφερε όπλο. Στρατιωτικό όπλο ήφερε και μέρασε σε καθέναν. Την πρώτη βραδιά που είχαν έρθει αυτοί, οι τσέτες, αυτοί οι αντάρτες, που είχαν έρθει μες το χωριό, μες το χωριό λέ(γ)οντας έξω απ' το χωριό έπαιρναν τ' άλογα κι έφεραν μες το χωριό. Αφόσον έμπαιναν μες το χωριό, όταν μπήκαν μες το χωριό και λέει αυτός «Εδώ είν' *Σπαήντ Αγά* δεν μπαίνετε στο χωριό». Κι οι Τούρκοι βλαστήμησαν, βλαστήμησαν μέχρι τη γυναίκα τ'. Και λέει στα παιδιά «θα ρίξετε

στο κρέας», πρώτα πρώτα θα σκοτώσουν τ' άλογα και μετά αυτουνούς. Έριξαν, βέβαια, τρεις-τέσσερις, σκότωσαν δυο-τρία άλογα εκεί πέρα...Όταν σκότωσαν δυο-τρία άλογα τότες πήραν πανικό, πήραν τ' άλογά τους κι έφυγαν, αυτό ήταν. Και φύλαξε το χωριό περίπου δύο χρόνια, δυόμισι χρόνια, φύλαξε ώσπου να γένει ανταλλα(γ)ή ώσπου να 'ρθούμε μεις εδώ πέρα κι οι Τούρκοι να παν εκεί. Αφήσαμαν πολλά πράγματα εκεί πέρα βέβαια, πρόβατα, κοπάδια, γελάδια, απαγορεύονταν να πουλήσουμε, ποιος θ' αγόραζε, κανένας δεν αγόραζε, πλούσιο χωριό ήταν. Απαγορεύονταν να αγοράσουν οι Τούρκοι από τους Έλληνας είτε πρόβατα, είτε γελάδα, είτε άλογο, απαγορεύονταν. Καθήσαμαν έτσι. Όπως ήρθανε οι πρόσφυγοι από δω, Τούρκοι από δω πήγαν εκεί πέρα. Ημείς μείναμαν έξω τον Αύγουστο μήνα, θυμάμαι πολύ καλά, στον ήλιο, στο προαύλιο. Κοιμούμασταν, εκεί μαγειρεύαμαν. Οι άλλοι οι πρόσφυγοι, οι Τούρκοι μπήκαν στα σπίτια μας. Πήραν τα πρόβατα, τα γελάδια, τα άλογα, όλα τα πήραν. Τέλοσπάντων καθήσαμαν, είκοσ' εικοσπέντε Αυγούστου εκεί. Κι από κει ξεκινήσαμαν, βέβαια, αφού ήρθε διατα(γ)ή από την Ελλάδα. Ο Βενιζέλος μαζί με τον Κεμάλ συμφώνησαν να κάνουν ανταλλα(γ)ή και ξεκινήσαν κάθε οικογένεια... πήραμαν, πήραμαν, μεγάλος κι εγώ, πήραμαν από ένα κάρο, δίτροχο, όχι τέσσερα τροχούς, από δύο άλογα και πλήρωσαν....Τούρκοι ήταν αυτοί όμως, Τούρκοι ήταν. Και πλήρωσαν τον καθέναν και μας ήφεραν...από κει ξεκινήσαμαν κάναμαν δύο μέρες σε μια μικρή πόλη, Ουλούκισλα, Ούλουκισλα. Εκεί καθήσαμαν τρεις μέρες. Δεν μας άφησαν να φύγουμε. Σε τρεις μέρες πάλι ξεκινήσαμε μ' αυτά τα κάρα κι ήρθαμαν σε μια πόλη στην Ελλάδα και Τουρκία είναι αυτό σύνορο, βέβαια, λέγονταν Μερσίνη. Όταν ήρθαμαν στη Μερσίνη καθήσαμαν εκεί πέρα είκοσ(ι), εικοσπέντε μέρες άλλες εκεί πέρα, ώσπου να μας έρθει η διατα(γ)ή απ' την Ελλάδα για να φύγουμε. Με κάρα είχαμαν έρθει μέχρι εκεί και από κει με τα πόδια. Κι από κει αυτοί πληρώθηκαν κι έφυγαν. Πήραν τα κάρα και φύγαν. Από κει καθήσαμαν καμιά εικοσπενταριά, εικοσεφτά, εικοσοχτώ μέρες, μας ήρθε διαταγή από δω απ' την Ελλάδα ότι θα μπούμε στα πλοία. Και ήρθαν τα πλοία, μπήκαμαν μέσα. Οι Έλληνες από δω ήξεραν τα ελληνικά εμείς δεν ξέραμαν ελληνικά ούτε ένας. Τούρκικα είχαμαν πατρική γλώσσα, τούρκικα. Κανένας. Αλλά ευτυχώς είχαμαν διερμηνέα κι ήξερε και λίγο-πολύ τούρκικα. Λοιπόν, και μπήκαμαν μέσα και μας έβγαλαν από κει απευθείας στον Αϊ-Γιώργη. Εκεί στον Αϊ-Γιώργη καθήσαμαν, βέβαια...Όταν καθήσαμαν εκεί πέρα δεν είχαμαν ούτε νερό ούτε τίποτα. Ό κόσμος δίψαγαν, όχι να πεινάσουν αλλά έφερναν μια φορά λίγο νερό την ημέρα, πού να φτάσει... Ολόκληρα χωριά! Δεν είμασταν μοναχά εκεί εμείς ήταν κι άλλα χωριά. Γιόμισ' ο τόπος πρόσφυγοι. Κι εκεί βέβαια αρχίσαμαν και πίναμαν από τη θάλασσα νερό. Απ' τη θάλασσα νερό πίναμαν. Αφού πίναμαν από τη θάλασσα νερό πολλά παιδιά χάθηκαν εκεί πέρα. Πάρα πολλά παιδιά! Όχι απ' το χωριό μας μοναχά κι από τ' άλλα τα χωριά. Κακομοιριασμένα, διψασμένα και πεθαίναν πολλά παιδιά εκεί πέρα και πέταγαν στη θάλασσα. Πού να θάψουν...Κι από κει ξεκίνησαμαν, μπήκαμαν στο πλοίο πάλι και μας βγάλαν στην Κέρκυρα, δω. Όταν

βγάλαμαν στην Κέρκυρα, βέβαια εκεί είχε και νερό και μας έδωσαν θαλάμους, στρατιωτικά αλλά μπήκαμαν σ' αυτό...κάθε χωριό (...) άλλος μέσα, άλλος έξω....Έξι μήνες καθήσαμαν εκεί. Μες σε έξι μήνες κάθε ένας πήγε. Άλλος πήγε στην Αθήνα, άλλος πήγε στη Θεσσαλονίκη, χωριά δηλαδή, χωριά, χωριά...Κάθε χωριό είχε κι έναν επικεφαλή, μεγάλοι, όπως είμαι ηλικιωμένος εγώ ξέρω γω πώς θα κάνω. Λοιπόν, το χωριό το δικό μ', οι περισσότεροι απ' το δικό μ' το χωριό είναι στην Αλεξανδρούπολη. Από το Καρατζορέν πήγαν στην Αλεξανδρούπολη. Είχα ένα γαμπρό, όχι γαμπρός κι ο αδερφός μου. Ο αδερφός μου τον σκότωσαν οι Τούρκοι εδώ στο Μπιζάνι. Γιατί ήταν φαντάροι, όπως παίρναμαν εμείς φαντάρους εδώ πέρα τους Τούρκους, όταν ήταν Τούρκοι, Αλβανότουρκοι εδώ πέρα, παίρναμαν εδώ στην Ελλάδα και καθόταν και έφευγαν. Αλλά εκεί όμως στην Τουρκία, όταν πήγαινε ένας Έλληνας φαντάρος δεν απολύονταν εύκολα, δεν ήταν ένα χρόνο, δυο. Κι αναγκάζονταν ο κόσμος το 'σκαγαν κι έφευγαν, να πούμε. Και κρύβονταν στα σπίτια...Κι εδώ όταν έπεσαν ο τουρκικός στρατός, εδώ στο Μπιζάνι κι ο ελληνικός στρατός στην Ολύτσικα, και λέει ο γαμπρός μου, «τι καθόμαστε ωρέ Γιάννη», στον αδερφό μου, «εδώ πέσαμε στο ελληνικό έδαφος, μες τους Τούρκους τι κάνουμε, δεν μπορούμε να φύγουμε;» «Να φύγουμε». Πήραν την απόφαση. Τι άλλο λέει ο αδερφός μ' «εμείς ελληνικά δεν ξέρουμε πώς θα κάνουμε;» Για του λέει. Κι έβγαλε το σταυρό: γιατί ο καθένας, ο Έλληνας είχενε από ένα σταυρό στο λαιμό του. Αυτό του 'χαν. Όταν δείχνουμε το σταυρό ξέρουν ότι είμαστε Έλληνες. Και ξεκίνησαν και έφυγαν από δω. Όταν έφυγαν, οι Τούρκοι κατάλαβαν, ο τουρκικός σταυρός κατάλαβαν ότι φεύγουν, «έσπασαν» και φεύγουν, και πήραν τα όπλα, πυροβόλησαν μία, δύο, πέντε, ξέρω γω τι, τον αδερφό μου σκότωσαν, εδώ έμεινε. Ο άλλος ο γαμπρός μου έφυγε. Με το φεύγα που έκανε από δω πήγε στην Αλεξανδρούπολη, με τα πόδια. Και έφτασε εκεί πέρα. Όταν έφτασε εκεί πέρα πήγε γράφτηκε εθελοντής φαντάρος. Έκατσε δυο, τρία χρόνια, όταν ήρθαμε εμείς εδώ πέρα στο χωριό το δικό μας κάθησε αυτός, μετά απολύθηκε και πήγε στην Αλεξανδρούπολη, έξω από την Αλεξανδρούπολη είναι, ολόκληρος συνοικισμός, μεγάλος συνοικισμός εκεί! Κι έτσι μείναν εκεί πέρα οι χωριανοί μ'.

Εδώ όταν ήρθαμαν στην Κέρκυρα, εγώ ήμαν ορφανός, γιατί τον πατέρα μ' σκότωσαν οι Τούρκοι. Πριν να φύγουμε εσκότωσαν εκεί. Εκεί σκότωσα και τον αδερφό μ'. Το 'χε σκάσει από δω και οι Τούρκοι είπαν ότι ο Γιάννης Λαζάρου το 'σκασε και για το γαμπρό μου είπαν ότι το 'σκασε και πιάσαν τον πατέρα μ'. Και λεν «το παιδί σου πού είναι;» Με το ξύλο τον σκότωσαν. Σκότωσαν πραγματικώς...Εμείς μικρά παιδιά είμασταν, φωνάζαμαν και η μάνα μ' έπεσε ψηλά στον πατέρα μ', πέθανε κι αυτή. Πάει. Πέθανε κι αυτή και μείναμε ορφανά τα παιδιά. Από κει είχαμαν έναν αδερφό, Δημήτρης λέγονταν, αυτός έγινε προστάτης κι ήρθαμαν εδώ πέρα, στην Κέρκυρα. Ορφανά παιδιά είμασταν, εγώ ήμαν κι άλλος ένας, μεγαλύτερος από μένα ο αδερφός μου...Εδώ βγήκανε επιτροπή και είπανε εδώ ποια είναι παιδιά, κορίτσια ορφανά, έχουμε το Ορφανοτροφείο, να γράψουμε εδώ πέρα να μείνουν. Και μείναμαν εκεί πέρα έξι μήνες, όλη η

οικογένεια εκεί πέρα γραφτήκαμαν εμείς...Εγώ δεν σπούδασα τίποτα...Τι...σχολή είχαμαν έξι μήνες, [στην] Τουρκία δεν πήγαμαν, δε μας άφηναν εκεί. Εδώ έξι μήνες σχολείο είδα εγώ, στην Κέρκυρα, στο Ορφανοτροφείο. Τι να μάθεις ελληνικά ή γράμματα; Τίποτα έτσι. Δεν έμαθα τίποτα. Κι από κει ήρθαμαν, απ' την Κέρκυρα μας βγάλαν στην Πρέβεζα, με τ' αυτοκίνητα, κάτι σαράβαλα αυτοκίνητα ήταν τότε κι ήρθαμαν εδώ. Μας «πέταξαν» εδώ πέρα, ετούτο το χωριό όταν έρθαμαν αγκάθια, φίδια και τίποτα άλλο. Ούτε νερό, ούτε τίποτα. Μας «πέταξαν» εδώ στο δημόσιο [δρόμο] μια λούτσα ήταν, όλος ο κόσμος πίναμαν...στράγγαγαν οι γυναίκες με τα μαντήλια και πίναμαν το νερό...Αυτό ήταν το νερό. Δεν είχαμαν. Βέβαια, εδώ ήταν φτωχός ο κόσμος...Μήπως είχαν στην Ελλάδα; Όχι. Δεν μπορούσαν να μας θρέψουν. Κι έτσι μόλις φτάσαμαν εδώ πέρα καθήσαμαν και δυο χρόνια εδώ πέρα, μας έδωσαν εδώ όμως σκηνές, τσαντήρια. Στο δημόσιο καθήσαμαν ένα, δυο μήνες και μετά μας φέραν εδώ...το '23. Καθήσαμαν και ένα, δυο χρόνια έτσι στα τσαντήρια καθήσαμαν αλλά το χειμώνα έβλεπες ολόκληρη οικογένεια σηκώνονταν κι έπιανα το στιλιάρι για να μη πέσει, έπεφταν αυτά...με τον αέρα έπεφταν. Τέλοσπάντων...αρχίσαν και φτιάχναν...αυτό που βλέπεις είναι τρία επί τρία είναι τα δωμάτια, δύο δωμάτια. Αυτό που βλέπεις αυτού ήταν δύο οικογένειες. Δοξασμένος ο Θεός! Έχουμε, είπαμε, τουλάχιστον ένα δωμάτιο! Και μετά από κει, ο αδερφός μου αφού μας πήρε εδώ πέρα, δουλειά δεν ήταν, τίποτα δεν ήταν, μικρά παιδιά ήμασταν και μου 'δωσαν εμένα και τον αδερφό μ' βέβαια, να παν να φυλάξουμε πρόβατα, εδώ στην Πεδινή. Ελληνικά δεν ξέραμαν, τίποτα δε ξέραμαν, σχολείο δεν ξέραμαν, πήγαμαν, αναγκαστήκαμαν φυλάγαμαν τα πρόβατα, ο άλλος ο αδερφός είχε σε άλλο αφεντικό, μκρά παιδιά είμαστε, φυλάγαμε πρόβατα, αρνιά...Έκατσα εκεί πέρα στην Πεδινή τρία χρόνια. Σαν έκατσα εκεί πέρα με τα παιδιά έμαθα τα ελληνικά καλά και δεν μπορεί ο άλλος να με ξεχωρίσει τώρα αν είμαι πρόσφυγας ή όχι. Ξέρω τώρα. Ελληνικά λέγοντας χωριάτικα ελληνικά.

Οι ντόπιοι βλαστήμαγαν. Οι ντόπιοι δεν καταλαβαίναν τίποτα (...) Βλαστήμαγαν άσχημα. Χριστό και Παναγία βλαστήμαγαν. Δεν ήταν καλοί άνθρωποι. Και τώρα την Παναγία και το Χριστό την έχουν κομπολόι. Εδώ όμως τους απαγορεύουν. Αν τυχόν και βλαστημήσει κανένας, ένας, έστω και ένας τον σκότωσαν στο ξύλο. Και σήμερα ακόμη...Αυτό κακό δεν είχαμαν εμείς...Εδώ όμως το έχουν. Και μεγάλοι και μικροί.

Από κει έφυγα, πήγα στον Αϊ-Γιάννη, εδώ στην Ανατολή. Έκατσα άλλα δυο, τρία χρόνια, μέχρι το '31 ήμουν στον κόσμο...

Κοίταξε...στα ορφανά παιδιά δεν είχαν δώσει σπίτι, όσοι ήσαν παντρεμένοι. Ο αδερφό μ' ήταν παντρεμένος πήρε το σπίτι και μεις πήγαμαν κοντά τ'. Σε κείνο το δωμάτιο κοιμόμασταν όλοι μαζί και αναγκάστηκε ο άνθρωπος έδωσε σε τσοπαναραίους δεξιά κι αριστερά να βγάλουν το ψωμί. Εμείς σπίτια δεν πήραμαν. Παντρεύτηκα μικρός. Το '31 παντρεύτηκα. Δεκαπέντε, δεκάξι χρονών παντρεύτηκα. Μικρός παντρεύτηκα αφού είχα μια θεία, καλή γυναίκα ήταν, αδερφή του πατέρα μ' ήταν, κι όταν μας έβλεπε εμάς

ψειριασμένους, κακομοιριασμένους στον κόσμο και λέει «Έλα δω, παιδί μου, θα σε παντρέψω». «Ποιος με παίρει εμένα, θειά, εγώ που να πάω, τι παντρειά να κάνω!» «Κάτσε εσύ, σώπα», μου λέει. Σε κείνο το σπίτι ήταν μία χήρα γυναίκα και είχε μια κοπέλα και με δίνει εμένα γαμπρό μέσα εκεί…Καλό παιδί είναι, ήσυχο είναι και εργατικός είναι. Εκεί παντρεύτηκα. Μαύρη παντρειά κάναμαν! Τι ξέραμαν; Ούτε αυτή ήξερε ούτε εγώ. Και καθήσαμαν εδώ πέρα μαζί και πηγαίναμαν στ' αμπέλια να τρυγάμε από μια καλάθα, να μάσουμε σταφύλια μέχρι το βράδυ, εγώ είχα μάθει και καλά τα ελληνικά, από μια καλάθα σταφύλια μας έδιναν και ερχόμασταν το βράδυ εδώ πέρα…και την άλλη μέρα αυτή η δουλειά γένονταν…Δεξιά, αριστερά από δω, από κει , μετά ώσπου να γίνει η διανομή το '34, '35, όσοι ήταν παντρεμένοι πήραν κλήρο. Εγώ ήμαν παντρεμένος πήρα κλήρο, όσοι ήταν στην ηλικία μ' δεν πήραν. Πήρα τριάντα στρέμματα για μένα κι εικοσοχτώ στρέμματα η πεθερά μ', χώρια ήταν, βέβαια, αυτά. Τριάντα έξι στρέμματα χωράφια πήρα στα χέρια μ'…Και νέος ήμαν εγώ, νέα ήταν και η γυναίκα μ' και αρχίσαμε και μεγαλώσαμε τη δουλειά από δω από κει, καπνά, χαμπέρια, το ένα το άλλο αρχίσαμαν και αγοράζαμαν χωράφια απ' τον κόσμο…

ΣΥΜΕΩΝ ΜΙΣΑΪΛΟΓΛΟΥ

Ο Συμεών Μισαΐλογλου γεννήθηκε το 1948 στη Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων, όπου κατοικεί μόνιμα και διατηρεί κατάστημα ειδών διατροφής. Οι κάτοικοι του χωριού θεωρούν τη διήγησή του σημαντική παρότι ανήκει στη δεύτερη γενιά, αφού γνωρίζει την ιστορία της καταστροφής και της εγκατάστασης από τον παππού του. Ο τελευταίος, πρόσφυγας της πρώτης γενιάς προσφύγων που έφτασαν στην περιοχή, υπήρξε πληροφορητής του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

Είναι κι είναι λίγοι, περισσότεροι είναι στην Αλεξανδρούπολη σ' ένα χωριό Εσύμη Αλεξανδρούπολης...Αλλά κι εκεί ήταν λίγοι, αλλά κατεβήκαν, εν πάση περιπτώσει εκεί είναι.

Για να το πούμε από την αρχή τώρα...με το που τους φορτώσαν εκεί τους πήραν με τα κάρα, τους κατεβάσαν.

Οι δικοί μας είναι από το Ζιλέ. Ζιλέ κι απ' το Καρατζορέν. Δύο χωριά.

Καππαδοκίας...ε...μάλλον της επαρχίας ε...επαρχία Καισάρειας, η πόλη ήτανε Άγιος Κωνσταντίνος, Άϊ Κωστέν λέγαν, λέγονταν. Άγιος Κωσταντίνος, Άϊ Κωστέν το λέγαν στα τούρκικα. Μετά την τελευταία ανταλλαγή τους φορτώσαν στα κάρα τους κατεβάσανε στο... απέναντι απ' την Κύπρο στην πόλη αυτήν...

Μερσίνα ναι, από κει τους φορτώσαν στα κάρα στα... καράβια. Το καράβι λέγονταν...δεν θυμάμαι τώρα το 'γραφε το βιβλίο μέσα... τέλος πάντων, φορτώσαν τους φέρανε στον Αϊ-Γιώργη στο Κερατσίνι. Ο Αϊ-Γιώργης ήτανε νησάκι, τώρα το 'χουνε ξέρα, είναι στο λιμάνι. Τους κατεβάσαν εκεί και τους βάλαν σε καραντίνα, κάνα δυο μήνες, α λόγω επιδημίες ασθένειες κι αυτά τα πράματα, από κει δε τους άφηναν να βγουν απ' έξω, τους είχαν εκεί στο νησάκι ήταν σα νησάκι γύρω γύρω, Κερατσίνι. Τσ' φορτώναν από κει τσ φέρουν στο κάστρο στη Κέρκυρα, μες το κάστρο στην Κέρκυρα είχαν όλοι μαζί. Φυσικά είχαν απώλειες στο δρόμο μετά είχαν αρχίσει λιποθυμίες ...

Ήταν σ' ένα καράβι αυτοί, όπως ήταν μαζί. Στην Κέρκυρα κάτσαν εννιά μήνες μεσ' το κάστρο. Δειλά δειλά αρχίσαν και βγαίναν κάναν κανά μεροκάματο δε γνωρίζαν και τη γλώσσα, που να πάει ο κόσμος, ήταν οι Άγγλοι τότε στην Κέρκυρα, ήτανε πότε ήτανε, ούτε θυμάμαι...Τότε ήρθαν οι επιτροπές, λέει που θέλετε να πάτε, υπάρχει στα Γιάννενα μια ένα μέρος -εδώ που μένουμε τώρα- υπάρχει λέει και στο Πλατύ Ημαθίας, εκεί ήτανε βάλτος ο τόπος ήτανε βάλτος ο κάμπος. Ήρθε μια επιτροπή, επέλεξαν αυτό το μέρος εδώ, πήγε κάτω και αρχίσαν μετά τα σόγια ας πούμε. Μισοί ήρθαν εδώ, μισοί πήγαν στο Πλατύ Ημαθίας. Ο παππούς μου ήταν τέσσερα αδέρφια. Είχε τσακωθεί λίγο με τον πατέρα του, ήταν τσακωμένος και πήγε με τον πεθερό του μαζί με τον πεθερό του. ...Ήρθαν εδώ, ήρθαν μέσω Πρεβέζης, τους φορτώσαν στα καράβια εκεί τέλος πάντων τους κατέβασαν στη Πρέβεζα. Από την Πρέβεζα στα κάρα πάλι τσ μετέφεραν και ξεπεζέψαν κάπ' εδώ στο δρόμο.

Στη διακλάδωση, κάπου εκεί... Εκεί κάτσανε κανά δυο χρόνια, αρκετά μεσ' τις σκηνές. Το '24 ήρθαν εδώ.

Το '22 φύγαν ναι. Όσο να πάνε κάτω τα κάρα, να 'ρθούνε στον Αϊ-Γιώργη στο Κερατσίνι να 'ρθούνε στην Κέρκυρα, το '24 ήρθαν εδώ, εγκατασταθήκαν εδώ. Όπως είπαμε οι μισοί ήρθαν εδώ οι δε υπόλοιποι, η άλλη κλίκα ας πούμε γιατί είχαν γίνει σαν κόμματα δύο κόμματα εκεί οι αρχηγοί θέλαν να εξουσιάζουν, και στο Πλατύ Ημαθίας. Ο παππούς ο δικός μου έχει χαθεί πλέον με τ' ανίψια του από αλληλογραφία από τηλέφωνο δεν έλεγαν τίποτα. Και μετά από κάμποσο διάστημα βρεθήκαν. Ρώτα μάθε που πήγαν οι υπόλοιποι από δω από τη Κέρκυρα κάποιος είπε ότι πήγαν στο Πλατύ... Ημαθίας. Πήγε ο παππούς εκεί, τους επηγαίνανε μέσω Πρεβέζης, στην Πρέβεζα με τα πόδια, στην Πρέβεζα στο καράβι να βγούνε στον Πειραιά, από τον Πειραιά πάλι καράβι να πάνε Θεσσαλονίκη και μετά από πολλές ταλαιπωρίες τέλος πάντων βρήκε τους δικούς του. Μετά από κάμποσο διάστημα από κει δεν τους άρεσε, τότες ήτανε βάλτος, κουνούπια καταλαβαίνεται ελονοσία θέριζαν...τσ' φορτώναν από κει στις καμήλες... τους υπόλοιπους

Σε καμήλες, τότε δεν υπήρχαν ζώα...και τους πήγαν σε Εσύμη εκεί το χωριό αυτό ήταν βουλγάρικο, όλα αυτά ήταν βουλγάρικα είχανε φύγει οι Βούλγαροι Κομιτατζήδες τότες και ψάχναν τώρα βρήκαν τον κόσμο να παν να εγκαταστήσουν να πιάσουν τα χωριά. Κι έτσι πήγαν ξαναχάνονται από τους συγγενείς στο Πλατύ, φεύγουν όλοι ξαναχάθηκαν και βρεθήκαν μετά από...οχτώ δέκα χρόνια ξέρω γω μετά από πόσα χρόνια πάλι με το μέσο του Εποικισμού τότες, ήταν ο Εποικισμός ...

Η Επιτροπή Προσφύγων, ε...ρώτα ψάξε ξαναβρέθηκαν πάλι

Ο Εποικισμός ναι, ο Εποικισμός γνώριζε.

Οι παλιοί ναι, οι παλιοί γνώριζαν τώρα που πήγαινε το προσφυγικό στοιχείο, σε ποια σημεία πήγαν.

Ε και αρχίσαν τα ταξίδια, πήγαιναν τώρα βρίσκονταν (...)

Πρέπει να μείνανε κάνα χρόνο εκεί...ήτανε φθινόπωρος όταν ήρθαν αν δε κάνω λάθος, κάθησαν το χειμώνα εκεί πέρα όλο το χειμώνα...

Μετά το '34 ναι, η διανομή πρέπει να έγινε το '36, τα χωράφια δηλώσαν (...) Δηλαδή κανά δυο χρόνια καλλιεργούσαν οργώναν όπου έβρισκε ο καθένας και μετά έγινε όλη η διανομή. Τους φέραν εδώ, δηλαδή σ' αυτό το σημείο εδώ ήταν κατ' Μητροκωσταίοι (...) υπάρχουν Μητροκωσταίοι.

Ήταν από την Κράψη εδώ, ήταν τσελιγκάδες. Κτηνοτρόφοι. Εδώ ήταν τ' δημοσίου και ήταν ενοικιαστής ο Μητροκώστας, έβοσκε τα πρόβατά του εκεί.

Ναι του ελληνικού δημοσίου αυτά ήταν ανταλλάξιμα τούρκικα. Απλά φύγαν οι δικοί μας, τα κτήματά τους στην Τουρκία, έγινε η σύμβαση μεταξύ κρατών, ότι φεύγει αυτός ο πληθυσμός από την Τουρκία, αφήνει τα κτήματά του εκεί, οι Τούρκοι που φύγαν από δω πήγαν και πήραν τα χτήματα εκείνα εκεί αυτή λέγεται ανταλλάξιμη περιουσία.

Απ’ το κράτος ο Μητροκώστας. Ο Μητροκώστας περισσότερο εδώ αυτό το σημείο και κάποιες Π. που είναι από το Κολονιάτι από έναν οικισμό, αυτοί οι δυο ήταν. Εν τω μεταξύ δεν ήθελε να τους αφήσει ενώ είχαν επιλέξει το σημείο που είν’ το χωριό, η Επιτροπή ο Εποικισμός, είχαν επιλέξει ότι εδώ πρέπει να είν’ το χωριό γιατί πιο κάτω ήτανε βάλτος. Δεν είν’ βάλουμε τον κόσμο μεσ’ στα νερά και στα κουνούπια και σ’ αυτά (...)Αντιδρούσε ο Μητροκώστας δεν έφευγε με τίποτα.

Ε ήθελε να ‘χει τα κτήματά του, εδώ είχε τα καλύβια του, αν πήγες στο σπίτι τ’ (...) πήγες...Αυτό το σημείο αυτό είν’(...) Όλο αυτό το μέρος είχε τα καλύβια του ο Μητροκώστας, στάνες είχε και τα λοιπά, είχε τσομπαναρέους πολλούς, κι έτσι αντιδρούσε και ειδοποιήσανε, τότες δεν υπήρχε και αστυνομία δεν υπήρχε, ήρθε κάποιος ήρθε στρατός, κανά δυο λόχοι στρατός από την Μεραρχία, ήρθαν εδώ γιατί αυτοί είχαν (...) εδώ, αναρχία (...) πυροβόλαγαν όλα δεν άφηναν τον κόσμο, ήρθαν και τσ’ εγκατάστησαν... κι έτσι μείναμ’ εδώ. Είχαν φτιάσει κάτι παράγκες μετά από ξύλα και από κεραμίδια να φύγουν απ’ τις σκηνές.

Μέχρι να φτιαχτούν τα σπίτια ναι μέναμε μέσα τότε. Μια παράγκα τότε από δω περίπου τρακόσια τετρακόσια μέτρα κι όπως ήταν μέσα ‘δω ήταν μεγάλο αυτό, σε μία δόση έφυγε έπεσε κι αυτό μείναμε (...) ταλαιπωρίες (...) ο οικισμός δηλαδή από πού μέχρι που ήτανε, απ’ το παλιό παλιό χωριό έτσι;

Αυτός ο οικισμός δεν άλλαξε καθόλου. Όπως είναι τώρα.

Μέχρι την πλατεία, μέχρι την πλατεία. Μέχρι την πλατεία ήταν το σπίτι μ’ κι ήταν και το σχολείο μας. Στον επάνω δρόμο, ο δρόμος αυτός είναι ο περιμετρικός οικισμός. Αυτός ο δρόμος δεν είναι περιμετρικός, από πάνω ήταν τ’ αμπελοτόπια, τ’ αμπέλια (...) Τώρα αυτά που (...) τώρα ας πούμε δεν είχε (...) Ναι, ε... αυτά πήγαν τώρα μες (...) τώρα γέναν τα σπίτια δεν έχουν γύρω δέκα δεκαπέντε χρόνια.

(...)επέκταση του σχεδίου οπωσδήποτε έγινε επέκταση..., αλλά ο δρόμος αυτός είν’ ο περιμετρικός. Αν κάνεις μια βόλτα το χωριό, έχεις κάνει; Αλλά αυτός ο δρόμος ήταν ο περιμετρικός. Ο αυτός ο δρόμος αυτός είν’ ο περιμετρικός δρόμος. Ήτανε 84 σπίτια ή 86; Γίναμε 86 σπίτια.

Αρχικά ήρθαν 74 οικογένειες εδώ. Σαν οικογένειες. Δηλαδή 74. Σπίτια ήτανε 86 κι όσοι είχανε πάνω από πέντε άτομα μέλη οικογένειας, είχαν μεγάλα παιδιά και παντρεύονταν παίρναν και δεύτερο σπίτι. Ένα σπίτι τεράστιο. Σώζονται δυο παλιά. Αυτό εδώ το παλιό το κρατάν, το κρατήσαν ενθύμιο, ας πούμε. Ήταν τέσσερα δωμάτια. Έτσι όπως ήταν τετράγωνο το δίναν σε δύο οικογένειες...Το χωρίζανε. Τα οικόπεδα είναι 50 επί 60, τρία στρέμματα. Και δίναν από ενάμισι στρέμμα και δύο δωμάτια σε κάθε οικογένεια. Δηλαδή μέχρι τρία μέλη κάθε οικογενείας. Μετά από τα τέσσερα μέλη δεν δίναν τίποτα. Πέντε μέλη δίναν δεύτερο σπίτι. Συν τριάντα στρέμματα χωράφι στον πρώτο κλήρο, γιατί έπαιρνες συν 15 στρέμματα, έπαιρνες σαράντα πέντε στρέμματα.

Το σχολείο ήταν πού είναι εδώ το κοινοτικό το κατάστημα, το γραφείο, στη μέση της πλατείας ήταν ένα σπίτι πάλι, του εποικισμού, όπως είναι αυτά τα τέσσερα δωμάτια, δεν υπήρχε σχολείο χτισμένο. Κι εγώ ακόμα, μέχρι το ’60 διδαχτήκαμε εκεί μέσα.

Έγινε ανταλλαγή, έγινε ανταλλαγή, δώσαν σχολείο εκεί που είναι η παιδική χαρά, ο παιδικός σταθμός, το ΓΝΑΠ, που λειτουργεί το ΓΝΑΠ, λίγο πιο πάνω απ’ την εκκλησία, το κρατήσαν το κάτω για πλατεία, να είναι πλατεία εδώ, γιατί ήταν πλατεία, έγινε ανταλλαγή μεταξύ της κοινότητας και του Υπουργείου Παιδείας τότες. Εδώ είχε μείνει το οικόπεδο αυτό, τρία στρέμματα, με τα τέσσερα δωμάτια, προορίζονταν για σπίτι, αφού έμεινε αυτό και περίσσεψε, στην αρχή λειτούργησε και η εκκλησία εκεί, πριν γίνει η εκκλησία λειτουργούσε, σαν εκκλησία και σαν σχολείο. Το ένα δωμάτιο ήταν εκκλησία και τρία δωμάτια σαν σχολείο. Μάλλον τα δύο είχε: στο ‘να έμενε κι ο δάσκαλος, τότε δεν υπήρχε συγκοινωνία, ο δάσκαλος που δίδασκε κάθονταν κι αυτός εδώ. Και εγώ ακόμα, η ηλικία μου, το δημοτικό σχολείο το σχολάσαμε σ’ αυτό το σχολείο και μετά έγινε το καινούριο. Το ‘61 πήγαν τα παιδιά επάνω και διδαχτήκαν. Άρχισε το ’57, ’58 να χτίζεται και το ’61 λειτούργησε. Και η εκκλησία αυτού απάνω. Η εκκλησία πρέπει να ’γινε το ’62-’64. Είχαμε ένα μοναστήρι απάνω των Ταξιαρχών και αυτοί εδώ οι χωριανοί χτίσαν ένα εκκλησάκι μικρό, ε...και το σκεπάσαν εκεί προσωρινά, προσωρινά λειτούργησε αρκετά χρόνια...

Ταξιάρχη, ενώ η καινούρια εκκλησία την βγάλανε ο Άγιος Βασίλης, λόγω Καισαρείας, λόγω καταγωγής.

Μαζί, μαζί χτιστήκανε τα δυο χωριά, μαζί χτιστήκανε.

Όχι, αυτοί είχαν έρθει κι αυτοί ορισμένοι από την περιοχή της Καισάρειας, απ’ το Τσατ...Είμασταν απ’ τον ίδιο νομό αλλά ας πούμε σαν η Κόνιτσα με...πιο κάτω, με το Κουκλέσι. Και δεν είχαν καμία επαφή ο πληθυσμός ο δικός μας, πριν έρθει εδώ δεν είχαν...

Ναι, ναι, στον κάτω μαχαλά, στον αποδώ, όπως βλέπομε τώρα, οι από πάνω ήτανε από την περιοχή Μπάφρα, να πούμε...Εκεί πρέπει να ’ταν, έπρεπε να γίνουν δύο χωριά...

Η Μπάφρα. Η Μπάφρα θα γίνονταν όπως είναι τώρα η Μπάφρα, γι’ αυτό ονομάστηκε Μπάφρα, και οι υπόλοιποι αυτοί που ήταν από την περιοχή της Καισάρειας θα καθόταν, πού είναι το Ηρώο του Μπιζανίου, από πίσω...

Ναι, εκεί, τους είχαν φτιάξει και τα πηγάδια αλλά οι περισσότεροι Μπαφριώτες φύγανε, όπως ήρθαν, πήγαν σε άλλες πόλεις, στη Μακεδονία, επειδής αδειάσαν τα σπίτια κι ήτα λίγος ο κόσμος σου λέει, να μην κάνουμε κι άλλο χωριό, κατάλαβες; Και τους φέραν και τους συμπτήξαν. Γι’ αυτό και αυτοί που ήταν από κει μείναν στον κάτω μαχαλά.

Όχι, όχι. Ε...κι αυτός είχε έρθει, ήταν μέλος της Επιτροπής, που ‘χε έρθει εδώ και είχε δει τον τόπο, επίσης αυτός είχε ζήσει στην Κωνσταντινούπολη, ε...γνώριζε να γράφει, γραφή κι ανάγνωση, πέντε ελληνικά , ενώ οι άλλοι οι μεγάλοι ήτανε...ντιπ...δεν γνωρίζαν από τίποτα και τον είχαν σαν πρόεδρο. Στην αρχή ήτανε γραμμένοι στο Δήμο. Ή μάλλον στις πρώτες εκλογές που ’γιναν εδώ πήγαν και

ψήφισαν στο Δήμο, στο Δήμαρχο. Δεν είχε αναγνωριστεί. Δεν είχε αναγνωριστεί σαν κοινότητα εδώ. Μετά πώς αναγνωρίστηκε σαν κοινότητα εδώ, δεν ξέρω χρονολογίες ακριβώς πότε. Μετά το ‘36 πρέπει να αναγνωρίστηκε εδώ με προεδρικό διάταγμα της κοινότητος.

Βέβαια, τους χρεώναν.

Ε...χρήματα έδωσαν, δεν θυμάμαι, αλλά μετά έγινε κι ο πόλεμος, άλλα χαρίστηκαν...

Ναι, ναι. Μάλλον μουλάρια τους δώσανε. Ένα αλέτρι, δρεπάνια, όλα τα γεωργικά εργαλεία. Οτιδήποτε γεωργικά εργαλεία τους δώσαν όλα τα γεωργικά εργαλεία, για να καλλιεργήσουν, γιατί ήταν αγρότες, ήταν αγροτικός πληθυσμός...Όλοι, όλοι αγρότες...

Ε...καλές ήτανε. Σε ένα άγνωστο περιβάλλον που ήρθανε, γνωριστήκαν, δημιουργούσαν δεσμούς, έγιναν προξενιές, συμπεθεριές, πήραν από δω...

Πήγανε.

Και από δω, κι από δω.

Με τους ντόπιους άρχισε αργότερα το «αλισβερίσι» που λένε. Ξεκίνησε...

Ε...στην αρχή...δεχτήκαν, πώς δεν δεχτήκαν. Ήταν και λαός φιλήσυχος, μετά είχαν άλλα ήθη: μαγειρική κι αυτά δεν γνώριζαν οι ντόπιοι, δεν ξέραν και πολλά πράματα.

Έπαιρναν. Έχουμε πολλές γυναίκες, εδώ τουλάχιστον...

Ναι, ναι η γλώσσα ήταν αποδεκτή. Αλλά καλό ήταν να μιλάει ελληνικά.

Αναλόγως το δάσκαλο. Ήταν άλλοι που σ’ άφηναν λίγο λάσκα ήταν άλλοι σου λέει εν θα μιλήσεις τουρκικά.

Πολύ. Τα καταλαβαίνουν αλλά δεν τα χρησιμοποιούν. Ειδικά για τη γιαγιά, «σκράπη», καμία λέξη ελληνικά, τίποτα. Εντάξει ο παππούς κάπου πήγαινε, νταραβερίζονταν με τον κόσμο...

Ναι, οι γυναίκες ήταν «κλειστές», στο χωράφι, στο σπίτι, στο σπίτι δεν μίλαγαν ελληνικά ποτέ κι έτσι...Μετά όταν άρχιζαν και πήγαιναν σχολείο τα παιδιά μαθαίναν ελληνικά, αλλά αυτές οι παλιές από κει δεν ήξεραν τίποτα. Υποχρεωτικά εμείς μάθαμε και μιλάμε. Εγώ τουλάχιστον και γράφω. Είχα μάθει και τη γραφή, όχι την παλιά την τουρκική, αυτά τα λατινικά...γιατί ο παππούς είχε αλληλογραφία απ’ την Κωνσταντινούπολη, του ‘στελναν περιοδικά, εφημερίδες...

Ναι, ναι από διηγήσεις του παππού, τις εφημερίδες, περιοδικά που διάβαζε ο παππούς διάβαζα κι εγώ, τον συμβουλευόμουν. Να σου πω: ό,τι γλώσσα και να γνωρίζεις καλή είναι. Και στη Γερμανία που πήγα για δουλειά, περισσότερο εξυπηρετήθηκα με τα τούρκικα γιατί Έλληνα δεν έβρισκες εκεί πέρα. Είναι πολλοί Τούρκοι οι οποίοι παίρνουν τα επιδόματα και δε δουλεύουν. Δε τους συμφέρει να δουλέψουν, είναι και λίγο τεμπέληδες, φέρνουν γύρα.

Εκεί [στην περιοχή Παλαιοχώρι] ήταν οι Βλάχοι. Ήταν οι Βλάχοι. Είχαν τις στάνες κι αυτά.

Όταν ήρθαν οι δικοί μας βρήκαν θεμέλια από σπίτια και λοιπά.

Δεν έμενε κόσμος.

Ναι. Κι όπως ήταν πριν απ' τον Μητροκώστα, τους Μητροκωσταίους, ήταν μεγάλος τσέλιγκας εδώ της περιοχής, κι αυτός είχε τις στάνες του εδώ. Είχε στάνες. Και τα θυμάμαι κι εγώ.

Όχι, δεν υπήρχε τίποτε σα σπίτι, απλώς κάτι χαλάσματα, από στάχτες εκεί που μαγειρεύαν, ψέναν κι έμεινε η τοποθεσία *Παλαιοχώρι*.

Όλο το πλάι αυτού όλο ήταν αμπέλια.

Τα βοϊδολίβαδα εδώ κάτω…Εδώ που είναι το ΚΤΕΟ, εδώ αριστερά, όπως είναι το γήπεδο και κάτω αυτά ήταν τα βοϊδολίβαδα.

Πίσω απ' το ΚΤΕΟ, εκεί που περνάει η Εγνατία τώρα, όλα εκείνα εκεί ήταν κοπτολίβαδα.

Ναι, ναι. Αφού τους μοιράσαν, δώσαν σε κάθε περιοχή, ήτανε τέσσερις-πέντε περιοχές, τις μοιράσαν σε πέντε περιοχές τότε και τους δώσαν καπνότοπους…

Η Επιτροπή…αλλά τα «*Παλαιοχώρια*» και η «*Φράσαρη*», αυτή η περιοχή…Η «Φ*ράσαρη*» είναι η τοποθεσία όλη που είναι ο οικισμός και μέχρι κάτω τώρα μέχρι την άσφαλτο λέγεται «*Φράσαρη*». Απ' τα αμπέλια μέχρι την άσφαλτο αυτό λέγονταν «*Φράσαρη*». Αυτά τα 'χαν δώσει για καπνοτόπια. Ήταν ξερικά γιατί ο καπνός δεν γίνονταν μες τον βάλτο, τα 'χαν δώσει για καπνοχώραφα, να βάζουν καπνό. Από ένα κομμάτι να βάζουν βρίζα και τα δημητριακά και τα κοπτολίβαδα για τα ζώα. Να 'χουν χορτάρι για τα ζώα και να παράγουνε, σιτάρι, βρίζα, καλαμπόκι και καπνό. Τέσσερις κατηγορίες τα χωράφια.

[Τα σπίτια ανακαινίστηκαν] μετά το '50. Όχι, μετά το '54 -'55 άρχισε η μετανάστευση, οι πρώτοι που πήγαν στη Γερμανία το '55 -'56…Γερμανία. Πρώτα Γερμανία. Η Σουηδία άρχισε μετά '67 -'68.

Δε δουλεύει…Αν και ήμουν απ' τους πρωτοστάτες στη δημιουργία του Δήμου και αγωνιστήκαμε πολύ να γίνουν οι τρεις κοινότητες ένας δήμος και σκεφτήκαμε ότι θα είναι καλύτερο για μας…

Τα τρία χωριά. Γιατί εμάς μας είχανε χωρίσει. Εμάς μας είχανε ρίξει στην Πεδινή, στο Δήμο Μπιζανίου, τη Μπάφρα την είχαν ρίξει στο Δήμο Παμβώτιδας και την Ανατολή την είχαν πάει στο Δήμο Ιωαννιτών. Και μαζευτήκαμε τα τρία τα χωριά μετά από διαμαρτυρίες, Υπουργούς, Περιφερειάρχες, καταφέραμε να γίνουμε ένας δήμος, ο δήμος Ανατολής, με το σκεπτικό ότι οι τρεις κοινότητες οι προσφυγικές…έπειτα είχαν περιοχή μικρή και πληθυσμός…άλλο να 'σαι σε ένα δήμο με 15-19 χωριά και να καταλήγεις…και άλλο…μας συνδέει και αστική συγκοινωνία δεν είχαμε τίποτα…Τώρα σε δυο χρόνια, τρία, ξέρω γω…

Στην αρχή δεν υπήρχε τόσο μεγάλη διχόνοια…Και δεν είχαν αν χωρίσουν και τίποτα…Ταλαίπωροι ήταν όλοι, την ίδια μοίρα είχαν όλοι, φτώχεια και κακό…ήταν μονιασμένοι…Τουλάχιστον στις δουλειές, στα καπνά που βάζαν…Μαζεύονταν: δέκα οικογένειες θα αρμαθιάζαμαν τον καπνό τον δικό μου. Την άλλη μέρα με τη σειρά κανονίζαν οι νοικοκυρές εκεί πέρα ποιο χωράφι θα μάσουν σήμερα, τίνος χωράφι.

Ε…έχουν λίγο…το 'χουν πάρει λίγο…ναι…Ε…πούλησαν και τα οικόπεδα…μετά πέσανε πολύ τα χωριά εδώ πέρα, η Ανατολή είναι

τώρα μειοψηφία...Η Ανατολή στον τόπο τους είναι πρόσφυγες, είναι μειοψηφία...

Αυτοί οι τσοπαναραίοι και ο Μητροκώστας για να κρατήσει κάμποση έκταση τους έγραψε σαν δικαιούχους εδώ. Κι εδώ υπάρχουν δυο διανομές. Ήτανε Προσφυγικός Όμιλος, η ομάδα η δικιά μας κι αυτοί λέγονταν αλληλεγγύη, και φτιάξαν δεύτερη ομάδα και ονομάστηκαν Αλληλεγγύη.

Τους έγραψε ο Μητροκώστας. Σου λέει, τους είχα εδώ στη δούλεψή μου, ήταν εδώ αυτοί ε...και λίγο να 'χεις τα μέσα...εμάς οι δικοί μας δεν γνωρίζαν ούτε ανάγνωση ούτε γραφή, είχαν χάσει τον «μπούσουλα», που λένε, και κατάφερε αυτός ο Μητροκώστας κι έγραψε καμιά τριανταριά οικογένειες, είχε γράψει, οι οποίοι οι περισσότεροι ήταν βλάχοι, σκηνίτες περιφερόμενοι, οι οποίοι τα πούλησαν όλα και φύγανε...

Σ' αυτή την τοποθεσία έχουν τα οικόπεδα, στο Παλαιοχώρι και τα κτήματα τα έχουν στο Μπιζάνι.

Περισσότεροι είναι και δημότες, οι περισσότεροι είναι δημότες. Αλλά οι περισσότεροι είναι απ' τα Γιάννενα, γιατροί, δικηγόροι, καθηγηταί Πανεπιστημίου, είναι καλύτερα, τα αμπελοτόπια που λένε...

Έφυγαν οι Γερμανοί κι αυτά, το Κράτος άρχισε να συντονίζεται κάπως, άρχισε να τους στέλνει ειδοποιήσεις να πληρώσουν τις δόσεις...την Κράψη πάνω που ήταν αυτοί εδώ δεν ήξεραν ότι έχουν κτήματα κάτω. Μόλις πήγαν τα χαρτιά, τα πρώτα χαρτιά ότι χρωστάν στο δημόσιο, λεν αυτοί, εμείς τι χρωστάμε; Τα χωράφια στην Καισάρεια. Ποια χωράφια; Και από ένας-ένας, δειλά-δειλά κατέβαιναν και ρωτούσαν από ένα δικηγόρο, κανά αυτό, το κτήμα, ποιο κτήμα, το κτήμα στην Καισάρεια...πού; Στο τάδε μέρος...Κι άρχισαν και πιάσαν τα καλύβια κάτω χαμηλά...Δεν μπόρεσαν να πλησιάσουν το κράτος...

Ενώ μπορούσε να του πει το κράτος σου δίνουμε τρακόσια μέτρα θα πας εκεί με τα ζώα σου να μείνεις εκεί. Αλλά επειδής έδωσε λίγο μέσο, καταλαβαίνεις τώρα: βούτυρα, τυριά, ιστορίες στο διοικητή της χωροφυλακής, Νομάρχης, ποιος ήταν τότε ε...είχε κάποιο μέσο...

Ναι, όποιος είχε πρόβατα δικαιούται τριακόσια στρέμματα κτηνοτροφικό κλήρο, όπως απέναντι στην Αμπελιά, εκεί που είναι οι βίλες τώρα, εκεί ήτανε τρεις αδερφές Κ., κάποια πρέπει να ζει ακόμα, τρεις αδερφές ανύπαντρες, εκεί έχουνε έκταση τριακοσίων στρεμμάτων, αν κοιτάξεις και αν δεις απέναντι, φαίνεται το μέρος. Αυτός ήτανε κτηνοτροφικός κλήρος, ο παππούς τους είχε πρόβατα κι είχε μείνει ο κλήρος τριακόσια στρέμματα μονοκόμματος σ' ένα μέρος. Και του 'παν του Μητροκώστα πάρε όπου θέλεις, σ' όποιο σημείο θέλεις, τ' άφησαν στην κρίση του και δεν ήθελε...

Κι έμεινε δω κι έγραψε είκοσ'-τριάντα ονόματα και πήρε τριάντα κλήρους.

Αναδασμός δεν έγινε δω. Όχι, είχανε μείνει στη Διεύθυνση Γεωργίας για χρήση στην κοινότητα και την εγγραφή την κάναμε τώρα, επί προεδρία μας. Το '96-'97...

Ναι, ναι, όλα. Τίτλοι κυριότητας, όλα.

Όχι, για τις κοινοτικές εκτάσεις είναι κοινοτικές, είναι της κοινότητος. Έχει 1250 στρέμματα. Χερσολιβαδικές εκτάσεις, τα οποία είναι στην κυριότητα της κοινότητας τώρα.

Όχι. Γενικά, ευρύτερα όλη η περιοχή λέγεται *Αγρόκτημα Κολονιατίου*, όλη αυτή η περιοχή Νεοκαισαρείας, η Νεοκαισάρεια σαν Νεοκαισάρεια έχει 4.000 στρέμματα κοινοτική και ιδιόκτητη έκταση. Είναι 2.800 στρ. οι ιδιόκτητες εκτάσεις και 1200 στρ. η κοινοτική έκταση. Άρα 4.000 στρέμματα, η οποία όλη αυτή η περιοχή λέγονταν, όπως ήταν δηλαδή στο δημόσιο, κτήμα του δημοσίου, πώς θα το χαρακτήριζαν; Μπάφρα δεν υπήρχε, Καισάρεια δεν υπήρχε, δεν υπήρχαν χωριά εδώ πώς να το ονομάσουν, υπήρχε το Κολονιάτι ο οικισμός αυτού απάνω και ονομάσαν όλη αυτή την περιοχή *Αγρόκτημα Κολονιατίου*. Στα χαρτιά, στα πρώτα χαρτιά θα δεις *Αγρόκτημα Κολονιατίου- Προσφυγικός Όμιλος Νεοκαισάρειας.*

Όχι, αυτοί είναι κάτοικοι κοινότητας Μπιζανίου, ανήκαν στην κοινότητα Μπιζανίου. Ήταν μια κοινότητα το Μπιζάνι, συνοικισμός Κολονιατίου, Κοινότητα Μπιζανίου.

[Η συζήτηση επανέρχεται στους κτηνοτρόφους από την Κράψη]

Αυτοί πήραν 15 στρέμματα κλήρο ο καθένας και 20 στρ. βοσκήσιμη. 20 βοσκήσιμη, οι οποίοι το ’48 με ’50 αυτοί μοιραστήκαν πάλι τη βοσκήσιμη έκταση και την κάναν ιδιοκτησία τους.

Ήταν Κραψίτες, αυτοί που ήρθαν απ’ την Κράψη. Ναι, δεν ήταν απ’ το Κολονιάτι…Οι Κολονιατίδες ήταν αυτοί που είχαν ανεξάρτητη, δική τους περιουσία, κοινοτική και ιδιωτική…

Φωτογραφίζοντας το χθες...

Πανηγύρι στον Αϊ Γιάννη της Μπουνίλας (Φωτογραφία της Έλλης Παπαδημητρίου, από το βιβλίο Παλιές Φωτογραφίες Ήπειρο Μακεδονία, Αθήνα 1977)

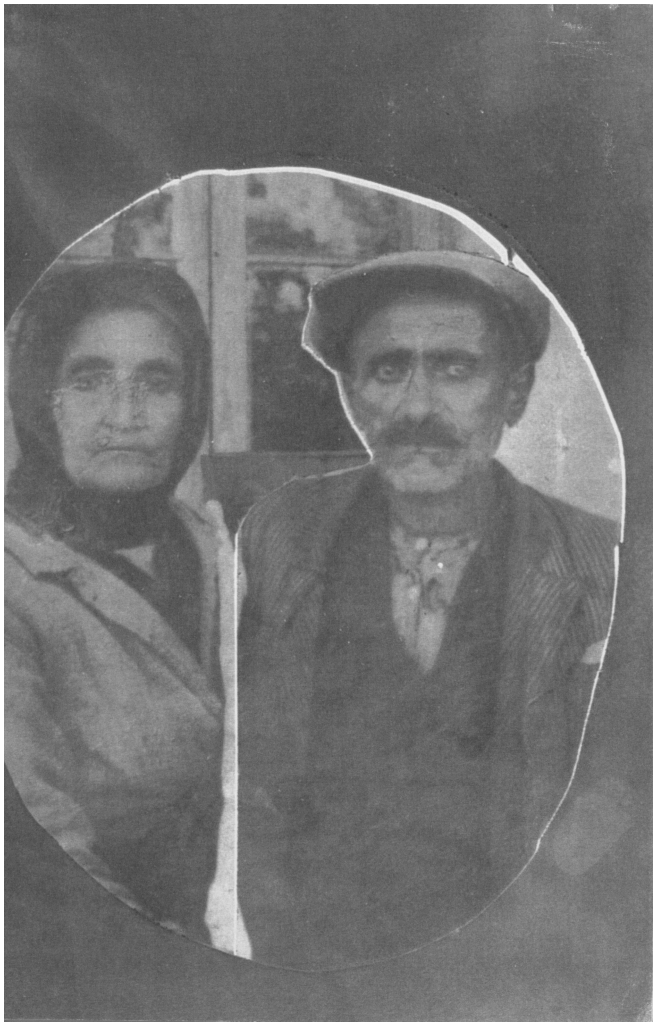

Αριστερά:
Ανατολή. Πρόσφυγες της α' γενιάς.

Κάτω:
Ανατολή. Οικογένειες.

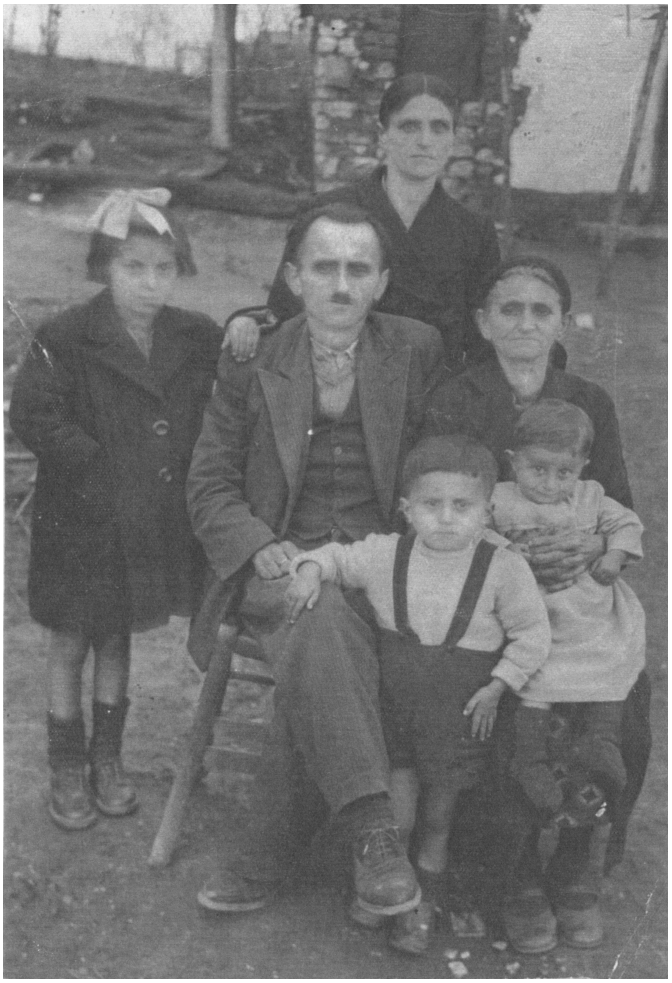

Ανατολή. Οικογένεια από την Ανατολή φωτογραφίζεται στα Ιωάννινα τη δεκαετία του 1950.

Ανατολή. Παντρεμένο ζευγάρι.

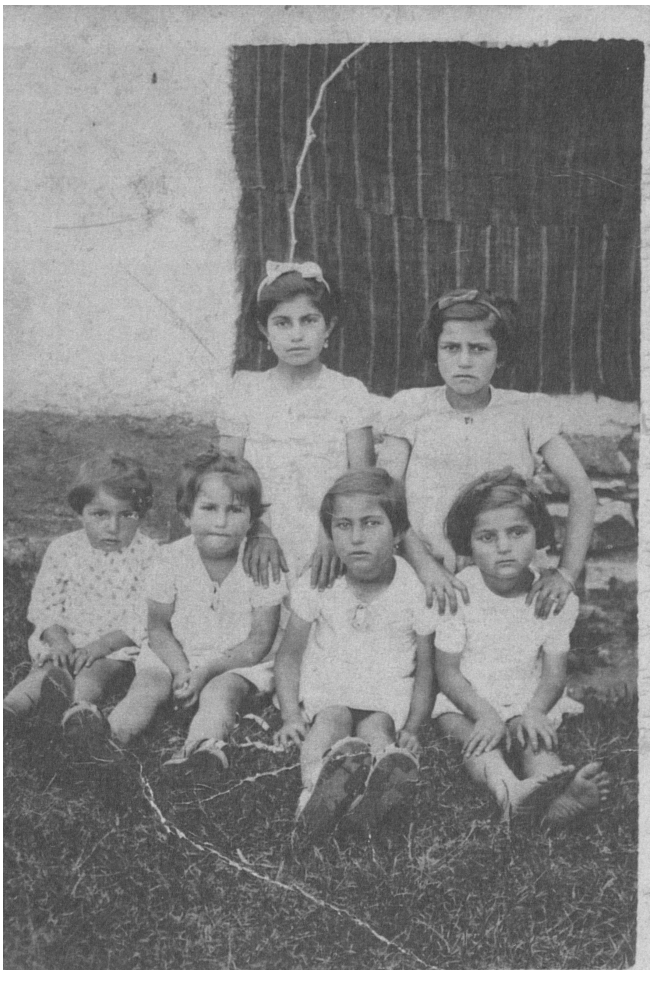

Ανατολή. Μικρά κορίτσια.

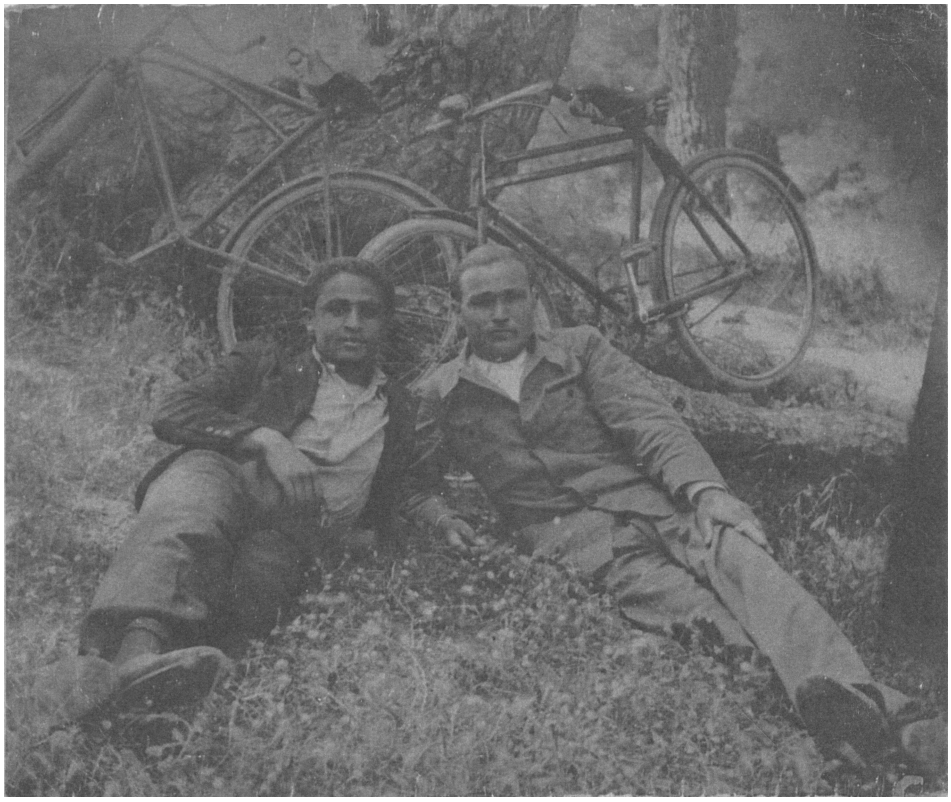

Ανατολή. Νέοι με ποδήλατα.

Ανατολή. Στη χιονισμένη πλατεία.

Ανατολή. Στο καφενείο του χωριού.

Ανατολή. Γλέντι στην αυλή του σπιτιού.

Μπάφρα 1956. Θεοδώρα Ταστιμερίδη και Ευλαμπία Ναυρόζογλου μπροστά στο λόφο της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής.

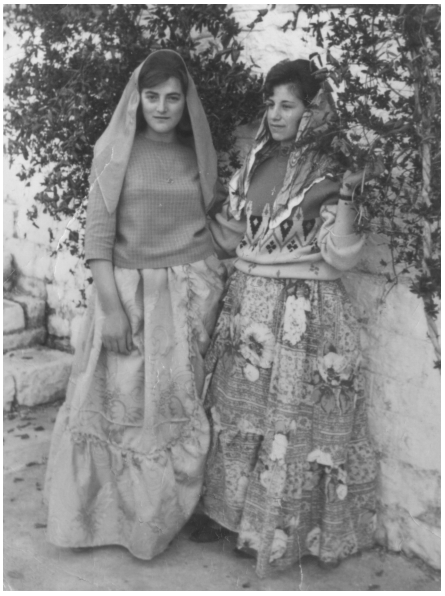

Αποκριές του 1966 στη Μπάφρα. Σοφία Ανανιάδου και Μαρίνα Ταστιμερίδου.

Γάμος στη Μπάφρα. 1962.

Μπάφρα. Γάμος της Μαρίας Δεδέογλου με τον Γιώργο Μπαρουτιάδη.

Μπάφρα. Αποκριές 1969.

Μπάφρα, 1965. Μπροστά από το Δημοτικό σχολείο του χωριού.

Μπάφρα, 1968. Η Ελπίδα Ναυρόζογλου, πρόσφυγας πρώτης γενιάς, με τα εγγόνια της.

Μπάφρα, 1960. Προίκα της Μαρίας Ναυρόζογλου.

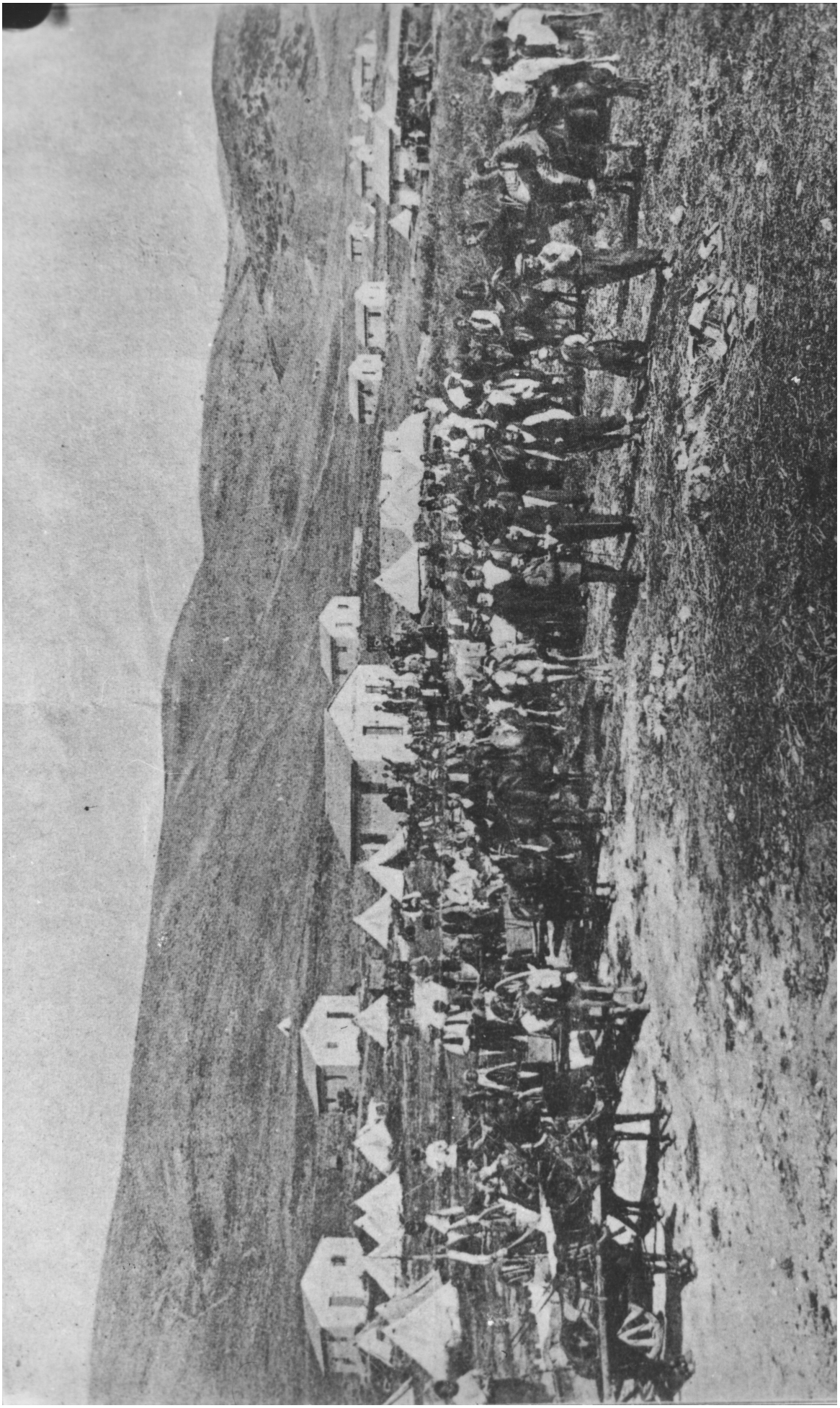

Οι πρώτοι κάτοικοι της Νεοκαισάρειας ιδρύουν το νέο οικισμό (Φωτογρ. ΕΑΠ).

Νεοκαισάρεια. Θεμέλια Εκκλησίας Αγίου Βασιλείου.

Κάτοικοι της Νεοκαισάρειας.

Νεοκαισάρεια. Δουλειά στα χωράφια.

Οικογένεια προσφύγων στη Νεοκαισάρεια.

Οικογένεια προσφύγων στη Νεοκαισάρεια.

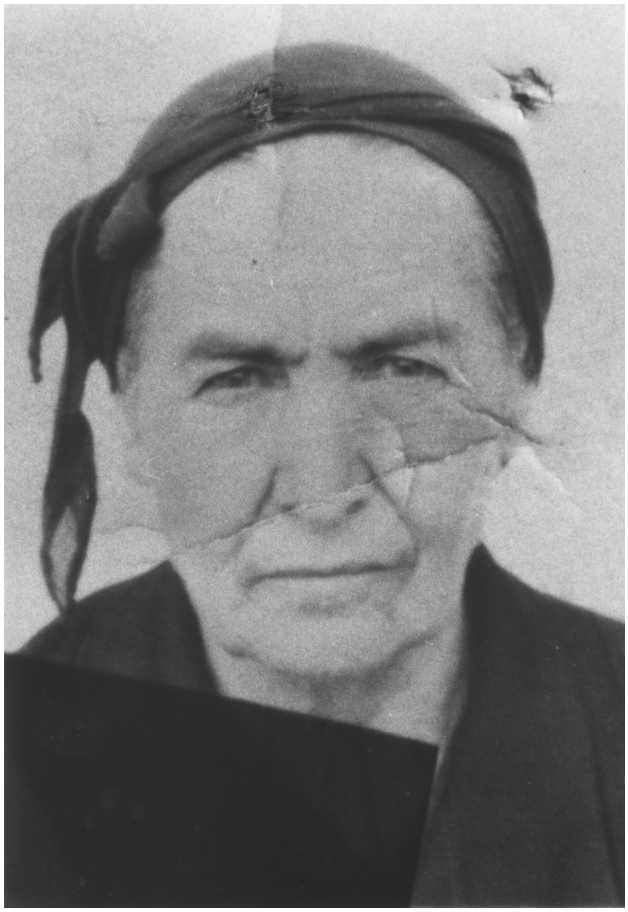

Ηλικιωμένη γυναίκα από τη Νεοκαισάρεια με το χαρακτηριστικό κεφαλόδεσμο.

και το σήμερα...

Δρόμος μέσα στην Ανατολή.

Ο πιο κεντρικός δρόμος της Ανατολής.

Το πρώτο σχολείο που έχτισαν οι κάτοικοι της Ανατολής, σήμερα αναπαλαιωμένο.

Παλιό σπίτι στην Ανατολή.

Ανατολή. Το παλιό σπίτι μένει ως ενθύμιο στο ίδιο οικόπεδο, όπου χτίζεται το καινούριο.

Ανατολή. Η πρώτη πλατεία του χωριού.

Μπάφρα. Δύο σπίτια με κοινή είσοδο μέσα στο ίδιο οικόπεδο.

Cafe στον κεντρικότερο δρόμο της Μπάφρας.

Παλιό σπίτι στη Μπάφρα.

Σπίτι στη Μπάφρα. Το παλιό και το νέο μαζί.

Μπάφρα. Τοπίο έξω από τον οικισμό .

Νεοκαισάρεια. Γενική άποψη του χωριού.

Νεοκαισάρεια. Μπαίνοντας στο χωριό .

Νεοκαισάρεια. Σπίτι με τζαμαρία .

Νεοκαισάρεια. Ο Άγιος Βασίλειος.

Δρόμος στη Νεοκαισάρεια.

Σπίτι στη Νεοκαισάρεια.

Νεοκαισάρεια. Σνακ-μπαρ «Ο ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ».

Νεοκαισάρεια. Σπίτια σύμφωνα με τα πρότυπα της νεότερης αρχιτεκτονικής.

Παλιό σπίτι στη Νεοκαισάρεια.

Πλανόδιος μανάβης στη Νεοκαισάρεια.

Σπίτι με λαχανόκηπο. Νεοκαισάρεια.

«Μπαφρέϊκα 2002». Ο Σύλλογος διοργανώνει γιορτή.

Ανατολή. Προσκύνημα στον Αϊ-Γιάννη.

Μπάφρα. Το πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής.

Ανατολή. Στο πανηγύρι του Αϊ-Γιάννη.

Σπίτι στη Μπάφρα. Παλιές φωτογραφίες.

Για το χώρο ...

1928. Τοπογραφικό Διάγραμμα Ανατολής. Πηγή: Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων.*

* Κάθε χάρτης ακολουθείται από μεγενθυμένη παρουσίαση των τμημάτων του

A1

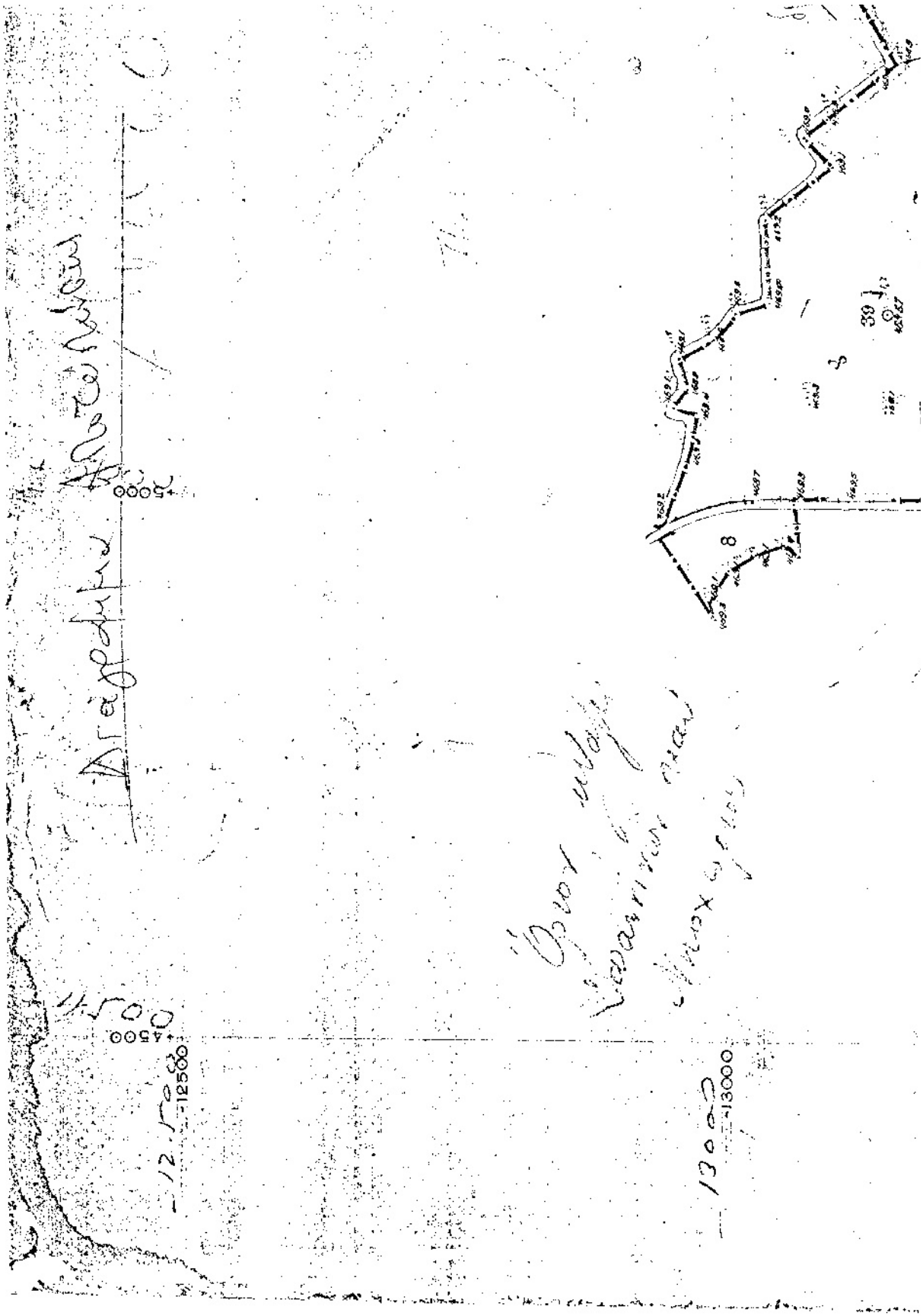

A1.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Α2. Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

A3

Α3.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Α4.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

B1

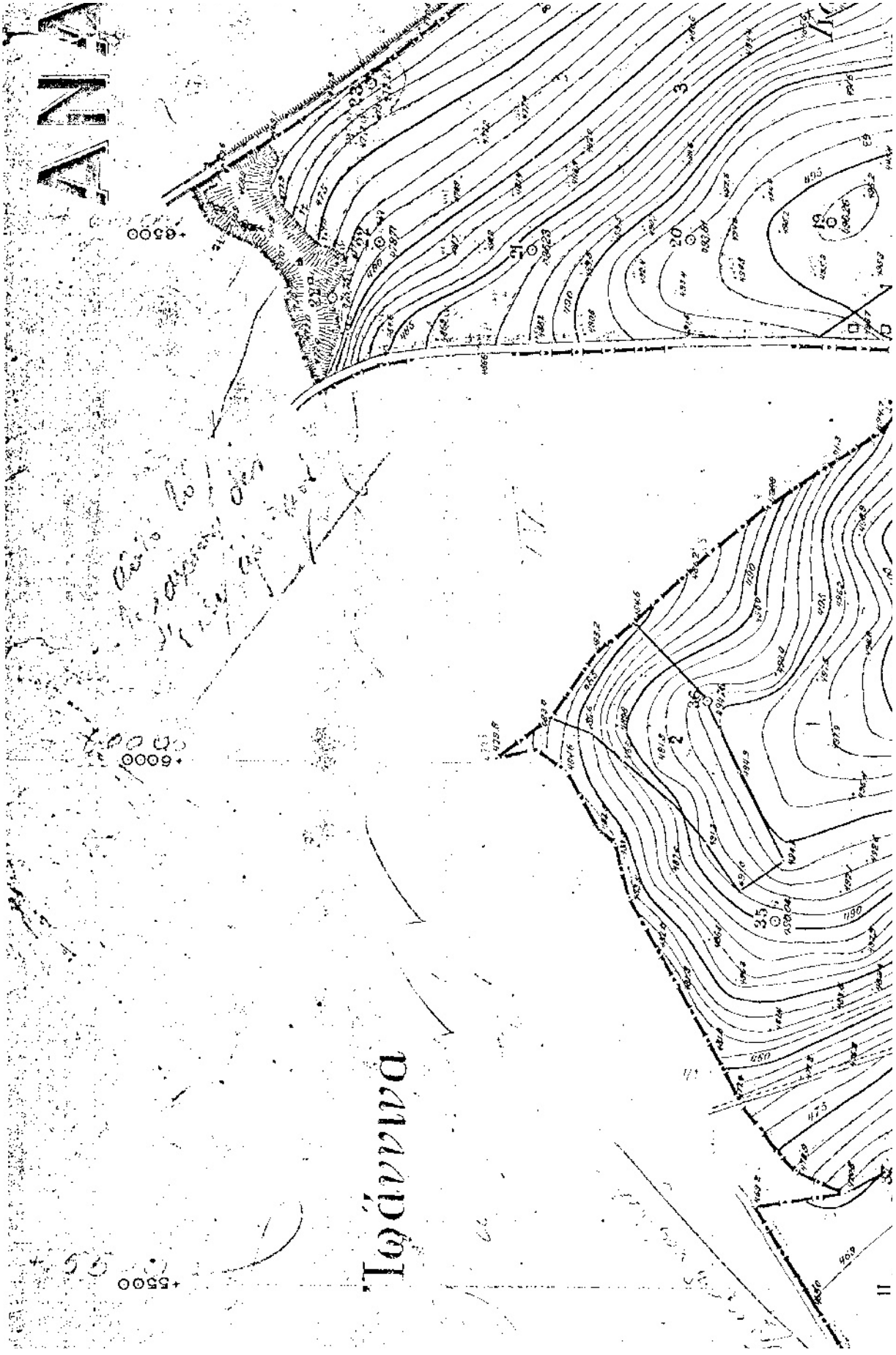

B1.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

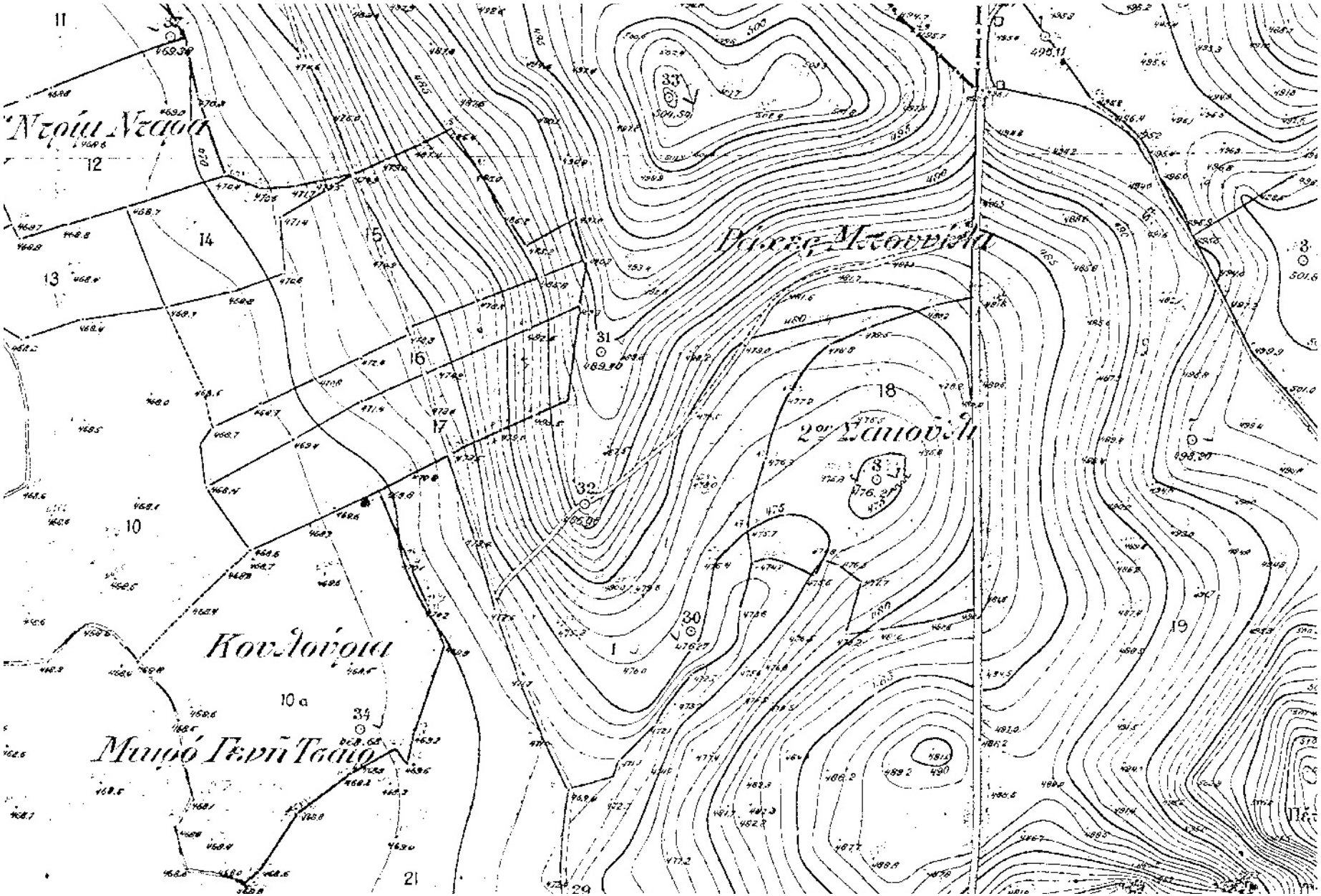

B2.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

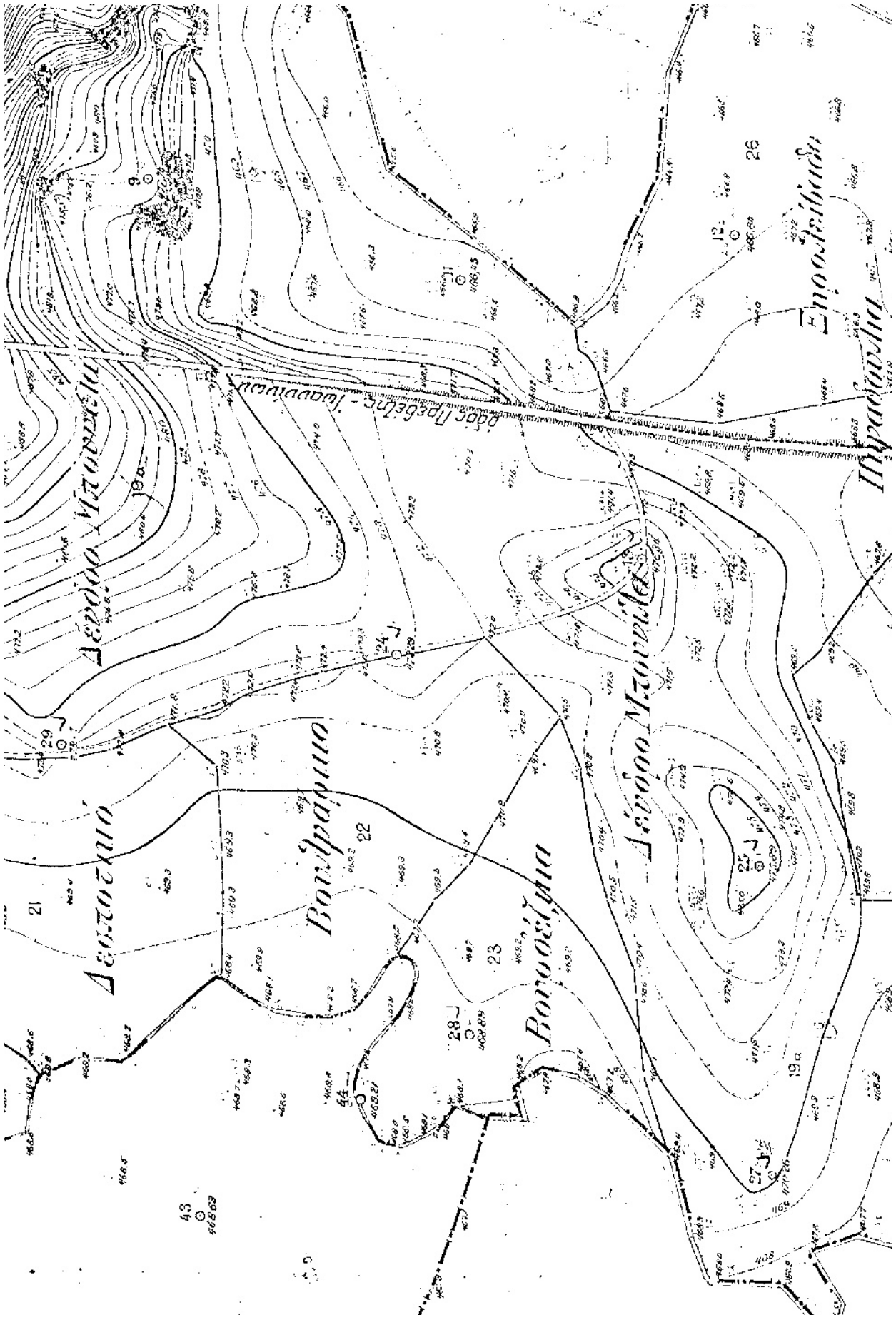

B3.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

B4.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Γ1

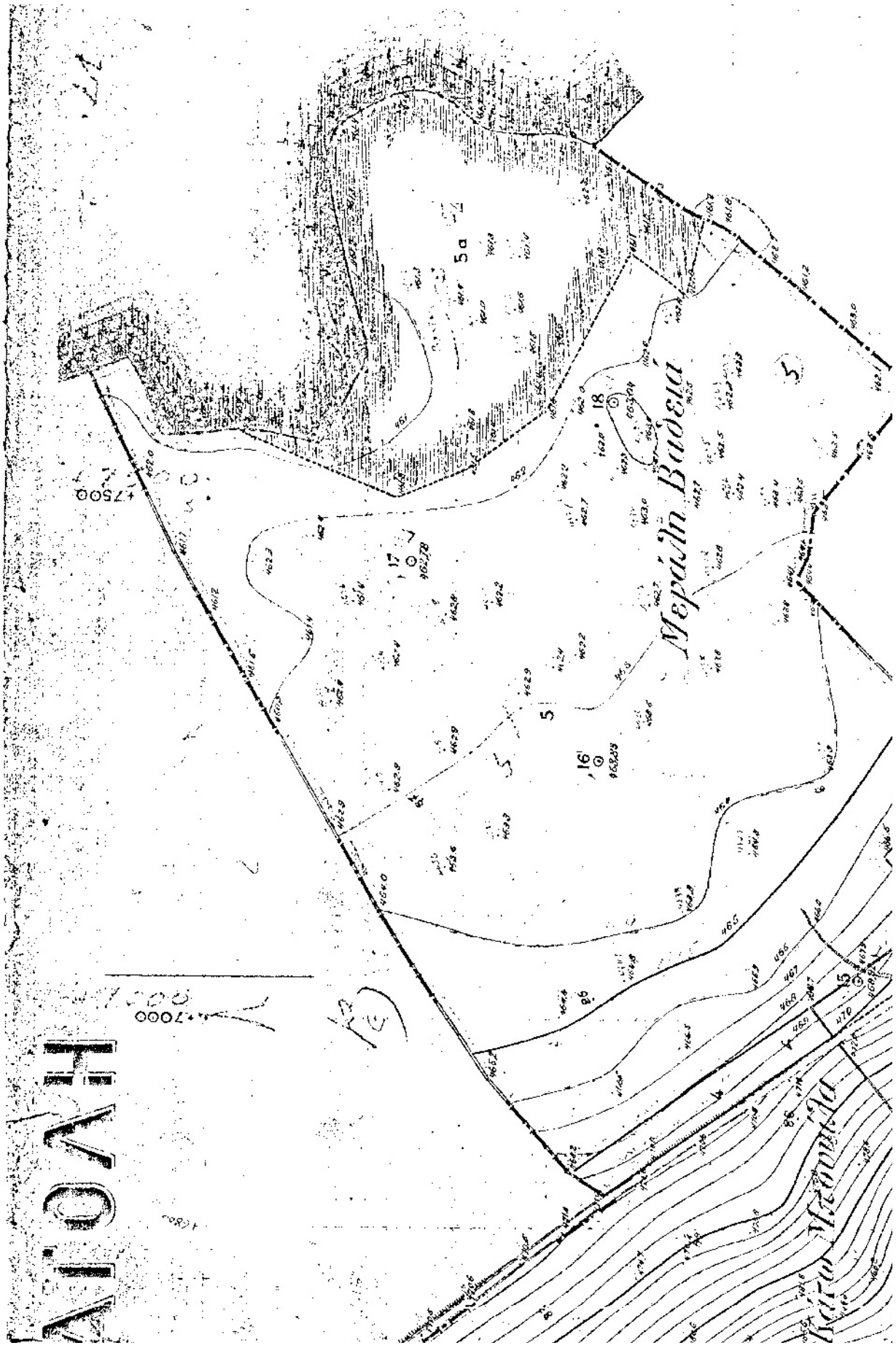

Γ1.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Γ2

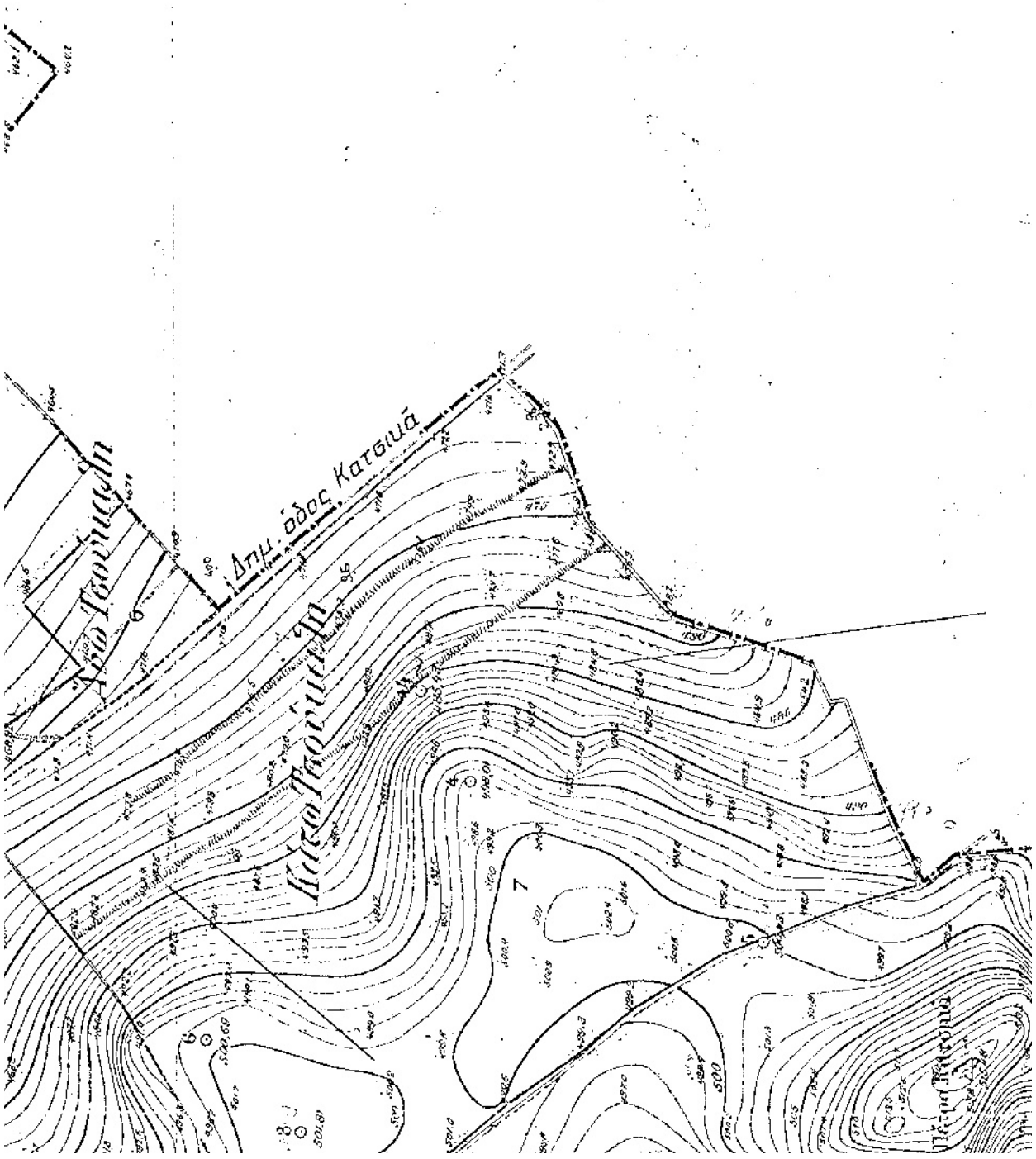

Γ2.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Γ3.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

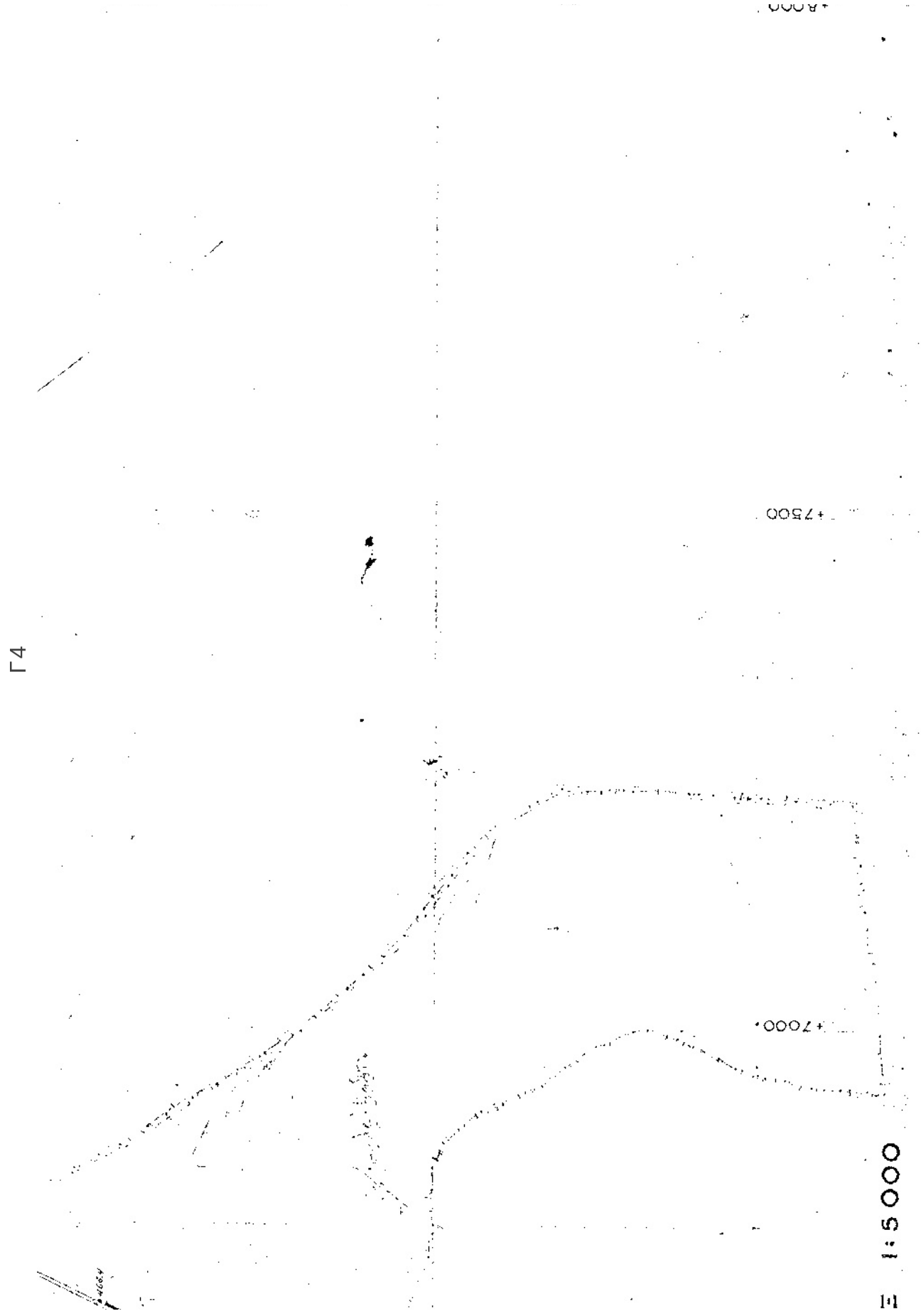

Γ4.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Δ1.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Δ2.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Δ3

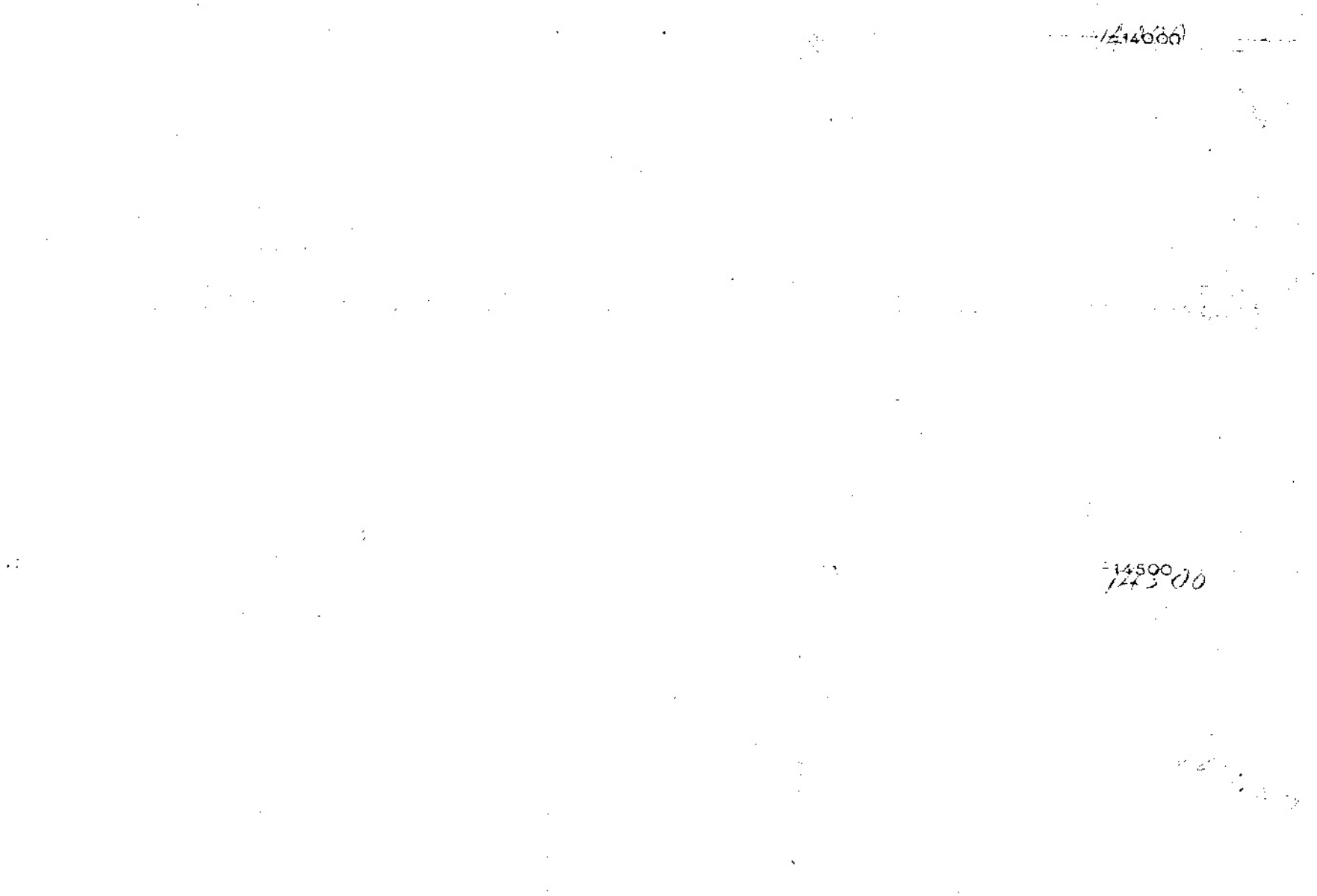

Δ3.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

Δ4.
Τμήμα Τοπογραφικού Διαγράμματος Ανατολής.

1955. Σχέδιο διανομής οικοπέδων Ανατολής Ιωαννίνων.
Πηγή: Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων.

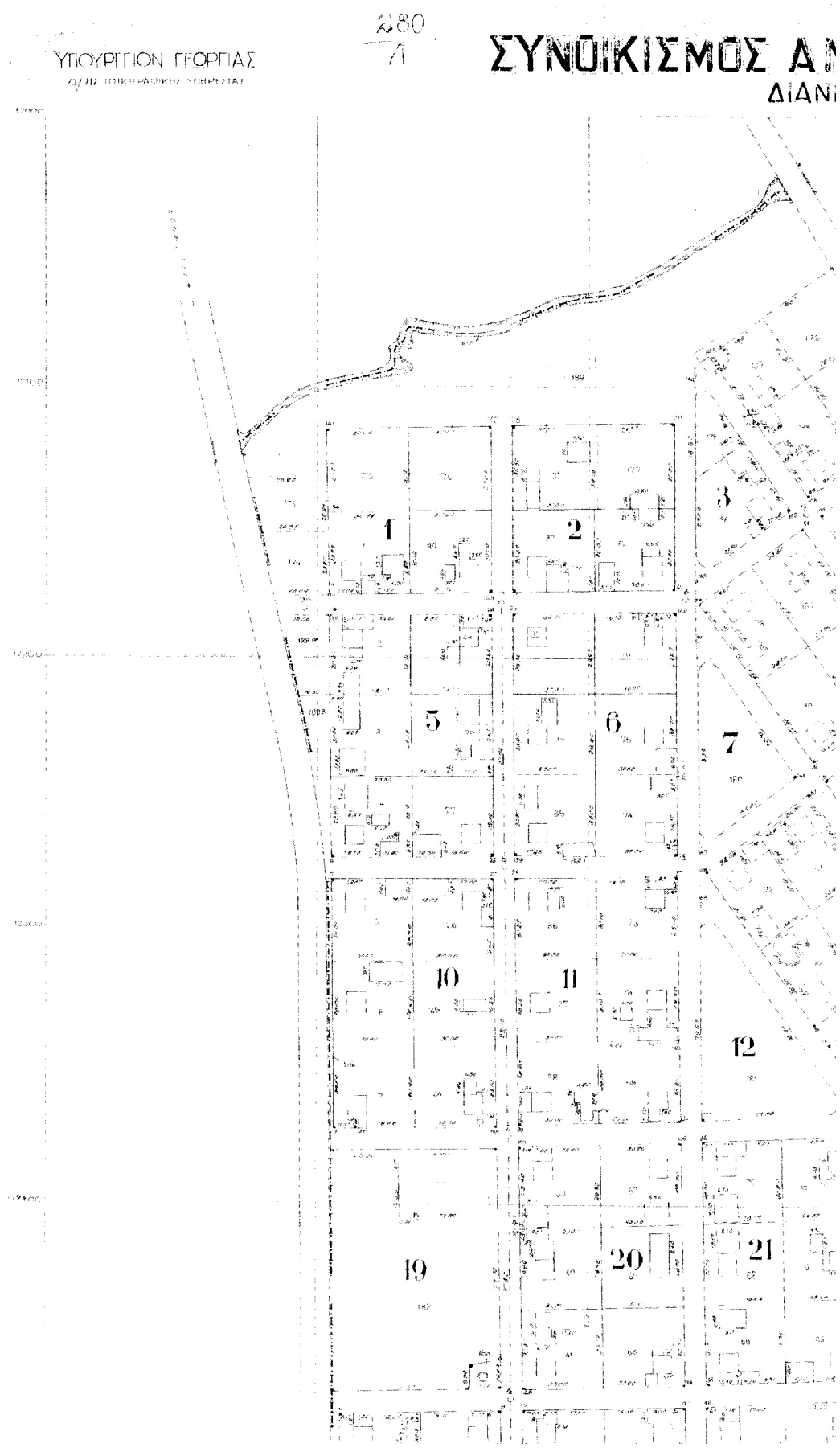

Α1.
Τμήμα σχεδίου διανομής οικοπέδων Ανατολής Ιωαννίνων.

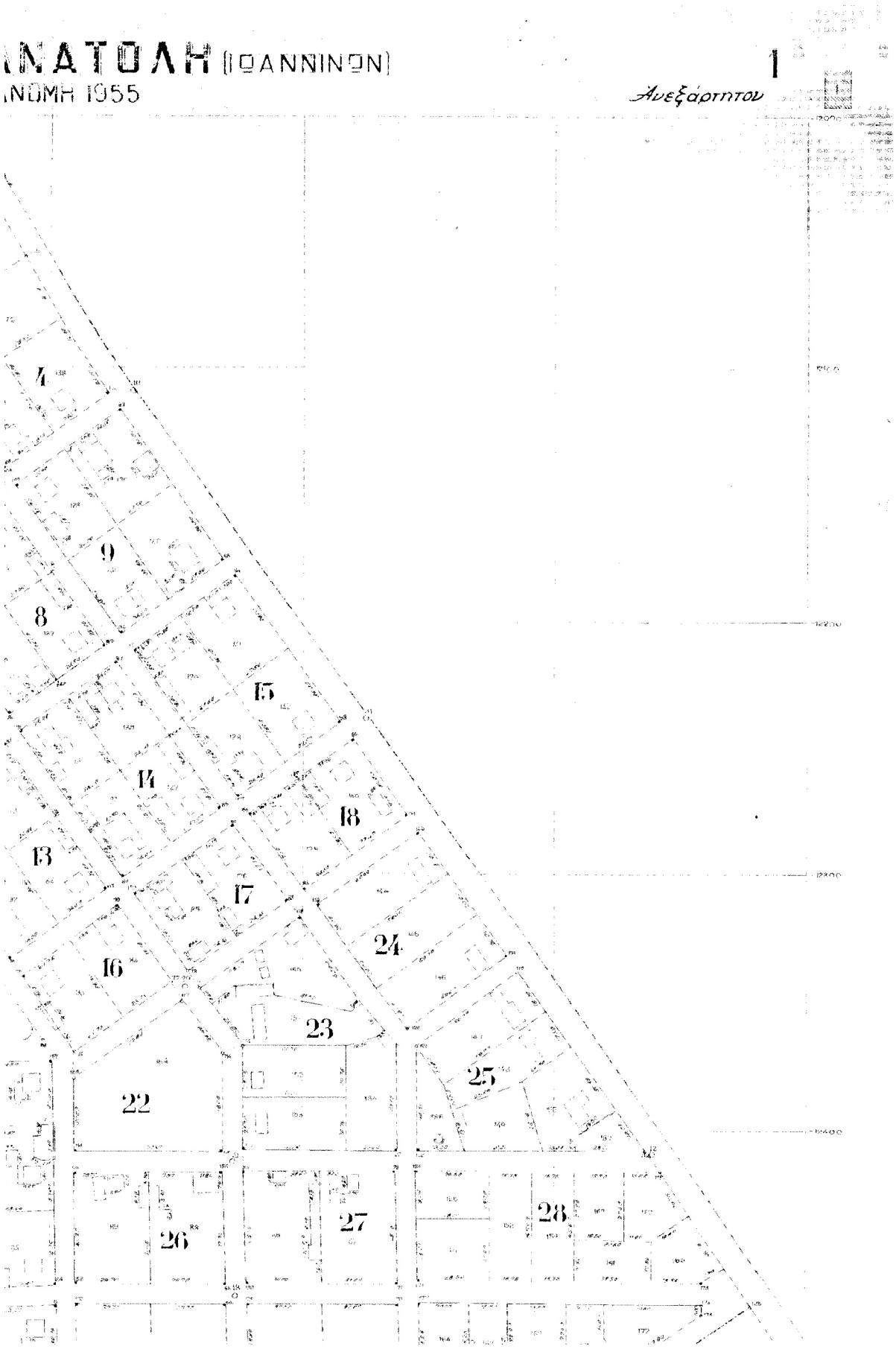

B1.
Τμήμα σχεδίου διανομής οικοπέδων Ανατολής Ιωαννίνων.

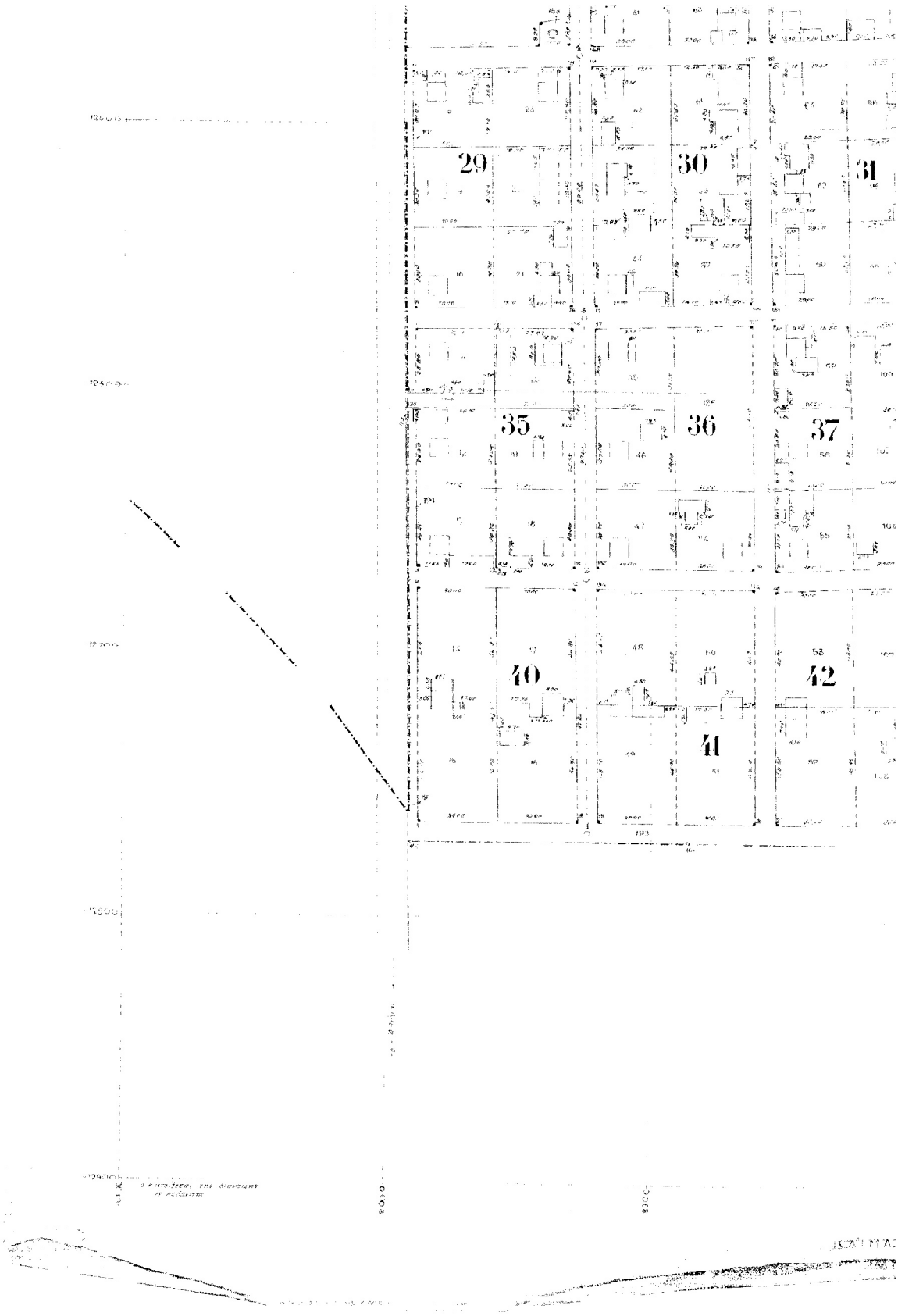

A2.
Τμήμα σχεδίου διανομής οικοπέδων Ανατολής Ιωαννίνων.

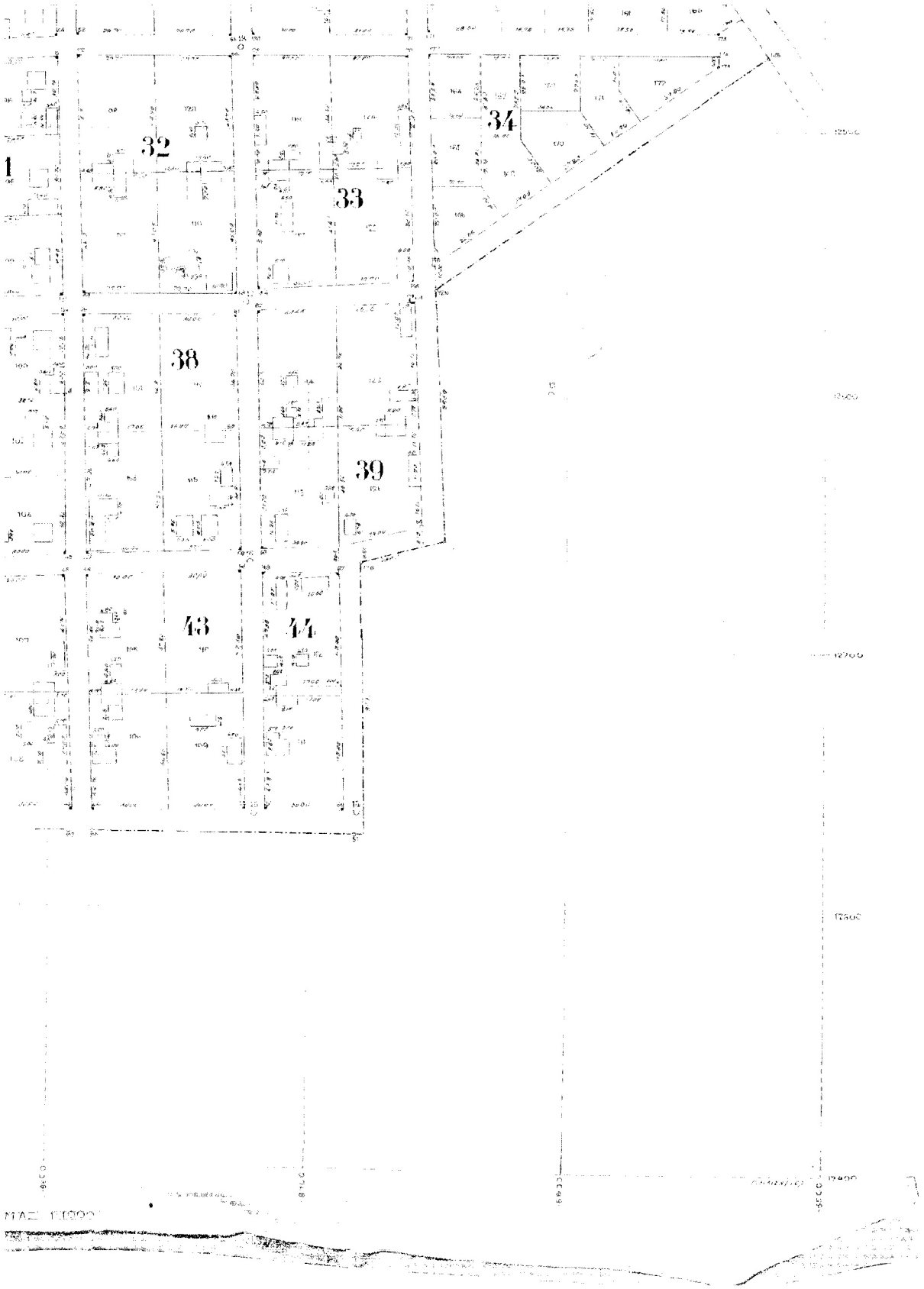

B2.
Τμήμα σχεδίου διανομής οικοπέδων Ανατολής Ιωαννίνων.

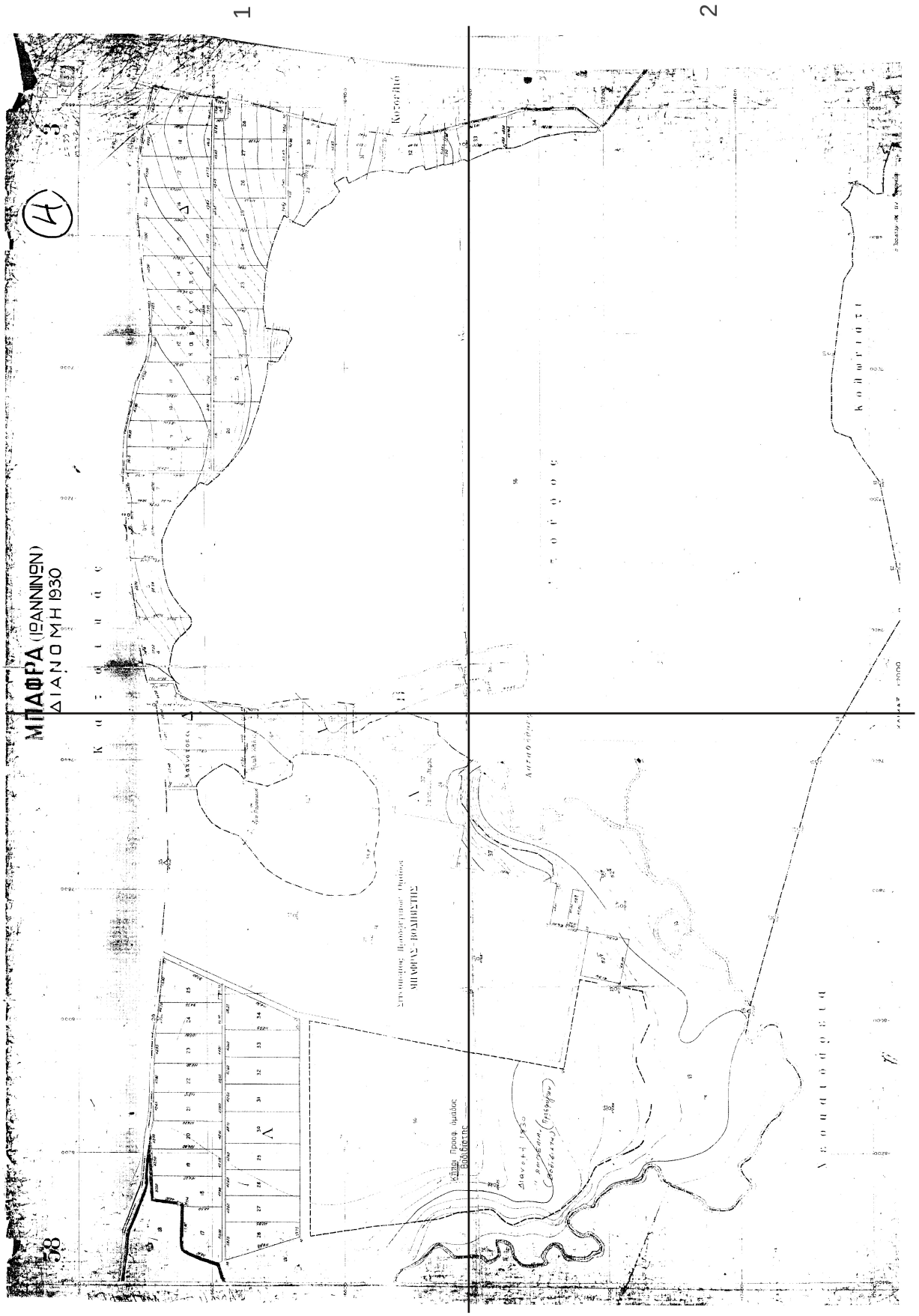

1930. Χάρτης της διανομής αγροτεμαχίων (καπνότοποι, αμπελότοποι, κήποι) στη Μπάφρα. Πηγή: Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων.

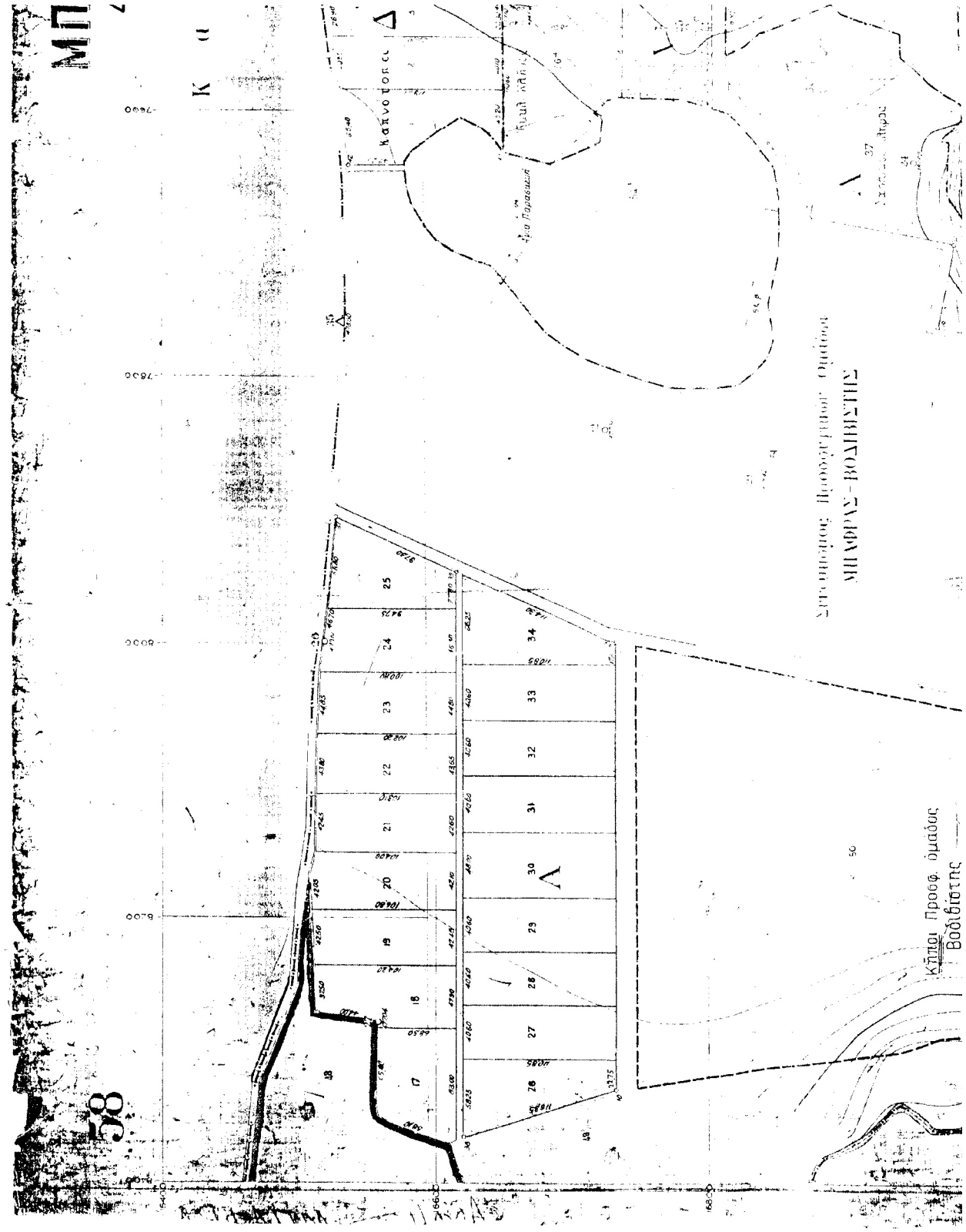

Α1.
Τμήμα χάρτη της διανομής αγροτεμαχίων(καπνότοποι, αμπελότοποι, κήποι) στη Μπάφρα

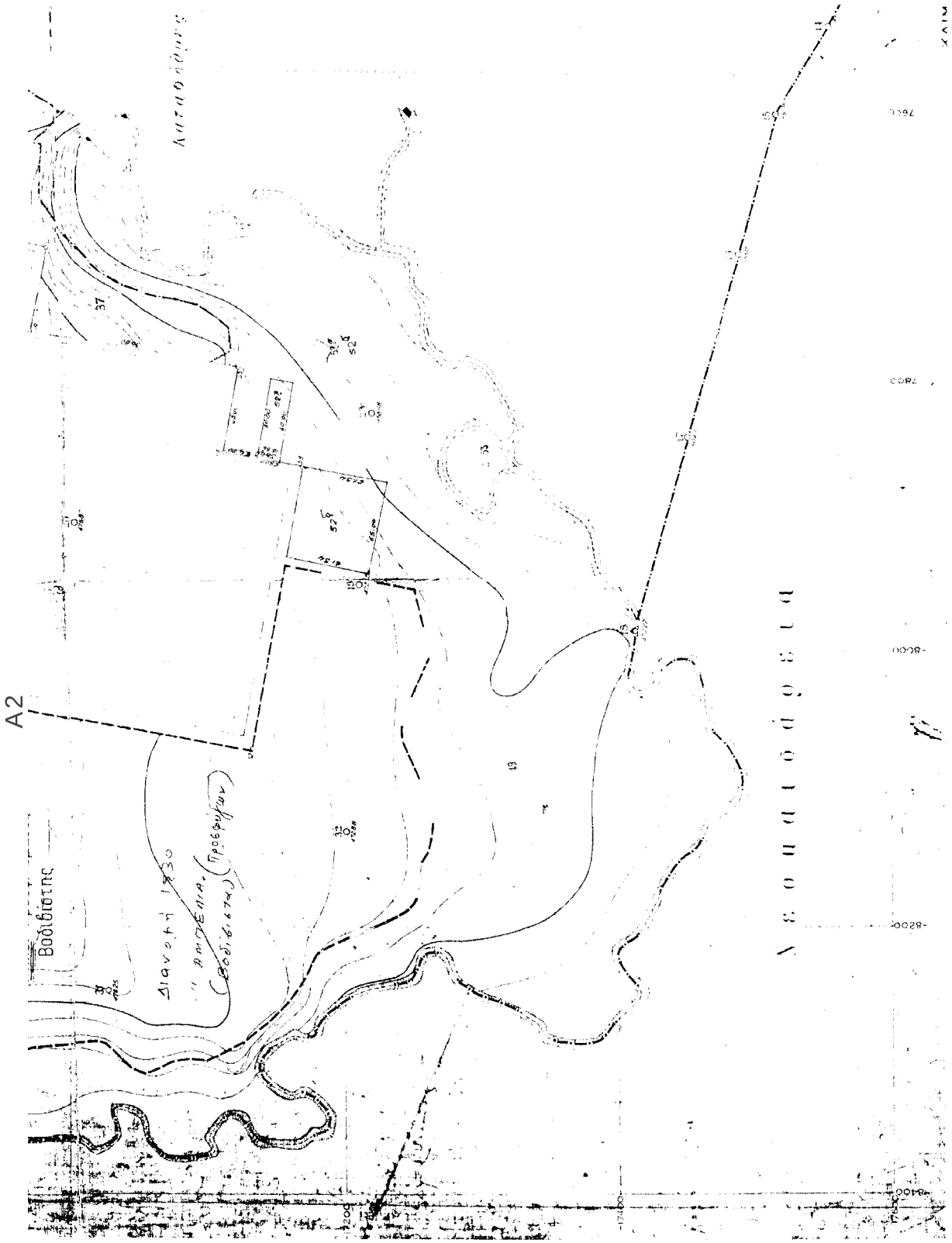

Α2.
Τμήμα χάρτη της διανομής αγροτεμαχίων(καπνότοποι, αμπελότοποι, κήποι) στη Μπάφρα

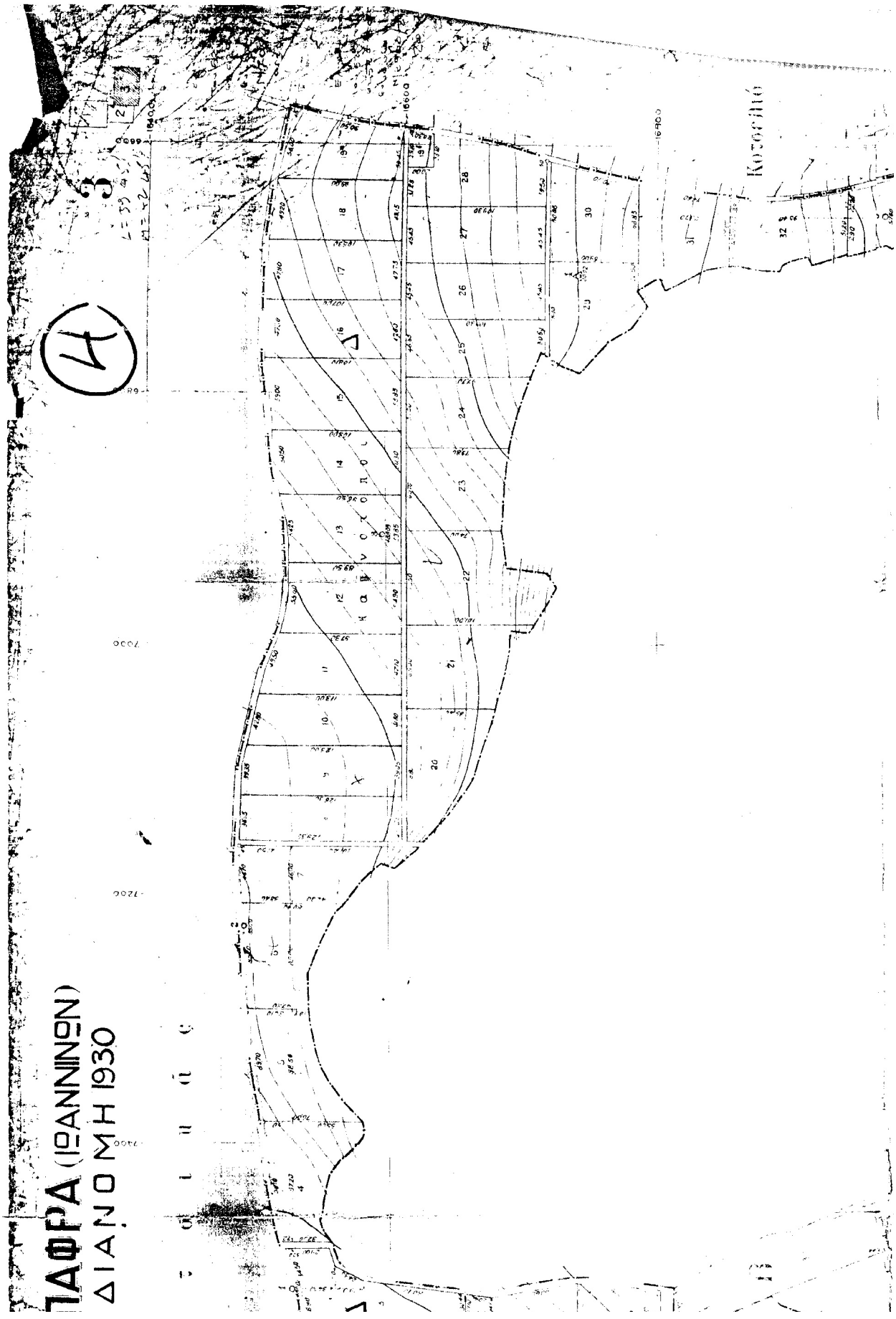

B1

B1.
Τμήμα χάρτη της διανομής αγροτεμαχίων(καπνότοποι, αμπελότοποι, κήποι) στη Μπάφρα

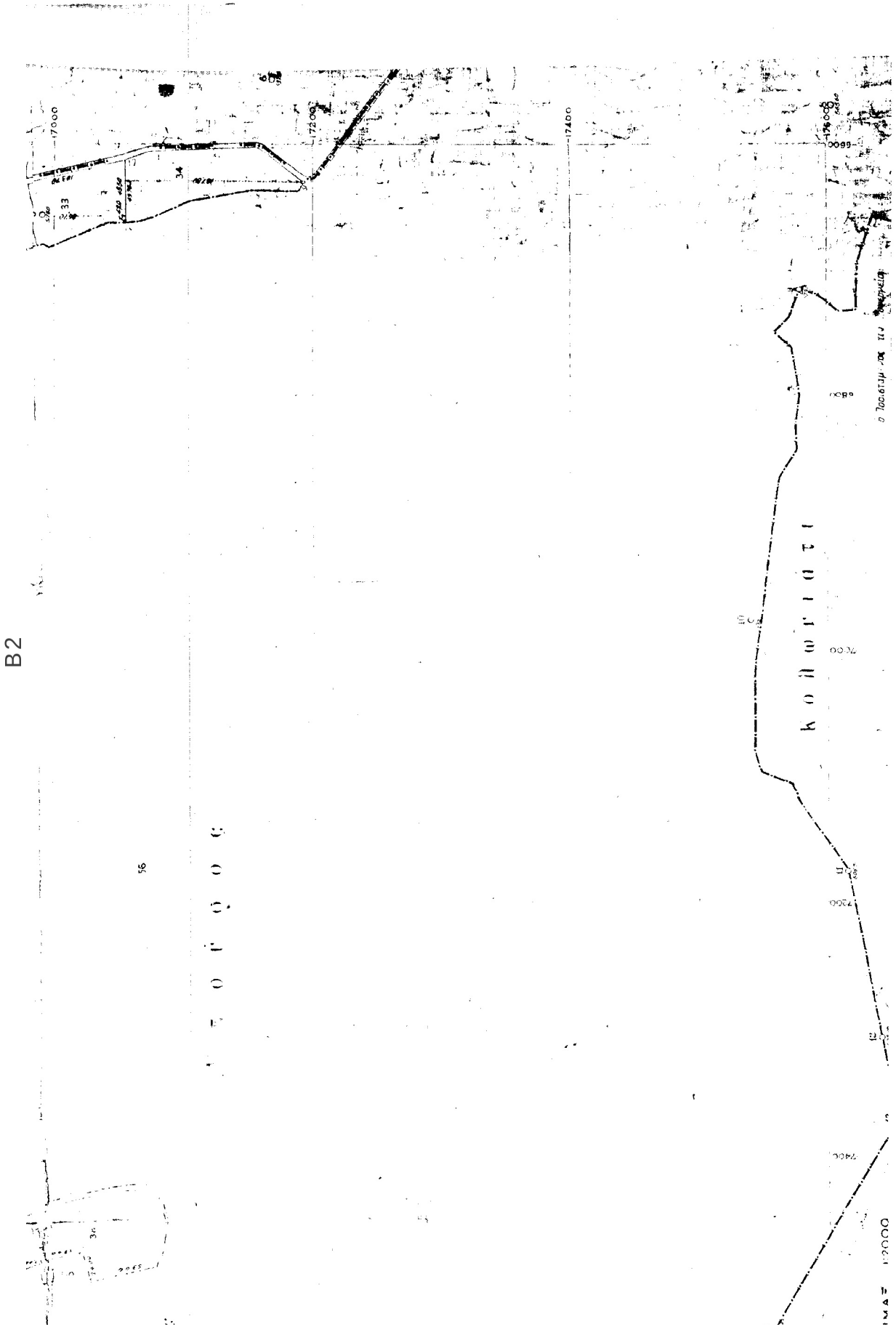

B2.
Τμήμα χάρτη της διανομής αγροτεμαχίων(καπνότοποι, αμπελότοποι, κήποι) στη Μπάφρα

Μπάφρα 1930. Χάρτης διανομής αγροτεμαχίων.
Πηγή: Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων.

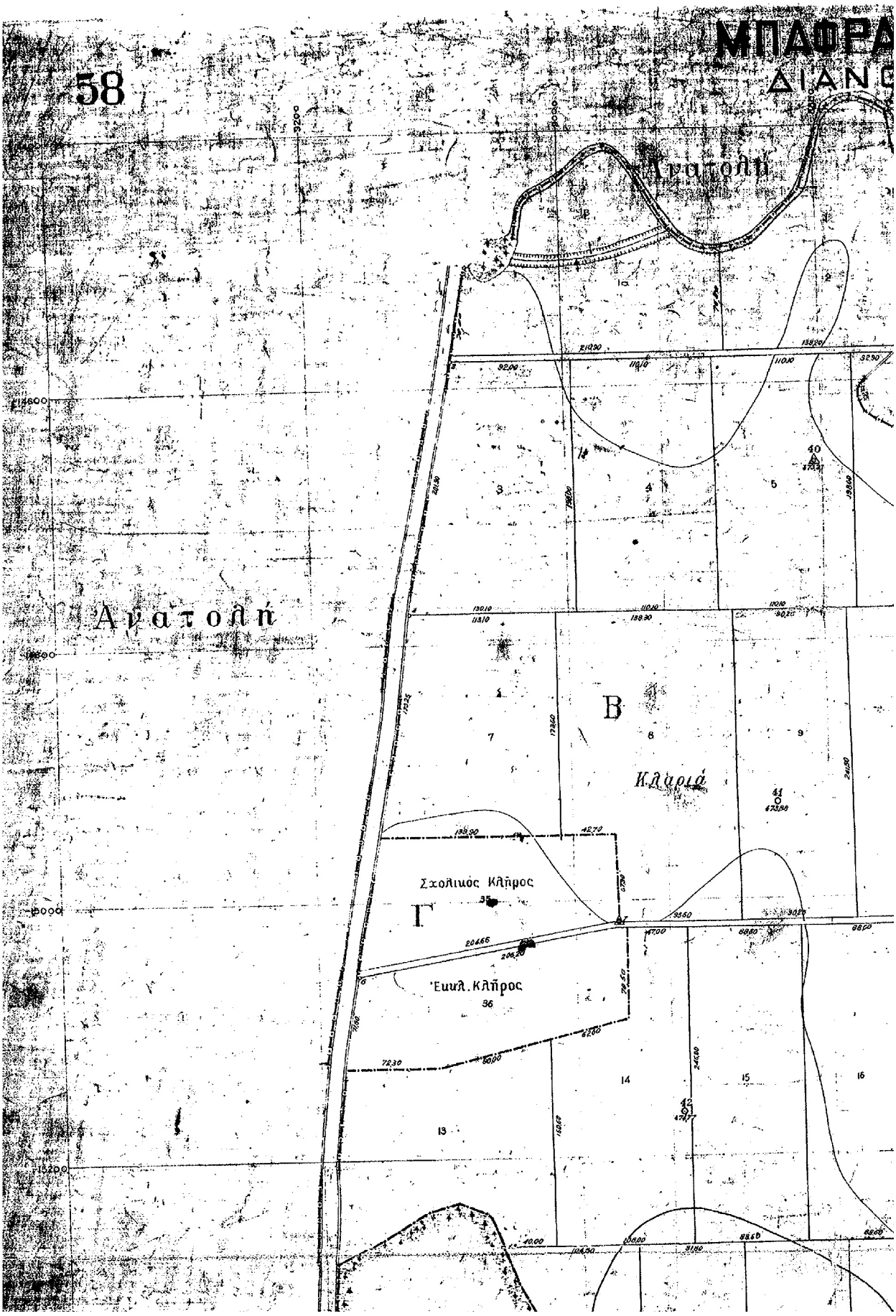

Α1.
Τμήμα χάρτη διανομής αγροτεμαχίων στη Μπάφρα.

B1.
Τμήμα χάρτη διανομής αγροτεμαχίων στη Μπάφρα.

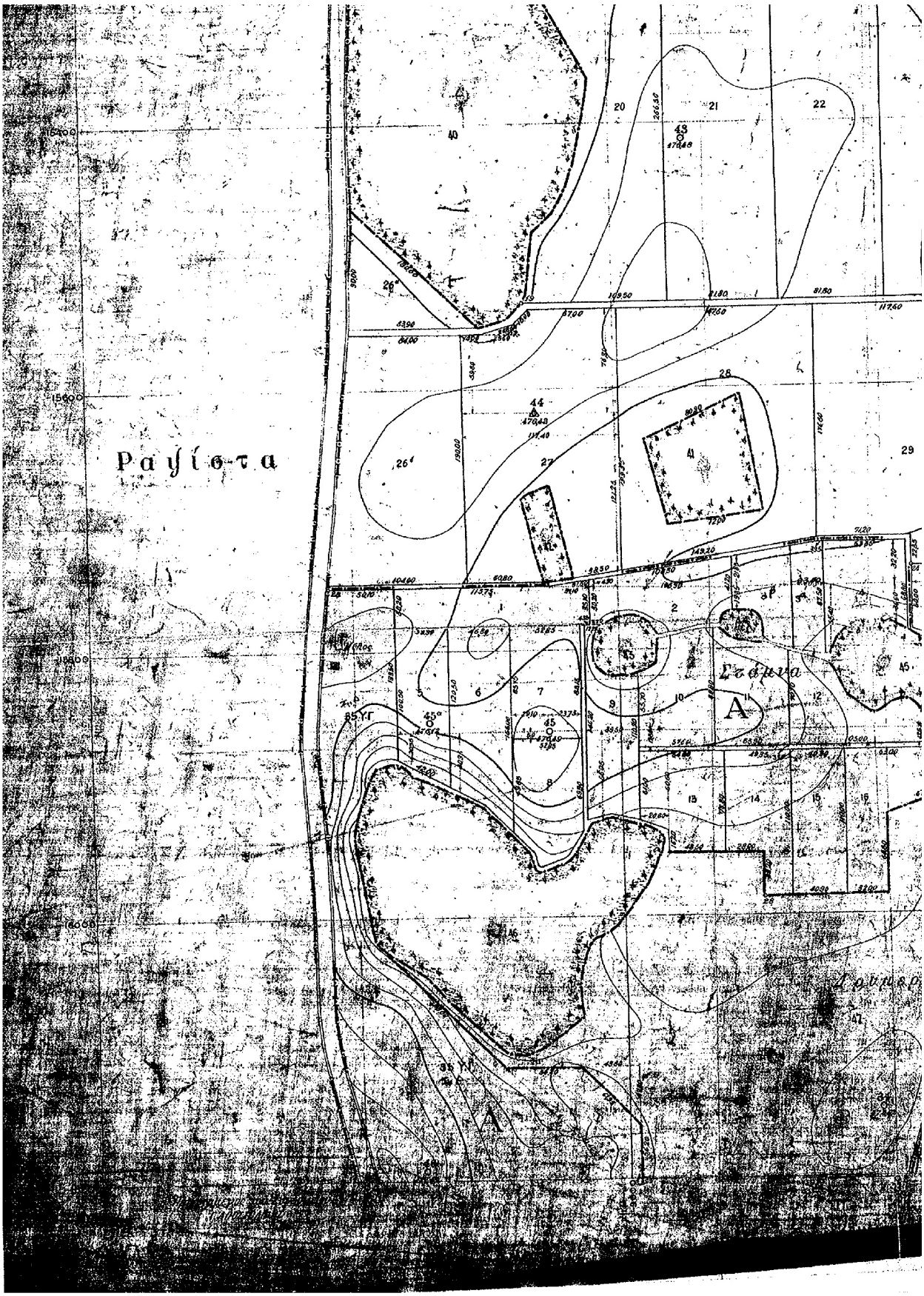

A2.
Τμήμα χάρτη διανομής αγροτεμαχίων στη Μπάφρα.

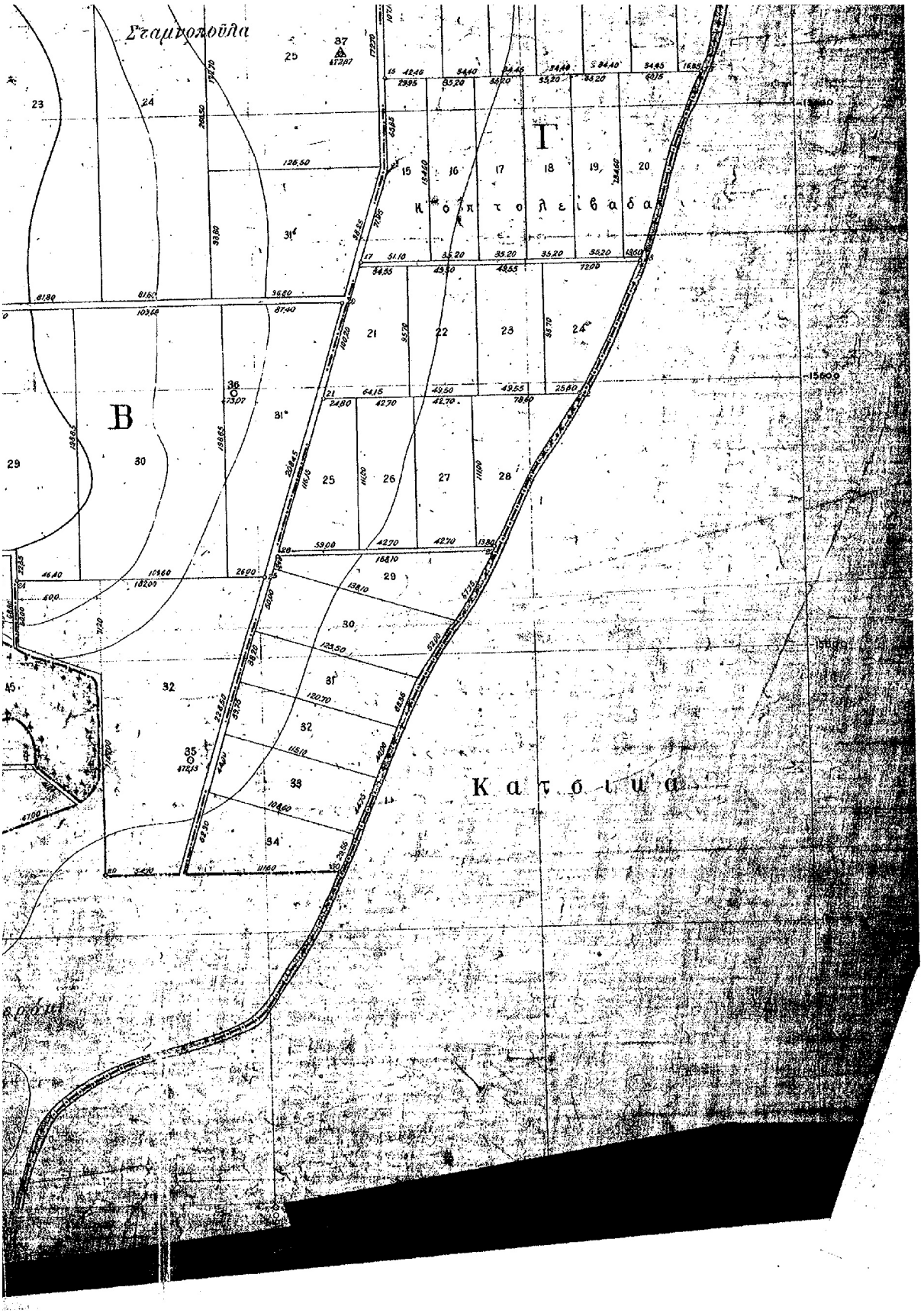

Β2.
Τμήμα χάρτη διανομής αγροτεμαχίων στη Μπάφρα.

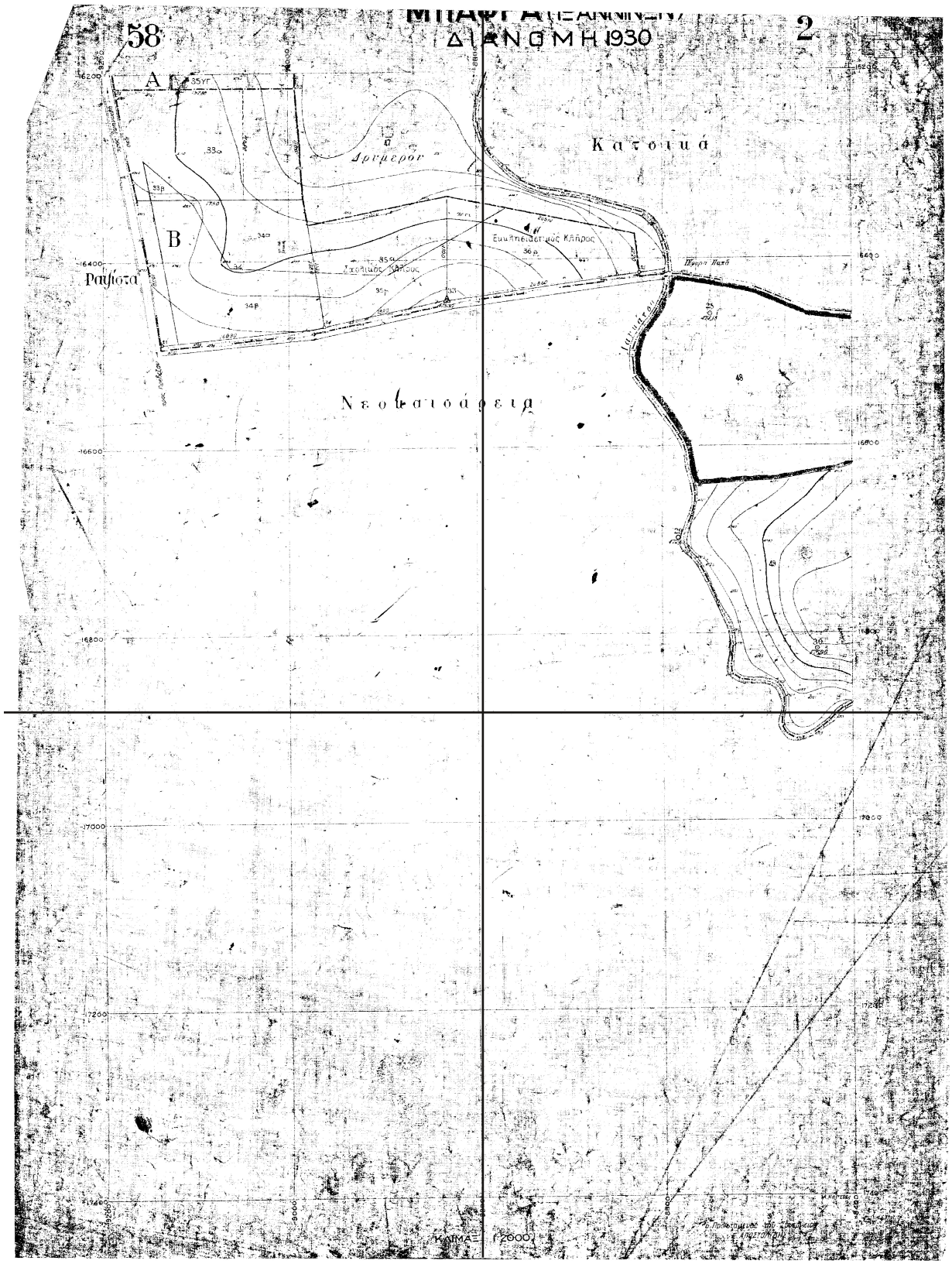

Χάρτης της διανομής σχολικού και εκκλησιαστικού κλήρου, Μπάφρα.
Πηγή: Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων.

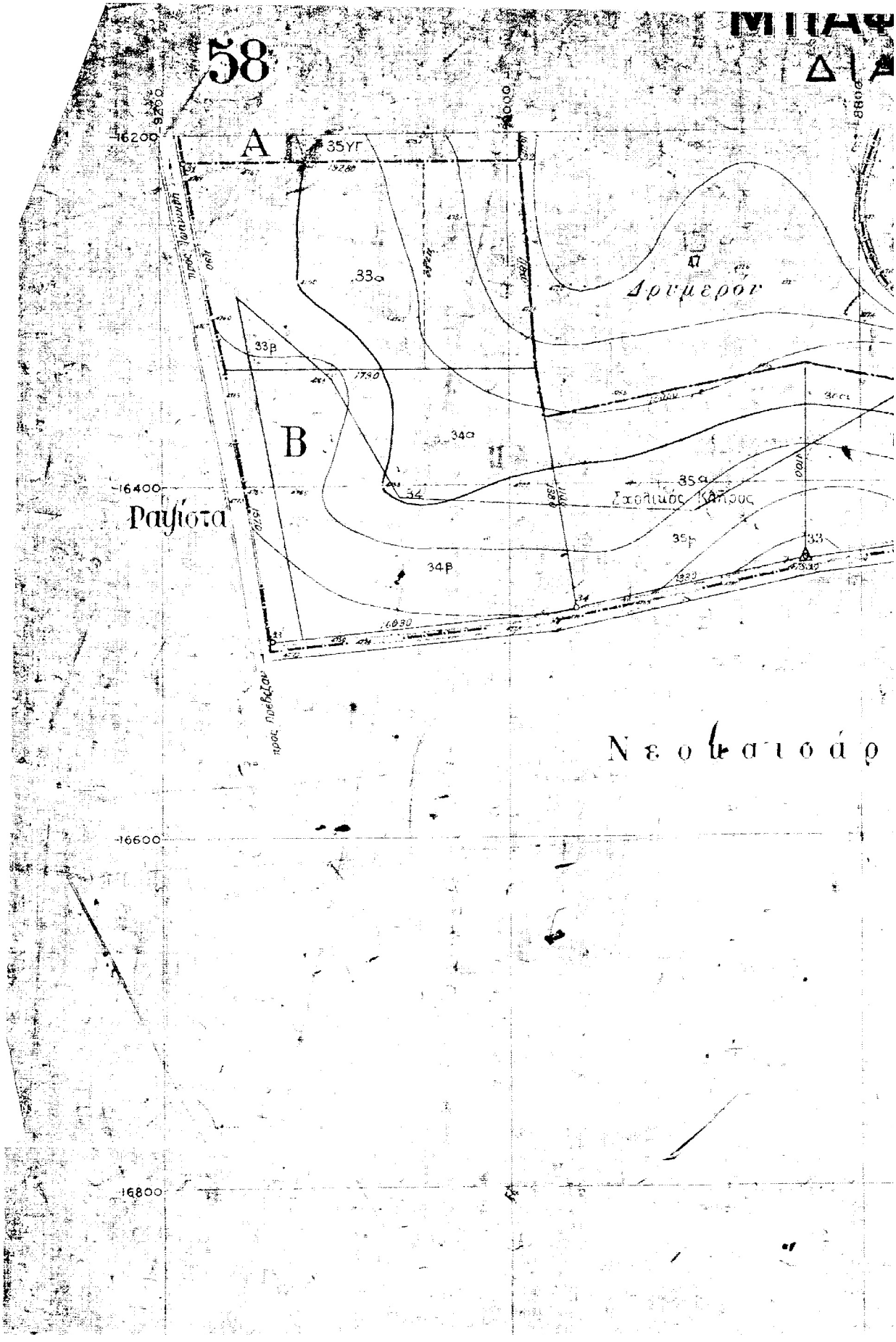

A1.
Τμήμα χάρτη της διανομής σχολικού και εκκλησιαστικού κλήρου, Μπάφρα.

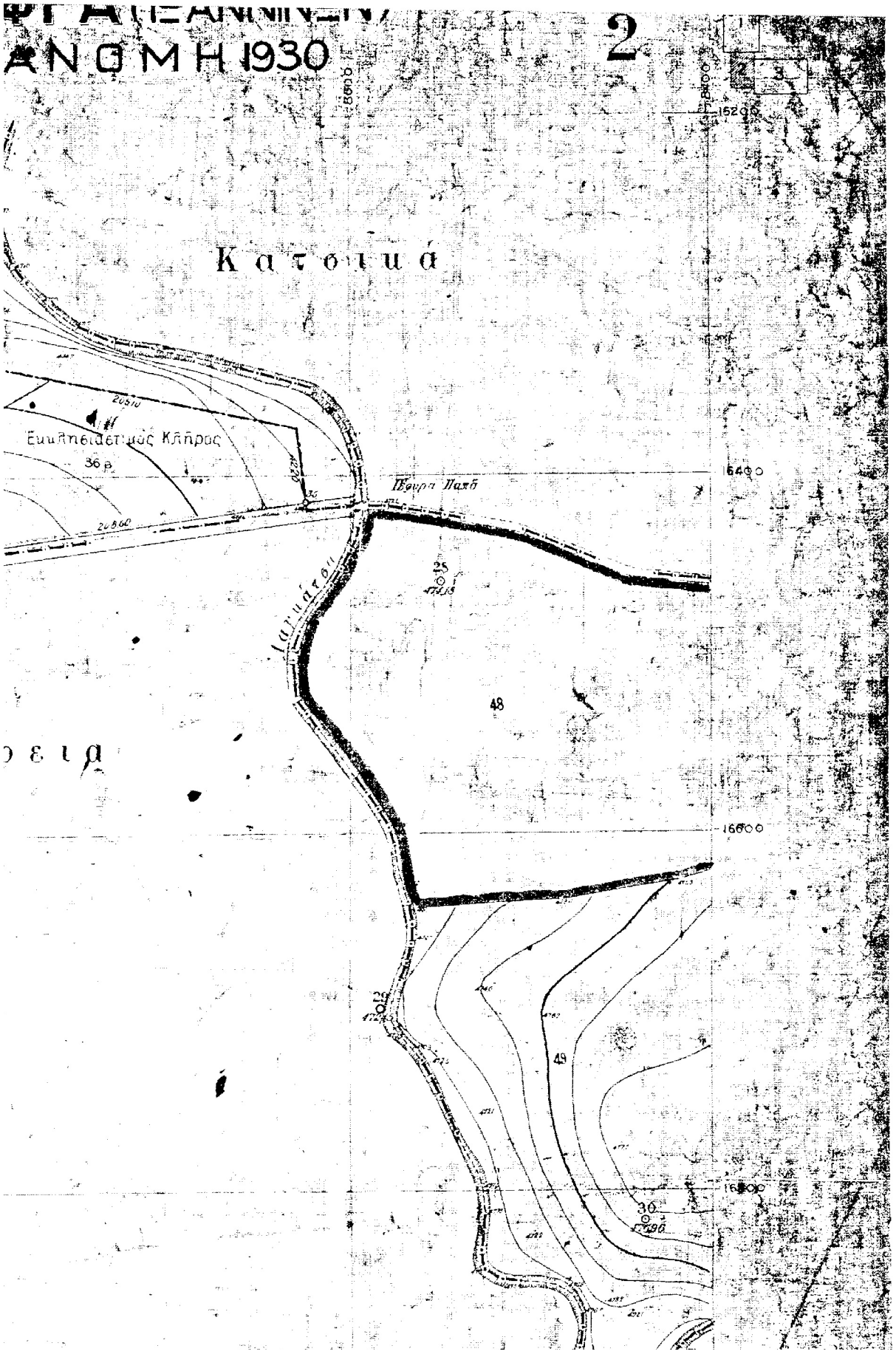

B1.
Τμήμα χάρτη της διανομής σχολικού και εκκλησιαστικού κλήρου, Μπάφρα.

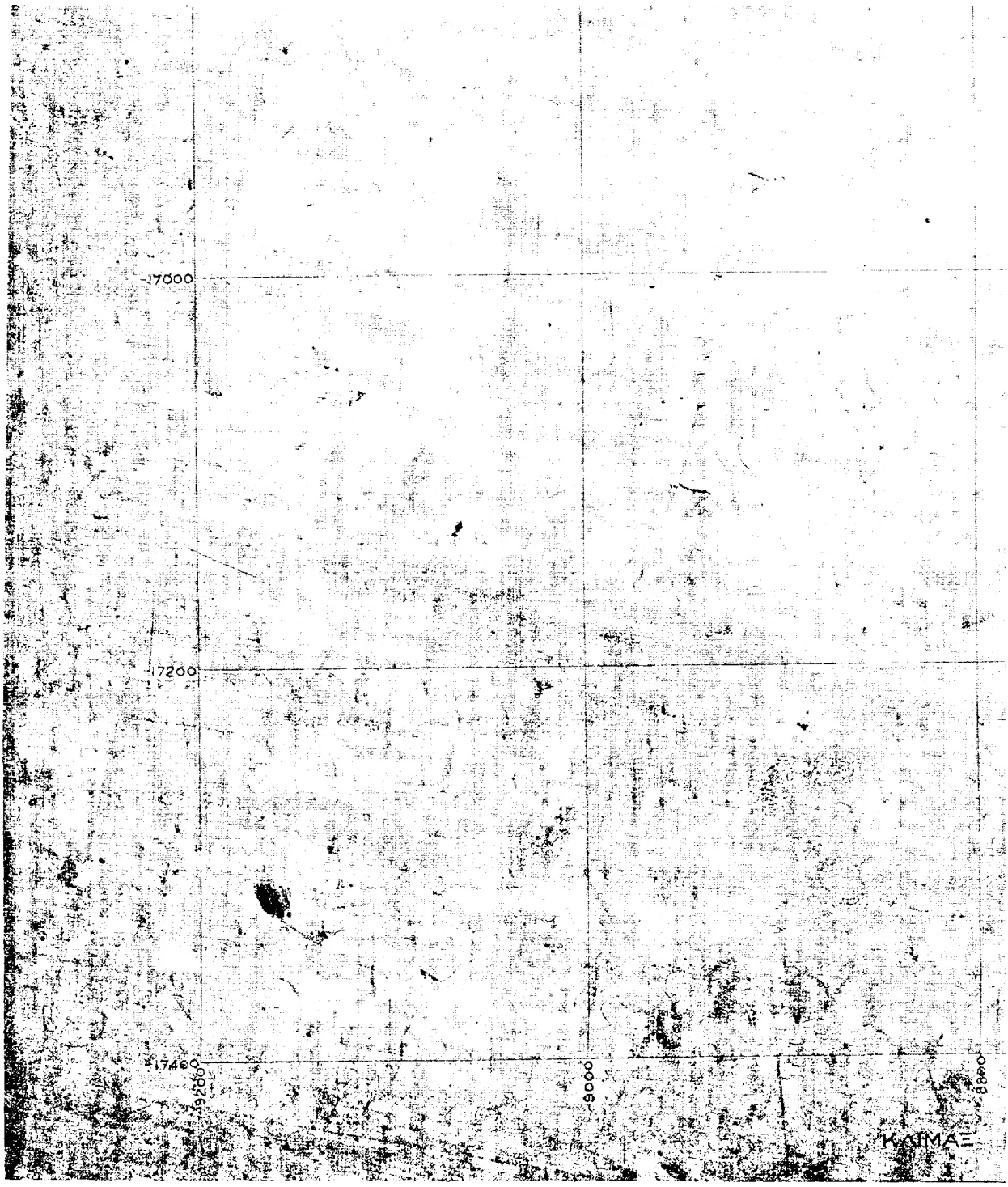

A2.
Τμήμα χάρτη της διανομής σχολικού και εκκλησιαστικού κλήρου, Μπάφρα.

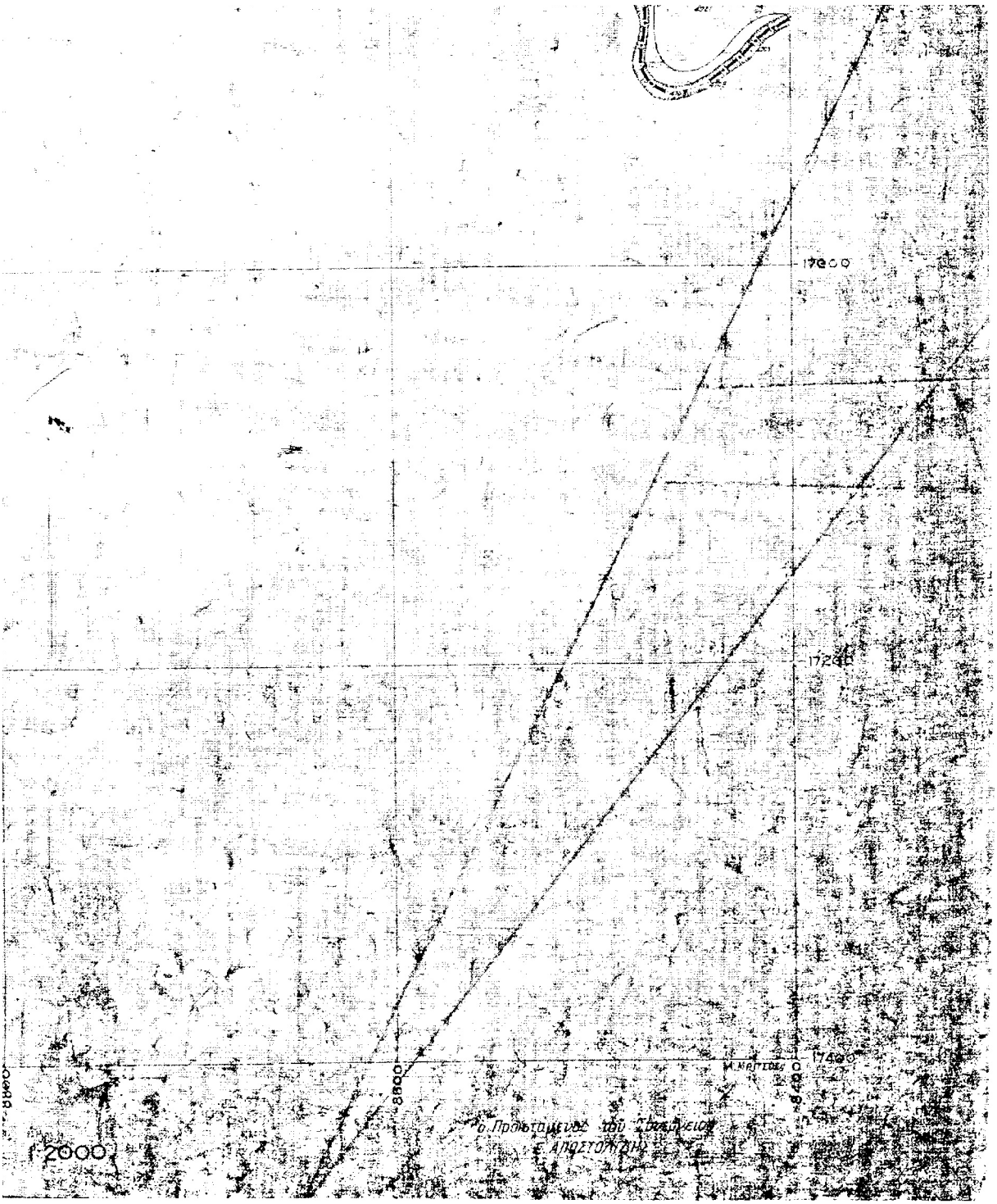

B2.
Τμήμα χάρτη της διανομής σχολικού και εκκλησιαστικού κλήρου, Μπάφρα.

A B

1

2

Χάρτης της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Μπάφρα.
Πηγή: Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων.

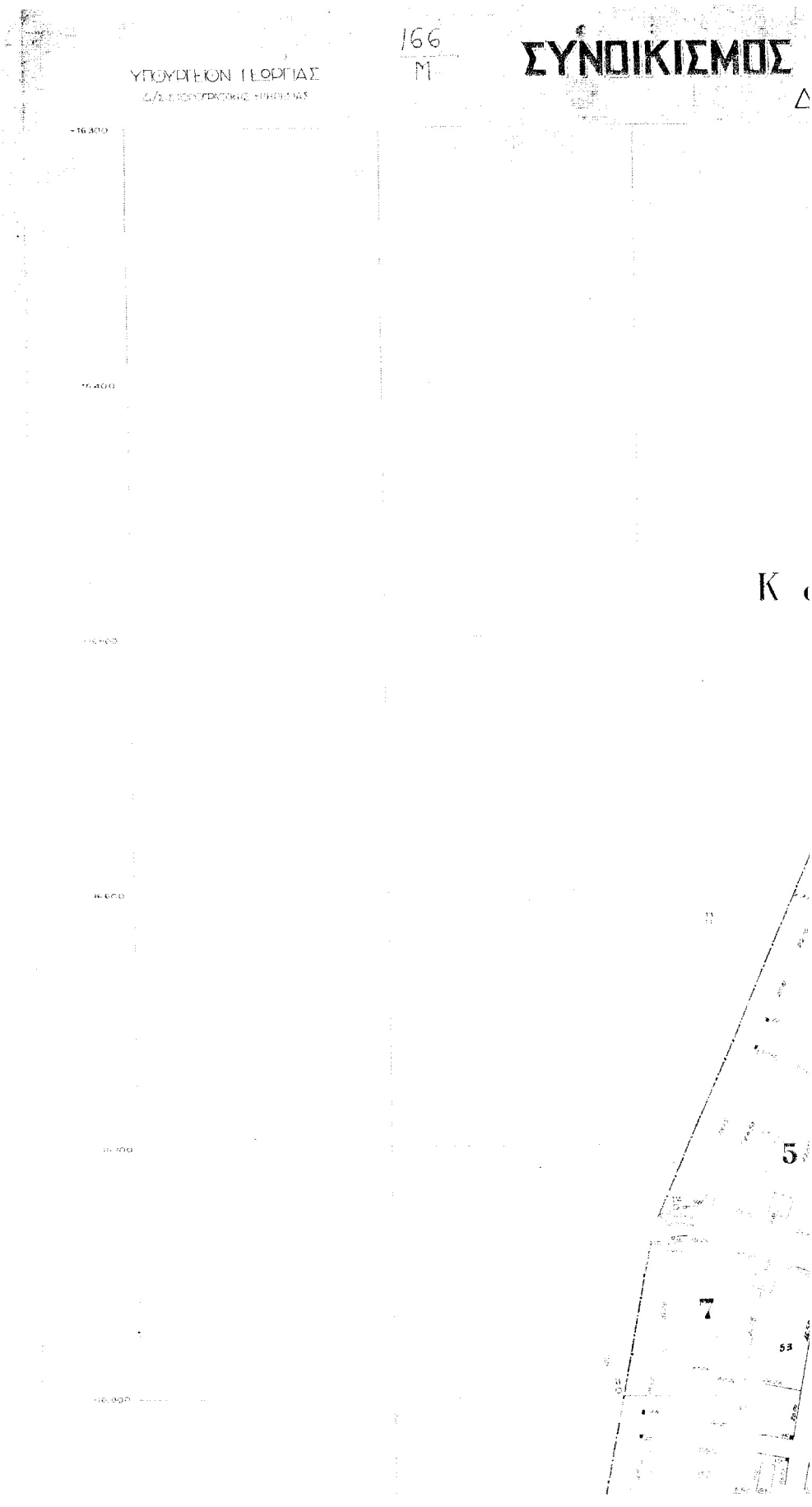

Α1.
Τμήμα χάρτη της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Μπάφρα.

B1.
Τμήμα χάρτη της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Μπάφρα.

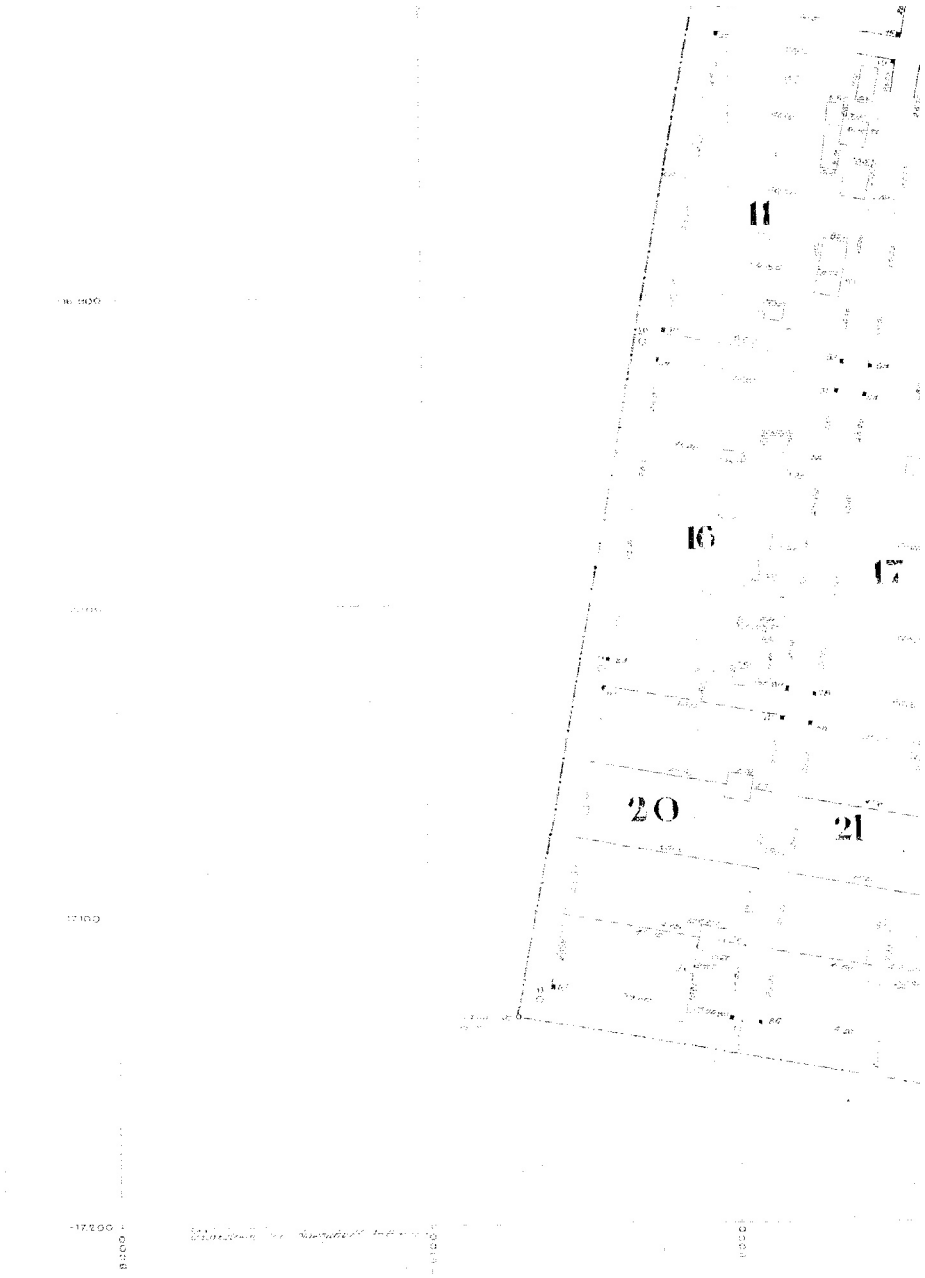

A2.
Τμήμα χάρτη της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Μπάφρα.

B2.
Τμήμα χάρτη της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Μπάφρα.

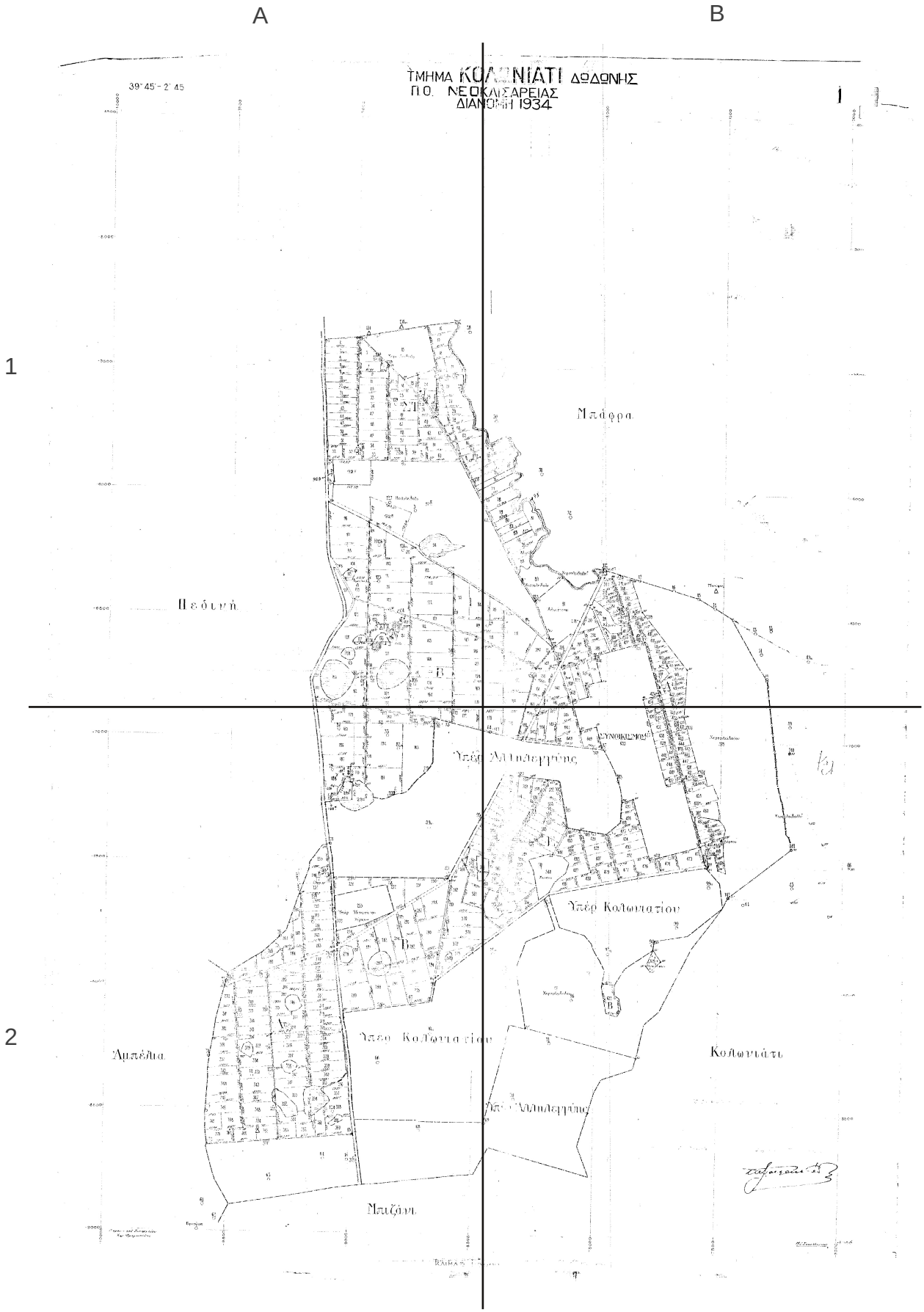

1934. Χάρτης της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Νεοκαισάρεια. Πηγή: Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων.

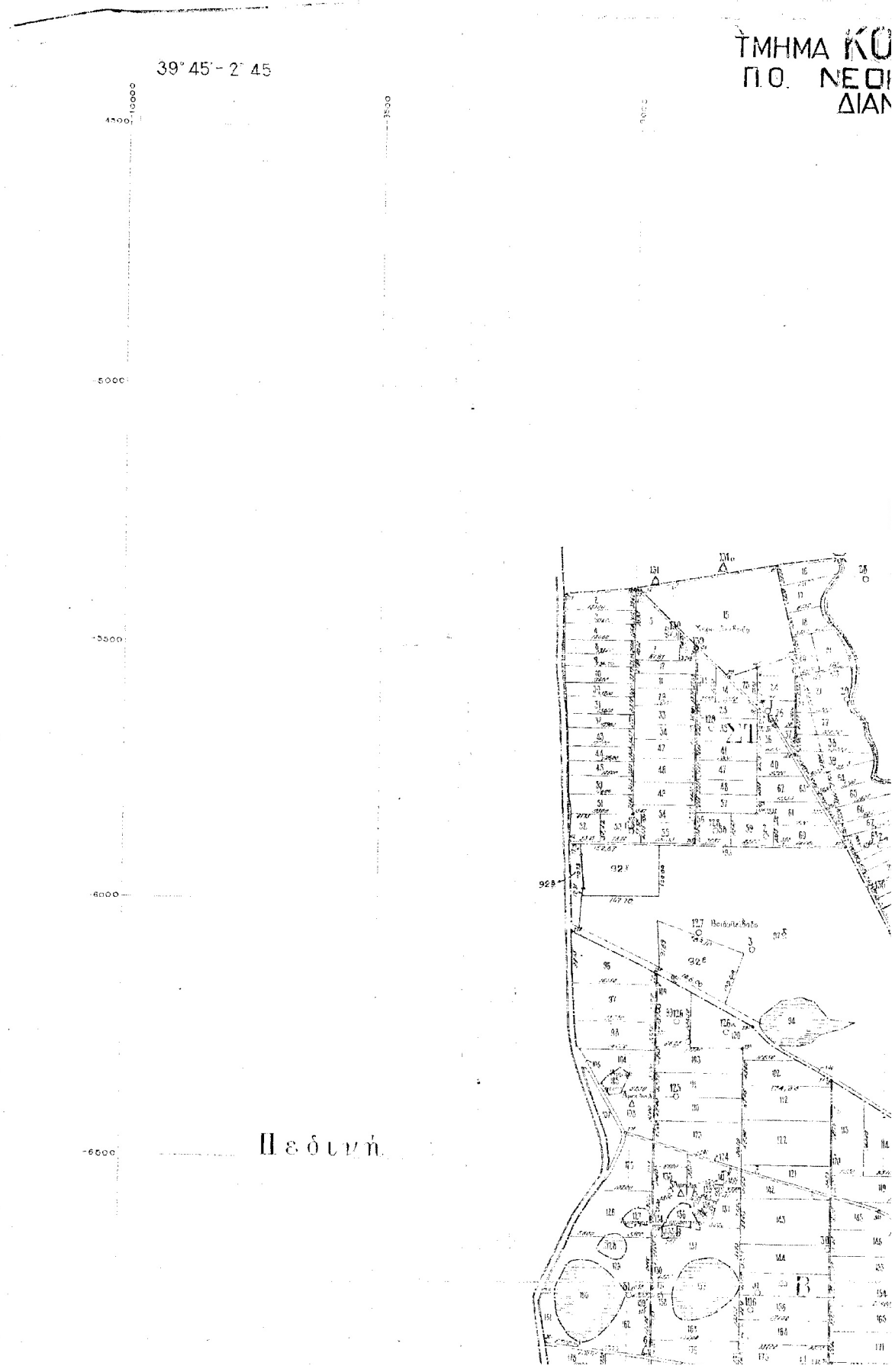

Α1.
Τμήμα χάρτη της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Νεοκαισάρεια.

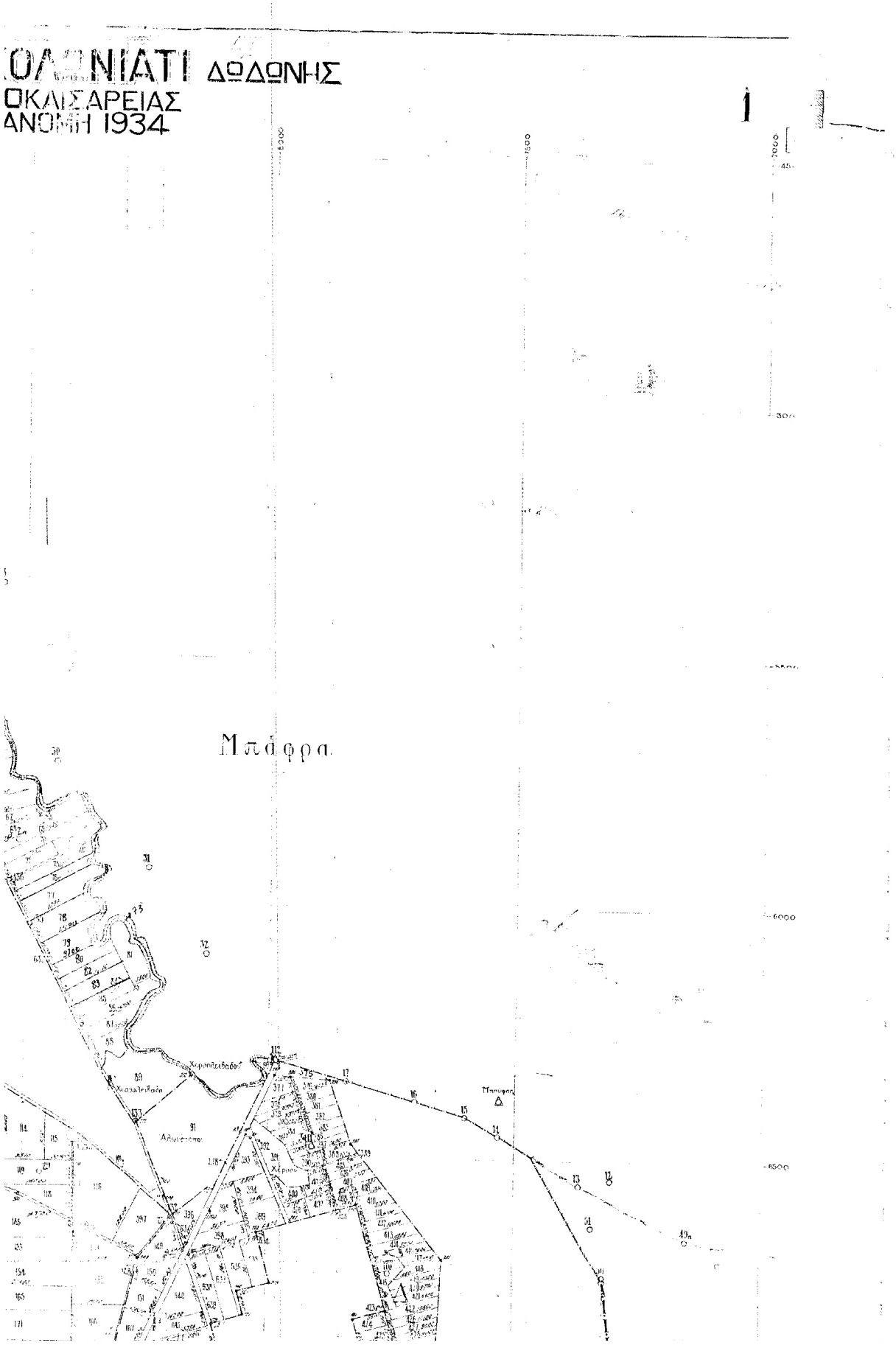

Β1.

Τμήμα χάρτη της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Νεοκαισάρεια.

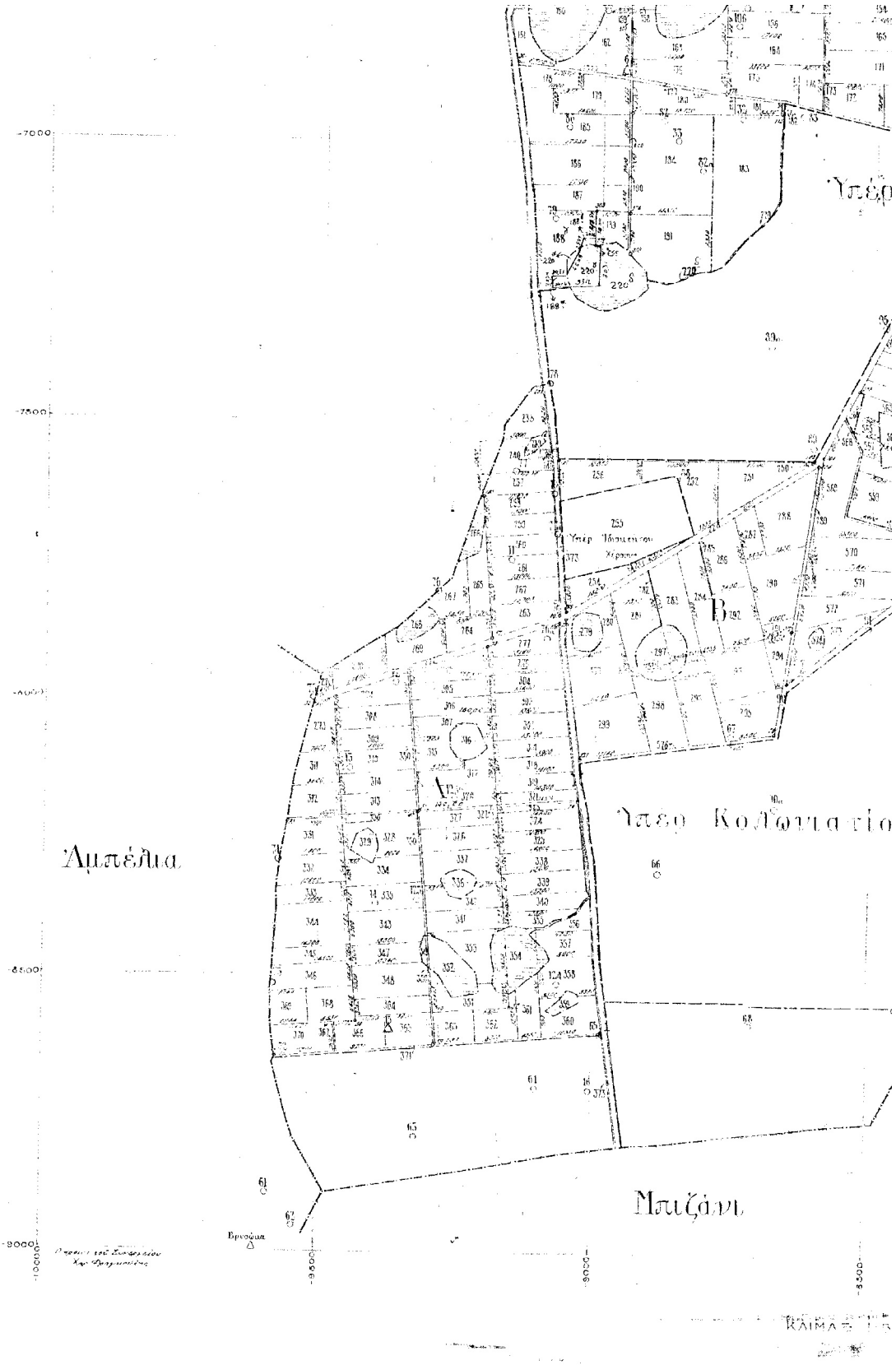

Α2.
Τμήμα χάρτη της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Νεοκαισάρεια.

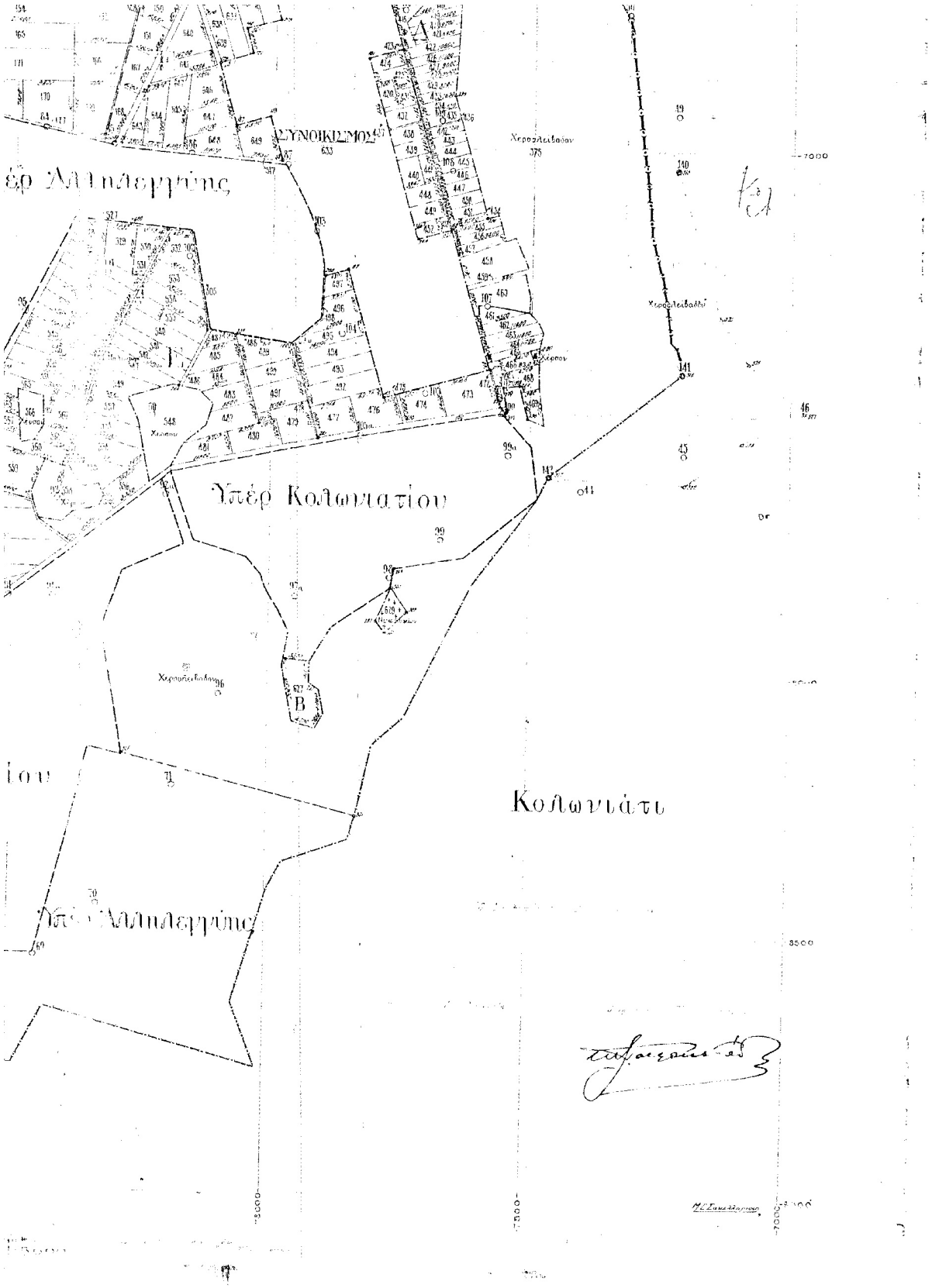

B2.

Τμήμα χάρτη της διανομής των ακινήτων και των κτισμάτων τους στη Νεοκαισάρεια.

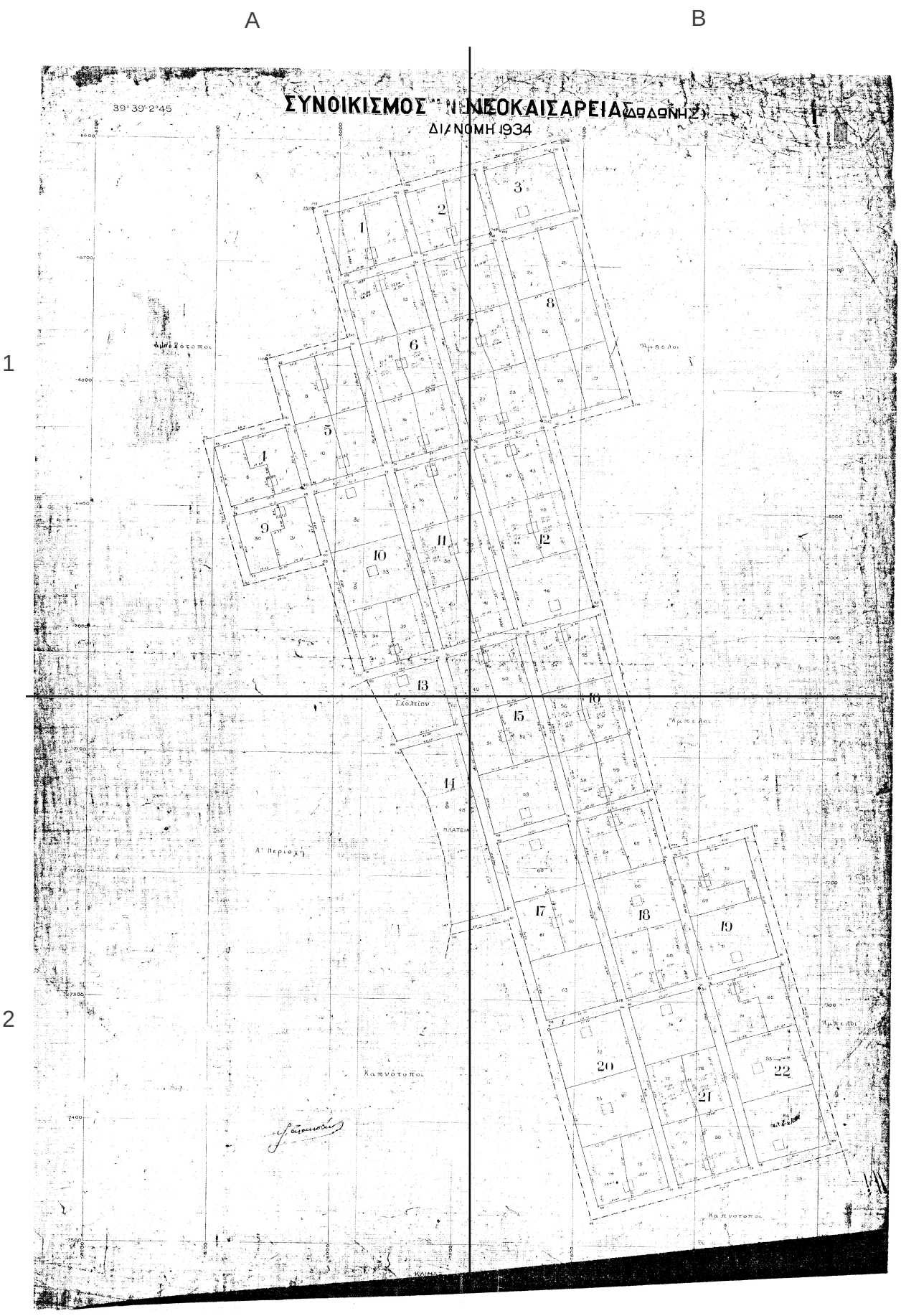

1934. Σχέδιο διανομής οικοπέδων Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων.
Πηγή: Τοπογραφική Υπηρεσία Ιωαννίνων.

A1.
Τμήμα σχεδίου διανομής οικοπέδων Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων.

Β1.
Τμήμα σχεδίου διανομής οικοπέδων Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων.

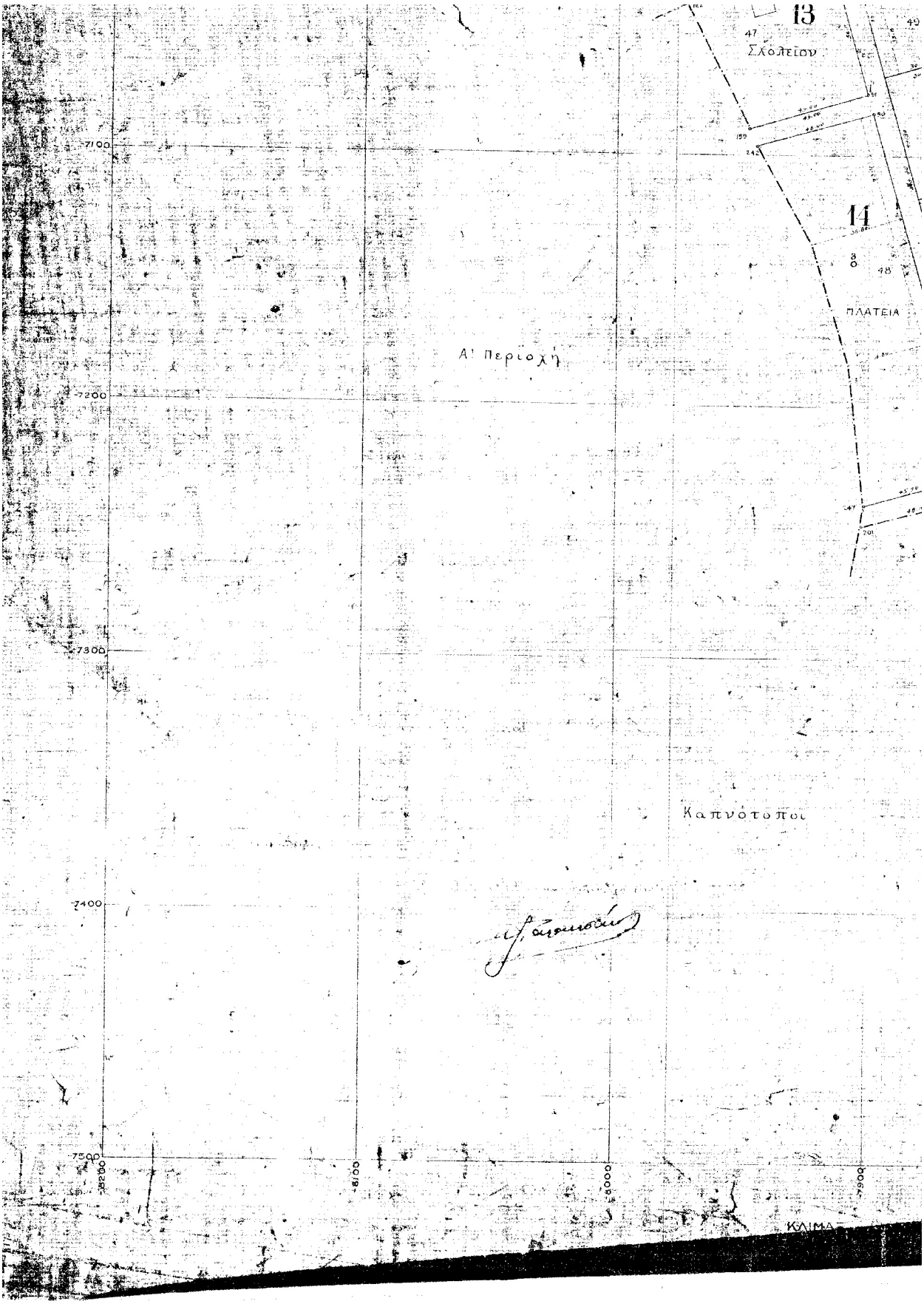

Α2.
Τμήμα σχεδίου διανομής οικοπέδων Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων.

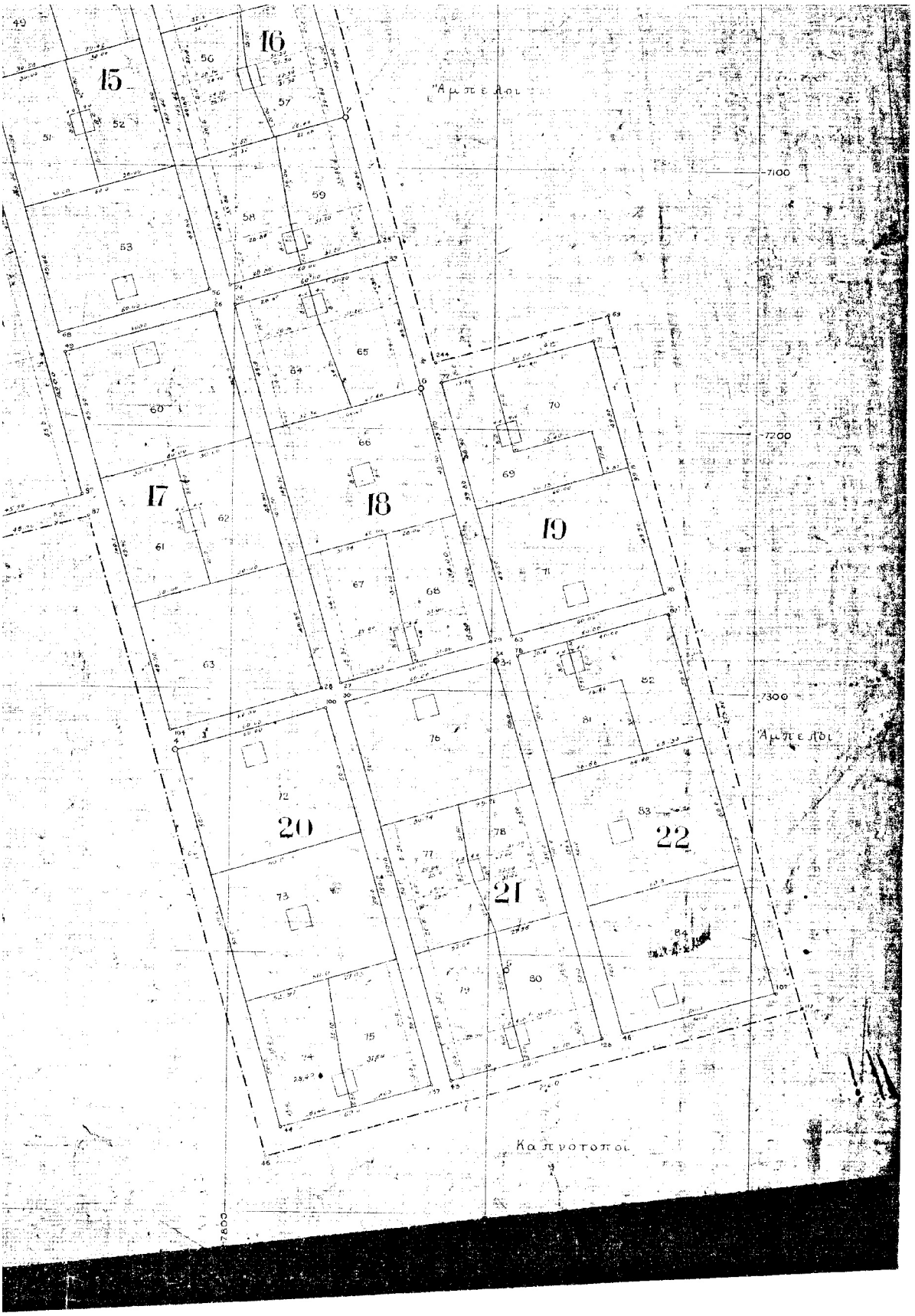

B2
Τμήμα σχεδίου διανομής οικοπέδων Νεοκαισάρειας Ιωαννίνων.

Πρακτικά ...

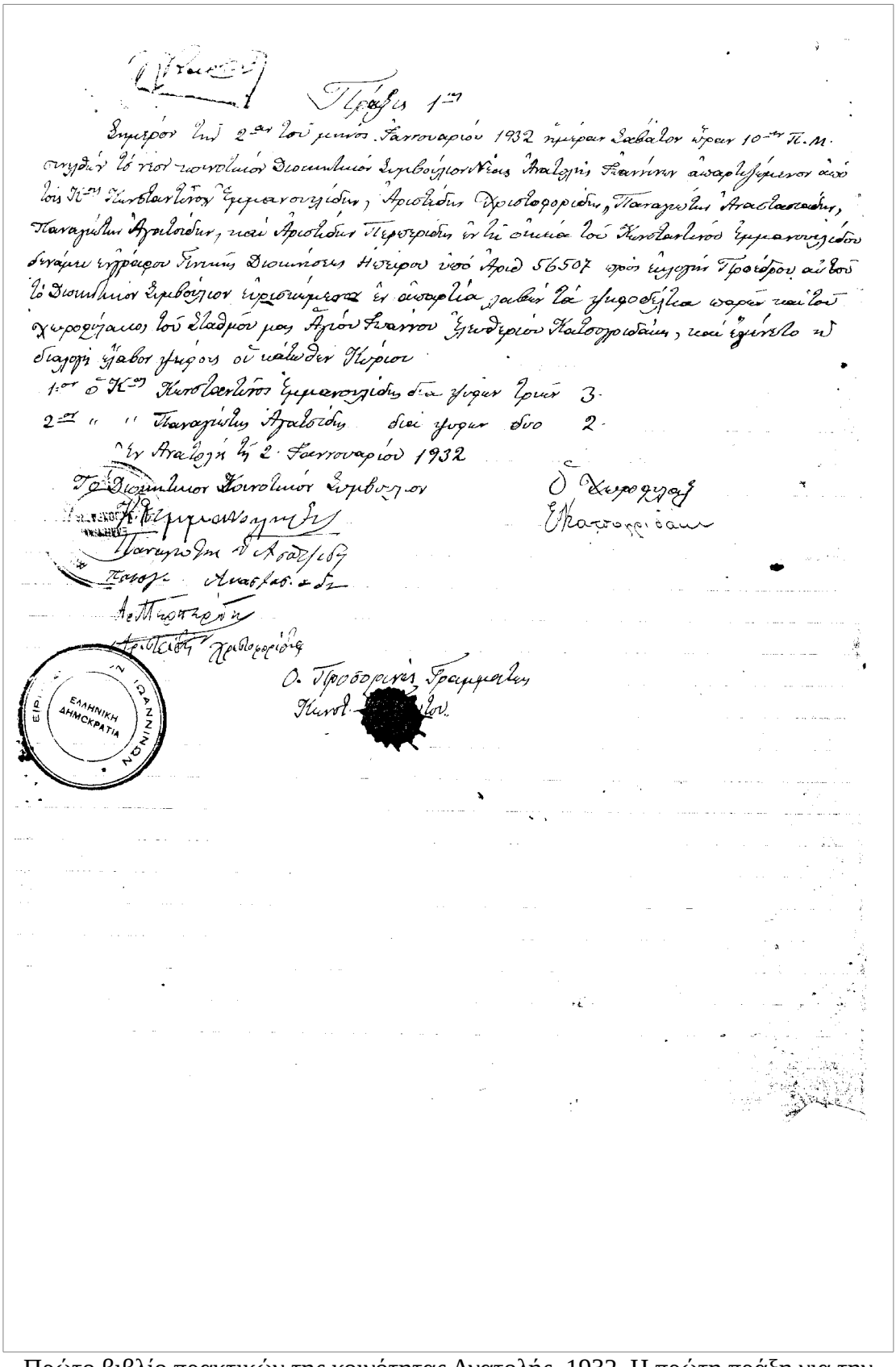

Πρώτο βιβλίο πρακτικών της κοινότητας Ανατολής, 1932. Η πρώτη πράξη για την εκλογή του πρώτου προέδρου της κοινότητας Ανατολής.(Από το προσωπικό Αρχείο του Ιωάννη Σουμουντζόγλου)

Αρ. 13 Πρακ. 3

Πράξις 2α

Κοινοτικού Συμβουλίου Νέας Ανατολής

Εν Ανατολῇ σήμερον τῇ 7ῃ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου τοῦ χιλιοστοῦ ἐνακοσιοστοῦ τριακοστοῦ δευτέρου ἔτους ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος Πέμπτην καὶ ὥραν 2ην μ.μ. συνῆλθεν τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον εἰς ἔκτακτον συνεδρίασιν μὲ θέμα σφαγεῖα.

Περὶ τῆς ζητηθείσης ἀπομακρύνσεως τῶν κοχρονούντων εἰς τὰς συνοικίας τῆς Νέας Ἀνατολῆς καὶ μενόντων διαρκῶς ἐν τῇ συνοικίᾳ μας.

Το Διοικητικὸν Κοινοτικὸν Συμβούλιον ἀφοῦ ἐν ἀσαφείᾳ

Ἀποφασίζει.

Ὅπως διὰ μὲν τοὺς κοχρονοῦντας αὐθημέρως εἰς τὰς συνοικίας μας καὶ κοινοποιήσωμεν ὅσον ἀμέσους αὐθορμήτους καὶ σοβαρὰς ὑπ' ἐπιτροπὴν καὶ ἐπιβεβαίωσιν καὶ ἀνάγκην ἀπομακρύνσεως, διὰ δὲ τοὺς παραμένοντας ἐπὶ τῆς συνοικίας ἡμῶν κοινοποιήσωμεν καὶ κοινοποιήσωμεν, νὰ καὶ ἀποσυρθοῦν ἀμέσως, νὰ καὶ ὑποχρεωθοῦν καὶ ὑπογράψουν τοὺς νόμους Ὑγιεινῆς. 21ον Πρακτικὸν Γενικῆς Συνελεύσεως Νέας Ἀνατολῆς καὶ ὑπογραφὴ παρὰ τῆς Διοικητικῆς Γενικῆς Διοικήσεως ἡμῶν ἀποτύπωσιν ἐν γράφου ἀριθ. νόμ. 49855 - 6-11-31: καὶ καὶ ὑπογράφουν τοὺς ἀγῶνας τῆς παραμονῆς τῆς σωματικῆς ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ διοικητικὴν ἐγγράφως Γενικῆς Διοικήσεως Νομοῦ μετὰ τῆς ὑπογραφῆς

Μὴ ἐχόντες ἄλλο θέμα πρὸς συζήτησιν καὶ ἀναβάλλεται

Το Κοινοτικὸν Διοικητικὸν Συμβούλιον

Παναγιώτης Ἀναστασίου

Ἰωάν. Ἀναστασίου

Κ. Δ. Ἐμμανουηλίδης

Ἀρ. Μιχαηλίδης

Πρώτο βιβλίο πρακτικών της κοινότητας Ανατολής, 1932. Πράξη 2η με θέμα την απομάκρυνση των ξένων κτηνοτρόφων από τους τόπους βοσκής της κοινότητας Ανατολής.(Από το προσωπικό Αρχείο του Ιωάννη Σουμουντζόγλου)

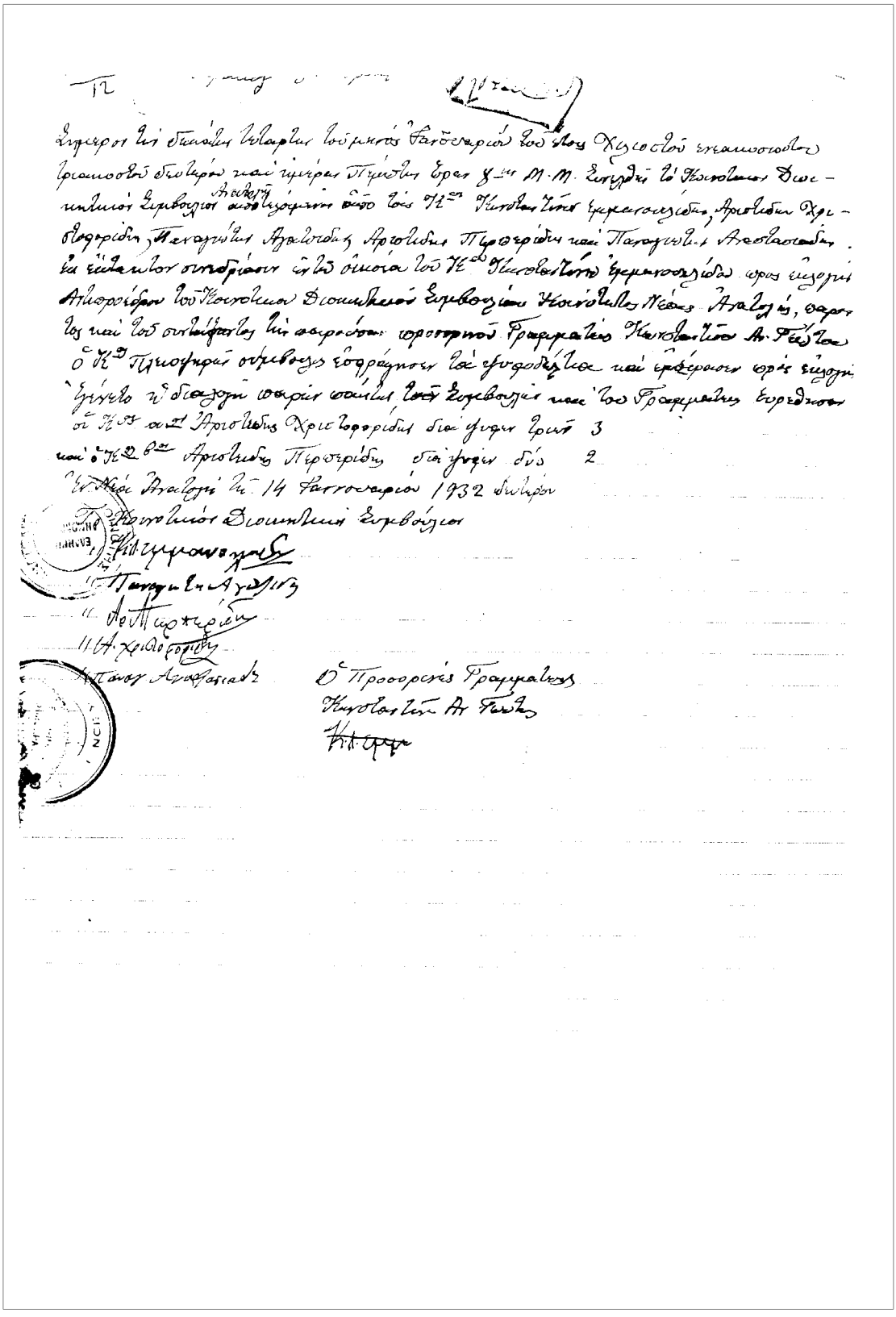

Πρώτο βιβλίο πρακτικών της κοινότητας Ανατολής, 1932. Πράξη 3η για την εκλογή αντιπροέδρου της κοινότητας Ανατολής. Από το προσωπικό Αρχείο του Ιωάννη Σουμουντζόγλου)

Κοινότης Ανατολής (Αγ. Ιωάννης).

Α. Πληθυσμός.

Ανατά Εθνικότητα	Άνδρες	Γυναίκες	Παιδιά	Τό ὅλον
1/ Ἑλληνόφωνοι	80	80	150	310
2/ Βουλγαρόφωνοι Ἑλληνόφρονες	0	0	0	0
3/ " Βουλγαρόφρονες	0	0	0	0
4/ Τουρκόφωνοι Ἑλληνόφρονες	80	80	150	310
5/ " Τουρκόφρονες	0	0	0	0
6/ Σερβόφωνοι Ἑλληνόφρονες	0	0	0	0
7/ " Σερβόφρονες	0	0	0	0
8/ Αλβανόφωνοι Ἑλληνόφρονες	0	0	0	0
9/ " Αλβανόφρονες	0	0	0	0
10/ Βλαχόφωνοι Ἑλληνόφρονες	0	0	0	0
11/ " Ρουμανόφρονες	0	0	0	0
12/ Ψυχαιλῆται	0	0	0	0
13/ Ἀρμένοι	0	0	0	0
14/ Αλβανοί ὑπήκοοι	0	0	0	0
15/ Τοῦρκοι ὑπήκοοι	0	0	0	0
16 Βούλγαροι ὑπήκοοι	0			0
17/ Σερβοι ὑπήκοοι	0	0	0	0
18/ Κερκάκοι	0	0	0	0
19/ Ὑπήκοοι ἀφωιαϊκοῦ κράτους κατὰ κατηγορίας				0

Σημειώσεις Ὁ πληθυσμός νὰ ἀναγραφῆ κεχωρισμένης κατὰ τὴν οἰκείας στήλας. « ἄνδρες – γυναῖκες – παιδιά »

Πίνακας καταγραφής του πληθυσμού της κοινότητας Ανατολής

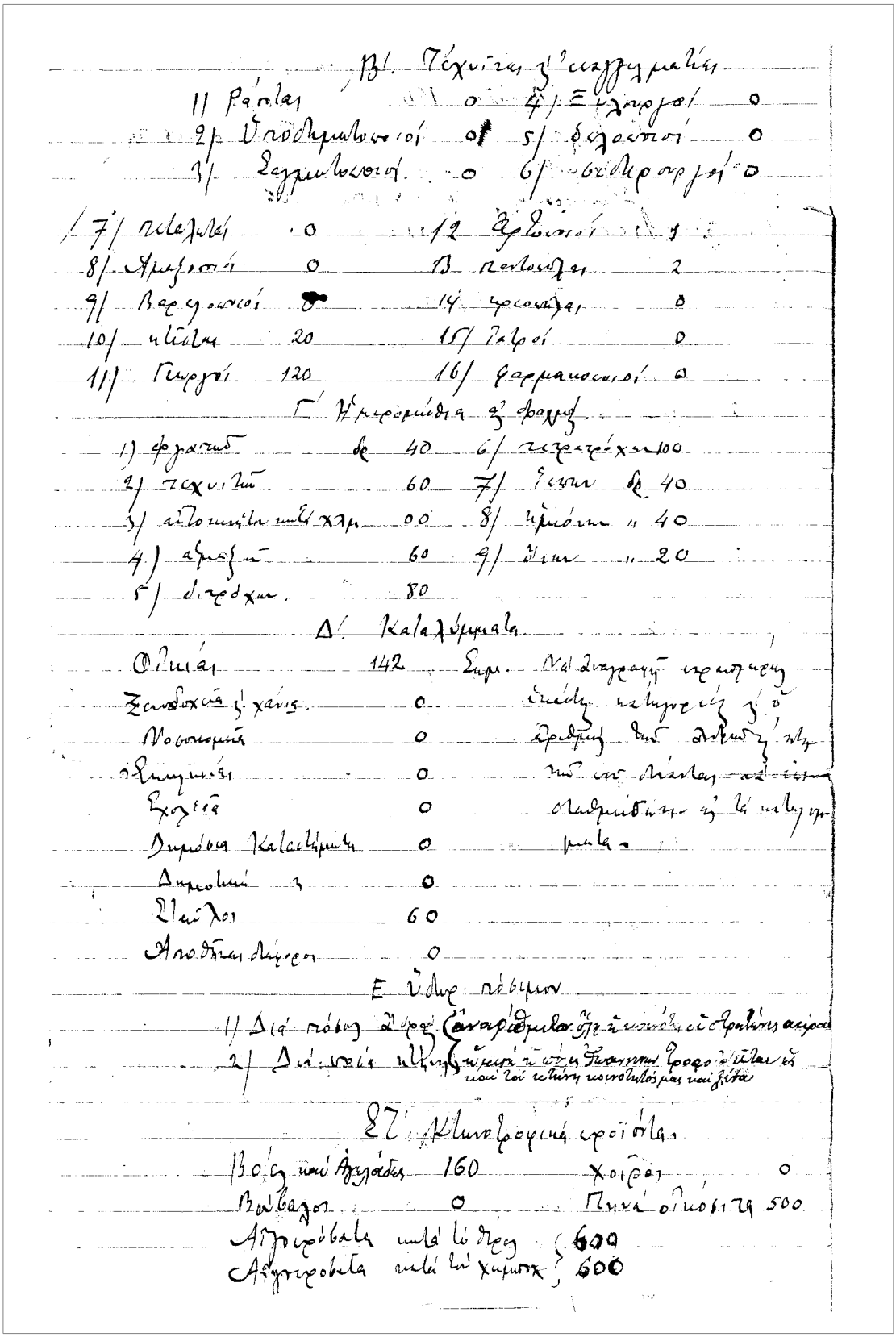

Κατάσταση καταγραφής των επαγγελματιών και των ημερομισθίων αυτών, των καταλυμάτων, της ποσότητας του νερού και των μικρών και μεγάλων ζώων της κοινότητας Ανατολής

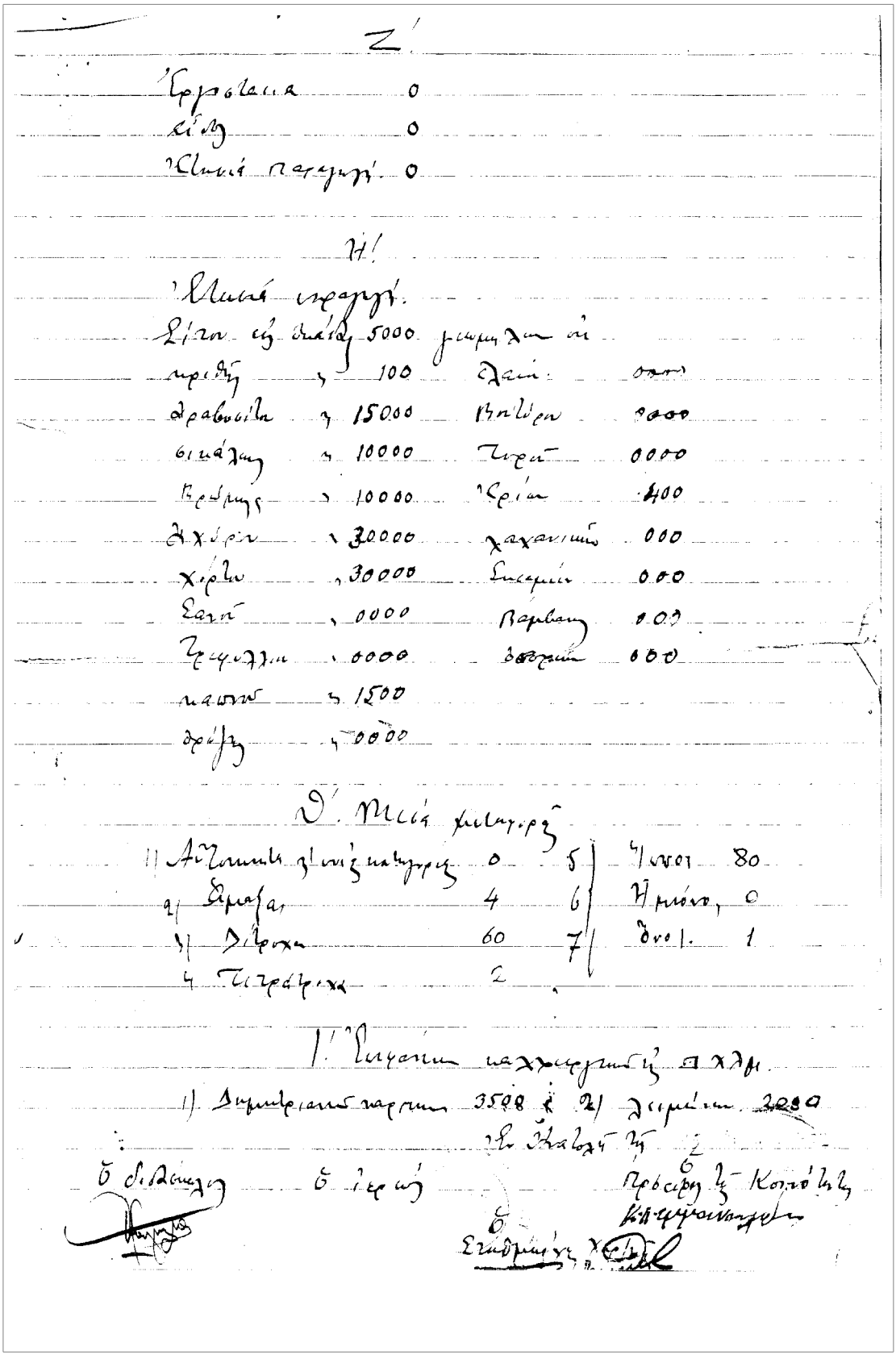

Γενική Καταγραφή ετήσιας παραγωγής κατά είδος, καταγραφή μέσων μεταφοράς και εκτάσεων καλλιέργειας και τόπων βοσκής. Ανατολή.

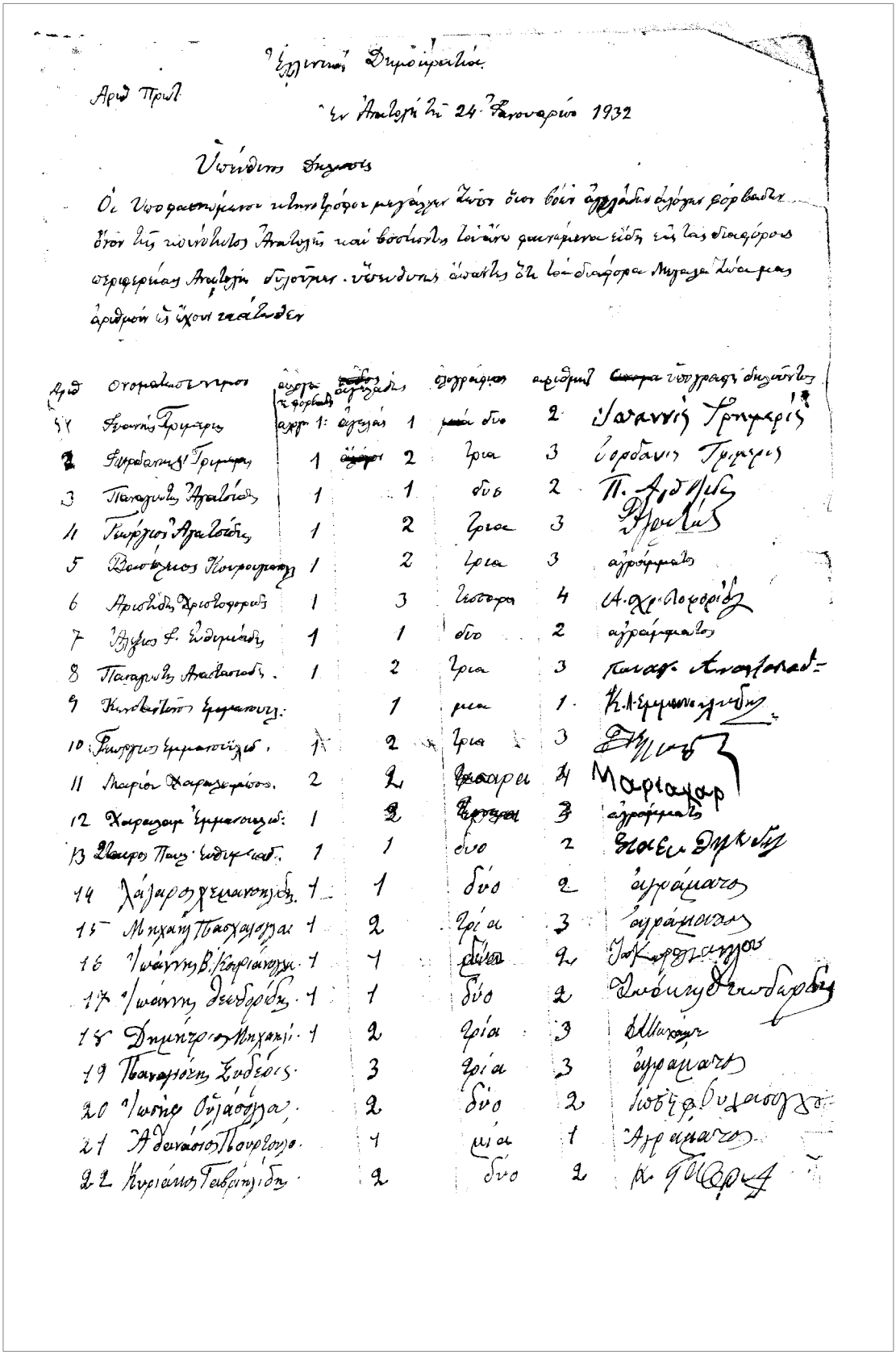

Υπεύθυνη δήλωση των κτηνοτρόφων της κοινότητας Ανατολής για τον αριθμό των μεγάλων ζώων που έβοσκαν στις κοινοτικές εκτάσεις.

Είδος καλλιέργειας	Στρέμματα	Παραγωγή κατά στρέμματα	Συνολική Παραγωγή
Σίτος	50	50	2.500
Κριθή	10	70	700
Βρώμη	400	70	2.800
Χόρτο	1000	100	100.000
Άχυρο	500	100	30.000
Κρεμμύδια	15	200	3.000
Σκόρδα	10	60	600

Πρακτικό κοινοτικού συμβουλίου Ανατολής, Πρ.29/1937. Παρουσίαση της παραγωγής κατά στρέμματα και της συνολικής ετήσιας παραγωγής για το έτος 1937.

Στον πίνακα παρατίθενται τα είδη της καλλιέργειας και τα στρέμματα που κατελάμβανε η κάθε καλλιέργεια. Επίσης αναφέρεται το ποσό της παραγωγής σε οκάδες ανάλογα με το στρέμμα και η συνολική ετήσια παραγωγή της κάθε καλλιέργειας.

	1928[1]	
	ΑΝΔΡΕΣ	**ΓΥΝΑΙΚΕΣ**
Ιωάννινα	11.668	8.8817
Ανατολή	281	306
Νέα Καισάρεια	102	39
Πάφρα	57	118
ΣΥΝΟΛΟ	12.162	9.341

	1951[2]	**1961**[3]	**1971**[4]	**1981**[5]	**1991**[6]
Ανατολή	911	1233	2277	180	4.451
Νεοκαισάρεια	448	483	382	453	513
Μπάφρα	417	452	514	558	614

*Πίνακες Απογραφής Πληθυσμού 1928 – 199*1

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος

[1] Απογραφή έτους 1928. Πραγματικός πληθυσμός. Έκδοση της Στατιστικής Υπηρεσίας.

[2] Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951. Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωρία. Εν Αθήναις εκ του Εθνικού τυπογραφείου 1955.

[3] Εφημερίς της Κυβερνήσεως. Τεύχος Δεύτερον, 1961, Απογραφή 19ης Μαρτίου 1961.

[4] Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 14ης Μαρτίου 1971.

[5] Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 5ης Απριλίου 1981 κατά νομούς, επαρχίες, δήμους, κοινότητες, πόλεις και οικισμούς. Αθήνα 1982. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.

[6] Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας. Τεύχος Δεύτερον, Αριθμός Φύλλου 882, 6 Δεκεμβρίου 1993.

Η μνήμη του χθες στο σήμερα...

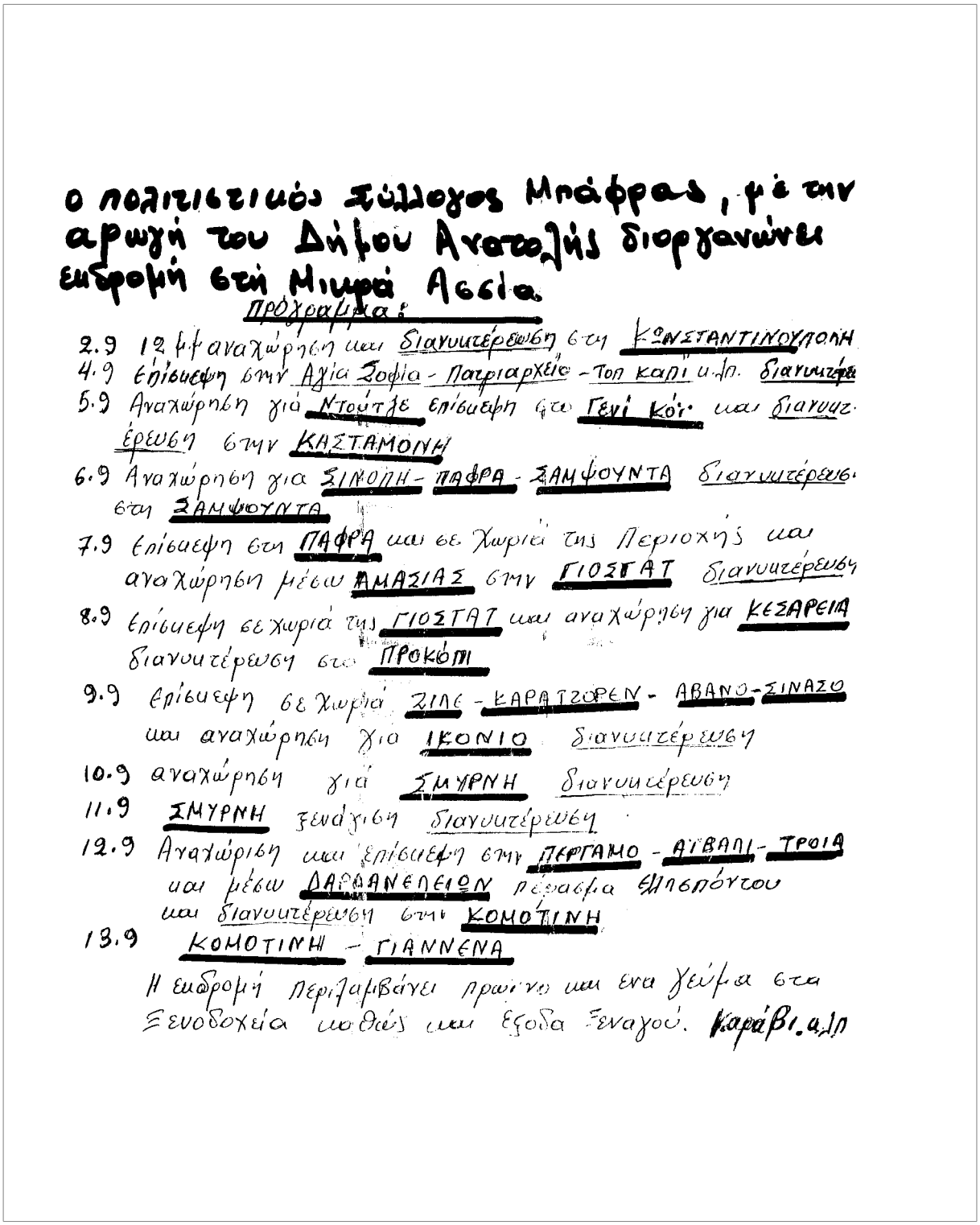
Ο πολιτιστικός σύλλογος Μπάφρας, με την αρωγή του Δήμου Ανατολής διοργανώνει εκδρομή στη Μικρά Ασία.

Πρόγραμμα:

2.9 12μ.μ αναχώρηση και διανυκτέρευση στη ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ
4.9 επίσκεψη στην Αγία Σοφία - Πατριαρχείο - Τοπ καπί κ.λπ. διανυκτέρευση
5.9 αναχώρηση για ΝΤΟΥΤΣΕ επίσκεψη στο ΓΕΝΙ ΚΟΪ και διανυκτέρευση στην ΚΑΣΤΑΜΟΝΗ
6.9 αναχώρηση για ΣΙΝΩΠΗ - ΠΑΦΡΑ - ΣΑΜΨΟΥΝΤΑ διανυκτέρευση στη ΣΑΜΨΟΥΝΤΑ
7.9 επίσκεψη στη ΠΑΦΡΑ και σε χωριά της περιοχής και αναχώρηση μέσω ΑΜΑΣΙΑΣ στην ΓΙΟΖΓΑΤ διανυκτέρευση
8.9 επίσκεψη σε χωριά της ΓΙΟΖΓΑΤ και αναχώρηση για ΚΕΣΑΡΕΙΑ διανυκτέρευση στο ΠΡΟΚΟΠΙ
9.9 επίσκεψη σε χωριά ΖΙΛΕ - ΚΑΡΑΤΖΟΡΕΝ - ΑΒΑΝΟ - ΣΙΝΑΖΟ και αναχώρηση για ΙΚΟΝΙΟ διανυκτέρευση
10.9 αναχώρηση για ΣΜΥΡΝΗ διανυκτέρευση
11.9 ΣΜΥΡΝΗ ξενάγηση διανυκτέρευση
12.9 Αναχώρηση και επίσκεψη στην ΠΕΡΓΑΜΟ - ΑΪΒΑΛΙ - ΤΡΟΙΑ και μέσω ΔΑΡΔΑΝΕΛΙΩΝ περάσμα Ελλησπόντου και διανυκτέρευση στην ΚΟΜΟΤΙΝΗ
13.9 ΚΟΜΟΤΙΝΗ - ΓΙΑΝΝΕΝΑ

Η εκδρομή περιλαμβάνει πρωινό και ένα γεύμα στα ξενοδοχεία καθώς και έξοδα ξεναγού. Καράβι.α.μ.π

Πρόγραμμα της εκδρομής για την Μικρά Ασία που διοργανώθηκε από τον πολιτιστικό σύλλογο Μπάφρας

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΟΝΤΙΩΝ & ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ
ΗΠΕΙΡΟΥ

Α Ν Α Κ Ο Ι Ν Ω Σ Η

Η ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΠΟΝΤΙΩΝ & ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΣΑΣ ΚΑΛΕΙ ΣΤΟ ΠΟΝΤΙΑΚΟ ΓΛΕΝΤΙ ΠΟΥ ΘΑ ΓΙΝΕΙ ΣΤΙΣ 5 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ, ΣΑΒΒΑΤΟ ΣΤΟ ΠΑΛΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΡΑ 21.00 ΤΙΜΗ ΕΙΣΟΔΟΥ 2.000 ΔΡΧ.

ΘΑ ΠΡΟΣΦΕΡΘΕΙ ΚΡΥΟ ΠΙΑΤΟ ΚΑΙ ΘΑ ΑΠΟΛΑΥΣΕΤΕ ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΛΥΡΑ.

ΑΓΑΠΗΤΕ ΠΑΤΡΙΩΤΗ

ΑΝ ΘΕΛ'Σ Ν'ΑΚΟΥΣ ΚΕΜΕΝΤΣΕΝ, ΑΝ ΘΕΛ'Σ ΝΑ ΧΟΡΕΥ'Σ ΤΟ ΤΙΚ, ΤΗΝ ΤΡΙΓΩΝΑΝ, ΤΗΝ ΣΕΡΑΝ ΚΑΙ Τ' ΑΛΛΑ ΤΑ ΧΟΡΟΝΤΑΣ ΕΛΑ ΚΙ ΕΣΥ ΣΟ ΛΑΛΕΜΑΝ ΤΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑΣ ΣΟ ΠΑΛΑΙΟΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΣΑ ΠΕΝΤΕ ΤΗ ΚΟΥΝΤΟΥΡΟΝ, ΗΜΕΡΑΝ ΣΑΒΒΑΝ.

ΠΩΣ ΕΝ ΤΩ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΝ ΚΑΙ ΟΤΙ ΑΛΛΟ ΘΕΛΕΤΕΝ ΝΑ ΜΑΘΑΝΕΤΕΝ ΕΠΑΡΤΕΝ ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ.

ΤΗΛ. 20018 –48021 – 0977168658

ΤΟ Δ.Σ.

Ενημερωτικό φυλλάδιο της Αδελφότητας Ποντίων και Μικρασιατών Ηπείρου με φωτογραφικό υλικό από τη δράση της

ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΠΟΝΤΙΩΝ ΚΑΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΕΔΡΑ : ΑΝΑΤΟΛΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΗΛΕΦΩΝΟ-FAX: 0651 46 901

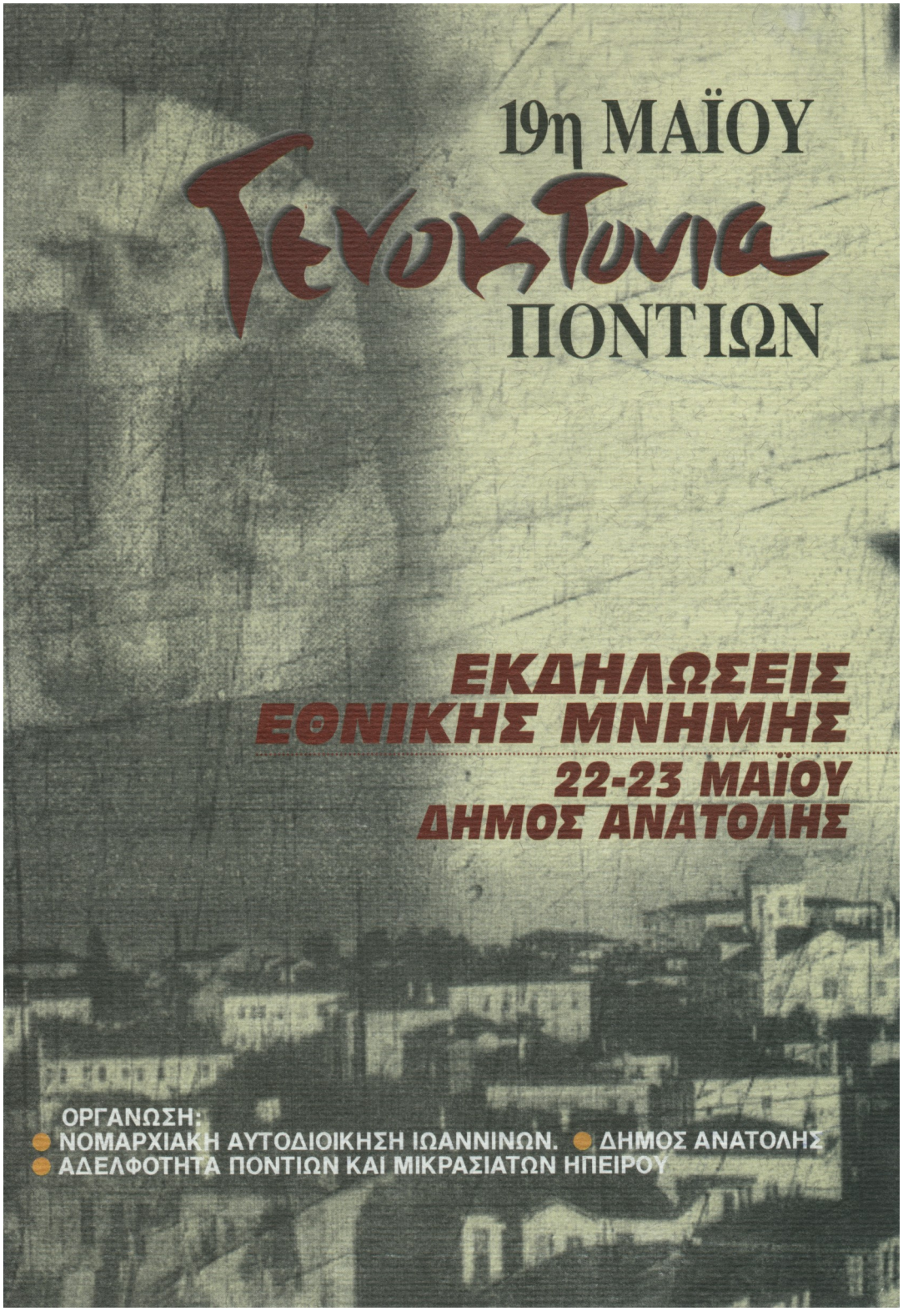
19η ΜΑΪΟΥ
Γενοκτονία
ΠΟΝΤΙΩΝ
ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΝΗΜΗΣ
22-23 ΜΑΪΟΥ
ΔΗΜΟΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΟΡΓΑΝΩΣΗ:
ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.
ΔΗΜΟΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΠΟΝΤΙΩΝ ΚΑΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ ΗΠΕΙΡΟΥ